SOSYAL VE BEŞERÎ BİLİMLERDE GÜNCEL ARAŞTIRMALAR - II

HAZİRAN 2022

EDİTÖRLER
DOÇ. DR. ERDİL DURUKAN
ÖĞR. GÖREVLİSİ BURAK ALKAN
DR. SEMA SAĞLIK

gece kitaplığı

İmtiyaz Sahibi / Publisher • Yaşar Hız

Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief • Eda Altunel

Kapak & İç Tasarım / Cover & Interior Design • Gece Kitaplığı

Editörler / Edıtors • Doç. Dr. Erdil Durukan

Öğr. Görevlisi Burak Alkan

Dr. Sema Sağlık

Birinci Basım / First Edition • © Haziran 2022

ISBN • 978-625-430-199-5

© copyright

Bu kitabın yayın hakkı Gece Kitaplığı'na aittir.

Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

The r ight to publish this book belongs to Gece Kitaplığı. Citation can not be shown without the source, reproduced in any way without permission.

Gece Kitaplığı / Gece Publishing

Türkiye Adres / Turkey Address: Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak Ümit Apt. No: 22/A Çankaya / Ankara / TR

Telefon / Phone: +90 312 384 80 40

web: www.gecekitapligi.com

e-mail: gecekitapligi@gmail.com

Baskı & Cilt / Printing & Volume

Sertifika / Certificate No: 47083

Sosyal ve Beşerî Bilimlerde Güncel Araştırmalar - II

Haziran 2022

Editörler
Doç. Dr. Erdil Durukan
Öğr. Görevlisi Burak Alkan
Dr. Sema Sağlık

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM 1

ÜSTBİLİŞSEL FARKINDALIK VE AKADEMİK ÖZ-YETERLİK ETKİLEŞİMİ

Banu SAYINER 1

BÖLÜM 2

DİJİTAL OYUN KAVRAMINA SOSYOLOJİK BİR BAKIŞ

Hacer Tor..... 29

Tugay Yasin Irmak 29

BÖLÜM 3

ENDÜSTRİ 4.0 VE İKY İLİŞKİSİ VE İKY UYGULAMALARINA ETKİSİ

Hüseyin Aslan 47

Mustafa İsmet BAŞBOĞA..... 47

BÖLÜM 4

KRİPTO PARALARIN REGÜLASYON ZORLUKLARI BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Sinem Kolay..... 63

Gökhan Dökmen 63

BÖLÜM 5

GÖRSEL VERİ MADENCİLİĞİ

Serpil SEVİMLİ DENİZ 91

BÖLÜM 6

KIRSAL TURİZM İŞLETMELERİNDE İNOVASYON VE İNOVASYONUN ÖNÜNDEKİ ENGELLER

Begüm Dilara EMİROĞLU 107

BÖLÜM 7

ADAM ÇALIŞTIRANIN SORUMLULUĞU

Özge Tuçe GÖKALP 129

BÖLÜM 8

UŞAK- BANAZ İLÇESİNDE BAĞDADİ KUBBELİ CAMİ ÖRNEKLERİ

Serap ERÇİN KOÇER..... 155

BÖLÜM 9

TUR OPERATÖRLERİNİN YAPISAL ANALİZİ VE PAKET TUR ÜRETİMİ (ÖRNEK BİR PAKET TUR UYGULAMASI)

Yakup DİNÇ 171

BÖLÜM 10

YAKIN PARTNER ŞİDDETİ DURUMUNDA KADINLARIN BAŞVURDUĞU YARDIM ARAMA TÜRLERİ VE YARDIM ARAMAYI ENGELLEYEN KOŞULLAR

Ahmet FİDAN 197

BÖLÜM 11

BELGELER IŞIĞINDA SULTAN ABDÜLAZİZ DÖNEMİ KASIRLARI'NDAN KALENDER KASRI'NIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Zeynep Emel Ekim 217

BÖLÜM 12

DEMOKRAT PARTİ'NİN KURULUŞU VE İKTİDARI DÖNEMİNDE TÜRKİYE'DE TURİZM ALANINDAKİ GELİŞMELER

Ferhat ACAR 235

BÖLÜM 13

MEHMET ÂKİF ERSOY İLE BAHTİYAR VAHAPZADE'NİN ŞİİRLERİNDE SOSYAL TEMALAR

Ramazan Topdemir 251

BÖLÜM 14

KIPÇAK TÜRKÇESİ İLE İLGİLİ HAZIRLANMIŞ ÇALIŞMALAR BİBLİYOGRAFYASI

Derya ULUTAŞ ÇOKGÜNGÖR..... 259

Nülüfer ÇELİK 259

BÖLÜM 15

DOĞU DAĞLIK KILIKIA BÖLGESİNDE TESPİT EDİLEN KABARTMALI DÖRT YUVARLAK SUNAK

Aslıhan Özbay..... 297

BÖLÜM 16

BÖLGELER ÜZERİNDE ETKİSİ OLAN ERGEN SOSYO-KÜLTÜREL YAPISININ MULTİNOMİNAL LOJİSTİK REGRESYON ANALİZİ İLE BELİRLENMESİ

Metin BAŞ 315

Sahra YASİNOĞLU 315

BÖLÜM 17

CUMHURİYET DÖNEMİNDE TRABZON VİLAYETİNDE GÖRÜLEN DOĞAL AFETLER

Bahar Şentürk ACAR 341

BÖLÜM 18

TÜRK ATASÖZLERİNDE SÖZLÜ İLETİŞİM UNSURLARININ SUNUMU

Yelda Özlem KÖLGELİER 357

BÖLÜM 19

MAKEDONYALI TÜRK ÖĞRENCİLERİN TÜRKİYE VE ATATÜRK ALGISI

Fahri KARAMAN 391

BÖLÜM 20

TÜRKİYE-RUSYA İLİŞKİLERİNİN TURİZM EKONOMİSİNE ETKİLERİ

Senem Esra BABAOĞLU 411

BÖLÜM 21

LEYLÂ ERBİL'İN ROMANLARINDA İSTANBUL

Meliha Yonca ERDEM 423

BÖLÜM 22

POSTMODERNİZMİN, MODERNİZM İLE DÜŞÜNSEL BAĞI: ALMAN FELSEFESİ

Sabrina KAYIKÇI 441

Ş. Şeyda ZEYNEL 441

BÖLÜM 23

TOPLUMSAL CİNSİYET REJİMİNİN YABANCI UYRUKLU KADINLAR İLE YERLİ KADINLAR ARASINDAKİ İLİŞKİLERE ETKİSİ: HOPA ÖRNEĞİ

Elif GAZİOĞLU TERZİ 457

BÖLÜM 1

ÜSTBİLİŞSEL FARKINDALIK VE AKADEMİK ÖZ-YETERLİK ETKİLEŞİMİ

Banu SAYINER[1]

1 Dr. Banu SAYINER, İstanbul, Türkiye, e-mail: banusayiner@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4842-0712

Giriş

İnsan, düşünen sosyal bir varlıktır. Bu iki özelliğe sahip olması sonucunda eylem geçerliklerini bu yönde oluşturduğu süreçlerle gerçekleştirmesi ideal bir birleşim oluşturulmasına yardımcı olacaktır. Bu noktada düşünme ve davranış ve yaşamdaki sosyal öğrenmeler yön verici rol oynamaktadır.

Bireylerin karşılaştıkları problemleri çözmelerinde veya sorunlarla başa çıkmalarında sahip oldukları bilişsel özellikler, bunları farkındalık düzeyleri ve çözüme yönelik kapasiteleri önemli bir süreç oluşturmaktadır. Bu durum üstbiliş, üstbilişsel farkındalık ve öz-yeterlik kavramları ile açıklanmaktadır. Eğitim alanında ise, kişilerin üstbilişsel farkındalık ve akademik öz-yeterlik düzeylerine dikkat çekmek gerekmektedir.

Kişinin düşünce özelliklerini fark edip, oluşturup, kontrol sürecinden geçirerek, yönlendirirken, bu çerçevede kişisel eylem kapasitesi ile yeterliklerini belirleyip ona uygun olarak davranışlarını gerçekleştirirken üstbilişsel farkındalık ve öz-yeterlik kavramların söz edilmektedir. Bu eylemin eğitim alınan her yaş ve alanda gerçekleşmesi ile devreye akademik öz-yeterlik süreci de girmektedir. Bu bağlamda incelendiğinde birey (öğrenci) düşünce ve davranışlarını oluşturan kapasiteleri belirleyip kontrol ederek öğrenme sürecine girerlerse başarı oluşması olasılığı çok yüksektir. Eğer bu süreç akademik alanda oluşacaksa akademik başarıyı beraberinde getirmesi de kuvvetle muhtemeldir.

Biliş ve üstbiliş kavramları arasındaki etkileşim incelendiğinde bilişin psikoloji, eğitim ve felsefe alanlarında çeşitli şekillerde ele alındığı görülmektedir. Psikoloji ve felsefe biliş kavramını genellikle soyut özellikleri bağlamında incelerken, eğitim alanında öğrenme faaliyetini oluşturan zihinsel bir proses olarak belirlenmektedir. Psikoloji bilimi açısından bakıldığında bilme (knowing) şeklinde ele alınmaktadır (Akpunar, 2011).

Yaşamda düşüncenin yanı sıra davranışların da etkili olduğu bilindiğine göre, kişilerin yaşamlarına yön vermede etkili olan sosyal öğrenmelerin de vurgulanması gerekmektedir. Psikoloji biliminde davranışçı teorilerin açıklamakta açık noktalar bıraktığı sürece büyük katkısı olan Sosyal Öğrenme Kuramı (Sosyal Bilişsel Kuram) günümüzde birçok alanda uygulamaya yönelik olarak incelenmektedir. Teoriye göre oluşturulan öz-yeterlik inancının insanların yaşamlarında oldukça önemli olduğu görülmektedir. Ayrıca bu yaklaşım sadece teorik anlamda değil uygulamada da kullanılmaktadır. Öz-yeterlik kavramından psikoloji, eğitim, iletişim, iş yaşamı ve sağlık gibi oldukça farklı alanlarda yararlanılmaktadır.

İnsanlar düşünce ve yeterlik ile ilgili farklı çeşitte deneyimler yaşamaktadırlar. Bu deneyimler sonucu oluşturacakları davranışların onların

yaşamlarının her alanında etkileri gözlenmektedir. Bu çalışma ile kişinin neyi nasıl düşüneceğini bilmesi, onu kontrol edip sahip olduğu öz-yeterlikler kapsamında oluşturduğu bilgi kaynağı ile olaylar, durumlar, sorunlar karşında yeterli performans göstereceğine duyduğu inançla davranışlarına yön vermesi sürecinde üstbiliş ve öz-yeterlik özelliklerinin önemine dikkat çekilmesi amaçlanmaktadır. Bu kavramların yaşamda ve özellikle de eğitim sürecinde kişilerin başarı ve yeterliklerine yön verdiği alanlar çerçevesinde bir bakış açısı oluşturulması beklenmektedir.

Üstbiliş ve Üstbilişsel Farkındalık

Üstbiliş, insanların bilişsel süreçler kapsamındaki bilgisi ile bu alanları geliştirmek ve kontrol etmek için oluşturduğu bir kavram olarak incelenmektedir. Üstbiliş (metacognition) 1970'li yıllarda ilk olarak Jean Piaget'nin teorileri üzerine yaptığı çalışmaların etkisiyle John Flavell tarafından literatüre kazandırılmıştır.

Düşünme, bilginin elde edildiği kognitif bir süreç ve eylem şeklinde ifade edilmektedir (Bakioğlu ve Hesapçıoğlu, 1997). Flavell (1979) üstbilişi, "düşünme hakkında düşünme", Mahdavi (2014) "düşünme hakkında düşünme" ifadesini vurgularken bildiğimizi, bilmediğimizi ve bu tür düşünmeyi nasıl düzenleyeceğimizi bilme yeteneğimizi ifade etme şekli, Schraw ve Dennision (1994) kişinin öğrenmesini yansıtma, anlama ve kontrol etme yeteneği, Özsoy (2008) bireyin kendine ait düşünme süreçlerinin farkında olarak bunları kontrol edebilmesi, Kalemkuş (2021) ise "bilmeyi bilme" olarak nitelemektedir.

İngilizce "metacognition" kavramının Türkçe alanyazında üstbiliş (Akpunar, 2011; Alkan ve Açıkyıldız, 2020; Baltacı ve Akpınar, 2011; Çeliköz, 2018; Ekici, Ulutaş ve Atasoy, 2019; Kalemkuş, 2021; Oğuz, ve Kutlu-Kalender, 2018; Selçioğlu-Demirsöz, 2014), bilişüstü (Demir ve Budak, 2016), bilişötesi (Bakioğlu vd. 2015), bilişötesi ve üstbiliş (Tunca, ve Alkın-Şahin, 2014), yürütücü biliş (Senemoğlu, 2003, Sökmen ve Kılıç, 2016), metabiliş (Akpunar, 2011) gibi karşılıkları olduğu görülmektedir. Bu çalışmada bütünsellik sağlaması açısından "üstbiliş" sözcüğünün kullanılması seçilmiştir.

Biliş öncelikle zihinsel bir süreçtir. Bilenin bilinen nesne haline geldiği bir sanattır. Bildiğimiz nesnenin soyut biçimine bilişsel olarak sahip olmadıkça bir nesneyi bilmek imkansızdır. Biliş, duyusal girdiyi çeşitli şekillerde dönüştüren, kodlayan, bellekte saklayan ve daha sonra kullanmak üzere geri alan zihinsel süreci ifade eder. Algılama, imgeleme, problem çözme, hatırlama ve düşünme, bilişin varsayımsal aşamasını tanımlayan terimlerdir. Üstbilişin temeli, kişinin düşünceleri hakkında düşünme kavramıdır. Düşünceler, bilgi, beceri ve deneyim olmak üzere üç farklı boyutta incelenebilir. Üstbiliş, kişinin kendisinin "çevresinde bir aktör olarak

görmesi, yani aktif olarak egonun yüksek duygusudur (Thenmozhi, 2019).

Bir üstbiliş kültürünün teşvik edilmesinde çeşitli yaklaşımlar olmasına rağmen, en etkili yaklaşım, üstbilişin her iki bileşeninin, yani üstbilişsel bilginin ve üstbilişsel düzenlemenin dahil edildiği yaklaşımdır Bu iki bileşenden üstbilişsel bilgi, bir öğrenen olarak kendisi ve performansı etkileyebilecek faktörler hakkında bilgi, stratejiler hakkında bilgi ve stratejileri ne zaman ve neden kullanacağına dair bilgileri içerir. Üstbilişsel düzenleme, kişinin bilişinin izlenmesidir ve planlama faaliyetlerini, kavrama ve görev performansının farkındalığını ve izleme süreçleri ve stratejilerinin etkinliğinin değerlendirilmesini içerir. Üstbilişin, bilişsel süreçlerin farkındalığını ve düzenlenmesini içeren bu tür ortamlar için özellikle yararlı bir strateji olduğu kanıtlanmıştır (Di Martino ve La Marca, 2019; Mahdavi, 2014).

Flavell (1979) üstbiliş fenomeninin (a) üstbilişsel bilgi, b) üstbilişsel deneyimler, (c) Hedefler (veya görevler), (d) hareketler-eylemler (veya stratejiler) olmak üzere dört farklı kategoride incelenmesini önermektedir. Üstbilişsel bilgi, bilişsel girişimlerin seyrini ve sonucunu etkileyen faktörler ile bu değişkenlerin etkinleştiği yollara ait bilgi veya inançlardan oluşmaktadır. Kişi, görev ve strateji faktörlerin kategorileri olarak belirtilmektedir. Üstbilişsel deneyimler, bir bilişsel girişim öncesinde, sonrasında veya sırasında herhangi bir zamanda da ortaya çıkabilir, süre olarak kısa veya uzun, içerik olarak basit veya karmaşık olabilir. Bazı deneyimler içeriği gibi bilgilere sahipken bazıları sahip değildir ve bazı bilgiler bilinçli hale gelebilirken bazıları bunu asla yapmayabilir. Üstbilişsel deneyimlerin bilişsel hedefler veya görevler, üstbiliş, bilgi ve bilişsel eylemler veya stratejiler üzerinde çok önemli etkileri olabilir. İlk olarak, bireyi yeni hedefler belirlemeye ve eskileri gözden geçirmeye veya terk etmeye yönlendirebilirler. İkinci olarak, üstbilişsel deneyimler, kişinin üstbilişsel bilgi tabanını ekleyerek veya silerek revize edebilir. Hedefler, araçlar, üstbilişsel deneyimler ve görev sonuçları arasındaki ilişkileri gözlemleyebilir. Efklides (2006) üstbilişin yönlerinden biri olan duygular, yargılar veya tahminlerden oluşan üstbilişsel deneyimlere ait özel bilgilerin öğrenilmesi için önemi vurgulanmaktadır. Üstbilişsel deneyimler doğası gereği, bilinçsiz kontrol kararlarını veya bilinçli analitik kararları tetikleyebilir. Bununla birlikte üstbilişsel deneyimler hem duyuşsal hem de bilişsel düzenleyici döngülerden yararlanabilir ve bunun öğrenme için bir dizi anlamı bulunmaktadır.

Üstbiliş, bireyin kendi bilişsel süreç ve öz-farkındalığının gelişimidir. Çocuklarda yaş ve deneyim arttıkça çocuk daha aktif bir kişi olarak kendisini daha çok farkında olmaktadır. Böylece kademeli olarak yeteneklerinin ve sınırlarının giderek artan bir şekilde gerçekçi olarak problem çözücü duruma gelmektedirler. Bu durumda, daha verimli öğrenen

ve verimsizliklerle karşılaşan bireylerin nasıl öğreneceklerini öğretmek amaçlanmaktadır (Brown ve Smiley, 1977).

Düşünmek ortak bir süreçtir. Bilişsel yetenek bilgi, hafıza ve üstbiliş içerir. Bilgi hafıza gerektirir. Bu ikisi ayrılmaz bir şekilde bağlantılıdır. Ebeveynler ve öğretmenler, çocukları öğrenmelerinde aktif rol almaya teşvik etmeli ve onlara bildiklerini en iyi şekilde nasıl kullanacaklarını göstermelidir. Biliş öncelikle zihinsel bir süreçtir. Üstbiliş kavramı, bilgi ve benliğin kontrolünü ve sürecin kontrolünü içerir. Üstbilişsel bir süreç planlama, stratejiler, bilgi, izleme, değerlendirme ve sonlandırmadan oluşur (Thenmozhi, 2019).

Bu alanda birgün çocuklara ve yetişkinlere akıllıca ve düşünceli yaşam kararları vermeyi öğretme yöntemine dönüştürülebileceği ve bunun yanı sıra eğitim ortamlarında daha iyi kavramak ve öğrenmek için kullanılabileceği vurgulanmaktadır (Flavell, 1979). Üstbiliş, başarılı öğrenme için gereklidir. Çünkü bireylerin bilişsel becerilerini daha iyi yönetmelerini ve yeni bilişsel beceriler yapılandırarak düzeltilebilecek zayıflıkları belirlemelerini sağlar. Bir beceriyi nasıl yapabileceğini düşünerek gerçekleştiren herkes üstbiliş yeteneğine sahiptir - Üstbilişi teşvik etmek, öğrenciler arasında üstbilişin var olduğuna, bilişten farklı olduğuna ve akademik başarıyı artırdığına dair bir farkındalık oluşturmakla başlar. Bir sonraki adım, stratejileri öğretmek ve daha da önemlisi, öğrencilerin veya bireylerin stratejileri ne zaman ve nerede kullanacakları konusunda öğrenmelerinde planlama, izleme ve ölçme esnek bir strateji repertuarı ile açık bilgi oluşturmalarına yardımcı olmaktır (Schraw, 1998). Öğrenenlere hem bilişsel süreçler hem de stratejiler hakkında bilgi sağlarken, bilişsel ve üstbilişsel stratejileri uygulama ve öğrenme çıktılarının öz değerlendirmesini yapma konusunda deneyim veya uygulamanın birlikte yapılmasını gerçekleştirmektedir. Üstbiliş kavramı günümüzün eğitim ortamında güçlü bir yapı olarak ilkeli öğretimi, öğrencilere bağımsızlık ve özerklik duygusu aşılayabilir. Üstbilişsel becerilerin gelişimini teşvik etmek, öğrencileri kendi bilişlerini öngörmeye, izlemeye ve yansıtmaya teşvik eder ve öğrenme materyalleriyle daha iyi etkileşime girmelerini sağlayabilir. Öğrencilerin daha ileri öğrenme veya performans durumlarında üstbilişsel becerilerini geliştirmelerinde ve kritik performans olayları sırasında gerçekleşen aktiviteyi izlemelerinde destekleyebilir (Di Martino ve La Marca, 2019; Mahdavi, 2014). Üstbiliş bireyin kendine ait kullanması gereken öğrenme süreçlerini ve olması gereken öğrenmelerini farkında olması ve bunlara ilişkin kendine geri bildirimler verebilmesini kapsamaktadır. Bu bağlamda üstbiliş öğrenmeyi öğrenmenin yolu olarak ele alındığında kişinin (öğrencinin) bildiklerini ve bilmediklerini değerlendirmesinde etkili bir kavramdır (Demir ve Budak, 2016).

Günümüz becerileri eğitim ve öğretimde yeni yaklaşımların oluşması

ile öğrencilerin daha aktif ve ön saflarda yeraldığı süreçler ile daha iyi iletişim kuran, eleştirel düşünme ve problem çözme becerileri gelişmiş, öğrenme aşamalarını kendileri planlayan duruma getirilmesi hedeflenmelidir. Bu bağlamda sadece biliş kavramının ötesinde üstbiliş sürecinin yaratılması önerilmektedir (Kalemkuş, 2021). Bireylerin yaşamlarında başarılı olabilmeleri için düzen içinde, planlı ve amaca uygun olarak hareket etmeleri dolayısıyla biliş süreçlerini iyi bilmeleri gerekmektedir. Bu noktada üstbilişsel farkındalık düzeyinin yüksek olmasının bireyleri başarılı olma yolunda olumlu etkileyeceği düşünülmektedir. Bilişsel stratejiler, bilişsel ilerleme sağlamak için, üstbilişsel stratejiler ise onu izlemek için kullanılır (Flavell, 1979). Üstbilişsel farkındalık, yeni öğrenme biliminin önemli biçimi olarak nitelenebilinir. Öğrencinin öğrenme yolunu sürdürmesini ve düşünmesini sağlamaktadır (Rajabi, Seyf, Sarmadi, ve Talebi, 2022). Üstbilişsel farkındalık, bireyin nasıl düşündüğünü farkında olması anlamına gelmektedir. Üstbiliş, kişinin düşüncesinin ve kullandığı stratejilerin farkındalığıdır. Öğrencilerin ne yaptıkları, neden yaptıkları ve öğrendikleri becerilerin farklı durumlarda nasıl farklı şekilde kullanılabileceği konusunda daha dikkatli olmalarını sağlamaktadır (Jaleel ve Premachandran, 2016).

Üstbiliş ve üstbilişsel farkındalık sürecinde bireylerin bildiklerinin ve bilmediklerinin farkındalığı vurgulanmaktadır.

Öz-Yeterlik ve Akademik Öz-Yeterlik

Bireyler yaşamlarında birçok problemlerle karşılaşmaktadırlar. Bu sorunlara yönelik çözüm üretirken kendilerini yetersiz hissedip, sorunlarla başa çıkamamaktadırlar. Kişiler kimi zaman da kendilerine yönelik beklentileri yüksek olduğundan yeterliklerinin üstünde olan işleri başarabilecekleri algısını geliştirmektedirler. Bu noktada ulaşılmak istenen hedefler ile sahip olunan yetenekler insanları olumlu veya olumsuz olarak etkilemektedir. Bireyin beklenti oluşturduğu amaç ile geliştirdiği kapasite arasındaki boşluk arttıkça kişi öz-yeterlik sorunu yaşamaktadır. Bir işi yapmak için beklentiler gerçekleştirirken kapasite, yeterlik ve deneyime yönelik olarak kişinin kendini bilmesi önemli bir faktördür. Bu bağlamda bireylerin sahip oldukları öz-yeterlik düzeyleri, onların bir işi başarıyla yapabilmesinde önemli, etkili ve yönlendirici etkenlerden biridir.

Öz-yeterlik, Sosyal Öğrenme Kuramının (Sosyal Bilişsel Kuramın) önemli kavramlarından birisini oluşturmaktadır. Bandura (1977) geliştirdiği kuram ile psikoloji disiplinini, davranış sürecinden bilişsel alana yönlendiren araştırmacılardan biri olmuştur. Ulaşılmak istenen hedefler belirlenirken, kişinin kapasitesini göz önüne alması gerekmektedir. Bu bağlamda, bireylerin sahip oldukları öz-yeterlik düzeyleri önemlidir.

Literatür incelendiğinde, öz-yeterlik, öz-yeterlik inancı veya öz-yeter-

lik algısı şeklinde kullanıldığı görülmektedir. Öz-yeterlik, kişinin gerekli etkinlikleri düzenledikten sonra kendi kapasitesine olan inancıdır. Böylece o kişi belirli performanslar ortaya koyabilir (Bandura,1995). Öz-yeterlik belirli bir durumda bireyin gerekli düzeyde performans göstereceğine duyduğu inançtır. Kişinin algısını, motivasyonunu ve performansını çeşitli şekillerde etkilemektedir. Birey, başarısız olacağını düşündüğünde o etkinliği yapmayı bile denemeyerek riske girmez. Hatta yeterliği ve azmi olsa bile, gerekli niteliklere sahip olmadığını düşünerek herhangi bir eylemde bulunmayabilir (Gerrig ve Zimbardo, 2012). Öz-yeterlik, bireyin kendini farkında olmasıdır. Kişinin göstermesi gereken güç ile potansiyelini mukayese edip yeterlikleri ölçüsünde davranmasıdır (Korkmaz, 2006). Bireyin davranışta bulunurken algıladığı kapasite ile güçlüklerin üstesinden gelmek için harcanan çaba şeklinde ifade edilmektedir (Erol ve Avcı-Temizer, 2016). Kişilerin muhtemel durumlar ile başa çıkabilmeye yönelik eylemleri yapabilme yargılarıdır (Hazır-Bıkmaz, 2002). Öz-yeterlik inançları; belirli performans türlerine ulaşmak ve belirli sonuçlar elde etmek için algılanan yetenekler hakkındaki inançlardır. Kişisel etkinin kullanıldığı olaylar farklılık göstermektedir. Neyin yönetildiğine bağlı olarak, duygusal durumlar, eylemler veya değişen çevresel koşullara rağmen kişi kendi motivasyonunu oluşturmaktadır (Pajares, 1996). Öz-yeterlik inançları; bilişsel, motivasyonel, duyuşsal ve seçimsel olmak üzere dört ana müdahale süreci aracılığıyla düzenlenmektedir (Bandura, 1989; Bandura, 1993). Öz-yeterlik algısı; seçim davranışı, çaba, azim, kendi kendini engelleyici veya kendine yardım eden düşünce kalıpları ve çevresel taleplere duyuşsal ve nörofizyolojik tepkiler üzerindeki etkileri olarak açıklanmaktadır. Çok boyutlu bilgiye dayalı öz-değerlendirme eylemleriyle oluşturulduğundan, algılanan öz-yeterlik, bir şeyin muhtemel olduğu beklentisine kıyasla insan yargı alanı ile daha yakın ilişkili olmaktadır (Bandura, 1986). Bireyin gerçekleştirmek istediği etkinliğe yönelik olarak o etkinliği gerçekleştireceği ölçü, düzey ve başarma yöntemi kendisini algılama şeklinin belirleyicisi olmaktadır. Öz-yeterliğin hem öznel hem de nesnel değerlendirilmesi yani gerçekçi olması gerekmektedir (Topses, 2003). Algılanan öz-yeterliğin performansı etkilemesine ilişkin önceden yapılmış analiz, beklentinin ve davranışın tek belirleyicisi değildir. İnsanların yapamadıkları ile yapabilecekleri birçok şey bulunmaktadır. Uygun beceriler ve yeterli teşvikler oluşturulduğunda, yeterlik beklentileri, insanların faaliyet seçiminin, ne kadar çaba göstereceğinin önemli bir belirleyicisidir (Bandura, 1977). Öz-yeterlik düzeyinin yüksek olması kişileri motive ederek, bir işi başarmak için daha çok çaba göstermelerine ve zorluklar karşısında vazgeçmemelerine neden olmaktadır (Zehir ve Zehir, 2016). Kişisel yeterlik beklentileri başa çıkma davranışının başlatılıp başlatılmayacağını, ne kadar çaba harcanacağını ve engeller ile engelleyici deneyimler karşısında ne kadar devam edileceğini belirlemektedir (Ban-

dura, 1977). Bireyin kapasitesi ulaşabileceği hedeflerden düşük düzeydeyse, kişi o hedefi gerçekleştiremediği için mutsuz olup kendini değersiz hissedebilir. Bu durum son nokta olarak psikolojik sorunlara ve hatta psikolojik hastalıklara kadar gidebilir.

Öz-yeterliğin çoklu belirlenmesi teorinin önemli yönü olup, yeterlik beklentileri ve sonuç beklentileri olarak incelenmektedir. İnsanlar farklı türde ve miktarlarda yeterlikle ilgili deneyimler yaşadığından, yeni bir yeterlik bilgisi herkesi eşit şekilde etkilememektedir (Bandura ve Adams, 1977). Yeterlik beklentilerinin boyutları çeşitlidir. Yeterlik beklentilerinin büyüklükleri farklı olduğundan, farklı performanslarda olabilir. Yeterlik beklentilerinin bazıları sınırlı, bazıları spesifik durumları içerdiğinden genel olarak farklıdırlar. Beklentilerin gücü farklıdır. Zayıf beklentiler deneyimler onaylanınca sürdürülebilirken, güçlü beklentiler deneyimler onaylanmasa da başa çıkma çabası oluşturabilmektedir (Bandura, 1977). Sonuç beklentileri, eylemlerin olumlu veya olumsuz sonuçlarına işaret etmektedir. Bazı faaliyetlerden uzak durma zorunluluğu gibi olumsuz sonuç beklentileri sorunlu beklentileri oluşturmaktadır. Güçlü öz-yeterliğe sahip kişilerin, gelecekteki eylemlerine yönelik sonuç beklentileri daha olumlu olurken, olumsuz sonuç beklentilerini daha az algılamaktadır (Luszczynska, Scholtz ve Schwarzer, 2005). Bireyler; yapması gereken işi zorluk derecesine göre belirleyip, başarı düzeyine yönelik olarak beklentiler oluşturmaktadır. Sonuç beklentisi; kişinin, belirli davranışının belirli sonuçlara yol açacağına dair tahmini, yeterlik beklentisi ise; sonuçların elde edilmesi için gereken davranışı başarıyla yürütebileceğine yönelik inancı olarak tanımlanmaktadır (Bandura, 1977).

Öz-yeterlik kavramında kişinin beklentilerinin yanı sıra yapacağı davranışlara yönelik düşünceleri, alacağı kararlar ve seçimleri önemlidir (Bandura, 1986). Bu sosyal öğrenme analizinde kişisel öz-yeterlik beklentileri dört ana bilgi kaynağına dayandırılmakta olup, öz-yeterlik kaynakları şu şekilde belirtilmiştir; (a) Doğrudan Deneyim (Performans Başarıları-Deneyimi) (b) Dolaylı Yaşantı (Dolaylı Deneyim) (c) Sözel İkna (d) Psikolojik Durum (Duygusal Uyarılma) olarak belirtmiştir (Bandura,1977). Bu kaynaklar kişinin öz-yeterlik değerlendirme sürecinde ve öz-yeterliğin geliştirilmesi önem kazanmaktadır.

Öz-yeterlik ile ilgili olarak eğitim alanında yapılan araştırmalar öğrenciler ile çeşitli alt alanlara ait öğretmen veya öğretmen adaylarına yönelik incelenmektedir. İncelenen kuramsal yaklaşımlara göre, öz-yeterlik kavramının bireylerin yaşamlarında oldukça etkili bir rol oynadığı görülmektedir. Fakat bu yaklaşım sadece teorik anlamda değil uygulamada da etkili olmaktadır. Öz-yeterlik kavramı akademik alanda ele alındığında akademik öz-yeterlik olarak nitelendirildiği görülmektedir. Akademik öz-yeterlik sonuç beklentileri kapsamında okuma ve yazma yeterlikleri

ile yakından ilgili olup, matematik alanında yapılmış çalışmalar kapsamında algılanan kapasite ile gösterilen performans bağlamında öz-yeterlik inançları ve akademik başarı ilişkisi açısından değerlendirilmektedir (Bandura, 1977; Pajares ve Miller, 1995; Pajares, 1996; Pajares, 2003; Schunk, 1989; Schunk, 1995; Schunk ve Pajares, 2002; Zimmerman, 1995; Zimmerman, 2000). Bireylerin okuldaki veya herhangi bir eğitim-öğretim alanındaki hedeflerinde başarılı olup olmayacağı yönündeki inançları akademik öz-yeterlik olarak ifade edilebilinir. Akademik öz-yeterlik algısı yüksek olan öğrencilerin okuldaki akademik görevlerde başarılı olmak için çalıştıkları ve güçlüklerle karşılaştıklarında sorunlarla başaçıkma kararlılığı gösterdikleri vurgulanmaktadır (Karaoğlan-Yılmaz, Yılmaz, Üstün ve Keser, 2019). Öz-yeterliğin öğrencilerin öğrenmesini ve başarı ile ilgili davranışlarının performansını açıklamak için önemli bir yapı olduğu belirtilmektedir (Schunk, 1989). Algılanan akademik öz-yeterlik, bireyin eğitimsel performans türlerini elde etmek için yaptığı eylem düzenleme ve yürütme yeteneklerine ilişkin kişisel yargıları olarak tanımlanmıştır (Zimmerman, 1995). Akademik öz-yeterlik, kişilerin verilen bir akademik görevi belirlenmiş olan bir başarı düzeyinde yapabileceğine yönelik algısı olarak ifade edilebilinir (Ekici, 2012).

Davranış üzerindeki tek etki öz-yeterlik değildir. Yüksek öz-yeterlilik, gerekli bilgi ve beceri eksik olduğunda yetkin bir performans üretmeyecektir. Bu durumda, öğrenme için öz-yeterlik duygusu bireyleri yeterliliklerini geliştirmeye motive ettiğinden faydalı olmaktadır. Sonuç beklentileri veya kişinin eylemlerin olası sonuçlarıyla ilgili inançlar önemlidir. Çünkü insanlar olumlu sonuçlar için çaba gösterirken olumsuz sonuçlara yol açacağına inandıkları şekillerde davranmaya motive olmazlar. Sonuç beklentileri ve öz-yeterlilik genellikle birbiriyle ilişkili olduğu düşünüldüğünde etkili öğrenenlerin eylemleri için genellikle olumlu sonuçlar bekledikleri ve beklentileri yönünde sonuçlar aldıkları görülmektedir. Öğrenciler, iyi bir performans gösterdiklerinde olumlu sonuçlar bekleyebilirler. Ancak yüksek düzeyde bir performans elde etme yeteneklerinden şüphe duyabilirler. Bu noktada öz-yeterlik ve sonuç beklentileri önemlidir. Sonuçların değeri veya bireylerin diğerlerine göre belirli sonuçları ne kadar arzuladıkları davranışı etkilemektedir. Çünkü insanlar kendilerini tatmin eden sonuçlara yol açacağına inandıkları şekilde hareket etmeye motive olmaktadırlar. Yeterli becerilerin, olumlu sonuç beklentilerinin ve değerli sonuçların varsayıldığı, öz-yeterliğin, insan davranışının çoğunun seçimini ve yönünü karşı olan etkisi vurgulanmaktadır (Schunk, 1989; Schunk, 1995).

Öz-yeterlik kavramında model alma davranışı incelendiğinde kişilerin gözlem ve taklit sürecinde modellerin etkisine dikkat çekilmektedir. Model alınan kişilerin davranışlarının gözlenerek problem oluşturan du-

rumlarla başa çıkmadaki rolü saptanmaktadır (Bandura, 2021). Bu açıdan bakıldığında öğretmenlerin de iyi birer model oluşturmaları önem kazanmaktadır. Schunk (1995) iyi bir öğretmen modeline sahip olan çocukların, modeli olmayan öğrencilerden daha iyi performans gösterdiğini belirtmektedir. Öğretmenlerin öz-yeterliklerine yönelik yapılan araştırmalarda, öz-yeterliliği yüksek öğretmenlerin olumlu bir sınıf ortamına sahip olma (örneğin, daha az öğrenci kaygısı ve öğretmen eleştirisi), öğrencilerin fikirlerini destekleme ve sınıftaki tüm öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılama olasılıklarının daha yüksek olduğu, övgü kullanımı, öğrencilere bireysel ilgi, daha az eleştiri kullanımı, öğrencilerin öğrenmedeki ilerlemesini sık sık kontrol etme ve matematik ve dil testlerinde yüksek öğrenci başarısını oluşturdukları gözlenmektedir. Öğretmenlerin davranışlarındaki bireysel farklılıkları açıklamada öz-yeterliliğin rolü ve öğretmenlerin yeterliliğini arttırmanın yollarının önemi vurgulanmaktadır (Shunk, 1989).

Akademik öğrenme sürecine yönelik öz-yeterlik algısının katkısının ilişkisine davranışsal, bilişsel ve motivasyonel yönleriyle vurgu yapılmaktadır. Bireylerin bazı konularda bilgi birikimi arttıkça, o zaman bu konudaki akademik öz-yeterlik algısı doğrudan artmaktadır. Buna göre, öğrencilerin öz-yeterlik algıları, okul etkinliklerine katılımları aracılığıyla öğrenmelerini ve başarılarını belirlerken, öğrencinin öz-yeterliği de daha çok öğrendikçe ve daha çok başardıkça eşit olarak artmaktadır. Belirli bir konuda bilgi birikimi arttıkça o konuya ilişkin akademik öz-yeterlik algısı da artmaktadır. Öğrencilerin öz-yeterlik algıları öğrenmelerini ve başarılarını belirlerken, öğrenci daha çok öğrendikçe daha çok başarı elde ettikçe öz-yeterlik de aynı oranda artmaktadır (Zimmerman, 1995). Bu bağlamda öğrencilerin akademik başarı seviyeleri yükseldikçe öz-yeterlik düzeylerinin de artış gösterdiğine vurgu yapılmaktadır (Öncü, 2012). Bununla birlikte daha önce yaşanmış olan okul uygulamalarındaki olumsuz süreçler akademik öz-yeterliğin gelişmesinde gecikmeye neden olabilirken, karşılaşılan daha zorlayıcı akademik görevlerle başa çıkmak için akademik olarak daha az hazırlıklı olma durumu ile karşılaşılması durumu yaşanabilmektedir. (Schunk ve Pajares, 2002).

Çeşitli araştırmacıların öz-yeterlik ile ilgili yaptığı belirlemeler akademik öz-yeterlik kavramının da oluşmasını da beraberinde getirmiştir. Bu kavram özellikle eğitim psikolojisi alanında çalışanların dikkatini çekerek, öncelikle akademik başarı ile ilişkisine yönelik araştırmaların yapılmasına neden olmuştur. Zaman içerisinde akademik öz-yeterlik ile ilişkili çeşitli olgular ile araştırmalara yapıldığı gözlenmektedir. Bu çalışmaların daha çok öğrenci ve öğretmenler ile gerçekleştirildiği belirlenmiştir.

Üstbiliş, Üstbilişsel Farkındalık, Öz-Yeterlik, Akademik Öz-Yeterlik Etkileşiminin İlgili

Araştırmalar Kapsamında İncelenmesi

Üstbilişsel düşünme becerileri, üstbilişsel farkındalık ile öz-yeterlik ve akademik öz-yeterlik açısından incelendiğinde aralarındaki ilişkiye yönelik araştırmalar mevcut olup, farklı yaklaşım ve sonuçlardaki farklı bakış açılarına vurgu yapmak amaçlandığından çeşitli ülkelerdeki yapılmış çalışmalara da yer verilmiştir. Bu çalışmaların eğitim kurumlarındaki işleyişe ışık tutması açısından öğrenci, öğretmen ve yöneticiler bağlamında sınıflanması uygun görülmüştür.

Öğrenciler ile yapılan araştırmalarda daha çok üstbilişsel farkındalık ve akademik öz-yeterlik akademik başarıya ulaşmada bir süreç oluşturduğu görülmektedir. Eğitimde alanında bilişsel psikolojiye ait kavramların işlerlik kazanmaya başlamasıyla birlikte, içsel süreçlerin de dikkate alındığı gözlenmektedir. Kişinin biliş ve öğrenme süreçlerini farkında olması, bireyin bu süreçte sorumluluk ve kontrol sahibi olması önem kazanmaktadır. Bu bağlamda üstbilişin devreye girdiği görülürken, üstbilişsel farkındalığın önemine dikkat çekilmektedir.

Üstbilişin sınıfta kullanımı ile öğrenci etkileşiminin yüksek kaliteli düşünmeye katkıda bulunabileceği belirtilmektedir. Aynı zamanda üstbilişsel becerilerin önemini kavrayan öğrenciler ile bunları geliştirmek için adımlar atan birçok öğretmenin anlayışını etkilemektedir. Uygun eğitim ortamı açısından metabilişsel kriterler muhakeme kalıplarının ve standartlarının edinilmesi için sosyal ortamın oluşmasını sağlamaktadır (Martinez, 2006).

Okulöncesi bir kuruma devam eden çocukların üstbilişsel becerileri destekleyen öğrenme süreçlerini incelemek üzere yapılan çalışma, özellikle üst bilişsel beceriler ile matematik becerileri arasındaki etkileşimi açığa çıkararak, çocukların etkinlikler sırasında üst bilişsel bilgi ve üst bilişsel düzenleme boyutlarına yönelik davranışlar ile üstbilişsel davranışlardan en çok izlemeyi içeren üstbilişsel davranışları gösterdikleri saptanmıştır. Öğretmenin de bu süreçteki gözlemleri belirlenirken, üstbilişsel süreçlerin çocukların erken yaşlarda oluşturulmasına yönelik öğrenmelerin oluşturulmasının önemine dikkat çekilmiştir (Yıldız-Altan ve Temel, 2022).

Üstbiliş kişinin düşüncesinin ve kullandığı stratejilerin farkındalığıdır. Hindistan'daki ortaokul öğrencilerinin üstbilişsel farkındalıklarını analiz etmeye yönelik olarak yapılan çalışmada, öğrencilerin ne yaptıkları, neden yaptıkları ve öğrendikleri becerilerin farklı durumlarda nasıl farklı şekilde kullanılabileceği vurgulanmaktadır (Jaleel ve Premachandran, 2016).

Bilişsel ve üstbilişsel öğrenme stratejileri, çalışmalarında her öğrenciye özerklik vermeye yönelik hazırlandığında öğrencilerin çalışmalarında bilişsel ve üstbilişsel öğrenme stratejileri konusundaki yeterliliklerinin, onların öğrenme görevlerindeki akademik başarılarını ve performanslarını öngördüğü belirlenmektedir. Filipinler'de Fen Bilimleri eğitimi alanında öğrenim gören üniversite öğrencileri ile yapılan çalışmada, bilişsel ve üstbilişsel stratejilerine ilişkin olarak planlama ve bilgi yönetimi uygulamaları boyunca öğrencilerin fen bilimlerinde bilişsel ve üstbilişsel öğrenme stratejilerini fen öğretimini desteklemek için bir gelişim planı hazırlamada temel olarak yeterlikler belirlenmiştir. Üniversitenin eğitim programlarındaki derslerini desteklemek için uygulamaya odaklanan bir gelişim planı tasarlanması önerilmektedir (Discipulo ve Bautista, 2022).

İlkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin matematik dersindeki akademik başarıları ile öğrencilerin öz düzenleme stratejileri, üstbilişsel becerileri ve motivasyonları arasındaki etkileşimi belirlemek üzere yapılmış olan araştırmada öğrencilerin öz düzenleme stratejileri, matematik motivasyon ve biliş üstü beceri düzeyleri ile akademik başarıları arasında bir ilişki bulunurken, motivasyonun, öz düzenlemenin ve bilişin akademik başarıyı yordadığı belirlenmiştir. Öğrencilerin üstbilişsel becerilerinin matematik başarısını etkilediğinin bulunması üstbilişsel becerileri yüksek olan bireylerin başarıya da ulaştıklarını göstermektedir (Demir ve Budak, 2016).

Ortaokul öğrencilerinin akademik öz-yeterlik ve akademik motivasyon düzeylerini arttırmak için oluşturulan kısa süreli bir müdahale programının etkililiğini belirlemek üzere bir çalışma oluşturulmuştur. Erken ergenlerle yapılan çalışma için öz-yeterlik literatürü kapsamında oluşturulan müdahale programı öz-değerlendirme, sözelleştirme, modelleme, hayali tecrübe, geribildirim, sosyal ikna ve başa çıkma stratejisi gibi sosyal-bilişsel yöntemlerin uygulanmasından meydana getirilmiştir. Elde edilen bulgular sonucunda uygulanan programa dahil olan erkeklerde akademik öz-yeterlik ve motivasyon artışı gözlenirken, kız öğrencilerde bir fark belirlenmemesi ile belirtilen konularda cinsiyetin etkisi vurgulanmıştır (Bağcı, 2018).

Öğrencilerin, eylem mekanizmalarında yatan öz-yeterliklerine inanarak performans göstermeleri gerekmektedir. Öğrencilerin yetenekleri, sosyobilişsel yaklaşıma göre çevre özellikleriyle etkileşime girmektedir. Bu bağlamda Fas'ta Psikoloji Bölümü'ndeki üniversite öğrencileri ile yapılan çalışmada, bir yandan, algılanan öz-yeterlik'in üstbiliş ile ilişkisi incelenirken, öte yandan, öğrencilere üstbilişsel stratejilerini oluşturmaları için (hedef belirleme, kişinin dikkatini kontrol etme, kişinin zorluklarının kaynakları hakkında düşünme, etkinlik seçme, öğrenme stratejilerini yansıtma, hedefleri değerlendirme konularında) eğitim vererek algılanan öz-yeterliğin geliştirilmesi amaçlanmaktadır. Araştırma sonuçlarına göre,

öğrencilerin algılanan öz-yeterliklerinin üstbilişsel stratejileriyle etkili bir şekilde ilişkili olduğunu gösterirken, üstbilişsel stratejiler üzerine verilen eğitimin deney grubunda önemli etkiler yarattığı belirlenmiştir (Bouchkioua, 2021).

İlköğretim okulunda öğrenim gören öğrencilerle yapılan araştırmada, öğrencilerin üstbilişsel farkındalık düzeyleri ile akademik başarıları arasında ilişki bulunmuştur. Çalışma sonuçlarına göre; öğrencilerin akademik başarılarını yükseltmek ve üstbilişsel farkındalık düzeylerini arttırmak için eğitim programları kapsamında "öğrenen merkezli eğitime" ile WEB tabanlı öğretime yönelik uygulamaların yapılası ve Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) ile üniversitelerin eşgüdümlü çalışmalarıyla öğrenciler, öğretmenler, okul yöneticileri, müfettişler ve velilere üstbilişsel farkındalık düzeyi gibi öğrenme ile ilgili kavramları açıklayan eğitim etkinlikleri düzenlenmesi önerilmektedir (Baltacı ve Akpınar, 2011).

Üstbilişin, her yaştan öğrenci için önemli olduğu vurgulanırken, ilkokul ve ortaokul öğrencileri ile yapılan çalışma ile üstbilişsel beceri ve alışkanlıkların nasıl geliştirileceğine dair tüm önemli soruları gündeme getirirken, öğrencilerin üstbilişsel farkındalık düzeylerinin kentsel bölgelerde yerel bölgelere göre daha yüksek bulunması sonucunda eğitim sürecinin bu doğrultuda planlanmasında faydalı olacağı düşünülmektedir (Bakkaloğlu, 2020).

Ortaokul öğrencileri ile yapılan çalışmada çocukların üstbiliş farkındalıklarının öz-yeterlik ile yüksek düzeyde ilişkili olduğu görülmüştür. Çocukların karşılaştıkları sorunlarla başa çıkma becerisine, çaba gerektiren yeni durumlarla başa çıkma becerisine, işlerini organize etme, uygulama ve kontrol etme becerisine sahip olduklarına ilişkin inançları içeren öz-yeterliğin alt ölçekleri (akademik, sosyal ve duygusal öz-yeterlik olarak) üstbilişsel farkındalığın önemli yordayıcıları olarak bulunmuştur (Bozgün ve Pekdoğan, 2018).

Sekizinci sınıf öğrencileri ile yapılan çalışmada, öğrencilerin okuduğunu anlamada okuma stratejilerine ilişkin üstbilişsel farkındalığın öz-yeterlik algısına etkisinin incelendiği araştırmada üstbilişsel okuma stratejilerini kullanan öğrencilerde öğrencilerin öz-yeterlik algıları daha yüksek olduğu ve üstbilişsel okuma stratejilerini daha yüksek düzeyde kullanan ve bu stratejiler hakkında farkındalığı daha yüksek olan öğrencilerin okuduğunu anlama ve değerlendirmede daha başarılı oldukları saptanmıştır (Bagci ve Unveren, 2020).

Lise öğrencileri ile yapılan çalışmada, ergenlerin yaşam doyumu, üstbilişsel farkındalık ve algılanan öz-yeterlik arasındaki ilişkilerinin incelendiği çalışmada üstbilişsel farkındalık ve öz-yeterliliğin ergenlerde yaşam doyumunun önemli yordayıcıları olduğunu göstermektedir. Özellikle

bilişsel ve performansa dayalı belirli durumlar veya problemler karşısında çeşitli üstbilişsel yetenekleri daha etkin bir şekilde kullanan ergenlerin yaşam doyumlarını, yoluyla elde ettikleri başarılarla arttırabilecekleri düşünülmektedir (Cikrikci ve Odaci, 2016).

Ortaokul öğrencilerinin üstbilişsel farkındalık ve öz-yeterlik inançlarının yabancı dil öğrenme kaygı düzeylerine etkisinin belirlendiği araştırmanın analiz sonucunda öğrencilerin üstbilişsel farkındalık düzeyleri ile öz-yeterlik inançları arasında anlamlı, yüksek ve pozitif yönde bir ilişki olduğu görülmüştür. Bu bulguya dayalı olarak, başarılı olabileceğine inanan öğrencilerin başarıya giden yolda bilişsel süreçlerini daha iyi yönetmeleri önerilmektedir (Yelgeç ve Dağyar, 2020).

Lise öğrencilerinin okuma stratejileri üstbilişsel farkındalıkları ve İngilizce ile ilgili öz-yeterliklerini incelendiği araştırmada, öğrencilerinin İngilizce dersi okuma stratejileri açısından öz- yeterlik inançları üstbilişsel farkındalık seviyeleri ile arasında ilişki olduğu belirlenmiştir (Bektaş-Bedir ve Dursun, 2022).

Bilişsel beceriler, sözlü bilgi alışverişi, daha iyi okuma anlayışı, motivasyon, sözlü anlama, yazma, dikkat, problem çözme ve sosyal biliş dahil olmak üzere bilişsel görevlerin tüm yönlerinde hayati bir rol oynamaktadır. Mısır'da Hemşirelik öğrencilerinde üstbilişsel beceriler eğitim programının üstbilişsel farkındalık, öz-yeterlik ve problem çözme becerileri üzerindeki etkililiğinin incelenmesine yönelik yapılmış olan araştırmanın sonuçlarına göre, eğitim programı sonrasında öğrencilerin üstbilişsel farkındalıkları, öz-yeterlikleri ve problem çözme becerileri arasında istatistiksel olarak anlamlı güçlü ilişkiler olduğunu ortaya koymuştur. Üstbilişsel beceriler eğitim programının; öğrencilerin üstbilişsel farkındalıklarını, öz-yeterliklerini ve problem çözme becerilerini geliştirmede olumlu etkisi olduğu vurgulanmaktadır. Hemşirelik eğitimcilerini, öğrenmeyi geliştirmek için net stratejiler belirleyerek, onları farklı derslere dahil edip, öğrencilerin öz-yeterliliğini ve problem çözme becerilerini geliştirmeye teşvik edilmesi yönünde üstbilişsel düşünme becerilerinin gelişimine dikkat ederek, üstbilişsel düşünme becerileriyle ilgili eğitim kursları verilmesi önerilmektedir (Mohamed, Mohamed ve Abdeen, 2020).

İran'da Tıp Bilimleri üniversite öğrencilerinde bilme ihtiyacı, üstbilişsel inançlar ve üstbilişsel farkındalık arasındaki nedensel ilişkileri, hedef yönelimi ve öz-yeterliğin aracı rolünün incelendiği çalışmada, üstbilişsel inançların boyutlarının öğrencilerde hedef yönelimi, öz-yeterlik ve üstbilişsel farkındalık üzerinde etkisi bulunmuştur. Bu bulguya göre, daha fazla bilişe ihtiyaç duyan öğrencilerin üstbilişsel farkındalığa sahip olma olasılıklarının daha yüksek olduğu belirtilmektedir. Ayrıca, bilme ihtiyacının oluşturduğu etkinin öğrencilerin bağımsızlığını ve yetkinliklerini

artıran bir yol olarak eğitimcilere okulların ve eğitim ortamlarının bu yönde düzenlenmesi gerektiği mesajını verdiğine dikkat çekilmektedir (Rajabi vd., 2022).

Üniversite hazırlık sınıfında İngilizce öğrenen mühendislik bölümü öğrencilerinin yabancı dil sınıf kaygısı, akademik öz-yeterlik inançları ve üstbilişsel farkındalıkları arasındaki ilişkileri incelemeye çalışılan araştırma sonuçlarına göre, akademik özyeterliğin yabancı dil sınıf kaygısını pozitif yönde anlamlı bir şekilde yordadığı; akademik özyeterlik üstbilişsel farkındalığı olumsuz yönde, yabancı dil sınıf kaygısı ise üstbilişsel farkındalığı olumlu yönde anlamlı bir şekilde yordadığı bulunmuştur (Tuncer ve Doğan, 2016)

Hemşirelik öğrencileri onları karmaşık bir sağlık hizmeti ortamında pratik çalışmaya hazırlayacak şekilde düşünmeye ve aktarmaya zorlanmaktadırlar. Yüksek öz-yeterliğin, öğrencilerin başarılarını ve kişisel esenliğini arttırdığı bunun da yetenekleri konusunda yüksek güvenceye sahip öğrenciler, zor görevlere alışılması gereken zorluklar olarak yaklaşıldığı düşüncesinden yola çıkarak oluşturulan çalışmada, Mısır'da Hemşirelik Fakültesi öğrencilerinin üstbilişsel becerileri ve akademik öz-yeterlikleri arasında ilişki bulunmuştur. Bu sonuçlara göre, hemşirelik öğrencilerinin üstbilişsel yeteneklerinin gelişimini destekleyen öğrenme stratejilerinin uygulanması, akademik özyeterliğin ve üstbilişsel yetenek arasındaki ilişkinin karar verme yeteneği üzerindeki etkisinin önemine dikkat çekilmektedir. (Ibrahim ve Ebrahim, 2021).

Ortaokul öğrencilerinin akademik öz-yeterlik algısı ile okuma stratejileri üstbilişsel farkındalık düzeyleri arasındaki ilişkinin belirlendiği araştırma sonuçlarına göre, yüksek öz-yeterlik düzeyine sahip öğrencilerin başarı düzeylerinin de yüksek olduğuna dikkat çekilirken, akademik güçlüklerle karşılaştıklarında daha sabırlı ve ısrarcı oldukları ve daha çok gayret gösterdikleri vurgulanmaktadır. Akademik öz-yeterlik ve okuma stratejileri üstbilişsel farkındalık arasındaki ilişki bağlamında, öz-yeterlik inançlarının öğrenme üzerindeki olumlu etkisi ile üstbilişsel farkındalıklar etkileşimi sonucunda eğitimin her kademesinde eğitim programlarının etkililiğini arttırarak akademik başarıyı beraberinde getireceği belirtilmektedir (Koç ve Arslan, 2017).

Ortaokul öğrencilerinin üstbilişsel farkındalıkları ve akademik, sosyal ve duygusal öz-yeterlik algıları arasında ilişki bulunan araştırma sonucuna göre, öğrencilerin üst bilişsel süreçlerinin farkında olmalarının öz-yeterlik inançlarını arttırabileceği belirlenmiştir. Buna açıdan bakıldığında, öğrencilerin öğrenirken kullanmaları gereken yöntemleri bilerek, yapabileceklerine yönelik kapasitelerini belirleyip, ona göre performansta bulunabilecekleri dikkat çekilmektedir. Öğrencilerin üstbilişsel farkında-

lıkları ve öz-yeterlik algıları eğitimin ilk dönemlerinden itibaren gelişim gösterirse daha sonraki yıllarda öğrencilerin kendine güvenleri ve başarı düzeylerinin artması beklenmektedir. Bu nedenle öğretmenlerin derslerde öğrenciyi aktif, etkin katılımlı, kendi planlarını yapıp, uygulayıp, değerlendirebilen, özerkliklerini geliştirerek sosyalleşmelerini sağlayan yöntem ve öğretim modellerini kullanarak öğrencilerin üst bilişsel becerileri ile öz-yeterlik inançlarını geliştirmelerini destekleyici ortamlar oluşturmaları vurgulanmıştır (Oğuz ve Kutlu-Kalender, 2018).

Lise öğrencilerinin kimya öz-yeterlik inançları ile üstbilişsel farkındalıkları arasındaki ilişkinin saptandığı araştırma sonuçları, yüksek yeterliliğe sahip öğrencilerin bilişsel yetenekleri ve bilişsel süreçleri düzenlemeleri hakkında daha fazla bilgi sahibi olduklarını gösterirken yüksek etkili kimya öğrencilerinin bilişsel yetenekleri ve bilişsel süreçleri düzenlemeleri hakkında daha fazla bilgi sahibi oldukları belirlenmiştir. Öğrencilerin üstbilişsel bilgi ve süreçlerini kolaylaştırmak için üstbilişsel olarak yönlendirilen öğretim, sınıflarda üstbiliş uygularken kullanılabilir. Bu öğretim yöntemlerinin öğrencilere daha üstbilişsel ve dolayısıyla öz-yeterli olma fırsatı sunduğu için öğrenci merkezli bir öğrenme ortamı sağlayabileceği vurgulanmaktadır (Kirbulut, 2014).

Üstbiliş ve öz-yeterlik, akademik performansın yordayıcıları olarak kabul edilmektedir. Akademik ortamda bir başaçıkma stratejisi olarak kullanılan üstbilişin öneminin vurgulandığı Endonezya'da üniversite öğrencileri ile yapılan çalışmada, üstbiliş farkındalığını ve bunun akademik öz-yeterlik ile pozitif ilişkisi belirlenmiştir (Hermita ve Thamrin, 2015).

Günümüzde öğrenme, insanların hayatındaki en önemli faktörlerden biridir. Yaşam boyu öğrenme ve onu etkileyen değişkenler modern dünyada tartışma konusudur. Bu bağlamda, İran'da üniversite öğrencilerinde de akademik canlılık, akademik öz-yeterlik ve üstbilişsel beceriler ile yaşam boyu öğrenme arasındaki ilişkiyi araştırmak için yapılmış olan çalışmanın sonuçlarına göre, üstbilişsel becerilerin yaşam boyu öğrenme üzerinde doğrudan ilişkisi olduğu bulunmuştur. Eğitim ve çalışmaya verilen önem, yaşam boyu öğrenmeyi teşvik ederken, Bu nedenle, yaşam boyu öğrenme eğiliminin öğrenciler üstbilişsel becerilerini geliştirdikçe artacağı düşünülmektedir (Khamisabadi, Mirmehdi ve Merati, 2021)

Öğretmenlerin işlerinde başarıya ulaşmaları için akademik öz-yeterlik inancına sahip olmaları ve aynı zamanda üstbilişsel farkındalıklarını da geliştirmelerinin gerektiği vurgulanmaktadır.

Üniversitede okumanın kişilerin dünya görüşüne ve yaşamdan beklentilerine yön vermede etkilerinin olduğu düşünülürken, üniversite öğretiminin bireyleri geleceğe hazırlamadaki etkileri de önem kazanmaktadır. Bu görüşle oluşturulan pedagojik formasyon öğrencilerinin mesleğe yöne-

lik akademik öz-yeterlilikleri ve gelecek beklentilerine yönelik oluşturulan çalışmada öğretmen adaylarının akademik öz-yeterlikleri ve gelecek beklentileri tutumları arasında ilişki belirlenmiştir (Taşğın vd., 2021).

Malezya'daki öğretmen adaylarında üstbiliş ve duygu düzenleme arasındaki ilişkiyi belirlemeyi amaçlayan araştırma sonuçlarına göre öğretmen adayları arasında üstbiliş ile duygu düzenleme arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Öğretmen eğitimi, duygu düzenlemeyi geliştirmek için öğretmen adaylarının üstbilişsel gelişimine odaklanılması önerilmektedir (Yeoh, Hutagalung ve Chew, 2022).

İlkokul öğretmenlerinin üst-bilişsel okuma stratejilerini kullanabilme becerilerinin incelendiği çalışmanın bulgularına göre sınıf öğretmenlerinin üst bilişsel okuma stratejilerini yüksek oranda kullandıkları belirlenmiştir. Öğretmenlerin öğrencilerini üst-bilişsel okuma stratejileri geliştirme özelliklerini geliştirmelerini sağlama yönünde çalışmalar yapmadan önce kendilerinin bu kabiliyeti oluşturmuş olmalarının gerekliliğine dikkat çekilmiştir (Çeliköz, 2018).

Öğretmen adaylarının eğitim sistemindeki etkisi dikkate alındığında üstbilişin öğrenme-öğretme sürecindeki önemi kapsamında çeşitli konularda araştırmalar yapıldığı görülmektedir. Bunlardan birinde Fen Bilgisi ve Sınıf Öğretmenliği programlarında öğrenim görmekte olan son sınıf öğretmen adaylarının üstbiliş farkındalık düzeyleri ile öğretmenler açısından önemli olan teknoloji tutumları ve problem çözme becerileri arasında ilişki bulunmuştur (Bakioğlu vd., 2015).

Öğretmenlerin üstbiliş farkındalık düzeylerinin öğrencilerinin üstbiliş düzeylerinin artmasında önemli bir etken olduğu düşünüldüğünde öğretmen adaylarının üstbilişsel farkındalıklarının arttırılmasına dikkat çekilmiştir. Sınıf Öğretmeni adayları ile yapılan çalışmada üstbiliş ve akademik başarı arasında ilişkinin bulunurken, üstbiliş becerilerinin öğrencilerin akademik başarılarında büyük oranda etkiye sahip olduğu ve üstbiliş düzeyi yüksek olan öğrencilerin daha başarılı olduğu belirlenmiştir (Sökmen ve Kılıç, 2016).

Finlandiya'da öğretmenler ile yapılan çalışmada, öğretmenlerin üstbilişsel farkındalık hakkında bilgiye ihtiyaç olduğu belirtilirken, öğretmenlerin kendilerini yansıtma biçimleri, dikkat etmeleri ve geliştirmeleri gereken özelliklerin belirlenmesinin önemi vurgulanmaktadır. Öğrencilerin öğrenme sonuçlarında, ileri çalışmalarda ve istihdamda başarıyı hedeflerken özdenetim bilgi ve becerilerine ihtiyaçları bulunmaktadır. Ancak öğretmenlerin, öğrencilerinin derslerdeki becerilerini geliştirmek ve öğrenmelerine yardımcı olabilmek için öncelikle bu alandaki kendi yeteneklerini bilmelerinin gerekli olduğuna dikkat çekilmektedir. Öğretmen eğitimi, izleme ve geliştirmeye odaklanılarak kişilerin üstbilişsel

farkındalık konusunda hazır olmalarını, öğrencilerin öz düzenlemelerini sağlamada yardımcı olmaları yönünde teşvik etmelerini destekler şekilde oluşturulmasının gerekliliği geliştirilen ölçekle saptanmaktadır. Yaşam boyu öğrenmede öğretmenlerin desteğinin önemi belirtilmektedir (Kallio vd., 2017).

İlköğretim Matematik Öğretmenliği, Fen Bilgisi Öğretmenliği, Sosyal Bilgiler Öğretmenliği ve Sınıf Öğretmenliği programlarında öğrenim gören öğretmen adaylarının üstbilişsel farkındalıklarını belirlemeye yönelik yapılan araştırmada, akademik başarıları yüksek olan öğrencilerin üstbiliş farkındalıklarının daha yüksek olduğunu saptanmıştır. Türkiye'deki bazı öğretmenlik alanlarının düşük puanla öğrenci almalarının öğretmen adayı öğrencilerin üstbiliş düzeylerinin arttırılmasına yönelik çalışmalar yapılması önerilmektedir. Bunun için MEB ve üniversiteler arasında işbirliği yapılarak, düşük başarı ile öğrenim gören öğretmen adayı öğrencilerin üstbilişsel farkındalıklarının yükseltilmesine yardımcı olacak stratejiler geliştirmelerini sağlayacak eğitim ortamları oluşturulmasının önemine dikkat çekilmektedir (Alkan ve Açıkyıldız, 2020).

Öğretmen adaylarının üstbiliş öğrenme stratejileri ile akademik öz-yeterlik inançları arasında ilişki olduğunu saptayan araştırma bulgularına göre, akademik öz-yeterlik inançları yüksek olan öğretmen adaylarının biliş ötesi öğrenme stratejilerini daha çok kullandıkları vurgulanmaktadır. Topluma kaliteli insan gücü yetiştirmede büyük rolü olan öğretmenlerin karşılaştıkları problemler sonucunda etkili düşünme stratejileri geliştirerek çözüm yolları üreten ve kendine güvenen bireyler olarak yetişmelerinin önemine dikkat çekilmektedir (Tunca ve Alkın-Şahin, 2014).

Eğitim Fakültesi Özel Eğitim Bölümü ikinci sınıfına devam eden öğretmen adayları ile yapılan çalışmada bir ders sunulurken kullanılan üstbilişsel düzenleyicilerin öğretmen adaylarının üstbilişsel farkındalıklarında bir değişim sağladığı gözlenmiştir. Öğretmen adaylarının üstbilişsel farkındalıklarının düşük düzeyde olduğu belirlenmesi sonucuna yönelik olarak MEB tarafından oluşturulacak düzenlemeler ile üstbilişsel etkililiklerinin arttırılması önerilmektedir (Kaplan ve Aykut, 2022).

Sınıf Öğretmenliği Bölümü'ne devam eden öğretmen adayları ile yapılan çalışmada, bir derste kullanılan üstbilişsel stratejilerin öğretmen adaylarının üstbilişsel farkındalıkları, alanlarına yönelik öğretimlerine ait öz-yeterlikleri ile öğretmen öz-yeterlik inançları üzerindeki etkilerini incelenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre deney ve kontrol grubu arasında alanlarına ilişkin yeterlik inançları arasında fark bulunmazken, alanlarına ait öğretimde sonuç beklenti inançları arasında deney grubu lehine fark bulunmuştur (Yıldız ve Akdağ, 2017).

Okulöncesi öğretmeni adaylarının üstbilişsel farkındalıkları "bildi-

rimsel bilgi", "yordam bilgisi","durum bilgisi", "planlama", "strateji", "izleme", "hata ayıklama" ve "değerlendirme" alt boyutları ile çeşitli değişkenler açısından incelenmiştir (Özsoy ve Günindi, 2011).

Fen Bilgisi öğretmen adaylarının üstbiliş farkındalıklarına yönelik yapılan araştırmada üstbilişsel farkındalıklarını sırasıyla; "durumsal bilgi", "hata ayıklama", "açıklayıcı bilgi", "değerlendirme", "planlama", "bilgiyi yönetme", "izleme" ve "prosedürel bilgi" yaklaşımlarına yönelik olarak kullandıkları belirlenirken, Fen bilgisi öğretmen adaylarının çeşitli değişkenler açısından üstbilişsel farkındalıklarının bazı alt boyutları ile farklılık gösterdiği bulunmuştur (Ekici ve Uslu, 2020).

İçinde yaşanılan çağdaki eğitim sisteminde bilişsel becerilerin etkili biçimde kullanan öğretmenlerin önemine dikkat çekilerek, hizmet içi İngilizce öğretmenleri ve hizmet öncesi İngilizce öğretmenleri ile yapılan çalışmanın sonuçlarında, hizmet içi İngilizce öğretmenlerinin hizmet öncesi İngilizce öğretmenlerinden daha yüksek üstbilişsel farkındalık düzeyine sahip olduğu belirlenirken, iki grup arasında öğretmen öz-yeterliği bakımından önemli bir fark gözlenmemiştir (Üstünbaş ve Alagözlü, 2021).

Öğretmen adaylarının üstbilişsel düşünme becerileri ile eleştirel düşünme becerileri ve akademik öz-yeterlikleri arasında ilişkinin belirlendiği araştırmadan elde edilen bulgular ışığında üstbilişsel becerilerinin kullanılabilmesi için eleştirel düşünme becerilerinin ve akademik öz-yeterliklerinin geliştirilmesi yararlı olacağı belirtilmektedir. Eleştirel düşünme becerilerinin ve akademik öz-yeterliğin gelişiminin uzun bir süreç olduğu dikkate alındığında, kişilere bu becerileri erken yaşlarda kazandıracak öğretim programlarının oluşturulması uygun olacağına dikkat çekilmektedir (Karaoğlan-Yılmaz vd., 2019).

İngilizce öğretmen adaylarının akademik başarılarının, öz-yeterlik ve üstbilişe dayalı olarak öngörülebilirliğini incelemek üzere yapılan araştırmanın sonuçlarına göre, öz-yeterlik ile üstbilişin birbiriyle olumlu ve anlamlı bir şekilde ilişkili olduğunu görülmektedir. Ayrıca üstbilişin akademik başarının güçlü bir yordayıcısı olduğu belirlenmiştir. Bu sonucun bulunmasının öğretmenlerin öğrenmeleriyle ilgili bilişsel süreçler üzerinde yüksek düzeyde aktif kontrol sahibi olduklarında, öğrenmelerinde daha iyi bir performans göstermeleri anlamına geldiğini, verilen hedeflere ulaşmak için işlemleri düzenlemek amacıyla öğretmen adayları performanslarını izlediklerinde, gelecek oturumlar için plan yaptıklarında ve öğretim hakkında nasıl düşündüklerini kontrol ettiklerinde ve öğrencilere göre öğretim etkinliklerini kendi kendilerine düzenlediklerinde, daha yüksek bir genel not ortalamasına sahip olduğunun göstergesi olduğunun yorumu getirilmektedir. Üstbiliş öğretilebilir ve öğretmen adaylarının öz-yeterliğini artırmak için birçok strateji oluşturulabilinir (Ghonsooly, Khajavy,ve Mahjobi, 2014).

Tüm bu üstbilişsel farkındalık ve akademik öz-yeterlik araştırmalarına ek olarak okul yöneticilerinin de alandaki sürece etkisinin dikkate alınmasının gerektiği vurgulanmaktadır. Öğrenci ve öğretmenler ile yapılan araştırmada öğrenci düzeyinde akademik öz-yeterlik ve sosyo-ekonomik düzey ile okul düzeyinde öğretimsel liderlik, okul kültürü ve kolektif yeterliğin akademik başarı ile ilişkisini belirlemeye yönelik iki düzey incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, öğrencilerin sosyo-ekonomik düzeyleri, akademik öz-yeterliliği ve öğretmenlerin kolektif yeterliği ile öğrencilerin akademik başarıları arasında, okul müdürlerinin öğretimsel liderlik davranışları, örgüt kültürü arasında ve öğretmenlerin örgütsel kültür algıları, kolektif yeterlik algıları arasında pozitif bir ilişki belirlenmiştir. Bu çalışma ile bir eğitim kurumunda yer alan öğrenci-öğretmen ve yönetici etkileşiminin önemine dikkat çekilmektedir (Bozkurt, Çoban, Özdemir ve Özdemir, 2021). Öğretmen düşünme sürecini öğretmeyi amaç edinirken, düşünme için öğretmen ve yöneticilerin okul ve sınıf koşullarını öğrencinin düşünmesine uygun şekilde oluşturmalı beklenmektedir (Bakioğlu ve Hesapçıoğlu, 1997). Üstbilişin psikoloji ve eğitim alanlarındaki etkileşimine yönelik olarak öğrenci ve öğretmenlerin davranışlarındaki yansımalarının yanısıra eğitim örgütlerindeki müdürlerin de gelişimlerindeki etkilerinin de incelenmesine yönelik araştırmaların varlığı belirlenmektedir. Bu konuyla ilgili olarak okul müdürlerinin üstbilişsel planlama eylemlerinin geliştirilmesi ve güncellenmesinin gerekliliğine dikkat çekilmektedir. Üstbilişsel bir anlayış ile yaklaşıldığında müdürlerin planlamalarda otomatikleşmesinin oluşturduğu engellemelere dikkat çekilerek kişilerin rutin eylemlerden uzaklaşarak küreselleşen dünyanın yarattığı dijital hareketlilik ile dijital çağla birlikte oluşan gelişimlerin eğitimdeki yansımaları olarak daha esnek hareket eden bir yaklaşıma yönelmenin olumlu etkileri vurgulanmaktadır (Özkan-Hıdıroğlu ve Tok, 2017).

Tüm bu araştırmalar kapsamında eğitimin her aşamasında yer alan öğrenci, öğretmen ve yöneticilerin üstbilişsel farkındalığın oluşmasını sağlayan, bireylerin akademik öz-yeterliklerini destekleyen uygun örgüt iklimi yaratılmış eğitim kurumlarında yaşam boyu eğitim sürecini desteleyecek ortamların oluşturulması esas amaç olmalıdır.

Sonuç

Günümüz Psikoloji ve Eğitim Bilimlerinde insan davranışlarının yanı sıra zihinsel süreçlerin de etkin olduğu görülmektedir. Üstbilişsel farkındalık ve akademik öz-yeterlik etkileşimine dikkat çekilmesinin amaçlandığı bu çalışmada bu kavramların birbirleriyle ilişkileri kapsamında yansımalarına dikkat çekilmiştir.

Üstbiliş, bireyin kendine ait düşünme süreçlerini kapsarken, tüm zihinsel etkinlikleri de kontrol edebilmesiyle üstbilişsel farkındalığın oluş-

masını etkili düzeye getirmektedir. Kişinin kendi öğrenmelerine yönelik süreçleri ve sınırlarını bilmesiyle üstbilişsel farkındalık oluşmaktadır. Bu durumda üstbilişsel eylemlerin ilişkili olduğu kavramlar kişilerin davranışlarına yön vermektedir. Öz-yeterlik de bu kavramlardan biri olma özelliğini taşımaktadır. Bireylerin öz-yeterlilik düzeyleri, algıları ve inançları yaşamın birçok alanında etkili olan bir öneme sahip bulunmaktadır. Öz-yeterlik bireyin kendi kapasitesi ile ilgili algısı doğrultusunda yeteneklerine olan inancını güçlendirerek, insanların yaşamlarına nasıl bakacaklarına yönelik yargılar oluşturmaktadır. Kişinin kendi kapasitesini bilerek o yönde hedefler belirleyerek davranışlarını oluşturması sürecinde düşünme sürecinden geçirmesi öz-yeterlik ve üstbiliş etkileşimiyle açıklanabilinir. Üstbiliş ile öz-yeterliğin eğitim alanındaki bir yansıması olarak akademik öz-yeterlik de bu eylem sürecine katılabilir. Akademik öz-yeterlik kişinin akademik bir konu alanında başarılı olduğuna ilişkin inancı olarak ifade edildiğinde, akademik öz-yeterlik inancı yüksek olan bireyler akademik yaşamlarındaki etkinliklere katılmaya, bu etkinliklerde daha çok çaba göstermeye, akademik anlamda karşılaştığı zorluklara karşı daha etkili stratejiler geliştirmeye daha istekli olmaları beklenmektedir. Üstbilişin akademik başarıyla ilişkisi kapsamında üstbilişsel eylemlerin bu alana yönlendirilmesi önerilmektedir. Bu açıdan yaklaşıldığında akademik konularda yeterli olmak ve bireyin buna yönelik farkındalığının olması önemli bir durum oluşturmaktadır. Akademik öz-yeterlik çoğunlukla okuldaki akademik başarı ile incelenen bir kavram olarak görülürken, bu çalışmada akademik başarının biliş ve üstbiliş ile etkileşimi vurgulanmıştır.

Eğitim alanında yer alan kişiler kapsamında üstbilişsel farkındalık ve akademik öz-yeterlik oluşumunu belirlemek için yaşam boyu süreğenliğini koruyacak uygun eğitim-öğretim ortamlarının oluşturulmasına dikkat çekilmektedir. Eğitim sürecinde öğrencilerin kendilerinin üst bilişsel kapasitelerini farkında olmaları öz-yeterlik inançlarını güçlendirebilirken, öz-yeterlik kaynaklarında öğrencinin doğrudan deneyim ve psikolojik durumuyla oluşturduğu başarılar önem teşkil etmektedir. Bu etkileşim öğrencinin nasıl öğrendiğinin ve neyi yapıp yapamayacağının bilincinde olmasını sağlamaktadır. Öğretmenlerin öğrenciler için sözel ikna ve dolaylı yaşantılar ile model oluşturduğu ve öğrencilerin taklit davranışıyla onları rol model aldıkları öz-yeterlik kaynakları açısından göz önünde bulundurulmalıdır. Buna ek olarak üstbilişsel farkındalığın geliştirilmesinde öğrencilerin öğrenme kapasitelerine yönelik planlar oluşturup uygulamalar yapmalarına yönelik olarak öğrencinin daha özerk ve aktif olduğu, öğrenci merkezli öğretim yöntem ve tekniklerinin uygulanmasına doğrultusunda öğrencilerini yönlendiren, öğretmenlerin önemine dikkat çekilmektedir. Ayrıca eğitimin çeşitli kademelerinde yer alan öğrenciler ile öğrenci konu-

munda olan öğretmen adaylarının ve daha sonra öğretmenlerin yetiştirme programlarının etkililiğini yükseltecek yönde çalışmalar desteklenmelidir. Bu kapsamda öğrencilerin ve öğretmenlerin etkili eğitim ortamlarında yetişmelerini ve çalışmalarını sağlayacak eğitim örgütlerinin oluşturulması gerekmektedir.

Bireylerin üstbilişsel becerilerle birlikte kişisel kaynaklarını geliştirmek için sadece yeni bilgiler edinmeye ve yeni beceriler geliştirmeye değil kendi kazanımları için sorumluluk almaya da hazır duruma gelmeleri için çaba göstermeleri gerekmektedir. Eğitim sürecinde ise bu durum akademik öz-yeterliğe sahip öğrenci için de aldığı sorumluluğu yani görevi gerçekleştirirken kendine olan inancına yön verecek üstbilişsel farkındalıklara yönelik çaba oluşturulması olarak ifade edilmektedir. Kolektif yeterliği içeren bu süreçte kişilerin kapasiteleri doğrultusunda başarıya olan inançları ve bunları oluşturmalarını sağlayacak düşünce sistemlerini gerçekleştirmeleri beklenmektedir.

Okul başarısından yaşam başarısına uzanan süreçte bireyin düşüneceğini düşünürken, yapabileceğini yapması için neyi düşüneceğini ve neyi yapabileceğini farkında olmasının önemi kavranarak, bunun oluşması için uygun koşulların ve ortamların sağlanması amaçlanmalıdır.

KAYNAKÇA

Akpunar, B. (2011). Biliş ve üstbiliş (metabiliş) kavramlarının zihin felsefesi açısından analizi. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 6*(4), 353-365.

Alkan, S. ve Açıkyıldız, G. (2020). Öğretmen adaylarının üstbiliş farkındalıkları. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi, 15*(29), 43-63. doi.org/10.35675/befdergi.478133.

Bağcı, S. C. (2018). Akademik öz-yeterlik arttırma: Erken ergenler arasında uygulanmış bir müdahale programının etkinliği. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. doi: 10.16986/HUJE.2018040665.

Bağci, H. ve Unveren, D. (2020). Investigation the relationship between metacognitive awareness of reading strategies and self-efficacy perception in reading comprehension in mother-tongue: Sample of 8th graders. *International Journal of Educational Methodology*, *6*(1), 83-98. doi.org/10.12973/ijem.6.1.83.

Bakioğlu, A. ve Hesapçıoğlu, M. (1997). Düşünmeyi öğrenmekte öğretmen ve okul yöneticinin rolü: Düşünmek!. *M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi, 9,* 49-78.

Bakioğlu, B., Alkış-Küçükaydın, M, Karamustafaoğlu, O., Uluçınar-Sağır, Ş., Akman, E, Arslan, E. ve Çakır, R. (2015). Öğretmen adaylarının bilişötesi farkındalık düzeyi, problem çözme becerileri ve teknoloji tutumlarının incelenmesi. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 1*(1), 22-33.

Bakkaloğlu, S. (2020). Analysis of metacognitive awareness of primary and secondaryschool students in terms of some variables. *Journal of Education and Learning, 9*(1), 156-163. doi:10.5539/jel.v9n1p156.

Baltacı, M. ve Akpınar, B. (2011). WEB tabanli öğretimin öğrenenlerin üstbiliş farkındalık düzeyine etkisi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8*(16), 319-333.

Bandura, A. (1977). Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological Review, 84*(2), 191-215.

Bandura, A. (1986). The explanatory and predictive scope of self-efficacy theory. *Journal of Social and Clinical Psychology, 4*(1), 359-373.

Bandura, A. (1989). Human agency in social cognitive theory. *American Psychologist, 44*(9), 1175-1184.

Bandura, A. (1993). Perceived self-efficacy in cognitive development and functioning. *Educational Psychologist, 28*(2), 117-148.

Bandura, A. (1995). Exercise of personal and collective efficacy in changing societies. In A. Bandura (Ed.), *Self-efficacy in changing societies* (pp. 1-45). New York: Cambiridge University Press.

Bandura, A. (2021). *Psychological modeling: Conflicting theories.* New York: Routledge Press.

Bandura, A. ve Adams, N.E. (1977). Analysis of self-efficacy theory of behavioral change. *Cognitive Therapy and Research, 1*(4), 287-310.

Bektaş-Bedir, S. ve Dursun, F. (2022). The relationship between high school students' metacognitive awareness of reading strategies and english self-efficacy beliefs. *Cumhuriyet International Journal of Education, 11*(1), 155-163. doi:10.30703/cije.97496.

Bouchkioua, Z. (2021). Raising student's self-efficacy: the role of metacognitive training. *Psychology, 12,* 1900-1910. doi:10.4236/psych.2021.1211115.

Bozgün, K. ve Pekdoğan, S. (2018). The self-efficacy as predictors of the metacognition awareness in children. *Journal of Education and Future, 14,* 57-69.

Bozkurt, S., Çoban, Ö., Özdemir, M. ve Özdemir, N. (2021). Liderlik, okul kültürü, kolektif yeterlik, akademik öz-yeterlik ve sosyoekonomik düzeyin öğrenci başarısına etkisi. *Eğitim ve Bilim, 46*(207), 465-482. doi: 10.15390/EB.2021.9338.

Brown, A. L. ve Smiley, S. S. (1977). Rating the importance of structural units of prose passages: A problem of metacognitive development. *Child Development, 48,* 1-8.

Cikrikci, Ö ve Odaci, H. (2016). the determinants of life satisfaction among adolescents: The role of metacognitive awareness and self-efficacy. *Social Indicators Research, 125,* 977-990. doi:10.1007/s11205-015-0861-5.

Çeliköz, N. (2018). İlkokul öğretmenlerinin üst-bilişsel okuma stratejilerini kullanabilme düzeyleri. *International Online Journal of Educational Sciences, 10*(2), 223-234. doi: 10.15345/iojes.2018.02.015.

Demir, M. K. ve Budak, H. (2016). İlkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin öz düzenleme, motivasyon, biliş üstü becerileri ile matematik dersi başarılarının arasındaki ilişki. *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi, 41,* 30-41.

Di Martino V. ve La Marca A. (2019). Assessing metacomprehension and metacognitive reading strategies. *Journal of Research & Method in Education, 9*(2), 38-48. doi:10.9790/1959-0902033848.

Discipulo, L. G. ve Bautista, R. G. (2022). Students' cognitive and metacognitive learning strategies towards hands-on science. *International Journal of Evaluation and Research in Education, 11*(2), 658-664. doi: 10.11591/ijere.v11i2.22018.

Efklides, E. (2006). Metacognition and affect: What can metacognitive experiences tell us about the learning process?. *Educational Research Review, 1,* 3–14. doi:10.1016/j.edurev.2005.11.001.

Ekici, G. (2012). Akademik öz-yeterlik ölçeği: Türkçe'ye uyarlama, geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 43(174-185).

Ekici, F., Ulutaş, B., Atasoy, B. (2019). Öğretmen adaylarının üstbilişsel farkındalık düzeylerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 8*(3), 1035-1054. doi:10.14686/buefad.566640.

Ekici, E., & Uslu, Ç. (2020). Fen bilgisi öğretmen adaylarının üst-bilişsel farkındalıklarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Gazi Eğitim Bilimleri Dergisi, 6*(3), 432-456. doi:10.30855/gjes.2020.06.03.009.

Erol, M. ve Avcı-Temizer, D. (2016). Eyleme geçiren bir katalizör "öz yeterlik algısı": Üniversite öğrencileri üzerine bir inceleme. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi 31*(4), 711-723.

Flavell, J. H. (1979). Metacognition and cognitive monitoring: A new area of cognitive developmental inquiry. *American Psychologist, 34*(10), 906-911.

Gerrig, R.J. ve Zimbardo, P. G. (2012). *Psikoloji ve yaşam.* (Çev. G. Sart), Ankara: Nobel Yayıncılık. (Eserin orjinali 2005'de yayımlandı).

Ghonsooly, B., Khajavy, G. H., Mahjobi, F. M. (2014). Self-efficacy and metacognition as predictors of Iranian teacher trainees' academic performance: A path analysis approach. *Procedia - Social and Behavioral Sciences 98,* 590–598. doi:10.1016/j.sbspro.2014.03.455.

Hazır-Bıkmaz, F. (2002). Fen öğretiminde öz-yeterlik inancı ölçeği. *Eğitim Bilimleri ve Uygulama, 1*(2), 197-210.

Hermita, M. ve Thamrin, W. P. (2015). Metacognition toward academic self-efficacy among Indonesian private university scholarship students. *Procedia - Social and Behavioral Sciences 171*, 1075–1080. doi: 10.1016/j.sbspro.2015.01.268.

Ibrahim, Z. I. I. ve Ebrahim, R. M. R. (2021). Metacognitive ability and academic self-efficacy: their relations to role transition as perceived by nursing students. Egyptian Journal of Health Care, 12(1), 1362-1379.

Jaleel, S., Premachandran. P. (2016). A study on the metacognitive awareness of secondary school students. *Universal Journal of Educational Research 4*(1), 165-172. doi:10.13189/ujer.2016.040121.

Kalemkuş, J. (2021). Bilmeyi bilme: Üstbiliş. *Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi, 42,* 471-495. doi:10.33418/ataunikkefd.795640.

Kallio, H., Virta, K., Kallio, M., Virta, A., Hjardemaal, F. R. ve Sandven, J. (2017). The utility of the metacognitive awareness inventory for teachers among in-service teachers. *Journal of Education and Learning, 6*(4), 78-91.

Kaplan, G. ve Aykut, Ç. (2022). Üstbilişi geliştirmek için düzenlenmiş olan öğretim etkinliklerinin öğretmen adaylarının üstbilişsel farkındalıklarına etkisi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi, 23*(1), 23-51. doi.org/10.21565/ozelegitimdergisi.715775.

Karaoğlan-Yılmaz, F. G., Yılmaz, R., Üstün, A. B, ve Keser, H. (2019). Examination of critical thinking standards and academic self-efficacy of teacher candidates as a predictor of metacognitive thinking skills through structural equation modelling. *Kuramsal Eğitimbilim Dergisi , 12*(4), 1239-1256.

Khamisabadi, M., Mirmehdi, S. R. ve Meraati, A. R. (2021). Relationship of academic vitality, academic self-efficacy, and metacognitive skills with lifelong learning concerning mediating role of study approaches. *Journal of Health Research, 11*(1), 1-10. doi.org/10.32598/JRH.11.1.1202.4

Kirbulut, Z. D. (2014). Modeling the relationship between high school students' chemistry self-efficacy and metacognitive awareness. *Intenational Journal of Environmental & Science Education, 9,* 177-196. doi:10.12973/ijese.2014.210a.

Koç, C., ve Arslan, A. (2017). Ortaokul öğrencilerinin akademik öz yeterlik algıları ve okuma stratejileri bilişüstü farkındalıkları. *YYU Eğitim Fakültesi Dergisi, 14*(1), 745-778. doi:10.23891/efdyyu.2017.29.

Korkmaz, İ. (2006). Sosyal öğrenme kuramı. B. Yeşilyaprak (Editör). *Eğitim psikolojisi.* Birinci baskı. Ankara: Pegem A Yayıncılık, s.217-242'deki bölüm.

Luszczynska, A., Scholz, U. ve Schwarzer, R. (2005). The general self-efficacy scale: Multicultural validation studies. *The Journal of Psychology, 139*(5), 439-457.

Mahdavi, M. (2014). An overview: Metacognition in education. *International Journal of Multidisciplinary and Current Research, 2,* 529-535.

Martinez, M. E. (2006). What is metacognition?. *Phi Delta Kappan, 87*(9), 696-699. SAGE Publications. doi:10.1177/003172170608700916.

Mohamed, H. M., Mohamed, A. I. ve Abdeen, M. A. (2020). The impact of metacognitive skills educational program on metacognitive awareness, self-efficacy, and problem solving skills among nursing students. *American Journal of Nursing Research*, *8*(2), 289-296. doi: 10.12691/ajnr-8-2-19.

Oğuz, A., ve Kutlu-Kalender, M. D. (2018). Ortaokul öğrencilerinin üst bilişsel farkındalıkları ile öz yeterlik algıları arasındaki ilişki. *Eğitimde Kuram ve Uygulama, 14*(2), 170-186. doi:10.17244/eku.319267.

Öncü, H. (2012). Akademik özyeterlik ölçeğinin Türkçe'ye uyarlanması. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, 13*(1), 183-206.

Özkan-Hıdıroğlu, Y ve Tok, T. N. (2017). Okul müdürlerinin üstbilişsel planlama eylemleri. *Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi, 8*(2), 109-129.

Özsoy, G. (2008). Üstbiliş. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 6*(4), 713-740.

Özsoy, G. ve Günindi, (2011). Okulöncesi öğretmen adaylarının üstbilişsel farkındalık düzeyleri. *İlköğretim Online, 10*(2), 430-440.

Pajares, F. (1996). Self-efficacy beliefs in academic settings. *Review of Educational Research, 66*(4), 543-578.

Pajares, F. (2003). Self-efficacy beliefs, motivation, and achievement in writing: A review of the literature. *Reading & Writing Quarterly, 19,* 139-158, doi:10.1080/10573560390143085.

Pajares, F. ve Miller, M. D. (1995). Mathematics self-efficacy and mathematics performances: The need for specificity of assessment. Journal of Counseling Psychology, 42(2), 190-198.

Rajabi, F., Seyf, M. H., Sarmadi, M. R ve Talebi S. (2022). Presenting a causal model of factors affecting metacognitive awareness: the mediating role of goal orientation and self-efficacy with seamless flipped learning among medical sciences students in general English course. Interdisciplinary Journal of Virtual Learning Medical Sciences, 13(1), 23-33. doi: 10.30476/IJVLMS.2022.93435.1123.

Schraw, G. (1998). Promoting general metacognitive awareness. *Instructional Science,* 26, 113–125.

Schraw, G. ve Dennison, R. S. (1994). Assessing metacognitive awareness. *Contemporary Educational Psychology, 19*(4), 460–475.

Schunk, D. H. (1989). Self-efficacy and achievement behaviors. *Educational Psychology Review, 1*, 173-208.

Schunk, D. H. (1995). Self-efficacy, motivation, and performance. *Journal of Applied Sport Psychology, 7(2)*, 112-137.

Schunk, D. H., ve Pajares, F. (2002). The development of academic self-efficacy. In A. Wigfield, & J. S. Eccles (Eds.), *Development of achievement motivation* (pp. 15-31). San Diego, CA: Academic Press. http://dx.doi.org/10.1016/B978-012750053-9/50003-6.

Selçioğlu-Demirsöz, E. (2014). Bilişüstü Farkındalık ve Geliştirilmesi. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,4*(2), 112-123.

Senemoğlu, N. (2003). *Gelişim öğrenme ve öğretim*. (8. Basım). Ankara: Gazi Kitapevi.

Sökmen ve Kılıç (2016). Sınıf öğretmeni adaylarının yürütücü biliş, düşünme stilleri ve akademik başarıları arasındaki ilişki. *Kastamonu Eğitim Dergisi, 24*(3), 1109-1126.

Taşğın, Ö., Uzun, S., Demir, B., Kaya, A. (2021). Pedagojik formasyon öğrencilerinin öğretmenlik mesleğine yönelik akademik öz yeterlikleri ve gelecek beklentilerinin incelenmesi. *SPORTIVE, 4*(1),30-42.

Thenmozhi, C. (2019). Models of metacognition. *Shanlax International Journal of Education*,*7*(2), 1-4. doi:10.34293/ education.v7i2.303.

Topses, G. (2003). *Gelişim ve öğrenme psikolojisi.*(1. Basım). Ankara: Nobel Yayıncılık.

Tunca, N. ve Alkın-Şahin, S. (2014). Öğretmen adaylarının bilişötesi (üst biliş) öğrenme stratejileri ile akademik öz yeterlik inançları arasındaki ilişki. *Anadolu Journal of Educational Sciences International, 4*(1), 47-56.

Tuncer, M. ve Doğan, Y. (2016). Relationships among foreign language anxiety, academic self-efficacy beliefs and metacognitive awareness: a structural equation modelling. *International Journal of Learning and Development, 6*(2), 31-41. doi:10.5296/ijld.v6i2.9519.

Üstünbaş, Ü. ve Alagözlü, N. (2021). Efficacy bliefs and metacognitive awareness in English language teaching and teacher education. Bartın University Journal of Faculty of Education, 10(2), 267-280. doi:10.14686/buefad.828035.

Yelgeç, N. ve Dağyar, M. (2020). A structural equation modelling of middle students' metacognitive awareness, self-efficacy beliefs and foreign language learning anxiety. *International Journal of Contemporary Educational Research, 7*(1), 127-148. doi:10.33200/ijcer.657172.

Yeoh, S. W., Hutagalung, F. D., ve Chew, F. P. (2022). Correlation between metacognition and emotion regulation among pre-service teachers. *International Journal of Education, Psychology and Counseling, 7* (45), 343-355. doi:10.35631/IJEPC.745027.

Yıldız-Altan, R. ve Temel, Z. F. (2022). Okul öncesi eğitimde üst bilişsel becerileri destekleyen öğrenme süreçlerinin incelenmesi. *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, *5*(5): 582-602. doi:10.26677/TR1010.2022.978.

Yıldız, H. ve Akdağ, M. (2017). The effect of metacognitive strategies on prospective teachers' metacognitive awareness and self efficacy belief. *Journal of Education and Training Studies, 5*(12), 30-40. doi:10.11114/jets.v5i12.2662.

Zehir, K. ve Zehir, H. (2016). İlköğretim matematik öğretmen adaylarının matematik okuryazarlığı öz-yeterlik inanç düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Uluslararası Eğitim, Bilim ve Teknoloji Dergisi, 2*(2), 104-117.

Zimmerman, B. J. (1995). Self-efficacy and educational development. In A. Bandura (Ed.), *Self-efficacy in changing societies* (pp. 202-231). New York: Cambiridge University Press.

Zimmerman, B. J. (2000). Self-efficacy: An essential motive to learn. *Contemporary Educational Psychology, 25*(1), 82-

BÖLÜM 2

DİJİTAL OYUN KAVRAMINA SOSYOLOJİK BİR BAKIŞ

Hacer Tor[1]

Tugay Yasin Irmak[2]

1 Prof. Dr., Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0003-3218-3780

2 Yüksek Lisans Öğrencisi, Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0001-7187-5814

GİRİŞ

Yorucu bir günün ardından ekran karşısına geçip oyun oynamanın verdiği rahatlık, kitap okumak, film izlemek ya da puzzle yapmak gibi gündelik yaşam içerisinde deneyimlenen bir aktivite haline gelmiştir. Rahatlamak, günün stresini ve yorgunluğunu atmak için oynanan oyunlar, kimi zaman bir rekabet unsuru haline gelerek bir yarışa dönüşür. Yarışı kazanmak için gösterilen çabalar ve fedakarlıklar, oyunun bir parçası olmayı gerektirmektedir. Bu doğrultuda farklı dünya ve ideolojiler ile donatılmış oyunların etkisine girerek oyunla bütünleşen benlikler ortaya çıkmaktadır. Oyun oynayarak ya da oynayanları izleyerek eğlenmek kadar oyunu kazanmak da ulaşılması gereken bir hedef olarak meşrulaşır. Bu doğrultuda küresel bir sektör haline gelen dijital oyunlar aracılığıyla ihtiyaç ve tercihlerin yaratıldığı, göstergeler ile süslendiği büyülü düzeninin bir parçası olmak içten bile değildir. Akıllara kazınan bir replik, ya da oyun dünyasında geçen herhangi bir ayrıntının oyuncuyu sürüklemesi olasıdır.

''İnsanlar artık insan haklarını değil, kendi hayat standartlarını önemsiyor. Modern dünya, özgürlük gibi düşünceleri geride bıraktı. İtaat etmekten memnunlar'' repliği ile hafızalarda yer eden Altaïr Ibn-La'Ahad, kurgusal bir evrende geçen Assassin's Creed serisinde 12. Yüzyılda yaşamış bir karakter olarak modern dünya eleştirisine imza atmıştır. Bir diğer ikonik karakter olan G-Man, Half-Life adlı oyunda post apokaliptik bir dünyada yaşayan ve insan üstü güçlere sahip olan bir varlık olarak şu cümleyi kurmuştur: ''Yanlış yerdeki doğru adam dünyayı değiştirebilir''. Ana karakterin dünyayı değiştirme motivasyonunu vurgulayan bu replik, oyuncu için bağlılığı tetikleyen önemli bir etkendir. Dijital oyunların kültürel kodlardan esinlenmiş ideolojik mesajlar taşıyan evreni olduğu kadar oyuncuyu harekete geçiren doğru güdülemeyi de içerisinde barındıran karmaşık yapısı, sosyolojik olarak kayda değer veriler barındırmaktadır.

Dijital oyunların gündelik hayatımızda yer edinen bir etkinlikten öte bireylerin kendilerini ifade ettiği ve bağ kurduğu karmaşık, değişken ve güncellenen yapıya kavuşmasını kavrayabilmek için öncelikle oyun kavramının bireylerin hayatında neyi temsil ettiğinin açıklanması, çalışma için doğru bir bakış açısı olacaktır. Ardından dijital oyunların ortaya çıkışı ile birlikte oyunların türleri, platformları ve genel özelliklerinin tartışılıp bir disiplin olarak ele alınışı çalışmada yer alacaktır. Bununla beraber sosyolojik açıdan dijital oyun olgusu postmodernizm ve tüketim kavramları ile birlikte açıklanarak konuya açıklık getirilecektir.

1. OYUN KAVRAMI

Oyun, bebeklik çağından itibaren insanların hayatlarında yer edinen bir etkinliktir. Doğduğu günden itibaren etraftaki nesneler ve diğer canlı-

ları keşfeden insanlar, oyunlar ile birlikte hem bireysel hem de toplumsal olarak etkileşim içinde olmuştur. Oyunlar kimi zaman anlam yüklenmeyen bir eğlence aracı olarak ön plana çıkarken kimi zaman ise; bireyin zihinsel ve psikolojik gelişiminde rol oynayan, içinde bulundukları toplumun normları ile bezenmiş bir misyon edinmiştir. Sözler, davranış kalıpları, nesneler ile ifade edilen sembol ve kodlar, resimler ve hatta müzikler ile iç içe geçerek bir kimlik kazanan oyunlar, insanlık tarihine ışık tutmuştur. Mağara duvarlarına işlenmiş resim ve ifadeler, arkeolojik kazılarda ortaya çıkan çeşitli gereçler, tarihi belgelere ışık tutmuş kaynaklardan edinildiği üzere oyunlar, insan yaşamında her daim etkin bir rol oynamıştır.

Oyunların ele alınış biçiminin değişiklik göstermesi, kuşkusuz yüklendiği anlam biçimlerinin çeşitliliği ile açıklanabilmektedir. Günün yorgunluğunun ardından rahatlamak, stres atmak gibi amaçlarla serbest zaman aktivitesi olarak oynanan oyunlar olduğu kadar içerisinde kurallar bütünü barındıran, görünenin ötesinde karmaşık ilişki ağlarının yer aldığı, bireyin ve toplumun gelişimine ışık tutan oyunlar da söz konusudur. Bu sebeple sosyal bilimler içerisinde oyun ile ilgili olarak pek çok araştırma söz konusu olmuştur.

Oyunla ilgili olarak ilk kaynaklardan biri kabul edilen *Book of Games* kitabı dikkat çekmektedir. Hayatları boyunca çeşitli zorluklar ve acılarla yüzleşen insanlar, mutlu olabilecekleri bir arayışa girmiştir. Bu sayede insanlar kendilerini mutlu edecek oyunları keşfettiler (Alfonso X, 2005). Orta Çağ döneminde oyunlar ile ilgili bilgilerin yer aldığı eser, başta satranç gibi masa oyunları olmak üzere çok sayıda geleneksel oyuna ışık tutan önemli bir eserdir. Orta Çağ'da çocukluk kavramının olmayışı, oyunların farklı bir statüde değerlendirilmesine yol açmıştır. Toplumların kültürel normlarına uygun kılık kıyafetler, törenler ve ritüeller gibi etkinlikler içerisinde oyunlar yer almıştır. Bu oyunlardan bazıları günümüze kadar gelerek biçim değiştirmiş, ya da orijinal yapısını korumuştur.

Oyunun eğlence faktörü ve çocukluk ile olan bağlantısına yönelik yapılan araştırmalara referans isimlerden biri olan Moyles (1991), oyunların çocuklar için önemli olduğunu aktarmaktadır. Ona göre öğretmenler ya da aile kontrolü eşliğinde oynanan oyunlar, çocukların kelime haznesini, iletişim becerilerini ve düşünce faaliyetlerini geliştirdiğinin altını çizmektedir.

Oyun, Huizinga'nın (2018) *Homo Ludens* adlı kitabında ele alınmıştır. Yazara göre oyun, salt çocukluk dönemine endekslenen bir konu olmanın ötesinde insanın erişkinlik dönemine de etki etmiştir. Bu bağlamda çocuk oyunları olarak değerlendirilen oyunlar, bireylerin birer yetişkin olarak şekillenmesinde etkili olmak ile birlikte yaşadıkları toplum ile olan uyumları açısından da oldukça önemlidir. Oyunların barındırdığı misyon

ve hedefler ile bireyler, günlük yaşamlarında ve kariyerlerinde de önemli konumlara gelebilmektedir.

Oyunlar, kuralsız düşünülemezler. Huizinga (2018), oyunların belli bir sınır içerisinde kurallar bütünü belirlenerek oynandığının altını çizmiştir. Kurallar içerisinde oyunun tek hedefi vardır, o da kazanmak. Oyunu kazanmak adına kuralları kavramak önem arz etmektedir. En sıradan olanından en karmaşık olan kurallar dahil her oyunun bir amacı vardır. Kazanma amacı çerçevesinde oyunu oynayan bireylerin motivasyonu şekillenmekte ve bireyler oyunun bir parçası olmaktadırlar.

Gerçek dünyadan parçalar taşıyan oyunlar olduğu kadar kurgusal bir mekânda oynanan oyunlar da vardır. Bu bağlamda oyun mekânı, yaratıcılığın sınırlarını zorlamaktadır. Park, bahçe, ova, yayla, ev ya da sokak gibi fiziksel mekanların yanında gerçeğin taklit edilmesi, gerçekmiş gibi kabul edilerek tasarlanan yerlerde de oyunlar oynanmaktadır. Hayal kurmak ve tasarlamak, oyun ve yaratıcılık ilişkisini gözler önüne sermektedir. Çocukların hayal dünyasını şekillendiren oyunların kurgusal zemininde ortaya çıkan örnekleri, bir yetişkinin yaşadığı dünyayı gözlemlemesi ve buna istinaden ortaya koyduğu fikirler ile hayatımızı değiştiren buluşlara imza atması, çeşitli hizmet ve eğlence bütünlüğü içinde farklı bakış açıları geliştirmesiyle ayrı düşünülmemelidir. Oyunun çıkış noktası olan yaratıcı fikir, zihin faaliyetini geliştiren bir unsur olarak bireyi ve toplumu, içinde bulunduğumuz dünyayı şekillendirmesi bakımından göz ardı edilmemesi gereken bir noktadır.

Günümüzde oyunların dijitalleşmesi, sanayinin bir kolu olan teknolojinin hayatımıza girmesiyle eşdeğer olarak gerçekleşmiştir. Dijital oyun, kısaca elektronik bir ortamda oynanan oyun anlamına gelmektedir. Video oyunu ya da bilgisayar oyunu olarak da bilinen terimler kullanılmasına karşın dijital oyun, kapsayıcı bir kavram olarak tercih edilmektedir. Görüntü formatlarının video haline gelerek aktarılması, terimin video oyunları olarak anılmasına sebep olmuştur. Buna karşın oyun teknolojilerinin video formatlarından daha gelişmiş yazılımlar kullanması, video oyunlarının indirgenmiş bir terim olarak ifade edilmesi anlamına gelmektedir. Bilgisayar oyunlarının da tek bir platform olan bilgisayara karşılık gelmesi, oyunları genellemekten uzaktadır. Bu sebeple dijital oyunlar terimi, kullanım açısından genel kabul görmektedir.

2. DİJİTAL OYUN KAVRAMI

Bilgisayar teknolojilerinin hayatımıza girmesiyle dijital oyunlar anılmaya başlanmıştır. Bilgisayarlardan oyun konsollarına, cep telefonlarından tablet bilgisayarlara kadar pek çok platformda oynanan dijital oyunlar, günümüzün aksine devasa monitörlere ait bilgisayarlarda uzun süreli ve zahmetli çalışmaların akabinde ortaya çıkmıştır. 1958 yılında Amerika

Birleşik Devletleri'nde William Higinbotham tarafından geliştirilen Tennis for Two, dijital oyuna ait olan ilk deneme olarak kayıtlara geçmiştir (Donovan, 2010). Oldukça basit bir tasarıma sahip oyun, aynı zamanda bir prototip örneği de sergilemektedir.

Bilgisayar üzerinden yaratılan dijital oyunlar, zaman içerisinde teknolojik alt yapının gelişmesi, ekonomik yatırımlar ve internetin etkisiyle küresel ölçekte talep edilen bir sektör olarak yayılım kazanmıştır. Bu sebeple birden fazla platformda oyunlar, kullanıcıların erişimine sunularak deneyimler zenginleştirilmiştir. Oyunun türü, içeriği ve oynanış şekli, oyun platformlarının oluşması için zemin hazırlamıştır. Gündelik hayatta bireysel olarak elektronik cihazlardan oynanan oyunlar kadar çevrim içi şekilde arkadaşlar ile oynanan oyunlar, oyunların platformunu şekillendiren bir diğer unsur olarak ön plana çıkmıştır.

Bilgisayar oyunları, dijital oyunların ortaya çıkışından itibaren ana platformlardan birisi olarak günümüzde de etkisini hissettirmektedir. Masaüstü ve dizüstü şeklinde iki ayrı bilgisayar türü üzerinden oynanabilen oyunlar, pahalı donanım ürünleri sebebiyle güncel bir şekilde oynanabilmesi için yüksek tutarlara erişilebilmektedir. Oyun konsolları ise; bilgisayarlara göre daha düşük maliyetli cihazlar olarak ön plana çıkmaktadır. Buna karşın oyunların üretilmesi süreci oldukça uzun ve masraflıdır. Playstation, Xbox ve Nintendo gibi markalar, konsol pazarında en çok tercih edilen markalardandır. Bir diğer platform olan mobil oyunlar ise; gerek cihazlara erişimin yaygın olması, gerek oyun masraflarının oldukça düşük olmasından ötürü yaygınlığı ve popülerliği oldukça fazla olan bir alandır. Akıllı cep telefonlarına olan talebin artması ile mobil oyun pazarı son yıllarda büyük gelişme göstermiş, oyun endüstrisi içinde yüksek bir paya sahip olmuştur.

Dijital oyunların talebindeki artış, oyunun sadece bir eğlence aracı olarak değil aynı zamanda bir sosyalleşme aracı olarak da nitelik kazanmasını sağlamıştır. Türkiye ve dünyada henüz internetin yaşam alanlarında etkili olmadığı 1990'lı yıllar, oyun salonlarının yükselişini tetiklemiştir. İnternet ile birlikte internet kafelerin ortaya çıkışı, özellikle çocuk ve gençlerin birlikte oyun oynadıkları ve sosyalleştikleri mekânlar olarak etkili olmuştur.

Dijital oyunlar, bir oyun olarak içerisinde birden fazla özellik barındırmaktadır. Bir eğitim aracı olabildiği gibi aynı zamanda bir eğlence aracıdır. Bu sebeple daha geniş bir çerçevede ve disiplinde ele alınması oldukça normal bir durumdur (Corliss, 2011). Tıpkı geleneksel oyunlarda olduğu gibi dijital oyunların da kendi içerisinde farklı anlamları olabilmekte, bu sebeple toplumsal olarak ele alınabilmektedir.

Dijital oyunlar, kullanıcılarını eğlendiren ve boş zamanlarını geçirten

bir araç olmaktan çok daha fazlasıyla dijital kanallardaki eğlence olgusuna, sunduğu sosyal, ekonomik ve kültürel fırsatlarla deyim yerindeyse boyut atlatmaktadır. Dijital oyunlar birer kültür endüstrisi ürünü olarak üretim aşamasında ekonomiyi ve iş geliştirme süreçlerini, pazarlama aşamasında da reklam ve tanıtım süreçlerini doğrudan etkilemekte ve biçimlendirmektedir (Büyükbaykal, 2020:4).

2.1. Dijital Oyun Çalışmaları

Dijital oyunların kendisine ait bir çalışma alanı olarak ele alınması, bilgisayarların yaygınlaşıp hayatımıza girmesiyle gündeme gelmiştir. Oyunların birer gösterge altında ele alınan filmler, diziler ve kitaplar ile beraber değerlendirilmesinden kendisine ait bir disiplin altında incelenen yapıya bürünmesiyle akademik açıdan da temsil niteliği kazanmıştır.

1980'den sonra dijital oyunların gelişen teknolojinin bir sonucu olarak gündelik hayatta daha fazla yer sahibi olması, akademik olarak da incelenmesinin önünü açmıştır. Bu çalışmalar, narrotology, anlatıbilimi olarak bilinen kavramın çalışma nesnesi olarak ön plana çıkmıştır. İçerisinde çeşitli anlamlarda işaretlerin olduğu romanlar, filmler ve oyunlar, semiyotik temsil olarak anılmıştır (Landa & Onega, 1996).

2000'li yıllara gelindiğinde ise anlatıbilimine karşı görüşler ortaya çıkmıştır. Dijital oyunları ayrı bir disiplin olarak çalışan ludoloji, oyun ve toplum arasındaki çalışmalara referans veren Johan Huizinga ve Roger Caillois gibi isimlerden yararlanmıştır. Bu konuda görüşlerini dile getiren Frasca (2004), dijital oyunların anlatılar halinde bir arada tutulmadığını dile getirmiştir. Oyunların dijital bir format olarak simülasyon özelliklerinin dikkate alınmadığını vurgulamıştır. Ayrıca dijital oyunların sosyoloji ve antropoloji gibi disiplinlerden yararlandığını, bu disiplinlere ait ideolojik söylemlerin oyunlara bakışı şekillendirdiği görüşünü dile getiren Aarseth (2001), ludoloji olarak sadece dijital oyunlara ait bir disiplinin gerekliliğini savunarak onların özelliklerini daha iyi kavrayabileceğimizin altını çizmektedir.

Dijital oyunların kendine ait bir disiplin altında incelenebildiği gibi farklı çalışmalar altında da ele alınabilir. Medya çalışmalarında, iletişim ya da dil bilimi çalışmalarında kullanılabilen dijital oyunlar, sosyal bilimler içerisinde de çalışma konusu olabilmektedir. Bu sayede farklı bakış açılarının akademik yansımaları ortaya çıkmakta ve literatür zenginleşmektedir. Sosyolojide dijital oyunların ele alınmasında en sık görülen bakış açılarından birisi, oyunların çocuklara atfedilen bir eğlence aracı olarak anlam kazanması ve bu oyunların etkileri ile birlikte tetiklediği şiddet olgusudur. Oyuna karşı koyamama ve ondan kopamama olarak bilinen oyun bağımlılığı, dijital oyunların en belirgin olumsuz etkisi olarak ortaya çıkmaktadır (Horzum, 2011). Bağımlılık ile beraber özellikle savaş oyun-

larının çocuklar ve gençler üzerinde şiddet unsurunu tetiklediğine dair yapılan araştırmalar, oyunun şiddet ile ilişkilendirilmesinin bir sonucudur.

2.2. Dijital Oyunun Geleneksel Oyundan Farkları

Geleneksel oyunu dijital oyundan farklı yapan temel unsurlar vardır. Toksöz'e (1999) göre bu unsurlar bilgisayar ortamında üretilmiş görseller, anlatılar ve etkileşimliliktir. Bilgisayar teknolojilerinin gelişmesiyle oyunların dijitalleşme süreci doğru orantılı olarak gerçekleşmiştir. Zamanın ve mekânın ötesinde, sınırsız hayal gücünden ilham alan tasarım fikirlerinin teknik ile birleşerek ekran üzerinden yansıtılması dijital oyunların temelini oluşturur. Oyun içerisinde anlatılan hikâye, karakterlerin diyalogları ile birlikte zenginleştirilerek oyuncuya hikâyenin bir parçası olma hissini vermektedir. Özellikle çevrimiçi oyunlarda diğer oyuncular ile birlikte etkileşim halinde oynanan oyunlar, anlatıların bir parçası olmanın ötesinde dünyanın her köşesinden insan ile de temasa geçme olanağını sunmaktadır.

Batı (2011), dijital oyunların toplumsal etkileşimi tetikleyen, kimlik ve ait olma hissini besleyen etkinlikler olarak görmüştür. Bilgisayar, konsol, akıllı telefon ve tablet gibi pek çok platform üzerinden deneyimlenen dijital oyunlar, küresel çapta bir etki yaratmayı başarmıştır. Farklı platformlar üzerinden oynanan dijital oyunlar, geleneksel oyunların aksine daha fazla yayılım alanı bularak daha büyük çapta toplumsal etkilere sahip olmuştur.

Özellikler	**Klasik oyunlar**	**Dijital oyunlar**
Mekân	Sınırlı/ Fiziksel mekân	Sınırsız/ sanal mekân
Oyuncu sayısı	Az sayıda	Çok sayıda
Yenilik/yaratıcılık	Sınırlı	Yoğun
Malzeme	Sınırlı	Çeşitli
Etkileşim	Birincil/ yüzyüze/ sınırlı	İkincil/ yüksek
Süre	Sınırlı	Sınırlı
Sosyalleşmeye katkı	Yüksek	Tek bir oyuncu ama yüksek sosyalleşme
Maliyet	Ücret yok.	Bedava ya da ücretli
Oyuncu kişilik yapısı	Sıradan	Rekabetçi, hırslı(motivated)
Kurallar	Var.	Var.
Oyuncu eğitimi	Gerekli değil	Uyum eğitimi gerek.
Oyuncu cinsiyeti	Tek bir cinsiyete bağlı değil.	Tek bir cinsiyete bağlı değil.
Oyuncu yaşı	Belirli yaş aralığı	Her yaştan insan oynuyor.
Sosyal statü	Bazı oyunlar için sınıfsal ayırım vardır.	Her sınıftan insana açıktır.

Tablo 1. Geleneksel ve Dijital Oyunların Karşılaştırılması (Kepenek, 2020: 193)

Geleneksel ve dijital oyunların farklılıkları, Kepenek (2020) tarafından açıklanmıştır. Mekânın, oyuncu sayısının, kullanılan malzemenin,

yaratıcılığın ve etkileşimin yüksek oranda olduğu dijital oyunlar, firmalara göre farklı maliyetlerde olabilmektedir. Geleneksel oyunların bazılarını belirli yaş grupları deneyimlerken dijital oyunlarda yaş sınırı yoktur. Her yaştan ve sınıftan insan, dijital oyunlara erişebilir. Bununla beraber her iki oyun türünde de belirli bir süre (çevrimiçi ve güncelleme sunan bazı oyunlar hariç) ve kurallar bütünü vardır. Dijital oyunlar karmaşık, hızlı tepki gerektiren ve oyuncuyu her an tetikte tutan bir yapıdadır. Oyunun genel yapısına ayak uyduran oyuncu, verilen görevler ile birlikte karakter ve dünya ile etkileşim kurmak durumundadır. Görevlere yönelik stratejiler ve yönlendirmeler, oyuncunun pozisyonunu belirler. Gerçek zamanlı olmayan oyunlarda gece ve gündüz kavramı farklı zaman koşullarında gerçekleşebilir. Bazı karakterler insanüstü güçlere sahip olabilir, bu bağlamda fizik kurallarının dışında bir dünya inşa edilir. Oyunlarda yer alan mekânlar, gerçek dünyadan izler taşımakla birlikte hayal ürünü de olabilir. Karakterin dünya ile etkileşimi, görev ve etkinliklerin yapılış biçimi ve hikâyeyi değiştiren karar mekanizmaları oyunun belirlediği sınırlar biçiminde mümkün olabilmektedir.

2.3. Dijital Oyun Türleri

Dijital oyun, içerisindeki farklı nitelik ve oynanış özelliklerine göre türlere ayrılmıştır. Türlerin sınıflandırmasında bilgisayar, konsol ve mobil gibi platformların oyun dağıtımında önemli rol oynayan mağazalar etkili olmaktadır. Oyuncunun kişisel zevk ve tercihlerine göre şekillenen türler, aynı zamanda oyunun konusu, oynanış şekli ve oyunun içeriğinde yer alan detayların bir bütünü olarak değişiklik gösterebilir, oyunlar birden fazla türü de içerisinde barındırabilmektedir.

Rol yapma oyunu (RYO), ana türlerin başında gelmektedir. Bireylerin kendilerini gerçek hayattaymış gibi konumlandırdıkları karakterler, oyun içindeki hikâyenin bir parçası olmakla birlikte onu yönetebilme ve değiştirebilme özelliğine sahiptir. Karakterle bütünleşme, onunla hikâyenin bir parçası olma şansını sunan tür, oyun evreninde yer alan açık dünya ve diğer karakterlerle etkileşim kurarak gerçek hayatın bir simülasyonu deneyimi vadetmektedir. The Elder Scrolls, The Witcher gibi fantasik ögeleri barındıran ve orta çağ döneminden izler taşıyan oyunlar ile birlikte robot ve yapay zekâ teknolojilerinin yer aldığı gelecek temalı rol yapma oyunu Cyberpunk 2077 de dikkat çeken türlerin başında gelmektedir. Çevrimiçi olarak deneyimlenebilen devasa çok oyunculu çevrimiçi rol yapma oyunu MMORPG de tür içinde oldukça popülerdir.

Role Playing, ister bir masaüstü seti olsun, ister bilgisayar oyunu hatta bir tiyatral oluşum dahi olsa, sahip olduğunuz soyut karaktere bürünmek, onunla sevinmek, onunla üzülmek, beraber üşümek ya da terlemek aynı zamanda da onun sahip olduğu bilimsel veya doğa üstü tüm yeteneklere

bizzat siz sahipmişsiniz gibi karakteri yönlendirmektir (Aferin, 2021).

Spor tutkunları için futboldan basketbola, tenisten kaykaya kadar geniş ölçekte değerlendirilen spor oyunları mevcuttur. Futbol olarak FIFA, basketbol olarak NBA 2K serisi ön plana çıkarken ilk dijital oyun denemesi olan Tennis for Two da bir tenis simülasyonudur. Silah oyunlarını sevenler için birinci şahıs nişancı olarak çevrilen FPS oyun türü, içerisinde tarihi savaş simülasyonlarını barındırmakla birlikte kurgusal bir savaş hikayesi de işlemektedir. Call of Duty ve Far Cry serileri en bilinen örnekleri arasındadır. Strateji tabanlı dijital oyunlar da kendisini geliştirmeyi, plan yapmayı ve simültane düşünerek doğru zamanda doğru hamleleri yapmayı hedeflemektedir. Age of Empires, Stronghold Crusader gibi Orta Çağ zaman diliminde yer alan milletleri kontrol etmeyi sağlayan popüler oyun serileri gibi modern çağ devletlerinin yer aldığı strateji oyunları da tercih edilmektedir.

Sinemalara gelmesi merakla beklenen, prodüksiyon ve tanıtım için milyon dolarlar harcanan, oyuncularından teknik ekibe, müziklerinden hikayesine kadar her detayın titizlikle ele alındığı filmler vardır. Oldukça yüksek maliyetli ve yüksek para getirisi olan bu yapımlar, oyun dünyasında AAA türü olarak karşılık bulur. Oyuncu deneyimini maksimuma çıkarmayı hedefleyen, büyük şirketler tarafından üstlenen bu oyunlar, oyun sektörü için de yüksek satış rakamlarının ön görüldüğü bir tür olarak dikkat çekmektedir. Playstation, bu konuda nam salmış bir firma olarak bünyesinde pek çok AAA oyun barındırmaktadır. God of War, The Last of Us, Horizon ve Marvel's Spider-Man serileri en çok bilinen örneklerinden kabul edilir.

Sosyal fenomenlerin gözlemlenebildiği dijital oyunlar, çalışma alanı olarak oldukça cezbedicidir. Sosyal ve kültürel bağlamda çalışılabilen dijital oyunlar, çalışma sahası açısından farklı seçenekler vadeder. Dijital oyunlar aracılığıyla sosyal grupların oluşması, kimlik, ırk, toplumsal cinsiyet ve hatta cinsellik gibi konuların oyunlarda ne gibi özellikler yansıttığı incelenebilmektedir (Dixon, 2008). Dijital oyunların ludoloji olarak incelenmesinde oyunların simülasyon estetiği kazanarak dijital formatlarda yayınlanması, akabinde oluşan göstergeler ve yeni anlamlar ile birlikte postmodern bir özellik sergilemesi sosyolojik çalışmalar için kayda değer bir bakış açısı sunmaktadır. Bununla beraber dijital oyunların talep edilen ve semboller ile yeniden yaratılarak pazarlanan bir deneyim aracı olarak tüketimin bir parçası olması da dikkat çeken bir diğer bakış açısıdır.

1980 yıllarından itibaren pek çok kuramcı tarafından ele alınan postmodernizm olgusu, modern hayatın bir devamı ya da reddi üzerinden kendisini konumlandırmaya çalışmıştır. Sanayi devrimi ile birlikte şehirleşmenin artması, teknolojinin bir sanayi dalı olarak toplum hayatı

üzerinden etkili olmasıyla beraber üretim ve tüketim süreçlerinin değişmesi söz konusudur. Göstergeler ile birlikte yaratılan yeni ihtiyaçlar, bireyleri tüketmeye özendiren bir düzeni tetiklemiştir. Tüketim kavramının ise 1980'lerden itibaren karmaşıklaşan yapısı ile birlikte semboller ve değerler üzerinden tüketimin ortaya çıkması, dijital oyun ve platformlar üzerinden benliklerini ifade eden bireyler açısından çalışma alanı ortaya koymaktadır.

3. DİJİTAL OYUN VE POSTMODERNİZM İLİŞKİSİ

Dijital oyunlar ve postmodernizm ilişkisi, olgunun özellikleri bakımından benzerlikler taşımaktadır. Sezgin Kızılçelik (1996), postmodernizmin özelliklerini dile getirmiştir. Parçalanma, bütün yerine parçaların sentezi anlamına gelir. Dijital oyunların üretiminde de her bir aşama için özelleşmiş birimler mevcuttur. Grafik dizaynı, müzikler, animasyonlar ve pazarlama için ayrılmış departmanlar bulunmaktadır. Bir diğer özellik olan ironi, alaycı ya da şakacı bir biçimde kabul edilen düşünceye karşı kullanılır. Oyunlarda mevcut düzenin ya da inanışların eleştirildiği ironiler yer alabilir. Siyasi figürlerin dijital formatta canlandırıldığı oyunlar ile gülünç ve eleştirel etki yaratan parodiler, bu konuda bir örnek teşkil edebilir. Merkezsizleştirme olarak dile getirilen özellik, gerçek olanın yerine gerçeğin kopyasının yer alarak karşıt kavramların bir arada kullanılması durumudur. Oyunlarda yer alan mekân tasarımlarının gerçek hayattan esinlenmesi, dijital formatta yeniden tasarlanarak aktarılması ya da kurgusal bir tasarıma imza atılması görülebilir. Karşıtların birlikteliği, iyi ya da kötü, güzel ya da çirkin gibi zıt niteliklerin bir arada kullanılmasına karşılık gelmekte ve Evrensel kültür, reddedilmektedir. Bu bağlamda dijital oyunlarda Doğu ve Batı kültürlerinin sentezleri bir arada yer alabilirken kültürel kodlardan esinlenerek yeniden oluşturulan karakter ve olay örgüleri de oyun içerisinde bulunabilmektedir. Age of Empires oyun serisi, Türklerden Bizanslılara, Japonlardan Etiyopyalılara kadar farklı kültürleri temsil eden ve ayrı zaman diliminde yer alan milletleri, onların mimarisini, askerlerini ve ekonomisini kontrol etme imkânı veren gerçek zamanlı bir strateji serisi olarak örnek teşkil etmektedir.

Simülasyon kavramı, gerçeklik olarak bildiğimiz her şeyin kayboluşundan doğmuştur. Baudrillard tarafından kullanılan kavram, gerçeğin yerini alan sanal dünyaların hayatımıza girmesiyle anlam kazanmıştır. Bu bağlamda yeniden üretme süreci, simülasyona karşılık gelirken yeniden üretilen nesne ya da imge ise simülakr olarak ifade edilmektedir. *Simülakarlar ve Simülasyon* kitabında yere alan tanıma göre şu şekilde ifade edilir:

Simülakr: Bir gerçeklik olarak algılanmak isteyen görünüm

Simüle etmek: Gerçek olmayan bir şeyi gerçekmiş gibi sunmak, gös-

termeye çalışmak. **Simülasyon:** Bir araç, bir makine, bir sistem, bir olguya özgü işleyiş biçiminin incelenme, gösterilme ya da açıklanma amacıyla bir maket ya da bilgisayar programı aracılığıyla yapay bir şekilde yeniden üretilmesi. (Baudrillard, 2017: 7).

Enformasyon ve bilgisayar teknolojilerinin yaygınlaşmasıyla beraber dijital hayatın toplumu etkisi altına alması, örgütleyici modeller olarak simülasyonun bir üretim süreci olarak ortaya çıkması söz konusudur (Best & Kellner, 2016). Gerçeğin yerini alan imgeler, gerçek olanın yok olma tehlikesiyle yüz yüze kalması durumuna sebep olmaktadır. Filmler, diziler ve kitaplarda görülebilen simülasyon ve simülakr örnekleri, dijital oyunlarda da kendisini göstermektedir. Oyunun kuralları, hikayesi ve işlenişi oyuncuların ya da firmaların istekleri doğrultusunda değiştirilebilir ya da tamamen yeni bir forma kavuşabilir.

Gerçek olaylara atıfta bulunan bir savaş oyunu serisi olan Call of Duty, tarihteki savaşların simüle edilerek dijital oyun formatına aktarılmasını işlemektedir. Savaşta geçen mekanlar, ya da karakterler yeniden canlandırılarak simülakr olarak oyuncuya sunulur. Amerikan firması olan Activision'a ait seride canlandırılan savaş senaryolarında oyuncular, Amerikan askerlerinin kahramanlığını deneyimlerken Rusların ya da Ortadoğu ülkelerinin yaratılmış kötü emellerini ve geri kalmış düzenlerini durdurmak için harekete geçerler. Bu bağlamda Amerikalıların kahramanlığı ve iyi tarafta oldukları mesajı aktarılırken Rus ve Ortadoğuluların ise hainlikleri ve kötü tarafta oldukları vurgulanmaktadır.

Baudrillard, içinde bulunduğumuz yeni dönemi göstergelerin gücü ile açıklamaktadır. Bu bağlamda nesnelere yüklenen değer ve anlamlar, göstergeler olarak karşılık bularak nesnelerin tercih edilmesinde belirleyici rol oynamaktadır (Baudrillard, 2018). İhtiyaçlar, göstergeler ile birlikte yaratılarak tüketilmekte, nesnelerden alınan haz sadece maddi değil aynı zamanda manevi, soyut kodlar da barındırmaktadır. Oyun markalarına ve platformlarına yüklenen göstergeler, onların tercih edilmesi için güçlü bir motivasyon yaratmaktadır. Playstation, Xbox ve Nintendo gibi konsol dünyasında adından söz ettirmiş büyük markaların oyuncuları bünyesinde barındırabilmek için markanın gücünü ve etkinliğini sadece oyun ve hizmetler ile değil, onların tanıtılmasıyla da göstermektedir. El konsolu pazarında Nintendo'nun ön planda olması, Super Mario ve Pokemon gibi ikonik markalara ev sahipliği yapmasıyla temsil ettiği sembolik güç, satın alma sayılarına yansımakla birlikte markanın popülerliğini de artırmaktadır.

Simülasyonların dini boyutuna dikkat çeken Baudrillard (2017), göstergelerin totemler ile Tanrısal bir güç kazandığının altını çizmektedir. Gerçeğe benzeyen göstergelerin manevi, kutsal değerler ile bezenerek su-

nulması durumu vardır. Bireylerin Tanrısal bir misyonla hareket etmesi, kendisini Tanrı'nın yerine koyarak davranması durumu söz konusu olmuştur. Oyunlarda yer alan dini göstergeler, karakterlerin gözünden yorumlanabilir, ya da toplanabilir nesneler olarak yer alabilmektedir. Fantastik ögelerin yer aldığı oyunlarda büyü ve mistisizme yüklenen dini değerler, bilim kurgu oyunlarında yer alan makine, robot ya da yapay zekâ teknolojilerinin insanı kutsallaştıran taraflarına değinmesi, oyunların dini sembolleri yeniden yaratarak yansıtmasının örneklerinden kabul edilebilir.

Gerçeğin yeniden inşasında önemli rol oynayan bilgisayar yazılımları sayesinde dijital oyunlar, simülasyon ve simülakrlar tarafından kutsanmıştır. Gerçek hayattan izler taşıyan, tarih ve mitolojiden etkilenen karakterler, denizler, dağlar ve ovalar gibi doğal mekânların yanında şehirlerin karmaşık yapısı ve insanların davranışları dahi yazılım programları sayesinde yeniden yaratılabilir, ya da hayal gücünden ilham almış yaratıcı tasarımlar ile yeni bir evren ortaya çıkabilir. Bu bağlamda oyun evreninde yer alan her türlü temsil, simülakr olarak oyuncuların gözünde benimsenir, gerçeğin yerini alan tasvirler olarak da akılda kalıcı olabilir. Ubisoft firmasına ait olan Assassin's Creed oyun serisi, kurgusal bir hikâyede suikastçıların hayatını anlatmak ile birlikte açık dünya tasarımlarıyla da dikkat çekmektedir. Paris'te işlenen Unity adlı oyunu, Notre Dame Katedralinin oldukça başarılı bir şekilde modellenip oyunda yer almasını sağlamıştır. Katedralde çıkan yangınla birlikte restorasyon çalışmaları, oyunda yer alan modellemelerin yardımıyla gerçekleşmiştir. Bu bağlamda oyunlarda yer alan simülakrlar, gerçek hayatın yerine geçebilecek kadar zengin ve detaylı göstergelere sahiptir. Simülasyon ve simülakr, dijital oyunların oluşumunda teknolojik bir çatıya ev sahipliği yapmak ile birlikte taşıdığı anlamlar neticesinde oyunların gerçekmiş gibi algılanmasına ve oyuncuların oyunlar ile bütünleşmesine zemin hazırlamıştır.

4. DİJİTAL OYUN VE TÜKETİM İLİŞKİSİ

Dijital oyunların yaygınlaşmasında bir diğer önemli unsur ise kuşkusuz tüketimdir. Zorunlu ihtiyaçlardan sembolik ihtiyaçların yaratılmasına kadar geldiğimiz süreçte tüketim, bireylerin oyunlar üzerinden kendilerini ifade ettiği, benliklerini tanımladığı ve toplumsal bir duruş sergilediği forma dönüşmüştür. ''Dijital oyunların tüketicilerine sunduğu etkileşim alanı, onlar için yepyeni bir sosyalleşme alanı yaratmaktadır. Oyun karakterleri veya avatarlar üzerinden tanımlanan kişisel profiller, oyuncuya kendilerini istedikleri gibi tanıtmaya ve yeni dünyalar kurmaya olanak tanımaktadır'' (Büyükbaykal, 2020: 3). Tüketimin sembolik anlamlar ile süslenip kazandığı değerler, materyalist bir tüketimin ötesine prestij, ün ve farklılık gibi etkenler üzerinden karmaşık bir forma dönüşmesine sebep olmuştur. Gündelik hayatla iç içe geçmiş tüketim, yeni değerler üzerinden tetiklenerek sürekli hale gelmiştir.

Dijital oyun ve platformlarının statü unsuru olarak ön plana çıkmasında markalara atfedilen değerlerin önemi büyüktür. Markaların gücü, oyun kalitesini ve platformunu belirlemektedir. Veblen'in gösterişçi tüketim kavramında tüketilen ürünler üzerinden sınıf ve statü farklarının oluşması, oyun dünyası için de geçerlidir. Düşük bütçeli ve donanımlı bilgisayarlar üzerinden oynanan oyunlar, son model ve donanıma sahip bilgisayarlar ya da oyun konsollarına nazaran daha sınırlı bir deneyim vadetmektedir. Bu sebeple yeni nesil konsol ve bilgisayarlara sahip olmak, oyuncular için bir prestij sahip olmanın ötesinde oyun deneyiminin de en üst düzeyde sağlanmasına yardımcı olmaktadır. Bununla beraber oyunların standart sürümleri olduğu gibi koleksiyon sürümleri de yer almaktadır. Oyunla ilgili harita, dergi, çıkartma ve müzik albümü gibi seçeneklerin yanında oyun karakterlerine ait figürler de koleksiyonda yer alabilmektedir. Gösterişçi tüketim, hangi oyunu nerede ve nasıl oynayacağının belirlenmesi ve bunun ilan edilmesidir. Yüksek görüntü teknolojisine sahip büyük ekran bir televizyonda yeni nesil bir konsol üzerinden oynanan oyun, ya da koleksiyon edisyonu satın alınan oyun figürünün sosyal medyada paylaşımlar ile ilan edilmesi oyun deneyiminin ve tatmin olma hissinin arttırılmasına yönelik bir eylemdir.

Toplumun geniş bir kesiminde kabul gören ve tüketim içerisinde sanayi estetiği kazanarak sunulan ürün ve hizmetlerin bütünü, popüler kültür olarak adlandırılmaktadır. Oyun ve platformlarının sayısının artması ile birlikte dijital oyun, bir sektör olarak dünya çapında gelişme göstermiştir. Bu sayede dijital oyun, bir kültür endüstrisi olarak içerisinde farklı kültürel kodları barındıran bir hizmet olarak da anılmaya başlanmıştır. ''Sinema, televizyon, çizgi roman gibi diğer kültür ürünleri artık dijital oyunlar ile desteklenerek pazarlanmaktadır. İçerikte görülen yöndeşmeye en popüler örnekler arasında sinema filmleri ile dijital oyunlar olmaktadır'' (Büyükbaykal, 2020:4). Marvel çizgi roman evreninin en bilinen karakterlerinden olan Spider-Man, pek çok sinema filmiyle izleyici karşısına geçtiğinde eş zamanlı olarak dijital oyunların da geliştirilme ve pazarlanma süreçleri devam etmiştir. Marvel's Spider-Man isimli oyun serisi, Playstation markasına ait bir firma ile geliştirilmiştir. Tüm dünyada milyonlarca hayran kitlesi bulunan Harry Potter serisi, romanları ile birlikte sinema filmleri ile de ses getirmiştir. Aynı dönemde dijital oyun formatları da yayınlanan seri, oyuncuların kitaplarda okuduğu ve filmlerde izlediği karakterleri kontrol etme ve hikâyeye tanık olma deneyimine erişerek oyunculara farklı bir bakış açısı sunmuştur.

Dijital oyunlar, bireylerin kendilerini tanımlama biçimlerini etkilemiş, onların benlik oluşumlarını şekillendirmiştir. Tüketim ile birlikte sahip olunan mal ve hizmetler üzerinden kim olduğuna karar vermeye çalışan birey, sosyal çevresi tarafından da tanımlanmak istemiştir. Kim olduğunun sorulması, gerçek benlik süreci içinde değerlendirilir. Bireyin

ne olmak istediği, ideal benlik ile açıklanabilirken reklamlar ile yaratılan yeni sembol ve anlamların bireylerin davranışlarını yönlendirme amacı taşımaktadır. Bireyin sosyal konumu ise sosyal benlikle açıklanabilir. Bu bağlamda kullanılan ürünler üzerinden sosyal onay alma ve kendini beğenmiş hissini güçlendirme süreçleri yer almaktadır (Odabaşı, 2017).

Dijital oyun oynayan bireylerin benlik tanımlama süreci, sahip olunan oyun platformları, oyunlar ve markalar ile birlikte değerlendirilir. Bilgisayar oyuncusu, bilgisayar üzerinden oyun oynayan oyuncuları, konsol oyuncusu ya da mobil oyuncu da platforma göre şekillenen tanımlama sürecidir. Bununla beraber oyun türüne göre değişen tanımlamalar da vardır. Dövüş oyunlarını tercih edenlerin dövüş oyuncusu olarak anılmayı tercih etmesi gibi. Bir marka olarak Playstation ya da Xbox oyuncusu olarak anılmak ise markalar ile özdeşleşmeyi ve ona yönelik davranış tutumları geliştirmeyi özendirmektedir. Markalar arası rekabetin bir parçası olarak oyuncuların arzu ve oyun deneyimleri metalaşmış, oyun sektörü içerisinde yeni oyun ve hizmetlerin yaratılması için ihtiyaçlar yaratılmıştır. Oyun, oyun türü, platform ya da marka üzerinden örgütlenen oyuncular, internet ve sosyal medya üzerinden birbirleriyle sanal etkileşimde bulunarak sosyal benliklerini tanımlamışlardır.

Dijital oyunlar, sosyolojik açıdan pek çok potansiyeli barındıran, günden güne önemi artan bir konudur. 40 yıl içerisinde devrimsel bir büyüme ile küresel ölçekte kültür endüstrisi olarak yer alan, milyon dolarlık yatırımlara imza atarak sektörleşen, teknolojik cihazlar sayesinde gündelik hayatla iç içe geçmiş ve internet ile birlikte bireysel ve toplumsal etkileşimin merkezinde yer alan dijital oyunlar, sosyolojik bir fenomen olarak göz ardı edilemeyecek bir yayılım alanı oluşturmuştur. Dijital oyun fenomeni için yapılan çalışmaların sınırlı ve tek yönlü olması literatürde bir eksikliktir. Kimi zaman bir boş zaman aktivitesi, kimi zaman ise çocuk oyunu olarak atfedilen dijital oyunlar, karmaşıklaşan toplum yapısı içerisinde farklı imaj ve anlamlara sahip olmuştur. Pandemi döneminde ekranlar ile kurulan yakın temas, oyunlar ile olan teması da artırmıştır. 2021 yılı içerisinde mobil, pc ve konsol platformlarının toplamı olarak 175 milyar dolarlık rekor bir büyüme rakamı ile oyun sektörü, diğer sektörlere kıyasla muazzam bir sıçrayışa imza atmıştır (Wijman, 2021).

Gerçek dünyayı temsil eden unsurların bilgisayar teknolojileri sayesinde dijital olarak oyun ortamına aktarılması, dijital oyunların çıkış prensibi olarak kabul edilir. Bu sebeple oldukça zengin bir veri sağlayan oyunlar, bireylerin benlik oluşumundan toplumsal olarak kendilerini konumlandırmasına kadar araştırma için potansiyel bir hazinedir. Bu bağlamda simülasyon ve simülakr kavramları, gerçeğin yerine geçen büyülü göstergeler bütünü olarak oyun deneyimini artıran ve oyuncuları konumlandıran kavramlar olarak çalışmada yer almıştır.

Dijital oyunlar, bir kültür endüstrisi olarak tıpkı filmler, diziler ve kitaplar gibi değerlendirilebilir. Günümüzde insanları asıl problemlerinden uzaklaştıran, sanatsal niteliklerini kaybetmiş bir endüstri ürünü olarak da kabul görmektedir. Adorno ve Horkheimer'a (2014) göre yeni nesil medya araçları içerisinde kültür endüstrisi, bir sistem içerisinde yer alır. Ürettikleri ideolojiler ile birlikte meşrulaşan bir düzene ev sahipliği yapar. Bireylerin bakış açılarını şekillendiren bu ürünler, dünyayı algılayış biçimlerini de etkilemektedir. Oyunlarda keşfedilen dünyalar, karakterlerin ideolojileri ve hikâyenin işlenişi gibi faktörler üzerinden kurulan bağ, gerçek dünyadan sıyrılarak oyunları günlük hayatın merkezine konumlandırır. Bu bağlamda dijital oyunlar, kültürleşmiş birer meta olarak tüketime hazır hale gelir.

Dijital oyunların kültür endüstrisi içerisinde yer alması, bireylerin arzu ve taleplerinin metalaşarak etkileşimli bir biçimde ilişkilendirilmesi ile mümkün olmuştur. Bu durum, oyun tüketimi üzerinden benlik oluşumlarını tetiklemiştir. Hangi oyunun, nerede ve nasıl oynandığının sergilenmesi, gösterişçi tüketim olarak prestiji ve havalı olma mesajını taşımıştır. Oyun ve platform markaları üzerinden bütünleşen bireyler, olmak istedikleri oyuncu kimliğini benimseyerek davranışlarını yönlendirmiş ve sosyal onay almayı beklemişlerdir. Bununla beraber oyun firmalarının yerelleşme hamleleri de oyun içerikleri, fiyatlandırması ve yerel dil desteği ile birlikte ortaya çıkarak oyuncuların bütünleşme süreçlerini teşvik etmiştir. Aynı zamanda yaratılan ihtiyaçlar kontrol edilerek daha fazla oyun satışı hedeflenmiştir. Ritzer'ın (2016) *McDonaldization* olarak isimlendirdiği eserinde görüldüğü gibi küresel markaların yerel işbirlikçilerle anlaşarak kar oranını artırma girişimi, dijital oyunlar için de geçerlidir.

McDonaldizaton eserinde hâkim görüşlerden birisi ise ürün ve hizmetlerin standartlaşarak kapitalist üretim sisteminde tamamen kâr odaklı hale gelmesidir. Yemek sektörü ile sınırlı kalmayıp hayatın her alanında etkisini gösteren bu durum, şirketlerin fazla risk almadan belirli bir formül üzerinde üretim yaparak kaliteden ödün veren, basit ve sıradan bir üretim biçimiyle maksimum gelir elde etme hedefini taşımaktadır (Ritzer, 2016). Dijital oyun sektöründe de standart kalıpların benimsenerek belirli aralıklarla çıkan yeni oyunların sadece küçük çapta güncellemelerle yeni sürümlerimim satıldığı görünmektedir. Ubisoft firmasına ait Assassin's Creed ve Far Cry serisi, birbirlerine benzeyen pek çok oyuna imza atmış, bu durum her ne kadar serinin hayranları tarafından talep edilse de bazı oyuncu ve eleştirmenler tarafından eleştirilmiştir. Futbol oyun serisi olan FIFA, ya da birinci şahıs nişancı oyunları içinde büyük markalardan olan Call of Duty serileri de her sene çıkardıkları yeni oyunlarda radikal değişikler yapmaktan kaçınmış, formül olarak birbirlerine benzemişlerdir. Dijital oyunların yaratıcılığı ve yenilikçi boyutu, kâr hedefleyen firmalar

sebebiyle sekteye uğramış ve diğer firmaların da bu formülleri kopyalamasına zemin hazırlamıştır.

SONUÇ

Bilgisayarlar ile başlayan dijital oyunların yolculuğu, sanal gerçeklik ve artırılmış gerçeklik teknolojileri ile tasarlanan sanal evrenlere kadar uzanan bir dönüşümün hikayesidir. Artırılmış gerçeklik teknolojisi kullanılarak akıllı telefonlar aracılığıyla sokaklarda Pokemon avlamak, sanal gerçeklik teknolojisi ile evden çıkmadan şehirleri, sokakları ve hatta parkları gezebilmek oyun teknolojisinin yeni dünyaların kapılarını araladığının bir kanıtıdır.

Gerçek hayatın tekdüze yapısına nazaran dijital oyunlarda inşa edilen yeni gerçeklikler, gelişen bilgisayar teknolojileri sayesinde göz alıcı grafikler ile donatılarak bireylerin algılarını yönetmektedir. Karakterler ile empati kurmayı sağlayan oyun hikayesinin derinliği ve oyuncuya tanınan özgürlük elementleri ile ortaya çıkan simülakrlar, dijital oyunların gündelik hayatla iç içe olmasına zemin hazırlamıştır.

İnşa edilen dijital evrenler üzerinden bireylerin oyun deneyiminin zenginleşmesi, yaratılan ihtiyaçlar ile bu ihtiyaçların pazarlanması süreciyle bir bütün olarak dijital oyunlar, sembolik tüketimin bir aktörü olarak anılmıştır. Oyunların, oyun platformların ve hizmetlerin marka değeri üzerinden ortaya çıkan prestij, oyuncuların ideal ve sosyal benliklerini etkilemiştir. Bu sayede talep edilen dijital oyunlar, bireylerin kendilerini gerçekleştirdikleri bir unsur haline gelmiştir.

Gündelik yaşam ile birlikte devletlerin ve toplumların da dijitalleştiği bir çağa tanıklık etmekteyiz. Sanal platformlar üzerinden alışveriş ve banka işlemlerinin yapılması, okul derslerinin düzenlenmesi ve iş projelerinin yürütülmesine kadar pek çok alanda dijital bir devrim yaşanmıştır. Bireyler, avatar adı verdikleri sanal kimliklerle temsil edilmiş, dijital dünyanın öngörülemez karmaşıklığında farklı niteliklere bürünmüşlerdir. Yakın geleceğin toplumsal düzeni olarak öngörülen metaverse (sanal evren), dijital dünyanın niteliklerinin toplumun her alanında etki edeceği görüşünü taşımaktadır. Dijital oyun teknolojisinin sanal ve artırılmış gerçeklerden ilham almış tasarımları, avatarları ve dünyası, metaverse için de ilham kaynağı olmuştur. Bu sebeple dijital oyunları anlamak, kimliklerin belirginsizleştiği, yeni toplumsal yapıların oluştuğu sanal evreni kavrayabilmek adına da oldukça önemlidir. Toplum bilimciler, dijital oyun ve pratiklerinin birey ve toplumların yaşamında nasıl değişimlere yol açtığını ve gelecek dünya düzeni için dijital oyunları nasıl konumlandıracağını çalışmak durumundadır.

KAYNAKÇA

Aarseth, E. (2001). "Computer Game Studies, Year One", *Game Studies*, 1(1). Erişim adresi http://gamestudies.org/0101/editorial.html

Adorno, T., & Horkheimer, M. (2014). *Aydınlanmanın Diyalektiği,* (Çev. N. Ülner, & E. Ö. Karadoğan), İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.

Aferin, M. (2021). "MMO Tarihi #1 Bir Devrin Başlangıcı", *Mustafa Aferin*, Erişim adresi https://www.mustafaaferin.com/2021/08/mmo-tarihi-1-bir-devrin-baslangc.html

Alfonso X. (2005). *Book of Games*, (Çev. S.M. Golladay). Erişim adresi http://jnsilva.ludicum.org/HJT2012/BookofGames.pdf

Batı, U. (2011). "Dijital Oyunlar: "Kendi Dünyanda Yaşa, Bizimkinde Oyna". G. Terek Ünal ve U. Batı içinde, *Sekizinci Sanatın İnşası: "Dijital Oyunlar Kesişiminde Postmodernizm, Tüketim Kültürü, Üstgerçeklik, Kimlik ve Olağan Şiddet*" (2. b.), 3-33. İstanbul: Derin Yayınları.

Baudrillard, J. (2017). *Simülakrlar ve Simülasyon*, (Çev. O. Adanır), Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Baudrillard, J. (2018). *Tüketim Toplumu,* (Çev. N. Tutal ve F. Keskin), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Best, S. & Kellner, D. (2016). *Postmodern Teori,* (M. Küçük, Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Büyükbaykal Ilgaz, C. (2020). "Türkiye'de Yeni Medya Ortamı ve Dijital Oyun Olgusu", *Yeni Medya Elektronik Dergi*, 4(1), 1-9. Erişim adresi https://yenimedya.aydin.edu.tr/wp-content/uploads/2019/12/ejnm_v04i1101.pdf

Corliss, J. (2011). "Introduction: The Social Science Study of Video Games", *Games and Culture*, 6(1), 3-16. doi:10.1177/1555412010377323

Dixon, S. (2008). "Sociology", M. J. Wolf, & B. Perron (Dü) içinde, *The Video Game Theory Reader 2*, 383-384.

Donovan, T. (2010). *Replay: The History of Video Games*, Sussex: Wellow Yayınları.

Frasca, G. (2004). "Simulation Versus Narrative: Introduction to Ludology", J. Mark, B. Perron, & W. Perron (Dü) içinde, *The Video Game Theory Reader*. doi: 10.4324/9780203700457

Horzum, M. B. (2011). "İlköğretim Öğrencilerinin Bilgisayar Oyunu Bağımlılık Düzeylerinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi", *Eğitim ve Bilim*, 36(159), 56-68.

Huizinga, J. (2018). *Homo Ludens: Oyunun Toplumsal İşlevi Üzerine Bir Deneme* (7.b.), (Çev. M. A. Kılıçbay), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Kepenek, E.B. (2020). "Yeni ve Yükselen Bir Alan: Dijital Oyunlar Sosyolojisi", *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 23(2), 186-213.

Kızılçelik, S. (1996). *Postmodernizm Dedikleri*, İzmir: Saray Kitabevleri.

Landa, J. A. & Onega, S. (1996). *Narratology: An Introduction*. London: Routledge.

Moyles, J.R. (1991). *Just Playing?*, Open University Press: Philadelphia.

Odabaşı, Y. (2017). *Tüketim Kültürü*, İstanbul: Sistem Yayıncılık.

Ritzer, G. (2016). *Toplumun McDonaldlaştırılması*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Toksöz, R. (1999). *Yeni Bir Medya Türü Olarak Etkileşimli Bilgisayar Oyunları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı). Ankara.

Wijman, T. (2021). "Global Games Market to Generate $175.8 Billion in 2021; Despite a Slight Decline, the Market Is on Track to Surpass $200 Billion in 2023", [Web Günlük Postası], Newzoo. Erişim adresi https://newzoo.com/insights/articles/global-games-market-to-generate-175-8-billion-in-2021-despite-a-slight-decline-the-market-is-on-track-to-surpass-200-billion-in-2023/

BÖLÜM 3

ENDÜSTRİ 4.0 VE İKY İLİŞKİSİ VE İKY UYGULAMALARINA ETKİSİ

Hüseyin ASLAN[1]

Mustafa İsmet BAŞBOĞA[2]

1 Dr. Öğr. Üyesi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Osmaniye, Türkiye, huseyinaslan@osmaniye.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-0547-11317

2 Doktora Öğrencisi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Osmaniye, Türkiye, ismetbasboga6@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-4050-9074

GİRİŞ

Tarih öncesi zamanlarda insanoğlu, tarım devrimiyle birlikte tarımda kullanabilmek adına çeşitli el aletleri tasarlamaya başlamışlardır. Günümüze doğru gelindiğinde ise önce sanayi devrimleri sonra ise bilim devrimleri ile insan; gelişen bilgi ile yapay zekayı kullanmaya başlamış, robotların tasarımına ve üretimine başlamıştır. Böylesi bir hızla başlayan dijital dönüşüm insanın bulunduğu her alanda köklü değişimler ortaya çıkarmıştır. Teknolojideki yaşanan hızlı ve köklü değişmeler globalleşmenin de etkisiyle modern organizasyonların faaliyet gösterdiği rekabetçi piyasa koşullarına ayak uydurabilmek için bu hızlı ve köklü değişimleri yakalamak zorundadır. Bu zorunlulukların hızlı ve köklü olması ise organizasyonları sürekli olarak değişime itmektedir. Söz konusu olan bu değişmeler hem sosyal ve politik olarak bireyi içerisinde bulunduğu sosyal yaşamı pek çok yönden etkilemekte, dolayısıyla sosyal yaşamın temel yapı taşlarından olan işletmeleri de çok yakından ilgilendirmektedir. Sosyal yaşamdaki yaşanılan bu değişimler sanayi devrimindeki buhar makinelerinin kullanılması ile endüstri devrimleri olarak isimlendirilmektedir (Taşköprü, 2019). Endüstri devrimleri de başladığı tarihten itibaren ekonominin ve piyasaların ayrılmaz bir parçası olduğundan direkt olarak organizasyonları etkilemektedir. (Shamim et al., 2016).

Buhar makinelerinin kullanılmasıyla ortaya çıkan Endüstri 1.0'dan günümüze geldiğimizde Endüstri 4.0 kavramı ortaya çıkmaktadır. Günümüzde multi-disipliner bir kavram olan Endüstri 4.0, robotik kodlamaların ve dijitalleşmenin sonucunda insan ile makinanın iletişiminde yeni bir algı düzeneğini ortaya koymuş ve bu algı düzeneği dördüncü sanayi devrimi olarak adlandırılan bir dönemi başlatmıştır (Yu & Schweisfurth 2020, 77).

Sosyal yaşamımızın içerisine bir devrim olarak giren Endüstri 4.0, iş yaşamında organizasyonun içeriğini düzenleyen bir sistem haline gelmiştir. Dolayısıyla modern örgütlerin iş akış süreçlerinde bir temel yapı taşı olmuştur (Puhovichova & Jankelova 2020). Sürekli olarak değişen ve dönüşen dünyamızda hayatımızın merkezinde yer almaya başlayan bir kavram olan Endüstri 4.0, teknolojik gelişmelerin çok hızlı yaşanmasıyla birlikte sosyal ve iş yaşamımız içerisinde daha sık görülmeye başlanmıştır (Taşköprü, 2019). Sonuç olarak günümüze gelindiğinde işletmeler, yoğun ve acımasız rekabet ortamının getirisi olarak, bilgi üretmek ve toplamak, çevresel etkenlere hakim olma, sektörün gerekliliklerini yerine getirme ve iş akış süreçlerini iyileştirmeleri bir zorunluluk haline gelmiştir. İşletmelerin varlığını devam ettirmeleri ve büyümeleri bu durumları dikkate almaları kaçınılmaz bir hal de karşımızda durmaktadır. Dolayısıyla bir örgütün en önemli sermayesi olan insan unsuru da bu merhalede çok önemlidir. İşletmelerin bu çetin ve yoğun rekabet ortamında insan kaynaklarına

daha çok önem vermesi bir gerekliliktir. İşletmeler bu ve benzeri pek çok sebepten dolayı insan kaynaklarını etkin ve verimli yönetibilmesi gerekmektedir.

Günümüz modern organizasyonların en önemli sermayesi insan kaynağı olarak görülmektedir. Sosyal ve iş yaşamımızda sıkça karşılaşılan Endüstri 4.0 kavramı da en önemli sermayesi insan olan organizasyonlar için özel bir yer tutmaktadır. Organizasyon içerisinde çok büyük değişimlere ve yeniliklere neden olan Endüstri 4.0, organizasyonun her departmanını etkilediği gibi İnsan Kaynakları (İK) departmanını da yoğun bir şekilde etkilemektedir (Asiltürk, 2018).

Endüstri 4.0 süreci organizasyon ve iş görenler için yeni fırsatlar getirse de bazı tehditleri de beraberinde getirmektedir. Örgütlerde Endüstri 4.0'ın uygulamaya konulması, örgütün hem üretim, yönetim, planlama, insan kaynakları vb. departmanlarda değişikliklere sebep olmaktadır. Bu departmanların temelini oluşturan insan unsuru ile örgüt arasında bir ilişki dönüşümü yaşanması kaçınılmaz bir almıştır (Şendoğdu, 2020). Teknolojinin bu denli hızlı değişmesi ve iş akış süreçlerinde köklü değişimleri de beraberinde getirmesi insan gücüne ihtiyacı azaltmaktadır. Günümüzde ise insan kaynakları (İK) en önemli sorunlardan birisi ise akıllı teknolojinin (veri analitiği, tam otomasyon, kendi başına öğrenme, algoritma) kullanılması ie "makine-iş gören" arasında bir rekabet ortaya çıkarmıştır (Liboni et al., 2019). Dolayısıyla bu çalışma da Endüstri 4.0'ı insan kaynakları yönetimi (İKY) ve İKY uygulama alanlarına etkileri incelenecektir.

ENDÜSTRİ ve SÜREÇLERİ

Endüstrileşmenin sonucu olarak ortaya çıkan endüstri devrimleri tarihsel süreç içerisinde pek çok değişime ve yeniliğe sebep olmuştur. Son yüzyıl içerisinde yaşanan teknolojik gelişmeler devletlerin, ekonominin ve organizasyonların sistemlerini derinden etkilemiş ve iş akış süreçlerinde köklü değişimlere sebep olmuştur.

Endüstri 1.0

İlk Endüstri Devrimi olarak adlandırılan ve bu süreçlerin başı olarak bilinen süreç su ve buhar makinelerinin icadı ve aynı zamanda kullanılması ile başlamış ve takriben 1760'lı yıllardan 1840'lı yıllara kadar devam eden bir süreç olarak bilinmektedir. Endüstri 1.0 süreci genel olarak insan emeği ve ağırlıklı fiziksel çalışmaya dayanan iş süreçlerinden artık yavaş yavaş makineleşmeye doğru evirildiği süreçtir (Asiltürk, 2018; Qin et al., 2016).

Bu süreçte üretim sektöründe, el ve insan gücünden makine kullanımına geçilmiştir. Buhar gücünden faydalanmak amaçlı odun yerine kömür kullanılmıştır. Bundan dolayı da makinelerin gücü arttırılmıştır. Böylece mekanizasyon ve fabrikalar kurulmuştur. Fabrikaların kurulması ile birlikte küçük ve orta ölçekli işletmeler, Aile şirketleri varlığını sürdürememiş ve yerini fabrikalara bırakmıştır. İngiltere'de başlayan bu ilk endüstri devrimi zaman ilerledikçe Avrupa'ya ve Amerika'ya yayılmıştır (Çiftçioğlu et al., 2019).

Endüstri 2.0

İkinci Endüstri Devrimi olarak adlandırılan süreç ise 1840'lı yılların başlangıcından 1870'li yıllara kadar devam etmiştir. Bu dönemi oluşturan yapı taşı ise artık üretim süreçlerinde ve iş akışlarında "elektrik" teknolojinin kullanılmasıdır. Elektriğin iş akış süreçlerinde yer almasıyla birlikte başlayan "dijitalleşmenin" 1950'li yıllarda üretimde kullanılması ile devam etmiştir. Endüstri 2.0 birlikte çelik üretimi seviyesinin oldukça geliştirilmesi, üretim ağlarında birçok gelişmeye yol açarken bu gelişmelerin başında demiryollarının geliştirilmesi yer almaktadır. Bu gelişim ile birlikte Demir yolu ile taşımacılığının kolaylaştırılması sonucunda, ürünlerin yeni satış noktalarına ulaşmasına ve bununla birlikte hammadde tedarik etmesine büyük kolaylık sağlamıştır. Diğer yandan ise, gazete, radyo, telefon ve daktilo gibi diğer yeni gelişmeler de iletişimi şekillendirmede rol oynamıştır. Endüstri 2.0'da üretimin kitleselleşmesindeki baş aktörleri ise Almanya, ABD, Japonya olmuştur (Çiftçioğlu et al., 2019).

Endüstri 3.0

Üçüncü Endüstri Devrimi olarak adlandırılan dönemi ortaya çıkarmıştır. Son 30-40 yıl içerisinde yaşadığımız kapitalizm çağı, beraberinde getirdiği toplumların üretimden ziyade tüketmeye yönelmesi ve Çin'de bulunan ucuz işgücü ile Çin'in güçlenmesine karşısında Alman hükümetinin gelecek planında kendisini güvenceye alma yolunda bir atılım yapmaya yönlendirmiştir. Bu süreç ise doğal olarak teknolojinin daha hızlı gelişmesini ortaya çıkarmıştır. Bunun sonucunda ise 2000'li yıllara gelindiğinde üç boyutlu yazıcılar, yapay zeka, robotik gelişmeler, nesnelerin interneti vb. "akıllı teknoloji" süreçlerini doğurmuştur. Akıllı teknoloji olarak adlandırılan bu süreç ise 2011 yılında Alman araştırmacılar tarafından Hannover fuarında Endüstri 4.0 sürecinin başlatmıştır (Asiltürk, 2018; Qin et al., 2016).

Endüstri 4.0

Dördüncü Endüstri Devrimi olarak bildiğimiz bu olgu; henüz tamamlanmadığı, bir sürece yayıldığından dolayı ve aynı zamanda sürecin teknoloji gelişimi ile iç içe olmasından kaynaklı olarak hermenötik bir

biçimdedir. Bu nedenlerden dolayı kavramın tanımına yönelik araştırmacıların üzerinde ittifak sağladığı bir tanımı yoktur (Çiftçioğlu et al., 2019). Yine de Endüstri 4.0 kavramı; örgütlerin değer zincirinin hızlı gelişen teknoloji ve dijitalleşmesi sonucunda makine-insan iletişimini sağlayan, büyük veriyi elinde tutan ve bunu analiz yeteneğine sahip, akıllı teknolojilerin gerek iş gerekse sosyal yaşamın her merhalesinde yer alan eylemler bütünü olarak ifade edilebilir (Okatan & Yıldırım, 2021).

Endüstri 4.0 olgusu, önceki endüstri devrimlerinin bir sonucu olarak görülmektedir. Dünya Ekonomik Forum (WEF) kuran ve başkanlığını yürüten Klaus Schwab, Endüstri 4.0 devriminin belirli nedenlerden dolayı meydana geldiğini ve önceki devrimlerin sonucu olsa bile devamı niteliğini olmadığını belirtmektedir (Scwab, 2016). Endüstri 4.0 sürecini ortaya çıkaran nedenler ise; hız, genişlik, derinlik ve sistem etkisi olarak bilinmektedir. Bu nedenler aşağıda Şekil 1'de verilmiştir (Türkel & Bozağaç, 2018).

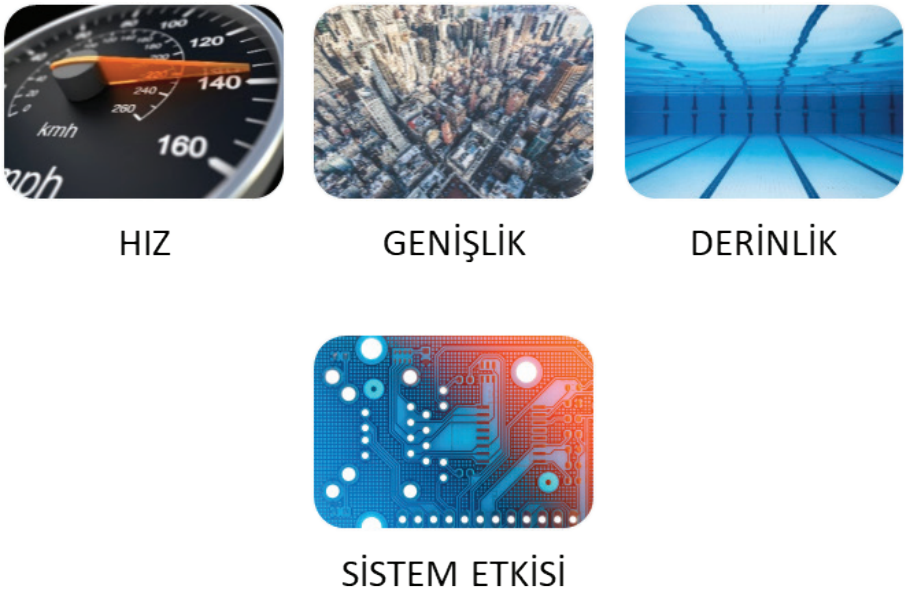

Şekil 1. Endüstri 4.0'ı Ortaya Çıkaran Nedenler

Kaynak: Türkel & Bozağaç, 2018

Endüstri 4.0 süreci, sosyal yaşamın içerisinde büyük ölçekte değişikliklere sebep olacağı için bireyin sosyal yaşamında içerisinde bulunduğu pek çok etkinliğe kökten etki edeceği düşünülmektedir (Okatan & Yıldırım, 2021). Kökten etki yaratan Endüstri 4.0 sürecinin çağımızda da getireceği yenilikler ve değişimler aşağıdaki gibi tahmin edilmektedir

(Bayraktar & Ataç, 2018'den akt. Çiftçioğlu et al., 2019):

- Big data ve bulut sistemlerinin makine ile etkileşime geçebilmesi sonucu bilgi aktarımı,
- Akıllı teknolojiyle birlikte akıllı teknolojilerin geliştirilmesi,
- İnsan gücünden büyük ölçüde arındırılmış, ağır işlerin robotlar tarafından yapıldığı akıllı fabrikaların yaygınlaşması
- Yeni iş dallarının ortaya çıkması, örgütlerdeki iş akış ve iş modellerinin değişmesi
- Çalışanların sahip olacağı daha iyi iş-yaşam kalitesi
- Akıllı teknolojiler sayesinde tüketicilerin istek ve ihtiyaçlarının daha iyi saptanması sonucunda tüketiciye daha hızlı cevap verilmesi
- Akıllı yazılımların sosyal ve iş yaşamında daha sık kıllanılması

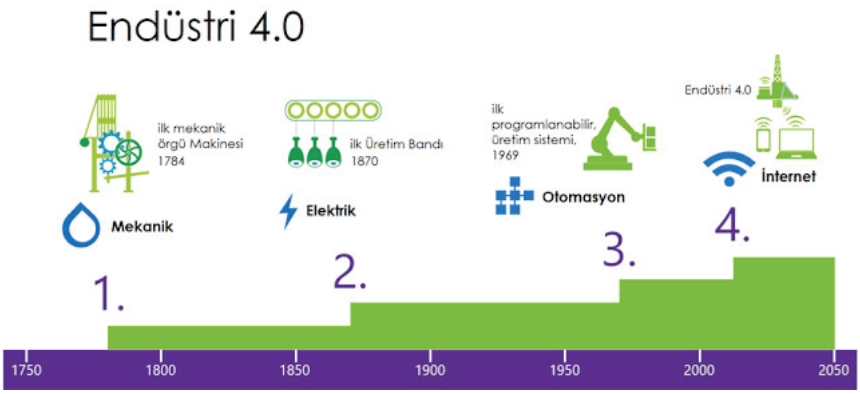

Şekil 2. Endüstri 1.0'dan 4.0'a Doğru

Kaynak: Aydın Kulaksızoğlu, 2017, Endüstri 4.0, http://aydnkulaksizolu.blogspot.com/2017/03/endustri-40.html

Endüstri 4.0 olarak adlandırılan bu süreç yaşadığımız teknolojik değişimlerin somut düzeyde kullanıldığı bir alanı oluşturmuştur. Birey, sanal düzlem içerisinde bu yeni teknolojilerin kullanılmasında ve teknoloji-insan birleşmesinde bir tarafı oluşturmaktadır. Daha açık ifade etmek gerekirse insan unsuru bu yeni ve gelişmiş teknolojinin somut olarak elle tutulur ve gözle görülür olmasını sağlamakta ve dijital-fiziksel bağlantıyı ortaya koymaktadır (Suyanta, 2019). Zhou ve Zhou'a göre (2015) Endüstri 4.0'ın temel amacı ise dijital ile fizikselin (insan unsurunun) bir araya geti-

rilmesi, gerçek zamanlı ilişkinin oluşturulması ve bunun sonucunda daha kaliteli, kişiselleştirilmiş ve esnek üretim modelini gerçekleştirmektir.

ENDÜSTRİ 4.0 VE İNSAN KAYNAKLARI

Endüstri 4.0 ve insan kaynakları yönetimi (İKY) ilişkisinden bahsedilmek için öncelikle kavramların açıkça tanımlanması gerekmektedir. Endüstri 4.0 sürecinden ve ne olduğundan yukarıda bahsedildikten sonra insan kaynakları (İK) ve insan kaynakları yönetiminden (İKY) bahsetmek çalışmanın anlaşılabilirliği açısından faydalı olacaktır. İnsan kaynakları kavramı günümüzde sıkça çalışılan ve fenomen kavramlardan birisi haline gelmiştir. Genel olarak insan kaynakları; işletmenin temel amaçlarını gerçekleştirme yolunda kullandığı beşeri kaynağın tümünü ifade eder. İnsan kaynakları kavramı örgüt içerisinde faaliyette bulunan tepe yöneticiden en alttaki çalışanı temsil etmektedir. İnsan kaynakları örgütün amaçlarına ulaşmada kullanabileceği toplam iş gücü olarak da ifade edilebilir (Öğüt et al., 2004). İnsan kaynakları yönetimi olarak bilinen kavram ise, örgütlerin veyahut işletmenin temel amaçlarını gerçekleştirmek amacıyla (kar elde etmek, devamlılık, sosyal sorumluluk) verimli, etkin ve kararlı işgücünün kazandırılması ve geliştirilmesinin sistematik bir biçimde olmasıdır (Hecklaua et al., 2016).

İKY uygulamaları; örgüt içerisinde faaliyet gösterecek olan bireyin, örgüte katılmasından itibaren başlayan ve bireyin örgüt içerisinde doğru konumlandırması, bilgi ve yetenekleri sürekli olarak geliştirmesi ve bunları gerçekleştirirken tüm faaliyetlerini örgütün amaçlarına katkı sağlama doğrultusunda yapmasını içeren bütünsel bir süreç olarak bilinmektedir. İKY uygulamaları örgüte; yenilikçilik, öğrenmeye teşvik, inovasyon, performans değerlendirme vb. pek çok yaklaşımla "rekabet avamtajı" sağlamaktadır (Shamim vd., 2016).

Yaşanan teknolojik gelişmeler ve dijitalleşmenin etkileri sonucunda Endüstri 4.0 örgütler için çok önemli bir konu haline gelmiş ve bunun sonucu olarak ise iş yaşamını ve insan kaynaklarına en çok etki eden konulardan birisi olmuştur. Örgütleri doğrudan etkileyen teknolojik gelişmeler ve dijitalleşme olgusu iş akış süreçlerini köklü değişimlere itmiştir (Rana & Sharma, 2019).

Endüstri 4.0 süreciyle birlikte iş akış süreçlerinde yeni ve akıllı teknolojilerin kullanılması, üç boyutlu yazıcıların üretim sürecinde yer alması, verimlilik artışı, tehlikeli olan işlerin bireyden makine veyahut robotların yapması endüstrinin uygulanmasını ve geliştirmesini sağlayan insan kaynaklarında da değişimlere sebep olmaktadır (Yelkikalan et al., 2021). Endüstri 4.0 sürecinde nasıl bir etkiye sahip olacağı konusunda farklı görüşler mevcuttur. Örneğin Asiltürk (2018) makinelerin gelişmesiyle beraber üretimin artacağı ve artan üretime paralel olarak makinelerin sayısı-

nın çoğalmasını örnek göstererek, makineyi kontrol eden insan unsuruna daha fazla ihtiyaç duyulacağını ve dolayısıyla insan kaynağında artış olacağını savunmaktadır. Bunun aksine ise bazı araştırmacılar gelişen yeni teknoloji ve yaşanan dijitalleşme ile yapılan işlerin otomasyona dökülerek çalışanlarının işini kaybedeceğini düşünmektedir (Trstenjak, 2018).

Günümüz piyasanının tahminleri, emek gücünün, teknolojik değişim-dönüşüm sonucunda sektörler bazında yeniden düzenleneceğini düşünmekte ve aynı zamanda insan unsurunun dijital yetkinliklerine göre sektör içerisinde yeniden konumlanacağını tahmin etmektedir. Dolayısıyla içerisinde bulunduğumuz çağ içerisinde insan kaynakları yönetiminin hem örgütü hem de çalışanı yeniden konumlandırmanın temel unsuru olacağı düşünülmektedir (Sorko et al., 2016). Böylesi bir çağda, insan kaynaklarını geçmişte kalan yöntem ve planlarla sürdürmeye çalışmak örgütler için büyük riskler oluşturmaktadır. Bu dönemde varlığını devam ettirmek isteyen ve büyümek isteyen organizasyonlar, çağın gerekliliklerriyle hareket etmeli, planlarını ve iş akış süreçlerini bu şekilde düzenlemelidirler (Albright, 2017).

İşletmelerin temel amaçları bağlamında sürece bakıldığında ise; işletmelerin üç temel amacı vardır. Bunlar; kar sağlamak, varlığını devam ettirmek ve büyümek, sosyal sorumluluktur. Bugüne gelindiğinde ise işletmelerin (örgütlerin) bu olgularını gerçekleştirmesi ise tamamen teknolojik değişim-dönüşüm ve dijitalleşmeye ayak uydurması ile alakalıdır. Tam da bu noktada insan kaynakları departmanı hayati bir rol üstlenmektedir. Bu rol, değişen ve gelişen hızlı teknolojiye, dijitalleşmeye ayak uydurabilme adına farklı işlevler üstlenmesidir. Bu işevler ise temelde beş durumu hayata geçirme olarak bilinmektedir. Bunlar (Deloitte, 2019; Başaran, 2020):

✓ Teknolojik gelişim-değişimlerin ve dijitalleşmenin örgüte uyumlaştırması

✓ Teknolojinin içerisine doğmuş olan yeni kuşak için çalışma ve yönetim ilkelerinin belirlenmesi

✓ Big datanın kullanılması ve veri kaynaklarının iyileştirilmesi süreci

✓ Örgüt içerisinde faaliyette bulunan çalışanın sürekli öğrenimi, yetenek yönetimi ve kariyer koçluğu desteği

✓ Yoğun, sert ve acımasız rekabetçi düzlemde işgücü hareketliliğinin sağlanması

İçerisinde bulunduğumuz Endüstri 4.0 dönemi insan kaynakları yönetimini büyük oranda etkilemektedir. Genel görüşe göre Endüstri 4.0 süreciyle beraber günümüzde var olan pek çok mesleğin ortadan kalkaca-

ğı ve yeni mesleklerin ortaya çıkacağı düşünülmektedir (Demirkol & Tis, 2018). Bu görüş Dünya Ekonomik Forum'u tarafından yayınlanan "Future of Works" raporuyla desteklenmektedir. Raporda şu an da ilk ve orta okul çağında yer alan çocukların %65'inin gelecekte henüz varlığı bilinmeyen işlerde çalışacakları öngörülmektedir (Çiftçioğlu et al., 2019).

21. yüzyıl itibariyle yaşanan Endüstri 4.0 süreci, örgütlerin insan kaynakları yönetimini ve örgütte faaliyette bulunan bireyin yetenekleri doğrudan etkilemektedir. Endüstri 4.0 sürecinin merkezinde teknoloji ve dijitalleşmenin gelişmesi bulunmaktadır. Aslında teknoloji, örgüt içerisinde doğru bir şekilde kullanıldığında iş akış süreçlerini geliştiren, yenilikçiliği destekleyen önemli bir güç olmaktadır (Scavarda et al., 2019).

Dolayısıyla insan kaynakları yönetiminde (İKY) endüstri 4.0 süreci ile yaşanan değişmelerin ve gelişmelerin temel hedefleri aşağıdaki gibi sıralanabilir (Rana & Sharma, 2019):

- Örgüt içerisinde faaliyet gösteren bireyin ve birey-grup ilişkisinin daha etkili olması
- İşletmenin temel amaçlarını gerçekleştirmek
- Verimlilik ve performansı maksimum düzeye çıkarmak
- Çalışanın yeteneklerini ve bilgi düzeyini yükseltmek
- Kişisel gelişime destek olmak ve insan kaynakları potansiyelini yükseltmek.

Endüstri 4.0 sürecine insan kaynakları açısından bakıldığında; dijitalleşmenin insan emeğini üretim bağlamında arka plana atmış ve dijitalleşmeye olan korkuyu günden güne arttırmıştır (Gürün, 2019). Endüstri 4.0'ın örgütlerde uygulanması, bü sürecin getirdiği teknolojik gelişme ve dijitalleşme ile uyum içerisinde çalışabilecek insan gücü eksiğini de ortaya çıkarmıştır (Alloghani et al., 2018). Dolasıyla bir örgütün en önemli sermayesi olan çalışanın iş tanımlarının yeniden değerlendirilip daha doğru bir şekilde düzenlenmesi, gelişen teknoloji ve dijitalleşmeyle uyum içerisinde olması ve sürekli eğitim ile hızlı gelişen teknolojiyi yakalaması insan kaynakları yönetiminin temel faaliyetleri arasında gözükmektedir (Demiral, 2019, s. 3-4).

Yaşanılan dijitalleşme ve teknolojik gelişmeler, bireyi mekan kavramından soyutlayarak yeni ve bağımsız çalışma imkanları ortaya çıkarmış, insan emeğini makineleşmeye bırakmış ve bundan dolayı zihinsel gücü daha da önemli kılmıştır. Zihinsel gücün değerininin yükselmesi, insan emeğinin ve fiziksel gücün değerinin azalması hem mavi hem de beyaz yaka olarak tanımlanan çalışanın olan değerini azaltacak ve işgücü istihdamını düşürecektir. Fiziksel gücün eski değerinde olmaması ve

tekrarlanan işleri robotik sistemlerinin daha hızlı ve etkin yapılması mavi yaka işgücü istihdamını azaltacak; yapay zekanın kullanılması ile birlikte ise "nitelikli iş gücü" olarak bildiğimiz beyaz yakalı çalışanın da işgücü istihdamını düşürecektir. Soylu (2018) tarafından yapılan çalışmada, yapay zekanın ve robotik sistemlerin iş akış süreçlerinde genel olarak insan emeğiyle ve zihniyle yapılan işlerin %30'luk kısmının Endüstri 4.0 süreçlerinin getirdiği yeniliklerle yapılması sonucunda 2026 yılında varlığını devam ettiren bir örgütün üst yönetiminde yapay zekanın bir "üye" olarak bulunacağını düşünmektedirler (Şahin & Yılmaz, 2021).

Endüstri 4.0'ın sürecinin İKY ugyulamalarına etkilerinden birisi de iş akış süreçlerinin ve iş yapma modellerinin değişmesi sonucunda örgüt kültürünü değiştirecek olmasıdır. Örgüt kültürünü değiştiren temel faktör ise teknolojinin insan emeğinin (işçinin) yerine geçmesidir. Dolayısıyla gelişen teknoloji, dijitalleşme ve makineleşme ile birlikte işgörenler yaptıkları görevleri robotlara veya makinelere bırakacak olması kaçınılmazdır. İK departmanının da bu doğrultuda yeni ve daha işler bir insan kaynakları politikasını örgüte uygulaması gerekmektedir. Özetle Endüstri 4.0 sürecinde insan kaynakları departmanının daha etkin ve hızlı kararlar alabilen, değişebilen ve esnek bir sistem kurması gerekmektedir (Stachova et al., 2019).

Endüstri 4.0 sürecinin İKY uygulamalarına en önemli etkilerinden birisi ise teknik bilgidir. İK departmanı Endüstri 4.0 sürecinde uzaktan işgücü yönetimi, yeteneklerini teknolojiyle ile eş zamanlı geliştirmesi ve çalışan katılımını hem kolaylaştıran hem de geliştiren dijitalleşme araçlarını edinmelidir. Böylelikle geleceğe dönük problemlerin ve aksaklıkların önüne geçecek ve aynı zamanda insan kaynağını teknik bilgi olarak sürekli gelişime tabi tutacaktır. Dolayısıyla İK departmanı sürekli olarak kendisini zinde tutmalı, gelişmeleri ve değişimleri sürekli olarak takipte kalmalıdır (Rana & Sharma 2019).

Özet olarak Hecklau tarafından (2016, 2017) tarafından yapılan çalışmalar Endüstri 4.0 sürecinde İK departmanının sahip olması gereken dört temel yetenek belirlemiştir.

Şekil 3. İK Departmanının Sahip Olması Gereken Yetenekler

Kaynak: Hecklau, 2016

SONUÇ VE TARTIŞMA

Akıllı makineler, robotlar, 3D yazılımlar, yapay zeka, big data, sanal gerçeklik vb. pek çok gelişmeyi ve değişmeyi içerisinde barındıran Endüstri 4.0; işletmenin kendisini, departmanlarını, iş akış süreçlerini gibi benzeri durumları ve aynı zamanda iş yaşamından bağımsız düşünülemeyen sosyal yaşamda da köklü değişikler yaratan bir dönemi resmektedir. Endüstri 4.0 olgusunun çalışmanın temel yapı taşını oluşturması modern çağımızda konunun bir fenomen haline gelmiş olmasıdır. Endüstri 4.0 fenomeninin işletmeleri doğrudan etkilemesi ve dolaylı yönden de insan kaynakları yönetimini etkilemesi konuyu literatür açısından daha da önemli kılmıştır (Taşköprü, 2019). Bu dönem; hızlı teknolojik gelişimler ve değişimler yaşattığı için insan kaynakları yönetimi (İKY) için yeni bir sistemi ve yeni bir çalışanı ifade etmektedir. Dolayısıyla bu gelişim ve değişimi zamanında algılayan ve planlamalarını bu yönde yapan işletmeler için Endüstri 4.0 süreci birçok kazanımı beraberinde getirecektir. Öte yandan bu gelişim ve değişimi zamanında yakalayamayan, planlamalarını yapamayan işletmeler için çok büyük bir tehdir oluşturmaktadır (Asiltürk, 2018). Endüstri 4.0 olarak adlarılan bu süreç işletemeler ve özellikle insan kaynakları yönetimi (İKY) için hayati bir önem taşımaktadır. Bu süreç, insan emeğinin işletmelere olan etkilerini değiştirerek çalışanların

algı düzeneğinin değişmesine hem olumlu yönde hem de olumsuz biçimde yansıyabilmektedir (Chulanova, 2019). Çalışanların bu süreç içerisinde hızla değişen teknolojiye ayak uyduramaması en büyük tehlikelerden biri olarak görülmektedir. Diğer yandan, akıllı teknolojinin hüküm sürdüğü bu çağda "akıllı bir varlık olan insanın" yaratıcılığı ve becerileri işletmeler için çok önemlidir (Yelkikalan et al., 2021).

Günümüzün modern işletmelerinin Endüstri 4.0 çağının yeniliklerini, gelişmelerini ve değişimlerini yakalamak ve bu çağa ayak uydurabilmesinin yegane yolu en önemli sermayesi olan insan unsuruna önem vermesi olduğu görülmektedir. İnsan kaynakları yönetimi (İKY) bu süreçte ilk olarak çalışanlarının yetenekleri doğru saptamalı ve buna yönelik eğitimler vermelidir. Aynı zamanda İKY çalışma ortamında bulunan iş akış süreçlerinde kullanılan yazılımlarını da sürece uygun olarak yeniden revize etmelidir. İşletmeler ancak bu şekilde "sürdürülebilir dönüşüm ve değişimi" yakalayabileceklerdir. Dolayısıyla işletmeler sürdürülebilirliği yakalamak adına stratejik planları etkin bir şekilde kurgulamalıdırlar. Bu stratejik planları ortaya koyabilmek için insan kaynakalrının teknolojik değişim ve gelişimlere hızlı bir biçimde adapte olmasını zorunlu kılmaktadır. Çünkü Endüstri 4.0 sürecini doğru yönetebilmek dijitalleşmeye değişen iş akış süreçlerini doğru yönetebilmekle mümkündür (Küsbeci & Çevik Tekin, 2021).

Sonuç olarak insanoğlu var olduğu günden günümüze kadar farklı ve ilgi çekiciyi aramakta, sürekli bir değişim ve gelişimin tam merkezinde bulunmaktadır. İşletmedeki faaliyet gösteren insanın(çalışanın) bu sürekli değişimini ve gelişimini yönlendiren departman olan insan kaynakları (İK), süreci en doğru şekişde yönetmelidir. Tarihsel sürece bakıldığı benzeri çoğu değişim ve gelişimi en doğru bir şekilde yönetim insan kaynakları (İK), Endüstri 4.0 olarak bilinen bu süreç içerisinde de işletmelerin temel amaçlarını gerçekleştirme doğrultusunda kendini yenilemeyi başarmalıdır. Lakin bunu yapabilmek için insan kaynakları yönetimi kendi iş akış süreçlerini, sistemini ve yetkinliklerini sorgulayarak ve öz eleştiri yaparak başlamalıdır. Çünkü içerisinde bulunduğumuz Endüstri 4.0 süreci en çok insan temelinde tartışılmış ve bundan dolayıdır ki yaşayacağı en büyük zorluk da insan kaynağı unsuru olacaktır (Demirkol & Tis, 2018).

KAYNAKÇA

1. Alloghani M, Al-Jumeily D, Hussain A, Aljaaf AJ, Mustafina J, Petrov E. (2018). Healthcare services innovations based on the state of the art technology trend industry 4.0. *11th International Conference on Developments in eSystems Engineering.*

2. Albright, M. K. (2017). *We Need 21st Century Responses,* https://medium.com/dfrlab/we-need-21st-century-responses-6b7eed6750a4, *(2 Temmuz 2017 Deloitte. (2019). 2019 Deloitte Global Human Capital Trends*. Deloitte.

3. Asiltürk, A. (2018). İnsan kaynakları yönetiminin geleceği. İK 4.0. *Journal of Awareness (JoA), 3(Special),* 527-544.

4. Başaran, A. (2020). Dördüncü sanayi devrimi (Endüstri 4.0) ve İnsan Kaynakları yönetimi1.

5. Chulanova, Z. K. (2019). Professional standards as a factor of adaptation of human resources to the industry 4.0: approaches to development and ımplementation. *Journal of Human Resource Management, 22(1),* 12-20.

6. Çiftçioğlu, B. A., Mutlu, M., & Katırcıoğlu, S. (2019). Endüstri 4.0 ve insan kaynakları yönetiminin ilişkisi. *Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 2(1):* 31-53.

7. Demiral G. (2019). Endüstri 4.0'in insan kaynaklarına yönelik etkileri: Teknolojik değişim farkındalığı üzerine bir araştırma. *EKEV Akademi Dergisi. 2(80),* 191-208.

8. Demirkol, N., Tis, G. (2018). Endüstri 4.0'ın insan kaynakları ve insan kaynakları yönetimine etkisi. *IV. International Caucasus-Central Asia Foreign Trade and Logistic Congress.*

9. Hecklau, F., Galeitzke, M., Flachs, S., and Kohl, H. (2016). Holistic approach for human resource management in Industry 4.0. *Proc. CIRP, 54*, 1-6. doi: 10.1016/j.procir.2016.05.10

10. Hecklau, F., Orth, R., Kidshun, F. ve Kohl, H. (2017). Human resources management: meta-study-analysis of future competences in industry 4.0, *13th European Conference on Management, Leadership And Governance.* 163-174.

11. Gürün F. (2019). Endüstri 4.0 ve beşeri sermayenin geleceği. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi. 76,* 67-88.

12. Kulaksızoğlu, A. (2017). Endüstri 4.0. http://aydnkulakszolu.blogspot.com/2017/03/endustri-40.html, [Erişim Tarihi:07.11.21].

13. Küsbeci, P., Tekin, Ö. G. D. İ. Ç. (2021). Endüstri 4.0 perspektifinden insan kaynakları. *Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8(15),* 19-29.

14. Liboni, L. B., Cezarino, L. O., Jabbour, C. J. C., Oliveira, B. G. and Stefanelli, N. O. (2019). Smart industry and the pathways to HRM 4.0: imp-

lications for SCM. *Supply Chain Management: An International Journal. 24(1),* 124-146.

15. Okatan, D., Yıldırım, Y. (2021). Endüstri 4.0 teknolojilerinin turizm sektörüne yansımaları: Literatür incelemesi. *Journal of Tourism Intelligence and Smartness, 4(2),* 168-185.

16. Öğüt, A., Akgemci, T. ve Demirsel M.T. (2004). Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi Bağlamında Örgütlerde İşgören Motivasyonu Süreci. S*elçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. Sayı: 12,* 277-299.

17. Puhovichova, D., Jankelova, N. (2020). Changes of human resource management in the context of impact of the fourth industrial revolution. *Industry 4.0, 5(3),* 138-141.

18. Rana, G. ve Sharma, R. (2019). Emerging human resource management practices in ındustry 4.0, *Strategic HR Review, 18(4),* 176-181.

19. Scavarda, A. vd. (2019). An analysis of the corporate social responsibility and the ındustry 4.0 with focus on the youth generation: A sustainable human resource management framework. *Sustainability, 11*, 1-20.

20. Shamim, S., Cang, S., Yu, H. and Li, Y. (2016). Management Approaches for Industry 4.0: A human resources management perspective. *2016 IEEE Congress on Evolutionary Computation*, 5309-5316.

21. Soylu A. (2018). Endüstri 4.0 ve girişimcilikte yeni yaklaşımlar. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 32.*

22. Suyanta, S. (2019). The Role of chemistry and its learning to improve 21st century skills in revolutional industry 4.0 era. *In National Seminar on Chemistry. Atlantis Press.*

23. Stachová K, Papula J, Stacho Z. and Kohnová L. (2019). External partnerships in employee education and development as the key to facing industry 4.0 challenges. *Sustainability, 11.*

24. Schwab, K. (2016). *Dördüncü Sanayi Devrimi (Çev. Zülfü Dicleli).* İstanbul: Optimist Yayıncılık.

25. Sorko, S. R., Rabel, B., & Richter, H. M. (2016). The future of employment - challenges in human resources through digitalization. *Scıentıfıc Proceedıngs I International Scientific Conference "Industry 4.0",* 38-41.

26. Şahin, D., Yılmaz, S. Endüstri 4.0 Uygulamalarının Sağlık Kurumlarında İnsan Kaynakları Yönetimine Etkilerinin Değerlendirilmesi. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi, 7(1),* 142-155.

27. Şendoğdu, A. A. (2020). Endüstri 4.0 Devriminde Robotik Kaynaklar Yönetimi Bağlamında İnsan Kaynakları Yönetiminde Yeni Açılımların Kaçınılmazlığı, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 34(1),* 168-184, DOI: 10.16951/atauniiibd.631617

28. Yelkikalan, N., Kılıç Kırılmaz, S. Erden ve Ayhün S. E. (2021). İşletme Yöneticilerinin Endüstri 4.0 ve İnsan Kaynakları Yönetimi Algılarının Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma, *İşletme Araştırmaları Dergisi, 13 (1),* 651-666.

29. Qin, J., Liu, Y., and Grosvenor, R. (2016). A categorical framework of manufacturing for industry 4.0 and beyond. *Procedia Cirp, 52,* 173-178.

30. Yu, F., Schweisfurth, T. (2020). Industry 4.0 technology implementation in SMEs–A survey in the Danish-German border region. *International Journal of Innovation Studies, 4(3),* 76-84.

31. Zhou, K., Zhou, T. L. L. (2015). Industry 4.0: towards future ındustrial opportunities and challenges, *12th International Conference on Fuzzy Systems and Knowledge Discovery (FSKD),* 2147-2152.

32. Taşköprü, S. (2019). Endüstri 4.0'ın insan kaynakları yönetimi uygulamalarına etkisi üzerine bir araştırma. Yüksek lisans tezi, *Sakarya Üniversitesi,* Sakarya.

33. Trstenjak, M. (2018). Challenges of Human Resources Management with implementation of Industry 4.0. https://www.bib.irb.hr/956303/download/956303.IoTSm_2018_paper_87 .pdf

34. Türkel, S., Bozağaç, F. (2018). Endüstri 4.0'in insan kaynakları yönetimine etkileri. *Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi, 5(9),* 419-441.

BÖLÜM 4

KRİPTO PARALARIN REGÜLASYON ZORLUKLARI BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ[2]

Sinem Kolay[3]

Gökhan Dökmen[4]

1 Dr. Öğr. Üyesi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Osmaniye, Türkiye, huseyinaslan@osmaniye.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-0547-11317

2 Doktora Öğrencisi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Osmaniye, Türkiye, ismetbasboga6@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-4050-9074

2 Bu çalışma Prof. Dr. Gökhan Dökmen'in danışmanlığında yürütülen "Kripto Paraların Vergilendirilmesi Bağlamında Ülke Örnekleri" başlıklı yüksek lisans tezinden faydalanılarak oluşturulmuştur.

3 Yüksek Lisans Öğrencisi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Maliye Ana Bilim Dalı, ORCID ID 0000-0002-5003-0940

4 Prof.Dr., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Maliye Ana Bilim Dalı, ORCID ID 0000-0002-8192-0612

Para, belli başlı özelliklere sahip bir değiş tokuş aracı olarak tarih öncesinden beri çeşitli kavram ve şekillerde var olmuştur. Dünya tarihinin başlangıcından bu yana, akla gelebilecek her şey daima değişim ve dönüşüm halindedir. Hal böyle iken değişimin, yaşamın devamı için ihtiyaçların giderilme aracı olan parayı da etkilemesi kaçınılmazdır. Altınlar, gümüşler, sikkeler, madeni paralar, kağıt paralar derken konu günümüzde ve geleceğe dair, "kripto paralar" tartışmasına kadar gelmiştir.

İktisadi düşünceler tarihi, çok eski dönemlerinden itibaren insanların para kullanımı ve parasal işlemlerini gösteren kanıtlar ile doludur. Örneğin, fiat para (ya da itibari para), ilk olarak yaklaşık 1000 yıl önce kullanılmış olmakla birlikte günümüzde de baskın olan para biçimidir. Ancak günümüzdeki parasal işlemlerde yeni ve açıklanması-incelenmesi gereken gelişmeler söz konusu olup; kripto para olgusu bu gelişmelerin merkezinde yer almaktadır. Kripto para, insanların geçmiş dünya tecrübelerinde deneyimledikleri biçimde ne emtia ne de itibari paradır. Aksine eski biçimlerden oldukça farklı ve iddialı bir biçimde deneysel bir para türüdür. Kripto para deneyi sonunda başarılı olabilir veya olmayabilir. Ancak şu nokta kesin bir gerçekliktir ki kripto paralar, diğer para türlerinden farklı ekonomik, mali, siyasal ve kültürel soruları ortaya çıkartan yeni bir gelişmedir.

Sanal dünyadaki sosyal ve ekonomik gelişmeler, toplumsal yaşamda köklü değişikliklere yol açarak kişiler arası iletişimden iş dünyasındaki çalışma şekillerine kadar pek çok alanda dönüşüme neden olmuştur. Böylelikle doğan yeni ortamda kripto paralar da ekonomik gelişmelerin bir parçası olarak düzenleyiciler ve kullanıcılar açısından belirsizliklere yol açmıştır. Bu bağlamda kripto paralar hakkında yeni regülasyon alanlarının oluşturulması gereği doğmuştur. Mevcut çalışmada, bu gerekliliğe ışık tutmak üzere kripto paralar hakkında bir genel çerçeve oluşturulup, regülasyon gereğini irdelenerek, bu minvalde ortaya çıkacak sonuç değerlendirilecektir.

1.1.Kripto Paraların Tanımlanması ve Kavramsal Çerçevesi

Geleneksel olarak bir para tanımı yapmak için toplumsal, ekonomik, iktisadi ve mali yönlere değinmenin yeterli olacağı düşünülmektedir. Kripto paranın tanımını yapmak için ise bu sınırların yeterli olmayacağı (ve doğası gereği de sınırları ortadan kaldırmaya endeksli olduğu) ifade edilebilir. Kripto para birimlerinin tanımlamasını yapmak kolay bir iş değildir. Kripto para birimleri, kriptografi olarak bilinen bir tekniği kullanan çok çeşitli teknolojik gelişmelere atıfta bulunan ve herkesin diline dolanmış/moda olmuş bir kelime (buzzword) haline gelmiştir (Houben ve Snyers, 2018:20).

Bununla birlikte, kriptoloji ve teknoloji kripto paranın tanımını yapmaya yönelik çalışmalarda sık sık başvurulan alanlardan birisidir. Krip-

toloji; Yunan kökenli *cruptos* (gizli, şifreli) ve *logos* (bilim, çalışma alanı) kelimelerinin birleşiminden meydana gelen bilim dalının isimdir (Lubbe, 1998:1). Kriptoloji biliminin teknoloji ile birleşmesinden yola çıkarak oluşturulmuş olan "kripto para" teriminin şifrelenmiş para anlamına geldiğini tahmin etmek zor olmayacaktır. Bu bağlamda basit bir ifadeyle kriptografi, bilgiyi yalnızca gizli bir anahtara sahip biri tarafından deşifre edilebilen (veya şifresi çözülebilen), okunamaz bir biçime dönüştürerek (yani şifreleyerek) koruma tekniğidir (Houben ve Snyers, 2018:20). Kripto paraya ilişkin benzer bir tanımlama, dijital tokenlerin dağıtılmış ve merkezi olmayan bir şekilde güvenli transfer ve değişimini sağlamak için kriptografi kullanan bir sistem şeklinde de yapılabilir (Dourado and Brito, 2014:1).

Bazı araştırmacılar, bilimsel topluluklar, kurumlar, devletler yahut politika yapıcılar kripto paranın oluşum ve gelişimini gözlemleyerek, finansal sistem içindeki bütünsel yapıya entegrasyonunu sağlama çabasındadır. Bu çaba, kripto para sisteminin kavramsal çerçevesinin net bir biçimde ortaya konulmasını gerektirmektedir. Bu nedenle kriptografiye dayalı para sistemlerinin bütün unsurlarını kapsayacak tanımlamalar gereklidir. Hem bu gerekliliğin bir sonucu hem de konunun çok teknik boyutu olması nedeniyle, kripto paraya ilişkin olarak yapılan tanımlamalar, uluslararası düzeyde bazı politika yapıcıların çalışmaları bağlamında ele alınmıştır.

Avrupa Merkez Bankası (The European Central Bank-ECB), 2012 yılında yayımlanan Sanal Para Birimi Programları hakkındaki bir raporda, bu tür sanal varlıkları; genellikle geliştiricileri tarafından verilen ve kontrol edilen ve belirli bir sanal topluluğun üyeleri arasında kullanılan ve kabul edilen, düzenlenmemiş dijital para türü olarak tanımlamıştır (ECB, 2012:5). ECB, 2015 yılında yayımladığı Sanal Para Birimi Planları başlıklı bir diğer raporunda ise "sanal para birimi" terimlerinin yaygın olarak kullanılmasına rağmen ekonomi literatüründe ele alındığı biçimiyle tam para biçimleri olarak görülmediğini ifade etmiş ve sanal para birimlerinin henüz yasal açıdan para veya para birimi olmadığını vurgulamıştır. Söz konusu raporda, diğer rapordan farklı olarak, sanal para birimleri; bir merkez bankası, kredi kuruluşu veya e-para kuruluşu tarafından verilmeyen, bazı durumlarda paraya alternatif olarak kullanılabilen, değerin dijital temsili olarak tanımlanması şeklinde bir kavramsallaştırmaya gidilmiştir (ECB, 2015:5).

Uluslararası Para Fonu da (International Monetary Fund-IMF) kripto para birimlerini açıklığa kavuşturmadan önce sanal para birimlerini tanımlamıştır. IMF'ye göre sanal para birimi; ihraççıların basit borç senetlerinden (internet veya mobil kuponlar ve havayolu milleri gibi), altın gibi varlıklar tarafından desteklenen sanal para birimlerinden ve Bitcoin

gibi kripto para birimlerinden oluşan daha geniş bir "para birimi" dizisi şeklinde tanımlamıştır. Kripto paraları ise özel geliştiriciler tarafından yayınlanan, kendi hesap birimlerinde belirtilen değerin dijital temsilleri olarak betimlemiş ve sanal para birimlerinin bir alt kümesi olarak ele almıştır. (He vd., 2016:7).

Uluslararası Ödemeler Bankası'nın (Bank for International Settlements-BIS) bir kuruluşu olan Ödemeler ve Piyasa Altyapıları Komitesi'nin (The Committee on Payments and Market Infrastructures-CPMI) ödemeler ve mutabakat sistemlerinde kullanılan terimler sözlüğünde ise kripto paralar, *bir kişisel bilgisayardaki çipli kart veya sabit disk gibi bir cihazda elektronik olarak depolanan değer* olarak tanımlanmıştır (Cœuré ve Walliser, 2016:3).

Avrupa Bankacılık Otoritesi (The European Banking Authority-EBA) kripto para birimlerini, ECB'nin 2015 yılında yayımladığı rapordaki biçimiyle, bir merkez bankası veya kamu otoritesi tarafından çıkarılmayan veya bir (geleneksel) fiat para birimine zorunlu olarak bağlı olmayan, ancak gerçek veya tüzel kişiler tarafından bir değişim aracı olarak kullanılan ve elektronik olarak aktarılabilen, saklanabilen veya alınıp satılabilen bir değerin dijital temsili biçiminde ele almıştır. Bu tanımlama, değerin esasen dijital biçimde temsil edildiği gerçeğine atıfta bulunmaktadır. Ancak bu durum, kağıt çıktılar veya oyulmuş bir metal nesne gibi fiziksel olarak da temsil edilme olasılığını dışlamamaktadır. "Değerin dijital temsili" terimi, paranın "hesap birimi" olma niteliğini betimlemekte olup bu durum sanal para birimlerinin özel para veya emtia olarak değerlendirme seçeneğini de içermektedir. Söz konusu dijital temsil ayrıca, mal, hizmet, varlık ve yükümlülüklerin, zaman içinde istikrarlı olması gerektiğini ima edecek biçimde, değer ve maliyetlerinin ölçümü için standart bir sayısal hesap birimine atıfta bulunmaktan kaçınmaktadır (EBA, 2014:11).

Amerikan Federal Ticaret Komisyonu (The Federal Trade Commission-FTC), tüketicileri bilgilendirmek amacıyla yayımladığı bilgi notunda; kripto paranın yalnızca elektronik ortamda var olan, banka ve benzeri aracı kurumlara ihtiyaç duymadan telefon yahut bilgisayar aracılığıyla alınıp satılabilen bir dijital para birimi olduğunu ifade etmiştir (FTC, 2021). Avustralya Merkez Bankası, aracısız ödeme yapabilme yöntemini (ileride Peer-to-Peer Cash System (P2P) olarak karşımıza çıkacaktır) öne çıkaracak bir biçimde kripto parayı; *insanların çevrimiçi bir şekilde ve aracı olmadan birbirlerine ödeme yapabilmelerini sağlayan bir tür dijital para birimi* şeklinde ele almıştır (RBA, 2021).

OECD bünyesinde kurulmuş olan Malî Eylem Görev Gücü (Financial Action Task Force-FATF), 2014 yılında sanal para birimleri konulu yayımlamış olduğu raporunda kripto paraları, *merkezi olmayan sanal para bi-*

rimleri şeklinde tanımlamış ve kriptoloji, teknoloji, matematik gibi alanlar ile ilişkisini kurma yönünde adımlar atmıştır (FATF, 2014:5).

Türkiye Sermaye Piyasası Kurulu bünyesinde yapılan Bitcoin konulu araştırma raporunda ise kripto paralar hakkında, merkeziyetsiz yapısının blok-zincir sistemli veri tabanları tarafından kontrol altında tutulan, nasıl ve ne miktarda üretileceği konusunda şeffaflık gösteren paralar olarak bahsedilmiştir (Çarkacıoğlu, 2016:8).

Dünya Bankası'nın 2017 yılında yayınlamış olduğu *Dağıtık Defter Teknolojisi (DLT) ve Blockchain (Distributed Ledger Technology (DLT) and Blockchain)* Finansal Teknoloji (Fintech) Notunda kripto paralara ilişkin tanımların hala gelişmekte olduğu ve evrensel tanımların henüz ortaya çıkmadığı vurgulanarak; dijital para birimleri, fiat parayı temsil eden ve para birimi cinsinden ifade edilen, yalnızca dijital bir ödeme mekanizması olan e-paradan farklı olarak, kendi hesap birimlerinde belirtilen değerin dijital temsilleri şeklinde gösterilmiştir (Natarajan ve Gradstein, 2017:3).

Kripto paraları tanımlayabilmek adına verilen örneklerden anlaşılmaktadır ki bu para türü hakkında kısa ve net bir tanım yapabilmek çok kolay değildir. Bu zorluk kripto paraların yapısal olarak karmaşık olmasından ve içinde pek çok yeni terimi barındırmasından ileri gelmektedir. Mevcut karmaşayı çözmek tüm kripto paraların sisteminin dayandığı, kripto paraların atası denilebilecek olan blok-zincir teknolojisi ve Bitcoin'den sık sık söz edilecektir. Nitekim diğer kripto paralar, Bitcoin ve onun üzerine kurulu olduğu algoritmadan esinlenilmiş ya da üretilmiştir. Dolayısıyla kripto paraları anlamak için Bitcoin'i anlamak en temel gerekliliklerden birisidir.

1.2.Kripto Paraların Doğuşu

21. yüzyılın en kıymetli hazinesi veridir. Gerçek ve tüzel kişiler verilerini güven ile işlemek yahut tutmak isterler. Buna bağlı olarak pek çok "tasdik" kuruluşu ile ortak çalışmak gereklidir. Örneğin; güvenle para transfer etmek istendiğinde bankalara, güvenle alım satım yapmak istendiğinde noterlere başvurmak ve bu başvurunun karşılığında onlara ödeme yapmak alışılageldik işlemlerdendir. Bankalar, devletler ve bazı kurumlar insanlara güvenilirliğini yüksek oranda kanıtlamış ve "İşlemleriniz bizim ile güvende!" garantisini verebilmenin karşılığını nakit olarak almışlardır. Ancak tüm bu oluşumlar belirli bir merkeze bağlıdır, dolayısıyla o merkezde olan her şeyin işlem güvenliğine yansıma ihtimali mevcuttur. Örneğin bahsi geçen kurum ve kuruluşlar iflas ettiğinde, onlara emanet edilen kıymetlerin yok olduğuna şahitlik edilebilmektedir. Bu durum da merkezi sistemlerin daima güvenilir olamayacağına işaret etmektedir. Kaldı ki, küreselleşen dünyada tek bir merkezi kurumun zarar görmesinin domino etkisi yaratarak büyümesi kaçınılmazdır.

2008 yılında yaşanan Küresel Finansal Kriz bu tahminlerin yersiz olmadığına ilişkin kanıtlar sunmuştur. Bu süreçte merkeziyetsiz ödeme sistemlerinin kıvılcımları ortaya çıkmıştır (Dilek, 2018: 10). Bu kıvılcımlar blok-zincir sisteminin ve tüm dünyanın uzun süre adını duyacağı Bitcoin'in açık beyanından ileri gelmektedir. Öyle ki Yadav ve diğerlerine göre, Bitcoin'i yaratmanın temel nedenlerinden biri dünyadaki geleneksel bankacılık sistemlerini kusurlu kabul ederek, buna cevaben tasarlanan finansal bir yenilik ile finansal krizlerin üstesinden gelmektir (Yadav vd., 2020: 6056). Bitcoin, elektronik nakitin yarattığı çifte ödeme sorununa ve merkezi otoriteye mecbur olma bağımlılığına bir son vermek üzere, blok-zincir teknolojisi üzerinde tasarlanmış bir değerdir. Mevcut sistemdeki güven kavramının yerine bilimselliği koyarak kriptografik kanıtlara dayalı olan blok-zincir sistemi temelde, kullanıcılarına üçüncü bir kişi ya da kuruma ihtiyaç duymaksızın minimum maliyetlerle işlem yapabilme yetkisini veren elektronik bir ödeme sistemidir. Bitcoin de bu ödeme sisteminin para birimi olarak değer bulmuştur (Nakamoto, 2008: 1).

1.3.Bitcoin ve Blok-zincir Teknolojisi

Dünya'nın geleceğini etkileme potansiyeline sahip olan Bitcoin ve altında yatan blok-zincir teknolojisinin hikâyesi, 2008 yılında yayımlanan dokuz sayfalık bir makale ile başlamıştır. "Bitcoin: Eşlerarası Bir Elektronik Nakit Sistemi" isimli makalenin yaratıcısı, Satoshi Nakamoto anonim ismini kullanan bir kişi ya da topluluk olmakla beraber 2022 yılında halen kim olduğu tartışılmaktadır. Söz konusu makale; elektronik nakitin eşler arası bir şekilde (Peer to Peer-P2P) aracısız kayıt altında tutulmasını ve aktarılabilmesini hedef alan, bunun için çevrimiçi bilgisayar gücünü kullanan bir sistem tasarı ve önerisinde bulunmuştur (Nakamoto, 2008:1). Bitcoin ve altında yatan blok-zincir teknolojisi, birbirini hiç tanımayan ve güvenmeyen iki taraf arasında güvenilir bir kayıt defteri oluşturabilmeyi başarmıştır (The Economist, 2015). Bahsi geçen kayıt defteri günümüz banka ve diğer güvenilir kuruluşların ücret karşılığında yaptığı işlemleri, ücretsiz ve merkezi sistemlere göre daha güvenli bir şekilde yapabilecek bir teknolojik yazılıma sahiptir.

Blok-zincir teknolojisi; küresel ve dijital bir hesap defteri olarak düşünülebilmekle birlikte; kripto paraları yazılımsal inşasını yapan teknoloji olarak da ele alınabilir. Tıpkı günlük hayatta yapılan işlemlerin muhasebe defterlerinde yahut türevlerinde kayıtlarının tutulması gibi, blok-zincir sistemi de dijital ortamda yapılan işlemlerin devasa ve küresel bir kaydının tutulduğu yerdir. Nasıl ki muhasebe kayıtları çoğaldıkça defterler çoğalır, blok-zincirde de sisteme eklenen zincirler çoğalır ve ağ genişler.

Mevcut sistemde dünyanın her yerinden tek bir açık uçlu yazılım ile işlem yapılabilen hiçbir şirket bulunmamaktadır. Ancak blok-zincir siste-

mi dünyanın her yerine, herkese (anonim bir şekilde) tamamen açıktır ve hiçbir kişi ya da kuruma ait değildir. Dolayısıyla işlem kayıtlarını tuttuğu hesap defteri de klasik defterler ile karşılaştırılamaz. Bu durum Dağıtık Defter Teknolojileri (Distributed Ledger Technologies- DLTs) ile açıklanmaktadır. DLT, çeşidi para, müzik dosyası, resim ve benzeri herhangi bir varlık olabilen aynı veri kayıtlarına hâkim olan ve "düğüm" adında dağıtılmış bir bilgisayar ağınca toplu olarak tutulan çoklu veri deposu yaklaşımını ifade etmektedir. Bir DLT türü olan blockchain sistemi, kayıt defteri işlevine hizmet eden bir zincir şeklini alan, sürekli büyüyen, yalnızca eklenen bir veri yapısını oluşturmak ve doğrulamak için kriptografik ve algoritmik yöntemler kullanan bir sistemdir (World Bank Group, 2017: 1). Bu sistem, belirli bir ödül yani Bitcoin karşılığında bilgisayarlarının gücünün kullanılmasına izin veren eşlerden oluşmaktadır. Eşler, bilgisayarları üzerinden iş ispatı (PoW) yapmakla görevlidirler ve bu iş aynı zamanda sistem güvenliğinin sağlanmasının da önemli bir parçasıdır. Yüksek elektrik tüketimi ve bilgisayar gücü karşılığında belirli bir veri yükü kayıt altında tutuldukça bloklar oluşur. Blok-zincir adı da bu bloklardan türetilmiştir. Bu bloklar tamamen şifreli ancak şeffaf ve herkesin ulaşabileceği şekilde kodlanmıştır (Çarkacıoğlu, 2016:42).

Blok-zincir teknolojisi üzerine oluşturulan Bitcoin; 2009 yılında Satoshi Nakamoto tarafından resmen üretimine başlanmış olan, anonim kullanıcıların birbiri ile direkt olarak etkileşime girebildiği bir kripto (şifrelenmiş) paradır (Bal, 2014: 2). BTC şeklinde kısaltılan Bitcoin, tıpkı paranın doğasında olduğu gibi bölünebilir niteliktedir. Üstelik bu bölüm, 0,00000001 Bitcoin'e kadar işlem yapabilme imkânı sağlar. En küçük parçasına ise yapımcısına gönderme olarak Satoshi denilmiştir (D'Andrea, 2018: 37). Yüksek bölünebilirlik özelliğinin 21 milyon adet üretimle sınırlı olmasından kaynaklanarak enflasyona direnç göstermesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Ancak henüz dünya çapında genel geçer bir kabul görmemiş olan Bitcoin; fiziksel mevcudiyeti, bağlı olduğu bir kurum yahut endekslendiği bir emtia olmaksızın üzerine inşa edilmiş olduğu teknoloji ve onu kabul etmeye istekli herhangi biri için değer birimi olarak işlev görmektedir (Wiseman, 2016: 418). Bitcoin aynı zamanda eşler arası blok-zincir teknolojisini kullanarak; merkezi otorite, kurum yahut bankalar olmadan işlem yapabilme olanağı sağlayan, tasarımı herkese açık bir kripto olarak kendine özgü avantajları sayesinde, diğer ödeme sistemlerinin önüne geçebilecek potansiyele sahip bir ödeme sistemidir (Nakamoto, 2008). Bu potansiyelini; dünyanın bir ucundan öteki ucuna her an üzerinde işlem yapılabilme özgürlüğü, merkeziyetsiz yapısından kaynaklı olarak çifte ödeme problemini ortadan kaldırabilmesi, tek başına zorunlu bir işlem ücretinin olmayışı ve şifreli yapısı sayesinde hırsızlığa karşı korunaklı oluşu gibi özelliklerine borçludur. Bitcoin karışık yapısı

nedeniyle pek çok faaliyet alanına konu olmaktadır. Örneğin; ülkeler izin verdiği müddetçe alım-satım işlemlerinde kullanabilen ödeme aracı olarak, üretimi esnasında Bitcoin kazandırabilen bir üretim faktörü olarak, kripto para borsalarında listelenerek ticareti yapılıp yatırım aracı olarak kullanabilir olan bir finansal araç yahut yeni iş kollarının (cüzdan sağlayıcı, kripto para borsası vb.) önünü açan bir araç olarak faaliyet alanı oluşturabilmektedir. Her faaliyet alanı kendi içinde farklı sonuçlara neden olmakla birlikte olumlu ve olumsuz yönler barındırmaktadır. Yine de bu yönler, Bitcoin'in ve kripto paraların doğasından ileri gelmektedir. Bu durumda ışık tutulması gereken nokta, Bitcoin'in içinde barındırmış olduğu pek çok yenilikçi özelliğin, onun kullanımı halinde ortaya çıkabilecek pek çok avantaj ve dezavantajı bir arada ortaya çıkartmasıdır.

1.4.Kripto Paraların Avantaj ve Dezavantajları

Bitcoin ve onun açık kaynak kodlu yazılımından esinlenerek ona benzer yapıda olan diğer kripto paraların doğası gereği, geleneksel paradan açık ve net farklılıkları vardır. Bu farklılıkların kimisi avantaj olarak görülürken kimisi dezavantaj olarak görülmektedir. Ancak bazı durumlarda ise, kullanıcılar için avantaj olan özellikler otoriteler için dezavantaj olabilmektedir. Bu durum temelde Bitcoin ve diğer kripto paraların kullanım alanının genişliği ve bu genişliğin farklı yansımalarından kaynaklanmaktadır.

Bitcoin kullanıcılarına; elektronik ödemelerde yüksek hız, düşük işlem ücretleri, geri alınamayan işlemler sayesinde ödeme sahtekârlığı riskinin düşmesi, üçüncü bir tarafa ihtiyaç duymadan şifreli korumalar ile güvenle ödeme yapabilme kolaylığı, 21 milyon adet ile sınırlı arz nedeniyle enflasyona dirençli yapısı ve bir merkeze bağlı olmamasından kaynaklanan otorite özgürlüğü gibi avantajlar sağlamaktadır (Kozych, 2021: 18). Gizliliğe önem veren kullanıcılar için her bir kullanıcının ayrı şifrelenmiş anahtarının olması ve kripto para sahibi olabilmek için herhangi bir şart, bilgi talebi yahut kısıtlama olmaması gibi özellikler bir avantaj gibi görünse de bu durumun olumsuz sonuçları da olduğundan direkt avantaj kategorisine girebilmesi doğru değildir. Nitekim kullanıcı bilgileri olmaksızın ve yalnızca şifreli anahtarlardan sağlanan bir gizlilik, kötü niyetli kimselerin lehine olmaktadır. Bu durum, kara para aklamak isteyen dolandırıcıların, terörü finanse etmek isteyen kural bozucuların ve vergi ödemekten kaçmak isteyen vergi kaçakçılarının önünü açmaktadır. Şüphesiz Bitcoin'in tek bir özelliğinden devletler ve toplumlar açısından pek çok dezavantaj doğmaktadır. Bunun yanında blok-zincir güvenlik mekanizması ve Bitcoin üretme sistemi olan madencilik işleminin yüksek elektrik tüketimi ile çevreye vermiş olduğu zarar söz konusudur. Bitcoin'in ortak bir kabul edilirliği olmadığından regülasyon zorluklarıyla da karşılaşılmaktadır. Regülasyonun olmadığı yerde karmaşa hakim olacağından, bu sorunun ortak bir mutabakat ile çözülmesi gerekmektedir.

1.5. Kripto Para Piyasasındaki Regülasyon Gerekçesi ve Önemi

Kripto paralar, dağıtılmış bilgi işlem ve kriptografi alanının kullanımının genişlemesi ve blok-zincir teknolojisine dayanması ile geniş çapta bir paradigmaya katkı sağlamaktadır. Dünyanın dört bir yanına yayılması ve etki ettiği kullanıcı alanının artması itibariyle düzenleyici/politika yapıcıları sürekli bir değerlendirme mecburiyeti içerisine sokmuştur. Ortaya çıktığı tarihten bu yana potansiyeli giderek büyüyen ve etki edebileceği alanların kestirilemediği kripto paralar, oluşturulacak yasal çerçeve ve tanımlamaları yapısı gereği zorlaştırmaktadır. Özellikle kripto para biriminin anonim niteliği, yasadışı madde ticareti, vergi kaçakçılığı ve terörizmin finansmanı gibi yasadışı faaliyetleri finanse etmek için kullanılmasıyla ilgili problemler, mevcut yasal altyapının üzerine özel düzenlemeler getirilmesinin aciliyetini gerektirmektedir (Shirakawa ve Korwatanasakul, 2019: 4).

Kullanıcıların merkezi otorite ihtiyacını aradan çıkartarak doğrudan işlem yapabileceği kripto paralar; merkezi olmayan bir ağda depolanır, çalışır ve eşler arası (P2P) düzeyde transfer edilebilirler. Siber güvenlik açıkları veya sistem arızaları dışında, kripto para işlemleri tamamen izlenebilir ve değiştirilemez yapıdadır. Dünyanın dört bir yanındaki düzenleyiciler, diğer şeylerin yanı sıra adil piyasa davranışı, piyasa rekabeti, vergi kurallarının uygulanması ve tüketicinin korunmasını sağlayarak, kendi yetki alanlarındaki kripto para birimi faaliyetlerini izlemek ve yönlendirmek için yasal çerçeve oluşturacak düzenlemeler yapmalıdır (WEF, 2021: 3). Kripto paralar hakkında açık, yapıcı ve uyarlanabilir bir düzenleyici ortam; sürdürülebilir inovasyon, rekabet ve şeffaflık için bir temel oluşturarak, kullanıcılarına sunabilecekleri fırsatları da güvenli bir şekilde gerçekleştirmelerini sağlayacaktır (WEF, 2021: 7).

Kripto paraların yasal statüsü ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Hükümetler, merkez bankaları ve ilgili kurum/kuruluşlar kripto paralar ile ilgili görüş ve yaklaşımlarını gözden geçirirken sık sık revize etmektedir. Ancak bir yandan bu gibi nedenlerle regülasyonlar gecikirken bir yandan da suç faaliyetlerinin kolaylaşması endişelerini arttırmaktadır (Jacobs, 2018: 112). Bu endişelere rağmen kripto paralar hakkında yasal bir düzenleme gereği duymayan politika yapıcılar da mevcuttur. Bu gibi durumlarda ise genellikle kripto paralar hakkında yalnızca uyarı yazıları yayımlanmaktadır. Örneğin Güney Afrika Rezerv Bankası (South Africa Reserve Bank-SARB), kripto para birimlerinin oluşturabileceği sorunlara karşı, kullanıcıların uğradıkları kayıpları telafi edebilecek özel bir düzenleyici çerçeve olmadığından maddi kayıplar konusunda uyarmıştır. Uygun bir regülasyon çerçevesinin yapılmayışının, riskleri arttırdığı açıktır (Sadhaseevan, 2019: 37). Bu nedenle giderek yaygınlaşan kripto paralar ile ilgili regülasyon çalışmaları kapsamında hem kullanıcıların hem de

devletlerin lehine işleyen bir sistem kurmak iyi niyetli olan herkes için verimli olacaktır. Ancak düzenlemeler, varlığın işleyişini etkileyecek düzeyde olduğunda onun doğasına zarar verebilmekte ve ortaya çıkabilecek avantajları yok edebilmektedir. Dolayısıyla düzenleme yapmak gerekli, aşırı düzenlemeden kaçınmak ise önemlidir. Nitekim kripto paralar risklerinin yanı sıra kullanıcılar ve finansal piyasalar açısından avantajlara da sahiptir. Düşük maliyetler, çok hızlı işlem yapabilme, sistem güvenliği, paranın sürekli olarak el değiştirmesi, kullanıcıların gelir elde ederek mevcut ekonomik döngüye katkı sağlayabilmesi gibi pek çok avantaj düzenleyicilerin de lehine olmakla birlikte, bunun aşırı düzenlemelerle yok edilmesi istenen bir durum değildir.

Aşırı düzenleme, girişimleri yarım bırakarak yenilikleri ve fırsatları sınırlamaktadır. Bu nedenle düzenleme konusunda doğru dengeyi saptamanın önemi büyüktür. Küresel Yasal Görüş (GLI- Global Legal Insights) tarafından oluşturulan raporda, kripto paraların ve blok-zincir teknolojisinin iyi bir yönetişim algısı ile düzenlenmesinin; kullanıcılara belirli standartlar sağlaması ve kötü niyetli aktörlere karşı kalkan görevi görmesinin önünü açacağı savunulmuştur. Kullanıcıların korunabilmesi için sağlanması gereken ilk kıstas ise, doğru ve anlaşılabilir bilgilendirme ile yüksek oranda şeffaflık olarak gösterilmiştir (Borg ve Schembri, 2019: 188). Vergileme amacıyla mükelleflerin tanımlanması ve işlemlerin raporlanması gereksinimi nedeniyle aşırı düzenleme yapmanın, aşırı maliyeti de göz önünde bulundurulmalıdır. Örneğin, ABD ve Kanada'da finans kurumu başına uyum maliyeti yıllık ortalama 14 milyon doları bulur iken bu rakam Batı Avrupa'da 20 milyon doları aşmaktadır (LexisNexis Risk Solutions, 2017: 8). Kripto para piyasasında aşırı düzenleme gerçekleşmesinin maliyetleri arttırması, kripto para birimi servis sağlayıcıların da müşterilerinden yüksek ücretler almasını gerektirecek ve bu varlıklara olan ilgiyi azaltacaktır. Ayriyeten, aşırı düzenlemeler kullanıcıların farklı alternatiflere sapmasına yol açarak vergi kayıplarını da tetikleyebilecektir (Vaivade, 2020: 35). Bu kapsamda, kripto paralar hakkında düzenleme gereğinin kabulü sırasında düzenlemenin etkinliği de göz önüne alınırsa; var olan problemlere bir yenisi eklenmemiş olacaktır.

Kripto paralarda regülasyon gerekliliğine yol açan temel itici güçlerin başında, yapısal olarak bu varlıkların "anonim" halde kullanılabilirliği gelmektedir. Bu özellik, kripto paraların doğasının bir parçası olan yüksek hızda sınır ötesi erişim özelliği ile birleştiğinde, finansal bütünlük açısından ciddi sorunlara yol açabilmektedir. Nitekim gizlenebilirlik ve sınır ötesine geçebilen serbest işlemler, normal kullanıcıların azınlıkta kalacağı ve genel anlamda yasadışı faaliyetler gerçekleştirme gayesinde olan kötü niyetli kişilerce kullanılacağı, devletlerin temel endişe konusudur. Kullanıcıların anonimliği ve işlem zincirini gizleyen anonimleştirici işlem

sağlayıcılar nedeniyle izlenebilirlik sınırlıdır. Bu durum, bir güvenlik açığı olarak istismar edilmekte ve siber bağlantılı suç faaliyetlerinde, kripto paraların tercih edilirliğini arttırmaktadır (He vd., 2016: 27). Dolayısıyla kripto para birimleri ve kripto para işlemlerinde bulunan katılımcıları belirli bir mevzuat çerçevesinde yakalayabilmek için ele alınması gereken kilit konu, kullanıcı ve işlemleri gizlenebilir hale getiren anonimliğin ortaya çıkartılması gerekliliğidir. Öyle ki anonimlik özelliği, kripto paralar üzerinde yapılan işlemlerin tespiti açısından devlet/politika yapıcılar nezdinde önem arz etmektedir. Bunun nedeni, toplumsal faydanın ön planda oluşudur.

Ulusal ve uluslararası düzeyde toplumsal huzurun sağlanabilmesinin bazı temel gereksinimleri vardır. Bu gereksinimlere ek olarak, politika yapıcılar tarafından engellenmesi gereken problemler mevcuttur. Her devletin, vatandaşların refahını sağlayabilmek için etkin bir vergilendirme politikasına ihtiyacı vardır. Etkin bir vergilendirme için özellikle ülke içinde elde edilen veya ülke vatandaşlarının elde ettiği gelirin tespiti önemlidir. Böylelikle kazanılan gelir, vatandaşa geri dönebilecek ve devlet görevini yerine getirmiş olacaktır. Gelir tespitin önemli oluşunun nedeni elbette ki vergilendirme ile sınırlı değildir. Elde edilen gelirlerin tespiti, yani işlemlerin şeffaflığı kara para aklama ve terörün finansmanı gibi toplumsal anlamda hayati öneme sahip konulara da çözüm getirecektir.

Kripto paralarda anonimlik/gizlenebilirlik özelliğinin yol açmış olduğu tespit problemi, vergilendirme ve kara para aklama/terörün finansmanı konularına destek olacak niteliktedir. Dolayısıyla kripto paralar yapısal olarak bu iki temel probleme yol açarak, kripto para işlemlerinin yeterince izlenmesini önlemekte ve yasal çerçevenin dışında şüpheli işlemlerin gerçekleştirilmesine izin vermektedir (He vd., 2,16: 57). Devletler ve toplumlar açısında teşkil ettikleri problemlerin büyüklüğü nedeniyle, kripto paralarda regülasyon gerekliliği ve önemi çerçevesinde vergilendirme konuları ile kara para aklama/terörün finansmanı konuları ayrı alt başlıklarda ele alınacaktır.

1.5.1.Vergilendirme Konuları

Konu regülasyon olduğunda ilk akla gelen hususlardan biri vergidir. Bunun nedeni verginin mali, iktisadi, hukuki ve aynı zamanda sosyal bir araç olmasından ileri gelmektedir. Vergi, devletin ve/veya devletten vergilendirme yetkisi almış kuruluşların yüklenmiş oldukları fiskal ve ekstra fiskal amaçları ifa etmek üzere, gerçek ve tüzel kişilerden egemenlik gücüne dayanarak hukuki cebir altında, karşılıksız ve nakdi olarak aldığı iktisadi değerlerdir (Şen ve Sağbaş, 2015:1). Vergilendirme ise hükümetlerin kalkınma yatırımları yapması, yoksulluk sorununu azaltması ve kamu hizmetlerini sunabilmesi gibi temel görevlerini yerine getirebilmesi

için gereken fonları sağlayan iktisadi, politik ve mali araçtır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde bağımlılığa yardımcı olmak için bir panzehir sunmakta ve büyümeyi teşvik etmek için ihtiyaç duyulan mali güven ve sürdürülebilirliği sağlamaktadır. Devletin etkin işleyişini güçlendirmenin ve hükümetler ile vatandaşlar arasındaki sosyal sözleşmenin ayrılmaz bir parçasıdır. (G-20 Development Working Group, 2011: 8).

Devletlerin temel fonksiyonlarından olan vergilendirme yetkisini kullanım amaçları, vergilendirilen varlığa göre mali, sosyal ve benzeri alanlarda değişiklik göstermektedir. Vergiler, temelde halka hizmet ve devletin devamlılığı için önemlidir. Vergilendirme aynı zamanda, bir varlığın tanımlanarak kontrol altına alınmasını sağlayan bir kamu maliyesi aracıdır. Bir varlığın vergilendirilmesi, onun regüle edilerek devlet nezdinde tanındığının ve güvence altına alındığının en net göstergesidir. Bu durumda vergilendirmenin, yaşamın ve toplumun temel parçası olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Günden güne insan hayatına entegre olacağı öngörülen kripto paraların da, potansiyel avantaj ve dezavantajları göz önüne alındığında; bu konunun vergilendirme ile ilişik kurması gereken bir konu olduğunu anlamak zor olmayacaktır. Bu nedenle kripto paraların öncelikle tanımlanması, sonrasında ise vergilendirilmesi, yarattığı risklerin önüne geçerek bir kalkan görevi görecektir.

Dağıtılmış defter teknolojisine dayanan kripto paralar, hakkında tek düze bir tanım bulunmamakla birlikte geniş bir amaç ve işlem yelpazesine sahip olması ile politika yapıcılar açısından görülmemiş zorluklar doğurmaktadır. Herhangi bir merkeze bağlı olmaması, ortak bir tanımlamasının bulunmaması ve teknolojik bir altyapıya sahip olmasına rağmen bir para birimi gibi işlem görebilen kripto paralar, vergiyi doğuran olayları içermektedir. Yeni bir ödeme aracı yahut kazanç kapısı haline gelen bu paraların vergilendirilmesine kimi ülkelerde başlanmış, kiminde alt yapısı oluşturulmuş, kiminde ise görmezden gelinmiştir. Dizayn edilen vergilendirme sistemi ile kripto paraların tespit edilip vergilendirilmesi mümkün olsa da, yüzde yüz bir verimin olması olanaksızdır. Bu olanaksızlık; belli bir otoriteye bağlı kontrol eksikliği, anonimlik, değerleme zorlukları, finansal araçların ve maddi olmayan duran paraların her iki yönünü de içeren karma özellikler ve bu varlıkların biçiminin yanı sıra temel teknolojinin hızlı evrimi gibi özellikler ile desteklenmektedir (OECD, 2020: 7).

1.5.2.Kara Para Aklama ve Terörün Finansmanı Konuları

Kara para aklama ve terörizmin finansmanıyla mücadele, etki alanının genişliğinden ve bir güvenlik meselesi olmasından ötürü uluslararası toplumun temel önceliğidir. Kara para aklama faaliyetlerinin önlenmesinde ulusal tedbirlerin yeterli olmadığının tespiti nedeniyle genellikle uluslararası bağlamda yürütülmesi yeni bir durum değildir. 1990'da

hazırlanan ve zaman zaman revize edilen Mali Eylem Görev Gücü'nün (FATF) tavsiyeleri, kara para aklama ve terörün finansmanı ile mücadeleye yönelik uluslararası çerçevenin temel taşı niteliğindedir. Nitekim FATF tavsiyeleri, 180'den fazla ülke tarafından onaylanmış ve uluslararası standartları belirlediği evrensel olarak kabul edilmiştir (Houben ve Snyers, 2018: 58).

Kripto paraların merkezi olmayan yapısı ve işlemlerin izlenememesi durumu, yalnızca vergi kayıplarının değil aynı zamanda kara para aklama faaliyetleri ve yasadışı finansman (terör, kaçakçılık vs.) sağlama gibi konuların da önünü açmaktadır. Kripto para birimleri, potansiyel olarak kara para aklama ve terörün finansmanı konularına karşı savunmasızdır. Bunun nedeni, geleneksel nakit dışı ödeme yöntemlerine nazaran anonim faaliyetlere daha çok izin verilmesinden ileri gelmektedir. Öyle ki kripto paralar internetten satılabilen, yüz yüze müşteri ilişkilerine gerek duyulmayan, isimsiz fonlamaya izin verilen, merkezi olmayan ve sınır ötesi transferleri saniyeler içinde gerçekleştirebilen sistemlerdir. Örneğin, Bitcoin protokolü kullanıcı kimliklerini ve bunların doğrulamasını gerektirmeyen, gerçek dünya kimliklerine ihtiyaç duymayan yapıdadır. Buna rağmen merkezi bir gözetim birimi tarafından şüpheli işlem modellerini belirleyebilmek adına tasarlanabilmiş hiçbir koruyucu yazılım yoktur (FATF, 2014: 7). Bu durum usulsüz kazanılan ve çoğunlukla yasa dışı faaliyetlerden elde edilen paraların aklanabilmesi için biçilmiş kaftan niteliğindedir. Dolayısıyla kara para aklama ve terörün finansmanı gibi konular bakımından kripto paralar tercih edilirliği yüksek varlıklardır.

Bu durumdan endişe duyan politika yapıcılar, konu ile ilgili regülasyon gerekçesini tespit edip kripto paralar aracılığıyla yapılan yasa dışı faaliyetleri önlemek üzere araştırma ve çalışmalara başlamıştır (Paul, 2021: 24). Danimarka Mali Denetim Otoritesi (FSA), kara para aklama ve terörizmin finansmanını önlemek üzere hazırlamış olduğu yasada kara para aklama faaliyetini şu şekilde tanımlamıştır (FSA, 2020: 18):

"*1) Kendisi veya başkaları için cezai bir suç yoluyla elde edilen ekonomik gelirlerden veya fonlardan yasadışı olarak pay almak veya elde etmek. 2) Bir suç yoluyla elde edilen ekonomik geliri yasadışı olarak gizlemek, saklamak, taşımak veya fon sağlamak için hareket etmek ya da aksi takdirde daha sonra bertaraf etmek. 3) Bu tür eylemlere teşebbüs etmek veya bunlara katılmak.*"

Kripto paralar aracılığıyla işlenen suç türlerine dahil olan kara para aklama faaliyeti ve terörizmin finansmanı kötü niyetli kişiler tarafından; devletlerin kontrol altında tuttuğu yasadışı maddeler, silahlar, dolandırıcılık, vergi kaçakçılığı, yaptırım kaçakçılığı, bilgisayar suçları (örn. hırsızlık veya fidye yazılımıyla sonuçlanan siber saldırılar), çocuk istismarı,

insan kaçakçılığı, narkotik, şantaj, gasp gibi suçlardan kazanılan paraların aklanması yahut finansmanı ile gerçekleştirilmektedir. Özellikle Covid-19 salgını ile birlikte bu gibi yasadışı faaliyetlerde, kripto paraların kullanımı iyiden iyiye artmıştır ve bu artış seyrini sürdürmektedir (FATF, 2021: 17). Pek çok faaliyet gibi, sanal dünyaya kayan suç dünyasının önüne geçebilmek adına kripto paralar üzerinde kapsamlı regülasyon gereği ekseriyetle doğmuştur.

1.6.Kripto Paralarda Regülasyon Zorlukları

Kripto paraların regüle edilmesi konusunun zorluklar ile anılmasının nedeni, yeni ve farklı doğasından kaynaklanmaktadır. Kripto paraları diğer finansal varlıklardan ayıran temel özelliği, ademi merkeziyetçi olmaları yani liberal görüşe yatkın bir biçimde kripto paraların ortaya çıkış şeklini (madencilik) ve işleyişini düzenleyebilecek bir düzenleyici kurumun bulunmamasıdır. Bu nedenle kripto paraların ihracı, geleneksel para birimlerinde olduğu gibi merkez bankaları yetkisinde olmamakla beraber yalnızca içinde bulunduğu blok-zincir sisteminin özelliklerine bağlıdır (Shestak vd., 2021: 2). Blok-zincir sisteminin sürekli olarak yeniliğe açık yapısı ve merkeziyetten uzak oluşu, merkezi başarısızlıkların bedelinin ödenmesinin önüne geçse de sisteme olan güven sorunlarını çözebilmiş değildir. Bu durumda, blok-zincire dayalı kripto paraların merkeziyetsizliği ile endişeler ön planda tutulurken sistemden elde edilebilecek avantajlar hakkında da sağduyulu olmak, merkezi kurumların lehine olabilecektir. Bu bağlamda kripto paraların dünya çapındaki tehdit ağlarına finansman sağlama ortamı da, düzenleyiciler ve sistem arasındaki karşılaştırmalı avantajı azaltan yeni bir sınırın habercisi anlamına gelmektedir. Geleneksel merkezileşmiş uluslararası bankacılık sisteminin aksine kontrol mekanizmalarının ortadan kalkması, izleme ve kısıtlama yeteneğinin önüne engeldir. Parayı takip edebilme yeteneğinin ortadan kalktığı kripto olarak eşler arası transfer sağlayabilme durumu düzenleme anlamında risk teşkil etmektedir. Bu durumda düzenleyicilerin kripto para piyasalarındaki mevcut tehditleri azaltmak adına harekete geçmesi gerekmektedir (Dudley vd., 2019: 59). Bununla birlikte kripto para birimi ekosistemi, düzenleyicilere uzaklığı nedeniyle en ciddi yatırımcılar tarafından kendisine tedbirli davranılmasına yol açmaktadır. Bu koşullar, kripto paralar temalı firmaların tamamen yasalarla uyumlu hizmetler sunma çabasında, demotive edici bir etken olmaktadır (Glaser ve Bezzenberger, 2015: 4). Bu minvalde kripto paralarda düzenlemenin önemi hem avantajlarını ortaya çıkartmak hem de dezavantajlarından korunmak amacıyla artmaktadır.

Kripto paraların, etkin bir düzenlemeye tabi tutulmasının çeşitli zorlukları vardır. Bu noktada karşılaşılan ilk zorluk kripto para birimlerinin hangi kategoride değerlendirileceğidir. Öyle ki kripto paralar; para, emtia, çeşitli ödeme sistemleri ve menkul kıymetlerin bazı özelliklerini aynı

anda bünyesinde bulundurmaktadır. Nitekim bu durum, ülkeler arasında da ortak bir düzenleme yapılmasının önüne geçmektedir. Örneğin kripto paralar, Kanada'da emtia olarak baz alınırken, Avustralya'da sermaye varlığı, Almanya'da ise finansal araç olarak kabul edilmiştir (Zhang, 2021: 1). İkinci olarak merkezi olmayan doğasının, geleneksel düzenleyicilere uyumlaştırılması sürecinin zorluğu ile karşılaşılmaktadır. Kripto paralar yaygınlaştıkça, ödeme planından sorumlu hiçbir merkezi otoritenin bulunmaması, hakkında düzenleme yapmayı gerekli kılacak bununla beraber de bunu yapmayı zorlaştıracaktır. Çünkü merkezsiz ve aracısız bir sistemin kapatılması dahi mümkün değildir. Tüm bu zorluklar, kripto paraların yasa dışı faaliyetlerde kullanılma imkanını da doğurmuş olur (Guadamuz ve Marsden, 2015: 20).

1.6.1. Politika Yapıcılar Açısından Düzenleyici Zorluklar

Kripto paralar, doğası gereği tüm dünyayı sarmış bir ekosisteme sahip unsurlar olduğundan, etki alanı da bu hususla doğru orantılı olarak ilerlemektedir. Nitekim giderek düzenleyici faktörünün önemi artmakta ve tam olarak bu görevi nasıl bir yapının üstleneceği hakkındaki sorgular oluşmaya başlamaktadır. Kripto paraların düzenlenmesi, kendine özgü doğası gereği tipik yasa çıkartma gibi düzenlemeler ile düzene sokulacak yapıda değildir. Coğrafi sınırların ötesinde varlığını sürdüren kripto paraların, ulusal mevzuatlar ile tam verimde çalışan bir düzene sokulması imkanı tartışmalıdır. Öyle ki merkeziyetsizlik hiçbir süjeye bağlı olmaksızın çalışan bir sistemi ifade ederken, düzenleyiciler/politika yapıcılar bu sistemi bir takım kurallar eşliğinde regüle etmeye çalışmaktadır. Ancak sürekli gelişen bu teknolojiyi regüle etmek de her geçen gün zorlaşmaktadır (Valente, 2018: 543).

Politika yapıcılar/düzenleyiciler, kripto paraların düzenlenmesindeki zorluklara rağmen bunu başarabilirlerse, kripto paralardan doğan riskleri önlemenin yanı sıra yeni yatırımlar alarak ülke ekonomisine katkı sağlayabileceklerini ve bu varlıklar üzerinden vergi geliri oluşturabileceklerini de tahmin etmektedir. Nitekim küçük devletler ve açık deniz bölgeleri yabancı yatırımları çekebilmek adına kripto paralar hakkında liberal ölçekli mevzuatlar hazırlamaya gayret göstermektedir. İhtiyatlı yaklaşmayı tercih eden ülkeler ise çoğunlukta kalarak, kripto paraları daha kısıtlı pozisyonlara sokmayı hedeflemektedir. Bu yöndeki çalışmalar, kripto para ekosisteminin global olmasından kaynaklı olarak, ulusal ve uluslar ötesi düzenlemeler oluşturulması amacıyla tavsiye ve standart geliştiren uluslararası kuruluşlar tarafından yürütülmektedir (Marian, 2013'ten aktaran Steshak vd., 2021: 2).

Dünya çapındaki politika yapıcılar, kripto para birimlerini düzenleme konusunda hem oldukça reaktif hem de temkinli davranmışlardır. Öyle

ki, çeşitli devletler tarafından kripto paralar hakkında uyarılar yayımlanmış, bankaların kripto para birimleri alıp satmalarının önüne engeller getirilmiş, kripto para ekosistemindeki belirli aktörler düzenlenmiş yahut kripto para birimlerini tamamen yasaklamıştır (Everette vd., 2017: 7).

Siber ve dolayısıyla küresel bir fenomen olan kripto paraların düzenleyicisi olarak politika yapıcılar, tek başlarına yetersiz kabul edilmektedir. Bu nedenle kripto paraların düzenlenmesi için uluslararası işbirliğinin düzey ve yöntemi önem arz etmektedir. Nitekim dünya üzerindeki tüm yargı bölgelerini kapsayan insan hakları, barış, çevre koruma ve benzeri alanlarda anlaşmalar imzalanmaktadır. Farklı alanlarda yapılabilen anlaşmaların böylesine etki alanını genişleten bir fenomen olan kripto paralar hususunda da yapılması, politika yapıcılardan beklenmektedir (Vaivade, 2020: 29). Ancak şu bir gerçek ki, kripto paraların düzenlenmesi hususundaki önemli yapıtaşlarından olan vergilendirme, tek başına dahi politika yapıcılar açısından zorlayıcı bir konudur. Nitekim kanunsuz vergi olmaz ilkesine bağlı olmak kaydıyla, vergiyi doğuran olayın tespiti ve tahsil süreci devlet işleyişi açısından önemli olmakla beraber hayati niteliktedir. Verginin kanuna dayalı olması gereği de kripto paralar hakkında vergi düzenlenmesi yapılması konusunun öneminin altını çizmektedir. Herhangi bir dış etken olmadan dahi karmaşık bir doğaya sahip olan vergilendirme kaleminin, uluslararası kuruluşların görüşlerinin ön planda tutulup önemsendiği inovatif bir konu olan kripto paralar üzerinden alınmasının teknik zorluklara yol açacağı aşikardır. Bu minvalde, sınır ötesi bir konu olan kripto paraların vergilendirilmesinin politika yapıcılara rehberlik edebilmesi amacıyla raporlar yayımlayan uluslararası kuruluşlar öne çıkmaktadır.

1.6.2. Yasal Çerçeve Oluşturma Açısından Düzenleyici Zorluklar

Kripto paraların düzenlenmesi konusunun, kripto paralar yaygınlaştıkça daha da acil hale geldiği bilinmektedir. Dolayısıyla artık konu hakkında beklenen faaliyet, kripto paraların yasal statüsünün tanımlanması ve gerekli yasal çerçevenin oluşturulmasıdır. Ancak ortak bir mutabakat zorluğundan kaynaklı olarak her ülke kendi yasal çerçevesini belirlemekte, bazı ülkeler hiçbir çalışma yapmamakta ve bazıları ise henüz yasal çerçeve geliştirme aşamasında çaba göstermektedir. Bu durum, konu hakkındaki karakterizasyon ve düzenlemeyi zora sokmakta ve belirsiz vergi muamelelerine neden olmaktadır (OECD, 2020: 17). Kripto paraların tanımından vergilendirilmesine kadar her aşamada ülkeden ülkeye farklılığa yol açan yasal çerçeve oluşturma konusundaki regülasyon zorluğu, hem riskleri arttırmakta hem de regülasyon çalışması yapan ülkelerin emsalleri arttığından süreçlerini uzatmaktadır. Örnek vermek gerekirse, bir Orta Amerika ülkesi olan El Salvador, resmi para birimi olan ABD Doları'nın yanı sıra Bitcoin'i yasal ihale olarak kabul eden ilk ülke olmuştur (Kumar,

2021:2). Diğer yandan Cezayir, Mısır, Fas, Bolivya, Nepal, Pakistan gibi ülkeler kripto paraları kesin bir biçimde yasaklamıştır (Fuadi vd., 2022: 4). Ülkeler arası yasal çerçevelerdeki bu denli açıklık, konu hakkındaki zorlukların göstergesi niteliğindedir. Öte yandan tüm dünyaya emsal olabilme amacı ile hareket ederek Amerika Birleşik Devletleri özelinde öneriler geliştiren IRS (Internal Revenue Service-İç Gelir Servisi), GAO (Government Accountability Office-Devlet Hesap Verebilirlik Ofisi) gibi kuruluşlar kripto para vergi mükelleflerinin sorularına yanıt oluşturmak üzere rehberlik sağlamıştır. Öyle ki ayrı ayrı yapılan ancak ortak noktaları bulunan bu rehberliklerde; kripto para vergi mükelleflerinin kripto paraların vergiye tabi bir gelir oluşturduğundan habersiz oldukları, yaptıkları işlemlerin nasıl raporlanacağını hakkında karmaşa yaşadıkları ve bu varlıkların özellikle kullanıcının ek geliri olduğunda vergi amacıyla raporlamanın zor oluşu gibi bilgileri toparlayarak yasal çerçeve oluşturulurken bunların göz önünde bulundurulması gerektiğine dikkat çekilmiştir (McLeod, 2013: 386). Bu önerilerden hareketle, tıpkı vergilemede olduğu gibi yasal çerçeve oluştururken de yapılması gereken ilk hamlenin tespit olduğu sonucu çıkmaktadır. Öyle ki yasal çerçeve oluşturma amacında hareketle OECD, kripto para işlemlerine ilişkin vergi bilgilerinin standart bir şekilde otomatik olarak değiş tokuşunu sağlayan CARF (Crypto-Asset Reporting Framework-Kripto Varlık Raporlama Çerçevesi) oluşumuna dikkat çekmiştir. CARF kuralları ve yorumları dört temel yapı taşı etrafında tasarlanmıştır: kripto paraların kapsamı, veri toplama/raporlama gerekliliklerine tabi aracılar, raporlamaya konu işlemler ve bu işlemlerle ilgili olarak raporlanacak bilgiler; ve raporlama amacıyla kripto para kullanıcılarını ve ilgili vergi yargı bölgelerini belirlemek için gerekli özen prosedürleri (OECD, 2022: 6).

Politika yapıcılar yasal çerçeve ve kurumsal altyapı oluşturma çalışmalarında, güvenilirlik kazanmış belli başlı kurumların da tuttuğu ışık doğrultusunda hareket ederek kripto paraların doğasına hakim olup en uygulanabilir regülasyonu yapmak durumundadır. Bu noktada dünya genelinde ortak bir yasal çerçeve oluşturmak ütopik görünse de, gerekli araştırmaları ve analizleri yaparak rehberlik etmeye çalışan pek çok kurum vardır. Politika yapıcıların bu kurumların gösterdiği yolu bire bir uygulamasa dahi dikkat almasında fayda vardır. Özellikle gelişmiş ülkelerin yasal çerçeve konusunda hassasiyeti önem arz etmektedir. Bunun nedeni, aynı zamanda gelişmiş ülkelerin de gelişmekte olan ve gelişmemiş ülkelere ışık tutacak olmasıdır.

1.6.3. Vergi Kaçakçılığı Açısından Düzenleyici Zorluklar

Vergilendirme konusundaki çoğu ekonomik analiz, vergi borcunun maliyetsiz bir şekilde tespit edilip toplanabileceğini varsaymaktadır. Ancak bu doğru bir tespit olmamakla beraber vergi kaçakçılığı konusu göz

ardı edilmiştir. Vergi kaçakçılığı açık bir kanun ihlalidir. Mükellef, prensipte vergiye tabi olan emek veya sermaye gelirini bildirmekten kaçındığında, kendisini resmi makamlardan idari veya yasal işlemle yükümlü kılan yasadışı bir faaliyette bulunmuş olmaktadır (Sandmo, 2005: 4). Vergi kaçakçılığının boyutlarına dair bir örnek vermek gerekirse; 1996'da ABD'de, gelir vergisi borcunun yaklaşık %17'sinin ödenmediği tahmin edilmektedir. Bu oran, diğer ülkeler için yüksek olasılıkla daha yüksektir (Slemrod ve Yitzihaki, 2002: 1426). Yaşanabilecek vergi kayıpları göz önüne alındığında vergi kaçakçılığı konusu, düzenleyiciler açısından ciddi bir konudur. Kripto paralar gibi politika yapıcılar açısından gelişmekte olan bir varlık adına, vergi kaçakçılığı potansiyelinin olup olmadığının, düzenleme faaliyetlerinin başında belirlenmesi ve buna göre pozisyon alınması gerekmektedir.

Kripto paraların değer oluşturma potansiyeli yadsınabilir bir durum değildir. Bu varlıkları legal olarak kabul eden ülkeler vergilendirmek üzere bazı düzenlemeler yapmaktadır. Vergilendirme konusundaki temel unsurlardan biri vergi mükellefleridir. Öyle ki vergi borcu doğan ve mevcut düzenlemeler ışığında bunu ödemesi gereken de vergi mükellefleridir. Bu nedenle kripto paraların vergilendirilmesi söz konusu olduğunda, düzenleyicilerin karşılaşacağı zorluklardan bir tanesi, düzenlemenin konusuna yani mükelleflerine ulaşabilmek olacaktır. Bu konunun zorluk olarak değerlendirilmesinin nedeni, kripto paraların herhangi bir merkeze bağlı olmayan dağıtık yapısının, geleneksel düzenleyici model için beklenmedik bir durum olmasından ileri gelmektedir (He vd., 2016: 25). Nitekim kripto paralar üzerinde yapılan tüm işlemlerin kamuya açık olması, onların anonimlik özelliğini ortadan kaldırmaz çünkü bu kamuya açık ilanlarda mükelleflerin kimliği hakkında net bir bilgiye erişilemez. Dolayısıyla gizlilik tam anlamıyla korunmaktadır (Nakamoto, 2008: 6). Kripto paraların değişimi tamamen yazılım tarafından işletilen platformlarda, eşler arasında gerçekleştirilmektedir. Kripto paraların saklandığı cüzdanlar da ayrı yazılımlar ile çalıştırılır ve hatta çevrimdışı depolama yapılabilmektedir. Cüzdan sahibi olabilmek için kimlik tespitine ihtiyaç olmamakla beraber, içerisindeki bakiye yalnızca özel anahtarlı şifreyi bilen kişiye aittir ve bir başkası tarafından erişimi mümkün değildir (Slattery, 2014: 832). Nihayetinde kripto paralardan doğan mükellefiyetin tespiti zor, gizlenmesi kolaydır.

Mükellefiyetin gizlenebilirliği, vergi kaçakçılığının önünü açan bir özellik olmakla birlikte, düzenleyiciler açısından vergi kaçakçılığı konusuna dair önlem alınması gereken bir konu olduğu anlaşılmaktadır. Vergi gerekliliğinin ortaya çıktığı pek çok durumda vergi kaçakçılığı ihtimali de doğmaktadır ve bu durum kripto paralar konusu için özellikle geçerlidir. Vergi kaçakçılığı, diğer finansal ve toplumsal suçlara nazaran çok daha

gizlenebilir ve görünürde legal yollardan işlenebilir bir suçtur. Vergi kaçakçılığı için seçenek sunan unsurlardan bir tanesi de küresel dünyadaki ulaşım ve iletişim kolaylığıdır. Öyle ki her ülkenin kanun ve işleyişi birbirinden farklıdır ve bu noktada ülkeler arasında bazı açıklıklar nedeniyle kötüye kullanıma alan açılmaktadır.

Bu nedenle uluslararası vergi kaçakçılığı ile mücadele için uluslararası bilgi paylaşımının önemi çok elzemdir (Vellutini vd.,2019: 37). Nitekim uluslararası bilgi paylaşımını sağlamak adına çeşitli kurum ve kuruluşlar faaliyetlerini geniş çaplarda ve hedeflerde yürütmektedir. Bilhassa kripto paraların yapısal özellikleri bu gibi kurum ve kuruluşlara olan ihtiyacı arttırmakta, hatta zaman zaman onları yetersiz kılmaktadır. Bunun nedeni vergi kaçakçılığı konusunda mükellefiyet tespitinin öneminin kripto paralarda yerini bilinmezliğe bırakmasından kaynaklanmaktadır. Bu durumda düzenlenmiş kripto para platformlarının vergi kaçırmaya yönelik faaliyetlere aracılık etme ihtimali düşmekte ve diğer gizlenme seçenekleri üzerinde durulması gerekmektedir. Nitekim durum ve mükellef tespiti zorluğunun oluşturulduğu pek çok yazılımsal ürün bulunmaktadır ve hali hazırda onlar için bir çözüm bulunabilmiş değildir.

1.6.4. Kara Para Aklama İle Mücadele Açısından Düzenleyici Zorluklar

Kara para aklama, yasadışı yollardan elde edilen paranın yasal paraya dönüştürme sürecini anlatan bir tabirdir. Kara para aklama; yasa dışı uyuşturucu ticareti, terörizm finansmanı ve pek çok toplumsal zarara yol açabilecek faaliyetlerle ilişkilendirilmektedir. Kara para aklama faaliyeti legal yollardan yürütülemeyeceğinden, kötü niyetli kişi ve kurumlarca gizlenmesi için karmaşık araçlar gerektirmektedir. Dolayısıyla kara para aklama, tek başına bir suç olmadan önce daha büyük bir suçtan kaynaklanmaktadır. Hisse senedi dolandırıcıları, kurumsal zimmete para geçirenler ve emtia kaçakçıları gibi her türden girişimci suçlu, soruşturma ve eylem hedefi olabilmektedir. Kara para aklama dünyanın hemen her yerinde meydana gelebilen ve potansiyel olarak giderek artan ciddi sosyal ve ekonomik sonuçlarıyla önemli bir küresel sorun haline gelmiş durumdadır (Chong ve López-de-Silanes, 2007: 8). Her geçen gün büyüyen bir sorun olarak varlığını sürdüren kara para aklama faaliyeti, düzenleyicilerin mercek altına aldığı bir konu olduğundan, suçluların da her geçen gün yeni yollar aramasının önünü açmaktadır. Bu minvalde pek çok düzenleme zorluğu ile anılan kripto paralar kara para aklama niyetinde olan suçluların güvenli limanı haline gelmektedir.

Kripto paraların, kara para aklama faaliyetiyle anılmasının nedenleri elbette teknik özelliklerinden ileri gelmektedir. Öyle ki kripto paralar, geleneksel nakit dışı ödeme yöntemlerine nazaran anonimliğe izin ver-

mektedirler. Herhangi bir merkeze bağlı olmayan ve hesap verebilirliği neredeyse olmayan bu varlıklar, somut bir karşılığı olmadığından, internet ortamında alınıp satılmaktadır. Dolayısıyla kripto para evrenindeki iki taraf arasında yeterli bir kimlik tanımlaması yapılamayabilmektedir. Merkeziyetsiz bir yapıda olan kripto paralar, bu gibi anonimlik risklerine karşı savunmasızdır. Nitekim katılmcıların gerçek kimliklerini doğrulamasın gerektirmeyen merkeziyetsiz bir sistemde, kara para aklama faaliyetleri hakkında ipucu verebilecek şüpheli işlem modellerini belirlemek ve izlemek mümkün değildir. Bunun yanında kripto para birimlerinin internet ortamında alınıp satılıyor olmasından hareketle küresel bir erişim alanlarının olması kara para aklama faaliyeti risklerini arttıran niteliktedir (FATF, 2014: 9).

Küresel kara para aklamayla mücadele standartlarını belirleyen kuruluş olan FATF (Mali Eylem Görev Gücü) 2015 yılında üyelerine, kara para aklama ile ilgili tavsiyelerinin dönüştürülebilir sanal para birimine uygulanmasını netleştiren sanal para birimlerine yönelik risk temelli bir yaklaşım için rehberlik sağlamıştır (FATF, 2015: 3-4). Bu kurum ve benzeri kurumların yapmış olduğu rehberlik tüm politika yapıcılar için yol gösterici nitelikte olup, kripto paralar üzerinden alım satım yapanlar ve ulusal makamların düzenleyici yanıtlar geliştirmesine yardımcı olacaktır.

1.7. Kripto Paralardan Kaynaklanan Vergisel Sorunlar

Vergiler, devletler tarafından düzenlenen ve devlet gelirleri içerisinde genellikle en yüksek paya sahip olan kalemlerdir. Mevcut vergilendirme düzeninde, tıpkı her ülkenin farklı bir anayasası yahut yönetim anlayışının olması gibi vergi sistemleri de farklılık göstermektedir. Kanunlara dayalı olarak nizami bir şekilde işleyen vergi sistemleri yeni teknolojiye ayak uydurmakta zorlanırken, büyük vergi kayıplarına yol açmaktadır. Nitekim kripto paralar gibi yeni teknolojiler yeni gelir elde etme ve katma değer alanları oluşturmakta ve bu alanlar vergiyi doğuran olaylara yol açmaktadır. Yapısı ve önemi gereği karmaşık olan vergilendirme konusu, küreselleşmenin boyutlarını arttırması ile birlikte yeni sorunları beraberinde getirmiştir. Öyle ki küreselleşme ile birlikte bireylerin uluslararası faaliyetleri artmış ve çifte vergilendirme, transfer fiyatlandırması, vergi cennetleri, vergi rekabeti gibi vergi sorunları da her zamankinden daha önemli bir hal almıştır (Ünalan, 2019: 68). Bu duruma ilaveten teknolojinin gelişmesi mevcut artan sorunlara yenilerini getirmiştir. Bu bağlamda kripto paraların, vergisel sorun alanları nezdinde en yüksek etkiyi yapan teknolojik gelişme olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Öyle ki kripto paraların vergilendirilmesine dair tek tip bir mevzuat yahut düzenleme yoktur. Bu minvalde ülkeler arası vergi sistemlerinin çatışmasına sıklıkla rastlanmakta ve bu duruma çözüm yolları aranmaktadır.

Merkezi otoriteden bağımsız olarak dizayn edilmiş olan kripto paralar; finansal döngü için hızlı sınır ötesi işlem kabiliyeti, şeffaflık, işlemlerin anlık olarak yayımlanabilmesi, enflasyona dirençli yapısı ve benzeri fırsatlar sağlıyor olsa da; düzenleyiciler açısından kapsamlı inceleme gerektiren tehditleri de beraberinde getirmektedir. Bu tehditler kripto paraların, kullanıcılarının gerçek kimlik bilgilerine ihtiyaç duymaksızın, kripto paralara sahip olabilmesini sağlayan düzenleyici kısıtlardan bağımsız oluşu gibi özellikleri nedeniyle vergi kaçakçılığı, kara paranın aklaması, terörün finansmanı gibi toplumsal tehlikeleri açığa çıkartan cinstendir. Kripto paraların suç faaliyetleri konusundaki potansiyeli göz önünde bulundurulduğunda, bu varlıkların hükümet politikaları kapsamından kaçındıkları ölçüde ulusal egemenlik üzerinde de tehdit oluşturduğu düşünülmektedir. Öyle ki vergilendirme, yalnızca ekonomik bakımdan değil ulusal bütünlük ve asayiş bakımından da önem arz eden bir konudur. Kripto para işlemlerinin herhangi bir finansal araçtan bağımsız olduğu göz önüne alındığında, tüm işlemler şeffaf olsa bile ağların doğasındaki anonimlik nedeniyle bu paraların nasıl kullanıldığı hakkında bilgi edinmek imkansıza yakın bir durumdur (Filippi, 2014: 4). Kripto paraların nasıl kullanıldığı hakkındaki belirsizlik, hem vergi zayiatına hem de kripto paralar hakkındaki vergi cenneti şüphesine yol açmaktadır (Gruber, 2013: 137).

Gelişen teknoloji ile birlikte ortaya çıkan her bir yenilikte düşünülmesi gereken temel soru, mevcut yeni teknolojinin düzenleme gereğinin olup olmadığını belirlemektir. Söz konusu teknolojinin direkt olarak finans, toplum ve günümüz artan değeri olan siber dünya ile ilişiği, kripto paralar hakkındaki regülasyon ve vergilendirme gereğine işaret etmektedir. Kripto paralar, insan yaşamını birebir ilgilendiren pek çok alanla bağlantısı ve bağlantı potansiyeli; piyasaya sürüldüğü ilk günden bugüne değerini defalarca kez katlamış olması; madencilik, ticaret yahut yatırım ve benzeri ekonomik faaliyetlere aktif olarak yol açması ve teknik avantajları nedeniyle her geçen gün kendisine olan talebi arttırmıştır. Bu noktada kripto para ile elde edilen gelirler ve paranın serbestçe değiş tokuş edilebilirliği, kripto paralar ile birlikte yeni iş alanlarının oluşuyor olması gibi durumlar, kripto paraların yeni kazanç alanları yarattığının da bir göstergesidir (Vaivade, 2020: 27). Kripto paralar yaygınlaştıkça, beraberinde getirdiği regülasyon yokluğunun oluşturduğu riskler de artmaya başlamıştır. Maddi bir değer elde edilen durumlarda devletlerin, vergilendirme amacı ile müdahil olması olağan bir durumdur. Nitekim devletlerin kripto paralar konusunda regülasyona gitmesi ve vergilendirme konusunu açıklığa kavuşturulması gereği açıktır. Ancak kripto paraların düzenlenmesi ve vergilendirilmesi kripto paraların doğası göz önünde bulundurulduğunda kolay bir süreç olmayacaktır.

Kripto paraların vergilendirme konusuna dahil olabilmesi için ilk

etapta net bir tanımlamasının yapılması gerekmektedir. Yapılacak tanımın çerçevesi vergi kaybı yaşamamak adına önemlidir. Öyle ki kripto paralar dendiğinde yalnızca Bitcoin'in anlaşılması yahut altcoin, token (jeton) gibi varlıkları içine alacak bir tanımlamanın yapılmaması ciddi vergi kayıplarına neden olacaktır. Bununla birlikte kripto paralar isim itibariyle alışılmış "kripto para" kavramı ile bilinse de para, yabancı para (döviz), emtia, mülkiyet olarak sınıflandırılabilmekte ve her tanımın vergi sistemlerinde karşılık geldiği farklı bir vergi olabilmektedir. Bu nedenle kripto paraların vergilendirilmesi hususunda, kripto paraların sınıflandırılması ve o sınıflandırmanın karşılık geldiği vergi sonuçları önem arz etmektedir. Kripto paraların yarattığı pek çok sorunun temelinde kullanıcı gizliliği ve ortak bir düzenlemeye tabi tutulamaması yatmaktadır. Bu iki olumsuzluk da kripto paraların vergilendirilmesi konusunda sorun teşkil etmektedir. Kripto paralar konusunda ortak bir mutabakat olmadığı gibi ortak bir vergilendirme süreci de yoktur. Her ülke kripto paraları farklı sınıflandırmakta, dolayısıyla farklı vergi süreçleri tasarlamaktadır. Farklı vergi süreçleri sonucu temelde farklı yasal statülere dayanmaktadır. Bu nedenle ülkelerin kripto paraları ne olarak sınıflandırdığı önemlidir. Örneğin, Almanya kripto paraları bir "hesap birimi" olarak tanıyarak özel para olarak adlandırmıştır. Kanada'da emtia olarak ele alınırken, Amerika Birleşik Devletleri İç Gelir Servisi'nde ise, kripto paraların vergilendirilmek üzere mülk olarak ele alınması gerektiğine karar verilmiştir. Ne var ki bu kararın verilmiş olması, kripto paraların her bakımdan ve tüm işlemlerde mülk olarak düzenleneceği anlamını taşımamaktadır (Mandjee, 2014: 165). Bu bağlamda bakıldığında da kripto paraların vergilendirilmesi için sınıflandırmanın önemi ve ülkeler arasında göstermiş olduğu farklılıklar öne çıkmaktadır. Varlığı ve etkisi küresel olan bir varlığın sınıflandırmasının ve düzenlenmesinin ülkeden ülkeye değişiklik göstermesi, kripto paralar hakkında etkin bir vergilendirme sisteminin oluşturulmasının önüne geçmektedir.

1.8.Değerlendirme Ve Sonuç

Kripto paralar, dünyanın dört bir yanındaki işlemci gücü yüksek bilgisayarlar tarafından kriptografik problemlerin çözülerek üretildiği, yeni nesil sanal paralardır. Geleneksel paraların aksine merkez bankaları tarafından değil, dağıtık-merkeziyetsiz bir bilgisayar sistemi tarafından üretilmektedir. Bu sistem kabul görmüş ana kripto para olan Bitcoin ile birlikte ortaya çıkan blok-zincir sistemidir. Sistem içerisinde eşler arasında aracısız bir biçimde ödeme yapabilme, günümüz şartlarına nazaran oldukça yüksek hız ve düşük maliyetle işlem gerçekleştirme, yapılan işlemlerin şeffaf ancak anonim olmasını sağlayarak kullanıcı gizliliğini ön planda tutabilme gibi özellikler mevcuttur. Ancak bu özellikler kripto paraların dünya çapında kabul görmesi için yeterli değildir. Nitekim kripto para-

lar ile işlem yapabilmek için hiçbir şarta gerek olmaması, anonim işlem yaparak kimlik gizleyebilme, dünyanın farklı ülkeleri arasında çok hızlı işlem yapabilme gibi yüksek teknolojili özellikler toplumsal açıdan güvenlik problemlerine yol açmaktadır. Bu durum vergi kaçakçılığı, terörün finansmanı, kara para aklama faaliyeti gibi cezai işlem gerektiren suçların işlenebilmesini kolaylaştırarak, toplumsal ve ekonomik açıdan ciddi zararlara yol açabilmektedir. Zararın önlenmesinin en temel yolu düzenleme yaparak bu varlığın faydalarını ön plana çıkartmaktır. Ancak kripto paraların yakın geçmişi, merkezi olmayan yapısına müdahale edebilmenin sistematik olarak zorluk içermesi, seçili bir ülkenin düzenleme yapmayı başarabilmesinin kripto paraların dezavantajlarını ortadan kaldırmak için yetersiz olması gibi zorluklar ön plana çıkmaktadır.

Kripto paraların doğasında pek çok aktör ve pek çok faaliyet alanının bulunduğu bilinmektedir. Kripto paraların sanal bir varlık olmasından ileri gelen küresel olma özelliği, belirli yargı bölgelerinin bu varlıklar hakkında düzenleme yapmasının etki alanını daraltmaktadır. Nitekim kripto paraların düzenlenme zorluklarının aşılıp belirli ülkeler nezdinde etkin düzenleme faaliyetlerinin başarılması durumu hiçbir zaman global çapta bir etki yaratmayacaktır. Bu nedenle kripto paralarda terörün finansmanı, vergi kaçakçılığı ve benzeri olumsuz faaliyetlerin yürütülmesi yalnızca düzenlenme yapılan bölgeden, yapılmayan bölgeye doğru bir bölgeye kaymış olacaktır. Bu durum kripto paraların dezavantajlarının azaltılmasına katkı sağlayacak olsa dahi, bunları tamamen yok etmeyecektir. Ancak dünyada uluslar üstü pek çok kurum aracılığıyla geniş çaplı mutabakatlar yapılmaktadır. Bunlar iklim, güvenlik ve benzeri alanlarda başarılmış ve pek çok ülkenin imzasını taşıyarak hayata geçirilmiştir. Kripto paraların da avantajlarından faydalanmak, dezavantajlarından kaçınmak üzere oldukça geniş çaplı mutabakatlara ihtiyaç vardır. Aksi durumda kripto paraların yaratmış olduğu negatif etkiler dünya çapında hissedilmeye devam edecektir. Bu bağlamda bu çalışmada kripto paraların doğasından yola çıkarak regülasyon gerekliliklerinin nedenleri açıklanmış ve bunun zorluğuna dikkat çekilmiştir.

KAYNAKÇA

Bal, A. (2014). Should Virtual Currency Be Subject To Income Tax?. *Available At SSRN 2438451*.

Borg, F. J., & Schembri, T. (2019). The Regulation Of Blockchain Technology. *Global Legal Insights–Blockchain & Cryptocurrency Regulation*, *1*, 187-191.

Chong, A., & Lopez-De-Silanes, F. (2015). Money Laundering And İts Regulation. *Economics & Politics*, *27*(1), 78-123.

Cœuré, B., & Walliser, J. (2016). Payment Aspects Of Financial İnclusion. *Bank Of International Settlements/World Bank Working Paper Series*.

Çarkacıoğlu, A. (2016). Kripto-Para Bitcoin. *Sermaye Piyasası Kurulu Araştırma Dairesi Araştırma Raporu*.

D'Andrea, V. (2018). History And Evolution Of The Main Cryptocurrencies.

De Filippi, P. (2014). Bitcoin: a regulatory nightmare to a libertarian dream. *Internet Policy Review*, *3*(2).

Dilek, Ş. (2018). Blockchain Teknolojisi Ve Bitcoin. *Seta Yayın, Analiz Şubat*, (231).

Dourado, E., & Brito, J. From The New Palgrave Dictionary Of Economics, Online Edition, 2014 Edited By Steven N. Durlauf And Lawrence E. Blume.

Dudley, S., Pond, T., Roseberry, R., & Carden, S. (2019). Evasive Maneuvers: How Malign Actors Leverage Cryptocurrency. *Joint Forces Quarterly*, *92*(1), 60

Economist, T. (2015). The Great Chain Of Being Sure About Things. *Economist*.

European Central Bank (2015), *Virtual Currency Schemes – A Further Analysis*, 12.05.2022 tarihinde https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/virtualcurrencyschemesen.pdf adresinden alındı.

Everette J., Kyle Bartrem, Jessica Curtis, Julia Dorosz, Hannah Hein, Sarah L., Steve Landes, Jim Lippard, Greg Mandile, Kaivan Rahbari, Annalise S. Ve Christine Wondra (2017), *Risks And Vulnerabilities Of Virtual Currency Cryptocurrency As A Payment Method,* 12.05.2022 tarihinde https://www.dni.gov/files/PE/Documents/9---2017-AEP_Risks-and-Vulnerabilities-of-Virtual-Currency.pdf adresinden alındı.

FATF (2014); *Virtual Currencies Key Definitions And Potential Aml/Cft Risks,* 13.05.2022 tarihinde Https://Www.Fatf-Gafi.Org/Media/Fatf/Documents/Reports/Virtual-Currency-Key-Definitions-And-Potential-Aml-Cft-Risks.Pdf adresinden alınmıştır.

FATF (2021), *Updated Guidance for a Risk-Based Approach to Virtual Assets and Virtual Asset Service Providers,* 12.05.2022 tarihinde www.fatf-gafi.

org/publications/fatfrecommendations/documents/Updated-Guidance-RBA-VA-VASP.html adresinden alınmıştır.

Financial Action Task Force (2015), *Guıdance For A Rısk-Based Approach Vırtual Currencıes,* 12.05.2022 tarihinde http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/Guidance-RBA-Virtual-Currencies.pdf adresinden alındı.

FSA (2020), *The Fsa's Guide To The Act On Measures To Prevent Money Laundering And Financing Of Terrorism (The Aml Act)*, 11.06.2021 tarihinde file:///C:/Users/admin/Downloads/AML_act_2021%20(3).pdf adresinden alınmıştır.

Fuadi, F., Afrizal, A., Majid, M. S. A., Marliyah, M., & Handayani, R. (2022). A Study Of Lıterature: Cryptocurrency Of Syarıah Perspectıve. *International Journal Of Economic, Business, Accounting, Agriculture Management And Sharia Administration (IJEBAS)*, *2*(1), 1-8.

Glaser, F., & Bezzenberger, L. (2015, March). Beyond Cryptocurrencies-A Taxonomy Of Decentralized Consensus Systems. In *23rd European Conference On İnformation Systems (ECIS), Münster, Germany*.

Gruber, S. (2013). Trust, identity and disclosure: Are bitcoin exchanges the next virtual havens for money laundering and tax evasion. *Quinnipiac L. Rev.*, *32*, 135.

Guadamuz, A., & Marsden, C. (2015). Blockchains And Bitcoin: Regulatory Responses To Cryptocurrencies. *First Monday*, *20*(12-7).

He, M. D., Habermeier, M. K. F., Leckow, M. R. B., Haksar, M. V., Almeida, M. Y., Kashima, M. M., ... & Yepes, M. C. V. (2016). Virtual Currencies And Beyond: İnitial Considerations. International Monetary Fund.

Houben, R., & Snyers, A. (2018). *Cryptocurrencies And Blockchain: Legal Context And İmplications For Financial Crime, Money Laundering And Tax Evasion*.

Jacobs, G. (2018). Cryptocurrencies & The Challenge Of Global Governance. Cadmus Journal, 3 (4), 109-123.

Kozych, N. (2022). *Legal Status Of Bitcoin: Regulatory Challenges* (Doctoral Dissertation, Mykolo Romerio Universitetas).

Kumar, S. (2021). Review Of Geothermal Energy As An Alternate Energy Source For Bitcoin Mining. *Journal Of Economics And Economic Education Research*, *23*(1), 1-12.

Larsson, M., & Chamoun, E. (2021). Taxation Of Bitcoin-Filling İn The Blanks: An Explorative Analysis Of Tax Evasion Among Swedish İnvestors And The Swedish Tax Agency's Perception Of The İssue.

Lexisnexis Risk Solutions (2017), *Uncover the True Cost of Anti-Money Laundering & KYC Compliance,* 15.05.2022 tarihinde https://www.lexisnexis.

com/risk/intl/en/resources/research/true-cost-of-aml-compliance-apac-survey-report.pdf adresinden alınmıştır.

Lubbe, J. C. (1998). *Basic Methods Of Cryptography*. Cambridge University Press.

Mandjee, T. (2014). Bitcoin, its legal classification and its regulatory framework. *J. Bus. & Sec. L.*, *15*, 1.

Marian, O. (2013). Are Cryptocurrencies Super Tax Havens. *Mich. L. Rev. First Impressions*, *112*, 38.

Nakamoto, S. (2008). Bitcoin: A Peer-To-Peer Electronic Cash System. *Decentralized Business Review*, 21260.

Natarajan, H., Krause, S., & Gradstein, H. (2017). Distributed Ledger Technology And Blockchain.

OECD (2022). Crypto-Asset Reporting Framework And Amendments To The Common Reporting Standard.

OECD. (2020). Taxing Virtual Currencies: An Overview Of Tax Treatments And Emerging Tax Policy İssues.

Reserve Bank Of Australia (2021); *Cryptocurrencies: What Are Cryptocurrencies?,* 09.06.2021 tarihinde Https://Www.Rba.Gov.Au/Education/Resources/Explainers/Cryptocurrencies.Html adresinden alındı.

Rico Shirakawa, J. B., & Korwatanasakul, U. (2019). *Cryptocurrency Regulations: Institutions And Financial Openness* (No. 978). ADBI Working Paper Series.

Sadhaseevan, L. (2019). *The Regulation Of Cryptocurrencies İn The Context Of South Africa's Financial Sector* (Doctoral Dissertation).

Shestak, V., Kiseleva, A., & Kolesnikov, Y. (2021). Taxation Issues For Digital Financial Assets. *Social Science Computer Review*, 08944393211003919.

Slattery, T. (2014). Taking A Bit Out Of Crime: Bitcoin And Cross-Border Tax Evasion. *Brook. J. Int'l L.*, *39*, 829.

Slemrod, J., & Yitzhaki, S. (2002). Tax Avoidance, Evasion, And Administration. In *Handbook Of Public Economics* (Vol. 3, Pp. 1423-1470). Elsevier.

Şen, Hüseyin Ve İsa Sağbaş (2015); "Vergi Teorisi Ve Politikası," Ankara, Eylül 2015.

Ünalan, G. (2019). Kripto Paraların Vergilendirilmesi.

Vaivade, A. (2020). Exploitation Of Cryptocurrencies As A Tool For Tax Evasion: Technological And Regulatory İssues.

Valente, P. (2018). Bitcoin And Virtual Currencies Are Real: Are Regulators Still Virtual. *Intertax*, *46*, 541.

Vellutini, C. (2019). *Estimating İnternational Tax Evasion By İndividuals*. Publications Office Of The European Union.

Wiseman, S. A. (2016). Property Or Currency: The Tax Dilemma Behind Bitcoin. *Utah L. Rev.*, 417.

World Economic Forum (2021), *Navigating Cryptocurrecy Regulation*, 15.05.2022 tarihinde Https://Www3.Weforum.Org/Docs/WEF_Navigating_Cryptocurrency_Regulation_2021.Pdf adresinden alındı.

Yadav, Singh Nagendra, Goar, Vishal Ve Manoj Kuri (2020); "Crypto Wallet: A Perfect Combination With Blockchain And Security Solution For Banking," February 2020 International Journal Of Psychosocial Rehabilitation 24(2):6056-6066

Zhang, Laney (2021); "Taxation Of Cryptocurrency Block Rewards İn Selected Jurisdictions," The Law Library Of Congress, The Law Library Of Congress, Global Legal Research Directorate (202) 707-5080.

BÖLÜM 5

GÖRSEL VERİ MADENCİLİĞİ

Serpil SEVİMLİ DENİZ[1]

1 Dr.Öğ. Üyesi

Giriş

İncelenen birimlerin çeşitli özelliklerine ait sembolik değerlere veri denir. Sayılar genellikle semboller yerine kullanılır. Bilgi ise birimlerden elde edilen verilerin işlenerek anlamlı hale getirilmesidir. Başka bir deyişle bilgi, işlenmiş ham veridir (Erili, 2017). Veri madenciliği, mevcut verilerden anlamlı bilgi ve ilişkiler çıkarmak için kullanılan tekniklere verilen genel addır (Dolgun vd., 2009). Veri görselleştirmelerinin en önemli özelliği, ölçülebilir istatistiksel verilere dayalı açık bilgiler içermeleridir. Veri görselleştirme, soyutlanmış verilerin şematik formlarda görsel temsilidir (Friendly, 2008).

Veri görselleştirme, bilişim teknolojileri kaynaklı sistemlerden gelen girdileri ve bilgileri işlemeyi kolaylaştırmak için ham verileri grafikler veya çizelgelere gösterme işlemidir. Verilerin grafik gösterimleri, bir faaliyetin veya organizasyonun performansına hızlı bir bakış elde etmeyi kolaylaştırır (Techopedia, 2019). Bu görselleştirmeler, kullanıcıların veriler üzerinde yapılan analizlerden değer üretmesine olanak tanır (Marrs, 2016).

Veri analitiği, eğilimleri bulmak, iç görüler elde etmek ve bu bilgilerden soruları yanıtlamak amacıyla "ham verileri inceleme, temizleme, dönüştürme ve modelleme sürecidir" (Wikipedia, 2019).

Veri görselleştirme, görselleştirme araçlarını kullanarak "verileri" görsel öğelere dönüştürerek kullanıcıya sunmaktır. Grafikler ve haritalar gibi veri görselleştirme araçları kullanarak ham veriler, işlenmemiş veriler ve bilgiler temsil edilebilir. Bir rengi diğerinden, bir şekli diğerinden farklılaştırarak tasarımlara ve renklere dikkat çekilebilir (Wang ve ark., 2015).

Veri görselleştirme çalışma alanları kendi içinde ayrı başlıklara sahiptir. Genelde görselleştirme çalışmaları **statik** ve **interaktif** olarak sınıflandırılır. Verinin sunum şekli; veri analizi, tercih edilen teknik, grafik tipi, boyutu ve kullanılan renkler ile yapılan görselleştirme çalışmasının başarısını etkiler. Ancak veri görselleştirmenin başarısı sadece tasarım bilgisi, sanatsal dokunuşlardan ibaret olmayıp, temel istatistik bilgisi ile de harmanlanması gerekmektedir (Vanderplas ve ark., 2019).

Veri görselleştirme yeni bir iş dilidir. Başarılı görselleştirmelerin birkaç ortak özelliği vardır. Hepsi belirli ve net bir hedef içerir. İlgili bilgilere, odaklanmış verilere sahiptirler ve verileri, verilerdeki kalıpları ve ilişkileri yansıtan bir şekilde sunarlar. Belirli bir görselleştirme tekniğini benimsemeden önce dikkatli olunması gerekir. Hedefe ulaşmak için, verileri görselleştirmeden önce her seferinde akılda tutulması gereken bazı noktalar olmalıdır. İlk olarak, bir veri görselleştirme hedefi tanımlanmalıdır. İkinci olarak, odaklanmış veriler seçilmelidir. Üçüncüsü, uygun bir

teknik belirlenmelidir. Bundan sonra, diğer renk, yazı tipi ve diğer görsel seçenekleri seçilebilir. Amaç açık ve spesifik ise, verileri etkili bir şekilde ifade etmek daha iyi olacaktır. İyi bir uygulama, "Veri görselleştirmesinin karar vermede ne gibi bir değeri olacak?" sorusuyla başlamaktır. Görselleştirme görsel olarak mükemmel olmalı ve çıktının kalitesi iyi olmalıdır. Görselleştirme ölçeklenebilir olmalıdır. Veri boyutu artacağından, görselleştirme uygulamasının da aynı şekilde çalışması gerekir. Bu nedenle, sistem gelecekteki değişiklikler için ölçeklenebilirliği sağlamalıdır (Vanderplas ve ark., 2019).

Veri görselleştirme, soyut bilgilerin analiz sonuçlarının grafikler, diyagramlar, tablolar, resimler veya animasyonlar oluşturarak sunulmasıdır. Görselleştirmede amaç, istatistiksel ve değişken bilgilerinin klasik formatta sunulan kompleks verileri, kolay algılanabilecek grafik arayüzler ile rahat anlaşılır hale getirmektir. İnsan algılama sistemi 3 boyut ile kısıtlanmakta ve daha yüksek boyutlu veri yapıları, insanın algılama sınırlarının dışına çıkmaktadır. Görselleştirme sayesinde çok boyutlu veriler boyut indirgemesi yapılarak 2 ya da 3 boyuta indirgenerek daha anlaşılır hale getirilir (Bilgin ve diğerleri, 2008).

Doğrudan insan tarafından dönüştürülemeyen veriyi görsel olarak dönüştürmek için kullanılan çeşitli araç ve teknikler vardır. Veri görselleştirme amacına hizmet eden ve harika sonuçlar veren veritabanı bağlantısı olan bazı popüler çok amaçlı araçlar vardır. Bu yazılımlar, verilerin çok özel bir şekilde görselleştirilmesine ihtiyaç duymayan kuruluşlar tarafından etkin bir şekilde kullanılmaktadır.

Veri görselleştirme, çoğu zaman çakışan sınıflandırmaları kapsar. Genel olarak, görselleştirmeler, aralarında birçok alt tür bulunan üç kapsayıcı tipte kategorize edilebilir: bilimsel görselleştirme (SciVis), bilgi görselleştirme (InfoVis) ve bilgi grafikleri (Chen ve Golan, 2016). Bilimsel görselleştirme, temsili yapısı sayesinde kendisini bilgi görselleştirme ve görsel analizden ayırır. Bilimsel görselleştirme, altta yatan formları gerçekçi bir şekilde kopyalayarak temeldeki verileri temsil etmeye çalışır. (McNabb & Laramee, 2017).

Yöntem

Bilgi görselleştirme, alternatif olarak, temeldeki veri yapısına çok az benzerlik gösteren veya hiç benzemeyen işaretlerin kullanılması yoluyla temel verilerini temsil eder (Cui, 2019). Bilgi görselleştirmenin bu kadar etkili olduğunun gösterilmesi, insan algısal sistemine bir iltifattır. Bilgi görselleştirme, aşamalı olarak birçok biçime bürünmüştür. Birim görselleştirmeleri, veri öğelerinden grafik işaretlere bire bir eşlemeye sahip olanları açıklarken (Drucker ve Fernandez, 2015), bileşik görselleştirmeler iki veya daha fazla görselleştirmeyi tek bir görünümde birleştirir.

Bu tür görselleştirmeler gösterge panolarında yaygındır ve birindeki değişiklikler diğerine yansıtılacak şekilde sık sık bileşik görselleştirmeleri birbirine bağlar (Javed & Elmqvist, 2012). Bu bölümde 2020 yılında Van Yusuf Gökçenay Bilim ve Sanat Merkezi'ne devam eden 10-18 yaş arası öğrencilerle yapılan İnternet Bağımlılığı Araştırmasının verileri Tableau programı yardımıyla görselleştirilmiş, örnek görselleştirmeler sunulmuştur. Tablo 1. Dağılım grafiği

Tablo1: İnternet bağımlılığı durumu dağılım grafiği

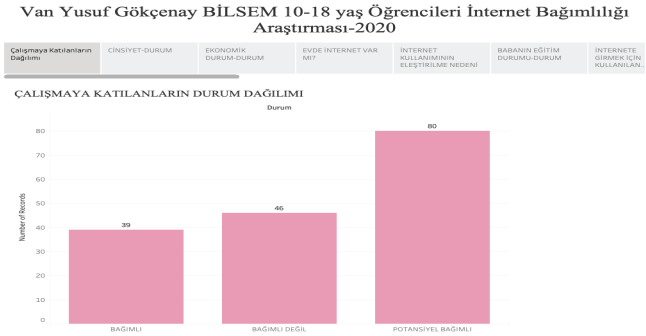

Genellikle, belirli bir veri kümesi için üstün olan görsel temsil yoktur; tüm görsel temsillerin güçlü ve zayıf yönleri vardır (Javed ve Elmqvist, 2012). Çok boyutlu görselleştirmeler, paralel koordinatlar ve dağılım grafiği matrisleri gibi yeni tekniklerle boyutsallığın zorluklarının üstesinden gelmeye çalışır (Dimara ve diğerleri, 2018). Boyutsallık sorunlarını ele alan diğer yöntemler arasında animasyon ve etkileşim yer alır. Etkileşim o kadar önemli kabul edilir ki, çoğu kişi tarafından bilgi görselleştirme kavramının temeli olduğu iddia edilmiştir (Boy, Detienne ve Fekete, 2015).

Tablo 2: pasta grafikleri.

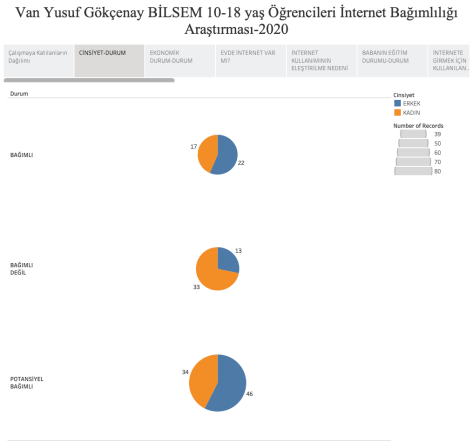

Görselleştirmelerin üçüncü sınıflandırması bilgi grafikleridir. Bilgi grafikleri, temeldeki verileri nasıl temsil ettiğiyle ayırılır. Bilgi grafikleri, glif sembolleri ve diğer tanınabilir öğeler gibi tanınabilir temsillerdir (Purchase vd., 2018). Bilgi grafiklerinin yaygın örnekleri arasında Chernoff yüzleri ve Uluslararası Tipografik Resim Eğitimi (ISOTYPE) öğeleri bulunur. Verileri temsil eden geleneksel veri görselleştirme teknikleri fonksiyonlarına göre sınıflandırıldığında; Karşılaştırmaları, ilişkileri, birleştirmeleri, dağılımları, performansları, coğrafyayı görselleştirme olarak ayırılabilir. Değerleri birbirleriyle karşılaştırmak için karşılaştırma grafikleri kullanılır. Kategoriler arasındaki farklar veya değerlerin zamanla değişimi gibi değerlerdeki farklılıkları gösterir. Verilerin birbirleriyle ilgilerini keşfetmek için İLİŞKİ kullanılır. İlişki grafiği; korelasyonlar, aykırı değerler ve veri kümeleri bulmanıza olanak sağlar. Tablo 3 anne eğitim durumu-cinsiyet ve bağımlılık durumu aralarındaki ilişkiyi göstermektedir.

Tablo3: Anne eğitim durumu-cinsiyet- bağımlılık durumu ilişkisi

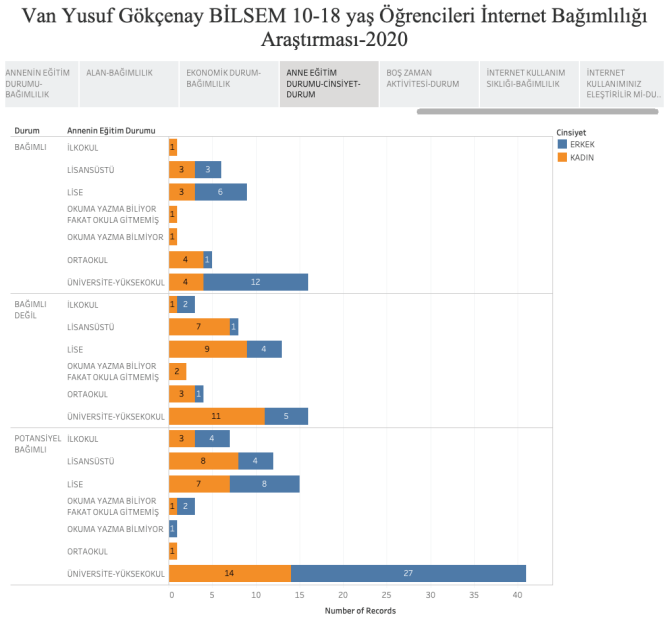

Birleştirme grafikleri, değer toplamını alıp bileşen değerlerinin bu değeri nasıl oluşturduğunu keşfeder. Birleştirme grafikleri statik olarak değer toplamının nasıl oluştuğunu veya değer toplamını oluşturan unsurların zaman içinde nasıl değiştiğini göstermek için kullanılır. Birleştirme grafikleri, birleştirmeleri değerler toplamının yüzdesine veya toplam değerdeki sabit değere göre görüntüleyebilir. Birleştirmeleri görüntülemek

için grafik türleri Sütun Grafiği, Çizgi Grafiği, Pasta Grafiği, Şelale Grafiği ve Ağaç grafikleri sayılabilir.

Tablo 4: sütun grafiği

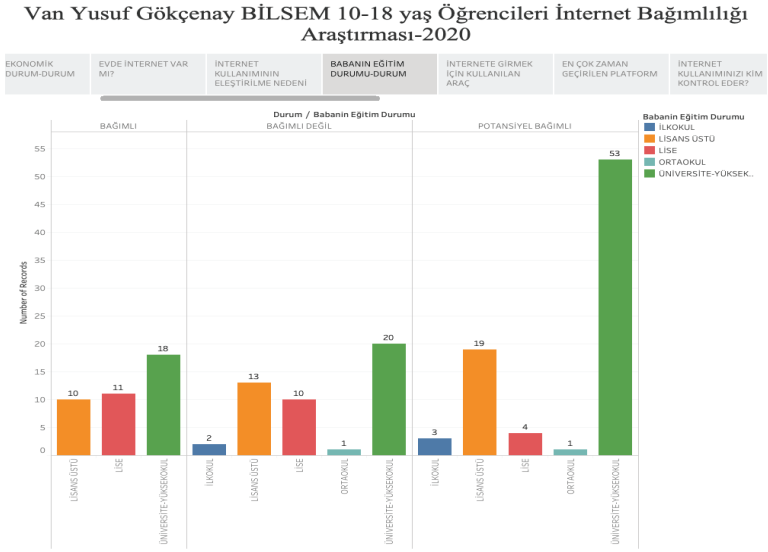

Tablo 5: Cinsiyet ve alan ile bağımlılık durumu sütun grafiği

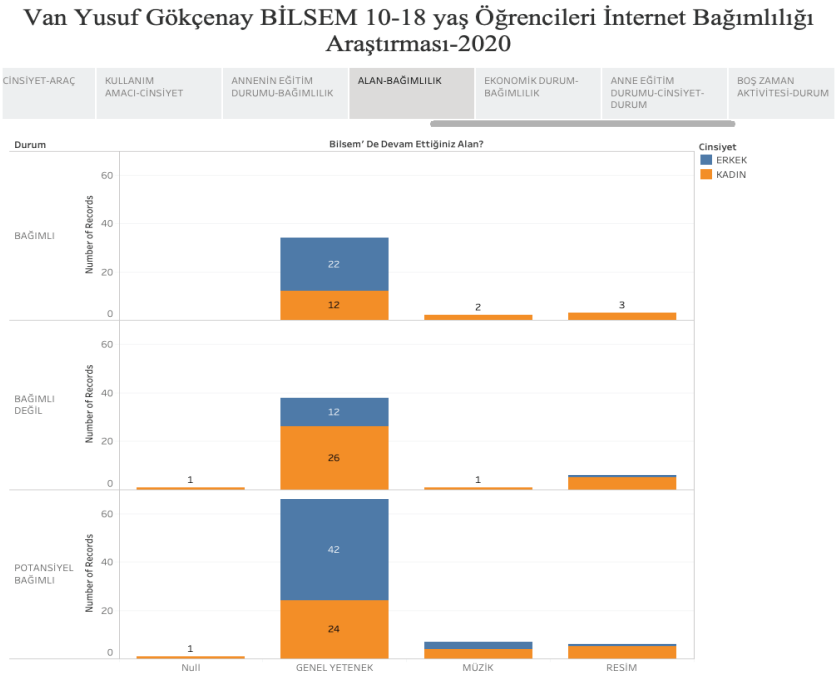

Dağılım grafikleri, veri içindeki değerlerin nasıl gruplandığını keşfetmek için kullanılır. Dağılım grafikleri; verilerinizin şeklini, değer aralıklarını ve olası aykırı değerleri gösterir. Grafik türleri; Histogram, Dağılım Grafiği, İki Boyutlu dağılım grafiği ve kutu çizimidir.

Tablo 6: İki boyutlu kutu grafiği

Van Yusuf Gökçenay BİLSEM 10-18 yaş Öğrencileri İnternet Bağımlılığı Araştırması-2020

ANNENİN EĞİTİM DURUMU-BA.. | ALAN-BAĞIMLILIK | EKONOMİK DURUM-BAĞIMLILIK | ANNE EĞİTİM DURUMU-CİNSİYET-DURUM | BOŞ ZAMAN AKTİVİTESİ-DURUM | İNTERNET KULLANIM SIKLIĞI-BAĞIMLILIK | İNTERNET KULLANIMINIZ ELEŞTİRİLİR Mİ-DURU..

Number of Records 1 – 14

Durum	İnternetiEnçok Hangi Amaçla Kullaniyorsun..	Gün İçerisinde Ne Kadar Siklikla İnternet Kullaniyorsunuz? Null	0-30 dak.	1-2 saat	3-4 saat	4 saatten fazla	30-60 dak.
BAĞIMLI	CHAT			1	1	1	
	FİLM-DİZİ-MÜZİK			4	3	2	
	ÖDEV HAZIRLAMAK		1	2		2	
	OYUN OYNAMAK			6	8	6	2
BAĞIMLI DEĞİL	ARAŞTIRMA YAPMAK		4	1	2		6
	CHAT			1			1
	FİLM-DİZİ-MÜZİK		2	3	3		1
	ÖDEV HAZIRLAMAK	1	6	3			3
	OYUN OYNAMAK			5			3
	PROGRAM YAZMAK		1				
POTANSİYEL BAĞIMLI	Null				1		
	ARAŞTIRMA YAPMAK		4	2	3		3
	CHAT		1	1	2		
	FİLM-DİZİ-MÜZİK			14	7	1	4
	ÖDEV HAZIRLAMAK		2	1	1		3
	OYUN OYNAMAK		2	13	4	4	7

Performans grafikleri, performans hesaplamasını hızlı bir şekilde görüntüleyebilmenizi sağlar. Performans grafiğine bakan bir kullanıcı, hesaplama değerini ve sonuçların beklendiği gibi olup olmadığını hızlı şekilde belirleyebilir. Performansları görüntülemek için grafik türleri; Madde imi grafiği, Gösterge, KPI, Metin ve görüntü olarak sıralanabilir. Coğrafi grafikler, bir haritadaki verilerinizi noktalar veya bölgeler olarak görüntüleyerek coğrafyaya göre verilerinizi görselleştirmenize olanak sağlar. Coğrafyayı görüntülemek Harita grafik türü kullanılır. Veri grafikleri, hassas değerleri görüntülemeniz gerektiğinde ve değerleri birbirleriyle karşılaştırmak istediğinizde kullanışlıdır. Verileri görüntülemek için grafik Tablo, Pivot Tablo kullanılabilir.

Tablo 7: Harita Grafiği

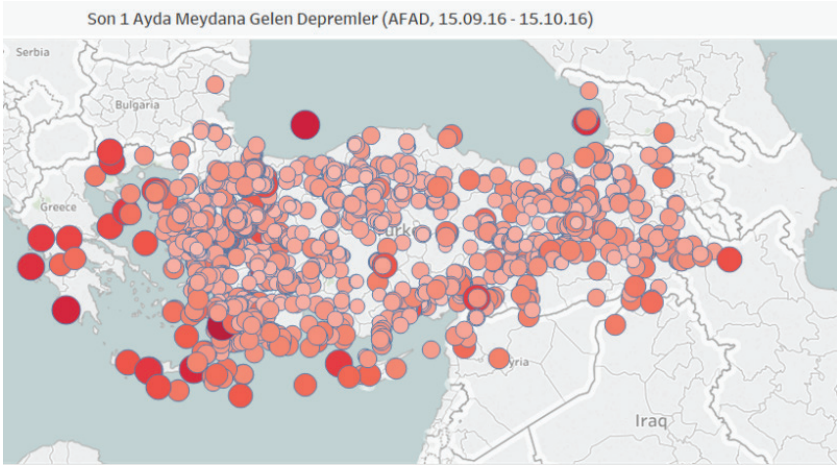

http://www.verigazeteciligi.com/tableau-ile-deprem-verilerini-gorsellestirmek/

Bu veri görselleştirme teknikleri hem geleneksel hem de büyük veriye bir dereceye kadar uygundur. Görselleştirme süreci için çok daha az insan müdahalesi olduğundan, bu araçlar aynı zamanda zamandan da büyük ölçüde tasarruf sağlar ve araştırmacıların araştırmalarını, verilerin etkili görsel formu yardımıyla yürütmelerine yardımcı olur (Dimara, 2018).

Büyük Veriyi Görselleştirme

Büyük miktarda verinin ileri düzeyde görselleştirilmesinden bahsederken, verilere tamamen yeni bir bakış açısı sağlayan ve aynı zamanda tüm permütasyon ve kombinasyonu veri çeşitliliğine uygulama ve sonuç olarak sonuç veren bazı özel görselleştirme araçlarına ihtiyaç vardır. Her verinin görselleştirmek için hesaba katılması gereken farklı hız, boyut ve çeşitliliği olduğundan, çeşitli büyük veriyi işlemek büyük bir zorluktur. Araçlar ve Teknikler Görselleştirme sadece kullanışlı değil, aynı zamanda büyük veri için öne çıkan özelliklerden biridir. Verilerin işleyişini etkileyen üç etken vardır ve veri işleme ve görselleştirme yapılırken dikkate alınması gerekir. Bu üç etken; hacim, hız ve veri çeşitliliğidir. Hacim, herhangi bir kuruluş tarafından erişilebilen ve terabayt, petabayt vb. cinsinden olabilen verilerin boyutunu ifade eder. Çeşitlilik, verilerin ses, video, metin ve görüntü formlarında temsilini ifade eder ve ayrıca yapılandırılmış ve yapılandırılmamış verileri ifade eder. Hız, verilerin değiştirilme sıklığı anlamına gelir. Büyük verileri temsil etmek ve işlemek için modern veri görselleştirme teknikleri, kelime bulutları, sembol haritaları, bağlantı şemalardır. Bu teknikler, yarı yapılandırılmış ve yapılandırılmamış verileri işlemek için özel olarak tasarlanmıştır (Russom, 2011).

Kelime bulutu

Metin verilerinin görsel temsili için bir tekniktir. Sosyal medyada kişilerin yaptığı gönderinin duygu analizini analiz etmek için kullanışlıdır. Bir Web sayfasında en sık kullanılan anahtar kelimeleri vurgular. Her kelimenin önemi, farklı yazı tipi boyutu veya rengi kullanılarak belirtilir. Bu teknik, en belirgin kelimeleri hızlı bir şekilde bulmaya yardımcı olur. Kelime bulutları, okunabilirliği, anlaşılabilirliği ve basitliği nedeniyle en yaygın kullanılan tekniktir. Kolayca paylaşılabilir ve çok etkilidir. Kelime bulutları hemen hemen tüm yaşam alanlarında kullanılmaktadır. Araştırmacılar, pazarlamacılar, eğitimciler, politikacılar, gazeteciler ve sosyal medya siteleri tarafından kullanılabilir (https://tevfikbulut.com/2018/08/02/kelime-bulutu-word-cloud).

Tablo 8: Kelime Bulutu

Sembol Haritaları

Kelimelerin yerine sembolleri temsil etmemiz dışında kelime bulutu ile aynıdır. Semboller, karşılaştırılmasını kolaylaştıran farklı boyutlarda olacaktır. Bir sembol haritası oluşturmak için nicel değer veya konum adlarına ihtiyaç vardır. Verilerdeki büyük çeşitlilik, sembollerdeki farklılığı görmek için tavsiye edilir, aksi takdirde tüm semboller aynı boyutta görünecek ve işletme kullanıcısının bunları ayırt etmesi ve görselleştirmenin optimize edilmiş sonuçlarını bulması zor olacaktır (https://asiyeyigit.com/yoneticiler-icin-buyuk-veri-kavramlari-bolum-2).

Tablo 9: Sembol Haritası

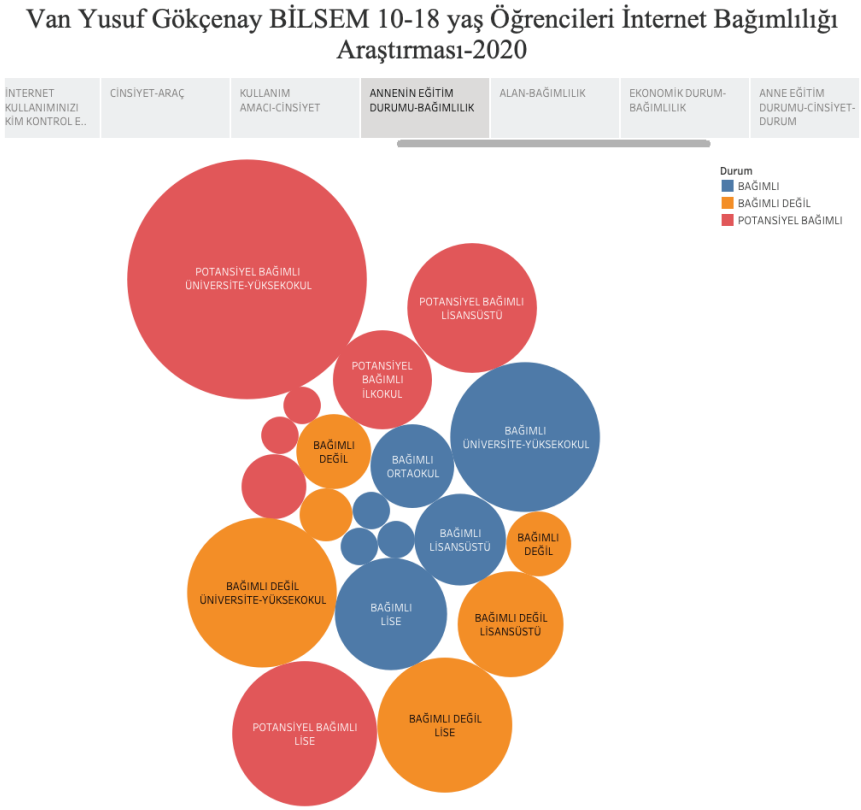

Bağlantı Tabloları

Bu görselleştirme tekniği, eylem ve tetikleyicileri arasındaki bağlantıyı göstermek için kullanılır. Aynı zamanda aralarındaki bağlantının gücünü de gösterir. Analitik olmadan büyük verilerin etkili bir şekilde görselleştirilmesi mümkün değildir. Optimizasyona ulaşmak, karmaşıklığı azaltmak için veriler önceden işlenmelidir. Analitik, büyük veri görselleştirmesini harika bir şekilde kolaylaştırır. Görselleştirme ve analitiğin sıkı entegrasyonu, çeşitli büyük veri uygulamaları için etkili çıktı elde etmede önemli bir rol oynar.

Tablo 10: Bağlantı tablosu

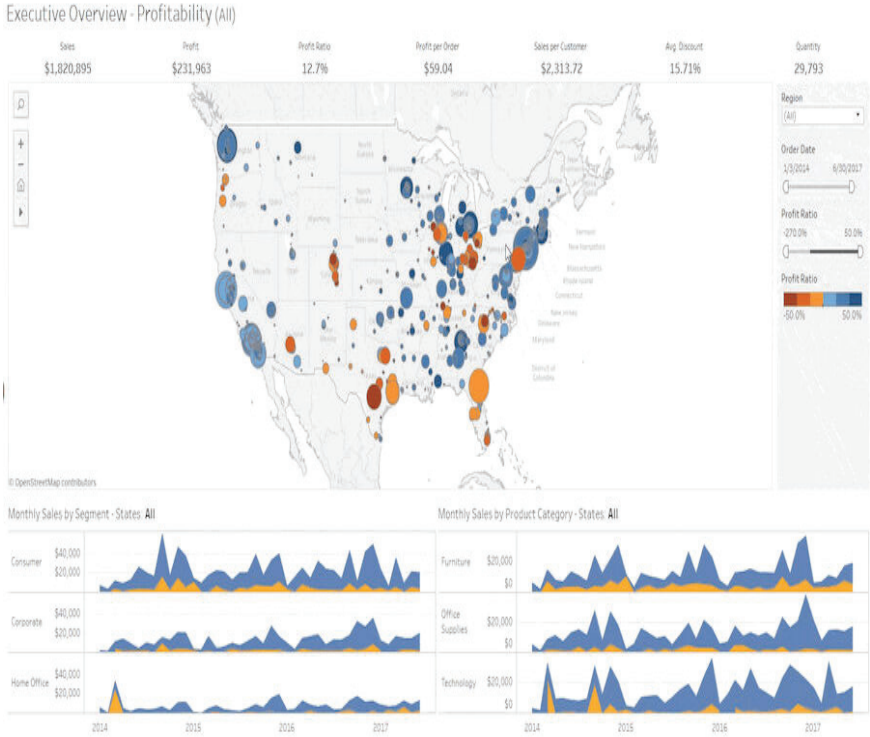

https://ceaksan.com/tr/tableau

Ağaç Haritaları

Ağaç haritaları, hiyerarşik verileri bir dizi iç içe dikdörtgenler olarak görüntüler. Ağacın her dalına bir dikdörtgen verilir ve daha sonra alt dalları temsil eden daha küçük dikdörtgenlerle döşenir. Bir yaprak düğümün dikdörtgeni, verilerin belirli bir boyutuyla orantılı bir alana sahiptir. Çoğunlukla yaprak düğümler, verilerin ayrı bir boyutunu göstermek için renklendirilir. Renk ve boyut boyutları ağaç yapısıyla bir şekilde ilişkilendirilir, belirli bir rengin özellikle alakalı olup olmadığı gibi başka şekillerde fark edilmesi zor olan desenler genellikle kolayca görülebilir. Ağaç haritalarının ikinci bir avantajı, yapıları gereği alanı verimli kullanmalarıdır. Sonuç olarak, ekranda aynı anda binlerce öğeyi okunaklı bir şekilde görüntüleyebilirler (Li ve ark., 2019).

Tablo 11: Ağaç Harita

Van Yusuf Gökçenay BİLSEM 10-18 yaş Öğrencileri İnternet Bağımlılığı Araştırması-2020

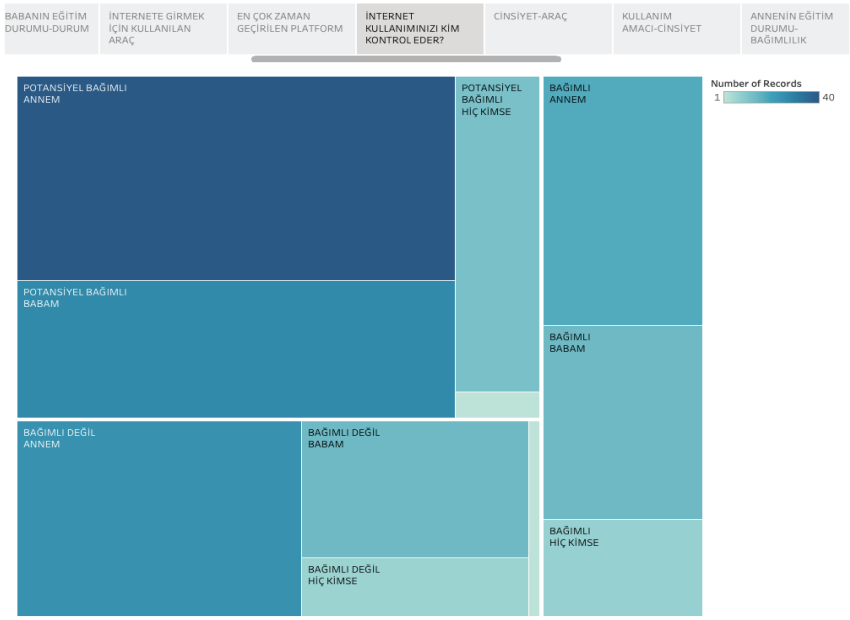

Ağ Diyagramları

Farklı nesneler daire şeklinde yerleştirilir ve göreliğe göre birbirine bağlanır (Gorodov ve Gubarev, 2013).

Bağlantı düğümleri küçük noktalar, daireler veya ikonlar ile gösterilebilir. Basit çizgilerle temsil edilen bağlantılar düğümleri birbirine bağlar. Bazı durumlarda tüm düğümler ve çizgiler eşit görselleştirilmez. Ek değişkenler kullanılarak görselleştirme zenginleştirilebilir. Örnek olarak, görselleştirmede düğümlerin büyüklüğü ve çizgilerin uzunluğu değerlerin orantısına göre değişebilir. Bağlantılı sistemleri haritalandırırken, ağ haritaları bağlantıların yoğunluğu, üretilmesi ve kümelenmesine göre bir yapılanma izlemektedir. Ağ haritalarında iki önemli şekilde görselleştirme yapılır. Düğümler ya direk ya da dolaylı olarak üretilir. Dolaylı ağ bağlantıları, sadece kimlikler arasındaki bağlantıları göstermektedir. Direk olan ağ bağlantıları ise iki kimlik arasındaki bağlantıların tek yönlü veya çift yönlümü olduğu sorusunu cevaplar. Ağ bağlantılarının veri işlemede sınırlı kapasiteleri vardır ve çok fazla düğüm ve çizgiler varken verileri okumak çok zordur.

Tablo 12: Ağ Grafiği

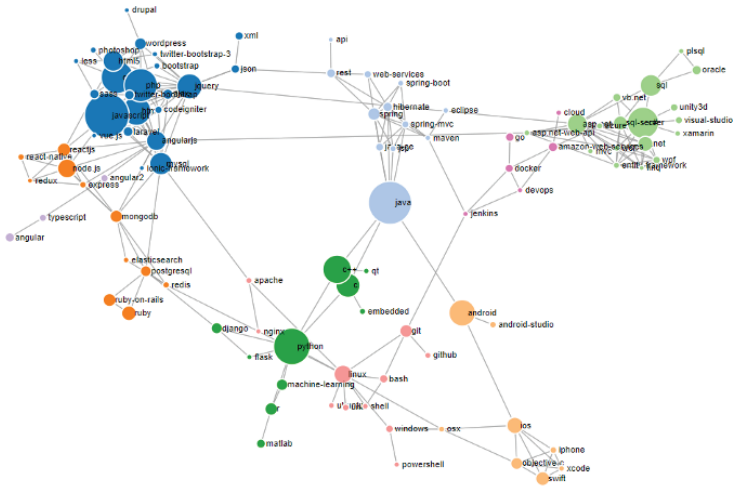

https://ichi.pro/tr/tableau-icin-kolaylikla-bir-ag-grafigi-olusturmak-uzere-d3-js-v4-ten-yararlanin-224469163076046

Sonuç

Verilerin optimize edilmiş görselleştirmesini elde etmek tamamen, gereksinime uyan ve verileri uygun şekilde görüntüleyen en iyi temel görselleştirme yöntemini ne kadar etkili bulduğunuza bağlıdır. Çünkü farklı zamanlarda, çeşitli görevleri yerine getirmek için farklı görselleştirme teknikleri kullanılmalıdır. Çoğu profesyonel, bir hedefe ulaşmak veya bir görevi gerçekleştirmek için en iyi tekniğin hangisi olduğunu bilemez. Sonunda doğru veriler için yanlış sonuçlar elde edilebilir. Yukarıda açıklanan görselleştirme teknikleri hem de geleneksel hem de büyük veriler için kullanılabilir. Önemli olan tek şey, kullanıcılarının akıllıca kararlar almalarına yardımcı olan, kolayca anlaşılabilir çıktılar elde edilmesidir. Kutu grafikleri ve korelasyon matrisleri, boyutuna bakılmaksızın verileri ve bileşimini hızlı bir şekilde anlamamıza yardımcı olan tekniklerdir.

Bilgiyi görsel biçimde anlamak, tablo, metin vb. gibi geleneksel yolla verilen bilgilere göre çok daha kolaydır. Görselleştirme, verileri yorumlamayı ve düzeltici karar vermeyi kolaylaştıran bir alandır. Hem geleneksel hem de büyük verileri işlemek için görselleştirme teknikleri mevcuttur. Ancak bazı teknikler yanlış görselleştirme sunumuyla sonuçlanabilir. Bu nedenle, verileri daha iyi anlamak için uygun görselleştirme yöntemini seçmek önemlidir.

KAYNAKLAR

Bilgin, T.T. ve Çamurcu, A.Y. 2008. "Çok Boyutlu Veri Görselleştirme Teknikleri", Akademik Bilişim 2008 Konferansı, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale, 2008.

Boy, J., Detienne, F.,ve Fekete, J.-D. (2015). Storytelling in information visualizations: Does it engage users to explore data? *2015 ACM Conference on Human Factors in Computing Systems (CHI)*, 1449–1458. https://doi.org/10.1145/2702123.2702452

Chen, M., & Golan, A. (2016). What may visualization processes optimize? *IEEE Transactions on Visualization and Computer Graphics*, *22*(12), 2619–2632. https://doi.org/10.1109/TVCG.2015.2513410

Cui, W. (2019). Visual analytics: A comprehensive overview. *IEEE Access*, *7*(2019), 81555–81573. https://doi.org/10.1109/ACCESS.2019.2923736

Dimara, E., Bezerianos, A., & Dragicevic, P., (2018). Conceptual and methodological issues in evaluating multidimensional visualizations for decision support. *IEEE Transactions on Visualization and Computer Graphics*, *24*(1), 749–759. https://doi.org/10.1109/TVCG.2017.2745138

Drucker, S. M., & Fernandez, R. (2015). A unifying framework for animated and interactive unit visualizations. Retrieved from https://pdfs.semanticscholar.org/

Dolgun M.Ö., Özdemir T.G., Oğuz D. İstatistikçiler Dergisi 2- 48-58

Erilli, N. A. (2017). İstatistik-1 (2. baskı). Ankara: Seçkin Yayınları.

Friendly, M., (2008). Miletones in the history of thematic cartography, statistical graphics and data visualization .http://www.math.yorku.ca/SCS/Gallery/milestone/milestone.pdf

Gorodov E.Y., ve Gubarev V.V., (2013). "Analytical Review of Data Visualization Methods in Application to Big Data," Journal of Electrical and Computer Engineering.

Javed, W., & Elmqvist, N. (2012). Exploring the design space of composite visualization. *2012 IEEE Pacific Visualization Symposium (PacificVis)*, 1–8. https://doi.org/10.1109/PacificVis.2012.6183556

Li, R.Y.M; Chau, K. W.; Zeng, F.F., (2019). "Ranking of Risks for Existing and New Building Works". Sustainability. ***11*** *(10): 2863. doi:10.3390/su11102863.*

Marrs M., (2016). *The Difference Between Data, Analytics, and Insights*. Retrieved November 07.

McNabb, L.ve Laramee, R. S. (2017). Survey of surveys (SoS) - Mapping the landscape of survey papers in information visualization. *Computer Graphics Forum*, *36*(3), 589–617. https://doi.org/10.1111/cgf.13212

Purchase, H. C., Isaacs, K., Bueti, T., Hastings, B., Kassam, A., Kim, A., & Hoesen, S. van. (2018). A classification of infographics. In P. Chapman, G. Stapleton, A. Moktefi, S. Perez-Kriz, & F. Bellucci (Eds.), *Diagrammatic Representation and Inference. Diagrams 2018* (Vol. 10871, pp. 210–218). https://doi.org/10.1007/978-3-319-91376-6_21

Russom P., (2011). Big data analytics.TDWI best practices report, fourth quarter, 2011, 19: 40

Techopedia, (2019). *Data Visualization*. Erişim Tarihi: Aralık 2019

https://www.techopedia.com/definition/30180/data-visualization

Vanderplas S., Cook D., Hoffman H., (2019). Testing Statistical Charts: What Makes a Good Graph?. *Annual Review of Statistics and Its Application.* https://doi.org/10.1146/annurev-statistics-031219- 041252

Wikipedia.2019. Erişim Tarihi: Aralık 2019

https://en.wikipedia.org/wiki/Data_analysis

Wang, L., Wang,G., Alexander, C.A.(2015). Big data and visualization: Methods, challenges and technology progress. *Digital Technologies, 1*(1), 33–38. Science and Education Publishing.

Erişim tarihi: Aralık 2019. https://medium.com/@huseyinelci2000/veri-görselleştirmenin-önemi-dd4ff0754343

Erişim tarihi: Aralık 2019. https://tevfikbulut.com/2018/08/02/kelime-bulutu-word-cloud.

Erişim tarihi: Aralık 2019. https://asiyeyigit.com/yoneticiler-icin-buyuk-veri-kavramlari-bolum.

Erişim tarihi: Şubat 2021. http://www.verigazeteciligi.com/tableau-ile-deprem-verilerini-gorsellestirmek/

Erişim tarihi: Mart 2021. https://ichi.pro/tr/tableau-icin-kolaylikla-bir-ag-grafigi-olusturmak-uzere-d3-js-v4-ten-yararlanin-224469163076046

BÖLÜM 6

KIRSAL TURİZM İŞLETMELERİNDE İNOVASYON VE İNOVASYONUN ÖNÜNDEKİ ENGELLER

Begüm Dilara EMİROĞLU[1]

1 Dr. Öğr. Üyesi Begüm Dilara EMİROĞLU, Şırnak Üniversitesi Turizm ve Otel İşletmeciliği Yüksekokulu, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3668-1632

1. GİRİŞ

Günümüz artan rekabet ortamında, bilim adamları, araştırmacılar ve uygulayıcılar, sürdürülebilir rekabet avantajı elde etmek için yeniliğin gerekliliğine ve önemine odaklanmakta ve ürünleri, süreçleri, teknikleri veya prosedürleri geliştirmeye ve yönetim anlayışlarını sürekli değiştirmeye odaklanmaktadır (Tuzunkan, 2017: 13861). Günümüzün hızla büyüyen endüstrileri dünyasında, özellikle de turizm endüstrisinde yenilikçi olmak çok önemlidir (Slivar vd., 2016: 38). Turizmde faaliyet gösteren kuruluşlar, rekabetçi kalabilmek için, aynı ortamda faaliyet gösteren rakiplerinden kendilerini farklılaştırmalıdır (Monteiro ve Sousa, 2011: 171). Turizm faaliyetlerine doğrudan katılan ve turizm firmalarından hizmet alan turistler açısından turizm sadece turistik ürünler sunan bir işletmeden ibaret değildir. Turistik ürünlerin soyut olması sebebiyle turist psikolojisi ve alışkanlıklarının yanı sıra yerel halkın sosyo-külütrel yapısı da turizm deneyimlerini etkileyebilir. Bu nedenden ötürü sektörde faaliyet gösteren firmalar turistleri memnun etmek ve onların devamlılığını sağlamak adına birbirleriyle sürekli rekabet içindedir (Tuzunkan, 2017: 13862). Turizm sektöründe inovasyonun kullanılması, verimliliğin artması, kaliteli hizmetin geliştirilmesi ve yeni ürünlerin tanıtılması yoluyla firmaların rekabet etme yeteneğini arttırmayı amaçlamaktadır (Meneses ve Teixeira, 2011: 26).

Turizm kapsamında inovasyon, sektörün gelişmesini ve topluma anlamlı şekillerde katkıda bulunmasını sağlamak için değişime amaçlı bir şekilde uyum sağlamayı veya değişimi şekillendirmeyi önermektedir (Brooker ve Joppe, 2014: 502). Kırsal turizmde inovasyon, hem üretkenliği hem de turistlerin memnuniyetini arttırmak için bir kaynak teşkil etmektedir (Toader ve Gica, 2014: 57). İnternetteki gelişmeler, pazarlama girişimleri ve yeni işbirliği şekilleri gibi bazı yenilikler kırsal turizmde değişimleri yönlendirmektedir (Williams, 2007: 26).

Birçok kırsal alan Avrupa Birliği'ndeki en dinamik bölgeler arasında yer almakla birlikte, bu alanların çoğu nüfusun yoğunluğu, temel hizmetlerin yetersizliği, yetersiz işgücü piyasası ve düşük temel altyapısı nedeniyle zarar görmektedir. Yenilik faaliyetleri ve yeni teknolojiler modernizasyon sürecine ve rekabetçilik seviyesine büyük ölçüde katkıda bulunmaktadır. Turizm sektöründe baskın olan küçük ve orta ölçekli işletmeler, işlem maliyetlerini azaltmak, verimliliği arttırmak, pazar gücü kazanmak, giderek daha rekabetçi hale gelmek ve küresel bir ortamda ayakta kalabilmek için ölçek ve kapsam ekonomileri elde etmek zorundadır. Ürün, pazarlama ve organizasyonel yeniliği teşvik eden yatay ve dikey entegrasyon ve aynı zamanda esnek yapılar, işletmelerin değişikliklere uyum sağlamalarına ve rekabet güçlerini arttırmalarına yardımcı olmaktadır. Turizm oldukça rekabetçi bir sektör olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle bu alanda

faaliyet gösteren firmaların yenilikçi olmaları gerekmektedir (Toader ve Gica, 2014: 58).

Artan küresel rekabet ortamında hayatta kalabilmek için, turizm sektöründe yer alan firmalar, özellikle de küçük olan işletmeler inovasyon araçlarını kullanarak rakiplerinden ayırt edilmek istemektedir. Kırsal turizmde, çoğunlukla küçük ve orta ölçekli işletmeler olarak nitelendirilen KOBİ'ler bulunmaktadır ve çoğu zaman bu işletmeler diğer sektörlerde bulunan işletmelerden daha az yenilikçi olarak kabul edilmektedirler (Cosma vd., 2014: 507-508). Çünkü birçok kırsal turizm işletmesi, işletmeyi yaşam tarzı ile birleştiren olgun bireyler ve/veya aileler tarafından yönetilen pazar odaklı bir şekilde faaliyet göstermektedir. Bu girişimciler diğer girişimciler kadar kâr odaklı değillerdir. Sermayeye ve teknolojiye finansal olarak değerli yatırımlar yapmak için gerekli olan mali hacimleri bulunmamaktadır ve genel yaklaşımları gelişmekten ziyade hayatta kalmaktır (Joppe ve Brooker, 2013: 34-35). Ayrıca bu küçük ölçekli işletmelerin inovasyon yapmalarında sermaye, beceri, eğitim, pazarlama desteğinin düşük olması, tedarikçilerinin boyutunun küçük olması, modern yönetim sistemlerinin eksikliği, insan sermayesinin düşük seviyede olması ve işgücü devir hızının yüksekliği gibi pekçok zorluk bulunmaktadır (Brooker ve Joppe, 2014: 502; Lopez ve Ramos, 2015: 637). Bu tür zorluklar işletmelerin yenilik yapmasını da engellemektedir (Brooker ve Joppe, 2014: 502).

Tüm bu nedenlerden ötürü kırsal turizm işletmelerinde inovasyon ve inovasyonun önündeki engellerin inceleneceği bu çalışmada ilk olarak inovasyon kavramı ve küçük ve orta ölçekli işletmelerin inovasyon yapmada karşılaştıkları engeller üzerinde durulacak ve sonrasında kırsal turizm işletmelerinin en çok hangi inovasyon türlerini gerçekleştirdikleri ve inovasyon yapmaları önündeki engeller ortaya çıkarılarak bu doğrultuda önerilerde bulunulacaktır.

2. İNOVASYON KAVRAMI VE ÖNÜNDEKİ ENGELLER

Yenilikçilik, işletmelerin mevcut pazar paylarının arttırabilmeleri, yeni pazarlara girebilmeleri ve rekabet avantajı elde edebilmeleri için kullandıkları büyüme stratejilerinin temel araçlarından biridir. Hızla değişen teknolojiler ve şiddetli küresel rekabet, mevcut ürün ve hizmetlerin katma değerini hızla aşındırdığı için, küresel pazarlarda artan rekabetin motive ettiği şirketler, inovasyonun önemini kavramaya başlamışlardır. Bu nedenle inovasyonlar (yenilikler), daha verimli üretim süreçleri uygulamak, pazarda daha iyi performans göstermek, müşteri algısında olumlu bir itibar aramak ve bunun sonucunda sürdürülebilir rekabet avantajı elde etmek gibi birçok nedenden dolayı kurumsal stratejilerin vazgeçilmez bir bileşenini oluşturmaktadır (Gunday vd., 2011: 662).

İnovasyon (yenilik), herhangi bir yeni, problem çözme fikrini kullanıma sokma sürecini ifade etmektedir. İnovasyon, yeni fikirlerin, süreçlerin, ürünlerin veya hizmetlerin üretilmesi, kabul edilmesi ve uygulanmasıdır (Slivar vd., 2016: 40). İnovasyonu beceri, yatırım, girişim ve rekabetin yanında işletmenin verimliliğini yönlendiren beş temel unsurdan biri saymak mümkündür. İnovasyon, problem çözme ve yeni bir şey meydana getirme sürecidir. Ürünleri takım halinde birleştirme, iletişimi geliştirme, yeni bütçe sistemlerini yerleştirme, maliyetleri düşürme gibi tüm fikirler aynı zamanda birer yeniliktir (Pivcevic ve Pranicevic, 2012: 338).

Yenilik yeni bir problem çözme fikrini uygulamaya dönüştüren ve birey tarafından yeni olarak algılanan bir ürün, süreç, uygulama ya da fikir olabilir. Yenilikler, yeni ve pazarlanabilir ürün ve hizmetlere veya yeni üretim ve dağıtım sistemine yol açan birleşik faaliyetler olarak tanımlanabilir (Ottenbacher ve Gnoth, 2005: 206). İnovasyon, bir buluşun ticarileştirilmesidir, ancak bu parlak yeni fikirlerin firmaların ürünlerine, süreçlerine veya organizasyonel yöntemlerine uygulanmasıyla pazara sunulan parlak yeni fikirler olarak da tanımlanabilir (Souto, 2015: 144).

Birçok tanım arasında, inovasyon "bir süreç, yani yeni bir ürün veya hizmet, yeni teknoloji, yeni organizasyon veya mevcut teknolojik süreç ve organizasyonları kullanarak mevcut ürün veya hizmetin geliştirilmesi faaliyeti" olarak tanımlanmıştır (Ramadani vd., 2019: 271). Daha çağdaş olan çalışmalar genellikle OEC'nin öne sürdüğü inovasyon tanımını kullanmaktadır (Civre ve Omerzel, 2015: 314). İnovasyon, "yeni veya önemli ölçüde iyileştirilmiş bir ürünün (mal veya hizmet) veya sürecin, yeni bir pazarlama yönteminin veya iş uygulamalarında, işyeri organizasyonunda veya dış ilişkilerde yeni bir organizasyonel yöntemin uygulanmasıdır" (OECD, 2005: 46). Bu tanım doğrultusunda inovasyon daha öncesinde hiç yapılmamış bir şeyin ortaya konması ya da daha önceden herhangi bir yerde yapılmış bir şeyin ilk defa herhangi bir endüsti kolu veya işletmede kullanılması durumu olarak kabul görebilir (Örücü vd., 2011: 62).

İnovasyon uygulamaları yeni pazar yaratmak ya da pazar payını arttırmak, yurt dışında pazar yaratmak, üretim esnekliğini arttırmak, üretim kapasitesini arttırmak, işgücü maaliyetini azaltmak, hammadde tüketimini azaltmak, enerji tüketimini azaltmak, çevre kirliliğini azaltmak, standartlar ve mevzuatların ortaya koyduğu gerekliliklere uymak amacıyla gerçekleştirilmektedir (Günay, 2007: 22). Örücü vd. (2011: 62) ise inovasyonun 3 temel amacı bulunduğunu belirtmiştir: a) *işletmenin varlığını sürdürebilmesi*, b) *işletmenin pazarda lider konuma gelmesi*, c) *kârın arttırılması*

Yenilik faaliyetleri ve yeni teknolojiler, piyasa rekabetçiliği ve verimlilik düzeyi ile yakından ilgilidir. Yenilikçi faaliyetler, uzun vadeli ekono-

mik büyümenin en önemli bileşenlerden biri olmuştur (Toader ve Gica, 2014: 58). Yenilikleri farklı şekillerde katogorize edebilmek mümkündür ancak literatürde en sık rastlanan sınıflandırma biçimleri yeniliğin derecesine (radikal ve kademeli) ve yeniliğin odağına göre (ürün ve süreç) yapılan sınıflandırmalardır (Güleş ve Bülbül, 2004: 116).

Radikal inovasyon "mevcut ikamelerle karşılaştırıldığında, tamamen yeni özellikler ve performans veya maliyette iyileştirme potansiyeli ile teknolojik gelişmedeki önemli sıçramalara dayalı ürünlerin ticarileştirilmesini içerir". Bu tanım radikal inovasyonun iki boyutu içermesi gerektiğine dair Linton'un (2009) tanımıyla uyumludur: teknolojik gelişmede önemli bir sıçrama (teknik boyut) ve tamamen yeni özellikler ve iyileştirme için bir potansiyel (sosyal boyut). Radikal bir inovasyon, firma için yeni bir inovasyon değil, dünya için yeni bir inovasyon olmalıdır (Chang vd., 2012: 442). Radikal yenilikler, mevcut pazarları veya endüstrileri dönüştüren veya yenilerini yaratan ürünlerde, süreçlerde veya hizmetlerde çarpıcı bir değişiklik yaratır. Artımlı (kademeli) yenilik genellikle mevcut ürün veya hizmetlerde maliyet veya özellik iyileştirmelerini vurgular ve kullanım yeterliliklerine bağlıdır (Leifer vd., 2000: 5). Artımlı (kademeli) yenilikler tipik olarak mevcut ürün tekliflerinin uzantıları veya mevcut süreçlere mantıklı ve nispeten küçük uzantılar iken, radikal ürün yenilikleri, önemli ölçüde yeni teknolojilerin veya fikirlerin var olmayan veya mevcut pazarlarda dramatik davranış değişiklikleri gerektiren pazarlara geliştirilmesini veya uygulanmasını içerir. Tanımlardaki farklılıklara rağmen, araştırmacılar bir organizasyondaki radikal inovasyonun artımlı inovasyondan çok farklı olduğunu ve firmaların uzun vadeli başarısı için kritik olduğunu vurgulamaktadır (Mcdermott ve O'Connor, 2002: 424-425).

Yenilik türlerinin birçok kategoriye ayrılmasına karşılık, Avrupa Birligi ve OECD ülkeleri tarafından temel alınan Oslo Manual yeniliklerin biçimsel olarak sınıflandırılmasında yol göstermektedir (Günay, 2007: 9). Oslo Manuel firmaların faaliyetlerinde çok çeşitli değişiklikleri kapsayan 4 tür yenilik tanımlamaktadır. Bunlar ürün, süreç, örgütsel ve pazarlama yenilikleridir. (OECD, 2005: 16-17).

Müşterilerin değişen gereksinim ve istekleri ile birlikte teknoloji alanında meydana gelen yeniliklere bağlı olarak örgütler ürün yeniliklerine gereksinim duymaktadır (Günay, 2007: 11). Bir ürün yeniliği, özellikleri veya amaçlanan kullanımları açısından yeni veya önemli ölçüde iyileştirilmiş bir mal veya hizmetin piyasaya sürülmesidir. "Ürün" terimi hem malları hem de hizmetleri kapsamak için kullanılmaktadır. Ürün yenilikleri, hem yeni mal ve hizmetlerin tanıtılmasını hem de mevcut mal ve hizmetlerin işlevsel veya kullanıcı özelliklerinde önemli iyileştirmeler yapılmasını içerir (OECD, 2005: 48). Turizm sektöründe bir turizm ürününün inovasyonu, pazara yeni veya önemli ölçüde geliştirilmiş bir ürün

getirmek demektir. Turizm ürünü (yeni veya geliştirilmiş) şirket için yeni olmalıdır ancak sektör için yeni olması gerekmez (Cosma vd., 2014: 508). Ürün üreten hizmetler varolduğu gibi hizmet üreten işletmelerde mevcuttur. Hizmet üreten işletmelerin ürettikleri hizmetler ürün kapsamında değerlendirilebilir. Bu doğrultuda hizmet işletmelerinin sundukları ürün yenilikleri hizmetlerde ürün yeniliği olarak tanımlanabilir. Hizmetlerde ürün yenilikleri verimlilik ve hız gibi hizmetin sağlanma biçiminde yapılan önemli iyileştirmeler, mevcut hizmetlere yeni özellikler eklenmesi veya tümüyle yeni hizmetlerin pazara sunulmasını içerebilir. İnternet bankacılığında meydana gelen yüksek derecede iyileştirilmiş hız ve kullanım kolaylıkları ve kiralık araçlara erişimi kolay hale getiren eve teslim ve evden alım hizmetleri gibi yenilikler hizmette ürün yeniliklerine örnek olarak verilebilir (Günay, 2007: 12-13).

Bir süreç yeniliği, yeni veya önemli ölçüde iyileştirilmiş bir üretim veya teslimat yönteminin uygulanmasıdır. Bu teknikler, ekipman ve /veya yazılımda önemli değişiklikler içerir (OECD, 2005: 49). Turizm bağlamında bir sürecin yenilikçiliği, turizm ürünleri için yeni veya önemli ölçüde iyileştirilmiş bir süreç, dağıtım yöntemi veya destek faaliyeti sağlamak anlamına gelir. Yenilik (yeni veya gelişmiş) şirket için yeni olmalıdır ancak turizm sekötürü için yeni olması gerekmez (Cosma vd., 2014: 508). Ulaştırma hizmetlerinde Gps izleme aygıtlarının kullanılması, bir seyahat acentasında yeni bir rezervasyon sisteminin kullanılması ve bir danışmanlık firmasında proje yönetimi için yeni tekniklerin geliştirilmesi gibi yenilikler turizm bağlamında süreç yeniliklerine örnek olarak verilebilir. Süreç yenilikleri ayrıca satınalma, bakım ve onarım ve muhasebe gibi destekleyici faaliyetlerdeki yeni ekipmanlar, yazılımlar ve teknikleri de kapsayabilir. Örneğin yeni bir bilgi iletişim teknolojisinin kullanılması bu destekleyici faaliyetlerin verimlilik ve kalitesini arttırabilir ve böyle bir durumda meydana gelen değişiklikler süreç yeniliği kapsamında tanımlanabilir (Günay, 2007: 14).

Pazarlama yenilikleri, yeni veya önemli ölçüde geliştirilmiş pazarlama yöntemlerini ele almaktadır (Toader ve Gica, 2014: 59). Bu doğrultuda bir pazarlama yeniliği, ürün tasarımında veya ambalajında, ürün yerleştirmede, ürün tanıtımında veya fiyatlandırmasında önemli değişiklikleri içeren yeni bir pazarlama yönteminin uygulanmasıdır (OECD, 2005: 49). Turizm kapsamında pazarlama yenikleri yapmadaki amaç turizm ürünlerinin cazibesini arttırmak veya yeni pazarlara girmektir (Cosma vd., 2014: 508). Ürün performansının, üretim sisteminin ve hizmetin pazarlanması pazarlama yeniliklerini oluşturmaktadır. Ürünün performansını pazarlamak ürünü konumlandırma anlamına gelmektedir. Bu doğrultuda ürünün konumunu pazarlamak bir yeniliktir. Örneğin, yüksek gelir seviyesine sahip kişilere hitap eden ve spor arabalar içinde en iyisi olarak kabul gören

Ferrari'nin konumundan yararlanarak Michelin lastik markasının pazarlanması bir pazarlama yeniliği olarak kabul edilebilir (Günay, 2007: 15).

Bir örgütsel yenilik, firmanın iş uygulamalarında, işyeri organizasyonunda veya dış ilişkilerinde yeni bir organizasyonel yöntemin uygulanmasıdır (OECD, 2005: 51). Örgütsel bir yenilikle birlikte şirketin verimliliğini artırmak için kullanılması gereken şirket yapısında veya yönetim yöntemlerinde yeni veya önemli değişiklikler yapılır (Cosma vd., 2014: 508). İşletmelerde yeni bir işletme içi haberleşme sisteminin kurulması (intranet) veya yeni bir maliyetlendirme sisteminin kullanılması örgütsel yeniliklere örnek olarak gösterilebilir. Kalite yönetim sistemlerinin uygulanması ve işletme personeline karar almaları husunda daha fazla özerklik tanıyan ve yönetime katılmalarına olanak tanıyan örgütsel bir modelin ilk kez uygulanması örgütsel olarak gerçekleşen yeniliklere örnek olarak verilebilir (Günay, 2007: 16-18).

Yenilikler, belirli bir sektördeki ekonomiyi büyüten kilit unsurlardır. Özellikle turizm sektörü en rekabetçi sektörlerden biri olduğu için farklı türde yeniliklere ihtiyaç duymaktadır (Genc ve Genc, 2017: 51). Yenilik faaliyeti bir dizi faktör tarafından engellenebilir. İnovasyon faaliyetlerine hiç başlamamanın nedenleri olabileceği gibi inovasyon faaliyetini yavaşlatan veya beklenen sonuçları olumsuz etkileyen faktörler de olabilir. Yüksek maliyetler veya talep eksikliği gibi ekonomik faktörler, kalifiye personel veya bilgi eksikliği gibi kurumsal faktörler ve düzenlemeler veya vergi kuralları gibi yasal faktörler inovasyon yapmayı engelleyen faktörler arasında sayılabilir. Küçük ve orta ölçekli işletmeler (KOBİ'ler), mevcut finansman eksikliğini inovasyon yatırımlarının önündeki önemli bir engel olarak tanımlayabilir. İşletmeler, inovasyonu değerli hale getirmek için işletmelerin talep etmesi gereken fiyatlarla yeni ürünlere olan talep eksikliğinden endişe duyabilirler. İşletmeler, inovasyon faaliyetlerinde bulunmak için gerekli kalifiye personele sahip olmayabilir veya işgücü piyasasında gerekli personeli bulamadıkları için inovasyon faaliyetleri yavaşlayabilir. Altyapı eksikliği, özellikle büyük şehirlerin dışında bulunan kırsal turizm işletmelerinde inovasyon için önemli bir engel olabilir. Tüm bunlara ilaveten işletmenin bir inovasyon geliştirmek için ihtiyaç duyulacak teknolojiler veya pazarlar hakkında bilgi sahibi olmaması veya işletmenin ortak inovasyon projeleri için uygun ortaklar bulamaması gibi diğer nedenler de inovasyon yapmalarının önündeki engeller olarak sayılabilir (OECD, 2005: 112). Örneğin, Örücü vd. (2011: 65) KOBİ'lerin yenilik yapması önündeki engelleri; a) yenilik yapmak için yeterli fona sahip olmamaları, b) yeniliğin oldukça yüksek rik içermesi, c) teknolojik olarak know-how eksikliği, d) teknoloji ulaşımının zor ve pahalı olması, e) kalifiye personel bulmada yaşanılan zorluk ve eksiklik, f) yeniliğe gerekli ve yeterli zamanı ayıramama, g) yeniliğe gerek duymama, h) yeniliği pazarlayamamak ve

ticaret safhasına dökememek, i) müşteriler tarafından oluşturulan baskı (dış talep baskısı), j) müşteri ihtiyaçlarının gizliliği olarak sıralamıştır.

İşletmelerde yenilikleri etkileyen engeller (Demirel ve Tohum, 2017: 13-14):

- **Yenilik için ayrılan fonların yetersiz olması:** Faaliyetlerini sürdürmek için mali kaynaklara ihtiyaç duyan işletmeler, gerçekleştiği takdirde mali yüklerini attıracak olan yenilik uygulamalarını çoğu zaman fon yetersizlikleri nedeniyle yapamazlar.

- **Araştırma ve geliştirme eksikliği:** Ar-Ge işletmelerin birbirleriyle rekabet etmesi bakımından büyük bir önem taşımaktadır. Ar-Ge konusunda yaşanan sorunlar ve Ar-Ge 'den kaynaklanan eksiklikler yenilik konusundan başlıca faktörlerden birini olulşturmakta ve işletmeleri birbirleriyle rekabet edemez hale getirmektedir.

- **Kalifiyeli personel eksikliği:** Örgütlerin yenilik faaliyetlerini başlatabilmeleri ve yenilik konusundaki uygulamaları sürdürebilmeleri için kalifiye personele ihtiyaçları vardır. Bilginin hızlı bir şekilde nüfus ettiği günümüzde çalışanların bu hıza ayak uydurmaları ve kendilerini her daim geliştirmeleri gerekmektedir. İşletmelerde yenilik faaliyetlerinin gerçekleşmesini sağlayacak kişilerin çalışanlar olmasından ötürü, çalışanların eğitiminin yenilik faaliyetlerini gerçekleştirecek düzeyde olması gerekmektedir. Bunun tam tersi bir durum işletmelerde yeniliğe engel teşkil edecektir.

- **Çalışanların deneyim eksikliği:** İşletmelerde yenilik faaliyetlerini hayata geçirecek olan işletmelerin kendileri olmasına rağmen, işletmelerin bireylerden oluştuğu göz önünde bulundurulursa işletmelerde gerçekleştirilecek olan yenilik faaliyetleri doğrudan personelin deneyimi ile ilişkilidir. İşletme personeli yenilik faaliyetlerini gerçekleştirecek deneyim ve tecrübeye sahip değilse bu durum işletmelerin yenilik yapmalarında bir engel oluşturur.

- **Çalışanların yeniliğe direnç göstermesi:** Çalışanların yenilik konusunda endişeleri olmaları, yenilik konusundaki yanlış algıları, yönetim tarafından yenilik konusunda yetersiz bir şekilde bilgilendirilmeleri ve yeniliğin kendilerine fazladan işyükü getirebileceğine dair endişeleri gibi birçok durum, onların yeniliğe direnç göstermelerine sebep olabilir. Bu gibi sebeplerden ötürü çalışanlar yeniliğe karşı olumsuz bir tutum sergileyebilir ve bu durum işletmelerin önünde bir engel teşkil edebilir.

- **Kısa vadeli devlet politikaları:** İşletmelerde yeniliğe dair yapılan uygulamalar süreç gerektiren ve zamana yayılan bir olgudur. İşletmelerdeki yenilik faaliyetlerinin gerçekleştirilebilmesi için bu sürece karkı sağlayan her unsurun kısa ve uzun vadeli planları olmalıdır. Bu unsurların

en başında devlet politkaları ve bu politikaların hayata geçirilmesi yer almaktadır. Devlet politikalarının yetersiz ve kısa vadeli olmasından ötürü işletmeler yeteri kadar destek alamaz ve yenilik uygulamaları gerçekleştiremezler.

- **Bürokrasi engelleri:** KOBİ'lerin destekler ve hukuki konularda önlerine çıkan engeller yenilik yapmalarının önünde bir engel teşkil etmektedir. Örneğin, yenilik yapmak için gereken malzemenin ulusal kaynaklardan tedarik edilememesi durumunda, işletme malzemeyi temin etmek için ithalata yönelebilir. Ancak ithalat ile ilgili mevzuatın örgütün aleyhine olması, örgütün yenilik yapması önünde bir engel teşkil edebilir.

- **Bankaların kredi politikaları:** Bankalar tarafından sağlanan kredi olnaklarının kolaylıklar içermemesi, kredi başvuru şartlarının bankalar tarafından ağır tutulması ve işletmelere yüksek oranda finanaman yükü getirmesi gibi durumlar KOBİ'lerin yenilik yapmaları önünde bir negel teşkil edebilir.

- **Ulaşımı güç ve pahalı teknoloji:** Teknoloji işletmelerdeki yenilik uygulamalarının başarısında en önemli faktördür. Teknolojinin yurtdışından getirilmesi ve bu durumun işletmeler için yüksek maliyetli olmasından ötürü ulaşımı güç ve pahalı teknoloji Kobilerin yenilik uygumalarının önünde bir engel teşkil etmektedir.

- **Devlet politikalarının rekabet üzerindeki olumsuz etkisi:** Devlet teşvik ve yardımlarının belirli sektörlerde çok yoğun belirli sektörlerde ise çok az olması, bu sektörlerde bulunan işletmeler arasında haksız rekabet ortamı doğurur. Devletin teşvik ve yardımlarını alamayan işletmeler rakiplerine karşı dezavanjlı bir duruma düşer ve bu durumun onların yenilik çalışmaları gerçekleştirmelerinin önünde bir engel teşkil eder.

OECD (1997: 52) ise işletmelerin yenilik faaliyetlerini engelleyen faktörleri üç unsura ayırmıştır:

- Ekonomik faktörler
  - aşırı algılanan riskler
  - maliyetin çok yüksek olması
  - uygun finansman kaynaklarının eksikliği
  - inovasyonun geri ödeme süresinin çok uzun olması
- Kurumsal faktörler
  - inovasyon potansiyeli (Ar-Ge, tasarım vb.) yetersizliği;
  - nitelikli personel eksikliği
  - teknoloji hakkında bilgi eksikliği

- piyasalar hakkında bilgi eksikliği
- inovasyon harcamalarının kontrol edilmesinin zor olması
- firmada değişime karşı direnç olması
- dış hizmetlerin mevcudiyetindeki eksiklikler
- işbirliği fırsatlarının eksikliği

• Diğer sebepler

- teknolojik fırsatların eksikliği
- altyapı eksikliği
- daha önceki yenilikler nedeniyle yenilik yapmaya gerek olmaması
- mülkiyet haklarının zayıflığı
- düzenlemeler, mevzuat, standartlar, normlar, vergilendirme
- yeni ürün ve işlemlere yanıt vermeyen müşteriler.

İnovasyon engelleri ile ilgili pekçok araştırma gerçekleştirilmiştir (Demirel ve Tohum, 2017; Günay, 2007; Örücü vd., 2011; Sabuncu, 2014). Örneğin Demirel ve Tohum (2017: 14-25) Gaziantep'de bulunnan KOBİ'ler üzerinde gerçekleştridiği araştırmasında işletmelerin yenilik faaliyetlerini yapmada örgüt içi ve dışı birtakım engellerle karşılaştığını, örgütlerin en fazla örgütsel yenilikler gerçekleştirdiğini, örgüt içi engeller içerisinde örgüt kaynaklı engellerin, örgüt dışı engeller içerisinde ise devlet politikalarından kaynaklı engellerin yenilik yapmanın önündeki en büyük engeller olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Günay (2007: 66-89) İstanbul ilinde faaliyet gösteren KOBİ'lerin önündeki yenilik engellerinin neler olduğunu belirlemek amacıyla bir araştırma gerçekleştirmiş ve işletmelerin yenilik yapmadaki içsel engellerini personel eğitiminin eksik olması, yeniliğe ayrılan fonların yetersizliği, daha önce gerçekleştirilen yenilik uygulamalarına bağlı olarak yeniliğe ihtiyaç duyulmaması, örgüt yapısının yenilik faaliyetlerine uygun olmaması, yenilik uygulamalarına harcanan sürenin çok uzun olması; dışsal engelleri ise işletme girdileri ile ilgili maliyetler, araştırma enstitülerine girişim engelleri, bankaların krediler üzerine belirlediği politikalar, ortak girişimde bulunulcak işletme sayısının azlığı, devletin kobiler üzerindeki desteğinin az olması, uygulanan vergi politikaları olarak bulmuştur.

Örücü vd. (2011: 58-72) Balıkesir ilinde faaliyet gösteren KOBİ'ler üzerinde gerçekleştirdiği bir araştırmada işletmelerin en çok ürün inovasyonu ve daha sonrasında sırasıyla, süreç, örgütsel, hizmet ve pazarlama inovasyonu gerçekleştirdiklerini ortaya çıkarmıştır. Araştırmada ayrıca kobilerin inovasyon yapma başarısının arttığı, inovasyon yapma faaliyet-

lerinin işletmelerin yasal yapısına göre farklılık göstermediği ve işletmelerin Ar-Ge'ye ayırdıkları payın inovasyona dair stratejilerin belirlenmesinde önemli rol oynadığı da bulunmuştur.

Sabuncu (2014: 103-118) Denizli ilinde faaliyet gösteren KOBİ'ler üzerinde gerçekleştridği bir araştırmada yeniliğin önündeki işleme içi engelin işletmelerin yenilik için ayırdıkları fonların yetersiz olması, işletme dışı engelin ise devletin yenilik ile ilgili sağladığı finansal ve hukuksal desteklerde bürokrasinin yüksek düzeyde olması olarak bulmuştur.

3. KIRSAL TURİZM İŞLETMELERİNDE İNOVASYON VE ÖNÜNDEKİ ENGELLER

Turizm önemli bir değişim geçirmekte ve yeni perspektifler gerektiren yeni zorluklarla karşı karşıya kalmaktadır. Bu değişikliğin en az iki boyutu tanımlanabilir:

- kitle turizminden ayrılma eğilimi ile karakterize edilen yeni turizm biçimleri
- turistik ürünün yaratılması, üretimi ve tüketimi üzerinde yaygın bir etkiye sahip bilgi ve iletişim teknolojilerinin yayılması (Stamboulis ve Skayannis, 2003: 35).

Günümüzde, turizm genellikle turistin ihtiyaçlarıyla ve istekleriyle özelleştirilmiş ve segmentleştirilmiş bir endüstri olarak tanımlanmaktadır. Uluslararası düzeyde, hizmetlerin yenilikçi olmadığı fikrinin yerini, yeniliğin imalat sanayinde olduğu gibi hizmetler sektöründe de eşit derecede önemli bir rol oynadığını ileri süren teoriler almıştır. Turizmde yeni teknolojilerin kullanımı, yeni hizmetler ve yeni dağıtım yolları oluşturan organizasyonel ve yapısal değişiklikler daha fazla önem kazanmaya başlamıştır (Cosma vd., 2014: 507).

Turizm aktiviteleri çoğunlukla kırsal kalkınma için önemli bir anahtar olarak görülmektedir. (Naghiu vd., 2005: 88). Kırsal turizm kent dışı ortamlarda herhangi bir boş zaman deneyimini kapsayan geniş bir çerçevedir. Bu, tarım ve doğa temelli deneyimleri, sağlıklı yaşam, açık havada yapılan rekreasyon faaliyetleri, kültür, sanat, miras ve mutfak vb. turizm deneyimlerini içermektedir (Joppe ve Brooker, 2013: 34).

Turizm tüketimindeki tüketici davranışı, esas olarak ziyaret edilen yerlerde mevcut olan benzersiz faaliyetleri hedefleyen daha bölümlere ayrılmış, uzmanlaşmış ve sofistike bir pazar geliştirerek kapsamlı bir şekilde değişmektedir (Novelli vd., 2006: 1141). Kırsal turizm kent sakinlerinin kentsel yaşamdan kaçma ve kırsal gelenekler ve yaşam tarzlarıyla bağlantı kurma isteğinin artması nedeniyle son yıllarda hızlı bir şekilde gelişmektedir. Kırsal turizm, kırsal alanlardaki nüfusun korunmasına, doğal

alanların ve geleneksel kültürlerin korunmasının desteklenmesine, sıkıntılı bölgelerin iyileştirilmesine ve özellikle de gelişmekte olan ülkelerde küçük üreticilerin sosyo-ekonomik koşullarının iyileştirilmesine katkıda bulunabilir (Lopez ve Ramos, 2015: 635).

Turizm, doğası gereği, ekonomik geçiş sürecindeki kırsal bir topluluğun hayatta kalması için temel nitelikler olabilecek olumlu ekonomik faydalara yol açabilen dış sermayeyi yerel topluluğa çeker. Bu ekonomik faydalar yerel sanayi tabanının çeşitlendirilmesi, artan kamu istihdamı, daha yüksek gelirler, vergi tabanının genişlemesi ve ticari gelir büyümesi gibi faydaları içerir (Hjalager, 1996: 103). Ayrıca, kadınlara, gençlere ve sosyal olarak savunmasız grupların (örneğin yerli topluluklar) işgücü piyasasına girmesine, daha iyi işler veya yeni gelir kaynakları bulmalarına yardımcı olacak bir kanal olabilir (Lopez ve Ramos, 2015: 635).

Kırsal konaklama bir oda servisinden çok daha fazlasıdır. Kırsal konaklamada çoğu misafir, kır evinde kalmanın ötesinde ekstra hizmetler ve unutulmaz deneyimler beklemektedir. Bu nedenle, müşterilerin artan ihtiyaçlarını karşılamak, ev sahiplerinin ve diğer bölgesel hizmet sağlayıcıların işbirliği yapmasını, değişime açık olmasını ve yaratıcı ve yenilikçi olmasını gerektirmektedir (Raffai, 2013: 748).

Hizmet sektörünün bir parçası olan turizm, kaçınılmaz olarak yeni teknolojilerdeki gelişmelerle ilişkilendirilmiş ve organizasyonel ve yapısal yeniliklerle canlanmıştır. Bununla birlikte, turizmde (hem politika hem de yönetimde) değişim için ana çaba şimdiye kadar bilgi ve iletişim teknolojilerinin (BİT) maliyetleri düşürmek, işlemleri ve bilgi alışverişini hızlandırmak için bir araç olarak kullanılmasına odaklanmıştır (Stamboulis ve Skayannis, 2003: 35). Turizmde değişim ve yenilik bilgi ve iletişim teknolojileri (BİT) kullanımı ile ilgilidir. Artan rekabetin ve küreselliğin bulunduğu bir ortamda hayatta kalabilmek için turizm sektöründe yer alan firmalar, özellikle de küçük olan işletmeler inovasyon araçlarını kullanarak rakiplerinden farklılaşmak zorundadır. Bu nedenle turizmde inovasyon, kalıcı küresel ve dinamik bir süreç olarak görülmelidir (Cosma vd., 2014: 508).

Kırsal turizm düşük teknolojili bir sektördür ancak bu sektördeki en derin dönüşüm 1990 ile 2000'li yıllar arasında gerçekleşmiştir. Bu durum müşteri profilindeki ve tercihlerindeki değişiklikler, bilgi ve iletişim teknolojilerinin (BİT'ler) büyük ölçüde benimsenmesi, artan çevresel farkındalık ve kamu düzenlemelerinden ve tüketicilerden gelen gereksinimlerden kaynaklanmıştır. Bu nedenle inovasyon zorluklarla yüzleşmek ve bu trendlerden elde edilen fırsatları değerlendirmek için stratejik bir varlık haline gelmiştir (Lopez ve Ramos, 2015: 635). Yenilik sadece kırsal ekonominin önemli bir parçası olmamakta aynı zamanda verimlilik ve

rekabet için de bir esas sayılmaktadır. Sonuç olarak, yenilik tüm kırsal alanların imajını şekillendirebilmektedir (Williams, 2007: 25).

Kırsal turizm küçük ölçekli olması, yeşil konulara odaklanması ve kendine has özel tesisleri bakımından diğer ürünlerden belirgin derecede farklılaştığı için turizm ürününün inovasyonuna olumlu olarak katkıda bulunur (Hjalager, 1996: 103). İnternet gelişmeleri, pazarlama girişimleri ve yeni işbirliği biçimleri gibi çeşitli yenilikler kırsal turizmdeki değişiklikleri yönlendirmektedir. (Williams, 2007: 26).

Hjalager (1996: 104) kırsal turizmde yeniliğin birbirinden tamamen farklı 2 açıdan değerlendirelebileceğini belirtmiştir

- kırsal kaynaklara dayalı turizm ürünlerinin alanını ve ölçeğini genişleterek turizm ürününde yapılan yenilik
- tamamen tarımsal üretime odaklanmaktan uzaklaşıp giderek daha fazla boş zaman odaklı üretime odaklanarak üretim çeşitlendirilmesi yoluyla kırsal ilçelerde toplum düzeyinde yapılan yenilik.

Lopez ve Ramos (2015: 637) ise kırsal turizmde yapılan yenilikleri şu şekilde sınıflandırmıştır:

- Radikal yenilikler
- Yeni veya geliştirilmiş hizmetler;
- Süreç yenilikleri;
- Pazarlama yenilikleri;
- Örgütsel yenilikler;
- Çevresel yenilikler.

Kırsal turizmde yenilik, sıfırdan orijinal bir turistik ürün yaratmak (örneğin, yerel özelliklerin yalnızca bir arka plan veya ilham kaynağı olduğu bazı tema köyleri) ve aynı zamanda mevcut doğal veya kültürel değerler için profesyonel bir pazarlama ortamı geliştirmek (örneğin, doğal ve beşeri miras alanları çevresinde turizm hizmetleri ve altyapıyı organize etmek ve teşvik etmek) anlamına gelebilir. Yenilik, bir konum (yer, alan, parkur), etkinlik (ör. festival, kültürel etkinlik), hizmet veya hizmet paketi (ör. organize tur) olarak tanımlanan bir turistik ürün olabilir. Yenilikçi turizm çözümleri, i) rezervasyon ve turist bilgilendirme süreçlerinin yönetilmesi, ii) yenilikçi tanıtım kanalları ve araçlarının kullanılması veya iii) kırsal turizmi ürünlerini genellikle başka bir bağlamda sunulan turizm türleri ile birleştirmek (örn. kırsal sağlık turizmi gibi) gibi yollarla yaratılabilir (Kurtyka-Marcak ve Kutkowska, 2017: 384-385). Benzer şekilde Williams (2007: 28-29) bilgi iletişim teknolojilerinin gelişimi, ulaşım teknolojilerinin gelişimi ve sürdürülebilir ve yeşil turizm girişimlerinin

kırsal inovasyonu etkilediğini belirtmiştir.

Kırsal turizmde yönetim ve hizmetin teknolojik yeniliği, temel olarak yönetim sisteminin yenilenmesini ve ulaşım, iletişim, konaklama, gezi, eğlence, güvenlik, denetim, turizm işletmeciliği ve şikayetlerin ele alınması gibi turizmle ilgili hizmet araçlarının iyileştirilmesini içerir. Kırsal turizmde yapılan bu teknolojik inovasyonların başarı göstergesi turizm ürünün ticari değerinin hayata geçirilmesiyle mümkündür. Bu nedenle, kırsal turizm ürünlerinin teknolojik yeniliği; turizm talebini ve turizm pazarındaki hızlı eğilimi incelemeli ve yeniliği bir araç, pazarı bir rehber, ekolojik çevresel kaynaklarını ise bir temel olarak dikkate almalıdır. Aynı zamanda güzel, harika, yeni ve mutlu ilkelerini takip etmeli ve ve turizmin geziden tatile, ziyaretten katılıma kadar olan piyasa eğilimini kavramalıdır. Ayrıca, köy turizminin teknolojik yeniliği turizm ürünlerinin yaşam döngüsünü iyileştirecek ve köy turizminin sürdürülebilir kalkınmasını teşvik edecek olan "yemek", "konut", "hareketli", "ziyaret", "alışveriş", "eğlenceli" olmak üzere altı turizm unsuru etrafında oluşan yeni köy turizmi ürünleri sunmalıdır (Hu vd., 2012: 287-288).

Yenilik kapasitesi turizm endüstrisinin büyümesi için bir ön koşuldur. Bu nedenle, genel olarak ve özellikle kırsal turizm sektöründe yenilik yapmak faydalıdır. Turizm endüstrisinin yenilik yeteneği oldukça düşüktür ve iyileşme ihtiyacı bulunmaktadır (Ronningen, 2010: 15). Turizmin kişiye özel deneyim taleplerinin hakim olduğu bir çağda KOBİ'ler, turistlerin en özel ilgi ve ihtiyaçlarına cevap vererek onlara yeterli ürün ve hizmet sağlamada kilit bir rol oynamaktadır. KOBİ'ler dünya çapında seyahat ve turizm endüstrisinin can damarını oluşturmakta ve bir bölgenin kalkınmasını güçlü bir şekilde etkilemektedir (Novelli vd., 2006: 1141).

Yenilikçilik, kırsal turizmde rekabet gücünün önemli bir itici gücü olarak sayılmaktadır (Kurtyka-Marcak ve Kutkowska, 2017: 384). Turizm sektöründe, özellikle de kırsal turizmde, çoğunlukla küçük ve orta ölçekli işletmeler (KOBİ'ler) bulunmaktadır. Bu işletmeler diğer sektörlerde bulunan işletmelere kıyasla daha az yenilikçi olarak kabul edilmektedirler (Cosma vd., 2014: 507). Birçok kırsal turizm işletmesi, işletmeyi yaşam tarzı ile birleştiren olgun bireyler ve/veya aileler tarafından yönetilen pazar odaklı bir şekilde faaliyet göstermektedir. Bu küçük aile işletmeleri, alternatif kariyer arayan bireyler için çekici nitelikleri olan, nispeten düşük profesyonel becerilere ve finansal engellere sahip işletmelerdir. Diğer girişimciler kadar kâr odaklı değiller, bu da sermayeye ve teknolojiye finansal olarak değerli yatırımlar yapmak için gerekli kritik kitle seviyelerine ulaşmayı zorlaştırmaktadır. Bu yaşam tarzının doğasında müşteri ile daha fazla kişisel temas içinde olma yaklaşımı bulunmaktadır. Bu işletmeler genel olarak gelişmekten ziyade hayatta kalmaya odaklanmışlardır (Joppe ve Broker, 2013: 32-35). Yenilik bu küçük, bağımsız ve aileler

tarafında işletilen işletmeler için çok büyük bir zorluk teşkil etmektedir (Brooker ve Joppe, 2014: 502).

Küçük ölçekli işletmelerin inovasyonlarında sermaye, beceri, eğitim, pazarlama desteğinin düşük olması gibi birkaç zorluk bulunmaktadır (Brooker ve Joppe, 2014: 502). Kırsal turizmdeki yenilik engelleri çoğunlukla tedarikçilerin (küçük) boyutu, modern yönetim sistemlerinin eksikliği, insan sermayesinin düşük seviyede olması ve işgücünün devir hızının yüksekliği ile ilgilidir. Bu durum teknoloji, bilgi ve fonlara erişimi üzerinde olumsuz bir etkisi sağlamaktadır (Lopez ve Ramos, 2015: 637). Joppe ve Brooker (2013: 31-42) Ontario kırsal turizm sektöründe yaptığı bir araştırmada kırsal turizm işletmelerinin esnek bir yapıya sahip olduğunu, yenilik faaliyetlerine düzgün bir şekilde bağlı kalmadıklarını ve ticari büyüme aramadıklarını ortaya çıkarmıştır. Çalışmada sektörün karşı karşıya kaldığı sorunlar sırayla fon, talep, ürün geliştirme; işbirliği, altyapı, pazarlama; araştırma; ve politika olarak bulunmuştur. Bunun yanı sıra işbirliği, araştırma, pazarlama, iletişim, yönetim, insan kaynakları ve yatırım alanlarında yapılacak yeniliklerin kırsal turizmin başarısında önemli olduğu da ortaya çıkarılmıştır.

Hizmet kuruluşlarının işbirlikçi uygulamaları inovasyonun güçlenmesinde önemli bir role sahiptir. İnovasyonun oluşmasındaki en temel çekirdeklerden bir tanesi de bilgi ve yetenektir. Kurum içinde çalışanlar inovasyon kapasitesiyle ilişkili olarak bilginin bir kaynağı olabilir. Bunun dışında hükümet desteği de işletmelerin inovasyon yeteneğini güçlendirmektedir (Ronningen, 2010: 18). Raffai (2013: 751) market bilgisi, eğitim ve yetenek, işbirliği, karar verme, risk alma, girişimcilik ruhu, misafir yönelimi, akılcılık gibi faktörlerin inovasyonu etkilediğini ortaya çıkarmıştır.

Ronningen (2010: 18-18) işletme büyüklüğü, işbirliği, bilgi ve yetkinlik, ihracat yönelimi, kamu hibesi, pazar yönelimi (dış kaynaklardan bilgi elde etme çabalarını içerir), gelişim süreçlerinde çalışanların katılımı gibi faktörlerin kırsal inovasyonun belirleyicileri olduğunu ve kırsal turizmde inovasyon ile ilgili önceki çalışmalarda aşağıdaki sonuçlara ulaşıldığını belirtmiştir:

- Kırsal turizm işletmelerinin oldukça düşük yenilikçi kapasiteye sahiptir
- Küçük işletmeler büyük işletmelere göre daha az yenilikçi kapasiteye sahiptir
- İşbirliği yenilikçi yeteneği güçlendirmektedir
- Bilgi ve yetkinlik yenilikçi kapasite için belirleyicidir

- Kamusal yardımlar işletmelerin yenilikçi yeteneği arttırabilmektedir
- İhracat yönelimi ürün yeniliğini arttırmaktadır
- Pazar yönelimi ve çalışan katılımı yenilikçiliği arttırabilmektedir.

Cosma vd. (2014: 514) kırsal turizm işletmesi sahiplerinin yeniliğe her zaman ihtiyaç olduğunun farkında olduklarını ve bu yönde bazı adımlar attıklarını ortaya çıkarmıştır. 2009-2001 yılları arasında, sundukları hizmetlerde ve ürünlerde iyileştirmeler meydana getirdiklerini ve çoğunluğunun talebi canlandırmak için çeşitli promosyon yöntemleri ve yeni dağıtım kanalları aracılığıyla pazarlama yeniliği yaptıklarını bulmuştur. Yeniliği arttırmanın nedenleri ise özellikle kısa vadede bir kâr artışı, orta ve uzun vadede müşteri sayısında artış sağlama ve müşteri sadakati yaratma olarak bulunmuştur.

Ronningen (2010: 15) Norveç'te bulunan kırsal turizm işletmeleri üzerinde gerçekleştirdiği araştırmada kırsal turizm işletmelerinin yenilikçi kapasitesini işletmelerin işbirliğine katılımı, piyasa bilgi sistemlerinin kullanımı ve çalışanların yetkinliğini artırmak için alınan önlemler ile yakından ilişkili bulmuştur. Ayrıca, ihracat odaklı işletmelerin diğer işletmelere göre daha fazla ürün yeniliği yaptıklarını, kamu hibeleri alan işletmelerin de diğer işletmelere kıyasla ortalama olarak daha fazla ürün ve pazar yeniliği uyguladıklarını ortaya çıkarmıştır.

Raffai (2013: 747) Macaristan'ın Veszprem ilçesinde bulunan kırsal konaklama hizmet sağlayıcılarının yenilik yeteneği olgunluğunun pazar bilgisi, eğitim, yönetim olanakları, konuk yönlendirme ve akılcılık gibi yetenek alanlarına göre tanımlanabileceğini bulmuştur.

Lopez ve Ramos (2015: 643-644) Arjantin'deki kırsal turizm işletmeleri üzerinde gerçekleştrdiği araştırmada kırsal turizmde hizmet veren firmalara radikal yeniliği tanıtmak gerektiğini, firmaların yenilik için düşük bir eğilime sahip olduğunu ve gerçekleştirilen yeniliklerin çoğunlukla teknolojik olmadığını (örneğin, yeni veya iyileştirilmiş hizmetler, işgücü organizasyonu, yeni pazarlama stratejileri değişiklikler) bulmuştur. Çalışmada ayrıca teknolojik yeniliklerin arka plan alanları ve ön büro hizmetlerini iyileştirmek için bilgi iletişim sistemleri kullanılarak gerçekleştirildiği, kırsal turizmde faaliyet gösteren firmaların küçük ölçekli oldukları için yenilikleri gerçekleştirmede gerekli olan finansmana erişimde engeller yaşadıkları ve bu durumun yeniliklerin benimsenmesi önünde önemli bir engel teşkil ettiği ortaya çıkarılmıştır.

Toader ve Gica (2014: 61-70) 2009-2012 döneminde Cluj County'de bulunan konaklama işletmelerinin inovasyon odağını tespit etmeyi amaçlamıştır. Yazarlar çalışmalarında işletmelerin ne tür yenilikler uyguladık-

ları, yeniliğin uygulanmasında hangi engellerin bulunduğu ve yeniliğin etkilerinin ne olduğunu anlamaya çalışmışlardır. Çalışmada işletmelerde yapılan en güncel yenilik türünün ürün yeniliği olduğu bulunmuştur. Bunun dışında süreç yeniliklerinin Cluj County kırsal turizminde önemli bir yere sahip olduğu görülmüş ve mutfak ekipmanları ve ısıtma sistemlerinde yeni veya önemli ölçüde geliştirilmiş yenilikler yapıldığı ortaya çıkarılmıştır. Çalışmada organizasyonel yeniliklerin Cluj County kırsal turizminde daha az görüldüğü ortaya çıkarılmıştır. Birimlerin yarısının herhangi bir değişiklik yapmadıklarının, diğer yarısının ise yerel toplulukla veya diğer birimlerle farklı türden işbirlikleri başlatıp geliştirdikleri görülmüştür. Yerel üreticilerle olan işbirliğinin bir sonucu olarak, konukevleri müşterilerine geleneksel kumaşlar (kumaşlar - şapkalar, kürk mantolar; halılar; ahşap oymalar), sağlıklı yemekler (et ve süt ürünleri, orman meyveleri ve mantarlar, lavanta, çilek, bal, şarap, yağ) veya binicilik hizmetleri sunmaktadırlar. Konukevi sahiplerinin algılarına göre, uygulanan yenilikçi faaliyetler neticesinde elde edilen temel faydalar; müşteri sayısındaki artış, misafirhane itibarının artması ve sadık müşterilerin büyümesi olarak bulunmuştur. İnovasyonun önündeki en büyük engeller ise mevsimsellik ve finansal kaynakların eksikliği olarak bulunmuştur. Konukevlerinin sahipleri, turist akışlarının yıl boyunca dalgalanması nedeniyle altyapıda radikal değişiklikler veya iyileştirmeler yapmaya değmeyeceğini düşünmektedirler.

Eröz ve Aslan (2019: 340-347) kırsal turizm işletmelerinin önündeki yenilik engellerini belirlemek amacıyla gerçekleştirdikleri araştırmada yenilik yapmadaki işletme içi en büyük engeli yeniliğin yüksek maliyet içermesi, işletme dışı en yüksek engeli ise devletin yeniliğe dair desteklerinde bürokrasinin yüksek düzeyde olması olarak bulmuşlardır. Araştırmada ayrıca yenilik engelleri ile eğitim durumu, cinsiyet, turizm eğitimi alma surumu, işletmede çalışma süresi, turizm sektöründe çalışma süresi gibi değişkenler arasında anlamlı derecede farklılıklar bulunmuştur. *Cinsiyet* bakımından kadınların yenilik engellerine yönelik algılarının erkeklerinkinden daha yüksek olduğu, katılımcıların eğitim seviyesi arttıkça yenilik engellerine dair algılarının azaldığı, turizm eğitimi alan kişilerin işletmelerde yenilik yapma performanslarının almayanlara göre daha yüksek olduğu, işletmede ve turizm sektöründe çalışılan süre arttıkça yenilik engellerine dair algının azaldığı ve bu durumun yenilik yapmada deneyimli olmanın önemini gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Joppe vd. (2014: 49-61) Kanada Ontario bölgesindeki kırsal turizme yönelik engellerin özellikle işbirliği açısından politika, ürün ve süreçle ilgili olduğunu ortaya çıkarmıştır. Çalışmada kırsal turizm inovasyon başarı faktörleri yönetim, insan kaynakları, yatırım, araştırma, pazarlama, iletişim ve koordinasyon ana kategorileri altında toplanmıştır.

Kurtyka-Marcak ve Kutkowska (2017: 383-392) Dolnoslaskie voyvodalığında bulunan tarım turizmi çiftliklerinde yer alan yenilikçi süreçleri değerlendirmek amacıyla gerçekleştirdiği bir araştırmada işletmelerin en çok ürün ve hizmetlere dayalı yenilikler gerçekleştirdikleri, ek gelir elde etmek, artan rekabetle yüzleşmek, müşteri beklentilerini karşılamak ve yeni müşteriler kazanmak için tarım turizmi çiftçilerinin inisiyatifinde yenilikçi faaliyetler yapıldığı, en yaygın yenilik türünün tüm tesislerde Wifi/ internet erişimi sağlamak olduğu ve işletmelerin yarısından fazlasının yenilik uygulamalarıyla birlikte gelirlerinin % 10, dörtte birinin ise gelirlerinin %10 ile % 20 arasında arttığı gibi sonuçlara ulaşmışlardır.

4. SONUÇ

Günümüz rekabet ortamında turizm endüstrisinde faaliyet gösteren işletmeler için yenilikçi olabilmek oldukça önemlidir. Turizm sektöründe özellikle de kırsal turizm sektöründe verimliliğin arttırabilmesi, firmaların yoğun rekabet karşısında hayatta kalabilmeleri ve turistlerin memnuniyetlerinin sağlanabilmesi için inovasyondan yararlanılması gerekmektedir.

Kırsal turizm düşük teknolojili bir sektördür ve sektörde yenilik alanında en fazla yapılan uygulamalar bilgi ve iletişim teknolojilerinin geliştirilmesidir. Kırsal turizm işletmelerinde en çok ürün/ hizmet yeniliklerine rastlanmaktadır. Bu yenilikler mevcut ürün ve hizmetlerin iyileştirilmesi yoluyla yapılmaktadır.

Kırsal turizm sektöründe genel olarak KOBİ'ler faaliyet göstermektedir. Kırsal turizm işletmeleri genel olarak aile işletmelerinden oluşan küçük çaplı işletmelerdir ve diğer sektörlerde bulunan işletmelere kıyasla daha az yenilikçi olarak kabul edilmektedirler. Bu işletmelerin yenilik yapmalarında sorun teşkil eden en temel engeller, yenilik yapmada kendilerine yardımcı olacak mali kaynaktan (fon) ve insan sermayesinden yoksun olmalarıdır. Bu nedenle bu işletmelerin devlet tarafından teşvik edilmesi ve kamu politikaları ve hibeleri tarafından desteklenmesi gerekir. Özellikle Kosgeb ve Kalkınma ajanslarının teşvikleri, vergi indirimleri, muafiyetleri gibi konular hakkında daha fazla bilgilendirilmeleri gereklidir. Bunun yanı sıra bankaların kredi olanakları ve politikaları kırsal turizm işletmecilerine uygun hale getirilmelidir.

Kırsal turizm işletmelerinin yeniliği önünde engel teşkil eden konulardan bir tanesi de işbirliğidir. İşletmeler yenilikçi kapasitelerini geliştirmek için turizmin diğer paydaşları ile işbirliği içinde bulunmalıdır.

Kırsal turizm işletmelerinde istihdam eden bireyler düşük profesyonel becerilere sahip kişilerden oluşmaktadır. Kırsal turizm sektöründe kalifiye personel eksikliği ve çalışanların yenilikleri gerçekleştirecek de-

neyim ve eğitim becerisinden yoksun olmaları yeniliklerin uygulanmasının önündeki en büyük engellerden birini teşkil etmektedir. Bu nedenle işletmelerin personelin eğitim ve yetkinliğini geliştiren ve iyileştiren çalışmalara ağırlık vermeleri gerekmektedir.

Kırsal turizmde başarılı olabilmek için pazarlama yeniliklerine önem verilmelidir. Instagram, Facebook gibi sosyal medya araçları ve işletmelerin web siteleri pazarlamada etkin şekilde kullanılmalıdır. Ayrıca işletmeler hitap edeceği müşteri gruplarını iyi bir şekilde belirleyerek ürün ve hizmetlerini bu grupların istek ve ihtiyaçları doğrultusunda iyileştirmelidir.

Kırsal turizmde yenilikçi olabilmenin anahtarlarından biri de araştırma yapmaktır. Kırsal turizmde en iyi uygulamalar ve örnekleri araştırılmalı ve gerekirse ürün ve hizmetler bu başarılı uygulamalar doğrultusunda iyileştirilmelidir. Ayrıca müşteri ihtiyaçlarını iyi bir şekilde analiz ederek en son piyasa trendlerini takip etmeli, hizmet ve ürünler müşterilerin gözünde çekici hale getirilerek piyasaya göre iyileştirilmelidir.

KAYNAKÇA

Brooker, E., & Joppe, M. (2014). Developing a tourism innovation typology: Leveraging liminal insights. *Journal of Travel Research*, *53*(4): 500-508.

Chang, Y. C., Chang, H. T., Chi, H. R., Chen, M. H., & Deng, L. L. (2012). How do established firms improve radical innovation performance? The organizational capabilities view. *Technovation*, *32*(7-8): 441-451.

Civre, Z., & Omerzel, D. G. (2015). The behaviour of tourism firms in the area of innovativeness. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, *28*(1): 312-330.

Cosma, S., Paun, D., Bota, M., & Fleseriu, C. (2014). Innovation – A useful tool in the rural tourism in Romania. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, *148*: 507-515.

Demirel, Y., Tohum, E. U. (2017). Kobi'lerdeki yenilik uygulamaları ve yenilik engellerinin belirlenmesi ve analizi üzerine bir araştırma. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *17*(3): 7-27.

Eröz, S. S., & Aslan, E. (2019). Kırsal turizm işletmelerinde yenilik engellerinin belirlenmesi üzerine bir araştırma. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, *10*(2): 340-353.

Genc, R., & Genc, E. A. (2017). Market-oriented innovations in tourism. *Research in Hospitality Management*, *7*(1): 51-58.

Gunday, G., Ulusoy, G., Kilic, K., & Alpkan, L. (2011). Effects of innovation types on firm performance. *International Journal of Production Economics*, *133*(2): 662-676.

Güleş, H. K., & Bülbül, H. (2004). Toplam kalite yönetiminin işletmelerde yenilik çalışmalarına katkıları. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *6* (1), 115- 129.

Günay, Ö. (2007). KOBİ'lerde Yenilik Türlerinin Analizi ve Yenilik Engellerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, İşletme Yönetimi ve Organizasyon Bilim Dalı, İstanbul.

Hjalager, A. M. (1996). Agricultural Diversification into Tourism. *Tourism Managament*, *17*(2): 103-111.

Hu, J., Jiang, L., Wan, L., & Si, J. (2012). Technological innovation problems and counter measures of rural tourism in Zhejiang: A case study of Tengtou Village, Ningbo City. *International Journal of e-Education, e-Business, e-Management and e-Learning, 2(4):286-289.*

Joppe, M., & Brooker, E. (2013). Rural tourism: An internal perspective on challenges and innovation. In John Crotts, S. K. Gupta, and S. C. Bagri (Eds). *Journal of Tourism: An International Research Journal on Travel and Tourism* (pp. 31-44), New Dehli, India: Kaniska Publishers.

Joppe, M., Brooker, E., & Thomas, K. (2014). Drivers of innovation in rural tourism: The role of good governance and engaged entrepreneurs. *Journal of Rural and Community Development, 9*(4): 49-63.

Kurtyka-Marcak, I., & Kutkowska, B. (2017). Innovation in rural tourism. *Journal of Agribusiness and Rural Development*, *44*(2), 383-392.

Leifer, R., McDermott, C. M., O'connor, G. C., Peters, L. S., Rice, M. P., & Veryzer, R. W. (2000). *Radical innovation: How mature companies can outsmart upstarts*. Boston: Harvard Business School Press.

Lopez, A., & Ramos, D. (2015). Innovation in services: The case of rural tourism in Argentina. *Emerging Markets Finance and Trade*, *51*(3): 635-646.

McDermott, C. M., & O'Connor, G. C. (2002). Managing radical innovation: An overview of emergent strategy issues. *Journal of Product Innovation Management, 19*(6), 424-438.

Meneses, O. A. M., & Teixeira, A. A. C. (2011). The innovative behaviour of tourism firms. *Economics and Management Research Projects: An International Journal*, *1*(1): 25-35.

Monteiro, I. P., & Sousa, F. C. (2011). Understanding innovation in hospitality through the words of innovative managers. *Tourism & Management Studies. Encontros Científicos*, *7*(1): 169-179.

Naghiu, A., Vazquez, J.L., & Georgiev, I. (2005). Rural development strategies through rural tourism activities in Romania: Chance for an internal demand?. *International Review on Public and Non Profit Marketing*, *2*(1): 85-95

Novelli, M., Schmitz, B., & Spencer, T. (2006). Networks, clusters and innovation in tourism: A UK experience. *Tourism Management*, *27*: 1141-1152.

OECD (1997). *Proposed guidelines for collecting an interpreting technological innovation data*. Oslo Manuel, The Measurement of Scientific and Technological Activities, OECD Publishing, Paris, https://doi.org/10.1787/9789264192263-en.

OECD. (2005). *Guidelines for collecting and interpreting innovation data*. Third Edition, The Measurement of Scientific and Technological Activities, OECD Publishing, Paris, https://doi.org/10.1787/9789264013100-en.

Örücü, E., Kılıç, R., & Savaş, A. (2011). KOBİ'lerde inovasyon stratejileri ve inovasyon yapmayı etkileyen faktörler: Bir uygulama. *Doğuş Üniversitesi Dergisi, 12*(1): 58-73.

Ottenbacher, M. and Gnoth, J. (2005). How to develop successful hospitality innovation. *Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly, 46*(2): 205-222.

Pivcevic, S. & Pranicevic, D. G. (2012). Innovation activity in the hotel sector-the case of Croatia. *Economic Research - Ekonomska Istrazivanja, 25*: 337-363.

Ramadani, V., Hisrich, R. D., Abazi-Alili, H., Dana, L. P., Panthi, L., & Abazi-Bexheti, L. (2019). Product innovation and firm performance in transition economies: A multi-stage estimation approach. *Technological Forecasting and Social Change*, *140*: 271-280.

Ronningen, M. (2010). Innovation in the Norwegian rural tourism industry: Results from a Norwegian survey. *The Open Social Science Journal*, 3: 15-29.

Raffai, C. (2013). Innovation in rural tourism: A model for Hungarian accommodation providers. *Management & Marketing Challenges for the Knowledge Society, 8*(4): 747-766.

Sabuncu, B. (2014). KOBİ'lerde yenilik ve engellerinin tespitine yönelik bir araştırma: Denizli örneği. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, *6*(1): 103-123.

Slivar, I., Bozic, S., & Batkovic, A. (2016). Innovation in tourism: Perception of tourism providers from Croatia and Serbia. *Review of Innovation and Competitiveness: A Journal of Economic and Social Research*, *2*(4): 37-56.

Stamboulis, Y., & Skayannis, P. (2003). Innovation strategies and technology for experience-based tourism. Tourism Management, 24: 35-43.

Souto, J. E. (2015). Business model innovation and business concept innovation as the context of incremental innovation and radical innovation. *Tourism management*, *51*: 142-155.

Toader, V., & Gica, O. A. (2014). Innovation in rural tourism-evidence from Cluj Country. *Studia Ubb Negotia*, LVIX, 2: 57-73.

Tuzunkan, D. (2017). The relationship between innovation and tourism: The case of smart tourism. *International Journal of Applied Engineering Research*, *12*(23): 13861-13867.

Williams, A.M. (2007). Rural tourism and innovation. In Mahroum,S., Atterton, J., Ward, N., Williams, A.M., Naylor, R., Hindle, R., & Rowe, F. (eds.), *Rural Innovation* (pp. 24-34), NESTA.

BÖLÜM 7

ADAM ÇALIŞTIRANIN SORUMLULUĞU

Özge Tuçe GÖKALP[1]

1 Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Medeni Hukuk Ana Bilim Dalı, Orcid Id: (0000-0001-5168-5992)

I. GİRİŞ

Toplumsal huzurun sağlanmasında en büyük faktörlerden biri, bir zarar meydana geldiğinde, bu zarardan kimin hangi ölçüde ve ne oranda sorumlu olduğunun tespitidir. Bu da kişilerin ortaya çıkan zarardan ne oranda sorumlu olduklarıyla ilgilidir. Bunun için hukuka aykırı davranışlzarar veren kişinin, meydana gelen zararda sorumluluğunda kusuru esas alınmıştır. Ancak 18. yüzyıldan itibaren sanayi ve teknoloji alanındaki gelişmeler karşısında kusur kavramı önemi kaybederek zarardan sorumlulukta kusursuz sorumluluk ilkesi ortaya çıkmıştır. Eskiden tek kişinin çalışarak yaptığı bir işin sanayi ve teknolojik gelişmeler neticesinde pek çok kişinin hizmetinden yararlanılarak yapılmaya başlandığı günümüzde hakkaniyet, hakimiyet, yarar ve zarar dengesinin sağlanması, sebep olma, tehlike yaratma ve objektif özen yükümünün yerine getirilmemesi gibi düşüncelerle adam çalıştıran kişinin hizmetinden yararlandığı kişinin fiillerinden sorumlu olması esası kabul edilmiştir.

Bu çalışmamızda adam çalıştıran kavramı Türk Borçlar Kanunu madde 66 düzenlemesi dikkate alınarak incelenmiş, sorumluluğun şartları, adam çalıştıranın yükümlülükleri ve kurtuluş imkanı ele alınmış ve adam çalıştıranın sorumluluğu ile yardımcı kişinin fiillerinden doğan sorumluluk karşılaştırması yapılmıştır.

II. HUKUKİ SORUMLULUK

Hukuki sorumluluk, sözleşmesel ve sözleşme dışı (haksız fiil) sorumluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Sözleşmesel sorumluluk çalışma alanımızın dışında kaldığından burada sözleşme dışı sorumluluk ele alınmıştır. Çalışmamızda, sözleşme dışı sorumluluk, kusur ve kusursuz sorumluluk olarak iki başlık altında incelenmiştir.

A. Kusur Sorumluluğu İlkesi

Zarar veren kişinin kusurlu ve hukuka aykırı davranışına dayanan kusur sorumluluğu, en yaygın sorumluluk türünü oluşturmaktadır. Zarar veren davranış belirli bir kişiden (süjeden) kaynaklandığı için öğretide subjektif sorumluluk olarak da adlandırılmaktadır[1]. Kusur sorumluluğunda "kusur olmadan sorumluluk olmaz" ilkesi geçerlidir. Diğer bir ifadeyle haksız fiil sorumluluğunda asıl olan kusur sorumluluğudur[2]. Kusur, bir kimsenin hukuk düzenince doğru bulunmayan, hoş görülmeyen ve zarar vereni ahlaki ve hukuki yönden kınanabilir bir davranışıdır.[3] Hukuk dü-

1 Fikret Eren, **Borçlar Hukuku Genel Hükümler,** 25. Baskı, Ankara: Yetkin Yayınları, 2020, s. 556.; Cevdet Yavuz, "Türk Borçlar Kanunu Tasarısına Göre "Kusursuz Sorumluluk" halleri ve İlkeleri", **Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Araştırma Dergisi,** C:14, S:4, 2008, s.30.

2 Sinan Sami Akkurt, Kemal Erdoğan ve Hüseyin Tokat, **Borçlar Hukuku Genel Hükümler- Özel Hükümler (Özel Borç İlişkileri),** 1. Baskı, Ankara: Seçkin, 2018, s.193.

3 Eren, s. 554., 557.; Ahmet M. Kılıçoğlu, **Borçlar Hukuku Genel Hükümler,** Genişletilmiş 22. Baskı, Ankara: Turhan Kitabevi**,** 2018, s.413.; Fatih Bilgili ve Ertan Demirkapı, **Borçlar Hukuku**

zenine aykırı davranan kişiler hakkında yürütülen bir değer yargısıdır[4]. Hukuk düzeni kişinin davranışının bu şekilde olmamasını beklediği için kişiyi kusurlu addetmekte ve bu davranışı sergileyerek başkasına zarar verdiği için, zarara katlanmasını öngörmektedir. Roma Hukukundan beri geçerli olan "kimse diğerine zarar vermemelidir" ilkesi haksız fiil sorumluluğunun kaynağını oluşturur[5].

Kusur ilkesinin ancak kusuru olanın sorumlu tutulması şeklinde bir olumlu sonucu bir de kusur mevcut olmadığında sorumluluğun da olmayacağı şeklinde olumsuz sonucu bulunmaktadır[6].

Türk Borçlar Kanunu (TBK) madde (md.) 49'a göre, kural olarak bir kişi zarar verdiğinde sadece kusurlu davranışı ile verdiği zararı tazmin etmekle yükümlü tutulmaktadır. Bu bakımdan aslında tazmin borcu zarardan değil kusurdan doğmaktadır[7]. Çünkü TBK md. 49'un gayesi, bireylerin, davranışlarını sergilerken özenli ve tedbirli olmalarını sağlamaktır. Bu bakımdan kişi gereken dikkat ve hassasiyeti gösterdiği, gerekli tedbiri aldığı halde zarara yol açmış olsa dahi bu zarara zarar gören katlanacak, fail kural olarak sorumlu tutulmayacaktır[8]. Şayet sorumluluk için kusurun bir an için aranmadığını düşünecek olursak, kusuru olsa da olmasa da her halükârda sorumlu olacağını düşünen kişi ya girişeceği bir faaliyetten vazgeçer ya da söz konusu faaliyette bulunurken dikkat ve özen göstermeye önem vermez. Çünkü her durumda sorumludur, bu da topluma zarar verir[9].

TBK md. 49 da sadece kusur ifadesi kullanıldığı için kast, kastın en ağır hali hile ve ağır ihmali içerin ağır kusur; hafif ihmali içine alacak şekilde hafif kusur şeklinde kusurun her derecesi ve türü buraya girmektedir[10]. Sorumluluğun kurulabilmesi için dört temel unsur aranmaktadır. Bunlar, hukuka aykırılık, kusur, zarar ve illiyet bağıdır. Haksız fiil sorumluluğu tabiri esas itibari ile bu hali ifade etmekte olup, dar anlamda haksız fiil sorumluluğu olarak da adlandırılır[11]. Örneğin bir kişinin hırsızlık yapması, hakaret etmesi, diğer bir kişiyi yaralaması dar ve gerçek anlamda

---

Genel Hükümler, 9. Basım, Bursa: Dora Yayınları, 2016, s.101.

4 Haluk N. Nomer, **Borçlar Hukuku Genel Hükümler El Kitabı,** 1. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları, 2019, s.98.

5 Gökhan Antalya, "Sorumluluk Hukukunda Yeni Gelişmeler", **Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Araştırma Dergisi,** C:14, S:4, 2008, s.67. (Sorumluluk Hukuku olarak kısaltılacaktır).

6 Akkurt, s.193.; Eren, s.557.

7 Antalya, (Sorumluluk Hukuku), s.68.

8 Başak Başoğlu, "Sözleşme Dışı kusursuz Sorumluluk Hukuku ve Özellikle Tehlike Sorumluluğuna İlişkin Değerlendirmeler", **İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,** C: 6, S:2, 2015, s.32.

9 M. Kemal Oğuzman ve M. Turgut Öz, **Borçlar Hukuku Genel Hükümler Cilt-2,** Gözden Geçirilmiş 15. Bası, İstanbul: Vedat Kitapçılık, 2020, s.2. (Cilt 2 olarak kısaltılacaktır).

10 Kılıçoğlu, s.414.

11 Nomer, s.86.

haksız fiildir[12]. Buna karşılık istisnai durumlarda kusur aranmaksızın sorumluluk söz konusu olmaktadır[13]. Kusura dayanmayan sorumluluklarda, sorumluluğun doğumuna yol açan olay, haksız fiil ile aynı sonuçları meydana getirdiği için bunlar da haksız fiil başlığı altında düzenlenmiş olup geniş anlamda haksız fiil olarak adlandırılmaktadır[14]. Diğer bir ifadeyle, haksız fiilin kusur dışındaki hukuka aykırı davranış, zarar ve nedensellik bağı unsurlarının tamamı bu sorumluluk türünde aranmaktadır[15].

B. **Kusursuz Sorumluluk İlkesi**

Sebep sorumluluğu, objektif sorumluluk olarak da adlandırılan kusursuz sorumluluk da kusur kurucu unsur değildir[16]. Burada sorumluluğun sübjektif şartı olan kusur yerine, objektif şart olarak adlandırılan kanunun öngördüğü belirli bir olguya bağlanmış olan olgu (sebep olma esası) ile ortaya çıkan zarar arasında uygun nedensellik bağının bulunması sorumluluğun meydana gelmesi için gerekli ve yeterlidir[17].

Kusur sorumluluğu kural olmakla birlikte teknolojik ve sosyal gelişmeler karşısında tehlike ve sebep sorumluluğu hallerindeki artış sebebiyle istisna olan kusursuz sorumluluğun kural haline dönüşmeye başladığı görülmektedir. Zira çeşitli ülkelerce kabul edilen özel kanunlara dayalı tehlike sorumluluğu halleri, kusur sorumluluğunu sınırlandırmıştır[18].

Ekonomide, sanayide, bilim ve teknolojide meydana gelen gelişmeler karşısında yetersiz kalan kusur sorumluluğu, hakkaniyete uygun olmayan sonuçlara sebep olmuştur[19]. Sosyal adaleti sağlamak için bazı durumlarda kusur ilkesinden ayrılmak ve bireylerin sebebiyet verdikleri zarara kusurları aranmaksızın katlanmalarını beklemek gerekmektedir[20]. Kusursuz sorumluluk, endüstri devrimi ile her şeyin makineleştiği sanayi toplumunun zorunlu kıldığı bir sorumluluk türü olmakla birlikte adalet ve hakkaniyet ilkesine dayanan sosyal gelişmenin, sosyal hukuk devletinin de bir sonucunu oluşturmaktadır[21]. Gerçekten insanlar için büyük tehlike oluşturan ulaşım araçları, makineler, enerji kaynakları arasında zarara yol açan insan davranışını, bu davranışta kusurun bulunup bulunmadığını, kimin kusurlu bir davranışta bulunduğunu tespit edebilmek neredeyse imkânsız hale gelmiştir. Bu nedenle kusurun yetersizliği, ispatın zorluğu, bazı durumlarda doğan zarardan hakkaniyet, hakimiyet ve tehlikelilik esası ile kusuru olmayan kişilerin de sorumlu olması gerektiği fikrini öne çıkar-

12 Safa Reisoğlu, **Türk Borçlar Hukuku Genel Hükümler",** 25. Bası, İstanbul: Beta, 2014, s.162.
13 Başoğlu, s.30.
14 Nomer, s.87.
15 Bilgili/Demirkapı, s.101.
16 Nomer, s.101.
17 Yavuz, s. 35.; Başoğlu, s.32.
18 Eren, s. 556.
19 Akkurt/Erdoğan/Tokat, s.193.
20 Başoğlu, s.32.
21 Yavuz, s.35-36.

mıştır[22]. Sırf tehlike arz ediyor diye bireylerin bu araç ve gereçlerden vazgeçmesi de mümkün olmayacağına göre nimet-külfet dengesi içerisinde tehlikeli faaliyette bulunan kimseler, sağlamış oldukları yararlar-nimetler dolayısı ile vermiş oldukları zararların külfetine de katlanmak zorunda olacaklardır[23].

TBK'da kusursuz sorumluluğunun kabul edilme nedenlerini üç başlık altında sayabiliriz. Bunlar: hakkaniyet sorumluluğu, özen sorumluluğu ve tehlike sorumluluğu olarak düzenlenmiştir. Hakkaniyet sorumluluğunda, kanun koyucu, doğan zarardan kusuru olmasa bile hakkaniyet düşüncesi gereğiyle bazı kişilerin z sorumlu tutulmalarını öngörmüştür[24]. TBK md 65 de ayırt etme gücü bulunmayan kişilerin verdikleri zararları hakkaniyet gerektirdiği takdirde kısmen ya da tamamen hâkim tarafından kendilerine ödettirileceği yönündeki düzenlemesi bu duruma örnek teşkil eder. Örneğin, ayırt etme gücünden sürekli yoksun olan ekonomik durumu da oldukça iyi olan A, kendisine bakan ve maddi durumu kötü olan hemşiresi B'nin kendisine iğne yapması sırasında, o iğneyi hemşirenin kalbine saplayarak ölümüne sebep olursa, A'nın ayırt etme gücü olmadığı için sorumluluk da söz konusu olmaz. Ancak A'nın sorumlu olmaması düşüncesi oldukça geniş bir maddi duruma sahip olması nedeniyle hakkaniyetle bağdaşmaz. İşte bu durumda hâkim md. 65 gereği ortaya çıkan zararın tamamen veya kısmen ödenmesine karar verir[25]. Burada önem arz eden husus kişinin ayırt etme gücünü kendi kusuru ile kaybetmemiş olmasıdır. Şayet zorla alkol içirilmiş ve zarara sebep olmuşsa bu durumda failin TBK md. 59 gereği hiçbir sorumluluğu bulunmayacaktır. Dolayısı ile böyle bir durumda hakkaniyet sorumluluğu da söz konusu olmaz[26]. Özen sorumluluğu, bir olağan sebep sorumluluğudur, kusursuz sorumluluğun en hafifi şeklini oluşturup, kusur sorumluluğu ile tehlike sorumluluğu arasında yer alır. Özen sorumluluğunda ne kusur ne de tipik tehlike sorumluluğun kurucu unsuru değildir[27]. Burada kişinin göstermesi gereken, kendisine düşen dikkat ve özeni göstermemesi sebebiyle sorumlu olduğu kabul edilmiştir. Eğer kişi gerekli dikkat ve özeni göstermiş olsaydı bir başkasına zarar vermeyecekti ise artık bu zarardan sorumludur. Dikkat ve özen ilkesinde sorumlu kişinin kurtuluş kanıtı getirerek sorumluluktan kurtulma imkânı bulunmaktadır. Kusursuz kişi gerekli dikkat ve hassasiyeti, özeni gösterdiğini, gerekli tedbiri aldığını veya gerekli dikkat ve hassasiyeti, özeni gösterseydi, gereken tedbiri alsaydı bile zararın kaçınılmaz olduğunu ispatlayarak sorumluluktan kurtulabilir[28]. İnceleme konumuz olan adam

22 Akkurt/Erdoğan/Tokat, s.193.
23 Eren, s. 559.; Yavuz, s.35-36.
24 Eren, s.561.; Kılıçoğlu, s.423.
25 Akkurt/Erdoğan/Tokat, s. 94.
26 Bilgili/Demirkapı, s.103.
27 Eren, s. 562.
28 Bilgili/Demirkapı, s. 102.; Kılıçoğlu, s. 423.

çalıştıranın sorumluluğu da bu başlık altında Kanun da düzenlenmiştir. Bunun dışında hayvan bulunduranların sorumluluğu (TBK md. 67), Yapı malikinin sorumluluğu (TBK md. 69), Ev başkanının sorumluluğu (TMK md. 369), objektif özen yükümlülüğüne dayanan olağan özen sorumluluk türleridir[29]. Özen sorumluluğu sorumlu kişinin maliki bulunduğu şeydeki eksikliğe ya da objektif özen ve gözetim ödevini yerine getirememesine dayanır. Mülkiyet hakkının aşkın kullanılmasına dayanan TMK md. 730 da ki taşınmaz malikinin sorumluluğu; yapım bozukluğuna veya bakım noksanlığına dayanan TBK md 69 da ki yapı malikinin sorumluluğu ilk duruma örnek teşkil ederken; TBK md. 66 adam çalıştıranın sorumluluğu ve TMK md. 369 da düzenlenen ev başkanının sorumluluğu ikinci duruma örnek oluşturur[30]. Yapı malikinin sorumluluğu ağırlaştırılmış özen sorumluluğu olduğu için tehlike sorumluluğuna yaklaşmaktadır.

Tehlike esasına dayanan sorumluluğun özelliği, sorumluluğu gerektiren hususlar gerçekleştiğinde sorumlu kişinin artık sorumluluktan kurtulmasına imkân bulunmamasında yatar[31]. Şöyle ki zararın meydana gelmesinde hiçbir kusuru bulunmasa dahi salt mal ve can güvenliğini tehdit eden, zarara sebebiyet verebilen tehlike içeren faaliyetlerle uğraştıkları, bu faaliyetleri icra ettikleri için sorumludurlar. En ağır sorumluluk türü olduğu için zarar verene zarardan kurtulabilme imkanı tanınmamıştır. Bu sebeple bu haller ağırlaştırılmış objektif sorumluluk olarak adlandırılmaktadır. Genel bir hükümle TBK md 71 de düzenlenmiştir[32].

III. ADAM ÇALIŞTIRANIN SORUMLULUĞUNA İLİŞKİN GENEL BİLGİLER

A. Bir Kavram Olarak Adam Çalıştıran

Mülga BK md. 55'te "istihdam eden" terimi ile ifade edilen adam çalıştıran kavramı işlerini gördürmek amacıyla bağımlı şekilde bir kişiyle çalışma ilişkisi içinde olan ve bu ilişkiye dayanarak bu kişinin hizmetine başvuran, onun hizmetinden fayadalanan, bu kişi üzerinde emir ve talimat verme ve gözetim yetkisi olan kişidir[33].

Gerçek kişi olan adam çalıştıranın tüzel kişi olması da mümkündür. Gerçek kişi de olduğu gibi tüzel kişi açısından adam çalıştıranın sorumluluğu çalışanları ile arasındaki bağımlılık ilişkisi, tüzel kişinin çalışana verdiği iş nedeniyle üçüncü kişinin zarara uğraması halinde ve tüzel kişinin yetkili organlarınca çalışanı seçme, denetleme ve ona emir ve talimat vermede gerekli özeni gösterdiğini ispat edemediğinde söz konusu olacaktır.

29 Ayrıntılı bilgi için bkz., Oğuzman/Öz, (Cilt 2), s.158 vd.
30 Eren, s. 562.
31 Oğuzman/Öz, (Cilt 2), s. 7.; Eren, s. 563.
32 Kılıçoğlu, s. 423-424.; Oğuzman/Öz, (Cilt 2), s. 8.
33 Eren, s. 701.

Her ne kadar tüzel kişiler açısından özellik arzetmekle beraber adam çalıştıranların sayısı birden fazla da olabilir. [34]

Yargıtay adam çalıştıranı "Genel olarak zarar yapan kimsenin hizmetinden yararlanan, ona bu hizmetinde emir ve talimat veren ve onu denetlemek durumunda bulunan kimse" olarak tanımlamıştır[35].

Adam çalıştıran; iş faaliyetini yürüten kişi, iş sahibi yani hiyerarşik açıdan daima en üst mevkideki kişidir[36]. Adam çalıştıran kavramı işveren anlamında da kullanılmaktadır. İşveren kavramı bireysel iş hukukunun temel kavramlarından biri olup "işçi çalıştıran gerçek veya tüzel kişi yahut tüzel kişiliği olmayan kurum ve kuruluşlar" şeklinde İş Kanunu md 2/1 de tanımlanmıştır. Bu tanım uyarınca işveren sıfatı kazanabilmek her şeyden önce işçi çalıştırma ön şartına bağlıdır. Bununla beraber içşi çalıştırılan yerin yani işyerinin, işverenin kendi mülkiyetinde olması, bir kişinin işveren olması için zorunlu değildir[37].

Adam çalıştıran kavramı, işveren kavramından daha geniş bir kavramdır[38]. Çünkü TBK md. 66 anlamında adam çalıştırandan bahsedebilmek için çalışanla arasında bir sözleşme ilişkisi bulunması gerekmediği gibi, ücret de bu ilişkinin zorunlu unsurunu oluşturmamaktadır[39]. Oysa taraflar arasında bir iş sözleşmesinin yapılması ile kişi çalışan, onu çalıştıran kişi de işveren sıfatını kazanır ve bu ilişkinin yapı taşını da ücret oluşturur[40].

Bir kişinin adam çalıştıran sıfatına haiz bir başka kişinin işlerini, onun emir, direktif ve talimatı, denetim ve gözetimi altında diğer bir ifade ile onunla bağımlılık ilişkisi içinde görmesine çalışan adı verilmektedir. Bu nedenle çalışanın belirlenmesinde bağımlılık ilişkisi ölçü olarak ele alınmalıdır[41].

B. **Adam Çalıştıranın Sorumluluğunun Şartları**

Adam çalıştırana ait işin çalışan tarafından görülmesi sırasında, çalışanın 3. kişilere karşı hukuka aykırı bir davranış sonucu zarar vermesi hali adam çalıştıranın TBK md. 66 uyarınca, bu 3. Kişilere karşı sorumluluğu

---

34 Seda Kara Kılıçarslan, "Adam Çalıştıranın Sorumluluğu", (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, 2016), s. 32-35.

35 Y.11.HD. 24.02.1975 T., E. 1974/4177, K. 1975/1246 sayılı karar için bkz., Gökhan Antalya**, Borçlar Hukuku Genel Hükümler -Haksız Fiilden Doğan Borç İlişkileri- Sebepsiz Zenginleşmeden Doğan Borç İlişkileri**, Cilt: V/1-2, Genişletilmiş 2. Baskı, Ankara: Seçkin Yayınevi, 2019, s. 330.

36 Dila Okyar Karaosmanoğlu, "Adam Çalıştıranın Sorumluluğu (TBK M.66)", (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi SBE, 2019), s. 70.

37 Haluk Hadi Sümer, **İş Hukuku**, 25. Baskı, Ankara: Seçkin Yayınevi, 2020, s. 16.

38 Antalya, s. 330.

39 Eren, s. 647,

40 Sümer, s. 37.

41 Eren, s. 703.

kapsamında karine olarak kabul edilmiştir[42]. Adam çalıştıranın tazminat sorumluluğuna gidilebilmesi için kendisinin kusurlu olması gerekmediği gibi çalıştırdığı adamın dahi kusurlu olması gerekmemektedir[43].

1. Bağımlılık İlişkisinin Varlığı

Bağımlılık ilişkisi adam çalıştıran kavramının adeta bel kemiğidir[44]. Adam çalıştıranın kusursuz sorumluluğundan bahsedebilmek için, zarara sebebiyet veren çalışan ile adam çalıştıran arasında bir istihdam yani çalıştırma ilişkisinin bulunması gerekir. Dolayısı ile çalışan, işi yaparken adam çalıştıranın emir ve talimatı altında olmalıdır[45]. Zira adam çalıştıran demek gerek mesleki gerek başka bir işin icrasında başkalarını emrine tabi çalıştıran demektir. Bu noktada çalıştıranın, çalıştırdığı şahıstan daha yetkili ve bilgili olması şart olmadığı gibi[46] bu istihdam ilişkisinin türü ve süresi önemli değildir, adam çalıştıranın bilgisi ve talimatı altında olması, emretme ve denetleme durumunda bulunması şartıyla çalışan bu işi hatır için dahi yapabilir[47]. Örneğin, market sahibi olan eşine markette yardım eden kişi (hatır) çalışan konumundadır. Bu bağlamda çalışanın ücret alması da şart değildir[48]. Çünkü bağımlı olarak çalışmanın iş, hizmet sözleşmesi gibi bir sözleşme bağına dayanma zorunluluğu bulunmamaktadır[49]. Bu bağlamda yazın boş zamanlarında tesisatçı yanına ücretsiz giren bir öğrencinin işi görürken başkalarına verdiği zararlardan tesisatçı bu sıfatla sorumlu olacaktır[50]. Yeter ki adam çalıştıranın emri ve talimatı altında olma anlamına gelen bağımlılık ilişkisi içinde olsunlar. Zira üçüncü şahsa zarar veren kişi bağımsız çalışan bir kişi ise -onun talimatlarına bağlı kalmayacağından- adam çalıştıranın kusursuz sorumluluğu gündeme gelmeyecektir[51].

---

42 Oğuzman/Öz, (Cilt 2), s. 146.

43 Bkz. YİBK. 27.3.1957, 1/3, Karar için bkz., Hasan Tahsin Gökcan, **Haksız Fiil Sorumluluğu ve Tazminat Hukuku,** Genişletilmiş ve Güncellenmiş 4. Baskı, Ankara: 2016, Seçkin Yayınevi, s. 361.

44 Kılıçarslan, s. 32.

45 Kılıçoğlu, s. 434.; Oğuzman/Öz, (Cilt 2), s. 147.; Nomer, s.103.

46 Reisoğlu, s. 183.

47 Kılıçoğlu, s. 434.

48 Bilgili/ Demirkapı, s.105.

49 Örneğin babasına ait bir iş yerinde babasının emri altında hareket eden çocuk müstahdem sayıldığı (Yarg. 4. HD. 16.6.1986, 4100/4720 sylı karar) gibi kadının, kocasının işyerinde onun talimatları çerçevesinde çalıştığı durumlarda da kadın müstahdem sayılmakta ve gerek baba, oğlu açısından, koca, karısı açısından adam çalıştıran sıfatıyla TBK md 66 uyarınca sorumludurlar. Bkz., Oğuzman/Öz, (Cilt 2), s.147 ve dpn: 35-36.; Adam çalıştırma ilişkisi uygulamada çoğunlukla hizmet sözleşmesine dayanmaktadır. Ancak adam çalıştıranın kusursuz sorumluluğu için geçerli bir hizmet sözleşmesi yapılması şartı olmadığı gibi, adam çalıştıranın emir ve talimatı altında olması şartıyla yapılan hizmet sözleşmesi bir sebepten geçersiz olabilir ya da yapılan çalışma geçerli bir sözleşmeye dayanmayabilir, geçici veya ivazsız bir nitelik taşıyabilir. Tüm bu hallerde adam çalıştıran yine TBK md 66 ya göre zarardan sorumlu olmaktan kurtulamaz. Bkz. Reisoğlu, s.184.; Oğuzman/Öz, (Cilt 2), s. 147.; Nomer, s. 103.

50 Selahattin Sulhi Tekinay, Sermet Akman, Haluk Burcuoğlu ve Atilla Altop, **Borçlar Hukuku Genel Hükümler,** 6. Bası, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1988, s. 680.

51 Kılıçoğlu, kitap s. 434.; Bilgili/Demirkapı, s. 105.; Örneğin tıp merkezinde çalışan bir hekimin hastasına bir zarar vermesi halinde tıp merkezinin kusursuz sorumluluğu doğmamalıdır. Bkz., aynı yazar, s. 105.

Herhangi bir hukuki işleme dayanmaksızın sadece yardımcı olmak maksadıyla bir başkasının işini yapan ya da vekalet sözleşmesi, eser sözleşmesi uyarınca çalışanların verdikleri zarardan – bağımlı olarak yani emir-talimat altında çalışma şartı gerçekleşmediğinden- işini yaptıkları kişilerin TBK md 66 uyarınca sorumluluğu doğmaz[52]. Söz gelimi vekil ile müvekkili arasında emir alma-emir verme ilişkisi bulunmadığı için müvekkil, vekilin verdiği zararlardan sorumlu olamaz[53]. Bu itibarla vekalet sözleşmesi ile vekile yaptırılan işler dolayısı ile zarar gören kişiler ancak vekile başvurabilirler, eser sözleşmesi ile müteahhit tarafından görülen işler dolayısı ile zarar gören kişiler iş sahibinden uğradıkları zarar için tazminat isteyemezler ancak müteahhide başvurabilirler[54].

Tüzel kişilerin organlarının tüzel kişilerin çalışanı değil bizzat tüzel kişinin iradesini dışa yansıtan yani temsil eden kişiler olması sebebiyle tüzel kişilerin organlarının görevlerinin icrası sırasında vermiş oldukları zararlardan sorumluluğu TBK md. 66 ya göre değil, TMK md. 50 ye göredir[55]. Tüzel kişinin organlarının verdiği zarardan TMK md. 50 yoluyla doğrudan doğruya TBK md. 49'a göre sorumlu olurlar[56]. Zira özel sorumluluk hükmü içeren TMK md. 50, tüzel kişinin organlarının 3. kişilere verdiği zararlar karşısında tüzel kişinin bizzat sorumlu olacağını emretmiştir. Tüzel kişinin sorumluluğunun TBK md 66 ya dayanabilmesi için, tüzel kişinin bizzat istihdam ettiği çalışanının tüzel kişinin işini gördüğü sırada zarara sebebiyet vermiş olması gerekir[57].

Kamu tüzel kişileri kamu hukuku kuralları çerçevesinde çalıştırdıkları kişilerin işi görürken 3. kişilere verdiği zararlardan kamu hukuku kurallarına göre sorumluyken, özel hukuka tabi olarak çalıştırdıkları kişilerin 3. kişilere verdikleri zarardan sorumlulukları TBK md 66 hükmüne tabidir. Buradan anlaşılacağı üzere bağımlılık-tabiiyet altında yapılan çalışma kamu hukuku kurallarına tabi olmamalıdır[58]. Hatta bir askerin, komutanının kişisel hizmetini görürken üçüncü kişilere bir zarar vermesi örneğinde olduğu gibi, kamu hukuku ilişkisi içinde çalıştırılan kişinin emrinde olduğu üstü tarafından şahsi işi için (özel hukuk alanına giren bir iş) kullanılması ve bundan 3. kişilerin zarar görmesi durumunda çalıştıranın TBK md 66 uyarınca sorumluluğu kabul edilmektedir[59].

---

52 Oğuzman/Öz, (Cilt 2), s. 148.; Nomer, s.103.
53 Tekinay/Akman/Burcuoğlu/Altop, s. 680.
54 Nomer, s. 104.; Yargıtay, iş sahibi ile yüklenici arasındaki
55 Bkz., TMK md. 50; Bilgili/Demirkapı, s.106.
56 Eren, s. 703.
57 Kılıçoğlu, s.435.; Oğuzman/Öz, (Cilt 2), s. 148.
58 Oğuzman/Öz, (Cilt 2), s. 143.; Nomer, s. 104.; Yarg 4. HD. 22.1.1975, 11399/903 sayılı kararında İETT İdaresinin hizmet sözleşmesi ile istihdam ettiği işçilerin sebebiyet verdikleri zararlar karşısında, idare hukuku hükümleri çerçevesinde değil, TBK md. 66 ve md. 116 hükümlerine göre sorumlu olacağına hükmetmiştir. Karar için bkz., aynı yazar, s. 143., dpn: 18.
59 Bkz. Oğuzman/Öz, (Cilt 2), s. 147., dpn: 35.

Adam çalıştıranın çalışanını geçici olarak bir başka kişiye vermesi halinde adam çalıştıran sıfatının hangi çalıştırana ait olduğunu tespit etmede güçlük çıkabilir. Eren, bu gibi durumlarda, çalışan üzerinde fiilen denetim ve gözetim görevinin ikinci çalıştırana ait olması sebebiyle adam çalıştıran sıfatının ikinci çalıştırana geçtiğini kabul etmektedir. Yazara göre, ikinci çalıştıranın seçimini bizzat yapmaması onu sorumluluktan kurtaramamalıdır. Keller ise bu durumda iki çalıştıran arasında yerine göre sorumluluğun paylaştırılması taraftarıdır[60].

2. Zarar, Çalışan Tarafından Çalıştıranın İşi ile İlgili Olarak Bu İşin İcrası Sırasında Meydana Gelmiş Olmalıdır

Zarar ile hizmet arasında sıkı- yakın bir ilişkinin olması, işle bağlantılı olarak 3. kişiye bir zarar verilmiş olması gerekir, zira işlevsel-fonksiyonel bağlılığın mevcut olmaması durumunda zarar, hizmetin icrası esnasında ortaya çıkmış olsa bile adam çalıştıran bundan sorumlu olmayacaktır[61]. Şoförün, adam çalıştıranı bürosundan almaya giderken kaza yapması halinde veya bir mobilya dükkanında çalışan işçilerin mobilyaları taşırken 3. bir kişiye zarar vermeleri halinde çalıştıranlar TBK md 66 uyarınca sorumlu olurlarken; şoförün büroya giderken benzin almak için istasyonda durup orada bir kavgaya karışıp birini yaralaması halinde ya da mobilya dükkanında çalışan işçinin mobilyaları taşırken hasmını görüp onu öldürmesi örneklerinde TBK md. 66 uygulama alanı bulamayacaktır. Çünkü ne şoförün ne de işçinin verdiği zararlar yaptığı işle ilgilidir. Yine çatıya kiremitleri yerleştiren işçinin dikkatsizlikle kiremitleri elinden düşürüp yoldan geçen kişinin yaralanmasına sebep olması durumunda kiremiti düşürme fiili ile çatıya kiremitleri yerleştirme eylemi arasında işlevsel bağlılık mevcut iken, inşaatta çalışan işçinin bahçeden meyve çalması örneğinde ise inşaat işi ile hırsızlık eylemi arasında işlevsel bağ bulunmamaktadır[62].

Yani çalışanın gördüğü iş ile 3. kişilere verdiği zarar arasında tesadüfi nitelikteki bir yer veya zaman ilişkisinin bulunması adam çalıştıranın sorumluluğu için yeterli olmamaktadır[63].

Çalışanın işi görürken adam çalıştıranın diğer bir çalışanına zarar vermesi halinde de TBK md. 66 hükmü uygulama alanı bulacaktır[64].

---

60 Eren, s. 702 ve dpn: 25.

61 Bilgili/Demirkapı, s. 106.; Reisoğlu, s. 185.; Oğuzman/Öz, (Cilt 2), s. 148.; Nomer, s. 104.

62 Örnekler için bkz; Bilgili/Demirkapı, s. 106.; Reisoğlu, s. 185.; Kılıçoğlu, s. 437.; Oğuzman/Öz, (Cilt 2), s. 149.

63 Eren, s. 705.

64 Oğuzman/Öz, (Cilt 2), s. 149.; HGK. 5.12.1967 sayılı kararına konu olan, iş sırasında iki işçinin kavgaya tutuşup, işçilerden birinin diğerine demirle vurmaya kalkışması ve bu sırada başka bir işçiyi yaralaması olayında, mahkeme işçilerin eyleminin yapılan işle alakası olmamasından dolayı işvereni sorumlu tutmazken, işin görüldüğü sırada ve işle ilgili olarak, **işçilerden birinin diğerine zarar vermesi durumunda** işverenin bu zarardan TBK md 66 ya göre sorumlu olabileceği yönünde bkz.; Reisoğlu, s. 165., dpn: 18.

Çalışan 3. kişiye kasten bir zarar verirse genellikle zarar ile görülen iş arasında bir ilgi mevcut olmamakta ama sabıkalı bir hırsızın bilerek apartman görevlisi olarak çalıştırılması ve onun da kiracılardan birinin eşyasını çalması durumunda çalıştıran zarardan TBK. md. 66 uyarınca sorumlu olmaktadır[65].

3. Çalışanın Hukuka Aykırı Bir Fiil ile 3. Şahsa Zarar Vermesi

Sorumluluğun söz konusu olabilmesi için üçüncü kişinin maddi ya da manevi bir zarara uğramış olması ve bu zararın çalışanın hukuka aykırı fiilinden doğmuş olması gerekmektedir. Uğradığı zararın ispatı mağdur olan 3. kişiye düşmektedir. Mağdur olan üçüncü kişi, zararını, zararlı davranışta bulunanın adam çalıştıranın çalışanı olduğunu, bu davranışın hukuka aykırı olduğunu ve uygun nedensellik bağı bulunduğunu ispatlamakla yükümlüdür[66]. Zarar görenin ağır kusuru, 3. kişinin ağır kusuru, mücbir sebep gibi nedensellik bağını kesen sebepler söz konusu ise adam çalıştıran sorumluluktan kurtulur [67]şayet bu sebepler illiyet bağını kesecek yoğunlukta değillerse bu durum sadece tazminat miktarında indirim sebebi oluşturabilir[68]. Zira hukuka aykırılığı ortadan kaldıran sebepler söz konusu ise örneğin işçinin haklı savunma esnasında verdiği bir zarar veya zararlar söz konusu ise adam çalıştıran bunlardan sorumlu tutulmayacaktır[69].

Buna karşılık adam çalıştıran, meydan gelen zararda ne kendisinin ne de çalışanın herhangi bir kusuru bulunmasa dahi TBK md 66 uyarınca sorumlu olmaktadır. Dolayısı ile çalışanın kusur oranına, adam çalıştıranın ödeyeceği tazminat belirlenirken bakılmaz[70]. Ancak gerek adam çalıştıranın gerekse çalışanın davranışı kusurlu ise bu durum ek kusur olarak değerlendirileceğinden, kurtuluş kanıtının getirilmesine engel teşkil edecek ya da daha az bir yoğunluk içermesi halinde zarar görenin kusurunu nötrleştirerek tazminattan indirim yapılmasına sebebiyet verebilecektir[71].

Adam çalıştıranın kusursuz sorumluluğu kural olarak bağımlılık ilişkisinin tarafı olmayan, çalıştıran ile sözleşme ilişkisi içinde olmayan 3. şahıslara karşı verilen zararlar için söz konusudur[72]. Çalışanın işin görülmesi sırasında bir zarara uğraması halinde adam çalıştıran TBK md. 66 ya göre değil çalışan ile adam çalıştıran arasındaki iç ilişkiye göre sorumlu tutulabilecektir[73].

---

65 Reisoğlu, s. 186.
66 Oğuzman/Öz, (Cilt 2), s. 146.; Nomer, s. 104.; Reisoğlu, s. 186.
67 Bilgili/Demirkapı, s. 106.
68 Eren, s. 700.
69 Reisoğlu, s. 186.; Nomer, s.104.
70 Yarg. İBK, 27.03.1957, E. 1957/1, K. 1957/3, RG 22.06.1957, Sayı: 9640, Nomer, s. 106.; Reisoğlu, s. 186.
71 Eren, s. 700-701.
72 Akkurt,/Erdoğan/Tokat s. 195.; Bilgili, s. 106
73 Kılıçoğlu, s. 436.

IV. **KURTULUŞ KANITI**

TBK md 66 da iki tür olağan sebep sorumluluğu düzenlenmiştir. Birincisi, TBK md. 66/ I ve II de düzenlenen adam çalıştıranın, işi gören çalışanını seçerken, emir ve talimat verirken, denetlerken gerekli özeni gösterdiğini ispatlarsa bu kurtuluş kanıtı sayesinde doğan zarardan sorumlu olmaktan kurtulur. TBK md 66/III de ise adam çalıştıranın işletme organizasyonu sorumluluğu düzenlenmiş olup, adam çalıştıranın, işletmenin çalışma şartlarının-ortamının, düzeninin zararın doğmasını engellemeye elverişli olduğunu ispatlaması halinde işletme faaliyetleri dolayısıyla söz konusu zararları tazmin etmekten kurtulacaktır. Görüldüğü üzere TBK md 66 da biri çalışan kişiye ilişkin diğeri işletme şartlarına ilişkin iki sorumluluk karinesi düzenlenmiştir. Adam çalıştıranın sorumluluğu başkasının (çalışanın) haksız fiilinden sorumluluk izlenimi uyandırsa da gerçekte adam çalıştıran üzerine düşen objektif özen yükümlülüğünü yerine getirmediği için zararı tazmin yükümlülüğü altındadır.[74]

A. **Çalışana Karşı Gereken Özenin Gösterildiğinin İspat Edilerek Sorumluluk Karinesinin Çürütülmesi**

TBK md 66/2 de adam çalıştırandan beklenen özenin derecesi "gerekli" özen şeklinde belirtilmiştir. Gerekli özen, adam çalıştıranın bilgi ve yeteneklerine, kişisel durumuna göre değil bilakis objektif nitelikte bir özen yükümlülüğüdür. Zararın ortaya çıkmaması için uzman bir kişi nasıl ve ne şekilde önlem ve tedbirler alıyorsa aynı tedbirlerin adam çalıştıran tarafından alınması şarttır. Bu sebeple gerek adam çalıştıranın ayırt etme gücüne sahip olmaması hastalığı, gerekse beklenmedik hal niteliğindeki olaylar sorumluluğu ortadan kaldırmaz[75].

Kanun koyucu, karine olarak adam çalıştıranın gerekli dikkat, hassasiyet ve özeni göstermediğini kabul etmiştir[76], zararın ortaya çıkması durumunda adam çalıştıranın objektif özen yükümlülüğünü ihlal ettiği yönünde adi bir karine öngörmüş ancak adam çalıştıranın zararın vuku bulmaması için somut durum ve şartların öngördüğü her türlü objektif dikkat ve özeni gösterdiğini ispat etmesi halinde kendisine bu sorumluluktan kurtulabilme imkanı tanımıştır. Söz konusu bu kurtuluş kanıtı kusursuzluk kanıtı değil, sorumluluktan kurtuluş kanıtıdır[77].

Yargıtay, "…adam çalıştıranın sorumluluğu bir kusur sorumluluğu olmayıp, olağan sebep sorumluluğudur. Burada yasa adam çalıştırana genel nitelikte objektif bir özen yükümlülüğü, bir gözetim ödevi yüklemiştir. Adam çalıştıranın sorumluluğu kendisinin veya emrinde çalışan yar-

74 Oğuzman/Öz,(Cilt 2), s. 150-151.
75 Antalya, s. 349.;
76 Nomer, s. 105.
77 Eren, s. 707.; Nomer, s. 105.

dımcı kişinin kusurlu olup olmamasına bakılmaksızın, kusurdan bağımsız olarak doğmaktadır. Somut olayda zararın davalı R'nin işlettiği kafede, çalışan diğer davalı E'nin eylemi nedeniyle meydana geldiği anlaşılmaktadır. Mahkemece TBK md 66 gereğince ……sorumlu olduğu dikkate alınarak…" şeklinde karar vermiştir[78].

Görüldüğü üzere özen yükümlülüğünün yerine getirildiğinin ispat yükü adam çalıştırandadır[79]. Çalışan tarafından görülecek işin niteliği, önemi, tehlikelilik derecesi de gösterilmesi gerekli özen derecesinin değerlendirilmesinde önem taşımaktadır[80]. Örneğin, temizlik işlerini yapmak üzere çalıştırılan işçinin göstereceği dikkat ve özenin derecesi ile patlayıcı madde üreten bir işletmede çalışan işçilerin seçiminde, kontrol ve denetiminde gösterilecek dikkat ve özenin derecesi birbirinden farklı olacaktır[81].

Kanun koyucu, adam çalıştıranın göstermesi gereken dikkat ve özen yükümlülüğü kapsamına üç hususu dahil edilmiştir.

Bu hususlardan birinin dahi yerine getirilmemiş olması halinde adam çalıştıranın karineyi çürüttüğünden söz edilemez. Yetenekli işçilerin bile zaman zaman talimat dışına çıkabilmeleri, güvenlik tedbirlerini almayı ihmal edebilmeleri sebebiyle, işe uygun kalifiye bir çalışan almak ve ona gereken talimatları vermiş olmanın yeterli olamayacağı onların aynı zamanda denetim ve kontrol altında tutulması da gerekeceği unutulmamalıdır.[82].

1. Çalışanın Seçiminde Özen

Çalışanın seçiminde özen gösterilmesi demek, adam çalıştıranın, görülecek işe fiziki, mesleki, ahlaki açıdan uygun, görülecek iş için yeterli derecede bilgi, tecrübe ve yeteneğe, ehliyete sahip kişileri seçmesi demektir. Adam çalıştıranın, zarara sebep olan çalışanının, göreceği işe uygun nitelikte olduğunu, bu işte çalışmaya haiz diploma ve sertifikalara sahip olduğunu, tavsiye mektupları bulunduğunu, çalışanı ile ilgili gerekli araştırmaları yaptığını, belge, tanık beyanları gibi ispat araçlarıyla ispatlaması mümkündür. Yine çalıştırılan kişinin göreceği iş konusunda çevrede ün yapmış olması da özenin gösterildiği hususunda kâfi olacaktır[83].

Durumun gerekli kıldığı özen gösterilmemiş ise örneğin adam çalıştıran kendisinin uzmanlık alanına girmediği için çalışanların seçim ve denetimini bu konuda yetkili birine bırakmış olsa dahi -bu konuda işinin ehli olmayan kişiler seçilmiş ve çalıştırılmış ve zarar meydana gelmişse

78 Y.3 HD: 17.09.2015, 2015/12791- 2015/14419 karar için bkz. Gökcan, s.363.
79 Antalya, s. 349.
80 Eren, s. 707.; Kılıçoğlu, s. 439.; Antalya, s. 349.
81 Kılıçoğlu, s. 439.
82 Oğuzman/Öz, (Cilt 2), s. 152.
83 Eren, s. 707.; Oğuzman/Öz, (Cilt 2), s. 151.

sorumluluk adam çalıştırana aittir[84].

Antalya, çalışanın yapacağı işle ilgili gerekli belgelere sahip olmasının gerekli ama yeterli olmadığını mutlaka çalışanı deneme süresine tabi tutmanın gerekli olduğunu ifade etmiştir[85].

2. **Çalışanına Talimat Vermede Özen**

Adam çalıştıranın bu konuda göstermesi gereken özen, çalışanına göreceği iş konusunda gerekli olan talimatları, bilgi ve belgeleri vermesi, uyarıları yapması ve görülecek işle ilgili araçları ve malzemeyi vermesi hususlarını içerir. Bu noktada gözden kaçırılmaması gereken husus, işin niteliği, büyüklüğü, tehlike derecesinin verilecek talimatlarda da önem arz arz edeceğidir[86].

3. **Çalışanın Denetim ve Gözetimde Özen**

Adam çalıştıran denetleme görevinde de özenli olmalıdır[87]. Bu hususta adam çalıştıran işin gerektirdiği ölçüde çalışanını bizzat veya görevlendirdiği kişilerce denetlemeli, verilen talimatlara uyulup uyulmadığı kontrol edilmelidir[88]. Denetlemenin sürekli olması şart değildir, zira böyle bir performansın çalıştırandan beklenmesi de pek mümkün olmaz. Denetlenmediği kanaatinde olan bir çalışanın görev ve sorumluluklarından kaçınabilmesi tehlikesi sebebiyle denetlemenin çalışanda iş gördüğü sırada çalıştıranı tarafından denetlendiği düşüncesine sahip olacağı nitelikte olması yeterlidir[89].

Çalışan, işletme dışında iş görüyorsa, adam çalıştıranın denetim yükümlülüğü işletme içinde çalışanlara kıyasla daha fazladır[90]

Yargıtay'ın konuya ilişkin kararlarında " ..somut olayda davalı E nin şehir merkezinde kuaför dükkanı işlettiği, diğer davalı A'nın …köyünde yaşadığı ve davalı E nin çobanı olduğu, davacının ve davalı A'nın hayvanları otlatırken aralarında çıkan tartışma sonucunda davalı A nın davacı M'yi tüfekle vurarak yaralamasına….anlaşılmıştır. Toplanan delillere göre, davalının seçiminde, talimat vermede ve denetlemede gerekli özeni göstermediği, gereken tedbirleri almadığı açıktır. Davalı E…kurtuluş kanıtı ve delili getirememiştir. O halde…davalı e nin TBK md 66 hükmü …..sorumlu tutulması ….davanın reddine karar verilmesi…bozmayı gerektirmiştir.[91] yönünde hüküm tahsis etmiştir.

84 Reisoğlu, s. 187.
85 Antalya, s. 351.
86 Oğuzman/Öz, (Cilt 2), s. 152.; Eren, s. 708.
87 Reisoğlu, s. 187.; Oğuzman/Öz, (Cilt 2), s. 152.
88 Oğuzman/Öz, (Cilt 2), s. 152.
89 Eren, s. 708.
90 Antalya, s. 352.
91 Y3HD. 26.02.2014, 2013/17802-2014/2898 sayılı kararı için bkz., Gökcan, s. 367.

B. **İşletmenin Çalışma Düzeninin Zararın Doğmasını Engellemeye Elverişli Olduğunun İspat Edilerek Sorumluluk Karinesinin Çürütülmesi**

Bir işletme de çalışan kişi o işletme faaliyetleri, organizasyon düzensizlikleri, çalışma düzenindeki aksaklıklar sebebiyle 3. kişilere zarar verirse bu da bir kusursuz özen sorumluluğu olduğu için adam çalıştıranın bu zararları tazmin etmesi gerekecektir. Bu düzenleme sayesinde adam çalıştıran sadece çalışanının seçiminde, emir ve talimat vermede, denetlemede özen gösterdiğini ispatlayarak sorumluluktan kurtulamayacak, ilave bir hususu daha ispat etmesi gerekecektir ki o da işletmenin organizasyonunun amaca uygun olduğu, zararı önlemeye elverişli olduğu hususudur. Diğer bir ifadeyle Kanun koyucu TBK md. 66/III hükmüyle adam çalıştıranın gerekli dikkat ve özeni gösterme dışında ayrıca işletmelerde çalışanların verdikleri zararlar için işletmenin çalışma düzeninin bu zararın doğmasını önleyecek nitelikte olmasını sağlamasını hükme bağlamıştır[92]. Burada da zararla çalışanın fiili arasında nedensellik bağı vardır ancak çalışan kişinin zarara yol açan fiili kendisinin adam çalıştıran tarafından seçilmesi, emir ve talimat verilmesi ya da denetlenmesi hususlarındaki eksiklikten, özensizlikten değil, iş yüküne göre yetersiz eleman çalıştırılması örneğinde olduğu gibi işletme şartlarının kötü olması yüzünden kaynaklanmaktadır. Ancak işletmenin fiziksel şartlarının kötü olması, hiçbir çalışanın fiili olmadan (işletmenin duvarının çökmesi sonucu bir kişinin yaralanması) bir zarar doğarsa bu durum, işletmenin fiziksel şartlarının kötü olması sebebiyle gerçekleştiğinden bu halde TBK md 66 uygulama alanı bulamayacaktır[93].

TBK md 66/III de TBK md 66/ I ve II de düzenlenen sorumluluk gibi kurtuluş kanıtı getirilebilen olağan sebep sorumluluğudur

Örneğin, işletme sahibine ait bir inşaatta faaliyet gösteren, çalışan tüm elemanlar en iyi seviyede eğitime sahiptirler. Adam çalıştıran elemanlarını seçme ve denetlemede üzerine düşen tüm yükümlülükleri yerin getirmiş, getirmeye de devam etmektedir. Ancak bu inşaat nedeniyle başkalarının zarar görmemesi için adam çalıştıran üzerine düşen her türlü önlemi aldığını, işletme ve çalışma düzenini buna göre oluşturduğunu kanıtlayamazsa -inşaat hafriyat aşamasındayken etrafını çevirmemişse ve bir taş fırlayarak birine zarar vermişse- sorumluluktan kurtulamaz[94].

Mülga BK md. 55 de yer almayan bu düzenleme, öğreti ve uygulamada kabul edilmekteydi.

---

92 Nomer, s.105.; Eren, s. 709-710.; Reisoğlu, s. 187.; Kılıçoğlu, s. 440.
93 Oğuzman/Öz, (Cilt 2), s. 152.
94 Tan Tahsin Zapata, **Borçlar Hukuku Genel Hükümler",** 21. Baskı, Ankara: Savaş Yayınevi, 2019, s. 267.

Bu sorumluluk gerek öğretide gerek uygulamada organizasyon sorumluluğu[95] kavramı ile ifade edilmektedir. Bu kavram, çalışanın uzmanlık alanı dışında çalıştırılmaması, göreceği işe uygun araç ve malzemelerin verilmesi, gerekli güvenlik önlemleri alınmadan tehlikeli işlerde çalıştırılmaması hususunda adam çalıştıranın özenli davranmasını ifade etmektedir. Bu özenli davranış, işyerindeki faaliyet izninin alınarak faaliyetin mevzuata uygun şekilde, faaliyetin yürütülmesine uygun araç ve malzemelerle yürütülmesini, çalışanlar arasında uygun iş bölümü yapılarak aşırı yük altında bırakılmamalarını kapsar[96].

TBK md 66/3 de işletmede adam çalıştıran kişinin, çalışma düzenine ilişkin olarak göstermek zorunda olduğu özen, işletmenin çalışma düzeninde iş planlamasının, iş bölümünün ve çalışma düzeninin unsurlarını oluşturan, insan, araç-gereç, malzeme, ürün ve hizmetin işletmenin amacına ulaşmasını sağlayacak kalitede olmasını gerektirir. Özellikle üretilen ya da satılan bir ürünün zarara sebep olması durumunda adam çalıştıran konumundaki üreticinin, işletmenin ve çalışma düzeninin amaca ulaşmasını sağlayacak nitelikte düzenlendiğini kanıtlaması gerekecektir[97].

Söz konusu düzenleme ağırlaştırılmış bir sorumluluğu öngörmektedir. TBK md 66/I den farklı olarak burada zararın işin yapılması sırasında oluşmasına gerek olmayıp, zararın işletmenin faaliyeti kapsamında verilen bir zarar olması yeterlidir[98].

TBK md 66/III hükmü işletme zararlarının doğumunda uygulanacaktır[99].

Kanunda yalnızca işletme ifadesi kullanıldığı için, işletmenin ticarî bir işletme olması zorunlu olmadığı gibi ticaret siciline kayıtlı bir işletme olması da gerekmez· İşletmenin büyük veya küçük olmasının bir önemi bulunmadığı gibi, sadece kar amacı güden işletmeler değil vakıflar veya dernekler de bu bağlamda işletme kabul edilebilmektedir. Yine bir hastane, sendika, bir otopark, bir yayınevi de bu hüküm kapsamında "işletme" sayılmakla birlikte işletmenin, önemli ölçüde tehlike arz eden bir işletme olması gerekmez[100].

Bu anlamda organizasyon sorumluluğu, kişiden sorumluluk ve/veya eşyadan sorumluluk durumunu içerebilir. Şöyle ki zarara işletme de çalışan bir kişi sebep olursa kişiden sorumluluk; işletme faaliyetinde kullanılan malzemeden ya da araç gereçteki teknik hatadan kaynaklanırsa

95 Daha fazla bilgi için bkz., Mustafa Ünlütepe, **Organizasyon Sorumluluğu,** İstanbul: Legal yayıncılık, 2016, s. 1 vd
96 Nomer, s. 105-106.; Antalya, s. 357.
97 Eren, s. 711.
98 Antalya, s. 361.
99 Kılıçoğlu, s. 440.
100 Ahmet Türkmen, "6098 sayılı Türk Borçlar Kanununa Göre Organizayon Sorumluluğu (TBK md. 66/3)", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C:LXX, S:2, 2012, s. 268.

eşyadan sorumluluk söz konusu olacaktır[101].

Bir fabrikadaki artezyen kuyusu özensiz şekilde yapılır ve etraftaki arazilere su sızdırması sebebiyle komşu arazideki tavuk çiftliği su içinde kalır ve tüm hayvanlar ölürse zarar organizasyon bozukluğundan kaynaklandığı için kuyu sahibi işletmecinin sorumluluğunu gerektirir. Yine günlük hayatta çok sık karşılaşılan bir durumdan örnek verecek olursak, sahip olduğu taş ocağı işletmesinden müşterilerine kamyonuyla kum ve taş satış ve sevkiyatı yapan bir işletmenin, kamyonun her geçişinde yoldan kaldırdığı tozların çevredeki evleri, ekili-dikili alanları toz kirliliğine uğratması halinde de işletmenin aracının dolayısıyla organizasyon bozukluğunun sebep olduğu bu zararlar dolayısı ile taş ocağı işletme sahibi adam çalıştıran sıfatıyla TBK md 66/III uyarınca sorumlu olacaktır[102].

İşletme sahibi, çalışma düzeninin zararın doğmasını engellemeye elverişli nitelikte olduğunu ispatlaması halinde bu sorumluluktan kurtulacak, bu ispatı gerçekleştiremediği takdirde yasal karine çürümüş olacağından özensizlik karinesi gerçekleşmiş olacaktır. Burada da gösterilmesi gereken özen objektif nitelikte olup, adam çalıştıran sıfatına sahip olan işletme sahibinin zararın doğmasını önleyecek önlemleri alabilecek derecede bir özen gösterip, bilgi, deney, tecrübe, yetenek ve formasyon sahibi olması, işletmesindeki çalışma düzenini, organizasyon faaliyetini bilim ve teknolojiye göre belirlemesi gerekmektedir[103].

V. SORUMLULUĞUN SONUÇLARI

Adam çalıştıran, TBK md. 66 da düzenlenen koşullar gerçekleştiğinde doğan zararı TBK md. 50 vd. hükümlere göre tazmin etmekle yükümlü olacaktır. Meydan gelen zararda çalışanın da kusuru varsa bu durumda adam çalıştıranla çalışan TBK md. 61 uyarınca birden çok kişinin aynı zarardan değişik sebepler nedeniyle birlikte yani müteselsil sorumluluğu gündeme gelecektir. Bu halde zararı karşılayan kusursuz sorumlu adam çalıştıranın kusuru nispetinde çalışanına rücu hakkı söz konusu olacaktır. Konunun önemine binaen TBK md. 61 de düzenlenen bu rücu hakkı TBK md. 66/IV de tekrar edilmiştir[104]. Bu hususu bir örnek üzerinde ele alırsak; A, evinin dış cephesini boyatmak için B ile anlaşmış, B de çırağı Ç ile boya işine başlamışlardır. Ç'nin dikkatsiz ve özensiz davranması sonucu boya kovası yoldan geçen Ü'nün başına düşmüştür. Örneğimizde de görüldüğü üzere B ve Ç nin TBK md 61 uyarınca aynı zarardan değişik sebeplerden ötürü müteselsil sorumluluğu söz konusudur. Ü, TBK md. 49 uyarınca haksız fiil hükümleri gereği Ç ye başvurabileceği gibi, başkasının fiilinden dolayı Kanun koyucu tarafından belirlenen özel bir sebepten

101 Türkmen, s. 270.
102 Eren, s. 716.
103 Eren, s. 717.; Aynı yönde Oğuzman/Öz, (Cilt 2), s. 153.
104 Kılıçoğlu, s. 440.; Bilgili/Demirkapı, s.107.; Zapata, s.267.

(TBK md. 66) B yi sorumlu tutabilecektir. 3. kişi konumunda olan Ü nün B ile arasında herhangi bir akdi ilişki olmadığı gözden kaçırılmamalıdır. Zarar gören Ü nün B ye başvurması daha lehinedir zira bu halde kusuru ispat etmesi gerekmez. Ü, B ye başvurduğunda TBK md.66 uyarınca zararı ödemek zorunda olan B de zarara sebep olan çalışanı Ç den talep edebilir. Adam çalıştıran, çalışanına rücu edebilmek için onun zarara sebep olan fiili işlerken kusurlu olduğunu ispatlaması gerekir. Bu durumda adam çalıştıranın rücu hakkının, ödediği tazminat için çalışanına ancak onun kusurlu olması ve kusuru oranında yani bizzat sorumlu olduğu ölçüde haksız fiil hükümlerince zarar görene ödemesi gereken miktarla sınırlı olduğuna dikkat edilmelidir[105]. Çalışanın ayırt etme gücü yoksa kusur ehliyeti de olmadığı için adam çalıştıran çalışanına karşı rücu hakkına sahip olamayacaktır[106].

TBK md. 66/IV de düzenlenen rücu kuralının hukuki niteliği tartışmalıdır. Öğretide bir grup yazarlar, zira bu özel düzenleme olmasa dahi TBK md. 62 yoluyla rücu imkanının mevcut olduğu gerekçesi ile bu kuralın açıklayıcı hüküm olduğunu ileri sürerken; aksi görüşte olanlar rücu'a ilişkin özel kuralların ihtirazı hüküm olduğunu savunmaktadırlar[107]. Kanaatimizce TBK md. 66/IV, TBK md. 62/II de düzenlenen genel hükme uygun olarak çalışana sorumlu olduğu kısım için rücu edilebileceği hususunu vurgulamıştır.

Adam çalıştıranın sorumluluğunda kusur aranmadığı için, TBK md. 51 hükmü burada rol oynamaz, kusurunun derecesi, dış ilişkide onun sorumluluğunun belirlenmesinde önem taşımaz ama iç ilişkide adam çalıştıranın kusuru tazminatın paylaşımında önem arz edecektir[108]. Öte yandan, adam çalıştıranın zararın meydana gelmesinde çalışanına yanlış talimat vermesi, bozuk araç kullandırttığı için kazaya sebep olması örneklerinde olduğu gibi bir kusur işlemişse bu munzam (ek) kusur tazminatın indirilmesine engel olabilecek, adam çalıştıranın kurtuluş kanıtı getirmesine de engel olabilecek; rücunun kapsamının belirlenmesinde de dikkate alınarak, kusurun ağırlığına göre çalışanına karşı rücu hakkı tamamen veya kısmen ortadan da kalkabilecektir[109]. Zarar gören 3. kişi tarafından adam çalıştırana karşı açılan tazminat davası sonucu verilen hüküm, kesin hüküm niteliğinde olmadığından, çalışana karşı açılan rücu davasında, çalışan, ödemesi gerekli tazminatın, adam çalıştıran aleyhine hükmedilen meblağda olmadığını ispatlayabilir[110].

105 Örnek için bkz., Akkurt/Erdoğan/Tokat, s. 196.
106 Antalya, s. 365.
107 Antalya, s. 364.
108 Oğuzman/Öz, (Cilt 2), s. 155.; Antalya, s. 365-366.
109 Eren, s. 720.; Oğuzman,/Öz, (Cilt 2), s. 156.; Antalya, s. 365-366.
110 Antalya, s. 366., Oğuzman/Öz, (Cilt 2), s. 156.

Adam çalıştıran, zarara uğrayan 3. kişiye tazminatı ödemek için kendisine dava açılmasını beklemek zorunda değildir. Bu halde de çalışanına karşı rücu hakkı vardır. Ancak bu durumda, rücu etmek istediği çalışan, gerçekte bu oranda tazminat borcu doğmadığını ispatlayarak adam çalıştıranın zarar gören 3. kişiye yaptığı fazla ödemeyi adam çalıştırana ödemekten kurtulacaktır. Yine zarar görenin, adam çalıştırana karşı açtığı dava kesinleşmiş olmasına rağmen, adam çalıştıran, zarar görene gerek fiilen ödeme yapmadıkça gerekse icra kanalıyla bu ödeme kendisinden tahsil edilemediği sürece, o da çalışanına rücu edemeyecektir. Şayet adam çalıştıran, zarar gören 3. kişiye karşı, sorumlu olduğu tutarın bir kısmını ödemişse, çalışanına sadece bu miktar için rücu edebilecektir[111].

Adam çalıştıranın çalışanından isteyebileceği meblağ zenginleşme sebebi yapılamaz kuralı gereği zarar görene ödediği tazminat miktarını aşamaz. Tazminatın kapsamına mahkeme kararının kesinleştiği tarihe kadar işleyen faiz ve yargılama giderleri dahildir[112].

Çalışana karşı rücu hakkında zamanaşımı, TBK md 73 hükmüne tabidir. Buna göre adam çalıştıran tazminatın tamamen ödendiği ve zarara sebep olan çalışanını öğrendiği tarihten başlayarak 2 yıl içinde ve tazminatın tamamen ödendiği tarihten itibaren -zarara sebep olan çalışanı öğrenmemiş olsa bile- 10 yıl içinde rücu davası açmazsa hakkı zamanaşımına uğrar. Bu düzenleme, adam çalıştıran tarafından zarara uğrayan 3. kişiye kısmen ödeme yapıldığı durumlarda, bu ödediği kısım için dahi gerek 2 gerek 10 yıllık sürelerin işlemeye başlamaması nedeniyle öğretide eleştirilmektedir[113].

VI. ADAM ÇALIŞTIRANIN SORUMLULUĞU (TBK MD. 66) İLE YARDIMCI KİŞİLERİN FİİLLERİNDEN SORUMLULUĞUN (TBK. MD. 116) KARŞILAŞTIRILMASI

Kanun koyucu yardımcı kişinin işin görülmesi sırasında başkalarına vermiş olduğu zararlardan adam çalıştıranın sorumluluğunu haksız fiil ya da sözleşmeye aykırı davranış şeklinde TBK md 66 ve md. 116 da iki ayrı şekilde ele almıştır[114]. Her ikisi de sorumluluğun kaynağını oluşturmakla birlikte TBK md. 66 da bir haksız fiil sorumluluğu yani genel davranış kurallarına aykırılık söz konusu iken[115] BK md. 116 da yardımcı kişilerin borca aykırı davranmasından doğan zarardan borçlunun sorumluluğu düzenlenmiştir. Yardımcı kişi "borçlunun borcun ifasını veya borç ilişkisinden doğan hakkın kullanılmasını bıraktığı bütün şahısları" ifade eder. TBK md. 116 da "…onların işi yürüttükleri sırada diğer tarafa verdikleri

111 Oğuzman/Öz, (Cilt 2), s. 156-157.
112 Eren, s. 720.
113 Oğuzman/Öz, (Cilt 2), s. 157.
114 Eren, s. 698.
115 Yavuz, s. 68

zararı…" tarzındaki ifadesi, borçlunun, yardımcı şahsın alacaklıyı uğrattığı tüm zararlardan değil, ancak borcun ihlali niteliği taşıyan fiilleri sonucu oluşan zararlardan sorumlu olduğu anlamı taşır[116]. Yardımcı kişinin alacaklıya verdiği zarar borcun ihlali niteliği taşımıyorsa, genel davranış kurallarına aykırılık oluşturuyorsa yardımcı kişiyi çalıştıran borçlunun sorumluluğu TBK md. 116 ya değil, TBK md. 66 ya tabidir. Şayet yardımcı şahsın fiili hem borca hem de genel davranış kurallarına aykırılık oluşturuyorsa, yardımcı şahıs kullanan borçlunun TBK md. 116 ya tabi sorumluluğu ile TBK md. 66 ya tabi sorumluluğunun yarışacağı öğretide kabul edilmektedir[117]. Konuyu örnek üzerinden izah etmek gerekirse: A eşyalarının taşınma işlemi için B şirketi ile anlaşır ve B bu taşıma işlemini kendisine ait kamyonu kullanan şoför K vasıtasıyla ifa ederken, K, A'nın yolda duran otomobiline çarpar, bu çarpışma sonucu hem A'nın otomobili hem de taşınan eşyalar zarar görür. Bu zarar sebebiyle eşyalar götürüleceği yere zamanında ulaştırılamazsa, B, K'nın, A'nın arabasına verdiği zarardan sadece TBK md. 66 uyarınca, A'nın taşınan mallarının götürüleceği yere zamanında ulaştırılamamasından sadece TBK md. 116 uyarınca, A'nın taşınan eşyalarına verilen zarar için ise hem K'yı çalıştıran sıfatıyla md.66 uyarınca hem de yardımcının taşıma borcunu kötü ifa etmiş olmasından ötürü borçlu sıfatıyla md. 116 uyarınca sorumlu olacaktır[118]. Bu halde B'nin md. 66 ya tabi sorumluluğu ile md. 116 ya tabi sorumluluğu yarışır[119]. TBK md. 66 ile TBK md. 116'nın yarıştığı hallerde zarar gören dilediği sorumluluğa dayanmakta özgürdür.

Yukarıda izahe çalıştığımız bilgilerden sonra iki madde kıyaslamasını aşağıdaki şekilde yapmak mümkündür:

TBK md. 66 başkasının fiilinden kaynaklanan sözleşme dışı sorumluluk, haksız fiil sorumluluğunu düzenlemekte iken TBK md. 116 ise başkasının fiilinden kaynaklanan sözleşmeden doğan sorumluluk, akdi sorumluluğu düzenlemektedir[120]. Gerçekten TBK md. 66 da adam çalıştıran, kendisiyle arasında bir sözleşme bağı bulunmayan ve zarar gören 3. kişiye, çalışanının iş görürken, zarar vermesi nedeniyle sorumlu tutulmaktadır. TBK md. 116 da ise, yardımcı şahsın fiilinden zarar gören alacaklı ile yardımcı şahıstan yararlanan kişi (adam çalıştıran) arasında daha önceden kurulmuş bir sözleşme ilişkisi mevcut olup, yardımcı şahıs, borçlunun borcuna aykırı davranarak alacaklıya bir zarar vermektedir[121]. Diğer bir söylemle, zarar gören 3. kişi değil de adam çalıştıranla arasında bir borç ilişkisi mevcut olan biriyse ve çalışan, çalıştıranın ifa yardımcısı pozisyo-

116 M. Kemal Oğuzman ve M. Turgut Öz, **Borçlar Hukuku Genel Hükümler Cilt-1,** Güncellenip Genişletilmiş 18. Bası, İstanbul: Vedat Kitapçılık, s. 452. (Cilt 1 olarak kısaltılıştır),
117 Oğuzman/Öz, (Cilt 2), s. 144.
118 Oğuzman/Öz, (Cilt 2), s. 144.; Oğuzman/Öz, (Cilt 1), s. 452-453.
119 Eren, s. 699.
120 Eren, s. 698.
121 Kılıçoğlu, s. 837.; Eren, s. 698.; Zapata, s. 268.; Bilgili/Demirkapı, s. 106.

nundaysa, adam çalıştıran çalışanının fiillerinden TBK md. 116 uyarınca sorumludur[122]. Oysaki TBK md. 66 da meydana gelen zarardan önce adam çalıştıran ile zarar gören arasında özellikle sözleşmeye dayalı hiçbir hukuki ilişki söz konusu değildir[123]. Konuyu örneklendirirsek, evinin bahçesindeki duvarın onarımı için B ile anlaşan A, B nin bu işi yardımcısı C ye bırakması neticesinde duvarın yanlış yapılması sebebiyle duvar yıkılmış ve A nın duvarın yakınında bulunan arabası zarar görmüştür. Bu esnada yoldan geçmekte olan D, kafasına düşen taş neticesinde yaralanarak hastaneye kaldırılmıştır. Olayda, B, C nin fiili nedeniyle D ye karşı TBK md 66 uyarınca adam çalıştıranın sorumluluğu hükümlerine, sözleşme ilişkisi içinde bulunduğu A ya karşı ise TBK md. 116 hükümlerine tabidir[124]. Ancak unutulmamalıdır ki; sözleşmeye aykırı davranış aynı zamanda haksız fiil niteliği taşıyorsa A, zararın ödenmesini adam çalıştıranın sorumluluğuna göre de talep edebileceği gibi yardımcı şahsın fiillerinden sorumluluğuna göre de talep edebilir[125]. Bir başka örnek vermek gerekirse, B şirketinin işçisi Ü vasıtasıyla A ya teslim etmeyi taahhüt ettiği eşyanın, teslim sırasında işçinin yangın çıkmasına sebebiyet vermesi sonucu yanması nedeniyle ortaya çıkan zarardan şirket TBK md 116 uyarınca sorumludur. Ancak, işçi Ü, eşyayı taşıma sırasında oradan geçen birine çarparak o kişinin yaralanmasına sebebiyet vermişse, B şirketi bu ihtimalde TBK md. 66 gereğince sorumlu olacaktır[126]. Çünkü adam çalıştıran B ile oradan geçen kişi arasında daha önce kurulmuş hiçbir hukuki ilişki bulunmamaktadır[127]. Berber dükkanında tıraş olan müşteriyi dikkatsiz davranışı sonucu ustura ile yaralayan kalfanın davranışından adam çalıştıran konumundaki berber ustası ile müşteri arasında mevcut bir eser sözleşmesi söz konusu olduğundan burada sorumluluk TBK. md 116 hükümlerine tabidir[128]. Yargıtay'ın "Uyuşmazlık, davalı BEKO AŞ. tarafından üretilen şofbenin bakım ve onarımı yapması için yetkili kıldığı servis Erfe Ltd Şti'nin çalışanları tarafından verilen zarardan sorumlu olup olmadıkları noktasında toplanmaktadır…..davalı üretici firma ile davacı tüketici arasında malın satın alınması ile o malın en iyi biçimde bakım ve onarımının yapılması konusunda bir sözleşmenin kurulmuş olduğu görülmektedir. Sözleşme ile malı satın alan kişinin bu konudaki talebinin üretici firmanın yetkili kıldığı servis eliyle yerine getirilmiştir. Bu durumda malı satın alan ve kullanan ile, üretici arasında bakım ve onarım yapılması, gerekli hizmetin sunulması konusunda bir sözleşmenin bulunduğu açıktır. Davacı ile davalı arasında sözleşme ilişkisi olduğu kabul edilerek TBK md. 116…

122 Nomer, s. 104.
123 Eren, s. 698.
124 Zapata, s. 106.
125 Reisoğlu, s. 182., dpn: 4.
126 Kılıçoğlu, s. 837.
127 Eren, s. 698.
128 Eren, s. 698.

zamanaşımı tartışılmadan, TBK. md 72 ye göre ……reddine karar verilmesi….doğru görülmemiştir." yönünde kararları mevcuttur[129].

TBK md. 66 uyarınca sorumluluk için adam çalıştıran ile çalışma arasında emrine bağlı çalışma ilişkisinin mevcudiyeti şart iken, TBK md 116 uyarınca yardımcı şahsın fiilinden sorumlu tutulmasında emir altında çalışma ilişkisinin mevcudiyeti şart değildir[130]. Örneğin, borçlu tarafından borcun ifası kendisine bırakılmış olan bağımsız müteahhitler ve onun işleri de TBK md 116 anlamında yardımcı şahıs konumundadırlar[131].

- TBK md 66 uyarınca adam çalıştıranın sorumluluktan kurtulabilmesi için kurtuluş kanıtı düzenlenmiştir. Bu bağlamda adam çalıştıran çalışanını seçmede, denetlemede ve talimat vermede durumun gerektirdiği tüm dikkat ve hassasiyeti, özeni gösterdiğini veya özen yükümlülüğünü yerine getirmiş olsa bile zararın doğmasını önleyemeyeceğini ispat ederek sorumluluktan kurtulabilecekken; TBK md 116 da böyle bir kurtuluş kanıtı bulunmamakta, borçlu, borca aykırı davranışta kendisinin ve yardımcı şahsın bir kusuru bulunmadığını ve ayrıca borcu kendisi bizzat ifa etseydi kendisinin de kusurlu sayılmayacağını kendi bilgisinin, tecrübesinin de sonucu değiştiremeyeceğini ispat ederek sorumluluktan kurtulabilecektir[132]. Burada farazi kusur söz konusu olduğundan adam çalıştıran konumundaki borçlu kendisinin bir kusuru olmadığını ispat ederek sorumluluktan kurtulamaz[133].

- TBK md 66 ya dayanılarak açılacak davalar da adam çalıştıranın sorumluluğu TBK md. 72 uyarınca zarar görenin, zararı ve tazminat yükümlüsünü öğrendiği tarihten itibaren 2 yıllık zamanaşımı süresine tabi iken; TBK md. 116 ya dayanılarak açılacak davalarda yardımcı kişinin fiilinden borçlunun sorumluluğu, sözleşmeden doğan borçlara ilişkin olarak genel zamanaşımı süresi md. 146 da düzenlenen 10 yıldır[134].

- TBK md 116 uyarınca bir tüzel kişi de yardımcı kişi olabilirken, md 66 uyarınca sadece gerçek kişiler çalışan olabilir[135].

- TBK md 66 uyarınca adam çalıştıranın sorumluluğu çalışanın işin görülmesi sırasında meydana gelen zarardan sorumluluğa ilişkin iken; TBK md 166 ya göre sorumluluk hem borcun ifası hem de bir borç ilişkisinden doğan hakkın kullanılması sırasında meydana gelen zararlardan borçlu konumundaki adam çalıştıranın sorumlu olmasını kapsar[136].

---

129 Y. 3.HD 10.3.2015, 2014/8622-2015/3846 sayılı kararı için bkz., Gökcan, s. 365.
130 Zapata, s. 269.; Reisoğlu, s.364.; Eren, s. 699.
131 Reisoğlu, s. 364.
132 Kılıçoğlu, s. 838.; Oğuzman/Öz, (Cilt 2), s. 145.; Zapata, s. 269.
133 Eren, s. 699.
134 Oğuzman/Öz, (Cilt 2), s. 145.; Kılıçoğlu, s. 838.; Eren, s. 699.
135 Oğuzman/Öz, (Cilt 2), s. 145.; Oğuzman/Öz, (Cilt 1), s. 446.
136 Eren, s. 699.

VII. **SONUÇ**

Adam çalıştıran çalıştırılanı seçme, denetleme, talimat verme ve çalışma düzenini zararın oluşmasını önleyecek niteliklerde kurma özen yükümlülükleri yüklenmiş kimsedir. Adam çalıştıran, çalıştırılanın hizmetine başvurarak işini gördürmek amacıyla bu yükümlülükleri yüklenmiştir. Çalıştırılan da adam çalıştırana bağımlı olarak onun emir ve talimatları altında çalışan kişidir.

Adam çalıştıranın sorumluluğu bir kusursuz sorumluluktur. Haksız fiil sorumluluğunun unsurlarından olan hukuka aykırı fiil burada da söz konusudur. Kusur sorumluluğunda olduğugibi zarar unsurunun da mutlaka gerçekleşmelidir. Haksız fiil sorumluluğunda söz konusu olan uygun illiyet bağının da var olması şarttır. Çalıştırılanın çalıştırana bağımlı olarak yani onun emir ve kontrolünde iş yapması da adam çalıştıranın sorumluluğu için zaruri unsurlardandır.

Adam çalıştıranın sorumluluğunu meydana getiren fiilde onunla çalıştırılanın da kusurlu fiili neticesinde müteselsil sorumlu olması mümkündür. Genelde çalıştırılana oranla ekonomik olarak daha güçlü konumda olan çalıştıran tercih edilmekle birlikte zarar gören müteselsil sorumluluğun varlığı halinde müteselsil sorumlulardan dilediğine başvurabilecektir. Zararı tazmin eden adam çalıştıran da, çalıştırılana kusuru ölçüsünde rücu edebilecektir.

Bu çalışma kusursuz sorumluluk hallerinden adam çalıştıranın sorumluluğunun ne anlama geldiği, hangi unsurların varlığı halinde gerçekleştiği ve sorumluluğun sonuçlarının neler olduğu hususunu açıklığa kavuşturmak için hazırlanmıştır.

KAYNAKÇA

AKKURT, Sinan Sami, **ERDOĞAN**, Kemal ve **TOKAT**, Hüseyin. *Borçlar Hukuku Genel Hükümler-Özel Hükümler (Özel Borç İlişkileri)*, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2018.

ANTALYA, Gökhan. *Borçlar Hukuku Genel Hükümler -Haksız Fiilden Doğan Borç İlişkileri- Sebepsiz Zenginleşmeden Doğan Borç İlişkileri*, Cilt: V/1-2, Genişletilmiş 2. Baskı, Ankara: Seçkin Yayınevi, 2019.

ANTALYA, Gökhan. "Sorumluluk Hukukunda Yeni Gelişmeler", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi,* C.14, S.4 (2008), ss. 63-83 (*Sorumluluk Hukuku*).

BAŞOĞLU, Başak. "Sözleşme Dışı kusursuz Sorumluluk Hukuku ve Özellikle Tehlike Sorumluluğuna İlişkin Değerlendirmeler", *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi***,** C: 6, S:2 (2015), ss.29-55.

BİLGİLİ, Fatih ve DEMİRKAPI, Ertan. *Borçlar Hukuku Genel Hükümler,* Bursa: Dora Yayıncılık, 2016.

TEKİNAY, Selahattin Sulhi, **AKMAN,** Sermet, **BURCUOĞLU,** Haluk ve **ALTOP,** Atilla. *Borçlar Hukuku Genel Hükümler,* 6. Bası, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1988.

EREN, Fikret. *Borçlar Hukuku Genel Hükümler,* 25. Baskı, Ankara: Yetkin Yayınları, 2020.

GÖKCAN, Hasan Tahsin. *Haksız Fiil Sorumluluğu ve Tazminat Hukuku,* Ankara: Seçkin Yayınevi, 2016.

KARA KILIÇARSLAN, Seda. "Adam Çalıştıranın Sorumluluğu", **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Ankara Üniversitesi SBE, 2016.

KILIÇOĞLU, Ahmet M. *Borçlar Hukuku Genel Hükümler***,** Genişletilmiş 22. Baskı, Ankara: Turhan Kitabevi**,** 2018.

NOMER, Haluk N. *Borçlar Hukuku Genel Hükümler El Kitabı***,** 1. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları, 2019.

OĞUZMAN, M. Kemal ve **ÖZ,** M. Turgut. *Borçlar Hukuku Genel Hükümler Cilt-1,* Güncellenip Genişletilmiş 18. Bası, İstanbul: Vedat Kitapçılık, s. 452. (*Cilt 1*).

OĞUZMAN, M. Kemal ve **ÖZ**, Turgut. *Borçlar Hukuku Genel Hükümler Cilt-2*, Gözden Geçirilmiş 15. Bası, İstanbul: Vedat Kitapçılık, 2020. (*Cilt 2*).

OKYAR KARAOSMANOĞLU, Dila. "Adam Çalıştıranın Sorumluluğu (TBK M.66)", **Yayınlanmamış Doktora Tezi,** Hacettepe Üniversitesi SBE, 2019.

REİSOĞLU, Safa. *Borçlar Hukuku Genel Hükümler,* İstanbul: Beta Yayınları, 2014.

SÜMER, Haluk Hadİ. *İş Hukuku*, 25. Baskı, Ankara: Seçkin Yayınevi, 2020.

TÜRKMEN, Ahmet. "6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu'na Göre Organizasyon Sorumluluğu (TBK md. 66/3*)", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası,* C: LXX, S:2, 2012, s. 258-284.

ÜNLÜTEPE, Mustafa. *Organizasyon Sorumluluğu***,** İstanbul: Legal yayıncılık, 2016.

YAVUZ, Cevdet. "Türk Borçlar Kanunu Tasarısına Göre "Kusursuz Sorumluluk" halleri ve İlkeleri", Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Araştırma Dergisi, C:14, S:4 (2008), ss.29-61.

ZAPATA, Tan Tahsin. *Borçlar Hukuku Genel Hükümler,* 21. Baskı, Ankara; savaş Yayınevi, 2019.

BÖLÜM 8

UŞAK- BANAZ İLÇESİNDE BAĞDADİ KUBBELİ CAMİ ÖRNEKLERİ

Serap ERÇİN KOÇER[1*]

1 * Dr. Öğr. Üyesi, Uşak Üniversitesi, Fen – Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, serap.kocer@usak.edu.tr ORCID 0000-0003-2504-7836

1.Giriş

İç Batı Anadolu'nun eşiği konumundaki Uşak, XI. yüzyılın sonlarına doğru Türk hakimiyetine girmiştir. Uzun yıllar Germiyanoğullarının sınırları içerisinde varlığı sürdürmüş ve XV. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı idaresine girmiştir (Gökçe, 1999:1265). İl merkezine 32 km. uzaklıktaki Banaz ilçesi XV. yüzyılın sonları XVI.yüzyılın başlarında Uşak'a bağlı köy konumundadır. Arşivlerde ilçede 49 hanenin olduğu ve nüfusunun da tahmini 153 olduğu anlaşılmaktadır (Gökçe, 1999:1369). Ayrıca XVI. yüzyılın ilk yarısında ilçede 1 beratlı hatip ve imam bulunmaktadır (Öntuğ, 2001:43). 1953 yılında Uşak il olarak ayrılmıştır. Banaz yine Uşak'a bağlı ilçe konumundadır. Evliya Çelebi eserinde eski adı "İslamköy" (Umar,1993:s.419 olan Banaz Nahiyesi'nin 40 köyü olduğundan ve ilçenin bağlı bahçeli yüz hanesinin bulunduğunu belirtmektedir. Ayrıca Banaz'ı "bir camili, hamamsız ve çarşısız bir kasabacık" şeklinde anlatmaktadır (Evliya Çelebi, Hz.Kahraman. 2017: 41). C.Texier ise Uşak'ı doğudan batıya doğru devam eden, büyük bir ovaya hakim olan tepenin eteğinde kurulduğuna değinmektedir (Texier, Çev.Suat, 2002: 364). Ahat Köyünün sel sularıyla sulanan vadide olduğu ve Akmonia antik kentinden bazı duvar parçalarının varlığından bahsetmektedir (Texier, Çev.Suat, 2002: 368).

Türk-İslam mimarisinde kubbe önemli bir yapı elemanıdır. Büyük ölçekli yapılarda açıklıkların kesintisiz bir şekilde örtülmesi kubbe kullanımı ile gerçekleştirilmektedir. Kubbe, yapıya kimliğini kazandıran önemli uygulamalardan biri olarak da değerlendirilmektedir (Özçakı, 2018: 385). Aynı zamanda kubbenin inanç dünyasıyla da bağlantısı olduğu düşünülmektedir (Tuncer, 1984: 128). Banaz ilçesine bağlı Ahat, Susuz, Yeşilyurt (Algaç, 2019: 1), Kayılı köylerinde bulunan küçük ölçekli camilerde bağdadi kubbe uygulamaları söz konusudur. Mimari bir terim olan "bağdadi" duvar ve tavanlarda ağaç direkler üzerine çakılmış çıtaların sıva ile kapatılmasıyla oluşturulan bir tekniktir (Hasol, 1998: 65). Bu tekniğin kullanılmasında bir süreklilik söz konusudur. Hafif olması ve ısı yalıtımı gibi özelliklerinden dolayı tercih edilmektedir. Günümüzde bağdadi teknikle yapılan yapılarda çıtalar yerine tel kafes örgüler yer almaktadır (Şahin, 2013: 73). Bağdadi duvar tekniği ile yapılan kubbenin sadece iç yüzeyi sıvanmaktadır. Amaç kubbe yapımında ahşap altyapının bozuk yüzeyini kapatmaya yöneliktir (Tuluk ve Durmuş, 2007: 116). Bağdadi kubbe uygulamaları kırma çatı altında yer almaktadır. Bu sebeple genellikle gizli kubbe veya sembolik kubbe şeklinde tanımlanmaktadır. Aynı zamanda bazı araştırmalarda "imitasyon kubbe" olarak ifade edilmektedir (Pektaş, 2013: 430, Pektaş, 2007: 426). Bağdadi teknikle yapılan kubbeleri Anadolu'da görmek mümkündür. Özellikle ahşap malzemenin yoğun olduğu Karadeniz bölgesinde çok sık

karşılaşılmaktadır (Karaçay, 2019: 533). Uşak'ın Banaz ilçesinde bazı köy camilerinde harimin bağdadi teknikle yapılan kubbelerle örtüldüğü yapılar bulunmaktadır.

1.1.Ahat Köyü Yukarı Cami

Ahat Köyü, Banaz ilçe merkezine 10 km. uzaklıktadır. C.Texier köyün sel sularıyla sulanan vadide olduğu ve Akmonia antik kentinden bazı duvar parçalarının varlığından bahsetmektedir (Texier, Çev.Suat, 2002: 368). Aynı şekilde Hamilton Ahat Köyünden bahsederken köyün kırık sütun ve yontulmuş mermer parçalarıyla dolu olduğunu ifade etmektedir (Hamilton, Çev. Toraman, 2013: 99). Yukarı Camide ve bazı konutlarda antik kente ait mermer parçalarının ve kırık sütunların kullanıldığı görülmektedir. 1844 yılına ait belgelerde Ahat Köyünün 60 haneden meydana geldiği yazılıdır (Bay, 2010: 12).

Köy halkı tarafından yaptırılan caminin hangi tarihte yapıldığına dair bir belgeye rastlanılmamıştır. Fakat harim kapısında dikdörtgen levhada tarihler yazılıdır. Caminin temelinin H. 1148/M. 1735-1736 yıllarında atıldığı belirtilmektedir. İnşasından sonra yapı üç onarım geçirmiştir. H. 1261/M.1844-1845 yılında ilk onarım, H.1368/M. 1948-1949 yılında ikinci onarım ve son olarak 1952 yılında onarım geçirmiştir.

Günümüzde ibadete açık olan cami doğu-batı yönünde eğimli bir alanda yer almaktadır (Çizim 1).

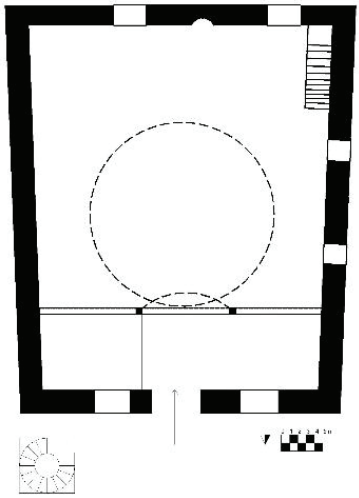

Çizim 1. Ahat Köyü Yukarı Cami (S.Erçin Koçer)[1]

[1] Çizim ve fotoğraflar yazara aittir.

Dikdörtgen planlı yapı kırma çatı ile örtülü ve yapıya kuzey cepheden giriş sağlanmaktadır. Harim batı cepheden üç, güney cepheden iki, kuzey cepheden iki, toplam yedi dikdörtgen pencere açıklığı ile aydınlatılmaktadır. Kuzey cephenin doğu aksındaki pencere, yapıya daha sonra ilave edilen ek bina ile kapatılmıştır. Ayrıca yapıda kuzeyde iki, güneyde dört, batıda beş, doğuda ise dört adet yatay formda dikdörtgen tepe pencereleri bulunmaktadır (Fotoğraf 1-2). İnşasında moloz taş malzeme kullanılmıştır. Yapı üzerinde Akmonia antik kentinden getirilen devşirme malzeme kullanımı söz konusudur. Caminin güneybatı köşesinde zemine yakın bir konumda dikdörtgen levha bulunmaktadır. Dikdörtgen levhanın yanı sıra kuzeybatıdaki merdivende mermer devşirme malzemeler yer almaktadır. Devşirme malzemeler merdivende basamak olarak kullanılmıştır (Fotoğraf 3-4-5).

Fotoğraf 1-2. Ahat Köyü Yukarı Cami Kuzey ve Güneybatı Cephe (19.06.2017-03.04.2022)

Fotoğraf 3. Ahat Köyü Yukarı Cami Devşirme Malzeme (19.06.2017-03.04.2022)

Fotoğraf 4-5. Ahat Köyü Yukarı Cami Devşirme Malzeme (19.06.2017-03.04.2022)

Harim giriş kapısı ile aynı aks üzerinde bulunan mihrap nişi yarım daire formlu olup herhangi bir süslemeye yer verilmemiştir. Orijinal olmayan ahşap minberin ayna bölümü ve süpürgeliğinde bitkisel bezemeler yer almaktadır. Harimin kuzeyinde iki ahşap ayağın taşıdığı yine ahşap kadınlar mahfili bulunmaktadır. Harim düz ahşap tavanlıdır. Ahşap tavanın ortasında ise bağdadi kubbe yer almaktadır. Kubbede süslemeye yer verilmemiştir(Fotoğraf 6-7).

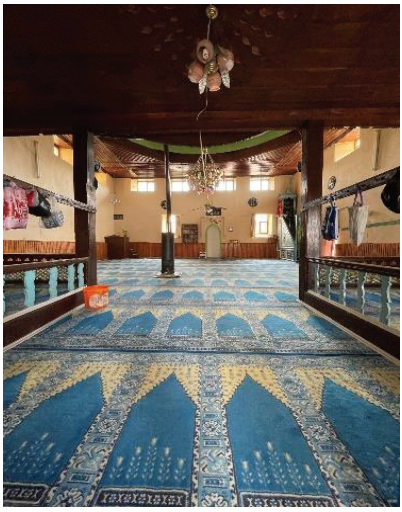

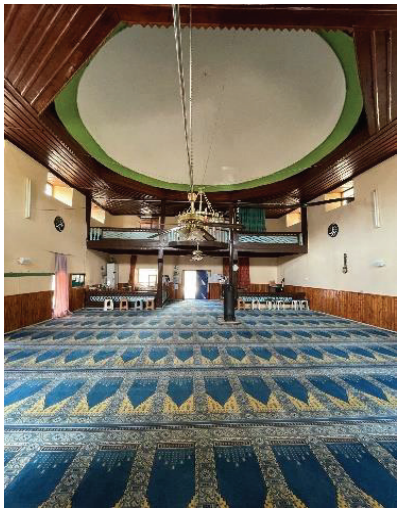

Fotoğraf 6-7. Ahat Köyü Yukarı Cami Harimi (19.06.2017-03.04.2022)

1.2.Susuz Köyü Cami

İlçe merkezine 10 km. mesafede bulunan köy Ahat köyünün batısında yer almaktadır. Susuz Köyünün adı arşivlerde II. Beyazıd döneminde "Mezre'a-i Susuz alan, tâbi-i Banaz" olarak geçmektedir (Özdeğer, 2001: 169). 1844 yılındaki arşiv kayıtlarında 77 haneli bir köy olarak bahsedilmektedir (Bay, 2010: 12). Yine 1870 tarihli iltizam defterlerinde köyün adına rastlanılmaktadır (Karayaman, 2019:154) . W.J. Hamilton eserinde Ahat Köyünden sonra Susuz Köyüne geldiklerini ve köy camisinin duvarında bazı yazıların var olduğundan bahsetmektedir. Bu yazıların ise genelde mezarla ilgili olduğunu belirtmektedir ((Hamilton, Çev. Toraman, 2013: 99).

Susuz Köyü camisinin ne zaman yapıldığına dair net bir bilgi bulunmamaktadır. Belgelerden 16.yüzyılda, köyde çalışan bir din görevlisi kaydı bulunmamaktadır (Özdeğer, 2001: 449). Fakat W.J. Hamilton'un notlarından 19. yüzyılda caminin var olduğu anlaşılmaktadır. Depremle hasar gören cami daha sonra yenilenmiştir. Bugün kullanılmaya devam eden cami, köy meydanındadır. Dikdörtgen planlı ve kırma çatılı olan yapının kuzeydoğusundaki minare daha sonra eklenmiştir (Çizim 2). Son cemaat yeri daha sonra kapatılmış ve iki pencere açıklığı bulunmaktadır.

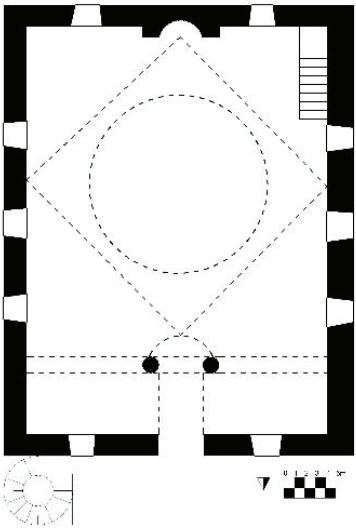

Çizim 2. Susuz Köyü Cami (S.Erçin KOÇER)

Harim güney yönden iki, doğu ve batıdan üç dikdörtgen pencere açıklığı ile aydınlatılmaktadır. Güney cephe hariç diğer üç yönden

yuvarlak kemerli dikdörtgen formlu tepe pencereleri bulunmaktadır. Güney cephede ise alt sıradaki pencerelerle aynı hizada birer daire formunda tepe penceresi söz konusudur. Giriş ile aynı doğrultuda yarım daire formlu mihrap nişi bulunmaktadır. Mihrap nişi üçgen alınlıkla sonlandırılmıştır. Ahşap minberin aynalığında ve süpürgeliğinde geometrik şekillere yer verilmiştir. Kuzeyde iki ahşap sütunun taşıdığı kadınlar mahfili bulunmaktadır. Susuz Köyü camisinin harimi ahşap tavanlıdır. Ahşap tavanın merkezinde iç yüzeyi sıvalı bağdadi kubbe söz konusudur (Fotoğraf 8-9-10) .

Fotoğraf 8. Susuz Köyü Cami Kuzeybatı Cephe (03.04.2022)

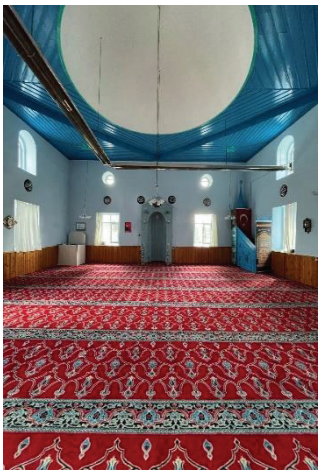

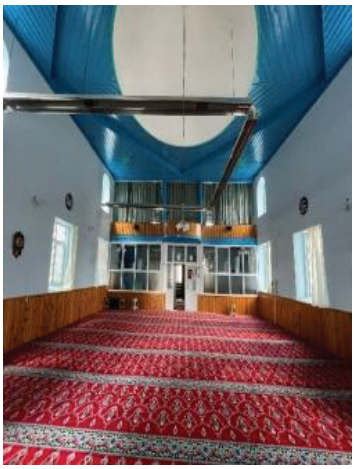

Fotoğraf 9-10. Susuz Köyü Cami Harimi (03.04.2022)

Susuz Köyü caminde beden duvarlarında çok sayıda devşirme malzeme kullanılmıştır. Sonradan kapatılan son cemaat yerinin saçak altında ok ucu motiflerinin bulunduğu parçalar, dikdörtgen levhalar, doğu ve güney beden duvarlarında yazılar, avlu duvarında mezar steli şeklinde devşirme malzemeler yer almaktadır (Fotoğraf 11-12-13-14-15-16).

Fotoğraf 11-12. Susuz Köyü Cami Devşirme Malzeme (03.04.2022)

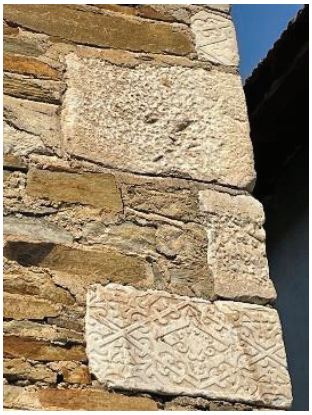

Fotoğraf 13-14. Susuz Köyü Cami Devşirme Malzeme (03.04.2022)

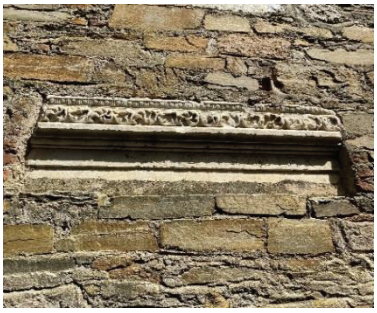

Fotoğraf 15-16. Susuz Köyü Cami Devşirme Malzeme (03.04.2022)

1.3. Kaylı (Kayılı) Köyü Cami

İlçe merkezinden 12 km. uzaklıktadır. Köyden 1844 yılında 26 haneden ibaret küçük bir köy olarak bahsedilmektedir (Bay, 2010: 12). Yapılan çalışmalarda köyün adı Kayılı veya Kaylı olarak geçmektedir. 1892-1893 yıllarına ait arşiv belgelerinde Banaz nahiyesine bağlı köy isimlerinin arasında "Kayılı" olarak belirtilmektedir (Öntuğ, 2001: 50).

Cami, 20. yüzyılın ilk yarısında köy halkı tarafından yaptırılmıştır. Doğu-batı yönünde eğimli bir arazi üzerine konumlandırılan cami bugün ibadete açıktır. Avlu duvarı ile sınırlandırılan caminin son cemaat yeri daha sonra yapıya dahil edilmiştir. Yapı kırma çatı ile örtülüdür. Kuzeydoğu köşesinde camiye bitişik olan kare kaideli minaresi 1978 yılında yapılmıştır (Çizim 3) (Fotoğraf 17).

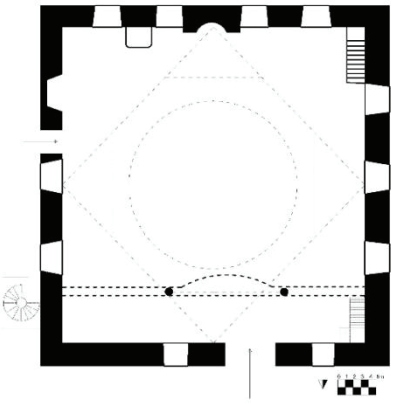

Çizim 3. Kaylı Köyü Cami (S. Erçin KOÇER)

Fotoğraf 17. Kaylı Köyü Cami Kuzey Cephe (08.06.2022)

İki kanatlı harim kapısı ile mihrabı aynı doğrultuda bulunmayan yapının yarım daire formlu mihrap nişinin doğu ve batısında dikdörtgen formlu ikişer pencere açıklığı mevcuttur. Kuzey cephede iki, batı ve doğu cephelerde üçer pencere açıklığı bulunmaktadır. Fakat caminin doğusuna eklenen birim nedeniyle pencerelerin güney aksındaki açıklık günümüzde kapatılmıştır. Ayrıca harimin doğusunda bir kapı mevcuttur. Bu kapı da eklenen birimle doğrudan bağlantılıdır. Kuzey, güney, doğu ve batı yönlerde enine dikdörtgen tepe pencereleri bulunmaktadır. Kaylı Köyü caminin kadınlar mahfili galeri şeklindedir. Harimi üç yönden çevrelemektedir. Mahfil kuzeyden iki ahşap sütun tarafından taşınmaktadır. Kadınlar mahfiline harimin kuzeydoğusundaki ahşap merdivenden ve son cemaat yerine eklenen demir merdivenden ulaşılmaktadır. Harim ahşap tavanla örtülüdür. Ahşap tavanın merkezinde sıvalı bağdadi kubbe yer almaktadır (Fotoğraf 18-19).

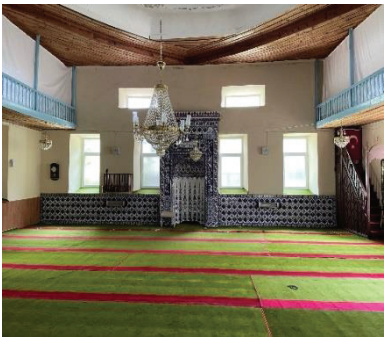

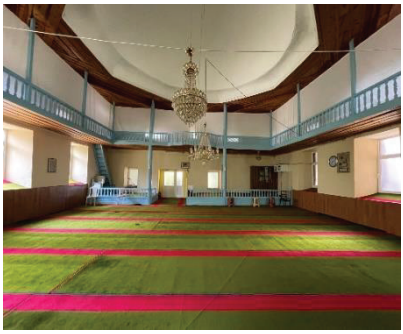

Fotoğraf 18-19. Kaylı Köyü Cami Harimi (08.06.2022)

Kaylı Köyü camisinin güney beden duvarının batı aksında devşirme malzeme yer almaktadır. Bitkisel bezeme ve spirallerin yer aldığı dikdörtgen bir levha devşirme malzeme olarak kullanılmıştır (Fotoğraf 20).

Fotoğraf 20. Kaylı Köyü Cami Güney Cephe Devşirme Malzeme (08.06.2022)

Değerlendirme ve Sonuç

Kubbenin, Osmanlı mimarisinde örtü sitemi olarak fazla kullanılması çeşitliliğini arttırmıştır (Kuban, 2016: 459). Bağdadi kubbe de bunlardan birisidir. Bağdadi tekniği, ahşap yapıların hem örtü sistemlerinde hem de duvarlarında uygulanmaktadır. Malzemenin hafif olması ve ısı yalıtımı bakımından tercih edilmektedir. Camilerde kubbe, harimin ahşap tavanının merkezine gizlenmektedir. Böyle yapılarda kubbe, iç mekanın tamamını kaplamaz ve duvarlara oturmaz. Bağdadi kubbe uygulamasında kubbenin desteklere oturduğu örnekler olduğu gibi desteksiz bağdadi kubbe uygulamaları da mevcuttur. Bağdadi kubbeli camilerin bazılarında kubbede kalem işi bezemeler yer almaktadır.

Banaz ilçesinde bağdadi kubbeli cami örnekleri bulunmaktadır. Yeşilyurt Köyü Eski Cami (Algaç, 2019: 1), Ahat Köyü Yukarı Cami, Susuz Köyü Cami ve Kaylı Köyü Cami bağdadi kubbeli yapılara örnek oluşturmaktadır. Yapıların tamamı dikdörtgen planlı olup inşasında moloz taş malzeme kullanılmıştır. Kaylı Köyü Cami sıvalıdır. Ayrıca yapılarda devşirme malzeme kullanımı söz konusudur. Ahat Köyü Caminin merdiven basamaklarında arşitrav, levha parçası yer almaktadır. Susuz Köyü Caminin beden duvarlarında arşitrav, paye parçaları, steller kullanılmıştır. Yine Kaylı Köyü camisinin güney beden duvarının doğu aksında devşirme malzeme bulunmaktadır. Kullanılan devşirme malzemeler Ahat Köyü yakınlarındaki Akmonia antik kentinden getirilmiştir. Tek şerefli olan minareler Ahat Köyü Yukarı Caminde kuzeyde yapıdan ayrıdır. Diğer üç caminin minareleri yapının beden duvarlarına bitişiktir.

Örtü sistemi olarak camilerin tümü kırma çatılı, içten ahşap tavan ortasında bağdadi kubbelidir. Bağdadi teknikle yapılan kubbe uygulamasında ahşap tavan ortasında desteksiz olarak tek kubbe uygulamasına sık rastlanılmaktadır. Daha çok dekoratif uygulama olarak düşünülmektedir. Bazı örneklerde sıvalı olan kubbede kalem işi bezemeler bulunmaktadır. Ahat Köyü Yukarı Cami, Susuz Köyü Cami, Yeşilyurt Köyü Eski Cami (Fotoğraf 21-22) ve yakın tarihli Kaylı Köyü Camilerinde bağdadi kubbeler desteksiz olarak yapılmıştır.

Fotoğraf 21. Yeşilyurt Köyü Eski Cami (19.06.2017)[2]

Fotoğraf 22. Yeşilyurt Köyü Eski Cami (19.06.2017)

Uşak merkezde Zincirli Cami (19.yy) ve Hacı Zeybek Cami (20.yy) desteksiz bağdadi kubbeli camilere örnektir. Manisa-Kula Necip Cami (15-16.yy) bağdadi kubbesi desteksizdir, Kırkağaç Çiftehanlar Caminin harimi (1864-1865) (Kuyulu, 1990: 106) bağdadi bir kubbe ve tonoz parçalarından oluşan bir bütün ile örtülüdür. Denizli Akköy Yukarı Cami (18. yy sonu- 19.yy başı) (Çevrimli, 2017: 198), Yatağan- Tekke

[2] Banaz Yeşilyurt Köyü Eski Cami fotoğrafları yazara aittir.

Müsellim Cami (Vakıf kaydına göre 1811) (Pektaş, 2007: 426), kitabesi olmayan fakat 1942 yılında onarım geçiren Denizli- Yassıhöyük Köyü Eski Cami desteksiz bağdadi kubbelidir (Pektaş, 2007: 429). Denizli'den kitabesi olmayan bir diğer yapı Acıpayam-Söğüt Köyü Merkez Cami de desteksiz bağdadi kubbeli camilere örnektir (19.yy sonu-20.yy. başı) (Pektaş, 2013: 428). Soma Hızır Bey Cami (1791-1792) (Şener, 2014: 718), Turgutlu- Irlamaz Köyü Caminde (1902-1903) (Gürbıyık, 2016: 146) kubbe desteklere oturmaktadır. Yine Isparta-Yalvaç Hamidiye Cami (1912) (Durutürk, 2012: 26) yakın bölgede bağdadi kubbenin uygulandığı örnekler arasındadır. Çorum-Üçköy Köyü Caminin (1897 onarım) (Karaçay, 2019, s.526) bağdadi kubbesi desteklidir aynı zamanda kubbede kalem işi bezemeler bulunmaktadır. Karadeniz bölgesinde bağdadi kubbe uygulaması ile çok sık karşılaşılmaktadır. Giresun iline bağlı Bulancak Eski (Çarşı) Caminde (1847) desteksiz bağdadi kubbeye yer verilmiştir (Şahin, 2013: 76). Görele ilçesinde ise Hasan Ağa Caminde (1906-1907) bağdadi kubbe uygulaması destekli olarak yapılmıştır (Şahin, 2013: 83). Trabzon'da da benzer şeklide bağdadi kubbenin destekli ve desteksiz uygulamaları bulunmaktadır. Arsin-Işıklı Köyü Merkez Caminde (1902) (Şahin, 2016: 107) desteksiz bağdadi kubbe uygulaması bulunurken Beşikdüzü-Merkez Eski Caminde (1913-1914) (Şahin, 2016: 129) destekli bağdadi kubbe uygulaması söz konusudur. Yine Artvin ilinde Borçka- Camili Köyü Cami (1855) (Taşkan, 2011: 8), Hopa-Aşağı Sundura Caminde (19.yy) (Taşkan, 2011: 42) harim ahşap tavanla örtülü ve merkezinde sembolik kubbe bulunmaktadır.

Mimari bir terim olan "bağdadi tekniği" hem duvarda hem de örtü sisteminde yoğun bir şekilde kullanılmaktadır. Hemen hemen her dönemde yapıların örtü sitemlerinde kubbe uygulaması olarak karşılaşılmaktadır. "Bağdadi kubbe" birçok araştırmada farklı isimlerle anlatılmaktadır. Sembolik kubbe, simgesel kubbe, dekoratif kubbe, imitasyon kubbe, gizli kubbe gibi isimlerle ifade edilmektedir. Yapılarda ahşap örtünün merkezinde yer alan uygulama birçok örnekte tek kubbe olarak ele alınmıştır. Fakat bağdadi kubbenin çoklu uygulamaları da bulunmaktadır. Genellikle sıvalı olan kubbede kalem işi bezemeler yer almaktadır. Aynı zamanda tespit edilen örneklerin büyük kısmını desteksiz kubbeler oluşturmaktadır. Banaz ilçesinde çalışmamız kapsamında olan yapılar desteksiz bağdadi kubbeli olarak yapılmıştır. Bu yapılardan Yeşilyurt Köyü Eski Cami yıkılma tehlikesi ile karşı karşıyadır.

Kaynakça

ALGAÇ, Ş. (2020), Uşak-Banaz-Yeşilyurt (Holuz) Köyü Camii ve Kalemişi Bezemeleri, Art-Sanat 12, 1-26.

BAY,G.E., (2010), 19. Yüzyılda Banaz Kazası'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 12.

ÇEVRİMLİ, N. (2017), Denizli ve Çevresinde Yer Alan Bazı Camilerin Yapı Elemanlarının Değerlendirilmesi, Vakıflar Dergisi, S.47, 198.

DURUTÜRK, G. (2012), Yalvaç Hamidiye Cami Deprem Analizi, Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 26.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi, (2017), Hz. Seyit Ali Kahraman, 9. Kitap, C.1, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

GÖKÇE, T. (1999), Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Uşak Kazası: Kır İskan Yerleri ve Nüfus, *XIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, 1365.

GÜRBIYIK, C. (2016), Turgutlu Irlamaz Köyü Cami, *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi,* 14/3 Eylül, 146-162.

HAMİLTON, W.J. (2013), *Küçük Asya, Ankara,* Çev. Kasım Toraman, Ankara: Midas Yayınları.

HASOL, D. (1998), *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, İstanbul: Yem Yayınları.

KARAÇAY, Ç. (2019), Çorum Üçköy Köyü Camii: Mimari ve Süsleme Özellikleri. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 12*(2), 521-538.

KARAYAMAN, M.(2019), Banaz Kazasına Ait 1870 Tarihli Öşür İltizam Defterleri Hakkında Bir Değerlendirme, *Belgeler*, S.39, 154.

KUBAN, D. (2016), *Osmanlı Mimarisi*, İstanbul: Yem Yayın.

KUYULU, İ. (1990), Kırkağaç Çiftehanlar Cami, *Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi*, 106.

ÖNTUĞ, M, (2001), Osmanlıdan Cumhuriyet'e Banaz, *AKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/2,43.

ÖZÇAKI, M. (2018), Kubbenin Cami Mimarisindeki Yeri ve Önemi, *İdil Sanat ve Dil Dergisi* 7/44, 383-402.

ÖZDEĞER, M. (2001), *15-16. Yüzyıl Arşiv Kaynaklarına Göre Uşak Kazasının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, İstanbul: Filiz Kitabevi.

PEKTAŞ, K. (2007), Acıpayam ve Çevresindeki Türk Dönemi Eserlerinden Bir Kesit, *I. Acıpayam Sempozyumu Bildirileri (01-03.12.2003),* 426

PEKTAŞ, K. (2013), Çardak ve Çevresindeki Türk Devri Eserleri Üzerine Bir Araştırma, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6/25, 419

ŞAHİN, M. (2013), Giresun İlindeki Bağdadi Kubbeli Camiler, *TÜBA-KED*, S.11, 73-74.

ŞAHİN, M. (2016), Giresun ve Trabzon İllerindeki Bağdadi Kubbeli Camiler, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 107-114.

ŞENER, D. K. (2014), Soma Hızır Bey (Çarşı) Cami Duvar Resimleri Üzerine Bir Değerlendirme, Turkish Studies 9/10, 718.

TAŞKAN, D. (2011), Artvin İli Borçka ve Hopa İlçeleri Camilerinde Ahşap Süslemeler, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 8-14.

TEXİER,C. (2002), *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi,* Çev. Ali Suat, C.2, Ankara: Enformayon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı.

TULUK, Ö. İ., DURMUŞ, S. (2007), Araklı'nın Çok Kubbeli Camileri, *Aredamento Mimarlık,* 116.

TUNCER, O.C. (1984), Rönesans ve Klasik Osmanlı Dönemi Yapılarında Kubbenin Amaç ve Uygulanış Açısından Karşılaştırılması, *Vakıflar Dergisi* S.18, 128.

UMAR, B. (1993), *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İstanbul: İnkılap Kitabevi.

BÖLÜM 9

TUR OPERATÖRLERİNİN YAPISAL ANALİZİ VE PAKET TUR ÜRETİMİ (ÖRNEK BİR PAKET TUR UYGULAMASI)[1]

Yakup DİNÇ[2]

1 Prof.Dr.Nejdet HACIOĞLU Danışmanlığında (**Tur Operatörlerinin Yapısal Analizi ve Bölgesel Pazarlara (Destinasyonlara) Etkisi Örnek Bir Uygulama (2002)**.Balıkesir Üni.Sos.Bil.Ens. Turizm İşletmeciliği ve Otelciliği Dalında yapılan Doktora Tezimden üretilmiştir

2 Doç.Dr., Balıkesir Üniversitesi Ayvalık Meslek Yüksekokulu, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6533-3987

Giriş

Seyahat pazarının içinde önemli bir yere sahip olan tur düzenleyicileri, yani tur operatörleri ve seyahat acentaları turistik ürünlerin ve hizmetlerin nasıl oluşturulacağını ve nasıl satılacağını belirlerler. Böylece, doğal güzelliklerin ve diğer çekicilik öğelerinin, ulaşım ve konaklama hizmetlerinin turistlere nasıl sunulacağını programlar ve seyahatin ticaretini yaparlar.

Dünyada, tur operatörlüğünün ortaya çıkmasında iki önemli etken büyük rol oynamıştır. Bunlardan ilki; önceleri seyahat acentası konumunda olan işletmelerin büyüyerek komisyon karşılığı satış yapmak yerine, kendileri direk toptancı olmak istemişlerdir. Günümüzde, birçok tur operatörü bu sayede ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Örneğin; ilk seyahat ticareti yapan Thomas Cook bunlardandır.

İkinci etken ise; dünyadaki turizm hareketlerinin artması ile değişik sektörlerde faaliyet gösteren büyük firmaların ilgi duymalarıdır. Almanya'da ve İngiltere'de seyahat endüstrisinde üç yıldan beri yürütülen çalışmalar sonucunda; Almanya'da bankalar, İngiltere'de de borsanın, sektörün arkasına geçmesi ile iki ülkedeki tur operatörleri finansal yönden büyük bir güce kavuşmuştur[1].

1.1 Tur Operatörü Kavramı ve Genel Yaklaşım

Tur operatörleri, genellikle turist gönderen, sanayileşmiş, gelişmiş ülkelerde ortaya çıkmışlardır. Hukuki yönden ise, seyahat acentaları kanununa göre faaliyet gösterirler. Tur operatörleri, Ekonomik ve ticari açıdan birçok ülkede seyahat acentalarından ayrılmaya başlamışlardır[2].Ülkemizde ise, henüz hukuksal bir ayırım olmasa da 1618 sayılı seyahat acentaları kanununa göre çalışan, Türkiye'deki A tipi seyahat acentalarının tur operatörlüğü fonksiyonunu yerine getirdiği görülmektedir.

Seyahat işletmeleri, yalnızca tur planlayan , düzenleyen ve pazarlayan ticari kuruluşlar değil; bunun yanında müşteri isteklerine

---

[1] Nermin Aksoy, (1999), "Avrupa Pazarı Alman ve İngiliz Tur Operatörlerinin Eline Geçiyor", **Türsab Turizm Dergisi**. Sayı:180, s. 32.

[2] Necdet, Hacıoğlu, (2000), **Seyahat Acentacılığı ve Tur Operatörlüğü,** (Bursa: Uludağ Üniversitesi), s. 63

cevap veren kişisel danışman, psikolog ve turizm sanatkarı olarak tanımlanmaktadır[3].

1.1.1 Tur Operatörü Kavramı

Tur operatörleri, genellikle turist gönderen, sanayileşmiş, gelişmiş ülkelerde ortaya çıkmışlardır. Hukuki yönden ise, seyahat acentaları kanununa göre faaliyet gösterirler. Tur operatörleri, Ekonomik ve ticari açıdan birçok ülkede seyahat acentalarından ayrılmaya başlamışlardır[4].Ülkemizde ise, henüz hukuksal bir ayırım olmasa da 1618 sayılı seyahat acentaları kanununa göre çalışan, Türkiye'deki A tipi seyahat acentalarının tur operatörlüğü fonksiyonunu yerine getirdiği görülmektedir.

1.1.1.1. Tur Operatörlerinin Tanımı

Tur operatörü, genel olarak, turist için hazır paket bir tatil ürününü oluşturmak amacıyla, değişik hizmetleri (konaklama, taşıma, eğlence vb.), diğer yan hizmetlerle bir araya getirip anlaşmalar yapan ve bu hizmeti bir broşür yardımı ile turistlere pazarlayan işletmelere denir.[5]

Tur operatörü, tatil amaçlı yer değiştirmeyi sağlamak için, gerekli hizmetleri bir araya toplayıp, paket bir ürün halinde halka satan üreticilerdir[6]. Tur operatörleri, turizm sektöründeki değişik hizmetleri, organize ederek, turistik ürünün üreticisi olan işletmelerle, müşteriler arasındaki bağlantıyı sağlarlar.

Tur operatörü işletmeler, turistik ürünlerini genellikle hedef bölgeye olan gidiş-dönüş olarak ulaştırma, gezi boyunca konaklama, yeme,içme, günübirlik geziler, rekreasyon, eğlence ve değişik benzeri hizmetleri belirli bir ücrete kapsayacak şekilde oluşturur ve turistlere yani tüketicilere tüketicilere arz ederler

Diğer bir tanım ise; seyahat organizatörü olarak da tanımladığımız tur operatörü, bir dağıtım teşebbüsü olup, formüle

---

[3] E.Donald Lundberg, (1986), **The Tourıst Business**, (Boston :CBI Pub.COM.Inc), p. 110
[4] Necdet, Hacıoğlu, (2000), **Seyahat Acentacılığı ve Tur Operatörlüğü,** (Bursa: Uludağ Üniversitesi), s. 63
[5] M.Leguevagues, (1987), **Tour Operateurs Français et Tourısme Intra**, (Frence Paris:CECOD), p.107
[6] **Aynı**., s. 63

edilmiş bir turistik talepten önce, seyahati ve konaklamayı hazırlayan farklı konaklama ve ulaşım imkanlarını ve seyahat edilecek yerde ekskürsiyon (günübirlik gezi), eğlence ve diğer turistik hizmetleri rezerve eden ve böylece oluşan bir hizmet serisini (paketini) gerek kendi özel büroları, gerekse seyahat acentaları vasıtası ile gruplara ve şahıslara sabit bir fiyatla önceden tespit edilen ve gidiş-dönüş tarihleri belirli bir dönem için satan aracı kuruluşlardır.[7]

1.1.2 Tur Operatörlerinin Görev ve Fonksiyonları

Tur operatörlüğünde, en önemli görev paket turun düzenlenmesi ve hazırlanmasıdır. Bu işi yapmakta titiz bir çabayı ve sıkı çalışmayı gerektirir. Çünkü, bir paket tur güzergahların tespiti, konaklama yapılacak işletmelerle bağlantının kurulması, günlük gezi hizmetleri, rekreasyon ve eğlence hizmetleri ve bütün bunların reklam ve tanıtma araçları vasıtası ile sunulması gibi çok çeşitli faaliyetlerden oluşmaktadır. Bu unsurların uygun bir şekilde organize edilmesi gerekmektedir.

Tur operatörünün ana fonksiyonları, öncelikle enformasyon bilgileri vermek ve tüketicilerin işlem masraflarını en aza indirgemek ve ilave harcamalar için özel fiyatlar tespit etmektir. Tur operatörü, paket turun içerisinde yer alan oteller, taşıma şirketler ve tatil için gerekli unsurlar ve diğer elemanlar ile ilişki kurmak zorundadır[8]. Tur operatörleri bu sayede, talep oluşmadan önce, otel, uçak şirketleri ile rezervasyon anlaşmaları ve satın almaları yaparak bir risk üstlenirler. Tur operatörleri hazır paket turun hammaddelerini (yatak ve koltukları) önceden bulmak ve stok yapmak zorundadırlar[9]. Dolayısıyla bir tur operatörünün temel amacı, bir tatil sırasında yararlanılacak olan bütün olası hizmetleri bir araya getirerek, bir turistik hizmet ürününü oluşturmak ve bu ürünü satmaktır.

---

[7] Saime Oral, (1988), **Türk Turizm Pazarlamasında Dağıtım, Fiyat Politikaları ve Turist Profili Analizi**, (İzmir:İstiklal Matbaası), s. 48.
[8] Ayhan Gökdeniz, (1990), "Seyahat İşletmelerinde Turistik Ürün (Paket tur) Üretimi ve Dağıtımı," (Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir üniversitesi Sosyal Blimler Enstitüsü), s. 18
[9] Hacıoğlu, **Ön. ver.**, s. 64

1.1.3.Tur Operatörlerinin Faaliyet Alanları

Tur operatörlerinin faaliyetlerini, düzenleyeceği paket turun hazırlanmasından satışına kadar yapmış olduğu tüm faaliyetleridir şeklinde özetleyebiliriz.

Tur operatörlerinin faaliyetlerini belirtebilmek için, bir paket turun hazırlanmasından satışına kadar olan işlemlerin neler olduğunun ortaya koymak gerekir.

1.1.3.1. Paket Turlar

Tatil amaçlı geziler, önceleri bireysel olarak başlamıştır. Yani, tatile gitmek isteyen gruplar ve aileler kendi başlarına düzenlemiş oldukları gezilere çıkmışlardır. Ulaşım, yemek ve konaklama ihtiyaçlarını başka kimselerin ya da kuruluşların aracılığı olmadan karşılayarak tatillerini geçirmişlerdir. Daha sonra ise, bu gezilerin yanında toplu ve düzenli gezilerde başlamıştır.

İlk paket turlar, 1841'de Thomas Cook tarafından İngiltere'de düzenlenmeye ve satılmaya başlanmıştır. İlk paket turlarda ulaştırma aracı olarak sadece demiryolları kullanılmış ve konaklama hizmeti konulmamıştır. Paket turlardaki önemli gelişme 1920'lerden sonra buharlı gemi turlarının düzenlenmesi ile oluşmuş ve bu turlar popüler hale gelmiştir[10].

20. Yüzyılın ilk yarısında, sektörün büyüme hızı değişik nedenlerden dolayı (ulaşım, ulaşım maliyeti) bir durgunluk dönemine girmiştir. Bu nedenlerin yanında bölgeler arası haberleşme zorlukları ve yetersizliği, konaklama sektöründeki kapasite yetersizlikleri, insanların yer değiştirme hareketinin kısıtlı oluşu, paket tur organizasyonunun hızlı gelişmesini engellemiştir. Yani, bu dönemde seyahat pazarı, tur operatörleri için henüz karlı hale dönüşmemiştir. İkinci Dünya savaşından sonra, özellikle ulaştırma alanında meydana gelen gelişmeler sonucunda hava taşımacılığı insanları çok daha uzun mesafelere süratli, konforlu ve ucuza taşıyabilir hale getirince sektördeki bugünkü büyüme gerçekleşmiştir.

---

[10] Hacıoğlu, **Ön ver.**, s. 71

İlk defa kapsamlı paket tur charter seferleriyle Londra-Korsika arasında "Horizon Holiday" şirketi tarafından 1950 yılında düzenlenmiştir. Önceleri İngiltere çıkışlı olan paket turlar, daha sonra İsviçre, Batı Almanya, ve iskandinav ülkeleri çıkışlı olmaya başlamıştır. Daha sonra paket seyahati daha yaygınlaştırmak için Avrupa Birliği (AB) Seyahat Yönetmeliği, birliğe üye farklı ülkelerde kurulu tur operatörlerinin hizmetlerini başka ülkeler içinde de sunabilmeleri ve tüketicilerin paket turları herhangi bir üye ülkeden benzer şartlar altında alabilmesine imkan vermeye başlamıştır[11].

1.1.3.2 Paket Turların Tanımı ve Özellikleri

Paket turlar, genel olarak ulaştırma, transfer, konaklama, yeme-içme, sigorta, eğlence ve rekreasyonel faaliyetler, gibi,tatile katılan kişilerin her türlü ihtiyacına cevap veren organize bir seyahat paketidir.

Paket turlar, genellikle tur operatörlerinin ya da tur toptancılarının belirli tatil yöreleri ya da merkezlerindeki değişik üretici işletmelerin ve bu yörelerle bağlantı sağlayan işletmelerin tatil ürünlerinin (konaklama, ulaştırma, yeme-içme, animasyon vb.) bir araya getirilmesiyle oluşturulan ve müşterilere tek bir fiyata, tek bir ürün olarak satılan ürün birleşimidir[12].

Bu tanımlamalar doğrultusunda paket turların özelliklerini şu şekilde sıralayabiliriz[13];

-Paket turlar, turistin turizm faaliyetleri içerisinde ulaşım, konaklama, yeme-içme, gezi ve ziyaretler gibi temel ihtiyaçlarını karşılamaktadır.

-Paket turlar, kişisel seyahatlere göre daha ucuzdur. Bu nedenle talebi etkilemekte ve potansiyel turist durumunda olmayanları bile turizme yöneltebilmektedir.

---

[11]Türsab Dergisi, (1999) "AB Paket Seyahat Yönetmeliği Sektörün Bütün Aktörlerini Kapsıyor", **Türsab Turizm Dergisi**. Sayı.:189, s. 38

[12] John Nelson ve Peter Stewart, (1989), **Package Holıday Law And Contracts**, (London: A Practıcal Guıde), p. 4

[13] Meltem Ulukan, (1994), "Seyahat Acentalarının Organizasyon Yapıları İçerisinde, Reklam Kararının Verilmesi ve Reklam Stratejisinin Uygulanması," (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bil. Ens.), s. 21

-Paket turlar, daha çok havayolu ile yapılmaktadır. Bunun için en uygunu tarifesiz (charter) uçaklardır.

-Paket turlar, tur operatörleri tarafından en ince ayrıntısına kadar düşünülerek hazırlanır ve satışa çıkarılırlar. Bugün tur operatörleri sayesinde tatil için gerekli düzenlemeleri yapmayı sevmeyen ya da yapabilecek durumda olmayan günümüz insanı için, daha kolay ve çekici olmaktadır[14].

-Fiyatları önceden belirlenir. Böylece, tatile çıkmak isteyenlerin bütçelerini ayarlamaları sağlanır[15].

1.2 Paket Turların Üretimi ve Üretim Devreleri

Bir paket tur, tüketicilerin seyahatlerinin başlangıcından bitimine kadar olan tüm hizmetleri kapsayabilir (koltuk+yatak+eğlence+alışveriş). Bu kadar değişik hizmetlerin bir araya getirilmesi uzun süre almaktadır[16]. Tur ürünlerini bir araya getirebilmek, aşağıdaki belirtilen grupların ortak ve yakın çalışması ile mümkündür.

-Turistik mal ve hizmet üreticileri (konaklama işletmeleri, restoranlar, havayolu şirketleri, otobüs şirketleri, ve rekreasyonel işletmeler vb.)

-Kamu sektörü örgütleri (merkezi ve bölgesel turizm örgütleri),

-Tur operatörleri,

-Seyahat acentaları,

Bu turistik mal ve hizmetleri arz edenler, paket turu oluşturan değişik faktörlerin içinde bulunduğu unsurların üreticileridir. Amaçları, kar elde ederek satmaktır. Bu üreticiler ürünlerini direk olarak tüketicilerden ziyade aracı dağıtım kanallarına satarlar.

---

[14] Mehmet Gürdal, (1990),**Turizm Ulaştırması** (Ankara:Adım Yayıncılık), s. 105
[15] Serdar Ulukan, (1990) ”Seyahat Acentalarının Tur Sürecinde Karşılaştığı Sorunlar,” (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sos. Bil. Ens.), s. 15
[16] **Aynı.**, s. 86

1. 2.1 Turun Hazırlanması (Üretimi)

Bir tur operatörünün, paket tur programı düzenlemesinin ana amacı, rekabet ortamı içerisinde, müşteri imkanları ölçüsünde kendi tarafına çekmek, satış miktarını artırmak ve azami kar elde etmektir[17]. Bir paket tur üretiminin ilk işlemini planlama aşaması oluşturur. Planlama, paket tur tarihinden 18 ay önce başlar[18]. (Şekil 1) Faaliyetlerin başlangıcında yapılacak olan pazar araştırması, tur operatörüne, hangi turların satılabileceğini belirleme olanağı tanır. Tur bölgeleri, yaklaşık tur tarihleri ve tur süresi belirlendikten sonra ikinci aşama ulaştırma ve yer hizmetleri işletmeleri ile anlaşmalar yapmaktır. Bu anlaşmalar turun, ayrıntılı bir program geliştirmesini de sağlar[19].

1.2.1.1 Piyasa Araştırması

Tur operatörleri, üretime başlamadan önce, yani paket turun hazırlanmasından önce ürün araştırması yaparlar. Hazırlayacakları paket turlarda ne gibi yenilikler yapacaklarını, hangi unsurların değiştirileceğini, yeni oluşan dinamik piyasa taleplerini veya gelişen gidilecek turistik bölgeyi gözden geçirirler. Tur operatörlerinin bu araştırmalarda temel amacı daha çok kar elde edebilecekleri paket turları tespit etmeye çalışmalarıdır.

Tur operatörleri, ticari amaçlı işletmelerdir. Üretilecek paket turlar için, talep olup olmayacağı veya piyasadaki rekabet içinde fiyatların ne olduğu tur operatörü için kritik konulardır. Örneğin; yeni üretilmesi düşünülen paket turlar için[20]:

-Konaklama işletmelerinin standartı , fiyatları ve yeterli yatak olup olmadığı,

-Gidilmesi düşünülen yerin güvenlik ve hijyen durumu,

-Düşünülen destinasyon için diğer şirketlerinde programları olup olmadığı ve eğer varsa fiyatlarının ne olduğu ,

---

[17] Ulukan, **Ön. ver.**, s. 16
[18] Hacıoğlu, **Ön. ver**., s. 86
[19] Ayhan Gökdeniz, (1992), "Seyahat İşletmelerinde Turistik Ürün (Paket tur) Üretimi ve Dağıtımı," **Turizm Yıllığı , Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş.**, s. 39
[20] Çiğdem Öner, (1987), **Seyahat Ticareti** (İstanbul:Literatür Yayınları), s. 110

-Çalışabilecek karşılayıcı acenta olup olmadığı gibi sorulara cevap aranmalıdır.

Piyasa araştırmasının temel amacı, hedef kitlenin, yani potansiyel müşterilerin gerçek isteklerine cevap verilmek olmalıdır. Yeni bir ürün hazırlamadan önce, tur operatörlerinin sistemli bir şekilde pazar analizi yapması gerekir.

Tur operatörlerinin düzenleyecekleri turlar hakkında, ayrıntılı ön bilgilere sahip olması gerekir. Bu bilgiler;

-Turun mevsime bağlı zamanı,

-Turun konusu (dinlenme amacıyla, deniz, güneş veya av turizmi),

-Turun başlama tarihi,

-Turun başlangıç yeri,

-Turun süresi,

-Turdaki çekici öğelerin sayısı,

-Turdaki hangi uçak seferlerinin kullanılacağı (tarifesiz uçak seferleri "charter" veya tarifeli uçak seferleri)

-Turdaki yer hizmetlerinin nitelikleri (havaalanı, mahalli geziler)

-Turdaki konaklama hizmetlerinin nitelikleri belirleme gibi konuları kapsamaktadır[21].

1.2.1.2 Müşteri Talebinin Belirlenmesi

Ulaşılmak istenen potansiyel müşteri grubu içinde, değişik araştırmalar, mülakatlar yapılarak, müşterilerin ilgilerinin belirlenmesine çalışırlar. Bu araştırmaların amacı müşteri grubunda

---

[21] Mehmet Gürdal, (1985), "Uluslararası Turizm Piyasasında Paket Turların Düzenlenmesi ve Satışı," **Turizm Yılllığı Türkiye Kalkınma Bankası**, s. 119

bulunan kişilerin sosyal statüleri, yaş grupları, aile yapıları ve satın alma imkanlarının ne olduğunu öğrenmektir.

Müşteri analizi, piyasa araştırmasının bir parçasıdır[22]. Pazardaki potansiyel tüketiciler dikkate alınarak, pazar tahminlemesi yapılır. Bu tahminler de satışlar uzun ve kısa vadeli olarak değerlendirilir. Hedeflenen kitle hakkında, bilgiler toplanır ve analizler yapılır. Bu yapılan analizlerin amacı, incelenen gruplara dayanarak gelecekteki yeni müşteri tiplerini önceden belirlemektir. Bu analizler iki grupta toplanabilir; sosyo-ekonomik analizler ve sosyo-psikolojik analizler, bu çerçevede daha önceki turların değerlendirilmesi ve analizinin de yapılması gerekir. Bir tur operatörü, üretime başlamadan önce, geçmiş yıllarda hazırlanan tur-ürün programlarını analiz etmek zorundadır.[23] Bu analizlerde tur operatörleri piyasada tutulan turları daha da iyileştirerek programa dahil etmeli, talep olmayanları da programdan çıkarmalıdırlar. Rakiplerin de eski ürünlerini incelemeli ve orada popüler olanlarını ayırt ederek kendi organizasyonlarında kullanmalıdırlar.[24]

1.2.1.3 Gidilecek Ülkenin (Destinasyonun) Seçimi

Düzenlenecek olan paket turların ve fiyatının uygunluğu tur operatörleri için bölge seçiminde önemli olan faktörlerdir. Bir turistik ülke, yöre veya merkez tur operatörü tarafından çeşitli kriterler dikkate alınarak belirlenir. Tur operatörlerinin destinasyon seçiminde ilk hedefleri, bu destinasyonun karlı olup olmayacağı, yani %80-90 doluluk oranıyla müşteri ihtiyacını karşılayıp karşılamayacağını bilmeleridir.[25] Tur operatörleri en çok tercih edilen, o dönemde moda olan destinasyonları programlarına dahil etmek durumundadırlar.

Bir tur operatörünün, yeni destinasyon seçiminde rol oynayan faktörler ise şöyle sıralanabilir; Fiyat, ulaşım olanağı, konaklama (standart+fiyat) coğrafi ve kültürel özelliklerdir. Konaklama işletmeleri, sadece oda satışı değil, paket turlar için de oda+kahvaltı+bir öğün yemek olan yarım pansiyon satışını da

---

[22] Hacıoğlu, **Ön ver**.,s. 86
[23] Gökdeniz, **Ön. ver**., s. 28
[24] Öner, **Ön. ver**., s. 110
[25] Hacıoğlu**, Ön. ver**. S. 88

gerçekleştirmektedir. Son yıllarda konaklama işletmeleri, her şey dahil sistemi sunmaktadırlar. Yani, konaklama yanında yeme ve içme hizmetleri de paket fiyata dahil edilmektedir.

Tur operatörü, tüm bu araştırmaları yaptıktan sonra gidilecek yöre (destinasyon) ve fiyat konularında kararını verir ve ürününü (tur paketini) hazırlar. Tur paketinin destinasyonu olan ülkedeki yerel karşılayıcı (incoming) acentasıyla, temasa geçer, karşılıklı anlaşma yapılarak yerel acentaya tüm hizmetlerin sorumluluğu verilir.[26] Tur operatörlerine gidilecek ülkede gösterilen idari kolaylıklar, konaklama, yiyecek, içecek ve mahalli gezi fiyatlarında sağlanan indirimler ve avantajlar önemli tercih nedenleri olmaktadır.

1.2.1.4 Ulaştırma Araçlarının Seçimi

Paket turların üretimini etkileyen önemli faktörlerden bir tanesi, kullanılacak ulaştırma aracıdır. 1980 yılından sonra, turizm amaçlı havayolu taşımacılığı dünyada hızla gelişmeye başlamıştır. Günümüzde uluslararası seyahatlerde Orta ve uzun mesafeli paket turların %90'nının uçaklarla yapıldığını söyleyebiliriz.

Tur operatörleri hava, demir, karayol işletmeleri ile bağlantılara girerek yer ayırtma düzenlemesini yaptırırlar. Paket turlarda %85 oranında ulaşım vasıtası olarak, uçak kullanıldığından havayolu şirketleri ile ilişkiler ve uçak kiralanması büyük önem taşır.[27]

Tur operatörleri, paket tur düzenlemelerinde genellikle uçak kiralama yoluna giderler. Bunun başlıca nedeni; charter seferinde, yolcu başına düşen taşıma maliyetinin, yüksek doluş oranı nedeniyle tarifeli havayollarına nazaran çok düşük olmasından ileri gelmektedir.[28] Charter uçuşlarını 4 değişik şekilde inceleyebiliriz;

-Full charter: Tur operatörü, uçağın tüm koltuklarını satın alır.

---

[26] Öner, **Ön. ver**., s. 110
[27] Fusun İstanbullu, (1985), "Yabancı Tur Operatörleri ve Türk Turizmi," (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul
Üniversitesi, Sosyal Bilimler Ens.), s. 26
[28] Gürdal,**Ön. ver**., s. 108

-Port charter: Bir kaç tur operatörü, uçağı ortaklaşa kiralar ve koltukları bölüşür.

-Prorata Sistemi: Charter işletmesi, tarifeli sefer koyar ve sorsat yöntemiyle tur operatörlerine satar.

-Port ve Proratanın birleştirildiği sistem: Tur operatörü charter işletmesinden uçak koltuk kapasitesinin bir kısmını alır. Kalan koltuğun satış riskini charter işletmesi üstlenir.

Tur operatörleri, seçtikleri turistik bölgenin uzaklığına ve müşteri çeşidine göre ulaştırma aracını da seçip, koltuk satın alma görüşmelerine başlarlar. Böylece paket turun ilk hammaddesi ortaya çıkmış olur.

1.2.1.5 Konaklama İşletmelerinin Seçimi

Paket turun en önemli unsurlarının başında, konaklama hizmeti gelir. Müşteri talebi oluşmadan önce, tur operatörlerinin en uygun konaklama tesislerini seçmesi gerekir. Bu seçmede, tur operatörleri paket tur düzenleyecekleri bölgeye doğrudan giderek incelerler. Otel hakkında detaylı bilgi sahibi olmayı sağlayan bilgi formlarını görerek doldururlar. Ya da bu formları konaklama tesislerine göndererek, tesis hakkında konaklama türü, yatak kapasitesi, fiyatı, yiyecek-içecek durumu, konumu, mimari şekli, eğlence faaliyetleri ve aktiviteleri (ücretli-ücretsiz) hakkında bilgi edinirler.

Tur operatörü tarafından hazırlanan paket turlarda, talep olmadan tura katılanların konaklama ihtiyaçlarını gideren otel, motel, tatil köyü gibi yerleşik ünitelerin seçilmesi ve satın alınan koltuk sayısı kadar, yatak sayısının da bloke edilmesi gerekir.

Tur operatörleri, konaklama tesisi seçiminde çok titiz davranırlar. Kendi marka imajına uygun hizmet veren işletmeleri tercih ederler. Konaklama işletmeleri, sadece yatma değil, müşterilerin yeme-içme, eğlence ihtiyaçlarını karşıladıkları oranlarda tercih edilirler.

Yapılan bir araştırmaya göre, seyahat üreticileri, konaklama işletmelerinin seçiminde, aşağıdaki hususları taşıyan otelleri daha çok talep etmektedirler.

-Hizmet kalitesi ve temizliği

-Yönetimin (personelin) profesyonel oluşu ve iyi davranış göstermesi

-Konuklara gerekli rahatlığın sağlanması gibi özellikleri olan oteller tercih edilmektedir.[29]

Buna karşılık yeni bir turistik ürünün planlamasında, konaklama konusuyla ilgili karşılaşılan belli başlı problemler şunlardır.[30]

-Ürüne göre konaklama türünün seçimindeki güçlükler (çeşit ve kalite)

-Yatak kapasitelerinin yavaş artması (sezonluk talep artışlarını karşılamadaki güçlükler)

-Turistik piyasada toptan yatak kapasitesi satın alınması zorunluluğu,

-Yabancı ülkelerde kaparo ödemelerinde sermaye ve risk problemleri,

-Arza göre konfor ihtiyaçlarının daha hızlı artması ve

-Hizmet kalitelerinin fiyat üzerindeki büyük etkisidir.

Özellikle paket tur seyahatlerinde, otel fiyatları önemli bir unsur olmaktadır. Ulaşım ve konaklama süreleri, bu fiyatlara göre tespit edilmektedir. Turist fiyatları düşük olan bir ülkede, diğer ülkelere göre daha uzun konaklamalar gerçekleştirmektedir.

1. 2.1.6 Karşılama (incoming) Transfer Hizmetlerinin Seçimi

---

[29] Jale Akmel ve Günseli Kurt, (1993), ”Seyahat Acentalarının Otel Seçiminde Önemsedikleri Faktörler,” **Turizm Yıllığı ,Türkiye Kalkınma Bankası** , s. 24

[30] Alaaddin Cenk Konuşur, (1998), ”Tur Operatörlüğü ve Türkiye Açısından Bir Uygulama,“ (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), s. 65

Bir ülkede üretilen paket turların tüketimi, bir başka ülkede gerçekleşmektedir. Bu nedenle, tüketimin yapılacağı bölgede bir karşılayıcı (incoming) seyahat acentası ile bağlantı yapılması gerekir. Anlaşma yapılan yerel seyahat acentası, ülkesindeki müşteri hizmetlerinin (havaalanı-otel-havaalanı, çevre gezileri vb.) karşılanmasından tur operatörüne karşı sorumludur. Yapılan bu hizmetler karşılığında, tur operatörü yerel seyahat acentasına anlaşmaya göre komisyon öder.

Konaklama kalitesi, müşteri hizmetleri ve karşılamanın müşteri üzerinde yarattığı memnunluk derecesi, tur operatöründen kalınan memnunluk derecesini de belirlemektedir. Seçilen yerel acentanın faaliyette bulunduğu ülkesindeki güvenirliliği ve potansiyeli de çok önemlidir.

Tur operatörleri, özellikle iş hacmi bakımından elverişli bir güzergaha sahip olduğu zaman, bir otel grubu ile kültürel eğlencelerin, oyun ve çeşitli sportif gösterilerin, mahalli gezilerin ve havaalanı-otel-havaalanı hizmetlerinin yapılabilmesi, müzelerin, tarihi eser ve anıtların ziyaret edilmesi konularında ve enformasyon gibi ek hizmetlerin sağlanması hususunda bir anlaşma yaparlar.[31] Tur operatörleri, özellikle orjinal olan aktiviteleri yakalamak zorundadırlar.

1.2.1.7 Paket Tur Programının Belirlenmesi

Turistlerin ihtiyaçları olan taşıma, konaklama, yeme-içme ve diğer hizmetlerin birleştirilmesinden sonra, bu hizmetler yazılı bir program haline dönüştürülür. Belirlenen bu hizmetlerin, bir turiste olan maliyeti hesaplanır. Tur güzergahları ve turun işleyişinden sorumlu kişiler tespit edilir. Paket turun müşteriye ulaşması için gerekli tanıtım ve iletişim araçları belirlenir ve hazırlanan paket turlar genellikle bir broşür yardımıyla nihai tüketici olan turiste ulaştırılır.[32]

Paket tur hazırlama devreleri kullanılarak, örnek bir paket tur hazırlamasını burada verebiliriz. Tur operatörünün gelir-gider dengesini sağlayabilmesi ve kazanç payını artırabilmesi için,

---

[31] Gökdeniz, **Ön. ver.**, s. 31
[32] Hacıoğlu, **Ön. ver**., s. 90

ürününü (paket tur) seyahate çıkıştan 18 ay önceki bir dönemde ve çok dikkatli bir şekilde hazırlanması gerekir. Bu dönemleri bir tablo şeklinde verebiliriz;[33]

YAZ..... Araştırmanın ilk basamakları; paket turun gelişimindeki destinasyonlar.

EYLÜL-ARALIK Araştırması..... İkincil basamaklar, alternatif destinasyonların detaylı karşılaştırılması

OCAK-ŞUBAT Planlama..... ..... .Her turun kapasitesi, süresi ve kalkış tarihleri kararları basım evi, reklam ajansları, ile müzakereler, broşür basım tarihlerin belirlenmesi

ŞUBAT-MART Müzakereleri .....Charter şirketleriyle müzakereler, charter şirketi seçimi anlaşma taslakları

MART-NİSAN..... Oteller, transfer servisleri ve günlük geziler için yapılacak müzakereler, ilk reklam programları örnek ve öneriler.

NİSAN-MAYIS..İdare..... Belirlenen otel fiyatları üzerinden yapılan anlaşmalar hava yolu anlaşmaları, transfer ve diğer servis anlaşmaları

TEMMUZ....Pazarlama.....Döviz kurlarının belirlenmesi, çapraz kurlar, enflasyon vb. etkenler göz önüne alınarak tahmini satış fiyatı broşür provaları, rezervasyon elemanları yetiştirilmesi

AĞUSTOS..... Kesin tur fiyatı, broşür basımı, rezervasyon sistemi kurulması

EYLÜL-EKİM.....Broşürün pazara sunulması, dağıtımı, acentaların motivasyonu, ilk reklamların çıkması,

OCAK-MART..... Reklam, promosyon ve halkla ilişkilerde zirve noktası

ŞUBAT-NİSAN..... Deniz aşırı temsilcilerin seçimi ve eğitimi

MAYIS.....İlk turun hareketi (Tüketimi)

Paket turların, yeni bir bölgeye veya ülkeye hazırlanmasında, bazen risklerle karşılaşılmaktadır. Turun beğenilmemesi veya seçilen ülkenin tercih edilen bir ülke olmaması gibi .Turizm piyasasının değişken ve rekabetçi değişik firmaların olması, tur operatörlerinin, tur düzenlemelerinde, bu sıraladığımız organizasyonları yapmalarını gerekli kılmıştır.

1.2.2 Paket Turların Maliyet Hesaplaması

[33] J.C Holloway, (1983), **The Business of Tourism**, Bristol:Brıstol polly Tecnic, Departman of Business Studies, p. 183

Bir paket turun sonuçlandırılmasında, en önemli aşama fiyatlandırmadır. Genellikle seyahatlerin başlangıcından 8 ay önce yapılır. Yapılacak tüm hesaplamalar, ürünün karlılığını ve rekabet edilebilirliğini etkilemektedir.[34]

Daha önceki tanımlamalarda belirttiğimiz gibi, paket tur değişik turistik hizmetlerin birleşmesi ile oluşmaktadır. Bu nedenle de paket turun fiyat tespitinde tek bir etken dikkate alınmaz. Paket turun içinde, bileşenlerinin hepsinin ayrı ayrı fiyatları vardır. Bu bileşenlerin doğru bir şekilde maliyetlendirilmesi, tur operatörü için yaşamsal önem taşır. Çünkü, fiyatları belirlemede çoğunlukla maliyetler etkili olmaktadır. Maliyeti belirlerken de konaklama hizmet fiyatı, rehberlik ücretleri, otobüs koltuk ücreti, vb. fiyatlarının hepsi net olarak hesaplanmalıdır.

Genel olarak havayoluyla yapılan paket turların fiyatı aşağıdaki dokuz temel unsura bağlıdır[35];

-Uçak seyahati genel olarak toplam fiyatın %30-35'i

-Handling (Havaalanı-otel-havaalanı) gederleri ve mahalli turlar

-Konaklama yiyecek-içecek giderleri (Toplam fiyatın ortalama %25'i)

-Reklam ve broşür giderleri, Satış Giderleri

-Personel giderleri, Kar payları

1993 yılında yapılan bir araştırmaya göre, paket turların ortalama fiyat dağılımı aşağıdaki gibi belirlenmiştir;

Ulaştırma (uçak)	%44
Yeme-içme	%6
Yabancı tur operatörü	%14
Yerli tur operatörü	%7
Konaklama tesisi	%16
Müze-ören yeri	%3

[34] Hacıoğlu, **Ön. ver**., s. 91
[35] Gökdeniz, **Ön. ver**., s. 34

Rehber otobüs %5
Diğer giderler %5

Kaynak: Turizm Bakanlığı, (1993), **Paket Turlar ve Paket Tur Fiyatının Dağılımı Araştırması**, (Ankara:Yatırımlar Genel Müdürlüğü), Yayın No:1994/5,s.111

Genel olarak bir paket turda fiyat oluşumunu;
-Tura katılanların sayısı,
-Turun yapılacağı mevsim, aylar,
-Turun süresi,
-Hizmetlerin özelliği,
-Ulaşım aracı,
-Konaklama tesisleri ücreti ve hitap edilen kitlenin satın alma gücü etkilemektedir.

Bunun yanında maliyetlerin oluşumunu etkileyen diğer faktörler ise şunlardır;[36]
-Acenta komisyonları,
-Tanıtma ve reklam giderleri,
-Personel giderleri,
-Büro, kira giderleri,
-Haberleşme giderleri,
-Rehber ücretleri,
-Müze, ören yerleri girişleri,
-Amortismanlar,
-Diğer özel hizmet giderleri de ayrı ayrı maliyeti yükseltici birer faktördür.

Bu sayılan maliyet unsurlarını bölümlere ayırarak, şu şekilde de sıralayabiliriz.[37]

1-Ulaştırma: Charter
-IT
-Otobüs, tren, Gemi

2-Konaklama: Otel,Tatil köyü
-Apart ve diğer
3-Yerel Hizmetler: Transfer,Turlar

[36] Hacıoğlu, **Ön. ver**., s. 101
[37] Öner, **Ön. ver**., s.112

-Rehberlik hizmetleri
-Yer hizmetleri, incoming acentaların aldığı hizmet komisyonu
4-Tanıtım: Katalog,Reklam
-Study Tours (Tanıtım turları)
-Diğer tanıtım faaliyetleri
5-Dağıtım: Postalama
-Diğer iletişim masrafları
6-Genel Giderler: -Personel,Haberleşme, Büro vb.
7-Kar: Değişik sezona, talebe, rağbete vb. göre

Tur operatörleri, konaklama tesislerinden gelecek yılın fiyatlarını daha sezon bitmeden, sezonun ortasında yani bir yılın öncesinden alırlar. Alınan bu fiyatlar çok değişken olabilmektedir. Genellikle oda kontrat anlaşması iki şekilde yapılmaktadır. Bunlardan birincisi; otel işletmeleri tur operatörlerinin mevsim dışında oda satın alması şartıyla, turizm sezonu içerisinde indirimli oda satışı satma hakkını tur operatörüne verirler. İkincisi ise, her yıl verilen oda kontenjanlarında sayıya göre indirim uygulanmasıdır. Örneğin; tur düzenleyicisi ilk beş yüz oda için gecede 180 DM öderken, ikinci beş yüz oda için 120 DM ödemekte, bir sonraki beş yüz oda için daha düşük bir ücret ödemektedir. Bu yolla, yılda 2500 oda satışını garantilediğinde normal fiyatı 200 DM olan bir odanın fiyatı, tur düzenleyicisine ortalama maliyeti 94 DM'a kadar düşebilmektedir. Tur operatörleri, bu kazancını hem karını artırmada hem de fiyatlara yansıtarak satış artırmada kullanabilir.[38]

Paket turların maliyet hesaplamalarında, manuel sistem ve günlük cetvelle yapılan hesaplamalar kullanılmaktadır. Bazı tur operatörleri ise, paket tur fiyatların maliyetinin hesaplanmasını daha basite indirgeyerek yapmaktadırlar. İki çeşit harcama gider bölümü açarlar. Maliyet föyünde sabit masraflar ve değişken masraflar yer alır.[39]

Örnek Bir Paket Tur Seyahati Hesaplaması

Bir Alman tur operatörünün, birbirini takip eden haftalık paket

[38] İsmet Barutçugil, (1989), **Turizm İşletmeciliği**, (Bursa:Uludağ Üniversitesi Basımevi), s. 183
[39] Hacıoğlu, **Ön. ver.**, s. 101

turlar şeklinde charter seferleriyle, Türkiye'nin Ege Bölgesindeki Üç yıldızlı bir otele yapacağı tatilin fiyat hesaplamasını, şu şekilde belirtebiliriz;

Konaklama Gideri

-25 EURO Kişi başı (PP) Yarım pansiyon
25X7 Gün=175 EURO Kişi başı oda fiyatı 175 EURO

-İki transfer (Havaalanı(7.5)-otel-havaalanı(7.5)
7.5 X 2 = 15 EURO Kişi başı 15 EURO
-Hadnlig Free (Yerel acentaya ödenen hizmet ücreti 10 EURO

-Otel de ki info toplantısı
Hoşgeldiniz kokteyli kişi başı 5 EURO 5 EURO

-Çevre tanıtım turları 10 EURO kişi başı 10 EURO

Ulaşım

-Charter uçakla hedef yöreye uçuş
-Charter uçağın kapasitesi (170 kişi)
-Doluluk oranı %80

Charter uçağın gidiş dönüş fiyatı 34.000
---------- ---------- = 250 EURO Kişi başı fiyatı
Koltuk Sayısı 170X%80

Bu çıkan fiyat, satılan koltuk sayısı %80 olarak hesaplandığındaki hedeflenen fiyattır. Tur operatörü, bunun üzerinde doluluk sağlarsa, uçak maliyet fiyatı düşer bu da tur operatörünün karlılığını artırır. Stratejik fiyatı ve taktik fiyatı bulmasında bu faktör önemli bir etkendir.

Tanıtım

-Broşür- katalog maliyetinin bulunması
Broşürün Toplam Maliyeti 1.000.000 EURO
---------- ----------= 5.000 EURO (Bir sayfanın Maliyeti)
Toplam Sayfa Sayısı 200 EURO
Türkiye'nin Ege bölgesindeki tatil merkezine 10 sayfa ayırdığını düşünürsek ayrılan broşürde harcanan para

10 X 5.000 EURO = 50.000 EURO Türkiye için Broşüre

harcanan paradır.

Türkiye'deki Otele Harcanan para 50.000 (On Sayfalık İlan Tutarı)
--- --- --- =
10 EURO K.Başı
Yöreye Gideceği Tahminlenen Turist Sayısı 5.000 (Hedeflenen Turist sayısı)

-Reklam –Medya

75.000 EURO Masraf
---= 15 EURO Kişi başı
5.000 (Turist Sayısı)

-Tanıtım Turları

25.000 EURO Masraf
---= 5 EURO
5.000 (Turist Sayısı)

-Diğer tanıtım Faaliyeti Masrafları

(Seyahat çantası, seyahat cüzdanı vb.) =2 EURO Kişi başı

Dağıtım

-Postalama (tahminen) = 1 EURO Kişi başı

-İletişim-Faks, Bilgisayar= 1 EURO Kişi başı
-Rezervasyon için kullanılan araçların giderleri
Genel giderler = 1 EURO Kişi başı

Genel giderler, şirketin bir yıl önceki müşteri sayısının, genel giderlerine bölünmesiyle bulunur.

215+250+10+15+5+2+1+1+1=500 EURO

Karsız toplam maliyet

Kar %20 =100 Maliyet+kar =500+100=600 EURO Kişi

Başı Fiyatı

Parakendecilere ödenecek komisyon %17=85 EURO

600+85=685 EURO Kişi başı Paket Tur Fiyatıdır.

Bu tatil (sejour) fiyat içerisine, extra düzenlenecek çevre gezi ücretleri dahil değildir. Onlar ayrıca kataloglarda müşterilere belirtilir.

Sonuç

Turizm pazarında, turistik destinasyonu talep edenlerle, bunu arz edenler, arasında, belli bir mesafe olduğundan, arz ve talebin değişik yerlerde gerçekleşmesi nedeniyle, üretici ile tüketici arasında bağlantıyı sağlayacak olan aracı kurumlara, yani tur operatörlerine ve seyahat acentalarına ihtiyaç vardır. Biliyoruz ki, tur operatörlerinin en önemli fonksiyonu potansiyel müşterilerin (turistlerin), ihtiyaçlarına uygun turistik mal ve hizmeti üretmektir.. Başka bir ifade ile, en iyi paket turu, en ekonomik hazırlayıp müşterilere sunmaktır.

Turistik ürünü oluşturan faktörlerin birbirini tamamlayıcı özellikler göstermesi, turizm sektörünün her kademesinde faaliyette bulunan işletmelerin birbirleriyle sıkı bir şekilde işbirliğine girmelerini zorunlu hale getirmektedir. Özellikle, paket turu oluşturan hizmetlerin birindeki olumsuzluk , diğer hizmetleri veren işletmeleri de olumsuz yönde etkilemektedir.

Bu olayların yaşanmasını istemeyen, turistik ürünü hazırlayan, pazarlayan ve ulaştıran tur operatörleri, paket turun içinde bulunan hizmetleri veren turizm işletmelerini kendi bünyesine alarak, onlara hakim olmak istemektedir. Bunu sağlamak için de, ya kendileri paket turu oluşturan hizmetleri kurmakta, ya da birleşme yoluna gitmektedir. Bu birleşmeler sonucunda, tur operatörleri geniş üretim ağına ve pazar payına sahip olarak, rekabetçi piyasada daha güçlü bir konuma gelmektedir. Bu sayede, bu işletmeler reklam ve maliyetlerin düşürülmesi, ürün farklılaştırılması konularında avantajlar elde etmektedirler. Bu gelişmeler ışığında, turizm

sektöründe, yatay, dikey, karma bütünleşmeler olmaktadır. Bu birleşmeler hızlı bir şekilde sürmektedir.

KAYNAKÇA

Aksoy, Nermin, (1999), "Almanya Dikey Bütünleşmeyi Şans ve Riskleriyle Tartışıyor," **Türsab Dergis**i, Sayı:171.

Akmel, Jale ve Kurt Günseli, 1993)," Seyahat Acentalarının Otel Seçiminde Önemsedikleri Faktörler", **Turizm Yıllığı, Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş**,

Barutçugil, İsmet, (1989), **Turizm İşletmeciliği**, Uludağ Üniversitesi, Bursa: Basımevi.

Gökdeniz, Ayhan, (1990), Seyahat İşletmelerinde Turistik Ürün (paket tur) Üretimi ve Dağıtımı,) Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üni. Sos. Bil. Ens.

Gökdeniz Ayhan, (1992), "Seyahat İşletmelerinde Turistik ürün (paket tur) Üretimi ve Dağıtımı" **Turizm Yıllığı, Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş.**

Gürdal, Mehmet, (1990), **Turizm Ulaştırması**, Ankara:Adım Yayıncılık

Gürdal, Mehmet, (1985), "Uluslararası Turizm Piyasasında Paket Turların Düzenlenmesi ve Satışı", **Turizm Yıllığı, Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş.**

Hacıoğlu, Necdet, (2000), **Seyahat Acentacılığı ve Tur Operatörlüğü**, Bursa:Uludağ Üniversitesi Basımevi.

Hollaway, J.C, (1983), **The Business of Tourism,** Bristol:Brıstol Polly, Departman of Business

İstanbullu, Füsun, (1985), "Yabancı Tur Operatörleri ve Türk Turizmi," Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üni. Sos. Ens.

Konuşur, Alaaddin Cenk, (1998), "Tur Operatörlüğü ve Türkiye Açısından Bir Uygulama," Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üni. Sos. Bil. Ens.

Leguevagues, M., (1987), **Tour Operateur Français et Tourısme Intra**,Paris:CECOD.

Nelson, John and Stewart, Peter, (1989), **Package Holıday Law and Contracts**, London: A Practıcal Guıde.

Oral, Saime, (1988), **Türk Turizm Pazarlamasında Dağıtım, Fiyat Politikaları ve Turist Profili Analizi**, İzmir:İstiklal Matbaası.

Öner, Çiğdem, (1987), **Seyahat Ticareti**, İstanbul:Literatür Yayınları.

Türsab Dergisi, (1999), "AB Paket Seyahat Yönetmeliği Sektörün Bütün Aktörlerini Kapsıyor", **Türsab Turizm Dergisi**, Sayı:189.

Ulukan, Meltem, (1994), "Seyahat Acentalarının Organizasyon Yapıları İçerisinde, Reklam Kararının Verilmesi ve Reklam Stratejisinin Uygulanması," Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üni. Sos. Bil. Ens.

Ulukan, Serdar, (1990), "Seyahat Acentalarının Tur Sürecinde Karşılaştığı Sorunlar," Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üni. Sos. Bil. Ens.

BÖLÜM 10

YAKIN PARTNER ŞİDDETİ DURUMUNDA KADINLARIN BAŞVURDUĞU YARDIM ARAMA TÜRLERİ VE YARDIM ARAMAYI ENGELLEYEN KOŞULLAR[1]

Ahmet FİDAN[2]

1 Bu çalışma yazarın 2017 yılında Tennessee Üniversitesinin Sosyoloji Bölümünde Stephanie A. Bohon danışmanlığında sunulan "Women's Help-seeking Behavior for Intimate Partner Violence in Sub-Saharan Africa" isimli doktora tezinden türetilmiş ve Türkçe diline çevrilmiştir.

2 Dr., Adıyaman Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji, ORCID: 0000-0002-8992-6875

1.GİRİŞ

Yakın partner şiddeti, dünyadaki hemen hemen her toplumda çok sayıda bireyi etkileyen küresel bir sosyal ve halk sağlığı problemidir. "Yakın arkadaş şiddeti, yakın bir ilişki içinde, ilişkide bulunanlara fiziksel, psikolojik veya cinsel zarar veren herhangi bir davranışı ifade eder" (WHO, 2012: 1). Bu şiddet türü aynı zamanda çocukların veya yaşlıların istismarı ve herhangi bir hane üyesi tarafından istismara atıfta bulunsa da, çoğunlukla ailelerde kadınlara karşı ortaya çıkmaktadır. Son yıllarda yapılan çalışmalar dünya genelinde 15-49 yaş arası evli veya bir partneri olan kadınların dörtte birinden fazlasının 15 yaşından itibaren cinsel ve fiziksel şiddete maruz kaldığını göstermiştir (Sardinha vd., 2022). Örneğin sadece Amerika Birleşik Devletlerinde 2000'li yıllarda her sene 1 milyon kadın aile içi şiddetin mağduru haline gelmiştir (Fleming ve Resick, 2017). Bu bulgular kadına yönelik aile içi şiddetin dünya çapında milyonlarca kadınların ve çocuklarının yaşamını etkileyen küresel bir halk sağlığı sorunu olduğunu desteklemektedir. Yakın partner şiddeti, yaralanmalar, depresyon, istenmeyen gebelikler ve cinsel yolla bulaşan enfeksiyonlar dahil olmak üzere kısa ve uzun vadeli fiziksel ve zihinsel sağlık etkilerine sahip olabilir ve ayrıca ölüme yol açabilir (Sardinha vd., 2022). Kadına yönelik şiddet ayrıca hükümetler, topluluklar ve bireyler için önemli sosyal ve ekonomik maliyetlere de yol açmaktadır.

Kadın istismarı üzerine yapılan araştırmalara göre, en tehlikeli ve ölümcül durumlar, kadınlar kaçmaya çalıştığında ortaya çıkanlardır (Erez ve Belknap, 1998). Bununla birlikte, istismar mağdurlarının çoğu deneyimledikleri şiddeti bildirmeyi reddettiği için kadınlara yönelik şiddet genellikle sessiz bir olgu olarak literatürde yer almaktadır (Bui, 2003; Moe, 2007). Başka bir deyişle, aile içi şiddet mağduru kadınların çoğunluğu yardım aramamakta ve istismarın mevcut doğasının yoğunluğuna bağlı olarak kadınlar yardım aramaya çalışmaktadır (Rowan, Mumford ve Clark, 2015). Bundan dolayı, kadına yönelik şiddete yönelik çeşitli yardım arama davranışlarının ortaya konulması kritik önem taşımaktadır. Başka bir deyişle yüksek yaygınlığı ve olumsuz etkileri göz önüne alındığında, şiddete maruz kalan kadın mağdurların yardım arama davranışlarını anlamak önemlidir. Bu nedenle, bu çalışmanın temel amacı, öncelikle yardım arama davranışı için resmi ve gayri resmi kaynakları ortaya koymak ve ardından da kadınların bu tür kaynaklardan yardım istemelerinin önündeki engellerin neler olduğunu açıklamaktır. Başka bir deyişle bu çalışmanın amacı bu alanda yeni yeni sorulmaya başlanan şiddete maruz kalan kadınların içinde bulundukları ilişkiye veya evliliğe neden devam ettikleri sorusuna da cevap bulmaya çalışmaktır.

1.1. Yardım Arama Davranışı

Yakın arkadaş şiddeti mağdurlarının ve hayatta kalanların yardım araması, arkadaşlardan ve aile üyelerinden tavsiye ve destek araması, danışmanlık ve/veya tıbbi bakım alması ve yasa ile korunmanın çeşitleri olan polisten yardım istemek, aile içi şiddet için oluşturulan sığınma evlerine gitmek, koruma kararı almak veya şiddet uygulayan partnerden yasal olarak ayrılmak veya boşanmayı başlatmak ve yaşadığı evden taşınmayı içeren eylemler olarak tanımlanır (Gover, Tomsich, & Richards, 2015). Başka bir deyişle, yardım arama, kişinin destek almak için mağduriyetini açığa vurması veya başkalarına dile getirmesi olarak tanımlanabilir (Morrison vd., 2006). Başka sosyal çalışmacılar ise yardım arama davranışını, anlayış, tavsiye, bilgi, tedavi veya genel destek şeklinde olabilen dış yardımı aktif olarak takip etme süreci olarak ifade etmişlerdir (Zark, Toumbourou ve Satyen, 2022). Yardım arama davranışı en açık şekilde, mağdur kadınların değişen durumuna yanıt veren dinamik bir süreç olarak tanımlanır (Sabina, Cuevas ve Schally, 2011). Bu süreç, kadınların erkeklerin şiddet içeren eylemlerini dayanılmaz olarak kabul etmesiyle başlar ve şiddete karşı çıkma kararıyla sonuçlanır (Petersen, Moracco, Goldstein ve Clark, 2004). Yardım arama davranışı, yakın partner şiddetinin sayısını azaltmada, bu şiddet türüne maruz kalan kadınların psikolojik olarak yaşadığı sıkıntıların miktarını sınırlamada ve bu sorunun önemini kavrama ve tanımlamada mağdur kadınlar için faydalı olabilmektedir (Coker vd., 2002). Bu mağduriyeti yaşayan kadınlar, yardım ve destek için hem resmi hem de gayri resmi kaynaklara güvenebilir. Mağduriyet özelliklerinden bağımsız olarak, önceki çalışmalar sürekli olarak resmi destek sağlayıcılar yerine gayri resmi destek sağlayıcıların şiddete maruz kalan kadınlar tarafından tercih edildiğini göstermektedir (Barrett & St. Pierre, 2011; Du Mont vd., 2005; Meyer, 2011). Bundan dolayı çalışmanın bundan sonraki bölümünde yakın arkadaş şiddeti durumunda başvurulan yardım aram davranışının iki türü incelenecektir.

2. YAKIN PARTNER ŞİDDETİNE KARŞILIK YARDIM ARAMA TÜRLERİ

Yardım arama, resmi (polis, mahkemeler vs.) veya gayri resmi (aile, arkadaşlar vs.) mağduriyet destek seçeneklerini keşfetme ve kullanma süreci olarak nitelendirilmiştir (Goodson ve Hayes, 2021). Daha önce de söylendiği gibi yardım arayan aile içi şiddet mağdurlarının çoğu bunu gayrı resmi kaynaklar aracılığıyla yaparken, hem gayrı resmi hem de kurumsal kaynaklar yakın arkadaş şiddetinin zararlı etkilerini azaltmaya yardımcı olabilir (Goodson ve Hayes, 2021). Bu nedenle, her iki tür yardım arama kaynağının da açıklanması esastır.

2.1. Yardım Aramada Gayrı Resmi Kaynaklar

Gayrı resmi yardımın arandığı en önemli kaynaklar aile ve arkadaşlar olabilir. Aile, kadının yardım arama davranışı için gerekli olan, psikolojik ve maddi destek sağlayan bir sosyal ağ fırsat yapısı oluşturur (Kaukinen, 2004). Kadınlar genellikle erkeklerden daha büyük potansiyel destekleyici ilişkilere sahiptir ve aileleriyle daha fazla zaman geçirirler (Cahill ve Sias, 1997). Yüz yüze etkileşimler ve uzun mesafelerde sürdürülen iletişim, bu etkileşimin örnekleri olabilir. Şiddete sahip ve istismarcı bir ilişkinin etkileriyle uğraşırken, aileleriyle daha fazla etkileşime giren kadınlar, gayri resmi sosyal kaynaklara daha çok güvenebilirler.

Aile içi şiddete maruz kalan kadınlar için en yaygın destek biçimleri arasında, yardım arama döngüsünde önemli bir rol oynayan gayri resmi destek sistemleri yer alır (Leone, Johnson ve Cohen, 2007). Aile üyeleri ve mağdurun sosyal iletişim ve etkileşimde bulunduğu diğer üyeleri, yakın arkadaş şiddeti mağdurlarının tüm yardım arama sürecinde hayati bir rol oynamaktadır (Sabina & Tindle, 2008). Yardım arama sürecindeki ilk adım genellikle gayri resmi yardım talep etmektir ve burada elde edilen sonuç mağdurun sonraki yardım arama kararlarını etkileyebilir (Meyer, 2010). Aile üyelerinden gelen iyi tepkilerin bir sonucu olarak, daha fazla kadının kolluk kuvvetlerinden veya danışmanlardan yardım istediği daha önceki yapılmış çalışmalarda ortaya konulmuştur (Meyer, 2010; Moe, 2007). Dahası, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yapılmış çalışmalar, hayatta kalan kadınların polis gibi resmi yardım istemek yerine aile üyeleri de dâhil olmak üzere resmi olmayan sosyal ağlardan yardım istemelerinin muhtemel olduğunu ileri sürmektedir (Ansara & Hindin, 2010; Kaukinen, 2004; Tenkorang, Sedziafa ve Owusu, 2016). Başka bir deyişle, aile gibi gayrı resmi destek ağları, şiddet mağduru kadınların aradığı en kapsamlı destek kaynaklarıdır.

Akrabalık bağı açısından bakıldığında, önceki araştırmacılar, aile üyelerine ulaşmanın kadınların yardım aradığı en popüler kaynaklardan biri olduğunu bulmuşlardır (Goodson ve Hayes, 2021). Bununla birlikte, kadınların açıklamalarının aile üyelerinin muhakeme ve duygudaşlık eksikliği ile karşılandığını çok sık hissettikleri için, bu kaynağın daha az yardımcı olduğu da bildirilmiştir (Moe, 2007). Örneğin, Goodkind, Gillum, Bybee ve Sullivan'a (2003) göre, aile üyelerinin mağdurun maruz bırakıldığı şiddete tepkileri çok fazla faktörü içerebilmektedir: kadının şiddet uygulayan kişiyle ilişkisinin doğası, kadının eşinden kaç kez ayrılmaya çalıştığı, kaç çocuğun var olduğu ve aile üyelerinin de tehdit edilip edilmediği. Bununla birlikte, aile üyelerini gösterdiği birçok tepki olumsuz olup olmamasına veya somut destek teklifleri içermesine bağlı olarak kadınların durumunu etkiler (Goodkind, Gillum, Bybee ve Sullivan, 2003). Genel olarak, kadınlar yakın arkadaş şiddetine maruz kaldıklarında, aile üyelerinden yardım isteyebilirler çünkü bu üyeler, kadınların ko-

numlarının meşruluğuna olan inancını güçlendiren tavsiye ve destek sağlayabilir (Bourne, 2004). Aile üyeleri, aktif direniş ya da ilişkiyi bitirme konusunda tavsiyelerde bulunabilseler de, sıklıkla ilişkinin bozulmaması için kadınları kalmaya teşvik eder (Klein ve Milardo, 2000). Özellikle birçok toplumda şiddeti dile getirmenin ve ayrılmaya verilen olumsuz tepkiler, şiddetin açıklanmasına karşı toplum standartları ve bir sosyal destek kaynağının olmaması kadınları aile üyelerinden yardım istemekten caydırabilir (Bourne, 2004; Krishnan, Hilbert ve VanLeeuwen, 2001). Bunun bir sonucu olarak, Kocot ve Goodman (2003) tarafından yapılan bir araştırma, mağdur kadınların akrabalarından eşleriyle birlikte kalmaları yönünde tavsiye aldıklarında ayrılma mekanizmalarının kötüleştiğini ve istatistiksel olarak Travma Sonrası Stres Bozukluğu (TSSB) ve depresyon ile bağlantılı daha kötü durumlar yaşadıklarını ortaya koymuştur.

Genel olarak belirtmek gerekirse, özellikle anne babadan oluşan ailenin, şiddetli ve istismarcı bir ilişkiye sahip olan çiftin yakınında yaşadığında şiddete maruz kalan kadınlar için bu şiddete karşı bir koruma kaynağı olabildiği belirtilmiştir (Naved ve Persson, 2008; Spencer vd., 2014). Bu aile üyelerinin ayrıca, yakın arkadaş istismarına maruz kalan kadınlar yardım aradığında şiddet için birincil yardım kaynağı oldukları belirtilmiştir (Kishor & Johnson, 2004), ancak bazı araştırmalara göre, bu aile üyeleri de gelecekte şiddet mağduriyeti için risk faktörleri olarak ortaya çıkabilir (McKinney vd., 2009). Her ne kadar önemli bir yardım arama kaynağı olsa da, kadınlara yönelik eş şiddeti konusunda kadınların gayrı resmi yardım arama davranışı konusunda evli çiftler üzerine yapılan araştırmalar çok sınırlıdır.

Gayrı resmi sosyal destek, daha düşük şiddet riski yaşayan kadınlar arasında daha düşük yeniden istismar riskini yaşaması ile bağlantılı olmasına rağmen, bu destek türünün yüksek düzeyde şiddet yaşayan kadınlar için koruyucu olmadığı da ortaya konulmuştur(Goodman, Dutton, Vankos ve Weinfurt, 2005). Gayrı resmi kaynaklarla karşılaştırıldığında, aşırı ve giderek artan şiddetle birlikte, kadınlar, polisi arama ve ceza sisteminden yardım isteme de dâhil olmak üzere resmi kaynaklardan yardım aramayı daha çok kullanabilir (Duterte vd., 2008; Goodman vd., 2003). Bu nedenle, şiddetin aşırı olduğu ve yaşamlarının risk altında olduğu durumlarda, kadınlar resmi hizmetlerden yardım isteyebilirler ki bu yardım arama sürecinde daha önemli olabilir.

2.2. Yardım Aramada Resmi Kaynaklar

Kadınlara yönelik şiddet durumunda resmi yollardan yardım arama, polis, ceza ve adalet sistemi, yasal yollar, sosyal hizmetler ve ruh sağlığı uzmanlarından yardım istemeyi içerir (Leona, Johnson ve Cohan, 2007; Sabina, Cuevas ve Schally, 2011). Gayrı resmi kaynaklar hızlı ve etkili bir tepki veremediğinde, şiddeti kalıcı olarak sona erdirmeye çalışırken resmi yollardan yardım arama çok önemli bir konuma gelir (Liang vd., 2005).

Mağdur kadının aile ve arkadaşları, dinleyerek ve önemli ama kısa vadeli destek sağlayarak (kalacak bir yer, mali yardım) ona yardım edebilirken, destekçinin yardım etme kapasitesi ve durumun karmaşık doğasını kavramaları sınırlı olabilir (Liang vd., 2005; Meyer, 2011). Budan dolayı, şiddetli süreç sıklıkla güvenlikli yer arama, profesyonel yardım isteme veya ayrılmayı içeren bir eylem kararına yol açar (Meyer, 2011). Bu nedenle, resmi destek kaynakları, ilişkiyi sonlandırarak veya sonlandırmadan şiddeti durdurmanın bir yolu olarak çok önemlidir (Davis, 2002).

Kadınlara karşı yakın eş şiddetinin suç sayılması nispeten yeni bir olgudur. Tarihsel olarak, bir koca veya arkadaş tarafından eşine veya partnerlerine karşı şiddete dünya çapında göz yumulmuştur (Melton, 1999). Bu nedenle, tarihsel olarak, yakın eş şiddeti, resmi kurumların ilgilenmesi gereken bir olgu olarak görülmüyordu. Özellikle yirminci yüzyılda, yakın partner şiddeti vakalarına polisin geleneksel tepkisi, kendilerini hoşlarına gitmeyen görevden mümkün olduğunca az maliyetle kurtarma ve gerçek polis işine yeniden başlama hedefi etkisi altında kalmıştır (Melton, 1999). Bu nedenle, bu asırda, polisin şiddete tipik tepkisi hiçbir şeydi ya da hafif bir hareketle karşılık vermekti. Ayrıca, polis sık sık, yakın eş şiddeti vakalarına ilişkin yetersiz dokümantasyon sağlamış ve bu da ceza adaleti sisteminin bu olguya yönelik bir eyleminin engellenmesine neden olmuştur (Berk ve Loseke, 1980). Polisin yakın eş şiddeti hakkındaki olumsuz tutumları, polis memurları tarafından gerekçelendirilmeye verilen tipik tepkiyi mümkün kılmıştır. Melton'a (1999) göre, birçok polis, yakın partner şiddeti olaylarını, ilgili taraflarca çözülmesi gereken özel anlaşmazlıklar olarak görmüştür. Bu nedenle, polisin eylemi suç saymayan bir politika uygulama olasılığı daha yüksek olmuştur. Ayrıca, polis memurları, bir kocanın, birlikte olduğu eşini istismarını düşündüklerinde, sıklıkla, bir kocanın partneri üzerinde egemenlik kurma hakkına sahip olduğuna inanmışlardır (Berk and Loseke, 1980). Dahası, partner şiddeti olayları polis tarafından zaman kaybı olarak görülmüş ve bu nedenle tepkileri olaydan olabildiğince çabuk çıkmaya çalışmak olmuştur (Buzawa ve Buzawa, 1993). Genel olarak bakıldığında, tarihsel süreçte polis, rollerini mağdurlara yardım etmekten ziyade yasayı uygulamak olarak görmüştür (Berk ve Loseke, 1980). Bu nedenle, çoğu kişi bu vakaları suç olarak bile görmediğinden, polisin yakın partner şiddeti olayları üzerinde çok az etkisi olmuştur.

Günümüzde şiddeti suç sayan daha fazla yasalar kabul edilip yürürlüğe girmesine rağmen, daha önce yapılmış çalışmalara göre, hala gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde bireyler maruz kaldığı tüm şiddetin yalnızca küçük bir yüzdesini polise ve diğer yasal kurumlara bildirmektedirler (Akers & Kaukinen, 2009; Baumer, 2002). Örneğin, 2000 yılında ABD Ulusal Suç Mağduriyeti Araştırması'nda ortaya çıkan 6 milyonu aşkın şiddet suçunun sadece %48'i polise bildirilmiştir (Baumer, 2002; Rennison,

2001). Buna paralel olarak yakın eş şiddeti normal olarak kabul edildiğinde rapor edilen mağduriyet sayısı da azalmaktadır (Wilke & Vinton, 2005). Sosyal araştırmacıların üzerinde anlaştığı nokta, yakın eş şiddeti olaylarının, olayların çoğu polise bildirilmediği için toplumun görüş alanından gizlendiği yönündedir (Felson & Pare, 2005). Kişiler arası şiddet araştırmaları, suçlunun bir partner olduğu zaman polisin aranma olasılığının, suçlunun bir yabancı olduğu duruma göre daha az olduğunu ortaya koymaktadır; örneğin, araştırmacılar, yakın partner şiddetine maruz kalmış kadınların bu istismarı, yabancı suçlara kıyasla %16'dan daha az bir oranda polise bildirdiklerini rapor etmişlerdir (Felson & Pare, 2005).

Literatüre göre, polis müdahalesinin sanayileşmiş Batı kültürlerinde yardım arayan kadınlar üzerinde belirsiz bir etkisi vardır. Frieze ve Browne'a (1989) göre, suç mağdurlarının büyük çoğunluğu suçlarını polise bildirmiyor, bu da birçok mağdurun polisi bir destek kaynağı olarak görmediğini ve polisin bu konuda alternatif yardım seçeneklerinden çok daha düşük şekilde tercih edildiğini göstermektedir. Polisin yardım çağrısı aldıktan sonra araya girmemesi olarak tanımlanan kadınların olumsuz polis müdahalesi deneyimi, kadınların bir daha polisten yardım istememelerinin nedenlerinden biri olmuştur (Fugate vd., 2005). Yine de, Felson ve Pare (2005) tarafından yapılan bir çalışmada, 1980'lerde ve 1990'larda, suçların yasal olarak ele alınmasındaki değişiklikler ve halkın tutumlarındaki değişiklikler nedeniyle, eş ve cinsel şiddetin bildirimi artış göstermiştir. Bazı toplumlarda polise yönelik şüpheler de kadınların polisten yardım istemekten çekinmelerine katkıda bulunabilir. Kovuşturma sürecindeki olumsuz deneyimler, mağdur kadınlar polis memurlarından yardım istediğinde engeller olarak tanımlanmıştır. Bu bariyerler, sistem tarafından sunulan genel kafa karışıklığını, korkuyu, hayal kırıklığını, süreç üzerindeki kontrolü kaybetmeyi ve eşini hapse gönderme konusunda suçluluk duygularını içerir (Fugate vd., 2005).

Bütün bu sayılan olumsuz deneyimlere rağmen, şiddete maruz kalan kadınlar eşlerini ya da birlikte oldukları erkeklerden uzaklaşmak veya yasal korunma yoluyla eşlerini ya da partnerlerini şiddeti azaltmaları için korkutmak istedikleri için polisi arayabilir (Bourne, 2004). Bu tür eylemler sıklıkla devam eden şiddeti durdurmada başarılı olur. Bourne'a (2004) göre, genellikle, polis gittikten sonra kocasının misilleme yapacağı korkusu, hukuk sistemi tarafından tekrar mağdur edilme olasılığı ve beceriksiz bir anne olarak görülme ve çocuklarını kaybetme endişesi, kadınlar için yardım aramayı caydırıcı kılan sebeplerdir.

3.KADINLARIN ŞİDDET İÇEREN İLİŞKİLERDEN AYRILMASINI ENGELLEYEN KOŞULLAR

Yakın partner şiddetine maruz kalmış kadınlar, şiddet içeren ilişkileri sürdürmek için sıklıkla çeşitli başa çıkma mekanizmaları kullansalar

bile, genellikle dışarıdan yardım aramaktan kaçınırlar (Park, 2009). Aile içi şiddet mağduru kadınların şiddet içeren ilişkilerden ayrılma girişimlerinde çeşitli engellerle karşılaştığı bir çok çalışmalarda ayrı ayrı ortaya konulmuştur (Hulley vd., 2022). Barnett'e (2000) göre, istismarcı ilişkileri terk etmenin önünde iki önemli engel vardır: toplumun yapısı (ataerkillik/cinsiyetçilik ve ekonomik bağımlılık/destek eksikliği) ve ceza adalet sistemi (polis ve adalet sistemiyle ilgili sorunlar). Ayrıca bu engellere kadınlar arasında ailedeki çocukların geleceğinin ne olacağıyla ilgili korkular da eklenebilir (Dufort, Gumbert ve Stenbacka, 2013). Çalışmanın bu bölümünde, bu engeller genel hatlarıyla açıklanacaktır.

3.1. Ataerkilllik Sistemi ve Cinsiyetçilik

Toplumun ataerkil ve cinsiyetçi yapısı, istismara uğrayan kadınların istismarcı bir ilişkiden ayrılmasını zorlaştırmaktadır (Ahmad ve diğerleri, 2004; O'Neil ve Nadeau, 1999). Burada, ataerkillik, "toplumda erkeklerin kadınlar üzerindeki egemenliğini haklı çıkaran bir dizi fikir ve inanç" olarak tanımlanırken (Ahmad ve diğerleri, 2004: 262) cinsiyetçilik, "ataerkilliğin sosyal, politik ve kişisel ifadesi" olarak tanımlanmaktadır (O'Neil & Nadeau, 1999: 94). Ataerkillik ile aile içi şiddet arasında önemli bir ilişki vardır (Tonsing ve Tonsing, 2017). Hemen hemen bütün toplumlarda, kadınların bağımsızlığına zarar veren ve toplumsal cinsiyete dayalı şiddete katkıda bulunabilecek kültürel kurumlar, inançlar ve uygulamalar bulunmaktadır. Erkeklerin eşlerine şiddet uyguladığı ataerkil toplumlarda, bu tür davranışlar geleneksel bir uygulamadır ve ataerkil inançların içkin bir parçasıdır. Bu davranışlar ve inançlar sistemi kadının evdeki ve toplumdaki konumu ve rolü üzerinde doğrudan bir sonuca sahiptir. Ailenin servetini kontrol eden erkekler, çatışmaları çözmek için şiddeti kullanabilir, kadınlara boşanma için çok az seçenek bırakarak, kadınlara karşı yüksek oranda şiddet uygulayabilirler (Meyer, 1998). Özellikle bu tarz toplumlarda küçük yaştan beri bu inanç ve normların empoze edildiği kadınlar, başka seçenekleri olmadığı için şiddetin tolere edilebilir olduğunu varsayıp buna karşı bir eylemde bulunmayabilirler.

Pek çok kültürde kadınlara yönelik saldırılar normal bir norm veya davranış olarak kabul edildiğinden ve bundan dolayı kadınlar için güvenli bir yer olmadığı için birçok kadın içinde bulunduğu birlikteliği terk etmez (Barnett, 2000). Erkeklerin kadına yönelik şiddeti o kadar yaygın, karmaşık ve çok yönlüdür ki, bu durum bir insan hakları ihlali olarak sınıflandırılmıştır. Öldürme, şiddet içeren saldırılar, tecavüz etme, yakma, fuhuşa zorlama, işkence, asit saldırıları, kürtaja zorlama ve eğitim almasının reddedilmesi bu vahşetin bazı tezahürleridir (Barnett, 2000; Meyer, 1998). Özellikle, bir kadın eşine itaat etmeyi reddettiğinde, cinsel olarak dürüst olmadığında veya ilişkiyi bitirmeye çalıştığında, bazı kültürlerde eşi namus cinayetleri olarak adlandırılan olayı gerçekleştirebilir (Adinkrah, 1999). Ataerkil davranışlar

ölümle sonuçlanmasa bile kadınların ayrılmasını zorlaştıran tutumları pekiştirir (Barnett, 2000). Sonuç olarak, ataerkil ve cinsiyetçi bir toplumda, kadınların şiddete meyilli bir eş veya partneri bırakması son derece zordur.

Bazı toplumlarda bu tarz toplumsal veya ailevi sistemleri güçlendirip kadınların yardım arama davranışını olumsuz etkileyen faktörler de bulunmaktadır. Bunlar arasında yer alan din, bir toplumdaki kültürün en önemli parçalarından biri olmakla beraber, o toplumdaki sosyal davranışları belirlemede önemli bir etkiye sahiptir. Din kurumunda kadının erkeğe boyun eğmesinin gerektiği, kadının erkeğe göre daha zayıf bir durumda olduğu, aile içerisinde ikincil bir rol oynamasının gerektiği öğretilir ve bundan dolayı da eşine karşı itaat yükümlülüğünün bir parçası olarak şiddeti kabul eder (Akangbe, 2020). Örnek vermek gerekirse, Afrika'da şiddet içeren ilişkilerde yaşayan Hristiyan kadınlar Hristiyan olmayan kadınlara oranla eşlerinden ayrılmayı veya boşanmayı daha zor bulurlar. Buradaki temel sorun Hristiyan kadınlar evliliği "Tanrı tarafından kutsal kılınmış" olarak görmesidir (Akangbe, 2020: 59). Bu nedenle böyle bir ilişkiyi terk etmek kadınlar arasında suçluluk ve utanma duygusuna sebep olur ve ayrılmamayı tercih ederler. Toplum içerisinde, bu kadınlara tavsiye edilen evliliği terk etmek değil daha çok sabır etmek, dua etmek ve şiddet uygulayan partnere yardım etmeye ve onunla yaşamaya devam etmektir.

3.2. Ekonomik Bağımlılık veya Destek Eksikliği

Makro düzeyde, birçok ulustaki siyasi ve yasal sistemler, kadınların gelir ve istihdam açısından ekonomik bağımsızlık kazanma girişimlerini engelleyen cinsiyetçi davranışlara tolerans göstermeye devam etmektedir (Barnett, 2000). İstismara uğramış birçok kadın hayattaki temel yaşam ihtiyaçlarını bile karşılamakta zorlanırlar ve bu da onların sağlıksız ve şiddet içeren bir ilişkiden ayrılmalarını zorlaştırmaktadır. Daha önceden yapılmış çalışmalar sürekli olarak eş şiddeti ile mikro düzeydeki gelir seviyesi arasında bir bağlantı olduğunu göstermiştir (Kishor ve Johnson, 2004; Yount ve Carrera, 2006). Örneğin Kishor ve Johnson (2004) tarafından Mısır'da yapılan bir araştırma, en yoksul hanelerde yaşayan kadınların, en zengin hanelerde yaşayan kadınlara göre şiddete maruz kalma olasılığının daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Bu ilişkilerden ayrılmayı talep eden ekonomik olarak bağımlı ve istismara uğramış kadınlar, suç şiddeti, çocukların hastalanması ve ölümü ve HIV/AIDS'e yakalanmayla sonuçlanan fuhuş gibi yoksullukla bağlantılı birçok riskle karşı karşıya kalabilmektedir (Belle, 1990; Biello vd., 2010).

Ekonomik açıdan dezavantajlı kadınlar için güvenli acil barınma yeri bulmak birçok yerde kritik bir sorundur (Barnett, 2000). Toplum yardımı olmadan barınma ve çocuk bakımı sağlanamadığından, çok sayıda kadın kendilerini istismar eden veya şiddet uygulayan eşlerine geri dönmek

zorunda kalmaktadır (Liang vd., 2005). Ayrıca, saldırıya uğrayan kadınlar, bu tarz sorunlarla karşılaşan kadınlar için mevcut olan kadın sığınma evlerinden habersiz olabilir veya bazen de kendileri için var olan fakat kalabilecek boş bir yer bulamamaları olası olabilir (Huisman, 1996). Bu nedenle de, ailelerinin ve kendilerinin geleceğini tehlikeye atabilecek kötü olarak devam eden bir ilişkide kalmayı seçebilirler.

Cinsiyete dayalı ücret farklılıkları nedeniyle, çalışan kadınlar bile ekonomik olarak partnerlerine veya kocalarına bağımlı kalabilmektedir. Örnek verilecek olursa, Amerika Birleşik Devletleri'nde Kadın Politikaları Araştırma Enstitüsü'ne (Institute for Women's Policy Research) (2015) göre, kadınlar yılda ortalama olarak yaklaşık 39.621 dolar kazanırken, erkekler aynı anda 50.383 dolar kazanmaktadır. Yine aynı Enstitünün tam zamanlı çalışanlar için ortalama haftalık kazanç analizine göre, 2021'de kadınlar erkeklerin kazandığının yalnızca yüzde 83,1'ini kazanabilmiştir. Buna hem yarı zamanlı hem de tam zamanlı çalışan kadınlar ve erkekler dâhil edildiğinde, kadınlar 2021'de bir erkeğin kazandığı her bir dolar için sadece 77,3 sent kazanmıştır. Bu da arada büyük bir fark olduğunu ortaya koymaktadır. Bunu ortadan kaldırmak yerine, iş dünyası liderleri, ücret ayrımcılığını ortadan kaldırmak için çok az çaba sarf etmiş ve işverenler, kadınların eşit iş fırsatları elde etmelerini engellemek için birçok ince taktik kullanmışlardır (Barnett, 2000). Örneğin, batılı toplumlarda bile bazı sağlık sigortası şirketleri, istismara uğramış kadınları korumayı ve bakımını yapmayı reddedecek kadar ileri gitmişlerdir (Barnett, 2000). Bütün bunlar da bir araya geldiğinde, kadınların şiddet içeren bir ilişkiden kaçınmasını engelleyen bir faktör olarak değerlendirilmiştir.

Kısaca, kadınların erkeklere olan ekonomik bağımlılığı, kadınların istismara dayalı bir ilişkiden ayrılma kararını etkileyen en önemli faktörlerden biridir. Bu nedenle ekonomik bağımsızlık ve kadınlar için eşitlik, uzun vadeli suç önleme yöntemleri olarak kayda geçmiştir. Ayrıca bununla bağlantılı olarak, kadının ilişki durumu, boşanmanın zorluğu ve düşük eğitim düzeyi de kadınların toplum yapısında aile içi şiddetten kaçmalarının önündeki engeller olarak değerlendirilmiştir (Bourne, 2011).

3.3. Çocukların Geleceği İçin Korku

Mali kaynaklar ve hayatın amaçlarıyla ilgili olarak, kadınlar, özellikle 18 yaşından küçük küçük çocukları olduğu için istismarcı ilişkilerde kalabilirler (Morash vd., 2008). Önceki araştırmalar, kadınların ortak hedeflerinin çocukların iyi bir eğitim alması ve daha iyi bir geleceğe sahip olmaları ve sağlam bir aile ile mutlu bir yaşam sürmeleri olduğunu göstermiştir (Morash vd., 2007). Yeterli olmayan gelir ve babanın yokluğu, hane halkının hedeflerine ulaşılmasını tehdit edecektir. Bu nedenle çocuk sahibi bir kadın için şiddet içeren bir ilişkiden ayrılmak çok daha zordur (Du-

fort, Gumbert ve Stenbacka, 2013). Kadınlar kendi başlarına çocuklarını destekleyemeyeceklerini hissedebilir ve çocuklarının güvenliği ve esenliği için endişe duyabilirler (Wolf vd., 2003). Ayrıca kadınların çocuklarını babalarından alma veya ayrılarak aile bağlarını zedeleme konusunda suçluluk duymaları da söz konusudur (Dufort, Gumbert ve Stenbacka, 2013). Buna ek olarak, anne olan kadınlar çocuklarını şiddet uygulayan eşlerden korumak için de bu tarz ilişkilerde kalmaya devam etmeyi veya yardım istememeyi tercih edebilirler. Çünkü şiddet uygulayan erkekler kadınları bu toplumsal ve sağlık açısından zararlı ilişkiler içinde tutmak için onları çocuklarından ayırma tehdidinde bulunabilirler. Bunun sonucunda aile içi şiddet mağdurları kendilerini umutsuz ve kapana kısılmış hissederler (Hulley vd., 2022). Dolayısıyla çocukların istismarcı veya şiddet içeren babayla yalnız kalmaması isteği ve onların geleceğine yönelik korku, kadınların bu tür ilişkilerde yardım aramama için önemli bir neden olarak kabul edilebilir.

3.4. Polis ve Adalet Sistemiyle İlgili Sorunlar

Tarihsel olarak, birçok toplumda, polis ve adalet sistemleri şiddete maruz kalmış kadınların yardım taleplerini görmezden geldiği belirtilmiştir (Moe, 2007). Son yıllarda, şiddet suçu işleme durumunda tutuklama yanlısı ve zorunlu tutuklama politikaları birçok ülkede yaygın olarak uygulanmaya başlamıştır, ancak bu girişimler belirli koşullarda uygulanabilirlikleri ve daha fazla şiddete maruz kalmayı önlemedeki etkinlikleri konusunda eleştirilmiştir. Yakın partner şiddetine karşı yargısal ve ıslah edici tepkilerden etkilenebilecek yüksek tekrar suç oranları nedeniyle, kadınlar şiddet uygulayan erkeğin tutuklanmasından sonra ek zorluklar yaşayabilirler (Sherman, Schmidt ve Rogan, 1992). Ayrıca, polisi arayan bazı kadınlar sorunlarının önemsizleşeceğini hissedebilir ve suçlamalardan vazgeçebilirler. Bazı kadın mağdurlar, zorunlu tutuklama, cezalandırma ve kovuşturma politikalarının ve mağdurun sanık aleyhine tanıklık etme gerekliliğinin, normalde iyi bir amaçla başladıkları ve güçlendirmek istedikleri aile ilişkilerini tehlikeye attığına inanmaktadır (Landau, 2000). Gelişmiş ülkelerde, şiddete maruz kalan kadınların korunmasını sağlamak için son otuz yılda birçok yasa çıkarılmıştır. Bununla birlikte, daha önceki yasaların bir kısmı, şiddet uygulayanlara karşı suç duyurusunda bulunmaları ve deneyimleri hakkında mahkemede ifade vermeleri gerektiğinden, mağdurların katılımını gerektiriyordu. Güvenliklerine ve mali güvenliklerine ilişkin endişeler nedeniyle veya hukuk sisteminin daha önce ihlallerini çözmedeki başarısızlıkları nedeniyle cesaretleri kırıldıkları için, birçok mağdur polis soruşturmaları veya kovuşturma çabalarıyla işbirliği yapmamayı tercih etmiştir (Moe, 2007). Bundan dolayı yasaları daha etkili hale getirmek için yasa savunuculara, mağdurun işbirliği olsun ya da olmasın çabalarını sürdürme ve olayı çözme yetkisi verilmiştir. Bu

değişiklikler, kendi kişisel veya mali durumları ne olursa olsun, kadınların kendilerine şiddet uygulayanlara karşı yaptıkları suçlamaları geri almalarını engellemeyi de amaçlamıştır (Schecter, 1982).

Kadınların cezai kovuşturma dışında hukuki yardım almalarının temel yollarından biri, koruma veya yasaklama kararı gibi bir mahkeme kararıdır (Moe, 2007). Bu mahkeme emir veya kararları, kadınların kendilerine şiddet uygulayan eşlere karşı cezai takibattan daha hızlı ve daha düşük kanıt standartlarıyla işlenebilecek uygun maliyetli yasal işlemlere başlamalarına olanak tanır (Chaudhuri ve Daly, 1990). Ayrıca, buna dayanarak, üzerinde kontrol sahibi oldukları yasal işlemlere başlayarak güçlenme duygusu hisseden kadınlar için duygusal bir fayda da vardır. Öte yandan, yasaklama emirleri gelecekteki şiddeti caydırmadaki etkisizlikleri nedeniyle de eleştiriler almıştır (Davis ve Smith, 1995). Mahkemeler tarafından çıkarılan koruyucu emirler, uygulandıkları durumların kapsamı bakımından sınırlı olduğundan, aynı zamanda, ekonomik ve sosyal kaynakları kısıtlı kadınlar için zor bir durumu ortaya koyduğundan, mağdurlar ve şiddet uygulayanlar arasında derhal ve tam bir ayrılmayı gerektirir. Bu da şiddete maruz kalan kadınların ceza sistemlerine olan güveni artırabilir. Mağdurların ceza adalet sistemine yönelik olumlu tepkileri, çoğunlukla, belirli ceza adaleti görevlilerinin bu zor deneyim boyunca onları destekleme ve yönlendirme çabalarında gösterdikleri özen ve ısrarıyla da ilgilidir (Erez & Belknap, 1998).

Önceki araştırmacılar, polisin failleri tutuklama kararlarının tutarsız, bazen mantıksız ve hatta yazılı politikalara aykırı olduğunu belirtmişlerdir (Wolf vd., 2003). Polis, silah ve bıçak kullananlar, eşlerini yüksek katlardan veya balkonlardan aşağı atanlar da dâhil olmak üzere en yüksek dozda şiddet uygulayan erkeklerden bazılarını tutuklama yetkisini kullanmada eksik kalabilir (Bernatt, 2000). Aile içinde kadına yönelik şiddet davalarında, diğer örneklerin aksine, polis genellikle tutuklama için daha yüksek olası neden standartları talep eder. Bu nedenle, bu tür vakalarda, polis genellikle şiddet uygulayanları tutuklamaktan kaçınabilir. Kadınlar bu tarz nedenlerden dolayı polisi aile içi şiddet vakalarına dâhil etmeye isteksizdir. Önceki araştırmaların çoğu, polis müdahalesinin, eşit olmayan güç dinamikleri, erkek egemenliği ve kadınlar için sosyal izolasyon gibi istismarcı ilişkilerde halihazırda mevcut olan olumsuz dinamikleri daha da kötüleştirebileceğini göstermektedir (Bui, 2003). Örneğin, Wachholz ve Miedema (2000) tarafından yürütülen bir araştırma, kadın katılımcıların, polise vakalarını ciddi veya uygun şekilde çözme konusunda güvenmediklerini ve polisle iletişime geçmenin daha yüksek düzeyde yalnızlığa neden olabileceğinden korktuklarını bulmuştur. Burada polis, her zaman mağdurun çıkarları için çalışmayabilen ve daha çok otoriter bir ceza adaleti sisteminin parçası olarak kabul edilmiştir. Ayrıca, polisi aramak,

özellikle polisin olayı ciddiye almaması veya yeterli koruma sağlamaması durumunda, şiddet uygulayan kişiyi kızdırarak kadınları ve çocuklarını daha büyük risk altına sokabilen bir etken olarak ta görülmüştür (McGee, 2000). Bu nedenle, aile içi şiddete uğrayan kadınların şiddet içeren ilişkilerde kalmaktan başka seçeneği olmayabilir.

4. SONUÇ

Bu araştırmanın temel amacı, aile içinde eş şiddetine maruz kalma durumunda kadınların başvurabileceği iki önemli yardım arama davranışını incelemek ve açıklamaktır. Kadınların aile içi şiddet deneyimlerinin doğasını anlamanın yanı sıra yardım arama kaynaklarının türleri, herhangi bir toplumda kadınlara karşı şiddet ile mücadeleye yönelik başarılı programlar ve politikalar geliştirmek için gerekli olabilir. Kadınlar, yaşadıkları bütün aile içi şiddet türlerinde genellikle aile, arkadaşlar veya komşular gibi gayri resmi yardım arama kaynaklarına resmi kaynaklardan daha yaygın bir şekilde başvurduğu rapor edilmiştir (Ansara and Hindin, 2010). Başka bir deyişle kadınlar, belirli yardım arama davranışları söz konusu olduğunda resmi kaynaklardan ziyade ailelerinden, eş ailelerinden ve arkadaşlarından destek aramaya daha meyillidir (Rowan, Mumford ve Clark, 2015). Çünkü kadınlar aile ve arkadaşlarla daha fazla etkileşim içinde oldukları için akrabalarından veya arkadaşlarından yardım arama konusunda kendilerini daha rahat hissedebilirler. Aile içi şiddete maruz ile kalan kadınlar için en yaygın destek kaynakları olan gayrı resmi destek yapıları, yardım arama döngüsünde önemli bir rol oynamaktadır. Ayrıca, aileden veya diğer resmi olmayan kaynaklardan yardım istemek, yardım arama sürecinde ortak bir ilk adımdır ve sonuçlar, mağdurun sonraki yardım arama seçimlerini etkileyebilir. Bu nedenle, yakın eş şiddetini deneyimleyen kadınların öncelikle bu kaynaklardan yardım istemeye daha meyilli olması nedeniyle kayıt dışı kurumların açık tutulması önemlidir. Bununla birlikte, gayri resmi kaynaklardan istenen ilk yardım adımının, tipik olarak önemli fakat kısa vadeli yardım sağlayarak yardımcı olabileceğini belirtmek dikkate değerdir.

Bunun tam tersine, tarihsel olarak şiddete maruz kalan kadınların resmi kurumlardan, özellikle de polisten yardım aramaları, şiddet vakasının oluşması durumunda kadınlar tarafından güvenilir bir kaynak olarak görülmemektedir (Buzawa & Buzawa, 1993; Felson & Pare, 2005). Şiddeti suç sayan daha fazla yasa olmasına rağmen, araştırmalar gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde bireylerin karşılaştığı tüm şiddetin yalnızca küçük bir bölümünün resmi makamlara bildirildiğini ortaya koymaktadır (Akers & Kaukinen, 2009). Kadınların polisten yardım aramayı istememelerini açıklayan bakış açılarından birisi, polisin yardım çağrısı aldıktan sonra müdahale etmemesi olarak tanımlanan polis müdahalesiyle ilgili olumsuz deneyimleri olabilir.

Bu çalışma, kadınların yardım aramasını önemli derecede olumsuz etkileyen mühim engellerin açıklanmasıyla da bu alandaki literatüre değerli bir katkı sağlamaktadır. Birincisi, toplumun ve ailelerin ataerkil yapısının kadınların aile içi şiddeti deneyimlemesi üzerinde önemli bir etkisi vardır. Bu toplum tipindeki kadınlar, çocukluklarından itibaren ataerkil normları ve ideolojileri öğrenirler. Bu ideolojileri benimseme ile kadına yönelik aile içi şiddet normal bir fenomen haline gelir ve daha sonra vaka ortaya çıktığında kadınlar yardım aramaz. Ayrıca kadınlar, birçok şart altında şiddeti kullanmayı eşlerinin hakkı olduğuna inandıkları için aile içi şiddeti herhangi bir kuruma bildirmeyebilirler (Leonardsson ve San Sebastian, 2017). Bu normların ve ideolojilerin oluşmasına yardımcı olan din gibi faktörler de etkili olmaktadır. Birçok dinde yer alan evliliği bir arada tutma ve erkeğe biat kültürü, kadınları yardım aramadan vazgeçiren unsur olarak göze çarpmaktadır. İkincisi, ekonomik bağımlılık, kadınların yardım aramasının önünde bir başka engel olarak gösterilmiştir (Barnett, 2000). Özellikle cinsiyetçi veya ataerkil bir toplumda, kadınların şiddete dayalı bir ilişkiyi veya evliliği terk etmede önemli bir belirleyici olabilen ekonomik özgürlüğe sahip olmaları zor olabilir. Bu engelle ilgili olarak çocukların durumu ve geleceği de kadınların sağlıksız ve şiddetli bir ilişkiyi terk etmenin önündeki bir diğer engeldir. Daha önceki araştırmalardan elde edilen bulgular da, kadınların çocuklarının ihtiyaçlarının üstesinden gelebileceklerine inanmadıkları için şiddet uygulayan bir failin yanında kalmaya devam edebilecekleri fikrini desteklemektedir (Dufort, Gumbert ve Stenbacka, 2013). Son olarak, adalet sistemi ve polisin tavrı, kadınların istismara dayalı bir ilişkiye devam etmeleri veya ayrılmaya çalışsa bile tekrar bu ilişkiye dönmelerine sebep olan diğer önemli faktördür. Çünkü problem tarihte mevcut olduğundan beri, adalet sistemleri ve unsurları, aile içi şiddete neden olan bir faille başa çıkmak yerine kadınların yardım taleplerini her zaman göz ardı etmiştir.

Özetle, mevcut araştırma literatüre önemli katkılar sağlamakta ve bu konuya odaklanacak gelecekteki çalışmalar için önemli yönergeler içermektedir. Çalışma, yardım arama davranışının türlerinin ne olduğunu ve kadınların bu resmi veya gayri resmi kaynaklardan yardım aramasını engelleyen durumların neler olduğunu iyi bir şekilde ortaya koymaktadır. Çalışma, bu engellerin tek başına önemli olsa bile kadınların neden şiddet içeren bir ilişki veya evlilikten ayrılmadıklarını açıklayamayacağını, ancak etkileşim içinde olduklarını ve bu nedenle onları birlikte ele alarak sorunun netleştirilebileceğini savunmaktadır. Bununla beraber, sorunun önüne geçmek ve kadınlar arasında yardım aramayı artırmak için temel bir adım niteliği taşıyan eğitim kampanyaları ve programları, şiddet ve yardım arama konusunda farkındalığı artırma potansiyeline sahip olduğundan toplumlar içerisinde bunların arttırılması fikri bu çalışmanın sunduğu bir öneridir.

KAYNAKÇA

Adinkrah, M. (1999). Uxoricide in Fiji: The sociocultural context of husband-wife killings. *Violence Against Women, 5*, 1294-1320.

Ahmad, F., Riaz, S., Barata, P., & Stewart, D. E. (2004). Patriarchal beliefs and perceptions of abuse among South Asian immigrant women. *Violence Against Women, 10*(3), 262–282.

Akangbe, T. A. (2020). Culture, religion and help-seeking for intimate partner violence victims in Nigeria (a narrative review). *African Journal of Social Sciences and Humanities Research, 3*(2), 56-62.

Akers, C., & Kaukinen, C. (2009). The police reporting behavior of intimate partner violence victims. *Journal of Family Violence, 24*(3), 169-171.

Ansara, D. L., & Hindin, M. J. (2010). Formal and informal help-seeking associated with women's and men's experiences of intimate partner violence in Canada. *Social Science & Medicine, 70*(7), 1011-1018.

Barnett, O. W. (2000). Why battered women do not leave, part 1: External inhibiting factors within society. *Trauma, Violence, & Abuse, 1*(4), 343-372.

Barrett, B. J., & St. Pierre, M. (2011). Variations in women's help seeking in response to intimate partner violence: Findings from a Canadian population-based study. *Violence Against Women, 17*(1), 47–70.

Baumer, E. P. (2002). Neighborhood disadvantage and police notification by victims of violence. *Criminology, 40*(3), 579-616.

Belle, D. (1990). Poverty and women's mental health. *American Psychologist, 45*(3), 385–389.

Berk, S. F., & Loseke, D. R. (1980-1981). "Handling" family violence: Situational determinants of police arrests in domestic disturbances. *Law and Society Review, 15*(2), 317-346.

Biello, K. B., Sipsma, H. L., Ickovics, J. R., & Kershaw, T. (2010). Economic dependence and unprotected sex: the role of sexual assertiveness among young urban mothers. *Journal of urban health: bulletin of the New York Academy of Medicine, 87*(3), 416–425.

Bourne, H. (2004). *The influence of race/ethnicity on women's help-seeking behavior for intimate partner violence* (Master's thesis). Retrieved from http://scholarworks.umass.edu/theses/2412

Bui, N. H. (2003). Help-seeking behavior among abused immigrant women: A case of Vietnamese American woman. *Violence Against Women, 9*(2), 207-239.

Buzawa, E. S., & Buzawa, C. G. (1993). The impact of arrest on domestic violence: Introduction. *American Behavioral Scientist, 36*(5), 558–574.

Cahill, D., & Sias, P. (1997). The perceived social costs and importance of seeking emotional support in the workplace: Gender differences and similarities. *Communications Research Reports, 14*(2), 231-240.

Chaudhuri, M. & Daly, K. (1990). Do restraining orders help? battered women's experience with male violence and legal process. In E. S. Buzawa & C. G. Buzawa (Eds.), *Domestic violence: The changing criminal justice response* (pp. 227-252). Westport, CT: Greenwood Press.

Coker, A. L., Smith, P. H., Thompson, M. P., McKeown, R. E., Bethea, L., & Davis, K. E. (2002). Social support protects against the negative effects of partner violence on mental health. *Journal of Women's Health and Gender-Based Medicine, 11*, 465-476.

Davis, R. C., & Smith, B. (1995). Domestic violence reforms: Empty promises or fulfilled expectations? *Crime & Delinquency, 41*, 541-552.

Dufort, M., Gumbert, C. H., & Stenbacka, M. (2013). Intimate partner violence and helpseeking: A cross-sectional study of women in Sweden. *BMC Public Health, 13*, 866.

Du Mont, J., Forte, T., Cohen, M. M., Hyman, I., & Romans, S. (2005). Changing helpseeking rates for intimate partner violence in Canada. *Women & Health, 41*(1), 1-19.

Duterte, E. E., Bonomi, A. E., Kernic, M. A., Schiff, M. A., Thompson, R. S., & Rivara, F. P. (2008). Correlates of medical and legal help seeking among women reporting intimate partner violence. *Journal of Women's Health, 17*(1), 85–95.

Erez, E., & Belknap, J. (1998). In their own words: Battered women's assessment of systemic responses. *Violence and Victims, 13*, 3-20

Felson, R. B., & Pare, P. (2005). The reporting of domestic violence and sexual assault by nonstrangers to the police. *Journal of Marriage and the Family, 67*, 597-610.

Fleming, C. J., & Resick, P. A. (2017). Help-seeking behavior in survivors of intimate partner violence: Toward an integrated behavioral model of individual factors. *Violence and victims, 32*(2), 195–209.

Frieze, I. H., & Browne, A. (1989). Violence in marriage. *Crime and Justice, 11*, 163–218.

Fugate, M., Landis, L., Riordan, K., Naureckas, S., & Engel, B. (2005). Barriers to domestic violence help seeking implications for intervention. *Violence Against Women, 11*(3), 290-310.

Goodkind, J. R., Gillum, T. L., Bybee, D. I., & Sullivan, C. M. (2003). The impact of family and friends' reactions on the well-being of women with abusive partners. *Violence Against Women, 9*, 347-373.

Goodman, L., Dutton, M. A., Vankos, N., & Weinfurt, K. (2005). Women's resources and use of strategies as risk and protective factors for reabuse over time. *Violence Against Women, 11*(3), 311–336.

Goodman, L., Dutton, M. A., Weinfurt, K., & Cook, S. (2003). The intimate partner violence strategies index: development and application. *Violence Against Women, 9*(2), 163–186.

Goodson, A., & Hayes, B. E. (2021). Help-Seeking Behaviors of Intimate Partner Violence Victims: A Cross-National Analysis in Developing Nations. *Journal of Interpersonal Violence, 36*(9–10), NP4705–NP4727.

Gover, A. R., Tomsich, E. A., & Richards, T. N. (2015). Victimization and help-seeking among survivors of intimate partner violence. *Oxford Handbooks Online*.

Huisman, K.A. (1996). Wife battering in Asian American communities: Identifying the service needs of an overlooked segment of the U.S. population. *Violence Against Women, 2*(3), 260-283.

Hulley, J., Bailey, L., Kirkman, G., Gibbs, G. R., Gomersall, T., Latif, A., & Jones, A. (2022).

Intimate Partner Violence and Barriers to Help-Seeking Among Black, Asian, Minority Ethnic and Immigrant Women: A Qualitative Metasynthesis of Global Research. *Trauma, Violence, & Abuse*. https://doi.org/10.1177/15248380211050590

Institute for Women's Policy Research. (2015). The gender wage gap: 2014. Retrieved from https://iwpr.org/wp-content/uploads/2021/02/C433.pdf

Kaukinen, C. (2004). Status compatibility, physical violence, and emotional abuse in intimate relationships. *Journal of Marriage and the Family, 66*, 452–471.

Kishor, S., & Johnson, K. (2004). *Profiling domestic violence: A multi-country study*. Maryland: ORC Macro.

Klein, R. C., & Milardo, R. M. (2000). The social context of couple conflict: Support and criticism from informal third parties. *Journal of Social and Personal Relationships, 17*(4-5), 618-637.

Kocot, T., & Goodman, L. (2003). The roles of coping and social support in battered women's mental health. *Violence Against Women, 9*, 323-346.

Krishnan, S. P., Hilbert, J. C., & VanLeeuwen, D. (2001). Domestic violence and helpseeking behaviors among rural women: Results from a shelter-based study. *Family and Community Health, 24*(1), 28-38.

Landau, T. C. (2000). Women's Experiences with Mandatory Charging for Wife Assault in Ontario, Canada: A Case Against the Prosecution. *International Review of Victimology, 7*(1–3), 141–157.

Leonardsson, M. & San Sebastian, M. (2017). Prevalence and predictors of help-seeking for women exposed to spousal violence in India – a cross-sectional study. *BMC Women's Health, 17*, 99.

Leone, J. M., Johnson, M. P., Cohan, C. L. (2007). Victim help seeking: Differences between intimate terrorism and situational couple violence. *Family Relations, 56*, 427–439.

Liang, B., Goodman, L., Tummala-Narra, P., & Weintraub, S. (2005). A theoretical framework for understanding help-seeking processes among survivors of intimate partner violence. *American journal of community psychology, 36*(1-2), 71–84.

McGee, C. (2000). *Childhood experiences of domestic violence*. London: Jessica Kingsley Publishers.

McKinney, C. M., Caetano, R., Ramisetty-Mikler, S., & Nelson, S. (2009). Childhood family violence and perpetration and victimization of intimate partner violence: Findings from a national population-based study of couples. *Annals of Epidemiology, 19*(1), 25-32.

Melton, H. C. (1999). Police response to domestic violence. *Journal of Offender Rehabilitation, 29*, 1–21.

Meyer, M. K. (1998). Negotiating international norms: The inter-American commission of women and the convention on violence against women. *Aggressive Behavior, 24*, 135-146.

Meyer, S. (2010). Responding to intimate partner violence victimization: Effective options for help-seeking. *Trends & Issues in Crime and Criminal Justice*, *389*.

Moe, A. M. (2007). Silenced voices and structured survival: Battered women's help-seeking. *Sociology Faculty Publications, 9*.

Morash, M., Bui, H., Stevens, T., & Zhang, Y. (2008). Getting Out of Harm's Way: One-Year Outcomes for Abused Women in a Vietnamese Immigrant Enclave. *Violence Against Women, 14*(12), 1413–1429.

Morash, M., Bui, H. , Zhang, Y. , & Holtfreter, K. (2007). Risk factors for abusive relationships: A study of Vietnamese-American immigrant women. *Violence Against Women, 13*, 653-675.

Morrison, K. E., Luchok, K. L., Richter, D. L., & Parra-Medina, D. (2006). Factors influencing help-seeking from informal networks among African American victims of intimate partner violence. *Journal of Interpersonal Violence, 21*(11), 1393-1511.

Naved, R. T., & Persson, L. (2008). Factors associated with physical spousal abuse of women during pregnancy in Bangladesh. *International Family Planning Perspectives, 34*(2), 71-78.

O'Neil, J. M., & Nadeau, R. A. (1999). Men's gender-role conflict, defense mechanism, and self-protective strategies: Explaining men's violence aga-

inst women from a gender-role socialization perspective. In M. Harway & J. M. O'Neil (Eds.),*What causes men's violence against women?* (pp.89 –116). Thousand Oaks, CA: Sage.

Petersen, R., Moracco, K. E., Goldstein, K. M., & Clark, K. A. (2004). Moving beyond disclosure: Women's perspectives on barriers and motivators to seeking assistance for intimate partner violence. *Women & Health, 40*, 63-76.

Rennison, C. M. (2001). Criminal victimization 2000: Changes 1999-2000 with trends 1993-2000. Washington, D.C.: U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, Bureau of Justice Statistics.

Rowan, K., Mumford, E., & Clark, C. J. (2018). Is women's empowerment associated with help-seeking for spousal violence in India? *Journal of Interpersonal Violence, 33*(9), 1519–1548.

Sabina, C., Cuevas, C. A., & Schally, J. L. (2011). Help-seeking in a national sample of victimized Latino women: The influence of victimization types. *Journal of Interpersonal Violence, 27*(1), 40-61.

Sabina, C., & Tindale, R. S. (2008). Abuse characteristics and coping resources as predictors of problem-focused coping strategies among battered women. *Violence Against Women, 14*(4), 437–456.

Sardinha, L., Maheu-Giroux, M., Stöckl, H., Meyer, S. R., & García-Moreno, C. (2022). Global, regional, and national prevalence estimates of physical or sexual, or both, intimate partner violence against women in 2018. *Lancet, 399*, 803-813

Schechter, S. (1982). *Women and male violence: The visions and struggles of the battered women's movement*. London, England: Pluto Press.

Schulman, M. A. (1979). *A survey of spousal violence against women in Kentucky*. Lexington: Kentucky Commission on Women

Sherman, L. W., Schmidt, J. D., & Rogan, D. P. (1992). *Policing domestic violence: Experiments and dilemmas*. New York: Free Press.

Spencer, R. A., Shahrouri, M., Halasa, L., Khalaf, I., & Clark, C.J. (2014). Women's help seeking for intimate partner violence in Jordan. *Health Care for Women International, 35*(4), 380-399.

Tenkorang, E. Y., Sedziafa, A. P., & Owusu, A. Y. (2016). Does type and severity of violence affect the help-seeking behaviors of victims of intimate partner violence in Nigeria? *Journal of Family Issues, 38*, 2026-2046.

Tonsing, J. C., & Tonsing, K. N. (2019). Understanding the role of patriarchal ideology in intimate partner violence among South Asian women in Hong Kong. *International Social Work, 62*(1), 161–171.

Wachholz, S. & Miedema, B. (2000). Risk, fear, harm: Immigrant women's perceptions of the ``policing solution'' to woman abuse. *Crime, Law and Social Change, 34*, 301–317.

World Health Organization. (2012). Understanding and addressing violence against women: Intimate partner violence. Retrieved from http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/77432/1/WHO_RHR_12.36_eng.pdf

Wilke, D. J., & Vinton, L. (2005). The nature and impact of domestic violence across age cohorts. *Affilia, 20*, 316–328.

Wolf, M. E., Ly, U., Hobart, M. A., & Kernic, M. A. (2003). Barriers to seeking police help from intimate partner violence. *Journal of Family Violence, 18*(2), 121-129.

Yount, K. & Carrera, J. (2006). Domestic violence against married women in Cambodia. *Social Forces, 85*, 355-387.

Zark, L., Toumbourou, J. W. & Satyen, L. (2022). Help-Seeking for intimate partner and family violence among tertiary students in Australia: Nature, extent, and cross-cultural differences. *Journal of Family Violence*. https://doi.org/10.1007/s10896-022-00406-5

BÖLÜM 11

BELGELER IŞIĞINDA SULTAN ABDÜLAZİZ DÖNEMİ KASIRLARI'NDAN KALENDER KASRI'NIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Zeynep Emel Ekim[12*]

1 Dr. Öğr. Üyesi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Güzel Sanatlar Meslek Yüksek Okulu, zeeekim@fsm.edu.tr, orcid no: 0000-0003-1710-8731.

2 Bu makale "İstanbul'da Sultan Abdülaziz Dönemi Kasırları Arasında Ayazağa Kasırları'nın Yeri" başlıklı doktora tezim esas alınarak hazırlanmıştır.

18. yüzyılda, sahilde dar ve kayalık bir düzlük olan Kalender Bahçesi, yüksek tepelerle çevrilmiş latif bir vadidir. (Atasoy 2002: 305) Kasrın bulunduğu yere ilk olarak Sultanahmet Camisi'nin yapılışında emin olarak çalışan Kalender Çavuş buraya büyük bir hamam ve müştemilatı olan bir sahilsaray yaptırmıştır.[1] Nevşehirli Damat İbrahim Paşa, Kalender Çavuş'un yıkılan sahilsarayının yerine, Sultan III. Ahmed için bir biniş kasrı inşa ettirmiştir. Padişah ile sadrazamın sık sık kasra uğradıkları bilinmektedir.

Patrona Halil İsyanı'ndan sonra Haliç ve Boğaziçi kıyılarındaki eğlence günleri bir süreliğine dağılmasına rağmen[2], 18. yüzyılın ikinci yarısında Sadrazam Ragıp Paşa'nın Kalender Mesiresi'nde bir namazgâh ve bir çeşme inşa ettirmesi ile buraları yeniden canlandırılmıştır. Boğaziçi'nde biniş kasırlarında saz fasılları tertip ettiren Sultan III. Selim, 1794 yılında Kalender Kasrı'nı yeniden inşa ettirmiştir. Padişahın, 1795 yılı yazında bazı günlerde, Kalender Bahçesi Kasrı'na geldiği, piyade ile Beşiktaş Sahilsarayı'na döndüğü kaynaklarda anlatılmıştır. (Şehsuvaroğlu 1986: 151)

Kalender Bahçesi'ndeki Kalender Kasrı, hükümdarların binişe çıktıkları bir yer olmasının dışında, Kalender Mesiresi de Boğaziçi'nin en kibar ve alafranga mesire yeri olarak İstanbul halkının uğrak mesire yerlerinden biri olmuştur. Özellikle cuma ve pazar günleri ikindiden sonra çok kalabalık olan Kalender Mesiresi'nin önündeki rıhtım bu günlerde sandallarla dolup taşmaktadır. (Alus 1994: 97) Kalabalıkta hırsızlık gibi suç teşkil edecek vakaları önlemek ve asayişi temin etmek için burada bir Bostancı Ocağı kurulmuştur.[3]

Sultan II. Mahmud Boğaziçi gezintilerinde Kalender Kasrı'na uğrar ve burada dinlenirdi. Bu dönemde, Ağa Hüseyin Paşa, mesire yerlerinin yakınındaki pınarlardan, kasra komşu olarak yaptırdığı 1825-1826 tarihli bir çeşmeye su getirtmiştir.[4] Kitabesindeki manzum tarihi Keçecizade İzzed Mehmed Efendi tarafından yazılan bu çeşme, caddenin genişletilmesi nedeniyle 1930'lu yıllarda yıktırılmıştır[5]. 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda, Sultan II. Mahmud'un Rami Çiftliği'ndeki karargâhının Tarabya'ya nakledildiği sırada, Sancak-ı Şerif de dini ve askeri bir törenle Kalender

1 Erdenen, büyük hamam ve müştemilatından geriye birkaç künk ile giriş nöbetçi kulübesinin biraz ilerisinde birkaç duvar parçasının kaldığından bahseder. Bunun dışında, ayrıca eski kasrın namazgâh kalıntısının gazinonun çayhane denilen pavyonunun duvarında olduğundan, su deposunun da aynı yerin arkasında kaldığından bahsetmektedir. (2006: 153, 156)

2 Bu ayaklanmadan sonra hasar gören köşk ve kasırlar tamir edilmiştir. (Eyice 2006: 107)

3 Kalender'de sık sık zabıta vakalarına rastlanır, yollar kesilir, yolcular soyulurdu (Şehsuvaroğlu 1986: 151); İstanbul Boğaziçi'nde Kalender Köşkü yakınında boğulmuş olarak bulunan Ahmed oğlu Mehmed'in arkadaşları tarafından öldürüldüğü anlaşılmış olup tahkikata devam edilmiştir (BOA. DH. EUM. AYŞ. 49/46); Bostancılar için bir kolluk binası yapılmıştır (Eyice 2006: 107).

4 Kalender Köşkü önündeki çeşmenin suyu aynı köşkün dahilindeki menbadan gelmektedir (Çeçen 1984: 149).

5 (Eyice 2006: 108); Erdenen, 1974'te Askeri Gazino'nun müdürü olan Lv. Alb. İlhan Alpagut'un dağdan gelen üstünde yazısı olan künk parçalarını bulmasından bahsetmektedir. (2006: 156)

Kasrı'na konmuştur.[6] Sultan II. Mahmud, Tarabya'da kaldığı süre içinde Sancak-ı Şerif kasrın bir salonunda saygıyla muhafaza edildiğinden kasrın yanında daima nöbetçi bir bölük hazır bekletilmiştir. Osmanlı Hanedanı mensuplarının, Kalender Kasrı'na, Sancak-ı Şerifin konulmuş olmasından dolayı, kasrın önünden kayık, istimbot veya arabayla geçerlerken saygı içinde kasra arkalarını çevirmedikleri belirtilmiştir. (Şehsuvaroğlu 1986: 152)

Sultan II. Mahmud, İran sefirini Kalender Kasrı'nda huzura kabul etmiştir. (Erdenen 2006: 154) Kasırda, Mısır meselesi hakkında Babıâli ve İngiliz sefiri arasında bir konferans yapılmıştır. (Ahmed Lûtfî Efendi 1999: 989) Sultan Abdülaziz döneminde ise, 17 Eylül 1864'te Fransa İmparatoru III. Napolyon'un yakınlarından Prens Mura Kalender Kasrı'nda kabul edilmiştir. (Şehsuvaroğlu 1986: 152) (Resim 1)

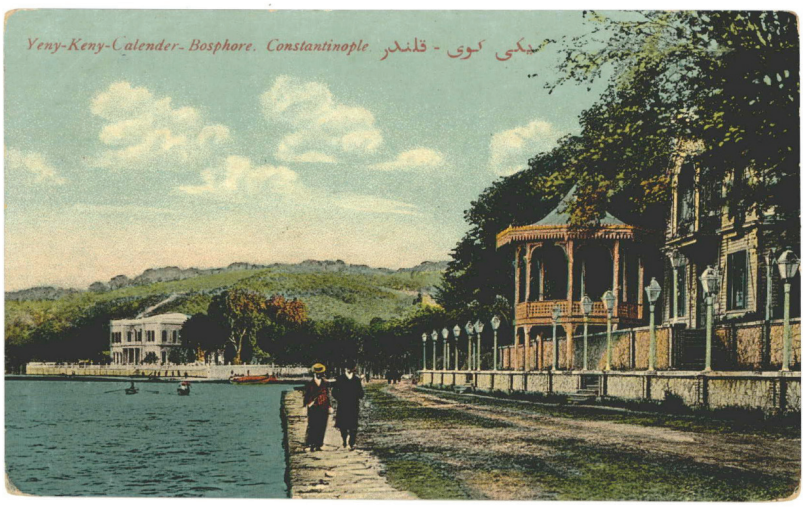

Resim 1: *Kalender Kasrı ve çevresi*, *İBB Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü Atatürk Kitaplığı, Krt_012774*

Sultan Abdülhamid döneminde, Sultan V. Murad'ın oğlu Salâhaddin Efendi bir gün Kalender Köşkü'ne gitmiş dürbünle etrafı temaşa ederken Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşa'nın Çubuklu'da yeni yaptırmış olduğu köşk ve bu köşkün tepesindeki kule dikkatini çekmiş ve "böyle kuleler Padişah saraylarına mahsustur" demiştir. (Tahsin Paşa 1931: 179). Sultan Mehmed Reşad, saltanatı yıllarında Kalender Köşkü'ne fazla uğrama imkânı bulamamıştır. (Uşaklıgil 2003: 157).

6 Karadeniz yoluyla sefere çıkan Osmanlı-Türk kuvvetlerini gayretlendirmek üzere Sancak-ı Şerif buraya getirilmiştir (Eyice 2006: 108); Padişahın Tarabya'dan Râmi Kışlası'na dönmesi ile ilgili bilgiler için Bkz. (Hâfız Hızır İlyas Ağa 2011: 516-517).

Kalender Kasrı'nın Sultan Abdülaziz Dönemi'nde İnşaası ve Mimarisi:

İstanbul'da Sultan Abdülaziz Dönemi'nde çok sayıda köşk ve kasrın bulunduğu kaynaklarda verilen bilgilerden anlaşılmaktadır. Sultanın halka yakın olmaktan hoşlandığı için, İstanbul'da sık sık dolaşmakta ve çoğu zaman Ihlamur, Yıldız, Çamlıca, Validebağı, Beykoz, Tokat, Beylerbeyi, Göksu, Kâğıthane kasırlarından birine veya Silahtarağa, Ayazağa, Göksu üzerindeki Hekimbaşı çiftliklerine gitmektedir. Padişahın nereye gideceği belli olmadığından, bütün saraylar ve köşkler temiz bir halde hazır tutulmakta, şehrin ve çevrenin yolları, şoseleri sık sık tamir edilmekte, yeni yollar açılmakta, ağaçlar dikilmekte ve bolca sulanmakta idi. Zincirlikuyu, Boğaziçi yolları, Hacıosman bayırı, İstinye ve Tarabya şoseleri bu dönemde yapılmıştır. (Ekim 2018: 43) Sultan Abdülaziz döneminden itibaren inşa edilen saray, köşk ve kasırlar kârgirdir. (Bayraktaroğlu 1991: 14)

Sultan Abdülaziz döneminde Kalender Kasrı iki katlı, kârgir, metin bir bina olarak yeniden inşa edilmiştir. Belgelerden kasrın 1864-68 yılları arasında inşa edildiği görülür. 1864 senesine ait, Kalender Kasrı'nda çalıştırılan usta ve amelenin otuz altı haftalık yevmiyeleri ile kullanılan bazı malzemelere ait defter arşiv çalışmaları sırasında tespit edilmiştir. (BOA. HH.d./15199) Kalender Kasrında maktuan (götürü usulde) yapılan, inşaat sırasındaki (1868-69) her bir kısımda yapılan işleri, işi yapan usta, kalfa, işin yapılma şekli, kullanılan malzeme, niteliği, miktarı ve maliyetinin tespit edildiği keşif defterinden yola çıkarak restitüsyona veri olacak önemli hususlar elde edilmiştir. (BOA. HH.d. /18782) Bu verileri şu şekilde sıralamak gerekir.

1- İnşaatta, kazıklar üzerine yirmilik meşe kirişinden ızgaralı mevcûd taş ve kumlu harçla inşâ olunmuş olan ızgara temelleri kullanılmıştır. Temel duvarları taş ve kumlu harçla inşâ olunmuştur.

2-Bodrum kat duvarları üç kat sıvalı inşâ olunmuştur.

3-Beden duvarları gizli hançer ile bağlamalı inşâ olunmuştur.

4-Duvarlar bağdadi tekniğindedir (Bodrum kat derûnunda bölme duvar ve tuğla kemerler üzerine yirmilik meşe kirişinden, saroz tahtası biçmesinden bağdadi, mevcud doğrama oda kapılı halis ketanlı ve alçılı harçla sıvalı inşa olunmuş olan bağdadi bölmeleri).

5-Salon, merdiven ve odaların tavanları ahşap kirişli, horasan harçlı ve koltuk silmelidir. (Sakıf tahtında odalar üzerine lata biçmesinden kirişleme ile ve binlik saroz tahtası biçmesinden, mükemmel koltuk silme tahta kezalik zar keşideli ketanlı horasanlı üzeri alçılı harçla sıvalı inşa olunmuş olan tavanları).

6-Merdiven parmaklığı maun ağacından, küpeştesi ıhlamur ağacından yapılmıştır. (Merdiven etrafında maun ağacından ma'mûl mevcud parmaklık üzerine ıhlamurdan silme küpeştesi)

7-Bodrum kata inşa sırasında kapı yapılmıştır. (Bodrum kat kapısına menteşe ve kilit ve sürme bahası)

8-Salon döşemesi yenidünya ağacından taban ve kirişlerle inşa edilmiştir. (Birinci kat salonu derûnuna altı ve sekiz zirâ' yeni dünyadan taban ve kirişli bartın çift bölmesinden ve üzeri zift ile kalafatlı döşemesi)

9-Bodrum kat odalarının döşemeleri saroz tahtası olup üst kattaki salonda olduğu gibi yenidünya ağacından taban ve kirişlerle inşa edilmiştir.

10-Bodrum kat kısmında kiler ve abdesthane mevcuttur.

11-Kasrın tavanlarına kalemkar Andon tarafından yaldızlı ve resimli kalemişleri yaptırılmıştır.

12-Birinci katta da abdesthane bulunmaktadır.

Bahçede mutfak, havuz ve kuşhane bulunmaktadır. Bu dönem kasırlarının bahçesinde, örneğin Ayazağa Kasırlarında olduğu gibi kuşluklar bulunmaktadır. (Ekim 2018: 179)

Kalender Kasrının 1874 senesinde[7] ve 1876 senesinde[8] bir tamirat geçirdiği görülür.

Kalender Kasrı Batı mimari üslubunda yapılmış ve Avrupa eşyası ile tefriş edilmiştir. (Eyice 2006: 109) 1864'te Kalender Kasr-ı Hümayunu üst katındaki dört oda ile bir salonun mefruşat ve tezyinatına ait malzemelerin temini için İksircioğlu Agop Efendi görevlendirilmiştir. Her oda için perde, kanepe, sandalye, konsol, ayna, avize, sofra, şamdan gibi eşyalar alınmıştır. Agop Efendi kendisine ayrılan tahmini bütçe ile eşyaların muhammen bedelini ve tenzilatlı fiyatlarını tespit ederek bunlar bir defterle padişahın onayına sunulmuştur. Defterde yer alan eşyalar Agop Efendi tarafından Avrupa'dan satın alınarak getirtilmiştir. (Ekim 2018: 63)

Bir bodrum ile iki kattan oluşan kasrın simetrik cephe düzenlemesinde ve mimari ayrıntılarında neo klasik özellikler ağır basarken, buna karşılık iç tasarımında geleneksel orta sofalı plan tipi kullanılmıştır. Sofanın sağında ve solunda ikişer büyük oda bulunur. Sofadaki merdiven iki kola ayrılmakta sonra birleşerek tek bir koldan üst kata ulaşmaktadır. Zemin ve birinci kat sofa ve odalarının tavanları geometrik şekilde düzenlenmiş içleri kalemişleri ve resimler ile bezenmiş ahşap çıtalardan oluşmaktadır. (Resim 2)

---

7 Kalender Kasrının tamiri için çalıştırılan işçilerin ücretleri ile tamirde kullanmak için Feriye Ambarı ile Çırağan'dan getirilen ve dışarıdan satın alınan inşaat malzeme ve aletlerinin miktarı ve fiyatlarına ait Sermimar Serkiz Bey ve Erkan-ı Harbiye Riyasetinden Mahmud Mesud tarafından hazırlanmış masraf icmal defteri için Bkz. Ek Belge 1; BOA. HH.d./22208.

8 Tamiri gereken çatısı birinci keşfe göre çatıdaki kurşun levhalarının tamiri olarak düşünülmüş, fakat daha sonra kurşun levhaların tamiri yerine bu kurşun levhaların sökülüp satılarak yerine Marsilya kiremidi döşenmesi kararlaştırılmışsa da sonradan tamirin birinci keşif defterine göre kurşun levhaların tamir edilerek gerçekleşmesi sebebiyle bu defterin hükmü kalmadığından, yapılacak ikinci keşif defteriyle birleştirilmek üzere muhasebede tutulmasına karar verilir. Bkz. Ek Belge 2; BOA. HH.d./13034.

Resim 2: *Kalender Kasrı-1887 senesi (IRCICA, 90461-022)*

Kasrın arka (batı) cephesinde öne doğru çıkan kütlesinin ortasına giriş yerleştirilmiştir. Mermer sövelerin kuşattığı, basık kemerli girişin önüne, çift merdivenli bir sahanlık konmuştur. (Resim 3) Boğaz'a bakan doğu cephesinin geriye çekilen orta kesiminde mermer dört sütunun taşıdığı, bir balkon (veranda) tasarlanmıştır. Balkon üst kat sofasına açılırken balkonun altı ise bu katın sofası ile bağlantılı bir eyvan şeklinde değerlendirilmiştir. Balkonu taşıyan sütunların başlıkları istiridye kabukları, girland kabartmaları üzerinde kuşlar ile süslüdür. Pencereler, akant yaprakları ile bezeli küçük konsollara oturmaktadır. Pencereler, bodrum katta basık kemerli, zemin ve birinci katta basık ve yuvarlak kemerli pencereler şeklinde tasarlanmıştır. Cephelerin köşeleri, kesme küfeki taşından, yatay derzli pilastrlar ile kaplanmıştır. Cepheler, korkulukla son bulmaktadır. (Resim 4).

Resim 3: *Kasrın denize bakan doğu cephesi, Zeynep Emel Ekim arşivi 2014.*

Resim 4: *Kasrın batı cephesi, basık kemerli girişi, Zeynep Emel Ekim arşivi 2014.*

1930-1970 yılları arasında Kalender Kasrı:

Kasrın mekânlarının özgün bezemesi yangın sonucunda tamamen ortadan kalkmıştır. (Tanman 2003: 395-396) Kasrın güney doğu kısmındaki yol genişletilmesi çalışmaları sırasında bahçe duvarı, kapısı ve duvar üzerindeki saksılar kaldırılmıştır.

Cumhuriyet döneminde, mülkiyeti Milli Emlâk Bankası'na intikal eden kasır 1933'te Milli Eğitim Bakanlığı'na devredilerek ortaokul haline getirilmiştir. 4 Mayıs 1933 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nde; "Kalender Köşkü Orta Mektep Oluyor" başlıklı haber[9] ve köşkün o döneme ait resmi yer almaktadır. (Resim 5) Fotoğraf, yangından önce çekilmiş olup kasrın orijinal halini göstermektedir. Fotoğrafta, günümüze gelemeyen üzerinde çiçek saksıları bulunan bahçe duvarı da görülmektedir.

9 Boğaziçinde Kavaklardan Rumelihisarına kadar bir orta mektep mevcut olmaması ve buralarda oturan talebenin mektepsizlik yüzünden bilhassa kış mevsimlerinde büyük bir müşkülata maruz kalması ehemmiyetle nazarı dikkati celbetmiş ve Boğazın en güzel bir yerinde

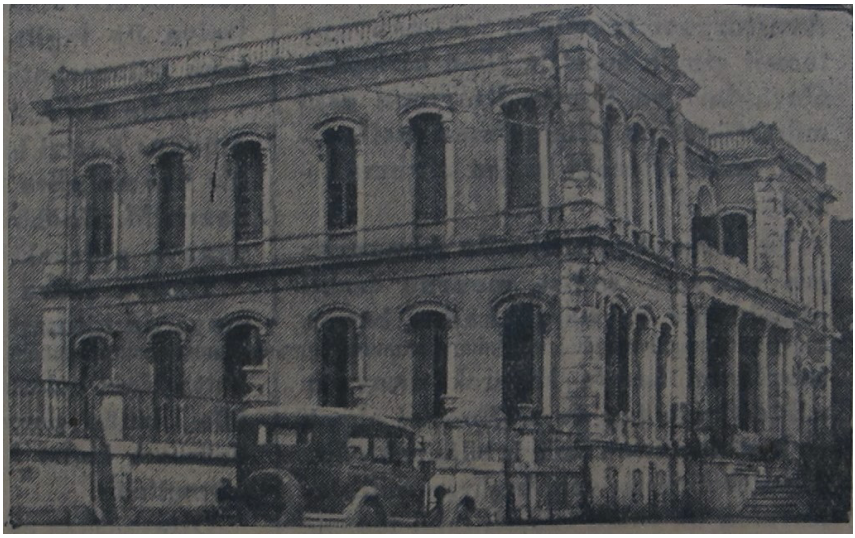

Resim 5: *Cumhuriyet Gazetesi'nin 4 Mayıs 1933 tarihli haberi.*

Kasır, 1939 yılında ve önce iki yangın geçirmiştir.[10] Yangından sonra bodrum ve birinci kata ait kasrı çevreleyen kârgir duvarlar, birinci kat balkonundaki kuşlu (atmacalı) sütun başlıkları kalmıştır. Birinci kat balkonundan mermer merdivenlerle rıhtım kapısına inilirdi (Resim 6). Günümüzde bu merdivenlerin bulunduğu yerler kapatılmıştır. Sahil yolu inşaatı ile kasır denizden kopmuştur. Bahçedeki arslan heykeli Harbiye I. Ordu Mahfeli'nden, mermer çeşme ise Harbiye Okulu bahçesinden getirilmiştir.

1938 senesinde Afgan Büyükelçisi tarafından Kalender Köşkü yazlık sefaret binası olarak kullanılmak istenmiş fakat 11/03/1936 tarihinde Millî Müdafaa Vekâleti emrine tahsis edilen köşk, Afgan Sefarethanesi'ne devredilmemiştir.

1939 senesinde yanan Kalender Köşkü ve Bahçesi (28684 metrekare) Millî Müdafaa Vekâleti'nce askerî ihtiyaçlar için akaryakıt deposu olarak kullanılmakta iken bu depolar Ordu İkmal Projesi'nin tatbiki dolayısıyla başka bir mahale nakledilmiştir. Yanık Kalender Köşkü ve arazisinin, askeri ihtiyaçlar için kullanılmak üzere, Millî Savunma Bakanlığı'na terk ve tahsisi Bakanlar Kurulu'nca 01/12/1949 tarihinde kararlaştırılmıştır. Yanık Kalender Köşkü ve arazisinin 18/06/1955 tarihinde Emekli Sandığı'na satışı yapılmak üzere Millî Müdafaa Vekâleti'ne olan tahsisi iptal edilmiştir (Resim 7).

bulunan Kalender Köşkü'nün orta mektep yapılması söz konusu olmuştur. Bu bina elyevm Millî Emlâk Bankası'nda bulunmaktadır. *Cumhuriyet Gazetesi*, 4 Mayıs 1933.

10 Kasır, 16. İkmal Alayı varken yanmıştır. (Erdenen 2006: 155)

Resim 6: *Sütun başlığı detayı, Zeynep Emel Ekim arşivi 2014.*

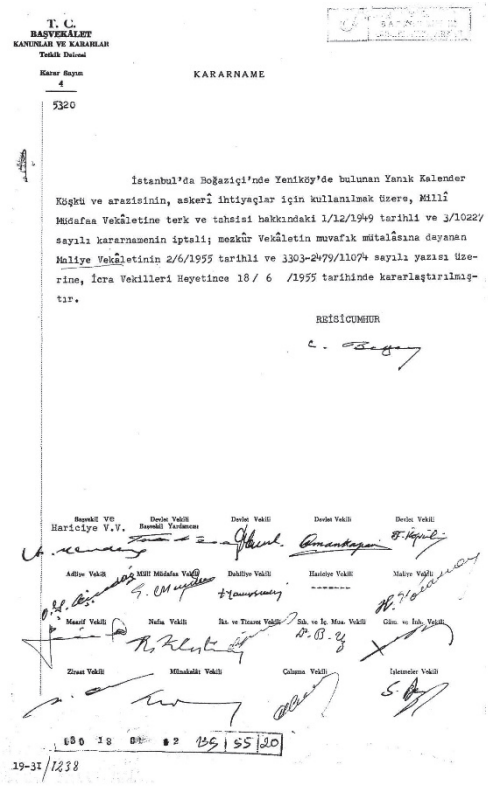

T. C.
BAŞVEKÂLET
KANUNLAR VE KARARLAR
Tetkik Dairesi

Karar Sayısı
4

KARARNAME

5320

İstanbul'da Boğaziçi'nde Yeniköy'de bulunan Yanık Kalender Köşkü ve arazisinin, askerî ihtiyaçlar için kullanılmak üzere, Millî Müdafaa Vekâletine terk ve tahsisi hakkındaki 1/12/1949 tarihli ve 3/10227 sayılı kararnamenin iptali; mezkûr Vekâletin muvafık mütalâsına dayanan Maliye Vekâletinin 2/6/1955 tarihli ve 3303-2479/11074 sayılı yazısı üzerine, İcra Vekilleri Heyetince 18 / 6 /1955 tarihinde kararlaştırılmıştır.

REİSİCUMHUR

Başvekil V.V.
Hariciye V.V.
Devlet Vekili Başvekil Yardımcısı
Devlet Vekili
Devlet Vekili
Devlet Vekili
Adliye Vekili
Millî Müdafaa Vekili
Dahiliye Vekili
Hariciye Vekili
Maliye Vekili
Maarif Vekili
Nafıa Vekili
İkt. ve Ticaret Vekili
Sağ. ve İç. Müs. Vekili
Gümr. ve İnh. Vekili
Ziraat Vekili
Münakalât Vekili
Çalışma Vekili
İşletmeler Vekili

030 18 01 02 139 55 20

19-37/1238

Resim 7: *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Belge No- 030_18_01_02_139_55_20*

1967 yılına kadar metruk duran kasır, bu sırada I. Ordu Komutanı Cemal Tural'ın teşebbüsüyle aslına uygun olarak ve ikinci kat ilave edilerek yapılmıştır. (Erdenen 2006: 155) Restorasyon amacıyla, 18 Eylül 1962 senesinde basılan "Tarihi Kalender Kasrı Restorasyonu" adlı broşürde, Haluk Şehsuvaroğlu'nun Cumhuriyet Gazetesi'nde 20 Haziran 1962 senesinde yayınlanan makalesi ve kasrın giriş katı planı yer almaktadır.

1981'de tekrar onarılan yapı, sahil yolu yapılırken denizden biraz içeride kalmıştır. Günümüzde Kalender Orduevi'nin bir parçasıdır. 2017 senesinde restorasyonuna başlanan Kalender Kasrı'nın 2021 senesinde restorasyonu tamamlanarak hizmete açılmıştır.

Kalender Kasrı yangın geçirerek neredeyse tamamına yakını yok olmuştur. Yangın geçiren kasrın mevcut bulunan tezyinatının yakın bir dönemde yapıldığı raspa çalışmaları sonucunda tespit edilmiştir. Sofanın içinde yer alan muhdes, son dönem imalatı olan vitraylı bölme restorasyon sırasında mimari bütünlüğü engellediği için kaldırılmıştır. Cumhuriyet Gazetesi'nde yayınlanmış olan, kasrın yangından önceki doğu cephesini gösteren fotoğrafı ile yaklaşık 1887 senelerine tarihlenen, kasrın doğu cephesini gösteren fotoğraf, kasrın doğudan girişini sağlayan günümüzde ise kapatılan ve yerinde olmayan merdivenlerini ortaya koymaktadır. Aynı zamanda padişahların kasra deniz yoluyla biniş sırasında geldiklerinde ön taraftaki rıhtımı kullandıkları bilinmektedir. Dolayısıyla, asıl giriş kasrın bugün kullanılmayan doğu cephesidir. Kalender Kasrı'nda girişin karşılıklı iki kapıdan sağlanması, bu dönem kasırlarında, Ayazağa Kasırları ve Validebağı Kasrı'nda da görülmektedir. Malta ve Maslak Kasrı'nda, Kalender Kasrı'nda olduğu gibi iç mekânda ana giriş yönüne bakan merdivenler tasarlanmıştır.

Değerlendirilen arşiv belgeleri ışığında Kalender Kasrı'nın Sultan Abdülaziz Dönemi'ndeki inşa ve onarımları hakkında bilgiler elde edilmiştir. Bütün bu belgeler ve elde edilen yeni bulgular, Sultan Abdülaziz döneminde inşa edilmiş olan Kalender Kasrı'nın farklı dönemlerde geçirdiği değişimleri ortaya koyduğu gibi, yapıldığı dönemde ünik bir karaktere sahip olduğunu da göstermiştir.

KAYNAKÇA:

Kitaplar:

AHMED LÛTFÎ EFENDİ. (1999), *Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, (Yeni Yazıya Aktaran: Yücel Demirel), c. 6-8, İstanbul: Tarih Vakfı- Yapı Kredi Yayınları.

ALUS S. M. (1994), *İstanbul Yazıları*, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Dairesi Başkanlığı Yayınları.

ATASOY N. (2002), *Hasbahçe, Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek*, İstanbul: Aygaz Yayınları.

ÇEÇEN K. (1984), *İstanbul'da Osmanlı Devrindeki Su Tesisleri*, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi İnşaat Fakültesi Matbaası.

ERDENEN O. (2006), *Boğaziçi Sahilhaneleri II Avrupa Yakası*, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A. Ş. Yayınları.

EYİCE S. (2006), *Eski İstanbul'dan Notlar*, İstanbul: Küre Yayınları.

HÂFIZ HIZIR İLYAS AĞA. (2011), *Osmanlı Sarayında Gündelik Hayat – Letâif-i Vekâyi'-i Enderûniyye*, (Haz: Ali Şükrü Çoruk), İstanbul: Kitabevi Yayınları.

ŞEHSUVAROĞLU H. Y. (1986), *Boğaziçi'ne Dair*, İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu.

TAHSİN PAŞA. (1931), *Abdülhamit ve Yıldız Hatıraları*, İstanbul: Milliyet Matbaası.

UŞAKLIGİL H. Z. (2003), *Bütün Eserleri, Saray ve Ötesi, Anılar*, (Yayına Haz: Nur Özmel Akın), İstanbul: Özgür Yayınları.

Tezler:

BAYRAKTAROĞLU H. Z. (1991), *Hekimbaşı Çiftliği Kasrı Restorasyon Projesi*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

EKİM Z. E. (2018), *İstanbul'da Sultan Abdülaziz Dönemi Kasırları Arasında Ayazağa Kasırlarının Yeri*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul.

Ansiklopedi Maddeleri:

TANMAN M. B. (1994), "Kalender Kasrı ve Bahçesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. IV, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 395-396.

Gazeteler:

Cumhuriyet, "Kalender Köşkü Orta Mektep Oluyor", 4 Mayıs 1933.

Arşiv Kaynakları

İBB Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü Atatürk Kitaplığı

IRCICA, 90461-022

Zeynep Emel Ekim Arşivi (18 Eylül 1962 senesinde basılan "Tarihi Kalender Kasrı Restorasyonu" adlı broşür)

Başbakanlık Devlet Arşivleri:

1-Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA):

DH. EUM. AYŞ. 49/46

HH.d. 15199

HH.d.18782

HH.d. 22208

HH.d. 13034

2-Cumhuriyet Arşivi (CA):

CA, 030_10_00_00_131_938_19_1

CA, 030_18_01_02_121_86_8

CA, 030_18_01_02_139_55_20

Ek Belge 1: BOA. HH.d. Nu. 22208

Kalender Kasr-ı Hümâyûnu Ta‘mîrâtının Masarıfat-ı Vâkıasını Mübeyyin

Sermi‘mârî-i Hazret-i Tâcdârî ve Erkân-ı Harbiye Riyâseti

Cânibinden Birlikte Olarak Tanzim Kılınan Bir Kıt‘a

İcmâl Defteridir

Kalender Kasr-ı Hümâyûnunun muhtaç-ı ta‘mîr olan mahallerinin termîmât-ı lâzımesine mübaşereti tarihi olan seksen altı senesi Haziranının yirmi dokuzuncu gününden sene-i merkūmenin Ağustosu ikinci gününe değin istihdam olunan amelegânın ücret-i yevmiyeleriyle tertîbâttan olarak bi’l-vürud Feriye anbarından ve gerek Çırağan ebniye-i seniyyesi mevcudundan i’tâ kılınan kereste ve eşya-i saire bahalarıyla haricden bi’l-mübâyaa sarf ve isti‘mâl olunan levâzımât baha ve masarıfat-ı müteferrikalarının mikdarını mübeyyin bir kıt’a icmal defteridir.

Tertibattan olarak bi’l-vürud Feriye anbarı mevcudundan i’tâ kılınan kerestenin bahası

Kebir sarı ot	1950 kuruş
Adi poyralık	600 kuruş
Eğrice tahtası	187.5 kuruş
Sinop latası	2500 kuruş
Yeni dünya	176 kuruş
Sagîr lata	440 kuruş
Çîdâne tahtası	3180 kuruş
Sagîr sarı ot	500 kuruş
Dokuzluk taban	250 kuruş
	9783.5 kuruş

Çırağan ebniye-i seniyyesinden i’tâ kılınan eşyanın bahası

Halat, Su kovası, demir kürek maa-sap, demir çapa maa-sap, çinko maşrapa, çapa sapı, karfiçe, mismar-ı mahlut, cam fener, şem‘-i revgan, su fıçısı, fıçı halkası, müsta‘mel nakkaş gerdeli?, Masdaliye?, yapılmış boya, nakkaş macunu, prese ipi, fırça kılı, tutkal, kurşun ile mahlut kalay, tuz ruhu, nişadır, fıçı harığı?, moloz küfesi, tel nakkaş eleği, çuvaliye, mermer kireci, kaba alçı, kaba isfiraç, züncüfre, …, nefti yeşili, a‘lâ sarı, türab sarısı, zeytuni …, cedid kurşun, mâ‘ûn tarağı, battal demir menteşe, vida,

frenk sandalozu, …, kumsuz sarı, demir nakkaş küreği, kuyu kovası, hasır süpürgesi, su lazası?, çadır maa direk, çinko, tek telli makara,

Komalika?, sarı balmumu, taşçı törpüsü, kükürt, sünger, pomza taşı, sakız, kalay, la‘l, geven? türabı, sagîr demir fırça,

Beyaz tel sargılı fırça, kebîr yassı firça, kaba kağıt, yaldız içün lika?, alâ çivid, fil dişi siyah boya, siyah kağıt, İngiliz eğesi,

Mala törpüsü, aşı boyası, zımpara tozu, su yeşili, şab, cam karfiçesi, demir dökme şebeke, ıhlamur, pirinç musluk, kazma sapı,

Ahşab kürek, yemlik halkası, dip çivisi, hasır karfiçesi, revgan-ı neft, sarı tel, sac kapak, kebîr prese? ipi, kösele taşı, yaldız,

Kalay isfiracı, misine sarısı, yağlı kağıt, hasır, seren biçmesi, ketanlı harç, kumlu horasan, kerpiç tuğlası,

Yekun

35821.37

3668.10Çırağan ebniyesine iade olunan âtiyüzzikr eşya_____

bahası olup tenzili lazımgelen.

32153.27

Ta‘mîrât-ı mezkure hitamında adem-i lüzumuna mebni Çırağan’a iade olunan eşyanın bahası

Arslan markalı isfirac, türab sarısı, tutkal, müsta‘mel kurşun, siyah kağıt, müsta‘mel çinko, müsta‘mel karfiçe, müsta‘mel mismar-ı mahlut,

Müsta‘mel tek telli makara, müsta‘mel kurşun tavası, müsta‘mel tel elek, kaba isfirac, bir zirâ‘lık seng-i mermer, hurda kurşun, müsta‘mel hamal sırığı,

Palanka takımı, ince alçı, kaba alçı.

Yekun

3668.10

3668.10Çırağan’dan ahz ve sarf olunan eşya _____b a h a s ı n d a n mahsubu icra kılınan.

0000

Haricden mübayaa olunan eşyanın bahası

Levazımat-ı Ebniye Şirketinden mübayaa olunan eşyanın bahası

Üç yıldızlı isfirac, arslan markalı isfirac, kaynamış? bezir, çiğ bezir, revgan-ı neft, destezenk?, takoz fırçası, döşemelik frenk mermeri,

Fırça kılı, ince alçı, simon? türabı, karfiçe, sülüğen, süzme sarı, çinko, kalay, raht takımı, nühas tel kafes,

Yekun

24920.38

498.15Bervech-i bâlâ yüzde iki olarak tenzil olunan iskontosu

24422.23 kuruş

Çilingir Heci Agob'dan mübayaa olunan levazımatın bahası

Beyaz çini top, pirinç ağızlık, gizli gömme miftah, demir köprü, dolab kilidi, kebir miftah, vida, baskı ve zincir, pirinç halka,

Vasat sokak kapı kilidi, kebir pirinç sokak kapı topu, vasat kapı sürmesi, mandal baş zemberek, kebir pirinç top tamiri, battal sokak kapı kilidi tamiri, gömme kilid tamiri.

Yekun

597 kuruş

Doğramacı Vartin Efendiden mübayaa olunan eşyanın bahası		Camcı Mehmed Ağa'dan mübayaa olunan cam bahası		Hasırcı Halil Ağa'dan mübayaa olunan
kuruş		Kuruş		Hasır şişesi?
462	Cila ve harç bahası	250	dubye? cam	750 kuruş
105	Cilacılar içün kayık ücreti	148.5	Adi cam	187.5 kuruş
567		67.5	defa cam	
		466		

Yekun

26240 kuruş

Perakende ücûrât ile masarıfat-ı müteferrikanın mikdarı

Kuruş

5280Suyolcu usta Kosti ma'rifetiyle maktuan inşâ olunan suyollarının ücreti

2585.5Me'mûrin ma'rifetiyle vukū' bulan masarıf-ı müteferrika ile celb olunan _____eşyanın ma'ûna ve saire ücreti.

7865.5

İstihdam olunan amelegânın ücret-i yevmiyyeleri

Pazarcı ve çeteleciyan?, mutemed ve gece bekciyan, neccaran, iskeleciyan, siliciyan, hamamcıyan, sıvacıyan, nakkaşan, taşcıyan,

perdahtcıyan, hammalan, harccıyan, kalemkârân, tenekeciyan, hasır-

cıyan, suyolcuyan, camcıyan, çilingiran, hazavat lağımcıyan,

Cilaciyan, doğramacıyan, dökmeciyan.

Yekun 54806 kuruş

Cem‘an yekun 88911 kuruş 23 para

Kuruş

9783.20 Tertîbâttan olarak bi’l-vürud Feriye anbarından i‘tâ kılınan kerestenin bahâsı.

32153.27 Çırağan ebniye-i seniyyesinde i‘tâ olunan eşyanın bahası.

88911.23 Mübâyaât-ı baha ve masârıfat-ı müteferrika ve istihdâm olunan amelegânın ücret-i yevmiyyeleri

130848.30

41937.07 Sâlifüzzikr Feriye anbarıyla Çırağan ebniyesi mevcudundan sarf kılınan eşya bahâsı olup mahsûbu lazım gelen

88911.23

Kalender Kasr-ı Hümâyûnunun bazı mahallerinin ta‘mîrât-ı vâkıasında tertîbâtdan olarak bi’l-vürûd Feriye anbarından ve gerek Çırağan ebniye-i seniyyesi mevcudundan i’tâ kılınan ve haricden bi’l-mübâyaa sarf ve isti‘mal olunan kereste ve eşya-yı saire bahalarıyla masârıfât-ı müteferrika ve istihdâm olunan me‘murîn ve amelegânın ücret-i yevmiyyeleri ber-muceb-i bâlâ bir yük otuz bin sekiz yüz kırk sekiz kuruş otuz paraya baliğ olduğundan manzûr-ı âlî-i âsafâneleri buyurulmak üzere masârıfât-ı mezkûrenin mikdarını hâvî işbu bir kıt‘a icmal defteri tanzîm olunarak pîşgâh-ı vâlâ-yı cenâb-ı nezâret-penâhîlerine takdim kılındı. Ol babda emr ü ferman hazret-i men lehü’l-emrindir.

Fi 10 Safer sene 1291 ve fi 16 Mart sene 1290 / 28.03.1874

Mühür Mühür

Es-Seyyid Mahmud Mesud Serkiz

Ek Belge 2: BOA. HH.d. Nu. 13034

Kalender Kasr-i Âlîsinin üzerinde mefrûş kurşun elvâhının feshiyle esmânı îrâd kayd olunarak müceddeden Marsilya kiremidi ferşi hakkında masârıf-ı muhammenesini mübeyyin terkīm olunan defteridir.

Mezkûr sakfın mevcûd kurşun elvâhı fesh olunarak Marsilya kiremidinden dereleri kurşun elvahından kaplamalı müceddeden Marsilya kiremidi ferşi.

12373 kuruş 22 para

Sakf-ı mezkûr üzerinin derelerine cedîd kurşun elvahı kaplaması 12 000 kuruş	Yüzde on nakliye ve masârıf-ı müteferrikası 2437 kuruş

Yekun 26 810 kuruş

Sakf-ı mezkûr üzerinde mevcûd ve kaplı bulunan atik kurşunlarının bilâhevâ hâsıl olacak kurşun bahası

31 680 kuruş

Yekun kuruş

31680 Hâsıl olan atik kurşun bahası

26 810 Sakf-ı mezkûra ferş olunacak Marsilya kiremidi bahası

4870 Îrad kaydı lazım gelen hasılatı

Kalender kasr-ı Âlîsi ta'mîrâtı hakkında akdemce tanzîm olunarak takdîm kılınmış olan keşf-i evvel defterinde kasr-ı mezkûr sakfının kurşun elvâhı ta'mîrâtı gösterilmiş ise de zikr olunan kurşun elvâhının kâmilen feshiyle müceddeden Marsilya kiremidi ferşi hakkında vakı' olan emr-i âlîye imtisâlen işbu bir kıta keşf-i evvel defteri bittanzîm bâlâda gösterildiği vechile fesh olunacak kurşun esmânı olan otuz bir bin altı yüz seksen kuruşdan müceddeden ferş olunacak Marsilya kiremidi masârıfı bittenzîl dört bin sekiz yüz yetmiş kuruşun îrâd kaydı lazım geleceği indelkeşf anlaşılmış olmağla işbu bir kıta keşf-i evvel defteri bittemhîr takdîm kılındı. Ol babda emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.

Fî 27 Teşrinisani sene 1291 /[Miladi: 09.12.1875]

Erbâb-ı Vukūf Binbaşı

Mühür Erkân-ı Harb

Bogos Mühür

Es-seyyid Veliyyüddin

Ebniye-i seniyye anbarı müdîri izzetlü Raif Efendinin takdîm edip Meclis-i İdâreye havâle buyurulan işbu keşf-i evvel defteri müeddâsına nazaran Kalender Kasr-ı Âlîsinin bazı mahallerinin masârıf-ı ta'mîriyyesini mübeyyin geçende tanzîm olunmuş olan keşf-i evvel defterinde kasr-ı mezkûr sakfının kurşun elvâhı ta'mîri gösterilmiş ise de muahharan sakf-ı mezkûr kurşunlarının feshiyle yerine müceddeden Marsilya kiremidi ferşi tarafına gidildiği ve bu sûretce fesh olunacak atîk kurşun bahâsından kiremid ferşi masârıfı ba'de't-tenzîl mütebâkī dört bin sekiz yüz yetmiş kuruşun îrâd kaydı lazım geldiği anlaşılmış ve mebhûsün anh olan keşf-i evvel

defteri ve ol babda serkurenâlık makām-ı âlîsinden mürsel tezkire üzerine Meclis-i İdâreden 3 Zilkade sene 1292 târîhiyle tanzîm kılınan mazbata mûcebince kasr-ı mezkûrun elli şu kadar bin kuruş masârıf-ı muhammene ile icrâ-yı ta'mîrâtı husûsuna bilistîzân irâde-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhî müteallik ve şeref-sudûr buyurularak evrâkının muâmele-i lâzımesi icrâ edilmek üzere muhâsebeye muhavvel idüği kayden tebeyyün etmiş olduğuna ve şu halde taht-ı irâde-i seniyyede bulunan keşif defterinde gösterilen kurşun elvâhlarının masârıf-ı ta'mîriyyesiyle keşf-i ahîr îcâbınca îrâd kaydı lazım gelen mezkûr dört bin sekiz yüz yetmiş kuruş umûm masârıf-ı mebhûse yekûnundan tarh ve tenzîliyle mikdâr-ı mütebâkī üzerine mübâşeret ilmühaberi tahrîri muktezâ-yı halden bulunduğuna binâen ol sûretle icrâ-yı muâmele-i muktezıyyesinin muhâsebeye havâle buyurulması tezekkür kılındı. Ol babda emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.

Fî 4 Zilhicce sene 1292 ve fî 20 Kanunıevvel sene 1291 [Miladi:01.01.1876]

Muahharan Raif Efendi buna dâir bazı şey ifade etmiş idi. Bir kere kendisinden istiknâh-ı keyfiyet olunarak ona göre icrâ-yı îcâbı

Makām-ı sâmî-i nezâret-penâhîden bâlâya muharrer işâret-i aliyye üzerine mûmâ ileyh Raif Efendiden istiknâh-ı mâdde olundukta sakf-ı mebhûsün anhın keşf-i evvel-i sâbıkda gösterildiği üzere kurşun olarak ta'mîrâtı icra edilmiş ve bu cihetle işbu defterin hükmü kalmamış olduğunu ifâde eylediğinden bunun maamâfîh ileride vürûd edecek keşf-i sânî defteriyle birleştirilerek îcâbı icrâ edilmek üzere muhasebece bilkayd mârru'z-zikr keşf-i evvel evrâkı miyanında hıfzı lüzumu tezekkür kılındı.

Fî 5 Cemâziyelâhir sene 1293 ve fî 15 Haziran sene 1292 [Miladi: 27.06.1876]

Mühür

Hazîne-i Hâssa-i Şâhâne

Ber-mantûk-ı i'lâm işbu defterin ileride vürûd edecek keşf-i sânî defteriyle birleştirilmek üzere şimdilik muhâsebece tevkīfi bâbında emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.

Fî 28 Cemaziyelahir sene 1293 ve 8 Temmuz sene 1292[Miladi: 20.07.1876]

Mühür

Muhâsebe-i Hazîne-i Hâssa

BÖLÜM 12

DEMOKRAT PARTİ'NİN KURULUŞU VE İKTİDARI DÖNEMİNDE TÜRKİYE'DE TURİZM ALANINDAKİ GELİŞMELER

Ferhat ACAR[1*]

1 Öğr.Gör.Dr., Kafkas Üniversitesi Sarıkamış Meslek Yüksekokulu, acarf3333@gmail.com, Orcid: 0000-0001-8067-6382

GİRİŞ

1923'ten 1946 yılına kadar CHP her konuda bir iktidar tekeli kurmuştur. Aslında dönemin şartları bu tekeli oluşturmuştur. Sonuçta Kurtuluş Savaşı'nın başarıya ulaşmış olması ülkenin yeniden yapılanmasını, ülkenin modernleşmesi, ulus-devlet inşasının gerçekleşmesi tek partili yönetimi zorunlu hale getirmiştir. Ülkede iç istikrar sağlanmasına çalışılmasına rağmen yine de çok partili döneme geçebilmek amacıyla çalışmalar yapılmıştır (Diyarbekir, 2002: 26). Ülkede kanuna dayanan bir yönetim kurulması amacıyla, TBMM'de zamanla görüş ayrılıkları ve benzer görüşleri paylaşan mebuslar, çeşitli isimlerde parti olmamakla birlikte parti biçiminde örgütlenmişlerdir (Demirel, 1994: 37). Bunların en önemli göstergesi II. Grup olmuştur. İkinci Grup, 10 Mayıs 1921 tarihinde birinci grubun kurulmasından 14 ay sonra örgütlü hale gelmiştir (Demirel, 1994: 397). Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun kurulmasının ardından, gurubun dışında kalmış olan Hüseyin Avni Bey, Selahattin Bey, Emin Bey ve arkadaşları 1922 yılı başlarında II. Grup'u kurduklarını belirtmiştir (Türk Parlamento Tarihi, 1994: 305). I. Grup genellikle "devrimci" olarak anılmakta, II. Grup ise "muhafazakar" olarak değerlendirilmektedir. II. Grubun üyelerinin tamamı dini duygularını ön plana çıkaran milletvekillerinden oluşmuştur. Bu grupta yer alan milletvekillerinin sayısı kesin olarak bilinmemekle beraber[1], yaklaşık 120 milletvekilinin bu gurubu desteklediği belirtilmektedir (Zürcher, 2003: 41). Mustafa Kemal Paşa'ya göre bu grubun önde gelen isimleri Kara Vasıf ve Hüseyin Rauf Beylerdi. Rauf Bey'in İkinci Grubu kışkırtarak onları aşırı davranışlara sürüklediği yönündeki bilgiler Samsun Milletvekili Emin Bey tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya bildirilmişti (Ünal, 2013: 264). Mustafa Kemal Paşa, Kara Vasıf Bey ve Rauf Bey'in bu grubu kışkırttığını düşünmekte, bu grubun yönetilmesinde, güçlendirilmesinde ve muhalefetin doğmasında ilk günden beri ortak hareket ettiklerini, açıktan açığa İkinci Gruba geçmeyerek birinci grupta kaldığını ifade etmiştir (Nutuk, 2014: 510). Rauf Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın aksine grubun üyesi olmadığını, doğal olarak da bu gruba liderlik yapmadığını, II. Grubun Mustafa Kemal Paşa'ya yönelik yaptığı şiddetli eleştiriler karşısında müteessir olduğunu belirterek, her iki grubu da idare etmeye çalıştığını dile getirmiş olmasına rağmen (Kandemir, 1965: 64) Fırka içinde kendisine şüphe ile bakılmıştır. Halk Fırkası'nın köktenci kanadı, Cumhuriyet'in ilan edilme şekline karşı tepki göstermiş olan (basına vermiş olduğu demeçten[2] dolayı) Hüseyin Rauf'un liderliğindeki grubuna yönelik baskıyı arttırdı. Bunların dışında

1 Damar Arıkoğlu bu sayıyı 120 olarak vermekteyken, bazı kaynaklarda bu sayı 114 şeklinde verilmiştir. Milletvekillerinin tam listesi için Bkz. Türk Parlamento Tarihi (1919-1923) - Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem, TBMM Vakfı Yayınları No:4, Ankara, 1994, s.307-309

2 "Cumhuriyet meselesinde İstanbul halkının ani bir hadise karşısında kaldığı hissi vardır. Şimdiye kadar işgal ettiğiniz yüksek makamlar ve İstanbul mebusu sıfatıyla bu konu hakkında ne düşünüyorsunuz?"

Mustafa Kemal, Rauf Orbay'ın "padişaha ve hilâfete" bağlı olduğunu ve bu kurumları muhafaza etmek istediğini, Rauf Orbay ve arkadaşları ise, Mustafa Kemal'in onlarla çalışmak niyetinde olmadığını, tek başına duruma hakim olmak istediğini ve kendilerini dışarıda bırakacak bir ekip kurmayı tasarladığını düşünmüşlerdir (Okyar, 1999: 34). Mecliste Birinci ve İkinci Grup arasındaki tartışmalar Lozan görüşmeleri üzerinden devam ediyordu. Sulhun bir an önce imzalanmasını isteyen ve verilecek küçük tavizlerin daha sonra geri alınabileceğine inanan Gazi Mustafa Kemal Paşa ile muhalifler arasında yoğun tartışmalar oldu (Aydemir, 2004: 79). Muhalifler Lozan'da yapılan görüşmelerde başarısız olunduğunu Misak-ı Milli'den taviz verilmek istendiğini, yapılacak anlaşmanın Meclisten gizlendiğini iddia ettiler. Sulh görüşmelerini yürüten heyetin başkanı olan ve görüşmelerin kesintiye uğraması üzerine Ankara'ya dönen İsmet İnönü ile İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Orbay arasında dargınlığa kadar gidecek ihtilaflar meydana çıktı (Gürlevik, 2009: 15). Halk Fırkası içerisinde süren muhalefet gitgide daha da güçlenmiş ve yaz sonlarında, az sayıdaki milletvekillerin ayrı bir muhalefet partisi kurmaktan başka bir seçeneği kalmadığı belli olmuştu. Hükümetin, Yunanistan'dan gelen Müslümanları, Rumların terk etmek zorunda kaldığı taşınmazlarına yerleştirme şekline dair bir tartışma, bölünmenin kesinleşmesine neden oldu. Meclisteki hararetli bir tartışmanın ardından İsmet Paşa güvenoyu isteyip bu güven oyunu kolayca kazanınca, Hüseyin Rauf Bey'in çevresindeki 32 milletvekili partiden ayrıldı. Bu kopuş, muhalefetin oluşacağına dair ilk sinyalleri vermekteydi (Özalper, 2014: 119). Çok geçmeden Türk siyasi hayatının ilk bağımsız muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulacaktır.

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından Avrupa'da oluşmuş olan yeni düzen Türkiye'nin 1945 yılı iç politikasının şekillenmesinde büyük bir rol oynamıştır. Dünya Savaşı sonrasında BM Anayasası mevcut otoriter sistemlere son vermiş, dünya ile bütünleşmeyi hedefleyen Türkiye için de tek partili sistemden çok partili sisteme geçiş için temel oluşturmuştur (Şahin ve Tunç, 2015: 33). Türkiye dış politikada büyük çabalar sonucunda II. Dünya Savaşı dışında kalmış olmasına rağmen, savaşın olumsuzlukla-

- "Meselenin Cumhuriyet kelimesi üzerinde tartışılması ve mütalaa edilmesi doğru değildir. Asıl önemli olan kuvvetini yalnız milletin oy ve takdirinden alarak başka hiçbir tesir ve kuvvetin karşısında eğilmeden, milleti ve memleketi refaha, saadete yükseltmektir. Bunu sağlayacak olan da bu hükümet tarzıdır. Bu esaslar baki kaldıkça isim değişikliği, hedef ve amacı değiştirmez. Cumhuriyet şeklinin ani bir surette ilan edilmesine gelince; …Cumhuriyetin bir günde ilan edilmesi halkça gayri mesul kişiler tarafından düzenlenmiş bir şeklin emri vaki şekilde kabul edildiği fikri ve endişesi halkta hâsıl oldu. Bu endişe pek tabi görülmelidir. Cumhuriyetin ani bir şekilde kabul edilmesinin hükümetçe zaruri görülen bir sebebi vardır. Şüphesiz meclis bu durumu millete anlatacaktır. Cumhuriyetin acele ilanının sebebini meclis ve hükümet millete anlatmalı ve ispat etmelidir. Bkz. Nurdan Seda Ülker, Türk Basınında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (Son Telgraf, Tevhid-i Efkâr, Tanin, Cumhuriyet, Hâkimiyet-i Milliye), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2012, s.2

rının ülke içerisine girmesine mani olamamıştır. Bu olumsuz durum ülke içinde siyasal, sosyal ve ekonomik alanlarda gerileme ve huzursuzluklara neden olmuştur. Bu huzursuz ortam iktidarın politikalarına karşı hoşnutsuz, kendiliğinden gelişen bir gurubun (muhalefetin) oluşmasına neden olacaktır. Dörtlü Takririn CHP Meclis Grubu tarafından reddedilmesi muhalefetin biraz daha sert yapılmasına neden olacak, bardağı taşıran son damla ise Çiftçiyi Topraklandırma Kanunun Meclisten geçirilmesi olacaktır. Bu kanunun kabulünden sonra Celal Bayar vekillikten istifa edecek, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan CHP'den ihraç edilecek ve netice ismini zikrettiğimiz isimler öncülüğünde 7 Ocak 1946 tarihinde Demokrat Parti kurulacaktır.

Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğünün Kurulması

Cumhuriyetin ilan edilmesinden yaklaşık üç yıl önce yani 1920 yılında İcra Reisliğine bağlı olarak Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet Umumiyesi kurulmuştu. Bu idare Cumhuriyetin ilanından önce ve sonra dönemsel olarak Dışişleri ve İçişleri Bakanlıklarının teşkilatları içinde yer değiştirmiş, 1926 yılında idarenin ismi Matbuat Umum Müdürlüğüne çevrilmiştir. 1934 yılına kadar yerli ve yabancı gazetelerin araştırmalarını yapmış, hükümet yetkililerinin bu haberler hakkında bilgilendirilmesi, gazetelere çeşitli konularda bilgilendirmelerde bulunulması devlet salnamesi ve ayın tarihi adı altında içerde ve dışarda siyasi konulara ait haberlerin yapılması, Matbuat Kanunun uygulanmasını denetleme gibi konularla ilgilenmesinin yanında arada feshedilmiş ve yeniden kurulmuştur. 1934 yılında İç İşleri Bakanlığına (Dahiliye Vekaletine) bağlı şekilde hareket eden Matbuat Umum Müdürlüğüne Türkiye'nin içerde ve dışarda propagandasını yaparak, gazeteciliği hak ettiği noktalara ulaştırarak, tedbirli şekilde davranarak, basın kanununun uygulanmasına eşlik ederek, radyo, film gibi kamuoyu ile ilgili araçları koruma görevi verilmiştir. 1940 yılında Matbuat Umum Müdürlüğü Başbakanlığa bağlanmış, ama görevlerinde büyük değişiklikler olmamış sadece bünyesinde birkaç yıl önce Nafia Vekaletince kurulmuş olan Ankara Radyosu ile İktisat Vekaletine bağlı olan turizm işlerinin idaresi Matbuat Umum Müdürlüğüne devredilmiştir. 1949 yılında çıkarılan kanun ile tekrardan Başbakanlığa bağlanmış ama teşkilatın adı Basın Yayın ve Turizm Umum Müdürlüğü şekline çevrilmiştir (BCA, 30-1-0-0/104.651.4/2).

Basın yayın ve diğer araçlarla Türkiye'yi yurt dışında tanıtmak ve ülke içerisinde Cumhuriyetin esaslarını ve Türkiye Demokrasisindeki gelişmeleri yaymak, basın ve yayın mesleğinin yerine getirilmesi ile ilgili konulara bakmak, iç ve dış turizmi geliştirmek amacıyla önlemler almak görevleriyle 24 Mayıs 1949 tarihinde Başbakanlığa bağlı olarak Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Teşkilat bir Genel Müdür, bir yardımcı ve şu daireler ile müdürlüklerden oluşmaktadır;

"1-Genel Müdürlük bürosu, 2-Yayınlar ve Haberler Dairesi, 3-Tanıtma Dairesi, 4-Turizm Dairesi, 5-Radyo Dairesi, 6-İdari İşler Müdürlüğü." Turizm Dairesi Müdürlüğü; ülkeyi vatandaşlara yakından tanıtmak amacıyla gerekli şartları hazırlar, yabancıların yada bir diğer tabirle turistlerin ülkedeki doğal güzellikleri ve sanat eserlerini görmelerini kolaylaştıracak her türlü faaliyet içinde olur ve bu alandaki özel teşebbüsleri teşvik eder. Turizm işlerine hangi şekilde yön verileceğini görüşmek ve alınacak önlemler hakkında fikirlerini ifade etmek üzere, Turizm Danışma Kurulu şu üyelerden oluşmuştur; "a)Devlet dairelerinden ve belediyelerden Başbakanlıkça uygun görüleceklerin seçip gönderecekleri birer temsilci, b) Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu temsilcisi, c)Başbakanlığın uygun göreceği turizm ile ilgili meslek teşekküllerinden birer temsilci, d)Turizm dernekleri temsilcileri arasından ad çekme suretiyle ayrılacak iki üye, e) Basın derneklerinden (her birinin göstereceği birer aday arasından ad çekme suretiyle ayrılacak iki üye f)Seyahat acentaları temsilcileri arasından ad çekme suretiyle ayrılacak iki üye, g)Genel Müdür tarafından seçilecek turizm alanında yetkili iki uzman. h)Genel Müdür bu kurulun tabii üyesidir." Turizm Danışma Kurulu yılda en az bir defa toplanır. Üyelere verilecek yol masrafları ve harcamalar Genel Müdürlük Bütçesinin hizmetle ilgili bölümünden yapılır (Resmi Gazete, 28 Mayıs 1949: 16206-16207)

Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü'ne Ayrılan Bütçe (Lira)					
Yıl	Bütçe	Yıl	Bütçe	Yıl	Bütçe
1923	51.453	1937	186.009	1948	7.763.830
1924	136.390	1938	188.000	1949	6.632.180
1925	616.688	1939	188.000	1950	4.626.475
1926	564.655	1940	974.200	1951	5.264.638
1927	494.068	1941	1.092.682	1952	5.291.015
1928	465.275	1942	1.688.685	1953	9.400.395
1929	440.362	1943	2.328.191	1954	15.098.640
1930'dan 1934'e kadar lağv		1944	2.714.095	1955	17.014.796
1934	95.944	1945	4.020.729	1956	14.441.853
1935	111.398	1946	6.479.108	1957	20.582.506
1936	136.390	1947	5.733.110		
(BCA, 30-1-0-0/104.651.4)					

1934 yılına kadar Türkiye'de turizm ile ilgili resmi bir teşkilat oluşturulmamıştı. 1934 yılında iktisat ve ticaret vekaleti teşkilat ve vazifeleri hakkında 2450 sayılı kanunla, turizm konusu halka yönelik ücretsiz hizmetler arasına alınarak bu vekaletin ilgilendiği konulara yönlendirilmiş. Fakat turizm sahası 1938 yılına kadar sadece propaganda şeklinde vatandaşların karşısına çıkmıştır. Bakanlığın Dış Ticaret Dairesi tarafından görevlendirilmiş olmasına rağmen iktisadi eğilimi göz önünde bulundurulmamış, hemen hemen hiçbir iş yapılmadan 1940 yılında turizm işleri Matbuat Umum Müdürlüğüne devredilmiştir. 1943 yılında 4475 sayılı kanun ile kurulan Basın

Yayın Umum Müdürlüğü teşkilatı içinde Turizm Dairesi kurulmuş ve görevleri şu şekilde ifade edilmiştir; (BCA, 30-1-0-0/104.651.4)

"1-İç ve dış turizm hareketlerinin milli menfaatlerimize uygun yolda gelişmesi ve yayılması için gereken araştırmaları yapmak.

2-Resmi Daire ile teşekküllerle hususi teşebbüsler ve turizm, sanat meslekleri arasında gaye ve işbirliği sağlayıcı tedbirleri incelemek.

3-Turizm hareketlerinin önemini anlatacak neşriyatı hazırlamak.

4-Umum Müdürlüğünün milletlerarası turizm kurumlarıyla münasebetlerine ait muameleleri yürütmek.

5-Umum Müdürlüğüne ait diğer işlerden umumiyetle turizm ile ilgili olanlarla meşgul olmak"

Basın Yayın Genel Müdürlüğünün 1949 tarihinde yeniden planlı ve programlı şekilde çalışması neticesinde 5392 sayılı kanunla kurulan Basın Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü idaresi altında Turizm Dairesi korunmuşsa da ekonomik amacı bir köşeye bırakılarak ortaya konan bakış açısı ile bir broşür dahil yayınlanmamış sadece basit etütler yapılmıştır. 24 Mart 1950 tarihinde çıkarılmış olan Turizm Meselelerini Teşvik Kanunu ile Turizm ile ilgili önemli bir adım atılmak istenmiştir. Bu durum gerçekleşirken ihmallerin yaşanması özellikle önlemlerin alınması konusundaki ihmaller bu kanunun fayda sağlayamayacağı çok geçmeden anlaşılmış ve neticede önlem olarak 1953 tarihinde 6086 sayılı Turizm Endüstrisini Teşvik Kanunu çıkarılmıştır. Belirtilen kanunla turistik tesisler arasında yer alan oteller, lokantaların inşası için İller Bankasında Turizm Fonu tesis edilerek farklı bazı olanaklar da sağlanmıştır. 1950'li yıllardan itibaren başlayan geniş ekonomik kalkınma girişimleri içinde turizm sektörü artık kuru bir propaganda konusu olmaktan çıkmış milli ekonomi üzerindeki olumlu tesirler hafızalarda tutularak ekonomik alanda başlı başına bir endüstri şubesini oluşturduğu kabul edilmiştir. Turizm Endüstrisi Teşvik Kanununa göre; özel şartnamesinde yazılı özelliklere sahip otel, pansiyon, gazino, lokanta, plaj, kamp, eğlence yerleri, spor ve avcılık tesisleri, kaplıcalar, istirahat ve tedavi müesseseleri, anlaşmalı tesisler, turizm müesseseleri olarak sayılmış ve vergi konusunda muafiyet tanınmıştır. Turizm endüstrisinin ilerlemesini sağlamak maksadıyla gerekli kredi ihtiyacını karşılamak üzere 50 milyon liralık bir kredi fonu tahsis edilmiştir. Bu gelişmeler dışında bu sahada yapılan işleri şu şekilde sıralayabiliriz; (BCA, 30-1-0-0/104.651.4)

"1-Yabancı sermayenin Türkiye'de muhtelif iş sahalarına yatırımlar yapmasını teşvik eden (Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu) hükümleri içerisinde turizm sahasına da yer verilmiştir.

2-Turizm sahasında özel teşebbüsün desteklenmesi ve kredi yardım-

larının sağlanması bakımından bir Turizm Bankası kurulması.

3-Turizm Endüstrisi Teşvik Kanunun 33. Maddesi gereğince turistik müesseselerin belediyelerce gözetilmesi için hazırlanan (Turistik Müesseselerin Mürakabesi Hakkında Talimatname) bütün belediyelere genelge şeklinde gönderilmiştir.

4-Turizm Endüstrisi Teşvik Kanunun 34. Maddesi gereğince turizm büro ve seyahat acenteleri hakkında bir talimatname hazırlanmış ve 19 Eylül 1955 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

5-Aynı kanunun 35. Maddesi gereğince turistik yollar programı için çalışmalar yapılmış ve Karayolları Genel Müdürlüğünce maliyet hesapları yapılarak ortaya konmuştur.

6-Devlet sektörüne dahil olan daire, kurum ve kuruluşların turizm ve turizm endüstrisi sahasındaki faaliyetlerini tanzim etmek üzere Teşvik Kanunun 36. Maddesi gereğince Turizm İşbirliği Nizamnamesi hazırlanmış ve 17 Eylül 1955 tarihinde yürürlüğe girmiştir."

Yukarıda açıklanan kanuni ve idari teşvik tedbirleri ve resmi turizm teşkilatının çalışmaları neticesinde turizm endüstrisinin muhtelif branşlarında önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Kanun çıkarılması için verilen çaba inanmışlık konusunda önemli neticeler vermiştir. Bu kanun gereğince şimdiye kadar Türkiye'nin büyük turistik merkezlerinde; turistik şehir, kasaba ve yörelerde kurulan 94 kuruma Turizm Müessesesi (Kurumu) Belgesi verilmiş, bunların dışındaki birçok otel de bunlara uyarak değiştirilmiş yada inşa edilmiştir. Türkiye'de mevcut turistik değerler araştırılmakta, bu çerçevede birçok bölgenin etütleri hazırlanmıştır. O güne kadar Ege Bölgesi, Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Karadeniz Bölgesinin etütleri tamamlanmıştır (BCA, 30-1-0-0/104.651.4).

1950 ve öncesi yıllarda turizm maksadıyla hiçbir yayın yapılmamışken 1951 yılından itibaren turistik propaganda yayınları yapılmıştır. Bunlar şu şekildedir; (BCA, 30-1-0-0/104.651.4)

Turizm Dairesi Tarafından Bastırılan Yayın Durumu										
Yayınlandığı Dil	Çeşidi	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	**Toplam**
Afiş	4	-	14000	-	-	6000	-	-	-	20000
Almanca	14	-	-	-	10000	10000	199000	-	73000	292000
Fransızca	13	-	25000	20000	46000	20000	120000	-	45000	276000
İngilizce	24	-	15000	75000	126000	28500	270000	203500	93000	811000
İspanyolca	2	-	-	-	-	-	50000	-	-	50000
İtalyanca	2	-	-	-	-	-	-	-	20000	20000
Harita ve Plan	-	-	-	-	-	-	25000	25000	5000	55000
Türkçe	30	-	-	92500	87000	12500	15500	32000	32000	271500
Toplam			54000	187500	269000	77000	679500	260500	268000	1795000

(1948-1956) Türkiye'ye Gelen Yabancı Turist Sayısı (BCA, 30-1-0-0/104.651.4)					
Yıl	**Sayı**	**Yıl**	**Sayı**	**Yıl**	**Sayı**
1948	16.515	1951	31.377	1954	71.331
1949	19.451	1952	38.837	1955	79.369
1950	28.625	1953	70.055	1956	99.414

Memleketin iç ve dış turizmini geliştirmek ve her çeşit banka muameleleriyle uğraşmak amacıyla merkezi Ankara'da olmak üzere 10 milyon Türk Lirası sermaye ile Türkiye Turizm Bankası Anonim Şirketi 1955 yılında kurulmuştur (BCA, 30-18-1-2/140.60.12). 1959 tarihi itibariyle ülkede turizmin gelişmesi amacıyla Türkiye Turizm Bankası A.Ş. Genel Müdürlüğü aracılığıyla Kilyos Oteli, Abant Oteli, Yeniköy Boğaziçi Oteli, Edirne Kervan Oteli, Kilyos'ta 2 adet plaj evi, Abant'ta dağ evi, Florya'da moteller, kamp alanları, lokanta ve gazinolar hizmete girmiştir (BCA, 30-1-0-0/110.698.1). Bunların dışında 4 otel, 1 motel ve 1 kamp alanı ve 3 adet lokantanın yapımına devam edilmekteydi. Türkiye Turizm Bankasının inşa halindeki tesisler ile açılmış olan tesislerin 31 Aralık 1959 tarihindeki toplam maliyeti 44.907.440,91 liradır (BCA, 30-1-0-0/110.698.1/5).

Turist Sayısının Artırılması Amacıyla Yapılan Faaliyetler

İlk aşamada gelen turistlerin barınmalarını sağlamak amacıyla eksiklikleri bulunmayıp turizm kuruluşu belgesi almak isteyen esnafa kolaylık sağlanıp belge verilmekteydi. Bu amaçla Beyoğlu'ndaki Park Oteline (BCA, 30-1-0-0/102.633.8), Bursa'da Çelik Palas ve Uludağ Otellerine, Sirkeci'deki İpek Palas Oteline, Yeşilköy'de Otel Deniz Park, Tarabya'da Konak Oteline, Beyoğlu'nda Perra Palas Oteline turizm belgesi verilmiştir (BCA, 30-18-1-2/129.53.10).

Turizm konusunda yabancı uzman kişilerden faydalanılmaya çalışılmıştır. Örneğin ABD vatandaşı turizm uzmanı Berker'in altı aylığına Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü emrinde çalışılmasına 6 Kasım 1950 tarihinde karar verilmiştir (BCA, 30-18-1-2/124.83.15). Daha önceden de yabancı uzmanlardan faydalanılmıştı. ABD vatandaşı turizm uzmanı Richard Smith 1950 yılının haziran ayında Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü emrinde çalışmıştır (BCA, 30-18-1-2/123.53.18).

Bakanlar kurulunca 50 yıl süre 500 bin Türk Lirası sermaye ile Antaş Havacılık ve Turizm Anonim Ortaklığının kurulmasına izin verilmiştir (BCA, 30-18-1-2/118.80.15). Merkezi İstanbul'da olmak üzere Turizm TAŞ'ın kurulmasına da izin verilmiştir. Bu kurumun kuruluş gayesine bakıldığında; Türkiye'nin içinde ve dış ülkelerle Türkiye arasında her çeşit kara, deniz ve hava yolları ile yolcu ve yük nakliyatı yapmak, bunu temin için her türlü vasıtaları sağlamak, tren, vapur ve uçak acentelerinin vekaletini yapmak, bunlarla ilgili başka teşebbüslerde bulunmak amacıyla merkezi İstanbul'da olmak üzere 20 yıl süre ve 150 bin Türk Lirası serma-

ye ile kurulmasına başlanan Turizm Türk Anonim Şirketinin göndermiş olduğu ön sözleşme neticesinde Bakanlar Kurulu tarafından kurulmasına izin verilmiştir (BCA, 30-18-1-2/126.70.13). Ankara Palas Türk Anonim Ortaklığına da turizm belgesi verilmiştir (BCA, 30-18-1-2/130.80.2),

Bu süreçte bazı turizm acenteleri ülke içinde daha etkin olabilmek amacıyla siyasi güçleri arkalarına almaya çalışmışlardır. Örneğin İlhan Bahar ve Süreyya Türker idaresinde bulunan Enternasyonal Turizm Acentesi 18 Haziran 1952 tarihinde Başbakan Adnan Menderes'e göndermiş oldukları telgrafta, Başbakanın Temmuz ayı başında Londra'ya seyahat edeceğini gazetelerden duyduklarını, bütün yabancı hava yollarının resmi acentelerinin şirketin bünyesinde bulunduğu bundan dolayı başbakan ve maiyetlerinin seyahatlerinde hizmet etme şerefinin kendilerine verilmesi teklifinde bulunmuştur (BCA, 30-1-0-0/18.104.14) Acenteler arasında rekabetin olması ülke turizmi için önemli bir gelişmedir.

Türkiye'deki turizmi geliştirmek ve ülkeye turist kazandırmak amacıyla yabancı ülkelerde yapılan Turizm konferans ve toplantılara üyeler gönderilmiştir. Örneğin Ocak 1950'de Paris İktisadi İşbirliği Teşkilatı'na dahil devletler arasında Amerika'da yapılacak olan Turizm Konferansı'na Ahmet Şükrü Esmer'in katılması kararlaştırılmıştır (BCA, 30-18-1-2/121.96.4). 1952 yılının Ekim ayı içinde Milletlerarası Resmi Turizm Teşekkülleri Birliği'nin Napoli'de yapılacak kongresine Hükümeti temsilen Dr. Halim Alyot ile Ziya Tuğal'ın katılması ve kongreden sonra İtalya'da incelemelerde bulunmaları kararı verilmiştir (BCA, 30-18-1-2/130.69.14). 1953 yılında Lübnan'ın turizm faaliyetlerini tetkik etmek ve bu konuda temaslarda bulunmak üzere Dr. Halim Alyot tekrardan görevlendirilecektir (BCA, 30-18-1-2/132.40.18). 1954 yılında Milletlerarası Resmi Turizm Teşekkülleri Birliği'nin Londra'da yapacağı toplantılarla İskoçya'da yapacakları tetkiklere (BCA, 30-18-1-2/137.82.5) daha sonra 1955 yılında Lahey'de yapılacak Milletlerarası Resmi Turizm Teşekkülleri Birliği İcra Komitesi toplantısına Muammer Baykan'ın katılması kararlaştırılmıştı (BCA, 30-18-1-2/138.112.9) Aynı yıl Milletlerarası Resmi Turizm Teşekkülleri Birliği'nin Yeni Delhi'deki umumi kongresine Nejat Sönmez'in katılması yönünde de karar alınmıştı (BCA, 30-18-1-2/141.92.15)

Turizm belgesi almış olan işletmelerin turist çekebilmeleri amacıyla dışardan getirecekleri sıhhi tesislerle diğer malzemeler için hükümet tarafından 1953 yılında gümrük vergisinden muaf tutulmaları amacıyla karar alınmıştır (BCA, 30-18-1-2/133.61.12).

Parlamentolararası Turizm Birliği Türk Gurubu İdare Heyeti 25 Haziran 1954 tarihinde bir toplantı yapmıştır. Toplantıda kendisine verilen görevleri daha iyi bir şekilde yerine getirebilmesi amacıyla Türkiye'de yapılacak olan kongrelerden ve büyük sanayi tesislerinin açılışlarından haber-

dar olmalarını gerektiği görüşüne varmışlardır. Bundan dolayı TBMM'ye konu ile ilgili telgraf gönderilmiş ve TBMM memlekette yapılacak enternasyonal kongrelerden ve açılışlardan Parlementolararası Turizm Birliği Türk Grubu Reisliği'nin haberdar edilmesine dair karar almıştır (BCA, 30-10-0-0/15.85.28)

1955 yılında 6086 Sayılı kanunun 36 maddesine göre Turizm İşbirliği Yönetmeliği (BCA, 30-18-1-2/140.72.2), 486/2060 sayılı yazı ile de Turizm Büro ve Seyahat Acentaları Yönetmeliği yürürlüğe konulmuştur (BCA, 30-18-1-2/140.75.4).

1956 yılında Batıayaz köyünde yaylacılığı ve turizmi geliştirmek için otel, gazino ve sinema gibi turistik tesisler inşa etmek amacıyla merkezi Antakya'da olmak üzere Batıayaz Turizm AŞ kurulmuştur (BCA, 30-18-1-2/143.43.3). Aynı yıl ortak ihtiyacı bulunan tüketim mallarının temini amacıyla merkezi İstanbul'da olmak üzere Türkiye Oto Sanayii ve Turizm Kooperatifi (TOSAT) kurulmuştur (BCA, 30-18-1-2/144.76.9).

1957'den 1960 yılının başlarına kadar turizm alanıyla ilgili bilgiler araştırıldığında sıklıkla Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğüne yapılan atamalar, Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğünce basılan eser ve çekilmesi düşünülen filmlerle ilgili konular karşımıza çıkmaktadır.

DP Döneminde İstanbul'un Türkiye Turizmindeki Yeri ve Erzurum Milletvekili Emrullah Nutku'nun Turizm Konusundaki Düşünceleri

20. yüzyılda turizm iktisadi bakımdan ne derece mühim ve kıymetli bir konu olduğuna izaha gerek bile yoktur. Muazzam mimari abideleri ve 2000 yıla varan tarihi eserleriyle bütün dünyadaki insanların merak ve ilgisini en ileri şekilde çekmeye yeterli olan İstanbul'un, birde coğrafi ve tabii güzelliklerinin sınırsız olması itibariyle turizm konusunda ne derece kıymetli bir varlığın olduğu bilinmektedir. Türkiye'nin en kalabalık şehri ve en büyük ticaret ve sanayi merkezi olan İstanbul, ticaret ve sanayi bakımından elde etmiş olduğu üstünlüğü bir müddet sonra kaybetme ihtimali olmasına rağmen, turizm sahasındaki itibar ve kıymetini ebediyen muhafaza edecek ve hatta daha da yükseltecektir. Modern anlamda turizm düşüncesinin daha gelişmemiş olduğu dönemlerde İstanbul birçok seyyah tarafından merak konusu olmuş ve neticede birçok seyyah İmparatorluğun eski başkenti İstanbul'a gelip uzun süreler kalmışlardır. Yıllar geçtikçe İstanbul eski ekonomik kaynaklarını kaybetmiş ve 1950'li yıllara gelindiğinde turistlerin gözüyle bakımsız, kirli ve karanlık bir şehir olarak görülmekteydi.

İstanbul eskiden olduğu gibi bütün Türkiye'nin ve Anadolu'nun bir -import, export- yani ithalat ve ihracat limanı olmaktan çıkacaktır. İsken-

derun, İzmir, Samsun ve hatta İzmit limanları ve geniş hinterlantlarının yolları ikmal edildikçe, İstanbul'un bu ticari vasıfları yavaş yavaş bu limanlara intikal edilip dağılacaktır. İstanbul o zaman Trakya gibi küçük hinterlandın limanı ve Karadeniz'in ticaretiyle uygun bir transit limanı olarak kalacaktır. Bu sayılan limanların inşasından sonra bile uzun bir süre daha İstanbul'un ticari ve sanayi varlığını kaybetmeyeceği iddia edilse bile, ekonomik bakımdan İstanbul'un bu varlığının gelişmesinin anlaşılması doğru kabul edilemez. Şu halde İstanbul'un ekonomik istikbali, gerçek manada turizm sahasına bağlıdır. İyi organize edildiği ve her türlü tedbirler alındığı takdirde dünyanın hiçbir şehrinin turizm sahasında İstanbul kadar muazzam bir rağbete mazhar olmayacağı şüphesizdir (BCA, 30-1-0-0/50.301.1/4).

Özet olarak diyebiliriz ki bundan sonra İstanbul'un gerek iktisadi, gerekse tabii, siyasi ve içtimai bakımlarından hakiki hüvviyet ve karakteri bir turist şehri olmaktan ibarettir. O halde bu kadar kıymetli ve elverişli bir kaynağımız olan İstanbul'un turizm davamız karşıdaki perişan haline bakınca acı duymamak mümkün mü?

Bu işi ele alanlar sanıyorlar ki turizm işinde İstanbul'un tek eksiği oteldir. Oysa Emrullah Nutuk bu fikirde değildir. Şüphesiz ki otelde bir ihtiyaçtır, fakat o gün için İstanbul'un otelleri küçük bir ıslahattan sonra, başlangıçta gelecek turistlerin ihtiyaçlarını karşılayabilir durumdadır. Otel, turistlerin en son olarak duyacakları bir ihtiyaçtır. Çünkü toplu şekilde gelen gezginlerin gecelerini vapurlardaki kamaralarında da geçirmeleri mümkündür (BCA, 30-1-0-0/50.301.1/5). Turistler çoğunlukla büyük gemilerle İstanbul'a gelmekte olup öğlene kadar şehri gezmekte ardından öğle yemeği için kamaralarına dönmekte, öğle yemeğinin ardından tekrardan şehri gezmeye çıkmakta ve akşam yemeği için tekrardan kamaralarına dönmekteydiler. Bu durum bizlere şehre gelen turistlerin yemek yiyebileceği lokanta ve otellerin çok eksik olduğunu bu durum neticesinde 1950'li yıllarda İstanbul'da turizmin zayıf olduğunu göstermektedir. Eski başkent İstanbul'da nasıl olurda oteller ve lokantalar yetersiz olur? Sayı olarak yetersiz olmayabilir fakat turist çekme konusunda yetersizdi. Belirtilen yerlerin temizlik, bakım, kullanılan tezgahlar ve malzemeler (sandalyeler, masalar, çatal, bıçak, kaşık, tabaklarda tertip ve düzen yoktu) sağlık şartları için pek iyi değildi. Bu yerlerde hizmet veren personelin kılık ve kıyafeti, davranış biçimleri turizm açısından düzeltilmesi gereken konuların başında gelmektedir.

DP Dönemi İstanbul'da Bulunan Otellerle İlgili Bilgiler					
	1951	**1954**	**1956**	**1958**	**1959**
Otel Sayısı	164	206	262	263	289
Oda Sayısı	4202	4397	5826	6165	6567
Yatak Sayısı	6330	8882	11070	11979	12963

Telefonlu Otel	134	153	201	195	213
Kaloriferli Otel	32	44	52	73	79
Lokantalı Otel	40	48	53	41	40
Ortak Banyolu Otel	78	108	167	161	175
Odalarda Banyolu Otel	19	20	33	37	39
İstanbul Şehri İstatistik Yıllığı Cilt 11 (1951-1955), s.156-176 /Cilt 13 (1955-1959), s.170					

İstanbul'un otellerden önce göze çarpan önemli eksikleri ve sakıncaları vardır ki bunlar turizm konusunda dile getirilmesi zorunlu meselelerdir. "Şimdi kendimizi bir seyyah yerine koyarak İstanbul limanına bir giriş yapalım. Sarayburnu'ndan içeri girinceye kadar görünüş fevkalade cazip ve heyecan vericidir. Uzun zaman hasret kaldığı bir sevgilisini görmüş gibi insanın yüreği hoplar, manzaranın güzelliği karşısında hayranlık duyar. Fakat ne yazık ki bu rüya çok devam etmez. Bu tesirler çabuk zail olur. Limana girince transatlantikin (bir gemi türü) rıhtıma yanaşması şöyle dursun, manevra yapmasına bile imkan yoktur. Çünkü şamandıralarda yük boşaltmakta olan şilepler (yük gemileri) ve bunlara gidip gelen motorlu veya kürekli mavnalardan (geniş gövdeli nakliye teknesi) yol almaya çare kalmaz (BCA, 30-1-0-0/50.301.1/5).

Galata tarafı hiç boş kalmayan ve izdihamdan yanaşılamayan bin metroluk bir rıhtımdan sonra odun depoları, antrepolar (malların korunduğu bir tür ticari depo) ve tütün depoları ile işgal edilmiş. Birçok küçük motor ve yelkenlilerin demir yeri olmuş. Sirkeci tarafına bakınca daha bunaltıcı bir kalabalık daha şaşırtıcı bir derbederlik müşahede edilir (BCA, 30-1-0-0/50.301.1/5).

Hele şehre çıktıktan sonra vaziyet daha can sıkıcı ve bunaltıcıdır. Tek katlı arabalardan tutunda büyük kamyonlara kadar bütün vasıta araçları sokakları kapamıştır. Adım başında rastlanan kömür ve odun depolarından ardiyelerden (ticari eşyaların saklandığı depo) ve bunların önündeki nakil vasıtalarından yol almaya imkan yoktur. Üstelik bu yüzden sokaklar hiç temiz değildi. İstanbul'un nesi var nesi yok hepsi meydandadır. Bir kirli çamaşır bohçası gibi semtin her tarafında bir intizamsızlık ve derbederlik göze çarpar. Boğazın her iki sahili de kömür depoları, tütün antrepoları, gazhaneler ve mezbeleliklerle (pislik içinde olan yer-gübre) işgal edilmiştir. İsviçre'nin dillere destan olan gölleri, Güney Avrupa'nın Palermo bahçeleri Nis ve Monte Carlo kıyılarının hepsini gölgede bırakacak kadar güzel olan ve bunların yüzlercesinin zevkini bir anda insana tattırması mümkün olan efsanevi Bosfor (İstanbul Boğazı), bilgisizlik ve görgüsüzlükle kurban edilmiş suistimale uğratılmış olacaktır. Son yıllarda Kuruçeşme'de yapılan kömür istasyonu boğazın kömür tozu ile kirletilmesine sebep olmaktadır(BCA, 30-1-0-0/50.301.1/5).

Halbuki turist öyle bir mesafededir ki ev sahibine yük olmaz ona külfet yüklemez. İstediği sadece güler yüzdür, gözünün ve ruhunun zevkini tatmin için geldiği yere servetler akıtır, ev sahibini ihya eder, onun aradığı

şey rahatlık eğlence ve zevktir. Turistin iki gayesi vardır öncelikle tecessüs ve merakını tatmin etmek saniyen gönlünü ve gözünü doyurmak, eğlendirmektir. Ziyaretçilerin tecessüsü ve merakını tarih ve sanat bakımından bol bol tatmin etmeye müktedir olduğumuz halde İstanbul'da o gün için onun rahatça dolaşabilmesini, eğlenebilmesini temin edecek kabiliyetimiz yoktur. Maziden miras kalan bu şehrin karakterini bir anda değiştirmeye imkan var mı? (BCA, 30-1-0-0/50.301.1/6).

Şehrin bu izdihamını, limanın derbederliğini ve hatta mesken buhranını izale edecek çareler kolay bulunabilir mi? Bu kadar muazzam depoları, antrepoları istimlak etmeye, boşaltmaya ve şehri bu derbederlikten kurtarmaya kadirmiyiz? Denizci gözü ile biz buna evet diyoruz. Bir enerjik kararla bu işi hal etmemiz mümkündür. Bunun tek çaresi, İstanbul limanını bir yük limanı olmaktan kurtarmak, Galata ve Sirkeci rıhtımlarını ve bu liman sahasını yalnız yolcu nakliyatına tahsis etmek… o zaman İstanbul limanı şileplerin, motorların izdihamından kurtulacak temiz ve asude bir halde gelecek, hele şehrin sokakları atlı araba, kamyon ve antrepo gürültülerinden azade kalacaktır. Sokaklar tenhalaşacak, seyrüsefer intizama girecek, şehir sokaklarının temizlenmesi ve temiz tutulması daha kolay imkan dahiline alınacaktır. İstanbul bir yük limanı olmaktan kurtarıldığı gün şehrin ticari hareketi kısmen yük limanının bulunduğu yere intikal edecek, birçok antrepolar, depolar kendiliğinden boşalacak ve İstanbul'da bir bina ve mesken buhranı konusu yavaş yavaş maziye karışacak. Turistlere rahatça dolaşabilecekleri gezip eğlenebilecekleri bir şehir hazırlamış olacağız (BCA, 30-1-0-0/50.301.1/6). Emrullah Nutku, liman problemi çözüldüğü taktirde İstanbul'daki Turizm probleminin yarı yarıya çözümlenmiş olacağını ifade etmiştir (BCA, 30-1-0-0/50.301.1/10).

Dönemin gazetelerinde turizm konusunda haberlere yer verilmiş olmakla birlikte Akşam Gazetesinde; turizm meselesinin ülkenin turistik hususiyetlerine ve iktisadi bünyesine uygun bir tarzda yapılması için alınması gereken tedbirler üzerinde durulmuştur. Asıl meselenin yerinde önlemlerin alınmasında olduğu, son aylarda girişilen faaliyetlerin küçümsenemeyecek kadar etkili olduğu, Turizm Teşvik Kanunun çıkmasının önemli olduğu yönünde bilgilere yer verilmiştir (Akşam, 19 Mart 1950: 4). Bunun dışında Ankara'da toplantıya çağrılan Turizm Danışman kurulunun, turist sayısının artırılması amacıyla toplantıda girişmiş olduğu faaliyetler açıklanmaya çalışılmış. Turisttik cazibeye sahip olan İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa, Konya, Bolu, Antakya gibi şehirlerin turistik yer olarak sayılmasına karar verilmiş. Bu şehirlerden İstanbul'da zaten belediyece ihdas edilmiş bir turizm şubesi mevcut olup, diğer belediyelerce turizm şubelerinin kurulması kararlaştırılmıştır. Bu şubeler öncelikle belediye sınırları içinde tarihi ve mimari değere sahip eski eserler ve abideler hakkında turistlere doğru bilgi verebilecek vasıflarda ve aynı zamanda

yabancı dillere vakıf tercümanları seçmek ve bunlara ehliyet vesikaları verip tescil ederek çalışmalarını kontrol altında bulundurmak, bundan başka belirtilen turizm şubelerine resmi misafirlerin gezintilerini sağlamak, muhtelif dillerde şehre ait turistik rehber ve broşürler yayınlamak, turistik şehir haritası ve resimli afişler hazırlamak, eğer belediye sınırları içinde seyahat acenteleri mevcut ise bunlarla temasa geçip faydalanmak gibi teklifler ön plana çıkmıştır(Akşam, 24 Mart 1950: 5).

Gazetelerde İzmir ve İstanbul'un turistik yerleri ayrıntılı olarak açıklandıktan sonra, her iki şehrin turizm çalışmalarında beraber hareket etmesi yönünde haberler yapılmıştır (Son Posta, 8 Kasım 1950: 6). İstanbul Bölge Kalkınma Kongresinin toplantısında da turizm konusu gündeme gelmiştir. Kongrede turiste azami derecede kolaylık gösterilmesi, otel meselesinin mutlak suretle halolunması, turizm faaliyetlerinin doğrudan Başbakanlığa bağlı bir teşkilata verilmesi, İstanbul'da bir otelcilik ve lokantacılık okulunun açılması, boğazların ve limanların gümrük bölgesi dışında bırakılması, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde bir Turizm Ekonomisi kürsüsünün kurulması gerektiği yönünde ifadeler kullanılmıştır (Akşam, 14 Mart 1952: 5)

Sonuç

Demokrat Parti'nin muhalefet yıllarından iktidar sürecine kadar ülkenin önünde birçok problem bulunmaktaydı. CHP iktidarı döneminde ve DP iktidara geldiği dönemlerde eldeki imkanlar çerçevesinde ülkede günün şartlarına ayak uyduramayan kurumların yenilenmesi yoluna gidilmiştir. Ülke vatandaşlarının refahı veya ülkede yapılacak olan yatırımların temeli paraya dayanıyordu. Ülkeye para girdisi olması amacıyla ülkenin dışardan cazip şekilde görünmesi, insanların ülkeyi ziyaret edip buraya döviz bırakması, bırakılan bu dövizden esnaf ve hükümetin faydasına olacaktır. 1950'li yılların başında turizm konusunda Türkiye istenen noktada değildi. Bu durumun yaşanmasının temelinde turizm konusunda kökten projelerin yapılmamış olmasıydı.

Modern anlamda turizm faaliyetlerine geçilmesi 1950 yılının sonlarına doğru olmakla birlikte turizm kuruluşlarının iyileştirilmesi ve sayılarının artırılması amacıyla çalışmalar yapılmıştır. Komşu ülkelerde turizm ile ilgili konferans ve oturumlara üyeler gönderilmiş, yabancı turizm uzmanlarından faydalanılmış, otel ve acentelere turizm faaliyetlerinde etkili olmaları amacıyla turizm işletme belgesi verilmiştir.

1959 yılına doğru turizm sektörü için bankalarında fonlarıyla ülkede otel, plaj, lokanta kısacası turizm kurumlarının sayıları artmıştır. Belirtilen dönemlerde otellerin dağılımına bakıldığında asıl yoğunluğun İstanbul, İzmir çevrelerinde olduğu görülmektedir. Bunun dışında daha önceden Turizm bürosu kurularak, turizm sahasında daha sistemli şekilde hareket edilmeye çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

BCA, 30-1-0-0/102.633.8

BCA, 30-1-0-0/104.651.4

BCA, 30-1-0-0/104.651.4/2

BCA, 30-1-0-0/110.698.1

BCA, 30-1-0-0/110.698.1/5

BCA, 30-1-0-0/18.104.14

BCA, 30-1-0-0/50.301.1/10

BCA, 30-1-0-0/50.301.1/4

BCA, 30-1-0-0/50.301.1/5

BCA, 30-1-0-0/50.301.1/6

BCA, 30-10-0-0/15.85.28

BCA, 30-18-1-2/118.80.15

BCA, 30-18-1-2/121.96.4

BCA, 30-18-1-2/123.53.18

BCA, 30-18-1-2/124.83.15

BCA, 30-18-1-2/126.70.13

BCA, 30-18-1-2/129.53.10

BCA, 30-18-1-2/130.69.14

BCA, 30-18-1-2/130.80.2

BCA, 30-18-1-2/132.40.18

BCA, 30-18-1-2/133.61.12

BCA, 30-18-1-2/137.82.5

BCA, 30-18-1-2/138.112.9

BCA, 30-18-1-2/140.60.12

BCA, 30-18-1-2/140.72.2

BCA, 30-18-1-2/140.75.4

BCA, 30-18-1-2/141.92.15

BCA, 30-18-1-2/143.43.3

BCA, 30-18-1-2/144.76.9

Kitap-Makale-Tezler

Atatürk, Nutuk, İstanbul, Say Yayınları, 2014

Aydemir Ş. S. (2004). Tek Adam, Remzi Kitabevi, İstanbul

Demirel A. (1994). Birinci Meclis'te Muhalefet-İkinci Grup-, İletişim Yayınları, İstanbul

Diyarbekir E. (2002). Türkiye'nin Siyasi Coğrafyası: 1946-1999 Milletvekili Genel Seçimleri, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul

Gürlevik S. (2009). Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara

İstanbul Şehri İstatistik Yıllığı Cilt 11 (1951-1955), /Cilt 13 (1955-1959)

Kandemir F. (1965). Hatıraları ve Söyleyemedikleri ile Rauf Orbay, İstanbul, Sinan Matbaası

Okyar O. (1999). Fethi Okyar'ın Anıları, Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara

Özalper M. (2014). "Bir Muhalefet Partisinin İlgası: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası", Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:2, Sayı:1, Haziran

Şahin E. Bilal Tunç. (2015). "Demokrat Parti'nin Kuruluş Süreci ve DP – CHP Siyasî Mücadelesi (1945-1947)", Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi, Cilt/Volume: I, Sayı/Issue: 2.

Türk Parlamento Tarihi (1919-1923) - Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem, TBMM Vakfı Yayınları No:4, Ankara, 1994

Ülker N. S. (2012). Türk Basınında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (Son Telgraf, Tevhidi Efkâr, Tanin, Cumhuriyet, Hâkimiyet-i Milliye), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara

Ünal S. (2013). Yol Arkadaşlığından Yol Ayrımına Amasya Asker Örgütü, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara

Zürcher E. J. (2003). Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Çev: Gül Çağalı Güven, İletişim Yayınları, İstanbul

Süreli Yayınlar

Akşam, "Kalkınma Kongresinde Turizm Meselesi", 14 Mart 1952

Akşam, "Turistik Şehirlerimizdeki Belediyelerde Turizm Şubeleri İhdas Edilmesine İhtiyaç Vardır", 24 Mart 1950

Akşam, "Turizm Davası ne Vakit Nazari Olmaktan Çıkabilir" 19 Mart 1950

Resmi Gazete, 28 Mayıs 1949

Son Posta, "Ege'de Turizm Çalışmaları", 8 Kasım 1950

BÖLÜM 13

MEHMET ÂKİF ERSOY İLE BAHTİYAR VAHAPZADE'NİN ŞİİRLERİNDE SOSYAL TEMALAR

Ramazan Topdemir[1]

1 Dr. Öğretim Üyesi

Giriş

Sosyal,siyasal, tarihsel yönden benzerlik taşıyan milletlerin, ortak duygularının şairler tarafından sıkça işlenmesi edebiyatta da görülmektedir. Değişik milletlerin edebi ürünlerini mukayese etmenin;benzerlikler ve farklılıklar doğuracağı bilinmektedir. Ortak değerler etrafında büyüyen ve gelişen milletlerin, hayata bakışları, milli birlik ve bütünlük konularındaki ifadelerinin benzer olduğunu görmekteyiz. Bu benzerlik geçmişten geleceğe devam edenbir tarihi bir süreci kapsamaktadır.Türkiye ve Azerbaycan arasında da ortak edebi ürünler bulunmaktadır.

Özellikle Edebiyat alanında verilen eserlerde konu ve tema benzerliğinin öne çıktığını görmekteyiz. Şiir alanında verilen eserlerdeki muhteva, hem dünü hem de bugünü yansıtmaktadır. Konu ve tema yönünden benzer söyleyişler ortaya koyan şairler arasında; Mehmet Akif Ersoy ve BahtiyarVahapzade ön plana çıkmaktadır.Farklı süreçlerde yaşayan her iki şairin içinde bulundukları sosyal ve siyasi atmosferin bir bütünlük içinde olduğuna şahit olmaktayız.

Her iki şair de ülkelerinin zorlu süreçlerine şahitlik yaparak; millete moral ve destek vermişlerdir.Türkiye'nin yaşadığı Balkan Savaşları, I. Dünya savaşı, Kurtuluş Savaş dönemlerinde; Mehmet Akif Ersoy milletin varoluş mücadelenin ıstırabını yaşayarak şiirler yazmıştır. Yazılan bu şiirler hem sosyal dayanışmayı hem de siyasi dayanışmayı işlemiş ve milletin uyanışını sağlamıştır. Milletin, vatanın, bayrağın ve kurtuluşun çarelerini ele alan şair korkusuz bir şekilde, milletine ümit ve cesaret aşılamıştır. Bahtiyar Vahapzade de, Azerbaycan'a yapılan saldırılara şahitlik yapmış, vatan için Millet için korkusuz bir şekilde şiirleri ile millete cesaret ve mili birlik ruhu aşılamıştır. Her iki şairin ele aldığı temaları, açıklayıp, yazdıkları şiirler ile konuları işlemeye çalışacağız. Her iki şair de hem vatanın milli bütünlüğünü hem de sosyal yönlerine vurgu yaparak, birlik ve beraberliği sağlama gayreti göstermişlerdir.

I.Mehmet Âkif'in Sosyal Temalı Şiirleri

Mehmet Akif, sosyal hayatın içinde olan bir şahsiyettir. Toplumun her kesimi ile beraber olan şair, toplumun dertlerini, kendisine dert ederek şiirler yazmış, konuşmalar yapmıştır. Mehmet Akif'in işlediği sosyal temaların başında şu şiir başlıkları oldukça yaygındır: *Asım ve Asım'ın Nesli'nde*toplumunkurtuluşunun çalışkan, idealist bir gençliğe bağlı olduğunu anlatır. Küfe, Mahalle Kahvesi, Meyhane, İstibdat, Koca Karı ile Ömer, Hasta, Köse İmam, Seyfi Baba şiirlerinde benzer konuları ele alır.

A. Mehmet Akif ve Ayrımcılık

Mehmet Akif, ayrımcılığın ve ayrıştırmanın tehliklerine dikkat çekerek, birlik ve bütünlüğün önemini gündeminin il sırasına alır. Ülkeleri par-

çalayıp yok eden temel unsurun, bozgunculuk olduğunu sıkça dile getiriri. Balıkesir ve Kastamonu'da yaptığı konuşmalarda, herkesi bir çatı altında toplamaya çağırır. Üstünlüğün takvada olduğunu dile getiren Akik, bölünmenin ve parçalanmanın temel kaynağında ayrımcılık olduğunu söyler. Arnavut asıllı olan Akif, kendi milliyetini, kendi ırkını hiçbir vakit öne çıkarmaz. Osmanlı Devleti'ni yıkan ve yok eden en büyük hastalığın temelinde ayrımcılık yattığını ifade eden şair, Batının içimize koyduğu fitne ile koca Osmanlının yıkıldığını, hüzünlü bir şekilde anlatır. Yok olmaya, küçülmeye yüz tutan memlşeketin durumu karşısında ümitsizliğe hiçbir vakit girmez.

B. Zulme ve Haksızlığa Karşı Mücadele:

Mehmet Akif'in, şiirlerinde en sıkça vurgu yaptığı temalardan biri de haksızlığa, zulme karşı gelmektir. Şair, haksızlıklar karşısında sürekli mücadele etmiştir. Bu mücadelesi hayatının her alanında kendisini hissettirmiştir. Zalimin ve zumlun en büyük düşmanı olan Mehmet Akif, uysal bir yapısının olduğunu ancak, haksızlıklar karşısında dim dik kalkıp mücadelesini ettiğini belirtir. Mehmet Akif'in "Züulmü Alkışlayamam" şiirinde belittiği gibi zalimlere asla boyun eğmediğini ifade eder.

Bireyler toplumda kendi haklarını savunmalıdırlar. Kendi hakkını savunamayanların, şahsiyetleri de zayıf demektir. İkinci zulüm konusu da güçlü milletlerin güçsüz milletlere karşı yaptığı baskılar ve eziyetlerdir. Şair bu konularda da örnekler verir. Özellikle zulme uğramış milletlerin, başka milletlerin boyunduruğu altında inlediğini, tarihsel olaylar ile ortaya koyar. Osmanlı'dan örnekler vererek, dünü ve bugünü mukayese eder. Güçlü olmanın üstünlüğünden söz eder.

C. Sosyal Dayanışma:

Cemiyetin bütün sıkıntılarını kendine dert edinen Mehmet Akif, yoksulun, fakirin, kimsesizin, hastanın yanındadır. Kendini topluma veren şair; konuşma havası içinde yazdığı "Seyfi Baba" adlı şiiri ile sosyal hayattan manzaralar ortaya koyar. Seyfi baba bir semboldür Mehmet Akif için. Seyfi Baba, yoksul çaresiz ve yaşlı bir şahsiyettir. Bu şahsiyetler, aranmak, sorulmak isterler. Bu şahsiyetleri aramayanlara öfkelidir şairimiz. Seyfi babalara el uzatan, Seyfi babaların yardımına koşan Mehmet akif, bu şiiri ile duyarsızlara duyarlılık kazandırmaya çalışır. Erken yaşta babasını kayıp eden Mehmet Akif minik omuzlarında yaşamın yükü olan küfeyi taşır. Küfe Akifin hem arkadaşı hem de yaşamının simgesidir.. Yaşadıkları sıkıntıları Küfe şiirinde uzun uzun anlatır.

(Safahat, s, 54- 57, DİB Yayınları, Ankara, 1990)

E. Aileye Bakışı

Mehmet Akif, aile kurumunu hayatın temel direği olarak görür. Aile fertlerinin bir arada mutlu ve huzurlu yaşaması kadar değerli bir varlığın

olmadığını belirterek; cemiyetin temel direğinin aile olduğunu sıkça getirir. Aile milletin en küçük temel taşıdır. Sağlıklı ve güçlü toplumları ancak sağlam temelli aileler oluşturur. Zamanla aile kurumunda da kırılmaların olduğunu tespit eden şair, "Mahalle Kahvesi" adlı şiirinde yaşanılanları açık bir dille ifade eder:,

...''Fakat o âlemi bizler tanır mıyız? Heyhât!

Sabahleyin dolaşıp bir kazanca hizmetle;

Evinde akşam otursan kemâl-i izzetle;

Karın, çocukların, annen, baban, kimin varsa,

(Safahat, s, 94- 95, DİB Yayınları, Ankara, 1990)

F- Mehmet Akif'ten Azim İle İlgili Kıssadan Hisse

Mehmet Akif'in şiirinde azim ve gayret birinci sırada yer alır. Azimli olmanın başarıyı getireceğini söyleyen şair, çalışmanın önemine dikkat çeker. Önce tedbir, sonra tevekkül temasını ön plana çıkaran şair, bu d yöntemi uygulamayanları sıkça eleştirir. yataktan kalkmayıp uyuyanların, bir kazanç sahibi olmayacağını vurgular. Geri kalmış milletlerin, uyuşukluk, tenbellik bahanelerinden kurtulmaları gerektiğini söyler. Azim ve mücadele konusunda karıncayı örnek veren şair; karıncanın kendi gücü doğrultusunda gayret gösterdiğini anlatarak, ibretlik konulara yer verir. Mehmet Akif, kendi yaşamından da kesitler vererek azmin üstünlüğünü ortaya koyar. babasının yokluklar içinde, parasızlık içinde kendisini ilk mektebe kayıt ettiğini, hüzünlü bir şekilde anlatır.

Fatih semtinden, Halkalı semtine her sabah okula gidip gelmesini şiirlerinde lirik bir şekilde anlatır. Okulun birincisi olmak için gecesini gündüzüne katan şair Mehmet Akif, azmin,başarının ve kazanmanın mutluluğunu yaşar. Mehmet Akif, sözde değil özde yani icraatta her vakit öndedir. Ücret almak, şöhret kazanmak için hiçbir vakit çaba göstermemiştir.(Eşref Edip, Mehmet Akif, Sebiülüreşad Neşriyatı, İstanbul, Sayı, 190, s.315)

II. Bahtiyar Vahapzade'nin Şiirlerindeki Temalar:

A. Azerbaycan-Türkiye

Vahapzade, Türkiye meseleleri karşısında çok duyarlıdır. İki kardeş ülke arasında hiçbir fark gözetmeden şiirler yazar. Nitekim Türkiye'de meydana gelen 19 Ağustos depremi karşısında sarsılan Vahapzade hemen kalemine sarılır ve Türkiye'nin acılarını paylaşmaya gayret göstererek, Deprem adlı şiir ni yazar. Deprem hem türkiye'yi hem de Azerbaycan'ı kökten sarsmıştır.

İşitince ata yurtta depremi,

Aktı yaşım, döndü başım Türkiye.

Her derdimin, her gamımın ortağı

Can kardaşım, can kardaşım Türkiye.

Var mı kaza, var mı bela bu kadar?

Vahapzade'nin Türkiye'ye karşı olan özlemi yıllar sonra gerçekleşir. vahapzade, Özlemini duyduğu kardeş ülke Türkiye pasaportunu alması ile beraber yaşadığı mutluluğu coşkulu bir dille anlatır. İstanbul'a yapacağı seyhat şair için heyecan vericidir. Şair Vahapzade, amcadan, babadan duyduğu İstanbul'a gitmenin kendisi için tarihsel bir dönüm noktası olduğunu ortaya koyar. İstanbul'a gelişini öz vatanına gelişi gibi gören vahapzade, havaalanından inince Türkiye topraklarını doya doya öper. Vahapzade, İstanbul'da ata yadigarı mekanlar gezer, halk ile sohbetler eder ve mutlu olur.

(Osman Horata, Bahtiyar Vahapzade Özel Sayısı Ankara,2010)

Vatanına, Vahabzade'nin ifadesiyle, "yürek ağrısıyla" dönen şair, bu seyahatten sonra "İstanbul" adlı şiirini yazar:

Bugün bir ayağı Avrupa'dadır.

Bir ayağı Asya'da Türk'ün.

(Açılan Sabahlara Selam, Seçme şiirler,s2000, s.44)

B. Vatan Toprağı İle İlgili Hatıra:

Bahtiyar Vahapzade hem Türkiye'yi hem de ülkesi Azerbaycan'ı ile ilgili anlattığı tarihsel hatıralar ile de gündeme gelir..Osmanlı Döneminde, Azrebaycan'ın kurtuluşu için çaba gösteren Türk askerleri her zaman hatıralar ile yad edilir ve her süreçte hatırlanır.

1918 yılında Ermeniler Ruslar ile birlikte Azerbaycan'da halkı katletmeye başladıklarında Azerbaycan hükümeti, OsmanlıDevletinden yardım ister. Nuri Paşa komutasında bir orduyla Azerbaycan'ın yardım talebine cevap veren Osmanlı Devleti, Ermeni ve Rusların işgal ettiği toprakları Azerbaycanlı ve Türk askerlerden oluşan "Kafkas İslam Ordusu" sayesinde tekrar istiklâline kavuşturur. Tabi ki bu topraklarda binlerce asker şehid verilerek bu başarı sağlanır. Bugün, kardeşlerinin zor günlerinde onların yanında olmak için gelip bu topraklarda canını veren binlerce asker,bu topraklarda medfûn bulunmaktadır. Bunlardan birisi de Şamahı sınırları içerisindeki Acıdere mevkiinde bulunan Türk subayının kabridir. Azerbaycanlı kardeşleri için canını veren Türk askerine Vahabzade, yazdığı bir şiirle vefa borcunu yerine getirir.–(Vahabzade, Bahtiyar;Ömürden Sayfalar, İstanbul 2000)

C-Korkusuz Şair

Vahapzâde'nin şiirlerindeki temalardan birisi de korku temasıdır. İnsanın içindeki korku şairin de gündemindedir. Şair, korkunun üstüne üstüne giderek korkuyu yok etmeye çalışır. Korkuyu korkutan şair olma özelliğine sahip olan Vahapzade, duygularını düşüncelerini korkusuz bir biçimde ortaya koyarak kendini ifade etmeye gayret gösterir.Şaire göre korku, insanı adaletten, doğru karar almaktan uzaklaştırır. Korku insanı aynı zamanda doğru karar almaktan uzak tutar, düşüncelerini savunur. Vahapzâde'ye göre korku şeytana benzer. Şeytan nasıl ki insanı aldatır korku da insanı yanıltır ve aldatır. Vahapzade'nin yaşayarak anlattığı korku, onun ifadesiyle "milletin kalbine kasten basılmıştır" ve toplumsal bir korkudur. Şair bu korkuyu "İkilik" şiirinde şu şekilde dile getirir: Men gorhuram, sen gorhursan O da gorhur bu da gorhur.

Biz gorhuruz

Gorhugorhu!

Bir gurdolub yeyir bizi içimizden,

Ne gözleyir veten bizden?

İrade yoh

Kişilik yoh.

Biz gorhurug

(Türk Edebiyatı Dergisi, C, 3, Mart 1988)

Sonuç

Ülkelere yönelik tehdit unsurları geçmişten bugüne şekil değiştirerek devam etmektedir. Bölücü unsurların top ile tüfek ile alamadıkları toprakları, milli bütünlük bilincini zayıflatmak sureti ile başarı kazanacaklarını düşünmüşlerdir. Ancak milli bilinci, sosyal dayanışmayı güçlendiren, gençliğe "Korkma! diye hitapta bulunan Mehmet Akif Ersoy gibi şairlerimizin olması, bizler için büyük bir değer ve kazanımdır. Mehmet Akif Ersoy, başta İslâmî ve millî birlik olmak üzere, adalet, ümit, azim, aile, gençlik gibi konuları işleyerek günümüze ışık tutmaktadır. Mehmet Akif Ersoy'un şiirleri, bu yönü ile günümüz gençliğine yol göstermektedir.

Sosyal hayatı şiirlerle akıcı hale getiren şairimiz, hem hastalığı hem de tedaviyi ortaya koymuş; yılgınlığa, tembelliğe, miskinliğe karşı,tüm gücüyle mücadele etmiştir. Akif'e göre insanın izzet ve itibarı, çalışıp kazanmasıyla doğru orantılıdır.Millet olarak dayanışma ve paylaşımın gerekliliğine vurgu yapan Mehmet Akif Ersoy'un, şiirlerindeki temalar bugün de geçerliliğini korumaktadır. Güçlü ülkelerin bağımsız yaşadığını ve dünyada itibar gördüğünü güncel bir biçimde takip etmekteyiz. Bundan

dolayı Mehmet Akif Ersoy'un, şiirlerindeki ana temaları benimsemek ve gençliğe aktarmak gerekmektedir.

Bahtiyar Vahabzade de güçlü bir Azerbaycan özlemi içinde hem vatanın birliği hem de sosyal hayatın bütünlüğü konusunda tedbirli olmanın gerekliliğine vurgu yapar. Bahtiyar Vahapzade, şiirinin kaynağını vatan toprağında aramıştır. Bütün söylemleri, ait olduğu milletinin milli ve manevi değerlerine dayanır. "Azatlık Bedel İster" sözünü doğrularcasına yazdığı şiirleri, bugün nesilden nesile heyecanla okunmaktadır. Tarihine, dinine, geleneklerine, göreneklerine bağlı olan şair, şiirlerini sevgi üzerine inşa eder. Bahtiyar Vahapzade de Mehmet Akif Ersoy gibi "Vatan sevgisinin imandanolduğunun" bilinci ve kararlılığı ile yaşayarak eserler ortaya koymuşlardır.Türkiye ile Azerbaycan'ın tarihsel birliğine vurgu yaparak, "İki Devlet Bir Millet" ana temasını ön plana çıkarmıştır.

Bahtiyar Vahapzade de, Mehmet Akif'te vatan,bayrak ve bağımsızlık için büyük çaba göstermiştir. Her iki şairin söylemlerinin günümüzdeki yaşananlar ile örtüştüğünün görülmesi önemli bir tespittir. Yani süreçler ne kadar değişirse değişsin, ülke bağımsızlığının, bütünlüğünün her an ve her zaman önemli bir konu olduğunu unutmamak gerekir.

KAYNAKLAR

BüyükTürkKlasikleri, C. l ,Ötüken-Söğüt Yayını, İstanbul, 1990, s.342

Ersoy, Mehmet Âkif. Safahat; (Haz.: M. ErtuğrulDüzdağ),İstanbul,2006

EşrefEdib,MehmedAkif; SebilürreşadNeşriyatı, İstanbul,1962

Eşref Edip;Mehmet AkifHayatı, EserleriveYetmişMuharririnDüşünceleri, İstanbul,1939

Gerger,Mehmet Emin;Belge ve Fotoğraflar ile Kars'tan Karabağa Ermeni Vahşeti,İstanbul, 2000

Kaplan, Mehmet;ŞiirTahlilleri, DergahYayınları,İstanbul, 1983

Tansel, Fevziye Abdullah; Mehmet Akif Hayatı ve Eserleri, İstanbul1945

SebilürreşadDergisi; C.18, S.458, İstanbul, 1962

Vahabzade, Bahtiyar; Hayatı ve Eserleri TDİA,Ankara,1998

Vahabzade, Bahtiyar; 1999. Vatan Millet Ana Dili, Ankara

Vahabzade, Bahtiyar;Ömürden Sayfalar, İstanbul 2000

Yetiş,Kazım; Bir Mustarip Mehmet Akif Ersoy, İstanbul 2006

BÖLÜM 14

KIPÇAK TÜRKÇESİ İLE İLGİLİ HAZIRLANMIŞ ÇALIŞMALAR BİBLİYOGRAFYASI

Derya ULUTAŞ ÇOKGÜNGÖR[1]

Nülüfer ÇELİK[2]

1 Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Dili AD, Email: derya2724@gmail.com. Orcid: 0000-0001-7854-5033

2 Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Dili AD, Email: niluferturkdili@gmail.com. Orcid: 0000-0002-6998-6109

KIPÇAK TÜRKÇESİ

Kıpçak adına ilk olarak 759 yılında dikilmiş olan Bayan Çor yazıtında bulunan *Türk Kıpçak elli yıl olurmış* (BÇ K 4). cümlesinde rastlanmıştır. "Türk Kıpçak elli yıl yönetmiş" anlamındaki bu cümle 682-745 yılları arasındaki ikinci Köktürk dönemini işaret etmektedir (Ercilasun, 2007: s. 355). VIII. yüzyıldan itibaren tarihî kaynaklarda varlıkları bilinen Kıpçak (Kuman) Türkleri, IX ve XI. yüzyılda doğuda İrtiş ırmağından Batı Sibirya'ya, Karadenizin kuzey bozkırlarını içine alan ve güneyde Kırım'dan Kuzey Kafkasya'daki Kuban ve Terek ırmaklarına kadar uzanan çok geniş bir coğrafyada yaşamlarını sürdürmüşlerdir (Kafalı, 1976: s.11). XI. yüzyıldan itibaren Hazar Denizi'nin doğusundan kuzeye doğru göçerek Doğu Avrupa'ya, Karadeniz'in kuzeyine ve Altın Ordu sahasına yerleşmişlerdir (Üstüner, 2015: s.148).

Tarihî Kıpçak Türkçesi XIII- XVI. yüzyıllar arasında kuzey ve güney olmak üzere iki farklı coğrafyada üç koldan gelişme göstermiştir. Kuzeyde Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinleri, güneyde ise Memluk Kıpçak Türkçesiyle yazılmış eserler vücuda getirilmiştir. Bu metinleri birbirinden ayıran en önemli özellik ilkinin ağırlıklı olarak Hristiyan dinine ait metinlerden, ikincisinin de İslâmî çevrede yazılmış eserlerden oluşmasıdır (Argunşah vd., 2019: s. 274). Kuzeyde yazılan eserler 1. Kuzey Kıpçak Türkçesi Eserleri -Codex Cumanicus- 2.Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi Eserleri- tarihî vakayinameler (kronikler), mahkeme tutanakları ve hukuk belgeleri, filolojik, dinî, edebî ve doğa bilimleriyle ilgili eserler- olmak üzere iki başlık altında toplanır. Memluk Kıpçak Türkçesi döneminde verilen eserleri ise içerikleri bakımından genel olarak iki grupta toplamak mümkündür. 1.Sözlük ve gramer türü eserler 2. Edebiyat, din, atçılık, askerlik vb. alanlardaki yazılan metinler.

Bu çalışma tarihî Kıpçak Türkçesi döneminde meydana getirilen eserler-Codex Cumanicus, Ermeni Kıpçakçası Metinleri, Kitâbü'l-İdrâk li Lisâni'l-Etrâk, Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî, Kitâbü'l-Ef'âl, Ed-Dürretü'lMudiyyeFi'l- Lugati't- Türkiyye, El-Kavânînü'l Külliye Li-Zabti'l-Lugati't-Türkiyye, Et-Tuḥfetu'z̲-Z̲ekiyye fi Luġati't-Türkiyye, Kitâbü Bulgatü'l-Müştak-Fi-Lügati't-Türk ve'l-Kıpçak, Resûlî Sözlüğü, Baytaratü'l-Vâzıh, Kitâbü'l-Hayl (Kitâb fî Riyâzati'l-Hayl), Münyetü'l-Guzât, Kitâb fî İlmi'n-Nüşşâb (Hulâsa) Gülistan Tercümesi- üzerine 2010 yılından sonra yapılmış bildiri, makale, yüksek lisans ve doktara tezleri, kitap ve kitap bölümü çalışmalarını içermektedir. Yabancı yayınlar bu çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur.

Çalışmada, öncelikle 2010 yılından sonra yayımlanmış kitap, kitap bölümü, makale, tez (yüksek lisans ve doktora) ve bildiriler yıllara göre sıralanmış ve genel olarak içerikleri hakkında kısa bir bilgi verilmiştir. Kitap ve

kitap bölümleri ile içeriğine ulaşılamayan kaynaklar isim olarak zikredilmiştir. Böylece araştırmacıların dönemle ilgili çalışmalara daha çabuk ulaşmaları amaçlanmıştır. Çalışmaların yıllara göre sıralanışı aşağıdaki gibidir:

Kitaplar

"Başkal, Z. (2010). *Türk Ermeni Sorununun Edebiyattaki Yansımaları*. İstanbul: Ürün Yayınları."

"Demirci, J. (2010), *Kıpçak Türkçesi*. Ankara:Onur Yayıncılık."

"Eminoğlu, E. (2011). *Abbâs ibni Hamza es-SabrânîKitâbü'l-Ef'âl (Kıpçakça Satır Arası Sözlük)*. Ankara: Akçağ Yayınları."

"Argunşah, M. ve Sağol G. ve Tabaklar, Ö. (2011). *Karahanlıca-Harezmce-Kıpçakça Dersleri*. İstanbul: Kesit Yayınları."

"Kalafat, Y. (2012). *Gregoryen Türklerde Halk İnançları*. Ankara: Berikan Yayınevi."

"Pamukçiyan, K. (2012), *Ermeni Harfli Türkçe Metinler*, İstanbul: Aras Yayıncılık."

"Güner, G. (2013). *Kıpçak Türkçesi Grameri.* İstanbul: Kesit Yayınları."

"Argunşah, M. ve Güner, G. (2015). *Codex Cumanicus*. İstanbul: Kesit Yayınları"

"Garkavets, A. (2015). *Codex Cumanicus (I-IV).* Almatı: Baur."

"Çoban, E. (2015). *Orta Çağ'da Kumanlar ve Macarlar.* Ankara: Nobel Yayınevi."

"Güner, G. (2016). *Kuman Bilmeceleri Üzerine Notlar*. İstanbul: Kesit Yayınları."

"Altınkaynak, E. (2016), *Gregoryen Kıpçak Dil Yadigârları*, İstanbul: I.Q Kültür Sanat Yayıncılık."

"Salan, M. (2019). *Tarihî Kuzeybatı Kıpçakçası: Fiil Yapım Ekleri ve Tarihi Karşılaştırmalı Etimolojik Fiil Sözlüğü*. İstanbul: Hiper Yayın."

"Tokay, Y. (2019). *Tanıklarıyla Harezm-Kıpçak Türkçesinde Atasözleri ve Deyimler*. Ankara: Grafiker Yayınları."

"Sırtı, E. (2020). *Kıpçak Lehçelerinde Kök Fiiller (Tarihî-Karşılaştırmalı Söz Varlığı İncelemesi)*. Ankara: Türk Dil Kurumu."

Kitap Bölümleri

"Argunşah, M. (2013). "Kitâbü'l-Ef'âl Kıpçakça Bir Sözlük Müdür?", (Ed.B. Gül), *Ahmet Bican Ercilasun Armağanı*. Ankara: Türk Kültürünü

Araştırma Enstitüsü Yayınları, s. 101-107."

"Golden Peter B. (2014). "Qıpčaq", (Ed. N. Demir, B. Karakoç, A. Menz), *Turcology and Linguistics*. Hacettepe Üniversitesi Yayınları, s. 183- 202."

"Kaymaz, Z. (2016). "Kitâbul'l İdrâk'li-Lisani'l Etrâk Hakkında Bazı Notlar", (Ed. B. Atsız Gökdağ, N. Muradov),*Prof. Dr. Tofiq Hacıyev Türklük Biliminde Bir Ömür*. Ankara: Akçağ Yayınları."

"Argunşah, M. (2017). "Codex Cumanicus'ta Hristiyanlığın Baba, Oğul Ve Kutsal Ruh Üçlemesini Karşılayan Türkçe Söz Varlığı", (Ed. L. Karahan). *Türklük Biliminin Ulu Çınarı Zeynep Korkmaz Armağanı*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, s. 69-85."

"Jorma, A. (2020). Moğol İstilasından Günümüze Kumanlık ve Kıpçakça, *Türk Söz ile Kültür Varlıklarının İzinde, Türkbilim Araştırmaları Dizisi-I.* İstanbul: Kutlu Yayınevi."

Tezler

Yüksek Lisans Tezleri

"Salan, M. (2010). *Et- Tuhfetü'z Zekiyye fi'l-Lugati't Türkiyye'de Fiil*. (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara."

Tezde, Besim Atalay'ın 1945 yılında yayımladığı Et-Tuĥfetü'z-zekiyye fi'l-luġati't-Türkiyye adlı eserde yer alan fiiller tespit edilerek Tatar Türkçesinde yer alan biçimleriyle karşılaştırılmıştır.

"Karakaya, M. (2010). *Tarihî Kıpçak Metinlerinde Dinî Terminoloji.* (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara."

Çalışmada XVI. yüzyılda Batı Ukrayna'da yazılmış olan *Armenian-Qypchaq Psalter* isimli eser temelinde Türkçe dinî terimler tespit edilmiştir. Tespit edilen terimlerin tarihî Türk lehçelerinde hangi şekilde ve anlamda yer aldığı örnekleriyle birlikte verilmiştir. Böylece söz konusu eserin bir dinî terimler sözlüğü oluşturulmuştur.

"Ünal, O. (2010). *Kodeks Kumanikus 1A-55A (Giriş-Metin-Dizin)*. (Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul."

Tezde, Kıpçak Türkçesi eserlerinden olan Codex Cumanicus'un İtalyan bölümünün 1a-55a varakları arasındaki Latince-Farsça-Kumanca olmak üzere üç dilli sözcük listesi tekrar okunarak anlamlandırılmıştır.

"Alagöz, E. (2011). *Eski Kıpçak Türkçesinde Hayvan Adları ve*

Kavram Alanı. (Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir."

Hayvan kavramından yola çıkılarak Kıpçak Türkçesi metinlerinde bu kavrama dair söz varlığının ortaya konulduğu çalışmada Clauson'un etimolojik sözlüğü, Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü, Divân-ı Lügâti't-Türk, Derleme ve Tarama sözlükleri ile Güncel Türkçe Sözlük'ten yararlanılarak tanıklanmıştır. Böylece hangi sözcüklerin günümüze kadar ulaştığı taspit edilmeye çalışılmıştır.

"Biçer, N. (2011). *Kıpçak Dönemi Eserlerinin Yabancılara Türkçe Öğretimi Açısından İncelenmesi.* (Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum."

Kıpçak Türkçesi döneminde kaleme alınmış dil bilgisi kitapları ve sözlüklerden yola çıkılarak hazırlanan tezde, söz konusu eserlerde yer alan yabancılara Türkçe öğretimine ilişkin yöntemler, öğretim ilkeleri, kavram işaretleri, sözcük ve dil bilgisi öğretimi gibi hususlar tespit edilmiştir. Tespit edilen bu yöntem ve teknikler yabancılara Türkçe öğretimi alanında kullanılan güncel yöntem ve tekniklerle karşılaştırılmıştır.

"Subaşı, Ö. (2012). *Codex Cumanicus İle Kırgız Türkçesinin Söz Varlığı Bakımından Karşılaştırılması*. (Yüksek Lisans Tezi), Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde."

Çalışmada, Kıpçak Türkçesi eserlerinden Codex Cumanicus ile Kuzey-Batı Türk lehçelerinden biri olan Kırgız Türkçesi söz varlığı açısından karşılaştırılmıştır. Bu şekilde Codex Cumanicus ile Kırgız Türkçesi arasındaki ortak söz varlığı tespit edilmiş ve tespit edilen sözcükler anlam değişimleri yönünden incelenmiştir.

"Nazlı, M. (2012). *El-Kavâninü'l Külliye Li-Zalati'l –Lugâtit Türkiyye'de Fiillerin İncelenmesi ve Eski Anadolu Türkçesi İle Kıyaslanması*. (Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir."

Nazlı tarafından hazırlanan çalışmada El-Ḳavânînü'l-Külliyye Li-Żapti'l-Lugâti'tTürkiyye adlı Kıpçak Türkçesi eserinde yer alan fiiller incelenmiştir. İncelenen fiiller anlam ve yazım bakımından Eski Anadolu Türkçesi ile karşılaştırılmıştır.

"Doğan, C. (2014). *Harezm Türkçesi İle Memluk Kıpçak Türkçesi Eserlerinin Karşılaştırmalı Gramer Denemesi*. (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara."

Tezde Harezm Türkçesi ile Memluk Kıpçakçasının dil özellikleri yazım özellikleri, ses ve şekil bilgisi yönlerinden karşılaştırılarak gramer incelemesi yapılmıştır.

"Rustemova, E. (2014). *Kıpçak Türkçesinden Kırım Tatarcasına Anlam Değişmeleri*. (Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta."

Çalışmada Kırım Tatarcası sözlükleri ile Kıpçak Türkçesi sözlüklerinde yer alan kelimeler anlam değişmeleri yönünden karşılaştırılmıştır. Karşılaştırma sonucu anlam değişmesine uğradığı tespit edilen kelimeler çeşitli etimolojik sözlüklerden yararlanılarak incelenmiştir.

"Korkmaz, H. (2014). *Töre Bitiki Grameri*. (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri."

Gregoryan muhitine ait bir eser olan Töre Bitiği'nin ele alındığı çalışmada, eserin üç nüshasından en eskisi olan Vrotslav nüshası, ses bilgisi, şekil bilgisi ve cümle bilgisi özellikleri bakımından ele alınmıştır. Bu şekilde eserin Vrotslav nüshasının genel gramer özellikleri gösterilmeye çalışılmıştır.

"Tokmak, G. (2015). *Ermeni Harfli Kıpçakça Zeburda Fiil-Tamlayıcı İlişkisi*. (Yüksek Lisans Tezi), Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu."

Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi eserlerinden olan Kıpçakça Zebur'da yer alan fiil cümlelerinin incelendiği tezde fiillerin anlamlarına göre birlikte kullanıldıkları tamlayıcılar ve bu tamlayıcıların sayısı tespit edilmiştir.

"Şahin, Y. (2015). *Ermeni Harfli Bir Kıpçak Metni: "Azizlerin Hayat Hikâyeleri" Metin- İnceleme- Dizin.* (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara."

Alexander Garkavets tarafından yayımlanmış olan Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi ile kaleme alınmış "Azizlerin Hayat Hikâyeleri" adlı metnin transkripsiyonu yapılmış ve dizini oluşturulmuştur. Ayrıca eser, ses ve şekil özellikleri ile söz dizimi bakımından incelenmiştir.

"Akbulut, E. (2017). *Töre Bitiği (İnceleme-Metin)*. (Yüksek LisansTezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ."

Gregoryan Kıpçak Türkçesi eseri olan Töre Bitiği'nin Avusturya nüshasının ele alındığı çalışmada ses ve şekil bilgisi yönünden bir inceleme yapılmıştır. Töre Bitiği üzerine yapılan incelemeden yola çıkılarak Gregoryan Kıpçak Türkçesinin ses ve şekil bilgisi özellikleri tespit edilmiştir.

"Atasoy, H. (2017). *Seyfî Sarâyî'nin Gülistan Tercümesi'nde Geçen Atasözleri ve Türkiye Türkçesindeki Karşılıkları*. (Yüksek Lisans Tezi), Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin."

Çalışmada Kıpçak Türkçesi eserlerinden olan Gülistan Tercümesi'nde

yer alan atasözleri eserin Türkiye Türkçesine aktarılması suretiyle belirlenmeye çalışılmış olup toplam 127 atasözüne ulaşılmıştır.

"Hasankohal, T. S. (2017). *Ermeni Alfabeli Kıpçakça Töre Bitiğinde Yabancı Unsurlar*. (Yüksek Lisans Tezi), Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ardahan."

Tezde Ermeni harfli Kıpçakça Töre Bitiği ve diğer yazılı belgeler ele alınarak söz varlığından örnekler sunulmuş ve bu metinlerde yer alan yabancı unsurlar tespit edilmiştir.

"Taş, Y. (2017). *Kıpçak Türkçesinde Askerlikle İlgili Söz Varlığı*. (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri."

Çalışmada Kuzey Kıpçakça ve Memlûk Kıpçakçasına ait eserler taranarak askerlikle ilgili söz varlığı tespit edilmiştir. Tespit edilen kelimeler, isim ve fiil olmak üzere ikiye ayrılmış, kavram alanlarına göre sınıflandırılmış, aynı zamanda etimolojik, morfolojik ve semantik olarak incelenmiştir.

"Okan, C. (2018). *Gülistan Tercümesi'nde Sıfat Fiil*. (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya."

Kıpçak Türkçesi eserlerinden Gülistan Tercümesi'nin konu edildiği çalışmada sıfat-fiiller tespit edilmiş, fonksiyonlarına göre ve şekil açısından incelenmiştir. Çalışmanın sonunda bir ekler dizini de sunulmuştur.

"Kılınç, A. (2019). *Codex Cumanicus'un Türkçe Söz Varlığının Günümüz Tatar, Kazak ve Kırgız Türkçelerindeki Durumu*. (Yüksek Lisans Tezi), Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu."

Çalışmada, Codex Cumanicus'un Türkçe söz varlığı tespit edilmiştir. Tespit edilen Türkçe söz varlığının çağdaş Kıpçak lehçelerinden Tatar, Kazak ve Kırgız Türkçelerindeki durumu incelenmiştir.

"Bulut, A. (2019). *Kitābu'l İdrāk Li- Lisāni'l Etrāk'te İsimler- Divānu Lügati't Türk ve Kıpçak Sözlükleriyle Karşılaştırma.* (Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana."

Araplara Türkçe öğretmek maksadıyla kaleme alınmış Kitābu'l İdrākLi- Lisāni'l Etrāk'te yer alan isim ve isim soylu sözcüklerin incelendiği tezde karşılaştırmalı bir yöntem benimsenmiştir. Adı geçen eserdeki isimler, Divân u Lügâti't-Türk ile Kıpçak Türkçesi sözlüklerinde yer alıp almamasına göre değerlendirilmiş ve şekil bilgisi bakımından incelenmiştir.

"Bigzad, N. (2019). *Memluk Kıpçak Türkçesinde Kalıplaşmış Söz*

Birlikleri. (Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun."

Çalışmada Memluk Kıpçak Türkçesi eserleri taranarak dönem özelliklerini yansıtan atasözü, deyim, ikileme ve ilişki sözleri tespit edilmiştir. Tespit edilen kalıplaşmış söz birlikleri, kullanım alanları, kullanım şekilleri ve işlevleri bakımından incelenmiştir.

"Saz, M. (2019). *Tarihî Kıpçak Türkçesi Metinlerinde Oğuzca Unsurlar*. (Yüksek Lisans Tezi), Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde."

Mısır ve Suriye bölgelerinde Tarihî Kıpçak Türkçesi ile kaleme alınmış olan eserlerin incelenmesi ile oluşturulmuş tezde Oğuzca unsurlar, ses bilgisi, şekil bilgisi ve söz varlığı bakımından tespit edilip ortaya konulmuştur.

"Akyol, O. (2019). *Kıpçak Türkçesinden Başkurt Türkçesine Anlam Değişmeleri*. (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep."

Çalışmada Recep Toparlı'nın Kıpçak Türkçesi Sözlüğü ile Murat Özşahin'in Başkurt Türkçesi Sözlüğü temel alınarak iki lehçenin ortak söz varlığı tespit edilmiştir. Tespit edilen kelimelerin geçirdikleri anlam değişmeleri yönünden incelenerek sınıflandırılmıştır.

"Özdemir, A. (2019). *Kıpçak Türkçesinden Kazak Türkçesine Anlam Değişmeleri.* (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep."

Tezde Recep Toparlı'nın Kıpçak Türkçesi Sözlüğü ile Kenan Koç'un KazakşaTürikşeSözdik ve Türikşe Kazakşa Sözdik adlı çalışması temelinde Tarihî Kıpçakça ile Kazakça arasındaki ortak kelimeler tespit edilmiştir. Tespit edilen kelimeler çeşitli sözlüklerden de yardım alınmak suretiyle anlam değişmeleri açısından incelenmiştir.

"Albayrak, Ü. (2019).*Tarihî Kıpçak Türkçesinde Kelime Grupları*. (Yüksek Lisans Tezi), Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Giresun."

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde kelime gruplarının ele alındığı çalışmada, Leyla Karahan'ın tasnifi dikkate alınarak tespit edilmiş olan kelime grupları toplam 14 başlık altında incelenmiştir.

"Berber, İ. (2019). *Tarihi Kıpçak Türkçesi Sözlüklerinde Sosyal ve Kültürel Yaşam*. (Yüksek Lisans Tezi), Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli."

Çalışmada Tarihî Kıpçak Türkçesi Sözlükleri taranmış ve Kıpçak

Türklerinin sosyal yaşantısını ve kültürel hayatını yansıtan söz varlığı tespit edilmiştir. Tespit edilen kelimelerin kavram alanları da dikkate alınmış ve bir kavram alanı sözlüğü oluşturulmaya çalışılmıştır.

"Topuz, Ü. (2019). *Seyf-i Sarâyî'nin Gülistan Tercümesi'nde Metaforlar*. (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul."

Tezde, Tarihî Kıpçak Türkçesi döneminde yazılmış GülistanTercümesi adlı eserde yer alan metaforlar tespit edilmiş ve sınıflandırılmıştır.

"Köse, A. (2019). Memluk Türkçesinde At ve Atçılık Terimleri. (Yüksek Lisans Tezi), Yozgat Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yozgat."

Memlûk Kıpçak Türkçesi sahasına ait kitap ve sözlüklerin temel alındığı çalışmada, söz konusu eserlerdeki at ve atçılık terimleri tespit edilmiştir. Tespit edilen terimler at türü, at donları, koşum araç-gereçleri, at yürüyüşleri, at sağlığı ve at ve atçılıkla ilgili genel kelimeler şeklinde alt başlıklara ayrılarak incelenmiştir.

"Temel, D. (2020). *Memlûk-Kıpçak Türkçesindeki Sağlık İle İlgili Söz Varlığı ve Kazakçadaki Durumu Üzerine Bir İnceleme*. (Yüksek Lisans Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul."

Kıpçak Türkçesinin Mısır-Suriye sahasında gelişen bir kolu olan Memlûk-Kıpçak Türkçesi eserlerinde sağlıkla ilgili söz varlığının tespit edildiği çalışmada sözcükler, tarihî karşılaştırmalı bir yöntemle incelenmiş ve çağdaş Kıpçak lehçelerinden Kazak Türkçesindeki yansımaları ele alınmıştır.

"Özçamkan, M. (2020). *Tarihî Kıpçak Türkçesinin Kavram Alanı Sözlüğü Denemesi*. (Yüksek Lisans Tezi), Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çankırı."

Çalışmada tarihî Kıpçak Türkçesi eserlerinden Codex Cumanicus ile Recep Toparlı, Hanifi Vural ve Recep Karaatlı tarafından hazırlanmış olan Kıpçak Türkçesi Sözlüğü'nün söz varlığı incelenmiş ve Kıpçak Türkçesine ait bir kavram alanı sözlüğü oluşturulmaya çalışılmıştır.

"Kocabaş, B. (2021). *Codex Cumanicus'un Söz Varlığı İle Günümüzde Kafkasya'da Konuşulan Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinin Söz Varlığının Ses ve Anlam Bakımından Karşılaştırılması*. (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri."

Tezde, Codex Cumanicus ile Kumuk Türkçesi, Nogay Türkçesi ve Karaçay-Balkar Türkçesi söz varlığında yer alan ortak kelimeler tespit edilerek ses ve anlam yönünden karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

Doktora Tezleri

"Al-Turk, G. (2012), *Kitābu Bulgatü'l-Müştak fî Lugati't-Türk ve'l-Kıfçak Üzerine Dil İncelemesi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara."

Çalışmada, Kıpçak Türkçesi eserlerinden Kitābu Bulgatü'l-Müştak fî Lugati't-Türk ve'l-Kıfçak transkribe edilerek Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.Eserin söz varlığı, kelime yapımı, kelime türleri ve alıntı kelimeler bakımından ele alınmıştır. Ardından söz konusu eser, Divanü Lügati-Türk, Codex Cumanicus, Memluk-Kıpçak Türkçesi sahasında kaleme alınmış Kitâbü 'l-İdrâk li Lisâni'l-Etrâk, Kitâb-ı Mecmü u Tercümân-ı Türki ve Acemi ve Mugali, Ettuhfet-üz-Zekiyye Fil-Lügat-it-Türkiyye, El- Kavâninü'1-Külliyye li-Zabti'1-Lügati't-Türkiyye, Ad-Durrat al-Muzi'a fi--Lugat at- Turkiyye ve Harezm sahası eseri olan İbni Muhanna Lügati ile karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

"Karaşlar, M. S. (2012). *Codex Cumanicus'ta Eylem*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul."

Codex Cumanicus'ta yer alan eylemlerin tespit edildiği çalışma, kök eylemler, addan eylem türeten ekler ve eylemden eylem türeten eklerin yer aldığı üç bölümden oluşmuştur. Söz konusu eserde yer alan eylemlerin etimolojik sözlüklerdeki açıklamalarına yer verilmiş, bu eylemlerin Köktürkçe ile Uygur Türkçesi alanlarına ait Eski Türkçe eserlerde ve tarihî Kıpçak Türkçesi eserlerinde nasıl yer aldığı üzerinde durularak bu dillerde tanıklanan eylemler karşılaştırılmalı olarak sunulmuştur. Türemiş eylemlerin sunulduğu bölümde ise eylemin kökeni ve ekleri ile ilgili açıklamalar yapılmıştır.

"Yılmaz, R. (2013). *Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lugati't Türkiyye'nin Memlük Türkçesi ve Oğuz Türkçesi Nüshalarının Karşılaştırılması*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul."

Çalışmada, Kıpçak Türkçesinin Mısır ve Suriye sahasında kaleme alınmış olan Ed-Dürretü'l-Mudiyye ile Oğuzca-Türkmence dil özelliklerini taşıyan Ed-Dürretü'l-Mudiyye'nin söz varlığı imlâ ve ses özellikleri bakımından karşılaştırılmıştır. Bu amaç doğrultusunda Oğuzca nüshanın varakları Kıpçak Türkçesi ile kaleme alınmış Ed-Dürretü'l-Mudiyye temelinde tekrar düzenlenmiştir. Tezin sonunda her iki eserin dizinine de yer verilmiştir.

"Güvenç, L. (2014). *Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinde Fiil.* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri."

Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinin incelendiği tezde, fiille ilgili söz varlığı tespit edilmiştir. Bu amaçla tespit edilen fiiller art zamanlı olarak Köktürk, Uygur, Karahanlı ve Harezm Türkçesi metinleri ile eş zamanlı olarak tarihî Kıpçak Türkçesi eserlerinde yer alan fiiller ile karşılaştırılmıştır. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde yer alan fiiller, basit, türemiş, birleşik fiiller, fiil çekimi ve fiilimsiler olmak üzere beş ana başlık altında incelenmiştir. Çalışmanın son bölümünde tespit edilen fiillerin bir sözlüğü verilmiştir.

"Kapdan, H. S. (2014). *"Ermeni Harfli Kıpçakça Zebur= Psalter" Adlı Eser ile Memlûk Kıpçakçasıyla Yazılmış "İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtîn" Adlı Eserin Şekil Bilgisi Bakımından Karşılaştırılması*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara."

Çalışmada Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinden Kıpçakça Zebur ve Memluk Kıpçakçası eserlerinden İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtîn adlı eser şekil bilgisi bakımından karşılaştırılmıştır. Karşılaştırma sonucu tespit edilen şekil bilgisi unsurlarının tarihî Türk lehçelerindeki görünümü üzerinde durulmuş ve bunlar örneklerle gösterilmiştir. Böylece Kıpçakça Zebur'un tarihî Kıpçak Türkçesinin ağızlarını, İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtîn adlı eserin ise Kıpçak Türkçesinin standart yazı dilini temsil ettiği görülmüştür.

"Kocapınar, P. (2014). *Kavram Sözlükleri ve Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi Söz Varlığı Üzerine Bir Deneme*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara."

Tezde genel kavram sözlükleri ile ilgili bilgilerden yola çıkılarak Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinin bir kavram sözlüğü denemesi yapılmıştır. Bu amaçla Alexander Garkavets tarafından hazırlanan ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi eserlerinin tüm söz varlığını içeren 1800 sayfalık sözlükten yola çıkılarak isim temelinde bir kavram sözlüğü örneği oluşturulmuştur.

"Çetin Milci, E. (2014). *Gregoryan Muhiti Kıpçak Türkçesi Mahkeme Tutanakları (1630-1635) (İnceleme-Metin-Dizin).*(Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul."

Tarihî Kıpçak Türkçesinin XVI.-XVII. yüzyıllarını kapsayan bir dönemi olan Gregoryan Muhiti Kıpçak Türkçesine ait mahkeme tutanaklarının konu edildiği çalışmada, söz konusu malzemenin Hay harflerinden transkripsiyonu yapılmış, daha sonra bir dizin oluşturularak söz varlığı tespit edilmeye çalışılmış ve Türkiye Türkçesine çevirisi yapılmıştır.

"Negiş, Z. (2015). *Memlûk Kıpçakçasında Fiilimsiler*. (Yayımlanmamış

Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul."

Gülistan Tercümesi, İrşâdü'l-Mülûkve's-Selâtîn, Munyetü'l-Ġuzāt, Hulasa (Okçuluk ve Atçılık), Baytaratü'l-Vażıḥ ve Kitâbü'l-Hayl adlı Kıpçak Türkçesinin altı büyük eserinden yola çıkılarak hazırlanan çalışmada Memlûk Kıpçakçasında yer alan isim-fiiller, sıfat-fiiller ve zarf-fiiller tespit edilmiştir. Tespit edilen fiilimsiler işlev ve şekil yönünden incelenmiş ve çağdaş Kıpçak lehçelerindeki kullanım durumları ortaya konulmuştur.

"Erk, K. (2015). *Codex Cumanicus Temelinde Kıpçak Türkçesinin Tarihî-Karşılaştırmalı Söz Varlığı*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, İzmir."

Codex Cumanicus temelinde hazırlanan çalışmada öncelikle eserin bir dizini oluşturulmuştur. Daha sonra kelimelerin Eski Türkçede başta olmak üzere tarihî ve çağdaş Kıpçak lehçelerindeki durumları karşılaştırmalı bir biçimde incelenmiştir.

"Zhamalihan, K. (2016). *Kıpçakçanın Söz Varlığı*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul."

Tezde Kıpçak Türkçesi eserleri taranmış ve söz varlığı tespit edilmiştir. Tespit edilen kelimeler geçtikleri eserler belirtilmek suretiyle sözlük biçiminde sunulmuş olup etimolojilerine de değinilmiştir. Çalışmada 13.000'in üzerinde madde başı kelimeye yer verilmiştir.

"Salan, M. (2016). *Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinde Fiil Yapımı*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara."

Çalışmada Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinde yer alan isimden fiil ve fiilden fiil yapım ekleri konu edilmiştir. Söz konusu ekler ile türetilmiş fiiller, kaynaklardaki anlamları ile birlikte verilmiş olup tespit edilen bütün fiiller, tarihî karşılaştırmalı olarak ve etimolojik açıdan incelenmiştir.

"Şenyüz, F. (2017). *Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakçada Ekleme Yoluyla İsim Yapımı.* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara."

Tarihî Kıpçak Türkçesinin isimden isim ve fiilden isim yapım eklerinin ele alındığı teze Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinleri kaynaklık etmiştir. Ele alınan isim yapım ekleri ile türetilmiş isimler yer aldıkları metinlere uygun olarak anlamlandırılmış, alfabetik sıraya göre tarihî karşılaştırmalı biçimde ve etimolojik açıdan değerlendirilmiştir.

"Sırtı Zopçuk, E. (2017). *Kıpçak Lehçelerinde Kök Fiiller (Tarihî-Karşılaştırmalı Söz Varlığı İncelemesi)*. (Yayımlanmış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir."

Çalışmada on çağdaş Kıpçak lehçesinin kök fiillerden oluşan söz varlığı sözlüklerden yararlanılarak tespit edilmiştir. Daha sonra bu kök fiiller ses, şekil ve anlam bilgisi yönünden incelenmiş ve Eski Türkçe, tarihî Kıpçakça ve çağdaş Kıpçak lehçeleri ile karşılaştırmalı bir şekilde sunulmuştur. Bu tez, 2020 yılında Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanmıştır.

"Güler, E. (2018). *Tarihî Kıpçak Türkçesinde Tasarlama Kiplerinin İşlevleri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara."

Araştırma konusunu Tarihî Kıpçak Türkçesinde tasarlama kiplerinin oluşturduğu bu tezde, dönem eserlerinden Codex Cumanicus, Gülistân Tercümesi, Münyetü'l Ġuzât, Töre Bitigi ve Alġış Bitigi esas alınmıştır. Bu eserlerde yer alan tasarlama kiplerinin tespiti emir, şart ve gereklilik kipi biçimbirimlerinin içinde bulunduğu kelime dizisinin bağlamı gözetilerek yapılmıştır. Tespit edilen tasarlama kiplerinin kiplik işlevleri incelenmiştir.

"Mohammad, R. (2018). *Memlûk Kıpçak Türkçesinde Ekler ve İşlevleri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir."

Tezde Memlûk Kıpçak Türkçesi sahasında yazılan gramer kitapları ve sözlükler ile birlikte ilk defa bu çalışmada incelenen El-İdrak Haşiyesi'nin gramer kısmı ele alınmıştır. Bu eserlerdeki yapım ve çekim ekleri tespit edilerek incelenmiş ve dönemin gramercileri tarafından Oğuzca (Türkmence), Kıpçakça ve Tatarca olduğu belirtilen ekler ayrıca gösterilmiştir.

"Tuğuz, Z. (2019). *Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinde İsimlerin Kavram Alanları.* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri."

Çalışmada Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde yer alan isimler tarama yöntemiyle tespit edilmiştir. Daha sonra tespit edilen isimler geçtikleri bağlama göre anlamlandırılmış ve kavram alanlarına göre sınıflandırılmıştır. Ayrıca, Ermeni harfli Kıpçakça eserlerde yer alan isimler Göktürk, Uygur, Karahanlı, Harezm ve Çağatay Türkçeleri ile oluşturulmuş metinlerle de karşılaştırılarak art ve eş zamanlı bir inceleme yapılmıştır.

"Deniz, S. (2019). *Karahanlı, Harezm ve Kıpçak Türkçesi Eserlerinde Dinî Terimler*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ."

Karahanlı, Harezm ve Kıpçak Türkçesi eserlerinin ele alındığı tezde, dinî terimler tespit edilmiştir. Tespit edilen dinî terimlerin İslamiyet devri Türk edebiyatının ilk eserlerinin yer aldığı Karahanlı Türkçesi ile sonraki tarihî Türk yazı dillerinden Harezm ve Kıpçak Türkçelerinde hangi anlamda, hangi oranda kullanıldıkları, etimolojileri ve ilk kullanım yerleri ile ilgili bilgi verilmiştir. Aynı zamanda ses ve yapı bakımından da incelenen dinî terimler kavram alanlarına göre tasnif edilmiştir.

"Yıldırım, K. D. (2020).*Memlûk-Kıpçak Türkçesi Söz Varlığı İncelemesi: Mutfak ve Yemek Kültürüne Ait İsimler*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul."

Bu doktora tezinde Memlûk Kıpçak Türkçesine ait sözlükler ve gramer kitapları, mutfak ve yemek kültürünü yansıtan söz varlığı bakımından ele alınmıştır. Ele alınan söz varlığı madde başında leksik, semantik ve etimoloji açısından incelenmiştir. Aynı zamanda Eski Türkçeden başlanarak çağdaş Kıpçak lehçelerindeki kullanım alanları karşılaştırmalı olarak ortaya konulmuştur. Çalışmanın sonunda Memlûk Kıpçak Türkçesi eserlerinde tespit edilen yemek ve mutfak kültürüne ait söz varlığının bir dizini verilmiştir.

"Sönmezler Duran, Ö. (2020). *Kazan-Tatar Türkçesinin Tarihî Kıpçak Yadigârları Bağlamında Aidiyeti -Anlam Bilimsel Bir Karşılaştırma-*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya."

Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Kazan-Tatar Türkçesine ait söz varlığının konu edildiği çalışmada art zamanlı anlambilimsel bir inceleme yapılmıştır. Kazan-Tatar Tükçesinin söz varlığı ile tarihî Kıpçak Türkçesi eserlerinden Codex Cumanicus, Gülistan Tercümesi, Hüsrev ü Şîrîn, Altın Ordu ve Kazan sahasına ait yarlık ve bitiglerdeki söz varlığı arasında anlam yönünden karşılaştırma yapılmıştır. Yapılan çalışmada Kazan-Tatar Türkçesi ile incelemeye konu olan tarihî Kıpçak Türkçesi eserlerine ortak 973 isim, 601 fiil olmak üzere 1574 farklı sözcük tespit edilmiştir.

"Poyraz, E. (2021). *Tarihî Kıpçak Türkçesinde Yapım Ekleri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya."

Tarihî Kıpçak Türkçesi eserlerinde yer alan yapım eklerinin incelendiği tezde, Codex Cumanicus, Kitâbü'l-İdrâk Li Lisâni'l-Etrâk, Et-tuhfet'üz-Zekiyye Fil-Lûgati't-Türkiyye, Gülistan Tercümesi ve İrşâdü'l-Mülûk Ve's-Selâtin isimli eserler temel alınmıştır. Söz konusu eserlerdeki yapım ekleri tespit edilerek bu ekler, işlevlerine ve şekillerine göre tasnif edilmiştir.

Makaleler

"Güner, G. (2010). "Kıpçak Türkçesindeki Meslek Adları Üzerine İçerik ve Yapı Bakımından Bir Sınıflandırma Denemesi", *Turkish Studies*, 5(3), ss. 1416-1448."

Makalede, Kıpçak Türkçesi metinlerinde geçen meslek adları içerik ve yapı bakımından incelenmiştir.

"Demirci, Jale (2010). "Memlûk Kıpçak Sahasına Ait Bir Fıkıh Eseri: Kitâb fi"l-Fıḳh", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, VII(1), s. 71-90."

Çalışmada, tarihî Kıpçak Türkçesi eserlerinden Kitâb fi"l-Fıḳh ile Muḳaddemetü'l-Ġaznevî fi'l-'İbâdât adlı eserin benzerlikleri üzerinde durulmuş; her iki eserin de Arapça aynı fıkıh kitabının çevirisi olduğu tespit edilmiştir.

"Yıldız, M. (2010). "Seyf-i Sarayinin Gülistan Tercümesinde Aynı İsim Unsurlarının Kıl- ve Et- Yardımcı Fiilleriyle Kullanımından Oluşan Eş Değer Birleşik Fiiller ve Oğuzca Etkisi", *Turkish Studies*, 5(1), s. 687-706."

Memlûk Kıpçakçası eserlerinden Gülistan Tercümesi'nin ele alındığı çalışmada, söz konusu eserde aynı isim unsurlarıyla kıl- ve et- yardımcı fiillerinin oluşturduğu eş değer birleşik fiiller üzerinde durulmuştur.

"Özgür, C. (2010), "Karışık (Kıpçak-Oğuz) Lehçeyle Yazılmış Kitâbü'l-Hayl'ın Yazmalarında Değişmeler", *Turkish Studies*, Volume 5(1), 578-584."

Çalışmada, karışık dil özellikleri gösteren Kitâbü'l-Hayl'ın Paris ve İstanbul'da bulunan iki yazma nüshası, sesler ve ses bilgisi dışında kalan unsurlar bakımından karşılıklı olarak ele alınmıştır.

"Tiryaki E. N. (2011). "Yabancılara Türkçe Öğretiminde Tarihi Bir Kaynak: Ed-Dürretü'l Mudiyye Fi'l-Lügati't Türkiye", *Türkçe Eğitimi ve Öğretimi Araştırmaları Dergisi*, 1(1)."

Makalede, Ed-Dürretü'l Mudiyye Fi'l-Lügati't Türkiye'nin günümüzdeki dil öğrenme kılavuzlarına benzerliği üzerinde durulmuş ve bu bakımdan eserin yabancılara Türkçe öğretiminde tarihî bir kaynak olarak kullanılabileceğinden söz edilmiştir.

"Tryjarski, E. (2011). "Ermeni Kıpçakçasının Diyalektal Farklılaşması Üzerine", (Çev. H. S. Kapdan), *Dil Araştırmaları*, 9, s. 157-164."

Makalede, Ermeni Kıpçakçasının diyalekt olarak farklılaşması sorunu üzerinde durulmuş ve bunu tespit etmenin zorluklarına değinilmiştir.

"Curayeva, M. (2011). '"Kodeks Kumanikus"ta Bilmeceler ve Özbek

Folkloründeki Şekilleri', *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XI(1), s. 25-32."

Codex Cumanicus'ta yer alan bilmecelerin konu edildiği makalede, bilmecelerin ortaya çıkış şekli ve tarihî gelişim süreci Özbek halk bilmeceleri ile karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

"Öztürk, A. (2011). "Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinin Yayılma Alanları", *Gazi Türkiyat/Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 8, s. 323-334."

16. ve 17. yüzyıllarda Ermeni harfli Kıpçak Türkçesiyle Gregoryanlar tarafından meydana getirilen eserlerden hareketle Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinin yayılma alanları üzerinde durulmuştur.

"Güner, Galip (2012). "The King"s Dictionary: The Râsulid Hexaglod Üzerine Düşünceler", *Dil Araştırmaları Dergisi*, 10, s. 141-150."

Memlûk Kıpçak Türkçesine ait Rasûlid Hexaglot isimli sözlüğün ele alındığı makalede, önce eser hakkında bilgi verilmiş, ardından Peter Golden editörlüğünde yapılan yayımında yer alan Türkçe kelimeler eleştirel bir bakış açısıyla ele alınmıştır.

"Karaşlar, M. S. (2012). "Dîvânu Luġâtî't-Türk'teki Oğuzca Eylemlerin Eski Kıpçak Türkçesindeki Görünümü",*The Journal of Academic Social Science Studies*, 5(4), s. 121-132."

Çalışmada, Dîvânu Lugâti't-Türk'teki Oğuzca olarak kaydedilen eylemlerin Eski Kıpçak Türkçesi eserlerindeki varlığı üzerinde durulmuştur.

"Kun, T. Halası (2012). "Kıpçak Türkçesi Filolojisi X: Et-Tuhfe ve Onun Müellifi", (Çev. M. Salan), *Dil Araştırmaları Dergisi*, 11, s. 185-195."

Çalışmada, Memlûk sahasında kaleme alınmış Et-Tuĥfetü'z-zekīye fi'l-luġati't-türkīye isimli eser ve eserin müellifi ile ilgili bilgi verilmiştir.

"Sabir, M. (2012). "Harezm ve Kıpçak Sahasına Ait Yazma Eserlerde Geçen Deyimlerin Kazakçada İncelenmesi Meselesi", *Türkiyat Mecmuası*, XXII, s. 155-170."

Makalede, Harezm ve Kıpçak sahalarına ait el yazmalarında yer alan deyimler ele alınarak, XX. asır Türk lehçeleri ile Kazakçadaki deyimlerin araştırılması meselesine değinilmiştir.

"Kasapoğlu Çengel, H. (2012). "Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi", *Dil Araştırmaları*, 10, s. 17-81."

Makale, Ukrayna'nın batısında 16-17. yüzyılda yaşayan Ermeni-Kıpçaklar ve aynı bölgede Ermeni harfleri ile yazılan Kıpçakça belgeler

hakkındaki araştırmaları içermektedir. Ayrıca çalışmada bu belgelerden hareketle Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinin biçim, ses vb. özelliklerine de yer verilmiştir.

"Salan, M. (2012). "Kitabü'l-İdrak Li-Lisâni'l-Etrâk'te Alıntı Kelimeler",*Gazi Türkiyat/Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 11, 53-66."

Çalışmada, Memlûk sahasının önemli eseri Kitabü'l-İdrak li Lisâni'l-Etrâk'te yer alan alıntılar ele alınarak, ilgili kelimelerin kökenleri üzerinde durulmuştur.

"Özgür, C. (2012). "Kıpçak Türkçesiyle Yazılmış Kitâbü'l-Hayl'ın Yazmalarında Karışık Dil Özelliklerinin Görünümü",*TurkishStudies*, 7(1), s. 1781-1792."

Makalede, Kitâbü'l-Hayl yazmalarında geçen Oğuz-Kıpçak karışık dil özellikleri, ünlü değişmeleri ve ünsüz değişmeleri olmak üzere iki başlık altında incelenmiştir.

"Güner, G. (2013). "Hikmetli Hikâr'ın Hikâyesi'nin Dil Özellikleri I: Yapım Ekleri", *Turkish Studies*, 8(9), s. 1603-1611."

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi ile yazılmış edebî bir eser olan Hikmetli Hikâr'ın Hikâyesi (Akıllı Hikâr'ın Hikâyesi) temelinde yapılan çalışmada, eser öncelikle konu ve muhteva bakımından ele alınarak Türk halk kültürü ile ortaklıklarına değinilmiş ve transkripsiyonlu metni verilmiştir. Daha sonra eserde yer alan yapım ekleri ve bu eklerin işlevselliği üzerinde durulmuştur.

"Karahan, A. (2013). "Codex Cumanıcus'ta Hayvan Adları", *Turkish Studies*, 8 (1), s. 1839-1865."

Çalışmada, Kuman-Kıpçak sahasına ait bir eser olan Codex Cumanicus'un hayvanlarla ilgili söz varlığı tespit edilmiştir. Tespit edilen söz varlığı, tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki durumu karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

"Karahan, A. (2013). "Codex Cumanicus'ta Alt Anlamlılık (Hyponymy)", *Karadeniz Araştırmaları,* 39, s. 187-203."

Makalede, Kuman Kıpçakçasının söz varlığı, bu sahaya ait tek eser olan Codex Cumanicus temelinde alt anlamlılık-üst anlamlılık bakımından ele alınmıştır. Bu amaç doğrultusunda Codex Cumanicus'un dolayısıyla Kuman Kıpçakçasının söz varlığı Eski Türkçe, Orta Türkçe ve Memlûk Kıpçak Türkçesi eserleriyle karşılaştırılarak değerlendirilmiştir.

"Salan, M. (2013). "Kuman Lehçesi Sözlüğü", *Gazi Türkiyat/Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi,* 13, s. 229-242."

Kemal Aytaç tarafından 1942 yılında Grønbech'in Komanisches Wörterbuch adlı çalışmadan çevirisi yapılan Kuman Lehçesi Sözlüğü'nün ikinci baskısında; önceki baskıda var olduğu öne sürülen bir takım eksikliklerin telafi edilmesi hususundaki önerileri içermektedir.

"Güvenç, L. (2013). "Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi Metinlerinde -mAlI Ekinin Kullanılışına Dair",*Turkish Studies*, 8(9), s. 1613-1623."

Bu makale, –mAlI ekinin, bilinen işlevi dışında Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde geçen farklı işlevi üzerinedir.

"Özakdağ, N. (2013). "16.-17. Yüzyıllardaki Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi ve Bu Dilde Yazılmış Kıpçakça Belgeler", *Yeni Türkiye Türkçe Özel Sayısı*, 55, s. 340- 356."

"Bayniyazov, A. ve Bayniyazova, C. (2014). "Kazakistan'da Kıpçak Sözlükleri ve XVIII-XX. Yüzyıllar Arası Sözlük Çalışmaları", *Bilig*, (71), 81-92."

Bu makalede, tarihi sözlükler ile bu sözlükler üzerine yapılmış çalışmalar yanında Rusların Orta Asya'ya geldikten sonra ortaya koydukları iki dilli (Kazakça-Rusça/Rusça-Kazakça) sözlükler ve bu sözlüklerdeki metodolojinin nasıl olması gerektiği üzerinde durulmuştur.

"Gökdağ, B. A. ve Şimşek, Y. (2014). "Gregoryan Kıpçak Türkçesi mi Ermeni Kıpçakçası mı?", *Yeni Türkiye*, *60* (2014), s. 1-13."

Makalede, 1559-1664 yılları arasında yazılmış bazı cemaatlere ait metinlerin Ermeni ve Kıpçak Türkçelerinden hangisiyle adlandırılması gerektiği üzerinde durulmaktadır.

"Fazılov, E. İ. (2014). "Et-Tuḥfe'nin Elyazması ve Dili Üzerine Notlar", (Çev. M. Salan-N. Enteri Durhan), *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 15, s. 203-210."

Makalede, et-Tuhfetü'z-zekiyye fi'l-lugati't-Türkiyye'nin yazması ve dil özellikleri üzerinde durulmuş, eserle ilgili çalışmalardan bahsedilmiştir.

"Akman, F. (2015). "Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi Metinlerinde fiil+-mA+ bol-/bol-+ fiil+-mA Yapısı ve Kiplik Anlamları", *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, (17), s. 121-134."

Bu çalışmada, Ermeni harfli Kıpçak metinlerinden Töre Bitigi, Ka- menets Vakayinamesi ve Armenian Qypchaq Psalter'nde geçen fiil+{-mA}+bol-/bol-+fiil+-mA yapısı tarihsel-karşılaştırmalı dilbilim yöntemleriyle incelenerek, ilgili yapının kiplik anlamları üzerinde durulmuştur.

"Sertkaya, O. F. (2015). "Codex Cumanicus (Latince-Farsça-Kumanca Kodeks)", *Gazi Türkiyat*, 17, s. 207- 217."

Bu yazıda, Prof. Dr. Mustafa Argunşah ile Doç. Dr. Galip Güner tarafından 2015 yılında yayımlanmış olan Codex Cumanicus ile ilgili tanıtım ve değerlendirme yapılmıştır.

"Ulutürk, B. (2015). "Kıpçak Türkçesi Söz Varlığındaki Meyve Vermeyen Ağaç Adları Üzerine Bir İnceleme", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 63(2), s. 197-208."

Çalışmada, Recep Toparlı ve arkadaşları tarafından hazırlanan Kıpçak Türkçesi Sözlüğü'nden tespit edilen meyve vermeyen ağaçlar; bu ağaç adlarının etimolojisi ve Çağdaş Kıpçak lehçelerindeki karşılıkları araştırılmıştır.

"Er, O. (2015). "El-Kavânînü'l-Külliye Li-Zabti'l-Lügati t-Türkiyye'de Yer Alan Kültürel Ögelerin Değerlendirilmesi",*Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi,* 4(1), s. 294-304."

Makalede, El-Kavânînü'l-Külliyye Li-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye kültürel ögeler açısından değerlendirilmiştir.

"Sadykbekov, K. (2015). "Memlûk Kıpçak Türkçesiyle Yazılmış Dinî Eserler ve Özellikleri", *International Journal of Languages' Educationand Teaching*, 3(2), s. 119-125."

Makalede, Memlûk Kıpçak Türkçesiyle yazılmış dinî eserler tanıtılarak bu eserlerin milletimizin dili, dini, tarihi ve kültürü açısından önemi üzerinde durulmuştur.

"Çiçek, S. E. (2015). "Kıpçak Sözlüklerindeki Moğolca Unsurlar", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, *63*(1), s. 49-98."

Bu çalışmada, Kıpçak Türkçesi sözlüklerinde yer alan Moğolca alıntı kelimeler üzerinde durulmuştur.

"Çetin Milci, E. (2015). "Gregoryan muhiti Kıpçak Türkçesinin İmla Özellikleri", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, *2*(2), s. 159-180."

Bu çalışmada, 1630-1642 yılları arasında Gregoryan Muhiti Kıpçak Türkçesi ile yazılmış Lvov Gregoryan Kilisesi Mahkemesi Metinleri'nin imlâ özellikleri ele alınmıştır.

"Durgut, H. (2016). "Tarihî Kıpçak Türkçesinden Çağdaş Karay Türkçesine: İsim Hâl Ekleri Bakımından Bir Karşılaştırma", *Uluslararası Türk Dünyası Kültür Araştırmaları Dergisi*, 1(5), s. 25-35."

Makalede, Kıpçak Türkçesi döneminde kaleme alınan Codex Cumanicus'ta geçen isim hâl ekleri, şekil ve fonksiyonları bakımından Kıpçak Türkçesinin çağdaş lehçelerinden biri olan Karayca ile karşılaştırılmıştır.

"Ölmez, Z. ve Khairullah, H. L. (2016). "*Et-Tuḥfetu'z̲-Z̲ekiyye fi Luġati't-Türkiyye'de* Farsça Sözcükler-I", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, *64*(2), s. 175-188."

Makalede, Et-Tuhfetü'z-Zekiyye'degeçen Farsça kökenli sözcük ve bu sözcüklerin anlamları ile Osmanlı ve Kıpçak Türkçesinde kullanılan biçimleri üzerinde durulmuştur.

"Mohammad, R. (2016). "–(I) p/-(y) IptIr Ekinin Farklı Bir İşlevi Üzerine Bir İnceleme", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, *5*(4), s. 1603-1610."

Makalede, -(I)p /-(y)Ip zarf-fiil + tIr bildirme ekinin birleşmesinden oluşan yapının duyulan geçmiş zaman yanında geçmiş zaman sıfat-fiil eki olarak da kullanılması üzerinde durulmuştur.

"Yılmaz, Y. ve Bayraktar, D. (2016). "Seyf-i Sarâyî'nin Gülistan Tercümesi'nde Yiyecek ve İçecek Adlarında Yan Anlamlılık", *RumeliDEDil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 6, s. 30-50."

Çalışmada, Kıpçak Türkçesi dönem eserlerinden biri olan Gülistan Tercümesi'nde geçen yiyecek-içecek adlarındaki yan anlamlılık incelenmiştir.

"Doğan, Y. (2016). "Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin Kitâbu'l-İdrâk li-lisâni'l-Etrâk Adlı Eserinin Dilbilim Açısından İncelenmesi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Dergisi*, 20(2), s. 329-348."

Bu çalışmada Kitâbu'l-İdrâk içerik ve sözlük bilim açısından incelenmiştir.

"Kaymaz, Z. ve Mohammad, R. (2016). "Et-Tuhfetü'z-Zekiyyefi'l-Lûgati't-Türkiyye Hakkında Bazı Açıklamalar", *Türkbilig*, (32), s. 1-20."

Farklı araştırmacılar tarafından üzerinde çalışmalar yapılan Et-Tuhfetü'z-Zekiyyefi'l-Lûgati't-Türkiyye'de madde başı olarak yer alan kelimelerden, üzerinde soru işareti bulunan ya da yanlış değerlendirilen kelimeler üzerinde yeniden durulmuştur.

"Tokay, Y. (2016). "Kitâbu Gülistân Bi't-Türkî'de Geçen Deyimler Üzerine Kavramsal Bir Tasnif Denemesi I", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 5(4), s. 1561-1592."

Kitābu Gülistān bi't-Türkì'de yer alan deyimlerin ele alındığı makalede, tespit edilen 340 deyim 48 başlık altında sınıflandırılarak kavramsal bir tasnif denemesi yapılmıştır.

"Tokay, Y. (2017). "Kitâbu GülistânBi't-Türkî'de Geçen Deyimler Üzerine Kavramsal Bir Tasnif Denemesi II", I. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, *5*(4),s. 611-637."

Bu çalışmada, Memlük Kıpçak Türkçesinin tek edebî eseri Gülistan Tercümesi'de yer alan deyimler tespit edilmiş; tespit edilen deyimlerin kavramsal tasnifi yapılmıştır.

"Miandoab, N. Z. (2017). "Seyf-i Sarayi'nin Gülistan Tercümesinin Sadi'nin Gülistan'ı ile Karşılaştırılması", *Nüsha*, 17(45), s. 63-74."

Makalede, Sadi'nin Gülistan Tercümesi ile bu eserin Kıpçak Türkçesine Seyf-i Sarayî tarafından yapılmış çevirisi arasındaki farklılıklar üzerinde durulmuş, Seyf-i Sarayî'nin esere yaptığı eklemeler ile genişletilmiş bazı beyitler değerlendirilmiştir.

"Güngör, O. C. (2017). "Tarihî Kıpçak Türkçesi ve Edebiyatı Üzerine Yapılan Çalışmalarla İlgili Bir Kaynakça Denemesi", Journal of World of Turks/Zeitschriftfürdie Welt der Türken, 9(1), s. 191-213."

Çalışmada, Kıpçak Türkçesi ve edebiyatı ile ilgili yurt içi ve yurt dışında kitap, tez, makale olarak yapılan çalışmalar ile diğer tarihî ve çağdaş Türk lehçeleri alanında yapılan karşılaştırmalı çalışmalar yer almaktadır.

"Özakdağ, N. (2017). "16.-17. Yüzyıllarda Kıpçakça Yazılmış Belgelerde Kadınların Sahip Olduğu Haklar", *Gazi Türkiyat*, 2017(20), s. 89-100."

Bu makalede, XVI-XVII. yüzyıllarda Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi belgelerine dayanarak bu dönemde yaşayan Gregoryen kadınların özellikle de miras, ticarî ve hukukî konulardaki hakları ele alınmıştır.

"Şenyüz, F. (2017). "Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinde İkilemeler", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, *5*(12), s. 56-67."

Çalışmada, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde geçen kelimelerden oluşan sözlüklerde yer alan ikilemeler, oluşum ve anlam bakımından değerlendirilmiştir.

"Salan, M. (2017). "Kitābü'l-idrāk Haşiyelerinin Özgün Söz Varlığı ve Anadolu Türkçesindeki Karşılıkları", *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2(1), s. 103-144."

Makalede, Anadolu Türkçesi ile Kitābü'l-idrāk haşiyelerindeki özgün söz varlığı karşılaştırılmıştır.

"Nalbant, M. V. (2017). "Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinin Tasnifinde Yeni Bir Ölçüt: Ünlü Türemeleri", *Türkbilig*, (33), s. 57-68."

Çalışma, Tarihî ve Günümüz Kıpçak Grubu Türk lehçelerinde görülen sonda yer alan çift ünsüzler ve bu ünsüzler arasında türeyen ünlüler ile bu ünlülerin hangi sebeplere bağlı olarak ortaya çıktıkları üzerinedir.

"Güner, G. (2017). "Codex Cumanıcus'ta Soğdca, Çince, Rusça,

Aramice ve İbranice Alıntılar", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 6(3), s. 1285-1292."

Makalede, Codex Cumanicus adlı eserde geçen Rusça, Soğdca, Çinçe, Aramice ve İbranice alıntı kelimeler tespit edilmeye çalışılmıştır.

"Güner, G. (2017). "Tarihî Metin Çalışmaları İçin Bir Metot Örneği: Codex Cumanicus Yayıma Nasıl Hazırlandı?", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, *6*(1), s. 43-51."

Bu çalışmada, Codex Cumanicus'un nasıl yayıma hazırlandığı genel olarak ele alınmıştır.

"Güner, G. (2017). "Codex Cumanicus'ta Moğolca Alıntı Kelimeler Üzerine Yeni Bir Yaklaşım", *Gazi Türkiyat*, 20, s. 9-24."

Makalede, Codex Cumanicus'ta yer alan Moğolca kelimeler tespit edilmiştir. Tespit edilen 64 adet alıntı kelime, tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki durumu bakımından ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Ayrıca, Moğolcadan alıntı olduğu düşünülen bu kelimelerin varsa Türkçe eş anlamlılarına, cümle içerisindeki görevlerine ve semantik açıdan geçirdikleri değişikliklere değinilmiştir.

"Atasoy, H. ve Tan, A. (2018). "Seyf-i Sarâyî'nin Gülistan Tercümesi'nde Geçen Atasözleri", *Diyalektolog Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi*, 17, s. 285-317."

Gülistan Tercümesi'nin ele alındığı makalede, Ali Fehmi Karamanlıoğlu tarafından hazırlanan eserden yararlanılarak atasözleri tespit edilmiştir. Tespit edilen atasözleri gruplara ayrılmış ve Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

"Tokay, Y. (2018). "Kitâbu Gülistân Bi't-Türkî'de Hayvan Adlarının Metaforik Kullanımı", *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 3(1), s. 31-52."

Çalışmada, Memlûk Kıpçakçasına ait tek edebî eser olan Kitābu Gülistān bi't-Türkî'de yer alan hayvan adları tespit edilmiş ve belirlenen hayvan adlarının metaforik karşılıkları örnek cümlelerle tanıklanmıştır.

"Güner, G. (2018). "Memlûk-Kıpçak Sözlük ve Gramerlerinde Kişi Adları", *Dil Araştırmaları*, 12(23), s. 103-122."

Bu çalışmada, Memlûk-Kıpçak sahasına ait sözlük ve gramer kitaplarından kişi adları tespit edilerek semantik açıdan sınıflandırmaya tâbi tutulmuş; tarihî kişi, yapı bilgisi ve Türk ad verme geleneği çerçevesinde değerlendirilmeye çalışılmıştır.

"Balcı, O. (2018). "Ed-Dürretü'l-Mudiyye fi'l-Lügati't Türkiyye'de Görülen İki İmla Özelliği ve Bu Özelliklerin Kazak Türkçesi ile

İlişkisi" *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (46), s. 57-66."

Bu çalışmada, Kıpçak Türkçesi ve onun çağdaş lehçesi olan Kazak Türkçesinde görülen ortak iki ağız özelliği üzerinde durulmuştur.

"Güngör, O. C. (2018). "Gülistan Tercümesinde İkili Kullanımlar ve Bu Kullanımların Bugünkü Oğuz ve Kıpçak Lehçelerindeki Görünümü", *Erdem*, (75), s. 121-148."

Makalede, Gülistan Tercümesi'nin ses ve şekil bilgisi özelliklerini yansıtan ikili kullanımlar ele alınmıştır.

"Al-Turk, G. (2018)."Arap Alfabesiyle Yazılmış Memlûk-Kıpçak Sözlüklerinden Hareketle Türkçe Telaffuzu Belirten Arapça İfadeler ve Kısaltmalar", *Turkish Studies*, 13(12), s. 59-70."

Makalede, Memlûk Kıpçak Türkçesiyle yazılmış bazı sözlüklerde geçen Türkçe telaffuzu belirten Arapça ifadeler ve bu ifadelerdeki kısaltmalar üzerinde durulmuştur.

"Güngör, O. C. (2018). Memlûk Kıpçak Türkçesinde İkilemeler. *JassStudies-TheJournal of Academic Social Science Studies*, (65), s. 105-122."

Bu çalışmada, XIII. Ve XV. yüzyıllarda Mısır ve Suriye sahasındakonuşulan Memlûk Kıpçak Türkçesi dönemi ikilemeleri üzerinde durulmuştur.

"Soydan, S. (2018). "*Memlük- Kıpçak Türkçesine Ait Dört Sözlük* ve *Gramer Eserlerinde Hayvan Adları Üzerine Değerlendirme*", *Turkish Studies*, 13(12), s. 377-397**."**

Bu çalışmada, Memlük-Kıpçak Türkçesi dönemine ait dört sözlük ve gramer içerikli çalışmada geçen hayvan adları ve bu hayvan adlarından ortak olanlar belirlenmiş, tespit edilen hayvan adlarının Dîvânu Lûgâti't Türk'te varlığı tanıklanmaya çalışılmıştır.

"Doruk, M. (2018). Codex Cumanicus. *Dil Araştırmaları*, 12(23), s. 325-329."

Çalışmada, Codex Cumanicus ayrıntılı bir şekilde tanıtılmıştır.

"Öztürk, A. (2018). "Kuman, Memlûk, Halasi ve Karay Türkçelerindeki Kip Eklerinde Görülen Farklılıklar Üzerine", *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, Özel Sayı 4, s. 63-74."

Makalede, Ermeni Kıpçakçası, Karay Türkçesi, Kuman ve Memlûk Türkçelerindeki kip ekleri ve kip eklerinde görülen farklılıklar ele alınmıştır.

"Öztürk, A. (2018). "Memlûk Türkçesi bir Kıpçak lehçesi midir?", *Dil*

Araştırmaları, 12(23), s. 173-203."

Kuman Türkçesi ile Ermeni Kıpçak Türkçesi eserleri yoluyla tarihî Kıpçak Türkçesinin başlıca dil özellikleri tespit edilmiş; Memlûk sahasına ait metinlerin dil özelliklerinden hareketle 'Memlûk Türkçesi bir Kıpçak lehçesi midir?' sorusu tartışılmıştır.

"Doğan, R. (2018). "Tarihî Kıpçak Türkçesindeki Meslek Adlarının Çağdaş Kıpçak Grubu Lehçelerinden Karaçay-Malkar Türkçesindeki Görünümleri", Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi, 4(8), s. 173-186."

Kıpçak Türkçesi söz varlığı içinde bulunan meslek adları, Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü ile "Karaçay-Balkar Türkçesi Konu Çözümlemeli Söz Varlığı" adlı yüksek lisans tezinde geçen meslek adları, vasıflarına göre tasnif edilerek mukayese edilmiştir.

"Al-Türk, G. (2018). "Kitābu Bulġatu'l-Muştāḳ Fi Luġati't-Türk We'l-Kıfçāḳ Sözlüğünün İçeriği ve Eserdeki Alıntı Kelimeler", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 7(3) s. 1444-1455."

Çalışmada, Memlûk-Kıpçak sahasına ait Araplara Türkçe öğretme maksadıyla kaleme alınmış bir eser olan Kitābu Bulġatu'l-Muştāḳ fi Luġati't-Türk we'l-Kıfçāḳ hakkında bilgi verilerek, eser kaleme alınırken kullanılan metot ve eserde geçen alıntı kelimelere değinilmiştir.

"Aldemir, Ü. (2019). "Nüshaları ışığında Kitâbu'l-İdrâk li-Lisâni'l-Etrâk", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-BELLETEN*, 67, s. 65-86."

Çalışmada, Memlûk Kıpçak sahasına ait Kitâbu'l-İdrâk li-Lisâni'l-Etrâk adlı eserin mevcut üç nüshası ortak ve farklı yönleri bakımından ele alınarak konularına göre dokuz başlık altında tanıtılmıştır. Bu şekilde eserin asıl nüshasının izi sürülmeye çalışılmıştır.

"Guliyev, İ. (2019). "Kodeks Kumanikus'ta Dinî Söz Varlığı", (Akt. H. Çağlar). *Uluslararası İdil - Ural ve Türkistan Araştırmaları Dergisi*, 1(2), s. 269-276."

Kodeks Kumanicus'un Alman bölümünde geçen dinî içerikli sözler ve terimlerin Kıpçak Türkçesindeki izleri üzerinde durulmuştur.

"Ceritoğlu, M. (2019). "Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi Metinlerinde Koşaçlar ve Dil İlişkisine Bağlı Olarak Koşaçların Konumu", MTAD, 15(4), s. 541-556."

Makalede, Deşt-i Kıpçak bölgesinde Ermeni harfleriyle yazılmış bazı Türkçe metinlerde Ermenice ve Rusça dil ilişkisinden hareketle, bu metinlerdeki bazı cümlelerin söz dizimi üzerinde durulmuştur.

"Güner, G. (2019). Codex Cumanicus'ta sıfat+ kılı Yapısı. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 45, s. 113-118."

Bu çalışmada, Codex Cumanicus'un incelenmesi sonucu ulaşılan bazı verilerden yola çıkılarak Kıpçakların ağız özelliğine dayalı olarak ortaya çıkan sıfat+kılı yapısı ve bu yapının temelinde olan gramatikal oluşum incelenmiştir.

"Kahya, H. (2019). "Seyf-i Sarâyî'nin Gülistan Tercümesi'nde Devrik Cümleler", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, *59*(1), s. 89-108."

Makalede, Gülistan Tercümesi'nde yer alan cümlelerin devriklik durumları Ali Fehmi Karamanlıoğlu tarafından yayımlanan metin neşrine dayanılarak incelenmiştir.

"Bigzad, N. (2019). "Gülistan Tercümesi ile Dîvânu Lugâti't-Türk'te Ortak Kavrama Gönderme Yapan Eşdeğer Atasözleri", *Black SeaJournal of PublicandSocialScience*, 2(2), s. 97-101."

Makalede, Gülistan Tercümesi ile Dîvânu Lugâti't-Türk'te geçen atasözleri karşılaştırılmıştır.

"Öztürk, A. (2019). "Kuman, Ermeni Harfli Kıpçak ve Karay Türkçelerinin Ortak Söz Varlığı Üzerine", *Karadeniz Araştırmaları*, (61), s. 78-92."

Makalede, Karay, Ermeni Harfli Kıpçak ve Kuman Türkçelerindeki ortak kelimeler incelenmiş ve tasnif edilmiştir.

"Öztürk, A. (2019). "Çağdaş Kıpçak Türkçesinin Söz Varlığına Karay Türkçesinden Katkılar", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (64), s. 283-302."

Makalede, Karaycaya özgü fiiller yanında tarihî ve çağdaş Kıpçak lehçelerinde farklı türevlerde bulunan Karayca bazı fiiller tasnif edilmiş; Karay Türkçesinin çağdaş Kıpçak Türkçesi söz varlığına katkısı tespit edilmiştir.

"Arslan, D. (2019). "Kıpçak Türkçesiyle Yazılmış "Musanıň İlk Kitabı"nda Oğuzca Unsurlar", *Turkish Studies*, 14(3), s. 1013-1022."

Tevrat'ın birinci bölümü Yaratılış'ın 1819 'daki çevirisi "Musanıŋ İlk Kitabı" adlı eserde görülen Oğuzca dil özellikleri incelenmiştir.

"Kocapınar, P. (2019). "Kıpçak Metinlerinde Allah ve Sıfatları ile İlgili Söz Varlığı", *Dil Araştırmaları*, 13(25), s. 97-113."

Makalede, üç farklı koldan gelişen Kıpçak Türkçesi metinlerinde Allah ve onun sıfatlarıyla ilgili kelimeler başta dil açısından olmak üzere farklı yönlerden değerlendirilmiştir.

"Tuğuz, Z. (2019). "Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi Metinlerinde

Geçen +DAş Eki Üzerine", *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRKLAD)*, 3(2), s. 273-282."

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi eserlerinden tespit edilen ve kelimeye "beraberlik, ortaklık, yoldaşlık" anlamı katan +Daş isimden isim yapan ekinden türeyen kelimeleri ncelenmiştir.

"Dilaver Yıldırım, K. ve Özyetgin, A. M. (2019). "*Memlûk-Kıpçak Sahasındaki Türk Mutfak Kültürü İle İlgili Söz varlığı Üzerine*: *Kurutma* ve *Saklama Yöntemiyle Oluşan Yiyecekler", ASOS Journal, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 95, s. 372-385."

Makalede, Memluk-Kıpçak Türkçesi döneminde yazılmış sözlük ve gramer içerikli eserlerde geçen kurutulmuş ve özel koşullarda saklanan yiyeceklerle ilgili kelimeler tarihi-karşılaştırmalı yöntemle incelenmiştir.

"Güler, E. (2019). "Tarihî Kıpçak Türkçesinde İsteme Kipliği", *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* , (Ö5), s. 37-58."

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde isteme kipliği bildiren sözceler ele alınarak alt kiplik değerleri ve bunları ifade etmede yararlanılan yapı unsurları ele alınmıştır.

"Temel, D. ve Özyetgin, A. M. (2020). "Memluk-Kıpçak Türkçesi Söz Varlığı Araştırmalarına Katkılar: Göz Kusurları İle İlgili Sözcükler ve Kazakçadaki Kullanımları", *ASOS Journal, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 107, s. 516-524."

Memlûk-Kıpçak Türkçesi eserlerinden tespit edilen göz kusurları ile ilgili kelimeler tarihî karşılaştırılmalı yöntemle incelenerek Çağdaş Kıpçak lehçelerinden biri olan Kazakçadaki durumu ortaya konmuştur.

"Özen Allı, S. (2020). "Kıpçak Türkçesinde Yer Alan Orman, Dağ, Tepe Kavram Alanlarına Ait Coğrafi Terimler", *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö8), s. 87-96."

Makalede, Kıpçak Türkçesi eserlerinden tespit edilen orman, dağ, tepe kavram alanlarına ait coğrafya terimler etimolojik olarak incelenerek Türkiye Türkçesindeki kullanımları ortaya konulmuştur.

"Poyraz, E. (2020). Codex Cumanicus'ta Organ ve Vücut Salgıları Adları. *Turkophone*, *7*(3), s. 18-33."

Bu çalışmada Codex Cumanicus'ta geçen organ adları ve bu kelimelerin etimolojisi üzerinde durulmuştur.

"Schamiloglu, U. (2020). "Kıpçak Türkçesi Yazı Dillerinin Tarihinde Bazı Meseleler", *Turkoloji Dergisi*, 100, s. 22-31."

Çalışmada, Orta Asya Türkçesi geleneğine bağlı olmayan Kıpçak Türkçesi yazı dillerinin tarihindeki bazı meselelere üzerinde durulmuştur.

"Kuşoğlu, M. O. (2020). "Tarihî Kıpçak Türkçesi Metinlerinde Geçen "Tas Bol-" Fiili ve Onun Günümüz Kıpçak Grubu Türk Lehçelerindeki Durumu", *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(1), s. 160-168."

Bu çalışma, "tas" ismi ve "tas bol-" başta olmak üzere varyantları ve etimolojileri hakkında bilgiler içermektedir.

"Kocapınar, P. (2020). "Eski Kültürlerde Gök ve Güneşle İlgili Bazı Kavramların Kıpçak Sözlüklerine Yansıması", *Igdır University Journal of Social Sciences*, (23), s. 457-480."

Makalede, Codex Cumanicus, Memlûk ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinden tespit edilen gökyüzü ve güneş ile ilgili kelimeler mistik, kozmolojik, edebî, dinî, kültürel ve dil yönüyle ele alınmıştır.

"Adiloğlu, A. (2020). Codex Cumanicus'ta Geçen 'uyuḫısıra-' Fiili Üzerine", *TYB Akademi Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 29(29), s. 79-92."

Bu çalışmada, Codex Cumanicus'un Almanca bölümünde 'uyuḫısırap' şeklinde isim, bazı çalışmalarda ise 'uyuḫısıra-' şeklinde fiil olarak kullanılan bu yapılar şekil ve anlam bakımından incelenmiştir.

"Kocapınar, P. (2020). "Eski Kültürlerde Ay'la İlgili Bazı Kavramların Kıpçak Sözlüklerine Yansıması", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 30(2), s. 109-119."

Makalede, tarihi Kıpçak Türkçesinin gelişim gösterediği kuzeyde Hiristiyanlık ile güneyde Müslümanlık inancı etrafında oluşturulan sözlüklerde yer alan ay ve ilgili bazı kavramlar aralarında farklılık incelenmiştir.

"Güner, G. (2020). "Kuman bilmecelerinin Söz Varlığı Ve Dil Hususiyetleri Üzerine Bir İnceleme", *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRKLAD)*, 4(1), s. 16-41."

Codex Cumanicus'un Alman defteri adı verilen ikinci cildinde yer alan 47 bilmecenin kelimeleri, tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki durumları bakımından ele alınmıştır. Aynı zamanda bu bilmecelerin Kıpçak dil hususiyetlerini yansıtan fonetik ve morfolojik özellikleri üzerinde durulmuştur.

"Besli, N. (2021). "Tokay, Yaşar (2019). Tanıklarıyla Harezm-Kıpçak Türkçesinde Atasözleri ve Deyimler. Ankara: Grafiker Yayınları. ISBN: 978-605-2233-43-6, 708 s.", *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRKLAD)*, 5(2), s. 402-405."

Makalede, içinde Harezm Kıpçak döneminde kullanılan deyimler ve atasözlerinin yer aldığı ve Dr. Yaşar Tokay tarafından hazırlanan "Tanıklarıyla Harezm-Kıpçak Türkçesinde Atasözleri ve Deyimler"adlı eser incelenmiştir.

"Çelik, N. (2021). "Kıpçak Türkçesi Döneminde Yazılan Dinî Eserlerde Anlamca Kaynaşmış-Deyimleşmiş Birleşik Fiiller", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 127(251), s. 411-436."

Çalışmada, Kıpçak sahası içinde bulunan Mısır ve Suriye'de tercüme edilen dinî eserler yoluyla dilimize giren anlamca kaynaşmış-deyimleşmiş birleşik fiil ve birleşik fiil yapıları tespit edilmiştir.

"Çelik, N. (2021). "Kitabü'l-Ef'âl Tanıklığında-ş,+ lAş-Ekiyle Genişletilmiş Bazı Fiiller Üzerine Bir İnceleme", *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi* , 5(4), s. 2845-2858."

Çalışmada, Kitâbü'l-Ef'âl'de geçen (-ş-) ve (+lA-ş-) ekleri ile genişletilmiş bazı fiillerin, dönem eserlerindeki varlığı ile Eski Türkçeden Türkiye Türkçesi ağızlarına kadar olan izleri araştırılmıştır.

"Muhammed, R. (2021). "Memlûk Kıpçak Türkçesinde Emir Kipi", Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 9(114), s. 128-144."

Makalede, Memlûk Kıpçak Türkçesi ile yazılmış metinlerdeki emir kipi incelenmiştir.

"Duran, Ö. S. (2021). "Codex Cumanicus ve Kazan-Tatar Türkçesinin Ortak Söz Varlığında Askerî ve Siyasî Terminoloji Üzerine Bir Değerlendirme", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 3(5), s. 49-64."

Makalede, Codex Cumanicus'ta yer alan askerî ve siyasî alana ait kelimelerin günümüz Kazan-Tatar Türkçesindeki durumu ortaya konularak anlam değişmeleri açısından değerlendirilmiştir.

"Kohal, T. S. H. (2021). "Gregoryan Kıpçak Türkçesindeki Tusnax Sözü Üzerine", *Turan-Sam*, 13(49), s. 60-64."

Makalede, Gregoryen Kıpçaklar tarafından 1519-1699 yılları arasında yazılmış hukuk belgelerinde geçen tusnax kelimesinin kökeni, anlamı ile tarihî ve Çağdaş Türk lehçelerindeki durumu ele alınmıştır

"Özkan, İ. E. (2021). "Ermeni-Kıpçak Kültür Etkileşimi Ve Bununla Birlikte Oluşan Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, (51), s. 116-132."

Makalede, Ermeni Harfli Kıpçakça metinlerin ortaya çıkma sebepleri ve konuyla ilgili doğru ve yanlış bilinenlerin değerlendirilmesi ele alınmıştır.

"Fındık, A. Ş. (2021). "Kıpçakçada Süt ve Süt Ürünleri İle İlgili Söz Varlığı", *The Journal of Turkic Language and Literature Surveys (TULLIS)*, 6(1), s. 1-17."

Makalede, süt ve süt ürünleriyle ilgili kelimeler tarihi Kıpçak Türkçesine ait eserler vasıtasıyla incelenerek tarihi Türk dilleri ve çağdaş Kıpçakçadaki durumu değerlendirilmiştir.

"Ersoy, G. (2021). "Memlûk Sahasında Yazılmış Bilinmeyen Bir Kısasü'l-Enbiya", *Türük Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, (25), s. 230-251."

Makale**,** Memlûk sahasında yazılan Ḳıṣaṣü'l-Enbiyā'da ortaya çıkan fonetik ve morfolojik özellikleri konu edinmiştir.

"Malta, K. (2021). "Tarihî Kıpçak Türkçesi Dönemi Eserlerinde İçecek Adı Olan Sözcükler", *Medeniyet Kültürel Araştırmalar Belleteni*, 1(1), s. 72-88."

Makalede, Kıpçak Türkçesi dönem eserlerinde geçen içecek özellikle de "belli bir işlemden geçirilerek elde edilen içecek adları " art zamanlı olarak incelenmiştir.

"Tuğuz, Z. (2021). "Filoloji Çalışmalarında Gastronominin İzleri: Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi Metinlerinde Yeme İçme", *Uluslararası Sosyal Bilgilerde Yeni Yaklaşımlar Dergisi*, 5(1), s. 294-304."

Araştırmada,1521-1699 yılları arasında yazılan Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde geçen gastronomi ile ilgili bulgular, yorum ve tartışmalara yer verilmiştir.

"Muhammed, R. (2021). "Memlûk Kıpçak Türkçesinde Emir Kipi", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(114), s. 128-144."

Bu çalışmada, Memluk Kıpçak Türkçesi sahasında -dUK eki, işlevi, kullanılışı üzerine durulmuştur.

"Poyraz, E. (2022). "Kitâbü'l-İdrâk'ta Yiyecek ve İçecek İsimleri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 130(2022), s. 309-322."

Kitâbü'l-İdrâk'ta yer alan yiyecek-içecek isimlerinin ele alındığı çalışmada, tespit edilen isimler etimolojik açıdan incelenmiş ve Kıpçak Türklerinin yeme-içme kültürü ile ilgili veriler sunulmaya çalışılmıştır.

Bildiriler

"Kutalmış, M. (2010). *Türkçedeki Ünlü ve Ünsüzlerin Ermeni Harfleriyle Yazımı*, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi Araştırmaları Çalıştayı, (14 Mayıs 2010), Türk Dil Kurumu, Ankara."

"Garkavets, A. (2010). *Kıpçakça Yazılı Miras*, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi Araştırmaları Çalıştayı, (14 Mayıs 2010), Türk Dil Kurumu, Ankara."

"Kasapoğlu Çengel, H. (2010). *Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi Araştırmaları*, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi Araştırmaları Çalıştayı, (14 Mayıs 2010), Türk Dil Kurumu, Ankara."

"Chirli, N. (2010). *Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi Söz Varlığı*, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi Araştırmaları Çalıştayı, (14 Mayıs 2010), Türk Dil Kurumu, Ankara."

"Özgür, C. (2011). *Yunus Emre Divanındaki Sözcüklerin Kıpçak Türkçesinin Söz Varlığı İçindeki YeriI,* X. Uluslararası Yunus Emre Sevgi Bilgi Şöleni Bildirileri, (6-8 Mayıs 2010), s. 765-774, Eskişehir."

Bildiride, Yunus Emre Divanında geçen sözcüklerin Kıpçak Türkçesi eserlerindeki durumu incelenmiştir.

"Topuzkanamış, E. (2011). *Bulgatü'l-Müştak fî Lugati't-Türk ve'l-Kıfçak'ta Türkçe Öğretimi*, I. Uluslararası Türkçe Eğitimi Sempozyumu Bildirileri, (15-17 Aralık 2011), s.468-471, Ankara."

Bildiride, Bulgatü'l-Müştak fî Lugati't-Türk ve'l-Kıfçak, Türkçe öğretimi için tarihî bir kaynak olarak ele alınmış ve eserde yer alan bazı yöntemlerin günümüzde benimsenen dil öğretimi yöntemlerine örnek teşkil edebileceği üzerinde durulmuştur.

"Argunşah, M. (2012). *Codex Cumanicus'ta Ünlülerin İmlası I: Düz Ünlüler*, 2. Uluslararası Türkoloji Sempozyumu, (12-14 Eylül 2012), Varşova-Polonya."

Çalışmada Codex Cumanicus'ta yer alan dar ünlülerin imlâsı üzerinde durulmuştur.

"Argunşah, M. (2012). *Codex Cumanicus'un İmlası II: Yuvarlak Ünlüler*, VII. Uluslararası Türk Dili Kurultayı, (24-28 Eylül 2012), Ankara."

Yukarıda bahsi geçen çalışmanın devamı olarak hazırlanmış bu bildiride Codex Cumanicus'ta yer alan yuvarlak ünlülerin imlâsı ele alınmıştır.

"Güner, G. (2012). *Codex Cumanicus'un İmlâsı: Ünsüzler,* VII. Uluslararası Türk Dili Kurultayı, (24-28 Eylül 2012), Ankara."

Bu çalışmada ise Codex Cumanicus'taki ünsüzlerin imlâsı ele alınmıştır.

"Erk, K. (2012). *Codex Cumanicus'taki Türkçe Malzemeye Ait Alfabe*

ve İmla Özelliklerinin Karşılaştırmalı Tahlili, VII. Uluslararası Türk Dili Kurultayı, (24-28 Eylül 2012), Ankara."

Latince, Farsça, Almanca, Türkçe ve İtalyanca olmak üzere beş dile ait imla ve alfabe özelliği bulunan Codex Cumanicus, Türkçe alfabe ve imla özellikleri bakımından incelenmiştir.

"Güvenç, L. (2012). *Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinde "-ma bol-" Yeterlilik Yapısı*, VII. Uluslararası Türk Dili Kurultayı, (24-28 Eylül 2012), Ankara."

Çalışmada, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesindeki –mA fiilden isim yapım eki ile bol- yardımcı fiilinin birleşiminden oluşmuş yeterlilik yapısı üzerinde durulmuştur.

"Salan, M. (2013). *Ermeni Kıpçakçasındaki -ganlan/-maganlan Yapısı ve Tarihî Türkçedeki "isim fiil+ yapım eki" Yapıları Üzerine*, 1. Genç Akademisyenler Sempozyumu, (6-7 Kasım 2013), Ankara."

Ermeni Kıpçakçası eserlerinde 26 sözcükte rastlanan –ganlan/-maganlan yapısı üzerinde durulmuş ve tarihî Türk lehçelerinde bu ekin kullanılıp kullanılmadığı ele alınmıştır.

"Özgür, C. (2014). *Memlûk Kıpçakçasıyla Yazılmış Kitâb-ı Mukaddime-i Ebu'l-Leys Es-Semerkandî'nin Söz Varlığı*, Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması, (26-28 Mayıs 2014), s. 525-534, Eskişehir."

Çalışmada, Ebu'l-Leys Es-Semerkandî'nin Mukaddime olarak bilinen fıkıh kitabının Memlûk Kıpçak Türkçesine yapılan tercümelerinin söz varlığı ele alınmıştır. Söz varlığı ele alınırken Türkiye Türkçesine göre farklılık gösteren sözcükler üzerinde durulmuştur.

"Argunşah, M. (2014). *Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi İle Kodeks Kumanikus'u Biçim Bilgisi Yönünden Karşılaştırma*, 7. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildirileri, (16-18 Ekim 2014), Elazığ."

Çalışmada, Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi eserleri ile Codex Cumanicus, biçim bilgisi yönünden karşılaştırılmış ve biçim özelliklerinin benzerlikleri üzerinde durulmuştur.

"Tokay, Y. (2014).*Memlûk Kıpçak Türkçesinde İşlevsel Bir Edat: "ançaġa tigrü kim",* I. Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu, (18-21 Mart 2014), s. 2707-2712, Niğde."

Bildiride, Memluk Kıpçak Türkçesi eserlerinde yer alan *ançaġa tigrü kim* edatının kullanılış şekilleri ve işlevleri ele alınmıştır.

"Doruk, M. (2015). *Seyf-İ Sarayi'nin Gülistan Tercümesi Üzerine Bazı Düzeltme Önerileri*, VIII. Uluslarası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildirileri, (15-16 Ekim 2015), Çanakkale."

"Argunşah, M. (2015). *Kodeks Kumanikus'ta İkinci El Tarafından Yapılan Ekleme ve Düzeltmeler*, 8. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildirileri, (15-16 Ekim 2015), Çanakkale."

"Kaymaz, Z. (2015), *Kitabu'l-İdrak Li-Lisani'l-Etrak'e Eklemeler*, X. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri, (28 Eylül-1 Ekim 2015), s. 241-246, Saraybosna, Ankara."

"Tokmak, G. (2016). *Ermeni Harfli Kıpçakça Zebur ve Türkiye Türkçesindeki Ortak Fiillerin Fiil-Tamlayıcı İlişkisi Açısından Karşılaştırılması*, XI. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı, (26-27 Eylül 2016), Budapeşte-Macaristan."

"Abdullayeva, G. (2017). *Oğuz-Kıpçak ve Kıpçak-Oğuz Paralelliği 17. yüzyıl Azerbaycan Türkçesinin Dil Manzarasında*, 8. Uluslararası Türk Dili Kurultayı, (22-26 Mayıs 2017), s.1163-1172, Ankara."

17. yüzyıl Azerbaycan Türkçesi üzerinde Oğuz ve Kıpçak dil özelliklerinin ikili kullanımı üzerinde durulmuş ve Oğuzca özelliklerin Kıpçak dil özelliklerinden daha üstün olduğu sonucuna varılmıştır.

"Çetin Milci, E. (2017). *Gregoryan Muhiti Kıpçak Türkçesinde Giysi Adları*, 8. Uluslararası Türk Dili Kurultayı, (22-26 Mayıs 2017), s. 785-806, Ankara."

Gregoryan Muhiti Kıpçak Türkçesi mahkeme tutanakları temelinde giysi ile ilgili söz varlığı incelenmiştir.

"Nahmedov, A. ve Doğan, C. (2017). *XIV. yy. Memlûk-Kıpçak Sahasına Ait Rasûlid Hexaglot - Kral'ın Sözlüğü ve Oğuzca Unsurlar*, 8. Uluslararası Türk Dili Kurultayı (22-26 Mayıs 2017), s.189-217, Ankara."

14. yy. Memlûk-Kıpçak sahası eserlerinden Rasûlid Hexaglot adlı sözlük, fonetik, morfoloji ve leksikoloji bakımından değerlendirilmiş, böylece eserdeki Oğuzca etkisi gösterilmiştir.

"Argunşah, M. (2017). *Codex Cumanicus'ta /w/ Sesi Var Mıdır?,* 8. Uluslararası Türk Dili Kurultayı, (22-26 Mayıs 2017), Ankara."

Çalışmada Memlûk-Kıpçak Türkçesinde ve Codex Cumanicus'ta /w/ sesinin gösterilip gösterilmediği üzerinde durulmuştur.

"Kalafat, Ş.- Fazlıoğlu, Ş. (2017). *Memlûk-Kıpçak Sahasına Ait Yeni Bir Gramer ve Sözlük*, 8. Uluslararası Türk Dili Kurultayı, (22-26 Mayıs 2017), Ankara."

Bildiride Kitâbun fi'l-Lügati't-Türkiyye isimli Memlûk-Kıpçak Türkçesi sahasına ait olduğu düşünülen yeni bir sözlük ve gramer kitabının adı, yazarı, yazılış tarihi ve bölümleri ele alınmıştır.

"Tokay, Y. (2018). *Tarihî Kıpçak Türkçesi Metinlerinde Ad Aktarması*, Uluslararası Necatibey Eğitim ve Sosyal Bilimler Araştırmaları Kongresi, (17-19 September 2018), s. 156-166, Balıkesir."

"Mohammad, R. (2018). *Memlûk Kıpçak Türkçesi Sözlüklerindeki Türkçe Alıntı Kelimeler Üzerine Bir İnceleme*, X. Dünya Dili Türkçe Sempozyumu, (17-19 Ekim 2018), s. 1126-1131, Eskişehir."

Çalışmada, Memlûk Kıpçak Türkçesi sahasında yazılmış olan dört sözlük ele alınmıştır. Bu sözlüklerde yer alan Türkçe kelimelerin Arapça karşılığını vermek amacıyla kullanılan Türkçe kelimeler ile Arapça açıklaması yapılmayan Türkçe kelimeler üzerinde durulmuştur.

"Kaymaz, Z. (2018).*El-İdrak Haşiyesi'nden Yeteri Kadar Yararlanabiliyor Muyuz?,* Köktürk Yazısının Okunuşunun 125. Yılında Orhun'dan Anadolu'ya Uluslararası Türkoloji Sempozyumu, (01-07 Haziran 2018), s.1059-1067, Ulanbator-Moğolistan."

El-İdrâk Haşiyesi'nin konu edildiği bildiride, söz konusu eser hakkında yapılan yayınlar eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirilmiş, eserin Türk dili ve tarihindeki yeri ve önemi üzerinde durulmuştur.

"Argunşah, M. (2019). *Codex Cumanicus'ta Geçen 'Agır Sıy' ve 'Sıy Tabuḫ' İkilemeleri Üzerine*. X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı, (Mart 2019), s. 105-113, Eskişehir."

Bildiride, Codex Cumanicus'ta geçen "agır sıy" ve "sıy tabuḫ" ikilemeleri, bu ikilemelerde yer alan kelimelerin anlamları tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki kullanımları ele alınmıştır.

"Argunşah, M. (2019). *Codex Cumanicus'ta 'bile / birle' Çekim Edatının Yeni İşlevleri.*X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı, (16-18 Ekim 2019), s. 1539-1546, Samsun."

Bu çalışmada, Codex Cumanicus'un birinci cildindeki bile/birle çekim edatının zarf ve sıfat yapma işlevleri üzerinde durulmuş, sıfat yapma işlevinin kesin olmadığı belirtilmiştir.

"Güngör, O. C. (2019). *Gülistan Tercümesi'nin Söz Varlığında Oğuz-Kıpçak Lehçe Ayrımını Yansıtan İkili Kullanımlar*, X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı, (Mart 2019), s.780-790, Eskişehir."

Çalışmada, Kıpçak Türkçesi eserlerinden Gülistan Tercümesi'nde Oğuz-Kıpçak lehçe ayrımını yansıtan 8 kelimede rastlanan ikili kullanımlar üzerinde durulmuştur.

"Şenyüz, F. (2019). *Ermeni Harfli Kıpçakçada –dAş Eki Üzerine,* X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı, (Mart 2019), s.1506-1511, Eskişehir."

Tarihî Türk lehçelerinde ve çağdaş Kıpçak lehçelerinde isimden isim yapım eki olarak kullanılan –dAş ekinin Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi eserlerinde rastlanan fiilden isim yapma fonksiyonu üzerinde durulmuştur.

"Kulzhanova, B. (2019). *Kutadgu Bilig-Oğuz-Kıpçak Eseri*, Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı, (26-28 Eylül 2019), s.795-804, Ankara."

Çalışmada, Kutadgu Bilig'de yer alan Oğuz-Kıpçak özellikleri üzerinde durulmuştur.

"Özgür, C. (2019). *Kutadgu Bilig Üzerine Kıpçak Türkçesi Bağlamında Tespitler*, Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı, (26-28 Eylül 2019), s.977-986, Ankara."

Karahanlı Türkçesi eserlerinden Kutadgu Bilig'de ses bilgisi, şekil bilgisi ve söz varlığı bakımından Kıpçak Türkçesi özellikler üzerinde durulmuştur.

"Salahshour Hasan Kohal, T. (2019).*Gregoryen Kıpçak Türkçesindeki Hukuk Terimleri Üzerine*, Yazılışının 950. Yılı Anısına Uluslararası Kutadgu Bilig ve Türk Dünyası Sempozyumu, (3-5 Ekim 2019), s.1037-1047, Ankara."

Gregoryan Kıpçak Türkçesindeki hukuk terimleri incelenmiş ve Töre Bitigi'nin Türkçe hukuk terimlerinin kullanımı ve Türklerde hukuk anlayışını ortaya koyması bakımından oldukça önemli bir eser olduğu tespit edilmiştir.

"Özgür, C. (2019). *Memlûk Kıpçak Sahasında Yazılmış Baytaratü'l-Vâzıh Üzerine Tespitler*, 11. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu, (16-18 Ekim 2019), s. 453-458, Samsun."

Çalışmada, Baytaratü'l-Vâzıh adlı eserin asıl Memlûk Kıpçakçasına ait olup olmadığı üzerinde durulmuştur.

"Peler Yükselen, G. (2019). *Kıbrıs'ta Kıpçak Varlığına Kıbrıs Ağızlarından Deliller*, 11. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu, (16-18 Ekim 2019), s. 898-909, Samsun."

Çalışmada, Kıbrıs ağzında yer alan Kıpçak Türkçesi özelliklerinin ses bilgisel görünümü üzerinde durulmuştur.

"Tokay, Y. (2019). *Harezm-Kıpçak Türkçesindeki Deyimlerde Kurgusal Bir Yöntem Olarak Söz İçi Karşıtlık*, 11. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu, (16-18 Ekim 2019), s. 2244-2255, Samsun."

Çalışmada, Harezm-Kıpçak Türkçesinde tespit edilen 3443 deyim söz içi karşıtlık bağlamında incelenmiş ve bu deyimlerin kurgusunda yer alan karşılıklar sınıflandırılmıştır.

"Kaymaz, Z. (2019). *Kitâbu'l-İdrâk Örneğinde Eşşeslilik ve Eşyazımlılıktan Doğan Sorunlar Üzerine*, 11. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı, (16-18 Ekim 2019), s. 2284-2288, Samsun."

Memlûk Kıpçakçası eserlerinden Kitâbü'l-İdrâk li-Lisâni'l-Etrâk isimli sözlüğün Ahmet Caferoğlu tarafından 1931 yılında yapılan yayımında "eşseslilik ve eşyazımlılık"ın gözden kaçması sonucu oluşmuş sorunlar üzerinde durulmuştur.

"Bulut, A. (2020). *Kıpçak Türkçesinin Oğuzcalaşmasına Dair: Kitābu'l İdrāk Li- Lisāni'l Etrāk'teki İsimlerden Örnekler*, 12. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı, (21-23 Ekim 2020), s. 488-500, Ankara."

"Kocabaş, B. (2020). *Codex Cumanicus'ta Geçen Meslek İsimleri*, 12. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı, (21-23 Ekim 2020), s. 544-559, Ankara."

"Güler, E. (2020). *Tarihî Kıpçak Türkçesiyle Yazılmış Didaktik Metinlerde Mental Fiiller: Duygu Fiilleri*, 12. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı, (21-23 Ekim 2020). s. 646-656, Ankara."

"Daşdemir, H. (2021). *Divanü Lugati't-Türk'ten Kıpçak Sözlüklerine Türkmen Türkçesi Söz Varlığı,* 13.Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu,(14-16 Ekim 2021), Rize."

Bu çalışmada, Karahanlı Türkçesi eserlerinden Divânü Lügâti't-Türk ile Kıpçak Türkçesi sözlükleri Türkmen Türkçesi bağlamında incelenmiştir.

"Güner, G. ve Yılmaz, H. (2021). *Seyf-i Sarâyî'nin Gülistan Tercümesi'nden Bir Hikâyede Bağdaşıklık Görünümleri*, 13.Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu, (14-16 Ekim 2021), Rize."

Bu bildiride, Gülistan Tercümesi'nde (12a/12) ile (15a/9) arasında yer alan hikâyede metindilbilim çerçevesinde bağdaşıklık unsurları tespit edilmiştir.

"Gainutdinova, G. (2021). *Altın Ordu Dönemine Ayıt Cemal Ed-Din Et-Türki'nin 'Kitabu Bulgat Al Muştak Fi Lugat At-Türk Va-L-Kifçak' El Yazması (Kompozisyon Yapısı ve Prensibi),* 13.Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu, (14-16 Ekim 2021), Rize."

Çalışmada Kitabu Bulgat Al muştak Fi Lugat At-Türk Va-L-Kifçak adlı eserin hazırlanma prensibi ve kompozisyon yapısı ele alınmıştır.

"Ağayeva, Z. (2021). "*Et-Tuhfetü'z-Zekıyye Fi'l-Lugâti't-Türkiyye" ve Azerbaycan Türkçesinde Ortak Kullanılan Giyim Kuşam Adları Üzerine*,

IX. Uluslararası Türk Dili Kurultayı 1. Cilt (Bilge Tonyukuk Anısına) (26-30 Eylül 2021), Ankara."

Memlûk Kıpçak Türkçesi eserlerinden olan Et-Tuhfe ve Azerbaycan Türkçesinde kullanılan giyim kuşam isimleri karşılaştırıldığı çalışmada, bu isimlerin tarihî gelişimi ve değişimi üzerinde durulmuştur.

SONUÇ

2010 yılından itibaren yapılmış çalışmaları içeren bu bibliyografya çalışmasında tarihî Kıpçak Türkçesi dönemi ve dönem eserleri ile ilgili toplam 211 çalışma tespit edilmiştir. Bu çalışmalar,15 kitap, 5 kitap bölümü, 30 yüksek lisans tezi, 20 doktora tezi, 96 makale ve 45 bildiri şeklindedir. Yapılan çalışmaların yıllara göre dağılımı ise şu şekildedir:

*Kitaplar:*2010: 2; 2011: 2; 2012: 2; 2013: 1; 2015: 3; 2016: 2; 2019: 2; 2020: 1.

*Kitap bölümleri:*2013: 1; 2014: 1; 2016: 1; 2017: 1; 2020: 1.

Yüksek lisans tezleri: 2010: 3; 2011: 2; 2012: 2; 2014: 3; 2015: 2; 2017: 4; 2018: 1; 2019: 10; 2020: 2; 2021: 1.

*Doktora tezleri:*2012: 2; 2013: 1; 2014: 4; 2015: 2; 2016: 2; 2017: 2; 2018: 2; 2019: 2; 2020: 2; 2021: 1.

*Makaleler:*2010: 4; 2011: 4; 2012: 7; 2013: 6; 2014: 3; 2015: 7; 2016: 7; 2017: 10; 2018: 13; 2019: 13; 2020: 9; 2021: 12; 2022: 1.

*Bildiriler:*2010: 4; 2011: 2; 2012: 5; 2013: 1; 2014: 3; 2015: 3; 2016: 1; 2017: 5; 2018: 3; 2019: 11; 2020: 3; 2021: 4.

Yapılan tespit ve incelemelerden yola çıkıldığında 2010 yılından itibaren tarihî Kıpçak Türkçesi sahası ile ilgili yapılan çalışmaların büyük bölümünü makalelerin oluşturduğu görülmektedir. Bununla birlikte 2014-2015 yılından itibaren yapılan çalışma sayısının diğer yıllara göre daha fazla olduğu söylenebilir. Dolayısıyla farklı bakış açıları ve yorumlarla yapılacak olan her çalışma tarihî Kıpçak Türkçesi döneminin ve dönem eserlerinin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Bu çalışma vasıtasıyla da, Kıpçak Türkçesi alanında çalışma yapacak olan araştırıcılar kendilerinden önce yapılmış çalışmaları toplu bir şekilde görme ve içerikleri ile ilgili bilgi sahibi olma imkânı bulacaklardır.

KAYNAKÇA

Argunşah, M. ve Yüksekkaya, G. S. (2019). *Karahanlıca, Harezmce, Kıpçakça Dersleri*. İstanbul. Kesit Yayınları.

Ercilasun, A.B. (2011). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Kafalı. M. (1976). *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Üstüner, A. (2015).*Türkçenin Tarihî Gelişmesi.* Elazığ: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

BÖLÜM 15

DOĞU DAĞLIK KILIKIA BÖLGESİNDE TESPİT EDİLEN KABARTMALI DÖRT YUVARLAK SUNAK

Aslıhan Özbay[1]

1 Dr. Aslıhan Özbay, aslihanozbay79@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8519-5665; bu çalışma Prof. Dr. Ümit Aydınoğlu yönetiminde Aslıhan Özbay tarafından tamamlanan *Doğu Dağlık Kilikia'da Kırsal Yerleşimlerde Tespit Edilen Yuvarlak Sunaklar,* isimli Yüksek Lisans Tezinde üretilmiştir.

Giriş

Strobon, *Geographia* isimli eserinde Kilikia bölgesinin coğrafi özelliklerinden dolayı Dağlık Kilikia (Trakheia*)* ve Ovalık Kilikia (*Pedias*) olarak ikiye ayrıldığını aktarmaktadır. Strabon eserinde Dağlık Kilikia bölgesinin sınırlarını oldukça net bir şekilde çizmiştir. Buna göre Korakeison'dan Soli/ Pompeipolise'e kadar uzanan alan Dağlık Kilikia bölgesi olarak tanımlanmaktadır. Dağlık Kilikia bölgesinin kuzeyinde yer alan Toros Dağları iç Anadolu ile Dağlık Kilikia bölgesi arasında bir sınır hattı oluşturmaktadır (Strabon: XIV.5.1). Çalışmada incelenen yuvarlak sunaklar Doğu Dağlık Kilikia bölgesi sınırları içinde kalan Mersin ili Silifke ve Erdemli ilçeleri arasında 2006- 2009 yılları arasında gerçekleştirilen arkeolojik yüzey araştırması sırasında mezar yapıları ile bir arada tespit edilmiştir[1].

Hellenistik Dönemde Rhodos, Kos ve Knidos nekropolislerinde karşımıza çıkan yuvarlak mezar sunaklarının Kilikia bölgesinde mezar yapılarının önemli bir parçası olduğu açıkça görülmektedir. Bölgede Hellenistik Döneme ait az sayıda yuvarlak sunağın varlığı bilinmekle birlikte söz konusu sunakları mezar yapılarıyla ilişkilendirecek veriler bulunmamaktadır. Roma Dönemine gelindiğinde ise Kilikia'da yuvarlak sunakların mezar yapılarının önemli bir parçası halini aldığını mezar ile sunaklar arasında tespit edilen organik bağdan anlaşılmaktadır. MS 2. yüzyılın ikinci yarısında Romanın başlattığı imar hareketi ve tarım politikası bölgede çiftlik yapılarının artmasına sebep olmuştur (Aydınoğlu 2010: 256- 257; Özbay 1998: 121; Özbay 2001: 145-148; Özbay 2018: 44, 46). Tarımsal faaliyete yönelik üretim donanımları ve depolama alanları bu çiftlik yapılarına entegre edildiği gibi sivil yaşama yönelik ev, dini yapı ve nekropolislerin de çiftliklerin içine entegre olduğu yapılan yüzey araştırmaları sonucunda saptanmıştır (Mörel 2014: 148,-149,151-154; Aydınoğlu: 68-70). Çalışmada incelenen sunaklar kırsal yerleşimlerde, mezarlar ile bir arada tespit edilmiştir. Bu çalışmada salt gövde kısmı kabartmalı dört sunağın incelenmesinin temel sebebi sunak gövdesinde mezar stellerinde görmeye alışık olduğumuz ölen kişiyi tasvir eden kabartmaların yer alması ve sunakların ölü kültünün yanı sıra stel görevini üstlenmesidir.

Çalışmanın amacı Doğu Dağlık Kilikia bölgesinde neredeyse bir gelenek halini alan yuvarlak sunakların mezar sunağı olarak kullanımının irdelenmesi ve sunakların yapısal özelliklerinden ve kabartmalı sunakların stilistik özelliklerinden hareketle bölgede yuvarlak sunak üretimi yapan bir atölyenin varlığını tespit etmek mümkün mü sorusunun cevabı aranmaktır. Kitap bölümü, yeni yayınlar eklenerek güncellenmiştir.

1 Çalışmada incelenen yuvarlak sunaklar, Prof.Dr. Ümit Aydınoğlu başkanlığında gerçekleştirilen ve Mersin iline bağlı Erdemli ve Silifke ilçeleri arasında kalan dağlık alanda bulunan yerleşimleri tespit etmek, arkeolojik olarak belgelemek ve bunların oluşturdukları bölgesel yerleşim düzenlemesini açığa çıkarmak amacını taşıyan Dağlık Kilikia'da Kentleşme ve Kırsal Yerleşimler Araştırması kapsamında tespit edilmişlerdir.

Yuvarlak Sunakların Tarihçesi ve Yapısal Özellikleri

Yuvarlak sunakların MÖ 6. yüzyılın sonlarına doğru dikdörtgen monolit sunaklarla eş zamanlı olarak Ionia bölgesinde ortaya çıktığı arkeolojik veriler ışığında önerilmektedir (Pfuhl- Mobius 1977: 29). Miletos ve Samos'dan ele geçen MÖ 6. yüzyıla tarihli iki örnek bu erken dönem sunaklarının tipolojik özeliklerini belirlememize yardımcı olurken aynı zamanda Hellenistik ve Roma Dönemi örnekleri ile bu öncül formlar arasındaki farkları takip edebilmemiz açısından önemli bir yere sahiptir.

MÖ 500 dolaylarına tarihli Miletos Apollon kutsal alanından ele geçen yuvarlak sunağın genel hatlarına göz attığımızda Ion sütunlarının minyatür bir taklidi olduğunu söylemek mümkündür. Miletos örneğinde sunakla bütünleşmiş dairesel kaideden silindirik sunak gövdesine geçişte Ion sütun başlıklarında görmeye alışık olduğumuz *torus* ve inci dizisi kullanılmıştır. Sunak gövdesinden sunu tablasına geçişte yine sütun başlıklarında kullanılan inci dizisi ve *Ion kyma*'sı görülür. Hellenistik ve Roma Dönemine ait sunakların erken dönem sunakların form özelliklerine sağdık kalınarak biçimlendirildiğini söylemek mümkündür. Yuvarlak sunak üretiminde öncü olan Rhodos ve Kos'dan ele geçen yuvarlak sunakların mihenk taşı olduğu Hellenistik Dönem örneklerine baktığımızda, sunağın dikdörtgen bir kaide üzerine yerleştirildiği ve gövde ile kaide arasında *torus'*u andıran kademeli bir geçişin bulunduğu görülür. Gövde ile sunu tablası arasında bazı örneklerde tapınak mimarisinde görmeye alışık olduğumuz *geison'*u andıran taç kısmı yer alır. Taç kısmı genellikle sunağın kaide kısmı ile benzer profil özellikleri taşımaktadır. Gövdeden sunu tablasında geçişte kullanılan, sunu tablasının pervaz kısmı *kyme recta* veya *kyme reversa* şeklinde profillendirilmiştir. Gerek taç kısmı gerekse *kyme rectan* / *reversa* şeklinde profillendirilen pervaz, sunağı inceltip uzatarak estetik bir görünüm kazandırmıştır.

Roma Dönemine ait yuvarlak sunaklar ile Hellenistik Döneme ait sunaklar arasındaki en temel fark incelme ve uzama olduğu görülür (Fraser 1977: 25, fig. 59a, c; 60 b-c.).

Doğu Dağlık Kilikia bölgesinde tespit edilen sunaklar, farklı merkezlerden ele geçen Roma Dönemine ait sunaklardan biçimsel anlamda kayda değer farklılıklar göstermez. Sunakları oluşturan elemanları alttan yukarıya doğru sıralamamız gerekirse tamamında sunağa entegre düz bir bant şeklinde *plinthos* ve kademeli olarak gövdeye geçişiş sağlayan bir kaide, kullanıldığı görülmektedir. Gövdeden sunu tablasına geçişte kullanılan taç kısmının Doğu Dağlık Kilikia örneklerinde yaygın görülen bir uygulama olmasına karşın taç kısmının kullanılmadığı örneklerde mevcuttur (Özbay 2010: Kat. No.7; Durugönül 2013: Kat. No. 87). Doğu Dağlık Kilikia bölgesinde tespit edilen sunakların sunu tablasının hafif bombeli

olduğu görülmektedir. Sunu tablasında dikkat çeken bir diğer unsur sunu tablasının merkezinde yer alan libasyon sunusu için kullanılan oyuğun kullanılmamasıdır.

Yuvarlak sunaklar üzerine yapılan çalışmalarda, sunakların taç kısmında görülen profil farklılıkları göz önünde bulundurularak tipolojik gruplara ayrıldığı görülmektedir. Bu çalışmada incelenen sunakların *kyma recta* profilli taç kısımlarında belirgin farkların bulunmadığı görülmektedir. Buna karşın Doğu Dağlık Kilikia'da tespit edilen yuvarlak sunakların kaide kısmının üç farklı profile sahip olmasından dolayı sunaklar kaide profilinden hareketle kendi içinde üç ana tipe ayrılmıştır.

Tip 1 olarak isimlendirilen ilk grupta sunakların kaide kısmı aşağıdan yukarıya doğru *plinthos*, *torus*, *trokhilos* ve *torus*dan oluşur. Tip 2'yi oluşturan sunaklar da kaide *plinthos-torus* ve çift *astragal*den oluşmaktadır. Son grubu oluşturan Tip 3 örneklerinde ise kaidenin *plinthos-torus* ve yayvan bir *trokhlos*dan oluştuğu görülür.

Doğu Dağlık Kilikia Bölgesinde Tespit edilen Kabartmalı Dört Yuvarlak Sunak

Çalışmanın bu kısmında 2006- 2009 yılları arasında Mersin ili Silifke- Erdemli ilçeleri arasında yürütülen Arkeolojik Yüzey araştırmalarında tespit edilen dört adet kabartmalı yuvarlak sunaklar stilistik ve ikonografik açıdan değerlendirilmiştir.

Sunak denildiğinde akla ilk gelen dekoratif öğe kuşkusuz *girland* ve *bukranion* motifidir (Berges 1986: 39-53). Ancak *girland* ve *bukranion* motifi dışında öbür dünya inancı ile doğrudan ilintili sunak gövdesine sarınmış yılan tasviri (Pfuhl- Möbius 1977: levha: 203; resim: 1392; Berges 1986: figür: 118- 125), mezar stellerinde sıklıkla karşımıza çıkan panel içine vedalaşma ve *klinai* sahneleri (Berges 1986: fig. 131 b; Pfuhl- Möbius 1977: levha: 295, resim. 2039), büst (Mansel 1979: 298, Res. 335; Pfuhl-Möbius 1977: levha: 304, resim: 2109, levha: 306, resim:2130, levha: 331, resim: 2180), ve süvari kabartmaları da (Pfuhl- Möbius 1977: levha:203, resim: 1392) yuvarlak sunaklar üzerinde kullanılan dekoratif öğeler arasında yer almaktadır. Ayrıca *girland* taşıyıcısı olarak *Nike* ve *Eros* figürlerinin kullanıldığı çok sayıda örneğinde varlığı bilinmektedir (Berges 1986: resim 88a-f). Roma Döneminde oldukça yoğun olarak kullanılan gövde kısmında *girland* ve *bukranion* taşıyan yuvarlak sunakların Kilikia bölgesinde kullanıldığı bilinmektedir. Ancak, Doğu dağlık Kilikia bölgesine döndüğümüzde yuvarlak mezar sunaklarının gövde kısmında mezar stelleri üzerinde görmeye alışık olduğumuz biçimde tekli veya grup halinde, göğüs altına veya bacak başlangıcına kadar tasvir edilen insan kabartmalarının tercih edildiği görülmektedir. Sunak gövdesinde yer alan kabartmaların kompozisyonu Roma Dönemi mezar stelleri ile aynıdır.

Dolayısıyla bu sunakların öncelikli kullanım amaçlarından birinin mezar steli görevi üstlenmek olduğu açıkça anlaşılmaktadır.

Çalışmada incelenen ilk örnek Mersin ili Silifke ilçesi Ovacık alanı Hayatınbaşı mevkiinde tespit edilmiştir Kat. No. 1 **(Resim 1)**. Sunağın gövde kısmında frontal olarak yan yana betimlenmiş kadın ve erkek figürü yer alır. Sunağın sağında yer alan erkek figürünün yüz kısmı yoğun aşınmıştır. *Himation*a sarılı olarak tasvir edilen erkek figürünün *himation*un içinde kalan sağ kolu dirsekten kıvrılmış vaziyette sol göğüs üzerine yerleştirilirken sağ el *himation*un kenarını kavrar vaziyette tasvir edilmiştir. *Himation*un içinde kalan sol kol yine dirsekten kıvrılmış vaziyette sağ kolun altında karnının üzerine yerleştirilmiştir. Erkek figürünün kollarında görülen proporsiyon bozukluğu dikkati çekicidir. Kollar olması gerekenden kalın ve uzun işlenmiştir. Kollarda görülen bu dejenere işçilik özellikle sol kolda daha belirgin olarak karşımıza çıkar. Erkek figürün sarındığı *himation*un kumaş kıvrımları sırt kısmı sivri, geniş, düz, sık ve derin işlenmiştir. *Himation*un kumaş kıvrımları bu hali ile plastik anlatımdan uzak yapay bir görünüm sergiler. Sahnenin solunda yer alan kadın figürüne döndüğümüzde yüz kısmında yine yoğun bir aşınmanın olduğu görülmektedir ancak bu aşınmaya karşın kadın figürünün başını sarındığı *himation* ile kapattığı ve *himation*un altında ikinci bir başlık taşıdığı görülür. *Himation*un kenarlarını sağ eli ile sol göğüs üzerinde birleştirmesine koşut olarak ortaya çıkan kumaş kıvrımları yine sık ve derin işlenmiştir. Kadın figürü kollarının erkek figürü ile aynı şekilde konumlandırmıştır. Erkek figürünün kol kısmında görülen deformasyonun kadın figüründe daha abartılı bir hal almıştır.

Mersin ili Silifke ilçesine bağlı Hasanaliler köyünde, serbest oyulmuş lahit mezar ile bir arada tespit edilen Gelinkayası steli **(Resim 2)** üzerinde yer alan kabartmalar (Durugönül 2009: 66.) Kat. No. 1 örneğinin gövde kısmında yer alan kabartmalar ile benzer kompozisyona sahiptir. Gelinkayası steli üzerine detaylı bir çalışma yapan S. Durugönül, stel üzerinde yer alan figürlerin Roma vatandaşı olduklarını vurgulamak için kolları *himation*un içinde yer alırken, sağ ellerinin boyuna doğru uzandığını aktarır ve bu kompozisyonda görmeyi beklediğimiz, figürlerin statüsünü işaret eden sol elde tutulan rulonun bu kabartmada bulunmadığını, bunun yerine figürlerin sol elleri ile *himation*un sarkan kenarını tuttuklarını dikkat çeker. Durugönül, ayrıca Gelinkayası kabartmasında yer alan kadın figürünün baş örtüsünün bölgede Hellenistik Dönemden itibaren kadın kabartmalarında kullanıldığını dile getirir ve bu görüşünü Adamkayalar A7, Yapılıkaya Y1, Y2 ve Y3 örnekleri ile destekler. Durugönül, tüm bu verile ışığında "*Roma Döneminde yerel bir tarz kullanılmış olsa da Roma stilistik ve ikonografik özelliklerini tanıyan yerel bir atölyenin Kilikia'da var olduğu*" tespitinde bulunmuştur (Durugönül 2009: 66).

S. Durugönül'ün tespitleri ışığında Kat. No.1 örneğini değerlendirdiğimizde sunağın Roma plastik atölyelerinin stilistik ve ikonografik özelliklerini bilen yerel bir atölyenin ürünü olduğunu söylemek mümkündür. Kat. No. 1 üzerinde yer alan kabartmalar stilistik özellikleriyle Gelinkayası steline kıyasla vasat bir işçiliğe sahip olduğu görülür. Bu noktada yine Durugönül'ün saptaması önem taşımaktadır. Durugönül, "*deneyimli ustaların bazı figürleri bizzat çalışırken diğerlerini yanlarında yetişen sanatçılara bıraktığını veya bölgeye dışardan gelen ustalar tarafından bu figürlerin çalışılmış olabileceğini dile getirir ve bu savlar içinde ilk olasılığın daha yüksek olduğunu"* ekler (Durugönül 2009: 68). Durugönül'ün bu savı Kat. No.1 örneğinde görülen vasat işçiliği de anlamlandırmamıza yardımcı olmaktadır.

Çalışmada incelenen ikinci ve üçüncü örnek (Kat. No. 2- 3) Mersin ili Silifke ilçesine bağlı Karadedeli köyü Aşağıdünya mevkiinde tespit edilen *khamosorium* mezarların yanında devrilmiş olarak ele geçmiştir. Her iki sunağın gövde kısmında yer alan kadın kabartmalarının bacak başlangıcına kadar tasvir edildiği görülür.

Tüm olarak korunan Kat. No. 2 örneğinde **(Resim 3)** kadın kabartmasının hemen altında tek satırdan oluşan bir yazıt bulunmaktadır. Tek olarak tasvir edilen kadın figürünün baş kısmında görülen yoğun aşınmadan dolayı stilistik özelliklerini büyük oranda yitirmiştir. Ancak kadın figürünün bölgede tespit edilen plastik eserlerde görmeye alışık olduğumuz üzere başını *himation* ile kapattığı ve *himation*un altında ikinci bir başlık taşıdığı açıkça görülür. İlginç bir şeklide bacak başlangıcına kadar tasvir edilen kadın figürü tüm vücudunu kolları içinde kalacak şekilde *himation*la sarmıştır. *Himation*un içinde kalan kollar dirsekten kıvrılmış vaziyette karın üzerine yerleştirilmiştir. Eller karın üzerinde birleştirilirken sağ el sol bileği kavrar vaziyette tasvir edilmiştir.

Kadın figürünün stilistik özellikleri büyük oranda belirginliğini yitirmiştir. Ancak *himation*un göğüs altından itibaren takip edebildiğimiz kumaş kıvrımlarının geniş aralıklı, sırt kısmı sivri ve kesintisiz yaylar şeklinde işlendiği görülür. *Himation*un orta kısmında boyundaki potluktan itibaren aşağıya doğru kalınlaşarak inen plastik banttın *himation*u adeta iki bölüme ayırdığı görülür. Plastik banttın sağında ve solunda kalan alanlarda kumaş kıvrımlarının birbiri ile uyumsuzdur.

Aynı bölgeden ele geçen Kat. No. 3'ün **(Resim 4)** sadece gövde kısmı günümüze kadar ulaşmıştır. Gövde kısmında yan yana tasvir edilen iki kadın kabartmasının altında üç satırdan oluşan yazıt bulunmaktadır. Oldukça tahrip olmuş durumdaki sunak üzerinde yer alan kabartmalarında stilistik özelliklerini büyük oranda yitirmiştir. Gövdenin sağında yer alan

kadın figürünün baştan göğüs altına kadar olan kısmı kırıktır. Solda yer alan ikinci kabartmanın yüz kısmının kırık olduğu görülür. Ancak tüm bu aşınmaya karşın kadın figürlerinin *himation*a sarınma şekli, kolların konumlandırılması ve figürlerin bacak başlangıcına kadar tasvir edilmesi ile Kat. No. 2 örneği ile yakın benzerlik taşıdığı görülmektedir.

Bölgede tespit edilen plastik eserlere baktığımızda figürlerin bacak başlangıcına kadar tasvir edilmesinin alışıldık uygulamanın dışında olduğu görülmektedir. Aşağıdünya Mevkiinde tespit edilen iki örneğe ek olarak günümüzde Silifke Müzesinde korunan 2768 envanter **(Resim 5)** numaralı yuvarlak sunak (Tepebaş- Durugönül 2013: 119, Kat. No. 85) üzerinde yan yana duran kadın kabartmalarının da bacak başlangıcına kadar tasvir edildiği görülmektedir. Söz konusu Silifke müzesi örneği üzerinde yer alan kadın kabartmaları ile Kat. No. 2 ve 3 üzerinde yer alan kadın kabartmaları arasında tespit edilen stilistik ve tipolojik benzerlik bu sunakların aynı atölyenin ürünü olduğunu işaret eder.

Çalışmada incelenen son örnek olan Kat. No. 4 **(Resim 6)**, Mersin ili Silifke ilçesi Hüseyinler mahallesi Direktaşı mevkiinde tespit edilmiştir. Sunak gövdesinde yer alan kabartmalar aşınmayla belirginliğini yitirmekle birlikte, özellikle sunağın sağ tarafında yer alan erkek figürünün zemine temas eden kısmının tahrip olduğu gözlenmektedir. Ana hatları korunan kabartmalar için genel bir tanım yapmak mümkündür. Sahnenin sağ tarafında bulunan kadın kabartması başını sarındığı *himation* ile kapattığı görülmektedir. Karın kısmına kadar tasvir edilen kadın figürü dirsekten kıvrılan sol kolu sağ göğüs üzerine yerleştirilmiştir. Kadın figürü sol eli ile *himation*un kenarını kavrar vaziyette tasvir edilmiştir. Kadın kabartmasının solunda yer alan ikinci figürün büyük kısmı zemine temas ettiği için önemli ölçüde tahrip olmuştur. Ancak sağ kol ve göğüs üzerinde takip edebildiğimiz kumaş kıvrımları Silifke Müzesi 2770 (Tepebaş- Durugönül 2013: 117, Kat. No. 83) ve 2011/287 envanter numaralı (**Resim7-8)** yuvarlak sunaklar üzerinde yer alan erkek figürleri (Tepebaş- Durugönül 2013:118, Kat. No. 84)ile benzer şekilde *himationa* sarındığını görülmektedir.

Kat. No. 4 üzerinde yer alan kadın kabartması aşınmaya maruz kalmasına karşın Çatıören yerleşiminin doğusunda tespit edilen yuvarlak sunak ile tipolojik ve stilistik bağlamda büyük ölçüde benzerlik taşıdığı görülür **(Resim 9)** (Kırdemir Diler 2000: 24). Çatıörende tespit edilen sunağın yapısal özellikleri ile Kat. No. 4 arasında benzerlik bulunmamakla birlikte kadın figürleri arasında tespit edilen stilistik ve tipolojik benzerlikler kabartmaların aynı ustanın elinden çıktığı izlenimini doğurmaktadır. Ancak her iki sunakta da tahribatın ve deformasyonun yoğunluğu bu savı kanıtlamakta yeterli doneye ulaşmamızı engeller.

Doğu Dağlık Kilikia'da Tespit edilen Yuvarlak Sunaklar ile Mezar Yapıları Arasındaki İlişki ve Bu Mezar Yapıları Işığında Sunakların Tarihlendirilmesi

Çalışmada incelenen sunaklar Doğu Dağlık Kilikia bölgesinde tespit edilen çiftlik yerleşimlerindeki mezarlar ile bağıntılıdır. Ancak Doğu Dağlık Kilikia örneklerine geçmeden önce Hellenistik Dönemden itibaren sunakların nekropolis alanlarında kullanım şekline ve dinsel ritüelin özünü oluşturan sunak kavramının hangi amaçla nekropolislerde kullanılmaya başlandığına incelemek faydalı olacaktır. Zira yuvarlak sunakların nekropolislerde kullanılmaya başlanması değişen siyasi, sosyal ve dini yapı ile doğrudan ilintilidir.

Yuvarlak sunakların nekropolis alanlarında kullanım amacı doğrudan atalar kültüyle ilişkilidir. Kökleri Bronz çağına dayanan atalar kültü Klasik Dönemde, özellikle kahramanların Yunan orduları ile Plataea savaşında (MÖ 479) Perslere karşı savaştıkları düşüncesi (Bremmer 2007: 13) atalar kültünün tekrar canlanmasını sağlayan başlıca etkenlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Yunan-Pers savaşları sırasında ölen askerlere efsanevi kahramanlarınkini andıran cenaze törenleri düzenlenmekle birlikte bu savaşçıların *herozie* edilmesi gibi bir uygulama bulunmamaktadır (Bremmer 2007: 14). Klasik Dönemin bu erken safhalarında *heroize* kavramı hala efsanevi atalarla özdeşleştirilirken; Klasik Dönemin sonlarında erken Hellenistik Dönemde dinsel yapıda kırılmaların başlanması ile birlikte *heroize* kavramı artık efsanevi atalar ve kahramanların tekelinden çıkartılarak kent kurucularına ve kentin önde gelen kişilerine de atfedilmeye başlandığı görülür. Hellenistik Dönemde *heros* kelimesinin mezar taşları üzerinde sıklıkla kullanılması ölü kültü ile kahraman kültünün bu dönemde birbiri ile iç içe geçmeye başladığını işaret etmektedir. Yuvarlak sunakların nekropolis alanlarında kullanımı da tam bu noktada devreye girmektedir. İlerleyen süreçte özellikle Roma Döneminde *heroize* kavramının tamamen dejenerasyona uğrayarak ölen özgür Roma vatandaşı için kullanıldığı görülür.

Mezar yapıları ile bir arada ele geçen en erken tarihli yuvarlak sunak Athena tapınağı rahiplerinden Arkhokrates'in Lindos'da bulunan kaya oyma mezarında karşımıza çıkmaktadır. MÖ 3. yüzyıla tarihli mezar yapısının ikinci katında dört adet yuvarlak sunak tespit edilmiştir (Berges 1996: Kat. No. 151- 154; Brouma 2015:157, 158, fig. 2). Sunakların gövde kısmında yer alan çelenk kabartması söz konusu sunakların doğrudan ölü kültüyle ilişkili olduğunu işaret eder. Mezar yapısının ikinci katında yer alan platforma yerleştirilen sunaklar mezar kompleksinin doruk noktasını oluşturmaktadır (Berges 1996: 14). Ancak hala bu erken örneklerin mezar yapısındaki kullanım amacı tartışmalıdır. D. Berges, Arkhokrates'in mezar yapısında tespit edilen sunakların konumu ve aralarındaki mesafenin

dar olmasından aralarında gezinmenin güç olduğunu dolayısıyla cenaze ritüeli veya *momento mori* törenlerinde kullanılmaya uygun olmadığı görüşündedir (Berges 1996:18). Konu üzerine araştırma yapan bir diğer isim olan J. Fabricius ise sunaklar arasındaki ölçü farklarından hareketle sunakların ikinci katta yer alan boşluk için özel üretildiğini ve anıtsal mezar mimarisinin dış cephesine entegre edildiğini dile getirmektedir (Fabricius 1999: 78). Hellenistik Dönemde sunaklar salt dekoratif öğeler olarak kullanılmamış aynı zamanda anma törenlerinin merkezinde yer alarak *momento mori* görevini üstlenmiştir (Brouma 2015:162). Berges, sunakların üzerinde yer alan yazıtlarla ölen kişinin anısının yaşatıldığı ve sunağın hem mezarı hem de mezar sahibini temsil ettiğini dile getirmektedir (Berges 1986: 21)

Konunun girişinde de belirtildiği üzere ölen kişiyi tanrısallaştırma Hellenistik Dönemde öncelikle kent yararına önemli işlerde bulunan vatandaşlar için kullanılmıştır. Bu Dönemde mezar yapılarında karşımıza çıkan yuvarlak sunaklar ölen kişiyi onurlandırma veya *heroize* etmenin yanı sıra ana işlevi olan cenaze ve anma ritüelinin de merkezini de oluşturmaktadır. Roma Dönemine gelindiğinde mezar sunaklarının işlevinde belirgin değişiklikler olmamış form özelliklerinin neredeyse kesintisiz bir şekilde devam etmesi gibi işlevsel özelliklerinin de devam ettiği görülmektedir.

Olba *Territorium*unda uygulanan cenaze ritüellerine ilişkin en net bilgiler Adamkayalar kabartmalarından takip edilebilinmektedir. M. Durukan, kabartmaların sınırlı sayıda olmasından hareketle bu mezarların bölge için önemli kişilere ait olduğu tespitinde bulunmuş, ayrıca Hellenisitik Dönemden Roma Dönemine değin bölgede görülen cenaze uygulamalarının da bu kabartmalar ışığında tespit edilebileceğini eklemiştir (Durukan 2009: 153). Adamkayalar kabartmalarının yakınında bulunan üçgen alınlıklı *aedicula* şeklindeki sunağın solunda yer alan erkek figürünün sıvı sunusu yaptığı görülmektedir. Kabartmaların yakınında veya önünde yer alan kaya çanakları da Olba Territorium'unda cenaze ritüelleri arasında sıvı sunusunun olduğunu işaret eder. Boynuzlarından bağlı keçiyle birlikte tasvir edilen erkek kabartması mezar önünde yapılan kurban törenlerinin tasviri olmalıdır (Durukan 2009: 153, 158). Ancak çalışmada incelenen sunakların söz konusu cenaze ritüelleri için kullanıldığını işaret eden veriler bulunmamaktadır. Sunaklar ritüel aracından ziyade kutsama ve hatta Doğu Dağlık Kilikia örneklerinde olduğu üzere stel görevini üstlendiğini söylemek yanlış olmaz.

Çalışmada incelenen sunakları tarihlerken ana çıkış noktası şüphesiz ilişkili oldukları mezar yapıları olmuştur. Özellikle in situ durumda tespit edilen Kat. No.1-3 örneklerinin tarihlendirilmesinde ilişkili oldukları *khamosorium* mezarların için önerilen tarih aralıkları ayrı bir önem taşır. Bu

noktada sunaklarla ilişkili mezar tiplerinin bölgedeki tarihçesine genel bir çerçeve dahilinde göz atmak yerinde olacaktır.

Bölgede görülen en yaygın mezar formlarından biri ana kayaya oyulan konik mezar teknesi ve üzerini örtmek için kullanılan üçgen kırma lahit kapağından oluşan *khamosorium* mezarlardır (Karaüzüm 2005: 38, lev 27, fig. 44; Aydınoğlu 2012: 133). Bölgede lahit mezarlarla eş zamanlı olarak kullanılmaya başlanan *khamosorium* mezarların (MS. 2. yüzyıl-MS 3. yüzyıl) Kanytellis, Korykos ve Elaissa Sebaste kentlerinde yoğun olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Ancak, khamosorium mezarların söz konusu merkezi yerleşimler dışında kırsal yerleşimlerde de yoğun olarak kullanıldığı görülmektedir.

Khamosorium mezarların kapak kısmı genellikle kireç taşından yapılmış olmakla birlikte Elaiussa Sebaste, Kanytellis ve Korykos kentlerinde kapak kısmı pişmiş topraktan yapılmış örneklerin varlığı bilinmektedir. *Khamosorium* mezarla birlikte kullanılan bir diğer kapak tipi ise aslan heykelleridir. Mezar ve ruhun koruyucusu görevini üstlenen aslan tasvirleri Kilikia ve Isauria bölgelerinde lahit ve ostotek kapağı olarak sıklıkla kullanılmıştır (Tepebaş- Durugönül 2013: 127, Kat. No:95). Kilikia'da Tekkadın yerleşimi ve Demircili Anıt mezarı içinde; Isauria bölgesinde ise Adrassos'dan ele geçen örnekler, üzerlerinde taşıdıkları yazıtlar ışığında MS 3. yüzyıla tarihlendirilmektedir (Tepebaş- Durugönül 2013: 127, Kat. No:95).

Kat. No. 1'in ele geçtiği alanda sunağın hemen arkasında tespit edilen aslan kapaklı *khamosorium* mezar ile sunak arasında organik bir bağ olduğunu açıkça görülmektedir **(Resim 10)**.

Kat. No. 1 örneği ile ilişkili olduğu düşünülen aslanlı mezar gerek aslan heykelinin stilistik özelliklerinden gerekse *khamosorium* mezarların yoğun olarak kullanılmasından dolayı MS 3. yüzyıla tarihlendirilmektedir. *Khamosorium* mezarın tarihine ek olarak Kat. No. 1 örneğinde incelenen kabartmaların bölgede tespit edilen MS 2- 3. yüzyıla ait diğer plastik eserler ile stilistik ve ikonografik olarak bütünlük içinde olması da bu tarih aralığını doğrular niteliktedir.

Çalışmada ele alınan Kat.No. 2 ve 3 örnekleri sunakların *khamosorium* mezarlardaki konumunu net olarak ortaya koymaktadır. *Khamosorium* mezarların oyulduğu kaya kütlesinde lahit teknesinin arkasında yer alan kısım yüksek bırakılarak bu bölümde doğal bir platform oluşturulmuştur **(Resim 11)**. Kat. No.2 söz konusu platform üzerinde yer alan yarım daire şeklindeki alana yerleştirildiği açıkça görülmektedir. Aynı uygulama Kat. No. 3 örneği için de geçerlidir **(Resim 12)**. Söz konusu iki sunağın kullanım biçimine baktığımızda Arkhokrates'in mezar yapısı ile temelde aynı ilkeye bağlı kalınarak kullanıldığı, sunakların Doğu Dağlık Kilikia bölge-

sinde *khamosorium* mezarın doruk noktasını oluşturduğu görülmektedir.

Yuvarlak sunakların bölgede *khamosorium* mezarların dışında anıtsal mezar yapıları ile de bir arada kullanıldığı bilinmektedir. Mersin ili Silifke ilçesine bağlı Hüseyinler köyünde *aedicula* mezarın yakınında tespit edilen sunak, söz konusu mezar yapısıyla ilişkilidir.

Mersin ili Silifke ilçesi Hüseyinler köyünde tespit edilen aedicula mezar yapısı önünde yuvarlak sunak tespit edilmiştir **(Resim 13)**. Gövde kısmında çelenk tutan el kabartması bulunan yuvarlak sunak M. Durukan'ın rekonstrüksiyon önerisinde olduğu gibi mezar yapısının önünde yer alıyor olmalıdır (Durukan 2005: 120- 122, fig. 23-24). Üzerindeki 13 satır yazıttan hareketle MS 2. yüzyılın ikinci yarısı- MS 3. yüzyıla tarihlendiler mezar yapısından hareketle (Durukan 2005: 122) mezara ait olduğu düşünülen yuvarlak sunak içinde bu tarih aralığı önerilmiştir.

Anıt mezarlar ile ilişkili bir diğer örnek Çatıörenden ele geçen *omphallos*lu yuvarlak sunaktır **(Resim 14)**. Yerleşimin doğu yamacında üçgen çatılı *aedicula* mezar ile birlikte tespit edilen sunağın üst kısmı *omphallos*u andırır şeklide sivriltilmiştir. *Omphallos*lu sunaklar Roma Döneminde kullanılmakla birlikte sık görülen formlar arasında yer almaz. Sunağın alışılmışın dışındaki formu kullanım amacının sunudan ziyade onurlandırma amaçlı ve mezar steli olarak kullanıldığını işaret eder. Çatıören sunağı form ve stilistik özellikleri ile ilk kez Kırdemir Diler tarafından değerlendirilmiş olmakla birlikte (Kırdemir Diler 2000: 24) sunak ve *aedicula* mezar arasındaki organik bağlantı A. Mörel tarafından dile getirilmiştir (Mörel 2017: 391). Mörel, üçgen çatılı *aedicula* mezar yapısını işçilik açısından benzer örneklerden ışığında MS 2. – 3. yüzyıla tarihlendirir (Mörel 2017: 392). Gerek mezar yapısı için yapılan tarih önerisi gerekse sunak üzerinde yer alan kabartmaların stilistik özelliklerinden hareketle Çatıören sunağı MS 2.- 3. yüzyıla tarihlendirilmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Çalışmanın konusunu oluşturan yuvarlak mezar sunakları tarımsal üretime yönelik kompleks çiftlik yapılarının yoğun olduğu doğu Dağlık Kilikia bölgesinde tespit edilmiştir. Üretim ve sivil yaşama ilişkin tüm öğeleri içinde barındıran söz konusu kırsal yerleşimlerin kendilerine ait mezarlık alanları olduğu yapılan yüzey araştırmalarıyla tespit edilmiştir.

Çalışmada incelenen örnekler ışığında net bir şeklide ortaya konulduğu üzere sunakların tamamı mezar yapıları ile bire bir ilintilidir. Ancak çalışmada incelenen örnekler dışında, doğrudan mezar yapılarıyla ilişkilendirilen yuvarlak sunaklar doğu Dağlık Kilikia bölgesinde tespit edilmiştir. Örneğin Şahmurlu Deliali ve Eşkin tepe mevkiinde tespit edile iki sunağın k*hamosorium* mezarlarla ilişkili olduğu belgelenmiştir (Özbay

2010: 107, Kat. No. 6-7). Benzer bir şekilde Yenibahçe Işıkhasan mevkiinde tespit edilen gövde kısmında sarmaşık deseni bulunan bir diğer yuvarlak sunağın çiftlik yapısına ait *khamosorium* mezarla ilintili olduğu anlaşılmaktadır (Özbay 2010: 107, Kat. No. 19). Sömek Ören dibinde tespit edilen bir diğer yuvarlak sunak, üzerinde sunak ve *tabula ansata* kabartması bulunan lahitlerle ilişkili olduğu açıkça görülür (Özbay 2010: 108, Kat. No. 8). Örnekleri artırmak elbette mümkün ancak salt yukarıda verilen örnekler ışığında dahi sunakların mezarların bir parçası olduğu anlaşılmaktadır. Ancak burada atlanmaması gereken nokta bu sunakların üzerinde sunu yapıldığına ilişkin veri olmadığı gibi sunak formlarının ve ölçülerinin de bu uygulamalara elverişli olmamasıdır. Çalışmada incelenen ve çalışma konusunun dışında tutulan sunakların hiçbirinde libasyon sunusu yapmak için kullanılan oyuk tespit edilememiştir. Sunu tablasının hafif bombeli formu da yiyecek sunusu için elverişli değildir. Bu noktada D. Berges'in sunakların ölen kişiyi ve mezarı temsil ettiği görüşü bir kez daha anlam kazanır. Bölgenin taşlık ve engebeli jeomorfolojik yapısı elbette mezarlarla birlikte *stel* kullanımını da güçleştirmiştir. Bu noktada zemine sağlam oturan ve gövde kısmında kabartma işlemek için geniş alan bulunan yuvarlak sunakların mezar yapılarında stel görevi de üstlendiği anlaşılmaktadır.

Çalışmada incelenen sunaklar üzerinde yer alan kabartmalar yoğun aşınmaya uğradığı için detaylı stilistik incelemede bulunmak mümkün olmamıştır. Ancak kabartmaların bölgede tespit edilen plastik eserlerle paralellik gösterdiği açıkça görülmektedir. Bunu en iyi örneği Gelikayası steli ile Kat. No. 1 arasında görülen ikonografik ve stilistik benzerliktir. Ancak Kat. No. 2 ve 3 örneklerine döndüğümüzde sunak üzerinde yer alan kabartmaların stilistik ve ikonografik özelliklerinin birbirinin tekrarı niteliğinde olması bu sunakları aynı atölyenin ürünü olduğunu işaret etmektedir. Hatta bir adım ileri giderek Silifke Müzesi 2768 envanter numaralı yuvarlak sunağında bu grubun içine dahil edebiliriz. Tüm olarak korunan Kat. No. 2 ve Silifke Müzesi 2768 no.lu sunağın yapısal özellikleri de benzerliğin salt kabartmalarla sınırlı kalmadığını sunak formunda da belirli bir standarttın yakalandığını işaret eder. Söz konusu atölyenin form dışında ayırt edici en belirgin özelliği kabartmaları bacak başlangıcına kadar tasvir etmesidir.

Tüm bu veriler ışığında Dağlık Kilikia bölgesinde MS 2-3. yüzyılda mezar sunağı üretimi yapan birden fazla atölyenin varlığı açıkça görülmektedir.

KAYNAKÇA

Aydınoğlu, Ü. (2010). The Farms in Rough Cilicia in the Roman and Early Byzantine Periods, *Adalya XIII,* 243-282.

Aydınoğlu, Ü. (2012). Kanytella Nekropolisi: Yeni Buluntular Işığında Bir Değerlendirme, *Adalya* XV, 129- 158.

Aydınoğlu, Ü. (2017). Dağlık Kilikia'da Kırsal Yerleşimde Kentsel Mimari: Işıkkale ve Karakabaklı Örnekleri, *Antik Dönemde Akdeniz'de Kırsal ve Kent Sempozyum Bildirileri* (Ed. Ü. Aydınoğlu ve A. Mörel) içinde, (61-77), Mersin.

Berges , D. (1986). *Hellenistische Rundaltäre Kleinasiens*, Freiburg.

Berges , D. (1996). *Rundaltäre aus Kos und Rhodos,* Berlin.

Bremmer, J. N. (2007). The Rise of the Hero Cult and the New Simonides, *Zeitschrift fürapyrologie und Epigraphik*, 158, 15-26. Brouma, V. (2015). Cylindical altars and post- funerary ritual in the south- Aegean during the Hellenistic period: 3rd to 2nd centuries BC., *AEGIS ESSAYS IN MEDITERRANEAN ARCHAEOLOGY* (Ed: Z. T. Polychroniadis ve D. Evely) içinde, (155-164), Oxford.

Durugönül, S. (2009). Dağlık Kilikia (Olba Territorium'u) kabartmalarında yerel heykeltıraşlık unsurları, *Mersin Sempozyumu,* , (Ed. Y. Özdemir) içinde, (62 -69), Mersin.

Durukan, M. (2005). Monumental tomb forms in the Olba region, *Anatolian Studies 55,* 107– 26.

Durukan, M. (2007). Daed Cult in the Olba Regıon, Anatolia Antiqua XV, 147-164.

Durukan, M. (2009). Chronology of the Temple Tombs in Rough Cilicia, *BYZAS* 9, 343-370.

Fabricius, J. (1999). *Die Hellenistischen Totenmahlreliefs,* Münich.

Mansel, A.M. (1978). *SİDE, 1947- 1966 Yılları Kazıları ve Araştırmalarının Sonuçları,* Ankara.

Mobius, H.- Pfuhl, E. (1977). *Die Ostgrıechischen grabrelief I- II,* Mainz am Rhein.

Mörel, A. (2014). Dağlık Kilikia Bölgesinde (Olba Territoriumu) Özköy Antik Yerleşimi: Tarımsal Organizasyon ve Yerleşim Düzenlemesi, Arkeoloji'de Bölgesel Çalışmalar Sempozyum Bildirileri, YAS 4, 147-171.

Mörel, A. (2017). Dağlık Kılıkıa Bölge'sinde Bir Kırsal Yerleşimin Gelişimi: Çatıören Örneği, Olba XXV, 382-420.

Özbay, A. (2010). *Doğu Dağlık Kilikia'da Kırsal Yerleşimlerde Tespit Edilen Yuvarlak Sunaklar,* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.

Özbay, F. (1998). Olba/Diokaisareia su Sistemi, *Olba I*, 121-129.

Özbay F. (2001). Elaiussa Sebaste ve Korykos Su Sistemi, Olba IV, 145-162.

Özbay F. (2018). *Pamphylia, Lykia, Kilikia Bölgesi Roma Dönemi Su Sistemlerinin Yapısal Özellikleri*, Ankara.

Strabon *Geografika* XII-XIII-XIV (A. Pekman, Çev.), İstanbul, 1987.

Freser, P. M. (1977). *Rhodian Funerary Monumentes*, Oxford.

Karaüzüm, G. (2005). Doğu Kilikia (Olba) bölgesi lahitleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.

Kırdemir Diler, N. (2000). Kilikia Çatıören'de bir gömüt sunağı, *Türk Arkeoloji ve Etnografya dergisi sayı:*1, 23 – 25.

Tepebaş, U. ve Durugönül, S. (2013). Arkaik ve Roma Dönemi Heykeltıraşlık Eserlerinin Kataloğu ve Değerlendirmesi, *Silifke Müzesi Taş Eserler Kataloğu Heykeltıraşlık ve Mimari Plastik Eserler* (Ed. S. Durugönül) içinde, (35-153), İstanbul.

Resim: 1 *(Özbay 2010: figür 3).*

Resim: 2 *(Durugönül 2009: 66, figür 63).*

Resim: 3 *(Özbay 2010: figür 16).*

Resim: 4 *(Özbay 2010: figür 17).*

Resim: 5 *(Tepebaş- Durugönül 2012: 119, Kat: No. 85).* **Resim: 6** *(Özbay 2010: figür 15).*

Resim: 7 *(Tepebaş- Durugönül 2012: 117, Kat: No. 83).*
Resim: 8 *(Tepebaş- Durugönül 2012: 118, Kat: No. 84).*

Resim:9 *(Özbay 2010: figür 20).*

Resim: 10 *(Ü. Aydınoğlu arşivi).*

Resim: 11 *(Ü. Aydınoğlu arşivi).*

Resim: 12 *(Ü. Aydınoğlu arşivi).*

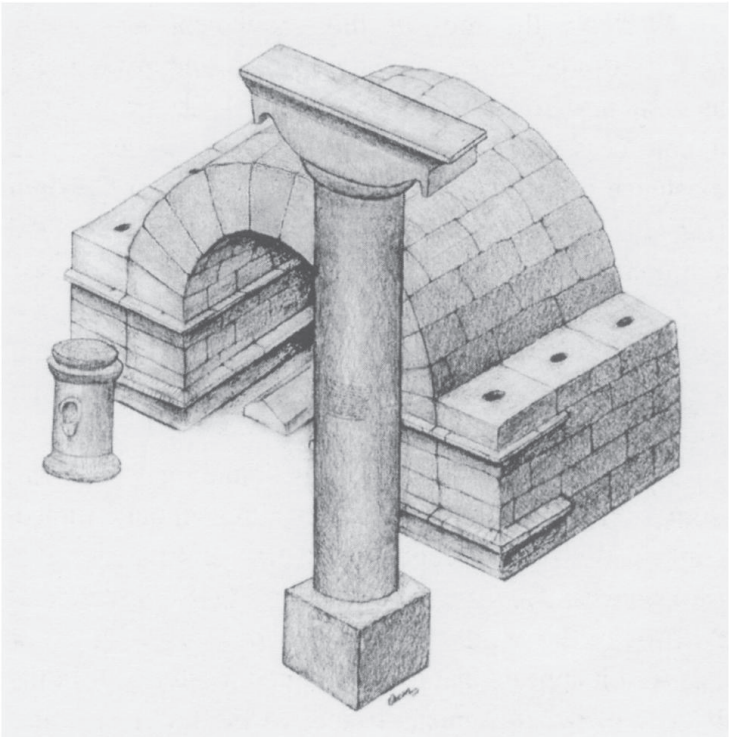

Resim: 12 *(Durukan 2005: 122, figür 24).*

BÖLÜM 16

BÖLGELER ÜZERİNDE ETKİSİ OLAN ERGEN SOSYO-KÜLTÜREL YAPISININ MULTİNOMİNAL LOJİSTİK REGRESYON ANALİZİ İLE BELİRLENMESİ[1]

Metin BAŞ[2]

Sahra YASİNOĞLU[3]

1 Bu çalışma Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsünde Doç. Dr. Metin BAŞ danışmanlığında Sahra Yasinoğlu tarafından 2022 yılında tamamlanan "Ergen Yaş Grubunu Etkileyen Sosyo-Kültürel Kriterlerin Multinominal Lojistik Regresyon Analizi İle İncelenmesi" başlıklı Yüksek Lisans Tez çalışmasından türetilmiştir.

2 Doçent Doktor, metin.bas@dpu.edu.tr Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya Uygulamalı Bilimler Fakültesi, ORCID ID: 0000-0003-4533-4103

3 Bilim Uzmanı, sahrraa95@gmail.com Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0002-3878-5742

GİRİŞ

Türk dil kurumunun henüz evlenmemiş, bekar olarak da tanımladığı ergen kelimesi sözlüklerde "aklı ermeye başlamış, erin, yeni yetme olan" gibi tanımlamalar ile yer bulurken, Latince olgunlaşmak anlamını ifade eden ve "adolescent" fiilinden türemiş olan adelason kelimesi ile eş değer olduğu görülmektedir. Ergen sözcüğü geniş anlamda incelendiği zaman çocukluktan yetişkinliğe geçiş dönemini ifade ettiği görülmektedir. Bu dönem fiziksel, toplumsal ve psikososyal gibi etkileri kapsamakta ve bu yönde birçok değişim ve gelişimi beraberinde getirmektedir. Bu geçiş süreci içerisinde edinilen özellikler bireylerin nasıl erişkiler olacağını belirlemektedir.

Dünya sağlık örgütü 0-17 yaş nüfusu ergen yaş grubu olarak tanımlamaktadır. Evrensel bir kapsam içerisine de giren bu kavram tüm dünya için çok önemli bir kitleyi kapsamaktadır. Dünya üzerinde söylemi değişse de anlamının değişmediği apaçık ortadadır. Bu yaş gurubu nüfusumuzun %27,2'sini dünya nüfusunun ise %26'sını oluşturmaktadır. Ergen nüfusun nitelikli bir süreçten geçmesi üretken ve verimli olması toplumun geleceği açısından çok önemli olmaktadır. Bu sebeple ergen nüfusa sosyokültürel ve demografik anlamda sağlıklı bir çevre sağlaması onların kendine güvenli ve çevre ile barışık bireyler olarak sosyal yaşamda var olmalarını mümkün kılmaktadır.

Birçok kaynakta uzmanlar, ergenlik dönemini gözle görülür biyolojik değişikliklerle başlayarak kültürel olarak sonlanan bir dönem olarak ifade etmişlerdir. Tüm faktörler ile bakıldığında ergenlerin, insanlığın önemli dönemlerini kapsadığı ve toplumun en dinamik kesimini oluşturduğunu söylenebilir. Bireyin ve toplumun sosyal yaşantısını ve kültürel varlığını oluşturan hem kültürü hem de sosyal yaşamı etkileyen unsurlar olarak tanımlanan Sosyokültürel süreç, toplum içerisinde sosyal yaşamı barındıran ve bunu içerisindeki sosyal çevrenin ve sosyal yaşamın kültürel olarak birbiri ile harmanlanmasıyla oluştuğu görülmektedir. Sosyokültürel aktiviteler ve bu aktivitelerin sıklığı bireylerin aktif olma durumunu yansıtmaktadır. Bu faaliyetler hem bireylere hem de içinde bulundukları toplumların gelişmesine imkân sağlamaktadır. Özellikle ergen grubunun sosyal gelişimi için sosyal yaşam içerisindeki durumları, sosyokültürel aktivitelere katılımları önemli bir rol oynamaktadır. Ergenler için sosyal yaşam ilk olarak ailede başlamaktadır. Ailenin yapısı, sosyodemografik özellikleri, içinde bulunduğu toplumsal çevre ergenin sosyal yaşamını etkileyen başlıca faktörlerdir. Nitekim ergen yaş grubundaki çocuklar sosyoekonomik yapılarına ve yaşadıkları coğrafyalara göre farklı süreçleri ortaya sermektedir. Ve bu bireylerin edindikleri toplumsal ve kültürel davranışlar çocukların kişiliğinin oluşmasında etkili kriterler olarak karşımıza çıkmaktadır (Abdullayeva, 2018, s. 239).

İçinde bulundukları toplumun özelliklerini taşıyan anne-baba ve çocuklardan oluşan en küçük sosyal birim olarak da ifade edilen aile ortamı, aile içerisindeki düzen çocukların sosyalleşmesini öğrenme, çevreleri ile iletişim kurma, sağlıklı bir gelişim süreci sağlamalarını önemli derecede etkilemektedir. Ekonomik, kültürel ve toplumsal tarafları ile de çocuğun psikolojik gelişimini, davranışlarını şekillendirerek yönlendirmektedir. Bu yönlendirmeler her coğrafi toplumda, ailenin sosyoekonomik durumuna göre farklılıklar göstermektedir. Dolayısıyla bu etkiler çocuklar üzerinde de farklı etkiler bırakmaktadır.

Bu bağlamda çalışmanın amacı, Türkiye'de bölgelere göre ergen yaş grubunu etkileyen sosyokültürel kriterlerin Multinominal lojistik regresyon analizi ile inceleyerek yorumlamaktır. Çalışmada, kültürel faaliyetlere katılma, sosyal aktivitelerde bulunabilme durumlarının yaşadıkları illerin bulunduğu coğrafi bölgelere ve içinde bulundukları demografik özelliklere göre birçok farklı değişken ile araştırılması amaçlanmıştır. Çalışmada bağımsız değişken olarak, ergenlerin kültürel faaliyetlere katılımını etkileyebilecek olan sosyokültürel kriterler tanımlanmıştır. Bağımlı değişken olarak ise illere göre belirlenen yedi coğrafi bölge esas alınmıştır. Çalışmada, araştırma modeline uygun bağımsız değişkenler seçilirken, ulaşılabilir ve güvenilir olmasına dikkat edilerek geniş bir alan yazın incelemesi yapılmıştır. En iyi model belirlenerek etkili olan bağımsız değişkenler bölgelere göre yorumlanmıştır.

1. MULTİNOMİNAL LOJİSTİK REGRESYON ANALİZİ

Literatürde olaylar arasındaki neden-sonuç ilişkisini açıklamak için birçok istatistiksel analiz bulunmaktadır. Bu olayların incelendiği modellerdeki açıklayıcı ve açıklanan değişkenlerin yapısı ve sayısı çalışmada kullanılacak tekniği belirlemede değerli bir yere sahiptir (Çiftçi ve Çağlar, 2014, s. 161). Sosyal bilimlerde değişkenler arasındaki ilişki incelendiği pek çok çalışmada tahmin yapılan bağımlı değişken kategorik bir yapı sergilemektedir (Cameron ve Trivedi, 2010, s. 491). Olaylar arasındaki neden-sonuç ilişkilerinin belirlenmesi amacıyla yapılan birçok sosyoekonomik çalışmada incelenen değişkenlerin bazıları hasta-hasta değil, evet-hayır, başarılı-başarısız gibi iki kategorili verilerden oluşmaktadır (Baş ve Çakmak, 2012: 67). Bu anlamda bağımlı değişkenin iki veya çok kategorili verilerden oluşması halinde bağımlı değişken ile bağımsız değişkenler arasındaki neden sonuç ilişkisinin gözlemlenmesin de lojistik regresyon analizi çok önemli bir yere sahiptir (Bahadır ve Özdemir, 2013, s. 206). Bu bağımlı değişkenin kategori sayısına ve bu kategorilerin nominal olması ya da Ordinal olması durumuna göre farklı lojistik regresyon yöntemleri vardır (Alpar, 2017, s. 591).

Lojistik regresyon analizi bağımlı değişkenin içinde bulunduğu yapıya göre üç grupta ele alınmaktadır. Bağımlı değişkenin olumlu-olumsuz gibi iki düzeyli olması durumunda, İki Kategorili (Binary) Lojistik Regresyon Analizi kullanılmaktadır. Multinominal (İsimsel) Lojistik Regresyon Analizi ise ikiden fazla kategorili ve Multinominal niteliksel değişken yapısında kullanılırken, Sıralı (Ordinal) Lojistik Regresyon Analizi ise bağımlı değişken ikiden çok kategoriye sahip sıralanabilir değişken yapısında kullanılmaktadır (Alpar, 2017, s. 591; Şenel ve Alatlı, 2014, s. 36; Çağlar, Kumaş ve Moralı, 2015, s. 75).

Multinominal lojistik regresyon modelleri ikiden fazla düzeye sahip bağımlı değişken ile bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemek için kullanılan modellerdir. Bu nedenle ikiden fazla seçenek arasında seçim söz konusu olduğunda Multinominal lojistik regresyon analizi kullanılır (Baş ve Yasinoğlu, 2021, s.40; Astar, 2009, s. 72). Ancak bahsi geçen katsayılara dair herhangi bir üstünlük ya da sıralamadan bahsedilemez (Çağlar, Kumaş ve Moralı, 2015, s: 76).

$$\overset{g}{_1}(x) = \ell n\left[\frac{P(Y=1|x)}{P(Y=0|x)}\right] = \beta_{10} + \beta_{11}x_1 + \beta_{12}x_2 + \cdots + \beta_{1_p}x_p = x'\beta_1$$

$$\overset{g}{_2}(x) = \ell n\left[\frac{P(Y=2|x)}{P(Y=0|x)}\right] = \beta_{20} + \beta_{21}x_1 + \beta_{22}x_2 + \cdots + \beta_{2_p}x_p = x'\beta_2$$

biçiminde ifade edilebilmektedir (Alpar, 2017, s. 652).

Multinominal lojistik regresyon analizinde tamamlanması gereken ilk adım hangi kategorinin referans alınacağına karar verilmesi durumudur (Alpar, 2017, s. 652). Bu durumda Y bağımlı değişkeninin kategorili bir nominal değişken olduğunu ve cevap ihtimallerini gösterdiğini varsaydığımızda bu olasılıklarla bağlantılı olarak n tane bağımsız gözlem ele alındığı zaman kategorinin hepsinde ortaya çıkan gözlem sayısı Multinominal lojistik regresyon analizi dağılımını ifade eder.

Multinominal lojistik modelleri K-1 lojiti aynı anda oluşturur ve bağımlı değişkenin K-1 kategorisi ile kıyaslayabilir (Astar, 2009, s. 73). Multinominal lojistik regresyon analizinde bağımlı değişken kategorisi üzerindeki bağımsız değişkenlerin belirli bir sıralama içermeyen etkisi bir bütün olarak ele alınarak aynı zamanda araştırılmaktadır. Bu özelliğe göre Multinominal lojistik regresyon modelleri oluşabilecek tüm kategori gruplarını temsil eder ve bir kategorideki cevabı baz alarak diğerlerinin Odds Ratio oranını tanımlamaktadır. Bu analiz çeşidinde amaç her zaman en fazla faydayı sağlayabilmektir. Modellerdeki tahminler direk birimlerin özelliklerine göre yapılmaktadır.

Fayda fonksiyonu;

$$uij = \left[\sum_{r=1}^{R} \beta_{jr} x_{ir}\right] + \epsilon_{ij} = Z_{ij} + \epsilon_{ij}$$

şeklinde ifade edilir. Formülde yer alan; i: bireyi, j: seçenekleri, uij: i'inci bireyin, j'inci seçeneği seçmesi sonucunda ortaya çıkabilecek maksimum faydayı, Z_{ij} : bireylerin özelliklerinin doğrusal fonksiyonu olan deterministik kısmı, ϵ_{ij} : hata terimini simgelemektedir (Astar, 2009, s. 73-74).

Yapılan tüm tanımlamalara göre, k kategorili bağımlı değişkeninin bağımsız değişkeninin belirlenen herhangi bir değeri için k 'ıncı kategoriye düşme ihtimali π_{ij} dir. Ve X_i β'nın doğrusal fonksiyonu olarak kabul edilir. Oluşan bu durum P $(y_i = k(x_{i)}$ ile gösterildiğinde şu şekilde tanımlanır;

$$\pi_{ij} = p(y_i = k \,/\, x_i = \exp(Z_{ik}) \,/1 + \sum_{j=2}^{k} \exp\,(Z_{ij})$$

Yukarıda oluşturulan modelden yola çıkarak, Y'nin 1 değer alabilme olasılığı;

$$p(y_i = 1 \,/\, x_i = 1 \,/1 + \sum_{j=2}^{k} \exp\,(Z_{ij})$$

ve aynı zamanda bireyin j kategoriye dahil olma olasılığı;

$$p_{ij=e^{\beta^1.x_{ij}} \,/\, \sum_{t=1}^{k} e^{\beta^1.x_{it}}}$$

olarak ifade edilmektedir (Astar, 2009, s.74).

Multinominal lojistik regresyon modelinde önemli bir varsayım yer almaktadır. Bu varsayım; İlişkisiz Alternatiflerin Bağımsızlığı Olarak isimlendirilir. Modeli belirlerken verilere uygunluğunun belirlenmesi için seçenekler arasındaki bağımsızlığı inceleyen kısıtlı bir varsayımdır. Modelde sistematik yapının görünmemesi durumunda yani bu varsayımın sağlandığı durumlarda artıkların bağımsız ve sabit varyanslı olduğu varsayımına dayanır. Bu nedenle Multinominal lojistik regresyon analizinde bu varsayımın geçerliliğinin yerine getirilip getirilmediği dikkatlice kontrol edilmelidir. Bu kontrolün yapılması için Hausman-Mcfadden testi kullanılabilmektedir. Bu test ile model bağımlı değişkenlerdeki kategorilerden bir veya daha fazlası çıkarılarak kısıtlı model ile kısıtsız model kestirimleri karşılaştırılır. Test dört aşamada gerçekleştirilir; ilk önce model tüm seçenekleri içeren kısıtsız bir model olarak tahmin edilir. Ve tahmin sonucu model parametreleri (β_f) ve kovaryans matrisi (V_u) bulunur. Daha sonra bu veya daha fazla seçenek çıkartılarak oluşan kısıtlı model parametreleri (β_r) ve kovaryans matrisi (V_r) tahmin edilir. Elde edilen sonuçlar ile test istatistiği hesaplanır. Hausman-Mcfadden test istatistiği; $\chi_j^2 = (\beta_f - \beta_l)'[V_r - V_u]^{-1}(\beta_r - \beta_L$ ile hesaplanmaktadır. Son aşamada ise; Hausman test istatistiğinin değeri ki-kare dağılımı olduğu için tablo değeri ile karşılaştırılarak elde edilen

sonuca göre seçenekler arasında bağımsızlık olup olmadığına karar verilir. Hausman testinde temel hipotez "Kategoriler arasında bağımsızlık vardır" şeklinde kurulur. Bu duruma bağlı olarak temel hipotezin kabul edilmesi durumunda ikinci tahminci tutarlı ve etkin değil sonucunu verirken birinci tahminci tutarlı ve etkin bir sonuç verecektir (Astar, 2009, s. 78-79).

Multinominal lojistik regresyon modellerinde benzerlik oranı oluşturulurken bir gözlemin grup üyeliğini belirtmede iki değer alan üç değişkenden faydalanılmaktadır. Bu değişkenler;

$\sum_{0=j}^{2} y_j = 1$ Olmak üzere ise Y=0 ise $y_0 = 1, y_1 = 0, y_2 = 0$, ise

$y_0 = 0, y_1 = 1, y_2 = 0$ ve Y=2 ise $y_0 = 0, y_1 = 0, y_2 = 1$ şeklinde kodlanır. Gözlem sonuçları birbirinden bağımsız olarak elde edilmiş n hacimli örneklem için koşullu benzerlik oranı fonksiyonu;

$l(\beta) = \prod_{i=1}^{n}\left[\pi_0(x_i)^{y_{oi}}\pi_1(x_i)^{y1i}\pi_2(x_i)^{y2i}\right]$ ile ifade edilmektedir. Bu eşitliğin logaritması alınarak benzerlik oranı fonksiyonuna ulaşılmaktadır. L (β)= $\ln[j(\beta)] = \sum_{i=1}^{n} y_{1i}g_1(x_i) + y_{2i}g_2(x_i) - \ln)1 + e^{g_1x_i} + e^{g_2x_i})$. Bu eşitliğin birinci kısmi türevleri alınıp eşitlikler sıfıra eşitlenerek benzerlik oranı denklemleri bulunur. Bu denklemlerin genel gösterimi;

$\frac{\partial L(\beta)}{\partial \beta_{jk}} = \sum_{i=1}^{n} X_{ki}(y_{ji} - \pi_{ji})$ ile ifade edilmektedir (Bayram, 2015, s. 234-235).

(x_i, y_i), i= 1,2,3….n ikilisi ile gösterilen n bağımsız gözleminin var olduğu varsayıldığında burada y_i, iki sonuçlu sonuç değişkeni olarak gösterilmiş olduğunda ve x_i, i'nci birimin bağımsız değişkeninin değerini gösterecektir. Sonuç değişkeni de 0 ve 1 değerlerini bir özelliğin olup olmamasına göre almış olacağı durumunda lojistik regresyon modeli için $\pi(x) = E(Y|X)$ niceliğini veren x'e göre y'nin koşullu ortalaması yerine kullanılır ve lojistik regresyon modeli için aşağıdaki formda özel bir durum oluşur.

$$g(x) = \text{ın}\left[\frac{\pi(x)}{1 - \pi(x)} = \beta_0 \text{ ve } \beta_1 x\right]$$

Yukarıda belirtilen lojistik regresyon modelinin veri kümesine uyması için β_0 ve β_1 bilinmeyen parametreleri için bir tahmin yapılması gerekir. Bu nedenle lojistik modelde de parametrelerin tahmin edilmesi için çeşitli yöntemler ortaya atılmıştır (Ürük, 2007, s. 2).

En Çok Olabilirlik Oran Testi; Lojistik regresyon analizinde regresyon katsayılarının anlamlılığını test etmek için olabilirlik oran testinden faydalanılır. Olabilirlik oran testi gözlenen veri kümesini elde etmenin ihtimalini maksimum yapacak bilinmeyen parametrelerin değerini verir. En çok olabilirlik yöntemini uygulayabilmek için önce en çok olabilirlik fonksiyonunun oluşturulması gerekir. Fonksiyon gözlemlenen

verilerin ihtimallerini bilinmeyen parametrelerin bir fonksiyonu şeklinde açıklar. Bahsi geçen parametrelerin en çok olabilirlik tahmin edicileri bu fonksiyonu maksimum yapacak değerleri bulabilecek hali ile seçilir (Bayram, 2015, s. 217; Ürük, 2007, s. 8). En çok olabilirlik oran istatistiği; G istatistiği ile incelenir.

$\mathrm{LR} = \mathrm{G} = -2\ln\frac{\text{değişkenin dahil olmadığı modelin olabilirliği}}{\text{değişkenin dahil olduğı modelin olabilirliği}}$ şeklinde elde edilir. LR bir ki-kare dağılımına sahiptir. Serbestlik derecesi iki modelde tahmin edilen parametre sayısı arasındaki farka eşit gelmektedir (Alpar, 2017, s. 602; Bayram, 2015, s. 217). Kısaca tek bir bağımsız değişken olması durumunda öncelikli olarak sadece sabit terimin olduğu model oluşturulur. Daha sonra sabit terim ile beraber bağımsız değişkenin var olduğu model oluşturulur. Oluşturulan modellerden elde edilen iki değer arasındaki fark -2 ile çarpılarak olabilirlik oran test değeri hesaplanabilmektedir (Alpar, 2017, s. 602).

Wald İstatistiği; Örnek hacminin fazlasıyla büyük olması durumunda lojit model ile kestirimi yapılan β_i katsayılarının sıfıra eşit olduğu durumlardaki hipotezler wald istatistiği ile test edilmektedir. Yani Wald testi regresyon modelinde yer alan her bir parametrenin tek tek test edilmesinde kullanılan t değerinin lojit modeldeki karşılığıdır (Astar, 2019, s. 68). Serbestlik derecesi 1 ile asimptotik ki-kare dağılımına sahip olan Wald istatistiği;

$\mathrm{W_j} = \left[\widehat{\beta_1}\,/\widehat{\mathrm{SE}}/\hat{\beta}\,\right]^2 \sim \mathrm{X}^2$ şeklinde hesaplanır (Bayram, 2015, s. 218; Astar, 2009, s. 68).

Skor Testi; Regresyon katsayılarının anlamlılığının test edilmesinde kullanılan diğer bir test ise skor testidir. Skor testi için en çok olabilirlik tahminin hesaplanmasına gerek yoktur. Bu durumdan oluşan en büyük avantaj ise hesaplama işlemlerini fazlası ile kısaltmasıdır. Daha genel bakıldığında skor testi matris hesaplamaları gerektiren çok değişkenli istatistiki bir testtir. Skor test istatistiği $\beta_1 = 0$ hipotezi için standart normal dağılıma uymaktadır. Skor test istatistiği;

$\frac{\sum_{i=1}^{n} x_i(y_i-\bar{y})}{\sqrt{\bar{y}(1-\bar{y})\sum_{i=1}^{n}(x_i-\bar{x})^2}}$ şeklinde hesaplanmaktadır. Ancak bazı istatistik yazılımlarında olmaması araştırmacılar için bu test kullanımını sınırlamaktadır (Bayram, 2015, s. 218; Alpar, 2017, s. 603).

Modelin Uyum İyiliğinin Hesaplanması; Uyum iyiliği ölçüsü gözlenen veriler ile kestirimi yapılan modelin doğruluğunun ölçümünde yararlanılan istatistik olarak tanımlanabilir. Uyum iyiliği ölçüsü için Pearson χ^2 ve sapma istatistiğinden sıklıkla yararlanılır (Bayram, 2015, s. 219; Astar, 2009, s.71; Alpar, 2017, s.620-622). Pearson: $\chi^2 = \sum_{i=1}^{j} r_i^2$,

Sapma: $D=\sum_{i=1}^{j} d_i^2$ şeklinde hesaplanmaktadır. Lojistik regresyon analizi için doğrusal regresyon analizindeki gibi bir tek R^2 istatistiğinden bahsedilemez. Bu istatistikler Multinominal lojistik regresyon analizinde Pseudo R^2 başlığı altında Cox&SnellR^2, McFadden R^2, istatistikleri olarak yer almaktadır. Bahsi geçen bu istatistikler lojistik regresyon modeli tarafından açıklanan varyans değerlerini ifade etmektedir. Yani aslında bütün bu istatistiklerin yorumu ile doğrusal regresyon analizindeki $R^{2'}$nin yorumu aynı anlamı ifade etmektedir. Ancak Cox&Snell R^2 istatistiği üst sınır olarak 1'e ulaşamadığı için analizde her zaman diğerlerinden daha yüksek bulunur. Çünkü Nagelkerge R^2 değeri Cox&Snell R^2 değerinin yenilenmiş halidir (Bayram, 2015, s. 220).

Hosmer-Lemoshow Testi; Model uyumunun değerlendirilmesinde sıklıkla tercih edilen bir testtir. Teste dair sonucun anlamlı olmaması modelin veri uyumunu ifade etmektedir (p>a). Ancak Hosmer-Lemoshow testi örneklem hacmine duyarlı bir test istatistiği olduğu için büyük veri gruplarında anlamlı sonuçlar elde edilebilir.

Hosmer-Lemoshow testi için hipotezler;

H_0: Model veri için uygundur

H_1: Model veri için uygun değildir şeklinde kurulmaktadır (Bayram, 2015, s. 220).

Sınıflandırma Tabloları; Lojistik regresyon analizi, gözlenen sonuçların sınıflandırılması ya da gruplandırılmasında kullanılmaktadır. Gözlem sonuçlarının eldeki gruplardan birine dahil edilmesinde; $\hat{\pi}_1 = \left[\frac{1}{(1+e^{-(x_i^1.\hat{\beta}}}\right]$ olasılıkları bulunur. Bunun yanında gözlem sonuçlarından elde edilen $\hat{\pi}_1$<0.50 ise Y=0 grubuna, $\hat{\pi}_1$>0.50 ise diğer gruba dahil edilmektedir. Elde edilen sınıflandırma tablosu için köşegen değerler model tarafından sınıflandırma tablosu sayısını ifade etmektedir (Bayram, 2015, s. 221).

Veri ve modelin kullanılarak herhangi bir çıkarım yapılmadan evvel modelin genel uyumu ve modele dahil edilen her bir gözlemin modele olan katkısı incelenmelidir. Bu değerlendirmeyi yapmak Multinominal lojistik regresyon analizinde bağımlı değişkenin kategori sayısı fazla olduğu için çok zor olmaktadır. Bu konuya ilişkin önerilen yöntemler olmasına karşın bahsi geçen yöntemler yazılımlarda yer almamaktadır. Bu sebep ile baz alınan değerlendirmeler sıralı lojistik regresyon analizi ile yapılabilir (Alpar, 2017, s. 654).

Modellerin kestiriminde elde edilen kat sayılardan sadece katsayıların işaret bilgisine ulaşılır. Yorumun yapılabilmesi için risk oranı, bahis oranı (fark oranı, Odds, Ratio) ve marjinal etkilerden yararlanılır (Astar, 2009,

s. 75). Herhangi bir durum için Odds olayın gerçekleşme olasılığının(p) gerçekleşmeme olasılığına (1-P) bölünmesi ile bulunur (Astar, 2009, s. 75).

$\ln\left(\frac{P}{1-P}\right) = \beta_0 + \beta_1 X_1$ ya da $P = \frac{1}{1+e^{-(\beta_0+\beta_1 x_1)}}$ P gerçekleşmeme olasılığını, gerçekleşme olasılığında (1-P) gösterirse;

$1 - P = \frac{1}{1+e^{(\beta_0+\beta_1 x_1)}}$ buradan hareket ile aşağıdaki eşitlik yazılabilmektedir;

$\frac{P}{1-P} = \frac{1+e^{(\beta_0+\beta_1 x_1)}}{1+e^{(\beta_0+\beta_1 x_1)}} = e^{(\beta_0+\beta_1 x_1)}$ bu eşitliğinde logaritması alındığında;

$\ln = \left(\frac{P}{1-P}\right) = \beta_0 + \beta_1 X_1$ eşitliğine ulaşılmaktadır (Kalaycı, 2018, s. 280). Odds oranı ile belirlenen seçeneğe göre hesaplanan olayın olma olasılığı tam olarak bilinmediği için Odds oranının yerine risk oranında yararlanılmaktadır. Risk oranı logaritmik risk oranının ters logaritmasının alınması ile elde edilir (Astar, 2009, s. 75-76).

Modele dahil edilmesi gereken tüm değişkenler modele alındıktan sonra modelin açıklayıcı değişkenlerini açıklamadaki durumunu araştırmaya uyum iyiliği ölçüsü denmektedir. Uyum iyiliği testleri çalışmada kurulan modelin kalitesi ile ilgili bilgi edinilmesini sağlar (Astar, 2009, s. 77; Ürük, 2007, s. 45). Modellerin yorumlanmasında önemli bir ölçüt olan belirlilik katsayısı Multinominal lojistik regresyon modellerinde geçerli bir durum değildir. Bu modellerde belirlenen R^2 değeri yerine farklı istatistikler hesaplanmaktadır. Pearson χ^2 ve sapma istatistiklerinden yararlanılır. Çalışmaya uygun olan istatistik uyum ölçüsü olarak kabul edilir. Pseudo R^2 doğrusal regresyon analizinde var olan R^2 ile aynı anlama gelen ve 0 ile 1 değerleri arasında yer almaktadır. Bu istatistik sabit terim içeren modelin olabilirliğinden açıklayıcı değişkenlerin tümünün yer aldığı modelin olabilirliğinden farkının alındığı ve yine sadece sabit terim içeren modelin olabilirliğine bölünmesi ile elde edilmektedir (Bayram, 2015, s. 67-69, 219).

Pseudo $R^2 = 1 - \frac{L_1}{L_0}$ olarak ifade edilen modelde;

$L_1 =$ Modelde yer alan bütün bağımsız değişkenlerin yer aldığı olabilirlik oranı belirtmektedir.

$L_0 =$ Modelde sadece bağımsız değişkenlerin sabit terim içerdiği logaritmik olabilirlik oranını ifade etmektedir.

Model oluşturulurken hedef modelde bulunması gereken etmenlerin veya değişkenlerin belirlenmesidir. Model için değişken seçimi çalışmanın amacına göre değişkenlik gösterebilir. Hangi değişken ya da değişkenlerin

sonuç değişkenini etkilediğini belirlemek temel amaçtır (Alpar, 2017, s. 616).

Değişken sayısı az olduğu durumlarda etkileşim terimi ve doğrusal olmayan terimleri de içeren olası açıklayıcı değişkenlerin sayısı fazla olmayacağından oluşturulabilecek tüm modellerin oluşturulması önerilmektedir.

Bütün modeller içerisinden uyumu en yüksek olan model seçilir. Yüksek uyumlu modellerin belirlenmesi sürecinde; Akaike Bilgi Kriteri (AIC), Bayesci Bilgi Kriteri, Doğru Sınıflama Oranları gibi yaklaşımlardan faydalanılabilmektedir. Bu yaklaşımlar içerisinde Akaike bilgi Kriteri ve Bayesci Bilgi Kriteri değerlerinin giderek düşmesi beklenir (Alpar, 2017, s. 616).

Açıklayıcı değişkenlerin fazla olması durumunda olası modellerin sayısı da fazla olacaktır. Bu modellerin değişken seçimi için adımsal yöntemlerden yararlanılır. Adımsal yöntemler; İleriye doğru Seçim (Forward Stepwise) Yöntemi, Geriye Doğru Seçim (Backward Stepwise) Yöntemi, Adımsal Seçim Yöntemi olmak üzere üç gruba ayrılır (Alpar, 2017, s. 617; Kayaalp, Çelik Güney ve Cebeci, 2015, s. 1).

2. UYGULAMA ve BULGULAR

Geçmişten bugüne bir sistem olarak toplumun amacı yaşamasını devamlı tutabilmektir. Toplumun devamlılığını sağlayacak olan öge ise aktif olarak rol üstlenecek olan üyelerdir. Toplumu oluşturan bireylerin toplum içerisinde aktif birer rol üstlenebilmeleri için yaşlarına göre bazı sosyal ve kültürel gelişimleri gerçekleştirilmiş olmalıdırlar. Bu yaş gruplarından biri de ergen yaş grubudur. Ergenlerin sosyal ve kültürel katılımları aileleri ile yaşadıkları çevre ve içinde bulundukları demografik özelliklerle doğrudan ilişkilidir. Günümüzde de bu gibi birçok etmen ile çocukların etkilendikleri etkiler toplumdan topluma değişkenlik göstermiştir (Aral ve Gürsoy, 2013, s. 10).

Çalışmada ergenlerin (0-17 yaş) kültürel faaliyetlere katılma oranlarına göre ve sosyal ortamlarda bulunabilme durumlarına göre faaliyetlere katılma oranlarında oluşabilecek farklı etkileri Türkiye'deki yedi bölge baz alınarak Türkiye istatistik kurumu (TÜİK) başta olmak üzere birçok farkı bilimsel veri kaynağına dayandırılarak incelenmeye çalışılmıştır. Doğrudan ilişkili olan ve araştırma kapsamına giren tüm veriler 2016-2020 yıllarını kapsayarak iller bazında elde edilmiştir. Değişkenlerin belirlenmesinde konu kapsamını en iyi şekilde ortaya çıkarabilecek etkilerden oluşmasına özen gösterilmiştir. Araştırma modeline dahil edilen kategorik bağımlı değişkenin ikiden fazla olması ve oluşturulan kategoriler üzerinde hangi değişkenin etkili olduğunun

belirlenmesi amacıyla Multinominal Lojistik Regresyon Analizi kullanılmıştır.

İlk aşamada veri seti 25 bağımsız değişkenden oluşmaktadır. Çalışmada kullanılması düşünülen bağımsız değişkenler ve değişkenlerin tanımlanmaları Tablo 1'de gösterildiği gibi düzenlenmiştir.

Tablo 1. Çalışmada Kullanılan Bağımsız Değişkenler

Bağımsız Değişkenler	**Değişken ismi**
İllere Göre Toplam Hana halkı Sayısı	X_1
Çocuk Bulunan Hane halkı Sayısı	X_2
İllere Göre Gençlik Merkezleri Üye Sayısı	X_3
İl Spor Merkezleri Üye Sayısı	X_4
16-17 Yaş Grubu İllere göre Evlenen Çocuk Sayısı (K+E)	X_5
İllerin 1-17 Yaş Aldığı Çocuk Göç Sayıları (K+E)	X_6
İllerin 1-17 Yaş Verdiği Çocuk Göç Sayıları (K+E)	X_7
Genç Bağımlılık Sayısı 0-14 Yaş	X_8
İllere Göre Milli Park Sayısı	X_9
Derslik Başına Düşen Öğrenci Sayısı (ilköğretim ortaöğretim)	X_{10}
Türlere Göre Spor Kulüplerinin İl Bazında Toplam Sayıları	X_{11}
Halk Kütüphanelerindeki Kayıtlı Üye Çocuk Sayısı	X_{12}
Halk Kütüphanelerindeki Kullanıcı Üye Çocuk Sayısı	X_{13}
Tiyatro Salonlarında Oynanan Çocuk Eseri Sayısı	X_{14}
Tiyatro Salonlarında Oynanan Çocuk Eseri izleyen çocuk Sayısı	X_{15}
İllere göre İstihdam Sayısı	X_{16}
Temel İhtiyaçlarını Karşılayamadığını Beyan Eden Hanelerin Oranı	X_{17}
İllerdeki İnternet Abone Sayısı	X_{18}
Sinema ve Tiyatro İzleyici Sayısı	X_{19}
İllere göre İlköğretim Eğitim Seviyesi (ilköğretim + ortaöğretim)	X_{20}
İllere göre ortaöğretim Eğitim Seviyesi (lise ortaöğretim)	X_{21}
İllerdeki Çocuk Nüfus Sayısı	X_{22}
İllere göre Suça Sürüklenen Çocuk Sayısı	X_{23}
İllerdeki Toplam Sit Alanları Sayısı	X_{24}
İllerdeki Sinema Salonu Sayısı	X_{25}

Çalışma için yedi bölge dikkate alınarak oluşturulan bağımlı değişken ve kategorileri Tablo 1'de gösterildiği gibi kodlanmıştır.

Tablo 2. Bağımlı Değişkenin Bölgelere Göre Kod Değerleri

Bağımlı Değişken	**Kod değeri**
Marmara Bölgesi	1
Ege Bölgesi	2
Akdeniz Bölgesi	3
Karadeniz Bölgesi	4
İç Anadolu Bölgesi	5
Doğu Anadolu Bölgesi	6
Güneydoğu Anadolu Bölgesi	7

Bağımsız değişkenlerin seçiminde daha önce ergen yaş gruplarını, sosyokültürel faaliyetleri konu alan çalışmalar incelenerek konu olmuş ve bağımsız değişken olarak çalışmalara dahil edilmiş ergenlerin sosyokültürel aktivitelere katılımını açıklamaya yeterli olan değişkenler seçilmeye çalışılmıştır. Uzun süreli literatür taraması sonucunda da alan yazında önemli olarak kabul edilmiş sosyokültürel kriterlerin belirlenmesine yönelik 25 tane bağımsız değişken belirlenmiştir. Bağımsız değişkenler Türkiye içindeki tüm iller kapsamında belirlendiği için bu illerin sınıflandığı bölgeler kendi içinde yedi kategoride sınıflandırılarak bağımlı değişken olarak tanımlanmıştır. Tablo 2'de görüldüğü üzere bölgeler belli bir önem sırası olmadan birden yediye kadar kodlanmıştır.

Tablo 3. Çalışmada Kullanılan Bağımsız Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

	Sayı	**Minimum**	**Maksimum**	**Ortalama**	**Standart sapma**
İllere göre toplam hane halkı sayısı	81		4306967,00	286681,70	528919,40
Çocuk bulunan hane halkı sayısı	81	8884,00	2119185,00	139247,14	257898,34
İllere göre gençlik merkezleri üye sayısı	81	802,00	1193561,00	20653,33	132004,85
İl spor merkezleri toplam sporcu sayıları	81	995,00	244969,00	17251,55	32408,21
İller göre 16-17 yaş grubu evlenen çocuk sayısı	81	5,00	1518,00	269,23	317,31
İllerin 1-17 yaş aralığında aldığı çocuk göç sayıları	81	945,00	64895,00	6842,27	8436,22
İllerin 1-17 yaş aralığında verdiği çocuk göç sayıları	81	934,00	103410,00	6840,75	12097,97
0-14 yaş aralığı bağımlılık sayısı	81	19,00	70,70	34,62	11,15

İllere göre milli park sayısı	81	0,00	5,00	0,59	0,87
Derslik başına düşen öğrenci sayısı	81	24,00	58,00	39,46	7,25
Türlere göre spor kulüplerinin il bazında toplam sayıları	81	27,00	1641,00	154,86	220,47
Halk kütüphanelerinde kayıtlı üye çocuk sayısı	81	774,00	43343,00	11370,93	8467,31
Halk kütüphanelerindeki kullanıcı çocuk sayısı	81	5818,00	785196,00	137207,93	118168,38
Tiyatro salonlarında oynanan çocuk eseri sayısı	81	0,00	3990,00	149,92	509,30
Tiyatro salonlarında oynanan çocuk eseri izleyen çocuk sayısı	81	0,00	799631,00	28143,24	95278,07
İllere göre istihdam sayısı	81	627923,60	1334902,34	1042830,58	140693,67
Temel ihtiyaçlarını karşılayamadığını beyan eden hanelerin oranı (%)	81	740859,50	1694038,50	1156909,7825	231774,19
İllerdeki internet abone sayısı	81	49691,80	399793,09	192967,0193	84214,09
Sinema ve tiyatro izleyici sayı	81	6776,15	3329350,33	988230,95	761479,14
İllere göre ilköğretim eğitim seviyesi	81	16491,00	2958515,00	218487,1728	361078,32
İllere göre ortaöğretim eğitim seviyesi	81	30692,00	6855850,00	484039,7407	951900,72
İllerdeki çocuk nüfus sayısı	77	14452,00	3960458,00	286956,7403	495976,96
İllere göre suça sürüklenen çocuk sayısı	81	11293,59	158110,26	53790,9509	26747,24
İllerdeki toplam sit alanları sayısı	81	5,00	1037,00	252,5309	242,43
İlerdeki sinema salonu sayısı	81	0,00	845,00	33,0988	97,64

Çalışmada kullanılan bağımsız değişkenlere ait sayısal veriler özet olarak incelenmiş ve Tablo 3.'de gösterilmiştir.

Bağımsız değişkenler ve bölgelere göre bağımsız değişkenlerin tanımlayıcı istatistiklerine bakılmıştır. Veri setini oluşturan değişkenlerin Multinominal lojistik regresyona uygun olup olmadığın belirleyebilmek ve bağımlı değişkenin üzerindeki etkileri en iyi ortaya koyacak değişkenleri tespit edebilmek amacıyla model dahilindeki tüm değişkelere Ki-kare Bağımsızlık testi uygulanmıştır. Bu kritere ek olarak bağımsız değişkenlerin Wald (vıf) değerlerine bakılmıştır. Bu istatistiki analizler sonucunda 25 değişken ile başlatılan model bağımlı değişkeni en iyi açıklayabilecek olan 5 değişkenin tespiti ile final modeli oluşturularak devam edilmiştir. Analiz için uygunluğu tespit edilen 5 bağımsız değişken aşağıda Tablo 4.'de belirtilmiştir.

Tablo 4. Çalışmada Analize Anlamlı Olarak Dahil Edilen Bağımsız Değişkenler

Bağımsız Değişkenler	**Değişken İsmi**
0-14 yaş aralığı bağımlılık sayısı	X_8
Derslik Başına Düşen Öğrenci Sayısı	X_{10}
İllere Göre İstihdam Sayısı	X_{16}
Temel İhtiyaçlarını Karşılayamadığını Beyan Eden Hanelerin Oranı	X_{17}
İllere Göre Toplam Sit alanı	X_{24}

Değişkenleri analize dahil ederken en az bilgi kaybı hedeflendiğinden, en çok bilgi veren model için Forwad Stepwise (adım adım ileri) seçim yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem ayrıca hangi değişkenlerin analizden çıkarılması gerektiği hususunda da en keskin bilgiyi de sağlamıştır. Çünkü, Forwad Stepwise yönteminde bağımsız değişkenler ilk değişkenden son değişkene kadar sırası ile ilave edilerek model değerlendirilir. Eğer eklenen değişken modele katkı sağlıyorsa o değişkende model durarak ardındaki değişkeni eklemeye başlar ve bu döngü son değişkene kadar devam eder. Değişkenlerin tamamı bu şekilde test edilerek en az bilgi kaybı hedeflenerek ve modele önemli derecede katkı sağlayan değişkenler ile model açıklanmış olur (Baş, 2010, s. 124). Çalışmada kullanılan değişkenler ile bölgeleri modellemek için Forward Stepwise yaklaşımı ile Multinominal Lojistik Regresyon analizi uygulanmıştır.

Tablo 5. Multinominal Lojistik Regresyon Analizi Model Anlamlılık Test Sonuçları

Adımlar	**Değişkenler**	**Akaike Bilgi Kriteri**	**Bayesci Bilgi Kriteri**	**Ki-Kare**	**Anlamlılık düzeyi**
0.Adım	Sabit	319,350	333,717		
1.Adım	0-14 yaş aralığı bağımlılık sayısı	259,938	288,671	71,413	,000*
2.Adım	İllerdeki toplam sit alanı sayısı	224,701	267,801	47,237	,000*

3.Adım	Derslik başına düşen öğrenci sayısı	203,718	261,185	32,983	,000*
4.adım	İllerin istihdam sayıları				
5. adım	Temel ihtiyaçlarını karşılayamadığını beyan eden	191,402	263,236	24,316	,000*
Final Model	Hanelerin sayısı	184,179	112,179	19,224	,004
	Temel ihtiyaçlarını karşılayamadığını beyan Hanelerin sayısı				
*p<0,05	Final Model İçin Model Uyumu	184,179	112,179	195,172	,000*

Bu yöntem sonucunda anlamsız değişkenlerin diğer değişkenler ve model üzerindeki etkisinin kaldırılması için anlamsız olan değişkenler modelden çıkartılıp yeniden analiz yapılmıştır ve Tablo 5'de gösterildiği üzere final model elde edilmiştir. Marmara bölgesi referans grubu olarak ele alınmıştır. Tüm değişkenleri içeren analiz yapıldığında bazı değişkenlerin modelde istatistiksel olarak anlamsız olduğu saptanmıştır. Son adımdaki modelin elde edilebilmesi için Forward Stepwise yöntemi 5 adım oluşturmuştur.

Tablo 5'de model seçiminde yardımcı olarak kullanılan Akaike Bilgi Kriteri ve Bayesci Bilgi Kriteri istatistikleri ve model anlamlılığı testi gösterilmiştir. Her bir anlamlı yeni değişken modele eklendiğinde ölçülemeyen bilgi miktarının istatistiğini veren ABK ve BBK istatistiklerinin düştüğü, yani eklenen yeni değişkenin modele bilgi verdiği gözlenmiştir. Aynı zamanda bu değişkenlerin modele olan katkılarının istatistiksel olarak anlamlılıkları da test edilmiş ve ($p<0,05$) anlamlı oldukları görülmüştür. Tüm anlamlı değişkenlerin olduğu final modelden elde edilen bilginin başka bir deyişle bağımlı değişken ile bağımsız değişkenler arasındaki ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu ortaya çıkartılmıştır (χ^2=195,172 ve p=,000).

Tablo 6. Uyum İyiliği ve Pseudo R-Kare Değerleri Tablosu

Uyum İyiliği				**Pseudo R-Kare**	
	Ki-Kare Değeri	Serbestlik Derecesi	Anlamlılık Değeri	Cox & Snell	0, 910
Pearson	234,402	450	000	Nagelkerke	0,931
Sapma	112,1797	450	1,000	Mcfadden	0,635

Modelin veri ile uyumunun testinde Uyum İyiliği İstatistikleri olan Pearson ve Deviance istatistikleri Tablo 6'da gösterilmiştir. Tabloya göre, analiz sonucunda Pearson değerinin 0,05'ten küçük ve Deviance değerinin 0,05'ten büyük olması varsayımları karşılandığı için veri ile kurulan modelin uyumlu olduğu söylenebilir. Son olarak modelde bulunan bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkendeki değişimin açıklama oranı olarak Cox and Snell ve Nagelkerke istatistikleri Tablo 6'da verilmiştir. Bu

istatistikler model tarafından açıklanan varyansı ifade etmekle birlikte doğrusal regresyon analizinde olduğu gibi tam olarak doğru sonucu yansıtmamaktadır. Ancak iki değerinde %90'dan büyük bir açıklama oranı vermesi bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken bölgeler üzerindeki değişimini yüksek oranda açıklanabildiğini göstermektedir.

Tablo 7. Multinominal Lojistik Regresyon Modeli parametre tahminleri

	*p<0,05 ve Referans grubu Marmara Bölgesi					Güven Aralığı	
Bölgeler	**Değişkenler**	**B**	**Wald**	**Anlamlılık değeri**	**Odds Oranı Exp(B)**	**Alt Sınır**	**Üst Sınır**
Ege Bölgesi	Sabit	-33,255	2,728	,099			
	0-14 yaş aralığı bağımlılık sayısı	,718	3,059	,080	2,051	,917	4,587
	Derslik başına düşen öğrenci sayısı	-,777	6,120	,013	,460	,248	,851
	İllere Göre İstihdam Sayısı	,000	6,600	,0,10	1,000	1,000	1,000
	Temel ihtiyaçlarını karşılayamadığını beyan eden hanelerin sayısı	,000	1,399	,237	1,000	1,000	1,000
	İllerdeki toplam sit alanı sayısı	,024	11,334	,001	1,024	1,010	1,038
Akdeniz Bölgesi	Sabit	-27,918	3,242	,0,72*			
	0-14 yaş aralığı bağımlılık sayısı	,990	7,731	0,05*	2,692	1,339	5,410
	Derslik başına düşen öğrenci sayısı	-,559	,4,971	,026*	,572	,349	935
	İllere Göre İstihdam Sayısı	,000	1,731	,188*	1,000	1,000	1,000
	Temel ihtiyaçlarını karşılayamadığını beyan eden hanelerin sayısı	,000	,175	,676*	1,000	1,000	1,000
	İllerdeki toplam sit alanı	,013	5,669	,017	1,014	1,002	1,025
Karadeniz Bölgesi	Sabit	-3,403	,105	,746			
	0-14 yaş aralığı bağımlılık sayısı	,307	1,509	,219	1,359	,833	2,216
	Derslik başına düşen öğrenci sayısı	-,417	4,002	045,	,659	,438	992
	İllere Göre İstihdam Sayısı	,000	,501	,479	1,000	1,000	1,000
	Temel ihtiyaçlarını karşılayamadığını	,000	1,676	,195	1,000	1,000	1,000
		-,002	,218	,641	,998	,988	1,007

	beyan eden hanelerin sayısı İllere göre toplam sit alanı						
İç Anadolu Bölgesi	Sabit	1,607	,013	,909			
	0-14 yaş aralığı bağımlılık sayısı	1,157	11,633	,001	3,180	1,636	6,182
	Derslik başına düşen öğrenci sayısı	-,947	12,467	,000	,388	,229	,656
	İllere Göre İstihdam Sayısı	,000	,000	,986*	1,000	1,000	1,000
	Temel ihtiyaçlarını karşılayamadığını beyan eden hanelerin sayısı	,000	,373	,541*	1,000	1,000	1,000
	İllere göre toplam sit alanı	,017	8,513	,004	1,017	1,006	1,029
Doğu Anadolu Bölgesi	Sabit	-73,365	7,938	,005			
	0-14 yaş aralığı bağımlılık sayısı	1,557	12,660	,000*	4,745	2,012	11,186
	Derslik başına düşen öğrenci sayısı	-,982	11,295	,001	,374	,211	,664
	İllere Göre İstihdam Sayısı	,000	6,584	,010*	1,000	1,000	1,000
	Temel ihtiyaçlarını karşılayamadığını beyan eden hanelerin sayısı	,000	8,320	,004	1,000	1,000	1,000
	İllere göre toplam sit alanı	-,021	3,120	0,77	,979	,957	1,002
Güneydoğu Anadolu Bölgesi	Sabit	-54,720	5,131	,024*			
	0-14 yaş aralığı bağımlılık sayısı	1,416	11,519	,001	4,120	1,819	9,331
	Derslik başına düşen öğrenci sayısı	-,795	7,026	,008	,452	,251	,813
	İllere Göre İstihdam Sayısı	,000	1,626	,202*	1,000	1,000	1,000
	Temel ihtiyaçlarını karşılayamadığını beyan eden hanelerin sayısı	,000	3,391	,066	1,000	1,000	1,000
	İllere göre toplam sit alanları	,004	,235	,628	1,004	,987	1,022

Tablo 7'de analiz sonucunda belirlenen modele ait parametre tahminleri görülmektedir. Modelde bağımlı değişken olarak belirlediğimiz bölgeler yedi kategoriden oluştuğu için 6 adet farklı model sonucu görülmektedir. Yapılan analiz sonucunda 5 bağımsız değişkenin bölgeler üzerinde %5 ve %10 göre değerlendirilerek istatistiksel olarak anlamlı etkileri olduğu belirlenmiştir. Modelde bağımlı değişken olarak

belirlediğimiz yedi kategoriden oluşan bölgeler için referans kategorisi Marmara Bölgesi tanımlanmış ve kurulan altı model kendi içinde anlamlı çıkan beş değişken ile referans kategorisine göre karşılaştırılmıştır.

Tablo 7'ye göre, Ege bölgesi kategorisinde "0-14 yaş aralığı bağımlılık sayısı", "Derslik başına düşen öğrenci sayısı", "İllere göre istihdam sayısı" ve "İllere göre toplam sit alanı sayısı" değişkenlerinin model için istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir. "İllere göre istihdam sayısı" değişkenin Odds Oranı 1 olarak bulunmuştur. Modelde anlamlı olsa bile Odds oranı 1 olduğu için Ege bölgesinin "İllere göre istihdam sayısı" açısından Marmara bölgesinden farklı olmadığı söylenebilir. "0-14 yaş aralığı bağımlılık sayısı" değişkenin Odds Oranı 2,051 olarak hesaplanmıştır. "0-14 yaş aralığı bağımlılık sayısı" değişkeni bir birim arttığında Ege bölgesinin olma olasılığı Marmara bölgesine göre 2,051 kat daha fazladır. "İllere göre toplam sit alanı sayısı" değişkenin Odds Oranı 1,024 olarak hesaplanmıştır. "İllere göre toplam sit alanı sayısı" değişkeni bir birim arttığında Ege bölgesinin olma olasılığı Marmara bölgesine göre 1,024 kat, daha fazladır. "Derslik başına düşen öğrenci sayısı" değişkenin Odds Oranı 0,460 olarak hesaplanmıştır. Ve Ege Bölgesi üzerinde 0,460 azaltıcı etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Yani bu değişken Ege bölgesinde daha az etkeni olan bir değişken olarak hissedilmiştir. "0-14 yaş aralığı bağımlılık sayısı" değişkeni bir birim arttığında Marmara bölgesinin olma olasılığı Ege bölgesine göre 2,173 (1/,460) kat daha fazladır.

Akdeniz bölgesi kategorisinde istatiksel olarak anlamlı olan bağımsız değişkenler referans kategorisi Marmara bölgesine göre değerlendirildiğinde "illere göre istihdam sayısı" ve "Temel İhtiyaçlarını karşılayamadıklarını beyan eden hanelerin sayısı" değişkenlerinin etkisinin olmadığı görülmüştür. "0-14 yaş aralığı bağımlılık sayısı", "Derslik başına düşen öğrenci sayısı" ve "İllerdeki toplam sit alanı "değişkenlerinin model için istatistiksel olarak anlamlı olduğu bulunmuştur. "0-14 yaş aralığı bağımlılık sayısı" değişkenin Odds Oranı 2,692 olarak hesaplanmıştır. "0-14 yaş aralığı bağımlılık sayısı" değişkeni bir birim arttığında Akdeniz bölgesinin olma olasılığı Marmara bölgesine göre 2,692kat daha fazladır. "İllerdeki toplam sit alanı sayısı" değişkenin Odds Oranı 1.014 olarak hesaplanmıştır. "İllerdeki toplam sit alanı sayısı" değişkeni bir birim arttığında Akdeniz Bölgesinin olma olasılığı Marmara Bölgesine göre 1,014 kat daha fazladır. "Derslik başına düşen öğrenci sayısı" değişkenin Odds Oranı 0,572 olarak hesaplanmıştır. Akdeniz bölgesi için az bir etkiye sahip olduğu anlaşılmaktadır. "0-14 yaş aralığı bağımlılık sayısı" değişkeni bir birim arttığında Marmara bölgesinin olma olasılığı Akdeniz bölgesine göre 1,748 (1/0,572) kat daha fazladır.

Karadeniz bölgesi kategorisinde sadece "Derslik başına düşen öğrenci sayısı" değişkeni modelde istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur.

“Derslik başına düşen öğrenci sayısı” değişkenin Odds Oranı 0,659 olarak hesaplanmıştır. Odds Oranı birden düşük olduğu için Karadeniz Bölgesi için 0,659 kat azaltıcı etkiye sahip olduğu hissedilmiştir.

İç Anadolu bölgesi kategorisinde “0-14 yaş aralığı bağımlılık sayısı”, “Derslik başına düşen öğrenci sayısı” ve “illerdeki toplam sit alanı sayısı” değişkenlerinin model için istatistiksel olarak anlamlı olduğu bulunmuştur. “0-14 yaş aralığı bağımlılık sayısı” değişkenin Odds Oranı 3,180 olarak hesaplanmıştır. “0-14 yaş aralığı bağımlılık sayısı” değişkeni bir birim arttığında İç Anadolu bölgesinin olma olasılığı Marmara bölgesine göre 3,180 kat daha fazladır. “İllerdeki toplam sit alanı sayısı” değişkenin Odds Oranı 1.017 olarak hesaplanmıştır. İllerdeki toplam sit alanı sayısı” değişkeni bir birim arttığında Akdeniz Bölgesinin olma olasılığı Marmara Bölgesine göre 1,017 kat daha fazladır. “Derslik başına düşen öğrenci sayısı” değişkenin Odds Oranı 0,388 olarak hesaplanmıştır. Bu bölge için az bir etkiye sahiptir. “0-14 yaş aralığı bağımlılık sayısı” değişkeni bir birim arttığında Marmara bölgesinin olma olasılığı İç Anadolu bölgesine göre 2,577 (1/,388) kat daha fazladır.

Doğu Anadolu bölgesi kategorisinde “İllere göre istihdam sayısı”, “0-14 yaş aralığı bağımlılık sayısı”, “Derslik başına düşen öğrenci sayısı” “Temel ihtiyaçlarını karşılayamadığını beyan eden hanelerin sayısı” ve “İllere göre toplam sit alanı sayısı” değişkenlerinin model için istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir. “İllere göre istidam sayısı” ve “Temel ihtiyaçlarını karşılayamadığını beyan eden hanelerin sayısı” değişkenlerinin Odds Oranı 1 olarak hesaplanmıştır ve bu yüzden modelde etkisiz olduğu söylenebilir. “0-14 yaş aralığı bağımlılık sayısı” değişkenin Odds Oranı 4,745 olarak hesaplanmıştır. “0-14 yaş aralığı bağımlılık sayısı” değişkeni bir birim arttığında Doğu Anadolu bölgesinin olma olasılığı Marmara bölgesine göre 4,745 kat daha fazladır. “Derslik başına düşen öğrenci sayısı” değişkenin Odds Oranı 0,374, ve “İllere göre toplam sit alanı sayısı” değişkenin Odds oranı 0,979 olarak hesaplanmıştır. “0-14 yaş aralığı bağımlılık sayısı” değişkeni bir birim arttığında Marmara bölgesinin olma olasılığı Doğu Anadolu bölgesine göre 2,673 (1/0,374) kat daha fazladır.

Güney Doğu Anadolu bölgesi kategorisinde “0-14 yaş aralığı bağımlılık sayısı” “Derslik başına düşen öğrenci sayısı” ve “Temel ihtiyaçlarını karşılayamadığını beyan eden hanelerin sayısı” değişkenleri model için istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir. “Temel ihtiyaçlarını karşılayamadığını beyan eden hanelerin sayısı” değişkeninin Odds Oranı 1 olarak bulunmuştur. Modelde anlamlı olsa bile Odds oranı 1 olduğu için Güney Doğu Anadolu bölgesinin “Temel ihtiyaçlarını karşılayamadığını beyan eden hanelerin sayısı” açısından Marmara bölgesinden farklı olmadığı söylenebilir. “0-14 yaş aralığı bağımlılık sayısı” değişkenin Odds Oranı 4.120 olarak hesaplanmıştır. “0-14 yaş

aralığı bağımlılık sayısı" değişkeni bir birim arttığında Güney Doğu Anadolu bölgesinin olma olasılığı Marmara bölgesine göre 4.120 kat daha fazladır. "Derslik başına düşen öğrenci sayısı" değişkenin Odds Oranı 0,452olarak hesaplanmıştır. Bu bölge için az bir etkiye sahiptir. "0-14 yaş aralığı bağımlılık sayısı" değişkeni bir birim arttığında Marmara bölgesinin olma olasılığı Güney Doğu Anadolu bölgesine göre 2,212 (1/0,452) kat daha fazladır.

Analiz sonucuna göre, bölgeler üzerinde etki olan kriterlerin öngörülmesinde belirlenen sınıflandırma tablosu Tablo 8.'de görüldüğü gibi oluşturulmuştur.

Tablo 8. Multinominal Lojistik Regresyon Analizi Sınıflandırma Tablosu

	ÖNGÖRÜLEN							
GÖZLENEN	**Marmara Bölgesi**	**Ege Bölgesi**	**Akdeniz Bölgesi**	**Karadeniz Bölgesi**	**İç Bölgesi**	**Doğu Anadolu Bölgesi**	**Güney Doğu Anadolu Bölgesi**	**YÜZDE**
Marmara Bölgesi	7	0	0	4	0	0	0	63,6
Ege Bölgesi	1	6	1	0	0	0	0	75,0
Akdeniz Bölgesi	0	3	5	0	0	0	0	62,5
Karadeniz Bölgesi	2	0	0	13	2	1	0	72,2
İç Anadolu Bölgesi	1	0	0	1	11	0	0	84,6
Doğu Anadolu Bölgesi	0	0	0	3	0	11	1	73,3
Güney Doğu Anadolu Bölgesi	0	0	0	0	0	1	7	87,5
YÜZDE	13,6	11,1	7,4	25,9	16,0	16,0	9,9	74,1

Tablo 8 incelendiğinde, sosyokültürel faaliyet kriterleri göz önüne alındığında, bazı bölgelerin kendi özellikleri dahilinde davrandıkları ve bazı durumlarda farklı bölge özelliklerini gösterdikleri görülmektedir. Marmara bölgesi % 63,6 oranında kendi bölgesine ait kriterler çerçevesinde kendi özelliklerini gösterirken, %13,6 oranında tüm bölgelere ait illere göre Marmara bölgesi özelliği gösterdiği anlaşılmaktadır. Ege bölgesinde bulunan iller incelendiğinde kendi bölge özelliklerini gösterme olasılıkları %75,0 iken tüm bölgelerdeki illere göre Ege bölgesi özelliklerini taşıması %11,1 olarak bulunmuştur.

Aynı biçimde diğer bölgelerde kendi iç özelliklerinde ve tüm iller çerçevesinde yorumlanabilr. Genel olarak Multinominal lojistik regresyon analizi sınıflandırma tablosu sonuçlarını incelediğimizde, tüm bölgeler için %74,1 oranında doğru sınıflandırma yüzdesinin olduğu görülmektedir. Elde edilen bu sonuç sosyal bilimler alanında yapılan çalışmalarda iyi bir sonuç olarak değerlendirilebilir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Toplum, içinde var olan her bireyi dünyaya gelmelerinden itibaren şekillendiren bir el olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu evre çevresel konuların etkileşimi ve tepkimesiyle mümkün olmaktadır. Bu nedenle bireyler doğdukları andan itibaren çevreleri ile sürekli etkileşim halindedirler. Çocuk da dünyaya ailesi ve ailesinin içinde yaşadığı toplumun bir parçası olarak gelmektedir. Bu nedenle çocuklar da toplum içerisinde, aile içinde ya da dışında bulundukları ortamlarda içsel ve dışsal birçok farklı etkiden doğrudan etkilenirler. İçinde bulundukları bu süreçteki kültürün örüntüleri ile kendilerine bir rol benimsemek durumunda kalırlar. Dolayısıyla çocuklarda sosyalleşme de bu sürecin en önemli bileşenlerden biri olmaktadır. Bulundukları toplum, aile ortamları, ailenin hayat standartları gibi birçok etki bu süreci önemli ölçüde etkilemektedir. (Aral ve Gürsoy, 2013, s. 17-51, 107-123).

On yedi ve altı yaş grubu olarak isimlendirilen ergen grubunun ilk sosyal yaşam çevresini ailesi oluşturmaktadır. Bu yaş grubu için tanımladığımız çocukluk evresi birçok uzmana göre farklı adlandırmalar ile karşımıza çıkmaktadır. S. Freud "Bilinçaltı bu döneme damga vurur" der. J. Piaget ise bireysel süreçlere göz çevirir. Kim olursa olsun biliyoruz ki somuttan soyuta geçiş toplumdan bireysele sıyırılış bu dönemdedir. Bu nedenle çok önemli bir süreç içerisinde yer almaktadır. Aile yapısındaki durumlar ile sosyal yaşamdaki çevresel faktörler bu dönemde çocuklar üzerinde çok etkili olmaktadır. Çünkü çocuk dünyaya geldiği an itibariyle yaşamını ailesi ile sürdürmek zorundadır. Sorgulama, araştırma, yerine koyma, yeniden sorgulama, tez-antitez yani sentezi oluşturma çabası ortaya çıkmaktadır. Bu sorgulamanın en masum ve faktör sayısı fazla olanı ergen grubunu oluşturmaktadır. Bir günde sorguladıkları soru sayısının birçok yetişkinin bir yılda düşünemeyeceği kadarına eşit olduğu bilinmektedir. Bu sorular ve cevaplar onların etkilendikleri kültürel çevreyi bir çerçeve farkıyla ileriye taşımaktadır. Etkileşim artıkça sosyalleşme artacak ve domino etkisiyle her öğrenilen sonrakini etkileyen bir döngüye dönüşebilecektir. Bu nedenle Aile yapısındaki kardeş sayısı, ölüm, boşanma, ailenin sosyodemografik durumu bireylerin yaşam ölçüleri, var oldukları coğrafya ve toplumlarda başka sonuçları ortaya koyacaktır (Aslan, 2002, s. 1).

Kısaca özetlemek gerekirse Sosyalleşme kavramı özellikle ergen grup dahilindeki çocukların kişiliğinin belirlenmesinde önemli bir olguyu oluşturmaktadır. Çünkü sosyal aktiviteler ergen yaş grubuna özgüven duygusunu aşılamaktadır. Katılım sağladıkları kültürel ve sosyal her aktivite onların davranışlarında hayat bulmaktadır. Gelişen sosyokültürel dinamikleri onların çevreleri ile bağ kurma, farklı bakış açıları ile bakabilme yetilerini artırarak daha girişken bireyler haline gelmelerini sağlamaktadır. Bu süreç içerisinde en büyük pay pek çok tecrübeyi ve bilgiyi çocuğa ileten ve sosyalleşme sürecinde büyük bir rolü olan aile ve çevresine düşmektedir. Dolayısıyla aile yapısının bulunduğu topluma, coğrafyaya göre de bu farklılıklar oluşmakta aile yapısı şekillenerek çocuğun ilerleyeceği yolu belirlenmektedir.

Çalışmanın amacı bu bağlamda, Türkiye'deki yedi bölgenin baz alınması ile çocukların kültürel faaliyetlere katılma, sosyal aktivitelerde bulunabilme durumlarını yaşadıkları coğrafi bölgelere, içinde bulundukları demografik özelliklere kadar birçok farklı etki ile karşılaştırılarak araştırılmasıdır. Araştırma modeli için değişkenler oluşturulurken değişken seçiminde ulaşılabilir ve güvenilir olmasına dikkat edilerek geniş bir yazın tarama çalışması yapılmıştır. Modele dahil edilen kategorik bağımlı değişkenin ikiden fazla olması ve oluşturulan kategoriler üzerinde hangi değişkenlerin etkili olduğunun belirlenmesi amacıyla Multinominal Lojistik Regresyon Analizi kullanılmıştır. Model için belirlenen istatistiki analizlerin tümü SPSS 25.0 paket programında yapılmıştır. Çalışmada bağımsız değişken olarak çocukların sosyo-kültürel faaliyetlere katılımını etkileyebilecek olan kriterler, aralarındaki ilişkiyi ölçmeye yönelik bağımlı değişken olarak ise belirlenen coğrafi bölgeler kategorik olarak düzenlenerek esas alınmıştır. Çalışma için uygulamada belirlenen bağımlı değişkenin yedi kategori içerisinden Marmara Bölgesi referans kategorisi olarak belirlenmiştir. Geriye kalan bağımlı değişkenin altı kategorisi referans kategorisine göre incelenmiştir.

Analiz sonucuna göre uyum iyiliği ve model uyum bilgisi istatistik değerleri modelin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermiştir. Tablo 8'de görüldüğü üzere kategorilere göre ilişkilendirilen bağımsız değişkenlere uygulanan Multinominal lojistik regresyon analizi sonucunda oluşan genel doğru sınıflandırma yüzdesi %74,1 olarak iyi bir başarı yüzdesi belirlenmiştir.

Sonuçta elde edilen parametre tahminlerine göre, Ege bölgesi için "Temel ihtiyaçlarını karşılayamadığını beyan eden hanelerin sayısı" değişkeni etkisiz çıkmış olup kalan dört değişkenin bölgedeki çocukların sosyal yaşama katılımı yönünde bazı durumlarda azaltıcı ve arttırıcı yönde etkili olduğu tespit edilmiştir. Akdeniz ve İç Anadolu bölgesi için de "temel ihtiyaçlarını karşılayamadığını beyan eden hanelerin sayısı" ve "İl istihdam sayısı" değişkenleri etkisiz çıkmış olup kalan üç değişkenin bu

bölgeler üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir. Doğu Anadolu bölgesini incelediğimiz zaman tüm değişkenlerin İstatistiksel olarak anlamlı çıktığını yani bu bölgedeki çocukların sosyal yaşama katılımında oldukça etkili olduğu tespit edilirken, Güneydoğu Bölgesinde "il istihdam sayısı" ve "İllerdeki toplam sit alanı sayısı" değişkenleri etkisiz çıkmış olup diğer üç değişken istatistiksel olarak bu bölge için etkili çıkmıştır. Genel olarak baktığımız zaman Doğu Anadolu bölgesi dışında tüm bölgelerde temel ihtiyaçlarını karşılayamama durumu etkisiz çıkmıştır yani bu bölgelerdeki ailelerde çocukları sosyal yaşama kaynaştırma ihtimali daha yüksektir. Karadeniz bölgesinde etkili çıkan tek değişkenin "Derslik başına düşen öğrenci sayısı "olması bu bölgenin coğrafik konumundan kaynaklı olabileceğini göstermektedir. Doğu Anadolu bölgesinde tüm değişkenlerin anlamlı bir etkiye sahip olması o bölgenin ekonomik ve kültürel anlamda daha fazla geliştirilmesi gerektiğini göstermektedir. Bölgedeki bir ailedeki çocuk nüfusunun fazla olması, aile bireylerinin istihdamlarının eksik kalması, ailelerin başta temel ihtiyaçları karşılamamalarındaki zorlukları, coğrafi özelliklerin ve eğitim seviyesinin getirdiği dezavantajlardan dolayı çocukların sosyal yaşamdaki yerinin diğer bölgelere göre daha az olduğunu göstermektedir. 0-17 yaş bağımlılık oranı değişkeni iş gücüne katılmak zorunda olan çocukları temsil etmektedir. Ülkemizde iş gücüne katılımı tespit edilen %23,4 'ü erkek, %8,6'sı kız olmak üzere genel toplamda %16,4 oranında çocuk bulunmaktadır. Çalışma içerisinde de bu değişken her grupta etkili çıkarak çocukların sosyal faaliyetlere katılma ihtimallerini azaltıcı etkide olduğu tespit edilmiştir.

Model içinde anlamlı olmayan değişkenlerin tüm bölgeler açısından incelendiğinde, Ülkemizdeki ergen grubu için ele alınan sosyal yaşam aktivitelerinin ne kadar geri plana atıldığının bir göstergesi olabildiği düşünülmektedir. Çalışamaya genel çerçeveden bakıldığında görülüyor ki, elde edilen sonuçlar aslında daha önce yapılan akademik tüm çalışmalar ve uzman tespiti yapılmış araştırmalardan farklı olmadığı görülmüştür.

Çalışmada tüm illerdeki çocuk nüfus sayısı, İllere göre eğitim seviyesi, hane halkı toplam sayısı, suça sürüklenen çocuk sayısı anlamlı çıkmamıştır. Öte yandan anlamlı çıkanlar ise bu saydıklarımızın ya nedenleridir ya sonuçları olarak düşünülmektedir. Eğitim, sağlık, nüfus sayısı, ülkenin doğusunda tamamen patolojik sebeplerle ilişkiliyken batısında ise ekonomi ve istihdamla ilişkili olduğu düşünülmektedir. Türkiye'nin Batısında ise bu oranın yüksek olması istihdam ve ekonomi temelli göçlerle ilişkili olabileceği düşünülmektedir. Yeterli iletişim kurulmayan bir aile yapısında suç çocuk için bir suç değil anlamlı olma ve kanıtlama dürtüsüyle gerçekleşmektedir. Doğu illerinde çekirdek aile ve büyük aile bir arada yaşadığından anne ve babanın çocuklarını sevmesi ayıp olarak karşılanır ve bu da uçurumu derinleştirmektedir. Çocuk aileden koparak dış dünyada suç işlemeye hazır bir hale gelebilmektedir. Bunun

sebebi iletişimsizlik olmakla birlikte kalabalık, sanayileşme, göç ve benzeri olasılıklardır. Halk kütüphanesindeki kayıtlı çocuk ve materyal kullanan çocuk sayılarının anlamsızlığı, eğitimle birlikte somuttan çok soyuta dönük teknolojik kitaplara yönelmekle ilgili olduğu düşünülmektedir. Günümüzde de çok sık bahsedilen z kuşağının teknoloji ile eş zamanlı bir döneme denk gelmesi bunu tetikleyen nedenler olabilmektedir. Ulaşmak istedikleri bilgilere tek tıkla ulaşarak kütüphaneye gitmek gibi zaten zor edinilen bu aktiviteyi iyice çıkmaza sokmuştur. Bir başka boyut teknoloji ve sosyalleşme kavramlarıdır. Bu gibi nedenler bu değişkenin anlamsızlığını açıklarken yakın zamanda da kütüphaneye gitmek gibi davranışların git gide azalacağının da sinyallerini bizlere vermektedir. Teknoloji ve sosyalleşme kavramlarının birbiri ile iç içe geçmiş olması birbirini tanımayan özdenetimden yoksun bireyleri oluşturmaktadır.

17 yaş ve altı sinema ve tiyatro verilerinin tüm bölgelerde anlamsız çıkması aslında, hem ülke genelinde en temel kültürel faaliyetin bile belli bir düzeyin altında olduğunu hem de büyük ölçüde teknolojik nedenlere bağlı olduğunu göstermektedir. Filmlerin her evde istenilen saatte ve daha uygun paketlerle izlenebileceği sanal uygulamalar hem ekonomik yönden hem de rahatlık ve kolay ulaşılabilirlik açısından daha cazip gelebilmektedir. Bahsedilen değişkenlerin anlamsız çıkması çalışma içinde detaylandırdığımız gibi birçok farklı etkiye bağlı olarak değiştiği görülmektedir. Bu gibi kısıtlar çocukların sosyal yaşamda aktif olmasını engellemektedir. Bu sonuçları etkiyen faktörler incelendiğinde ebeveyn, aile yaşam koşulları ve demografik özelliklerin önemli belirleyiciler olduğunu görülmektedir.

Okullarda öğrencilere seminerler verilirken ailelere belediye, kaymakamlık veya valilik yolu ile eğitim danışmanları ve pedagoglar atanabilir. Bu bağlamda anlamlılığı yüksek çıkan genç bağımlılığında düşebileceği düşünülmektedir. Okulların fiziki altyapılarının iyileştirilmesi ile kalabalık sınıfların mevcudunun düşürülmesi ile ergen grubunun daha iyi eğitim alınması sağlanabilir. Kırsal kesimlerde mobil kütüphaneler kurulması ile ergen nüfusun okuması sağlanarak eğitim üst seviyeye çıkartılabilir bu da ancak bağışların artırılması ile olabildiği düşünülebilir. Sosyal teşviklerle yarışma ve okuma programları düzenlenerek kütüphanelerde nöbetçi okurluk görevleri ile ergen yaş grubunu hem sorumluluk bilinci aşılanabilir hem de çocukların sosyal faaliyetlerdeki etkinliği arttırılabilir. Temel ihtiyaçlılarını karşılayamayan aileler için sivil toplum kuruluşları ve devlet destekleri ile temel yardım fonlarının çoğaltılabilmesi bu değişkenin olumsuz etkisini azaltabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Abdullayeva, L. (2018). Ergenlerde sosyal zekanın gelişiminde çevresel faktörler. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 5*(14), 234-247.

Alpar, R. (2017). *Uygulamalı çok değişkenli istatiksel yöntemler*. Ankara: Detay Yayıncılık.

Aral, N. ve Gürsoy, F. (2013). *Çocuk gelişimi I.* İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Yayınları.

Astar, M. (2009). *OECD ülkelerinde Taylor Kural'ının geçerliliğinin logit modelleri ile incelenmesi* (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.

Bahadır, E. ve Özdemir, A. (2013). Öğretmen adaylarının akademik başarılarının sınıflandırılmasında lojistik regresyon analizi yaklaşımı. *Journal of Turkish Studies, International Periodical for The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 8*(8), 203-214.

Baş, M. (2010). *İşletmelerde finansal başarısızlığın öngörülmesinde gri ilişkisel analiz tekniği: Tekstil ve deri sektöründe bir uygulama* (Yayınlanmış Doktora Tezi). Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kütahya.

Baş, M. ve Çakmak, Z. (2012). Gri ilişkisel analiz ve lojistik regresyon analizi ile işletmelerde finansal başarısızlığın belirlenmesi ve bir uygulama. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 12(3): 63-81.

Baş, M. ve Yasinoğlu, S., (2021). Türkiye'de bölgeleri etkileyen tarım kriterlerinin multinominal lojistik regresyon tekniği ile analizi. *Disiplinlerarası Güncel Çalışmalar*. Ankara:İksadyayınevi.

Bayram, N. (2015). *Sosyal bilimlerde SPSS ile veri analizi*. Bursa: Ezgi Kitapevi.

Cameron, A., C. & Trivedi, P., K., (2010). *Microeconometrics using stata*. Revised Edition. USA: Stata Press.

Çağlar, A., Kumaş, H. ve Moralı, T. (2015). Türkiye'de işsizlerin iş arama süresini belirleyen faktörler: 2007-2013 dönemi. *Sosyal Güvenlik Dergisi, 5*(1), 68-103.

Çiftçi, C. ve Çağlar, A. (2014). Ailelerin sosyo-ekonomik özelliklerinin öğrenci başarısı üzerindeki etkisi: Fakirlik kader midir? *International Journal of Human Sciences*, *11*(2), 155-175.

Kalaycı, Ş. (2018). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. Ankara: Dinamik Akademi Yayınları.

Kayaalp, G., Çelik Güney, M. ve Cebece, Z. (2015). Çoklu doğrusal regresyon modelinde değişken seçiminin zootekniye uygulanışı. *Çukurova Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 30*(1), 1-8.

Şenel, S. ve Alatlı, B. (2014). Lojistik regresyon analizinin kullanıldığı makaleler üzerine bir inceleme. *Journal of Measurement and Evaluation in Education and Psychology*, *5*(1), 35-52.

Ürük, E. (2007). *İstatiksel uygulamalarda lojistik regresyon analizi* (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi.). Marmara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

BÖLÜM 17

CUMHURİYET DÖNEMİNDE TRABZON VİLAYETİNDE GÖRÜLEN DOĞAL AFETLER

Bahar Şentürk ACAR[1]

1 Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, bahar.sntrk61@gmail.com ORCID ID:0000-0003-4768-8650

GİRİŞ

Afet, insanlar ve insan ürünü eserler üzerinde maddi ve manevi zararlara neden olan, gündelik yaşamı ve faaliyetleri durduran ya da kesintiye uğratacak şekilde etkileyen doğal, teknolojik veya insan kökenli olaylara denir. Afet olayları genel olarak doğal ve beşeri olmak üzere iki kategoride değerlendirilebilir (Özşahin, 2013: 1). Doğal Afetler dünyada meydana gelen deprem, sel, heyelan, fırtına, hortum, kasırga gibi doğa olaylarının, insan hayatını önemli derecede etkilemesi ile ortaya çıkan olaylardır (Koç, 2004: 13). Türkiye tektonik oluşumu, jeolojik yapısı ve meteorolojik özellikleri nedeniyle her zaman çeşitli doğal afet tehlikelerine sahip bir ülke olmuştur (Ergünay, 2007: 1). Bu duruma ilaveten bilinçsiz ve çarpık kentleşme ve kontrolsüz nüfus artışının eklenmesi, kayıpların artmasını tetikleyen önemli bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır (AFAD, 2015: 16). Türkiye'de yaşanan doğal afetlerin etkileri açısından yüzde olarak sıralaması şöyledir: Depremler % 61, heyelan %15, kaya düşmesi %5, çığ ve diğerleri %1'dir (Tanyaş, Günalay vd. 2013: 259).

Doğu Karadeniz Bölümü; kuzeyinde Karadeniz, doğuda Gürcistan, Batıda Ordu, Güneyinde Ardahan, Kars, Erzurum ve Erzincan ile çevrilidir (Yurt, 2012: 6). Doğu Karadeniz bölgesini etkisi altına alıp en çok zarar veren doğal afet türleri heyelan ve sel olaylarıdır (Tanyaş vd. 2013: 259). Doğu Karadeniz Bölgesi'nde taşkın ve heyelan olaylarının sık bir şekilde yaşanmasında bölgenin sahip olduğu iklim, toprak, bitki örtüsü ve jeolojik ve jeomorfolojik özellikleri önemli etkiye sahiptir (Yüksel ve Anılan, 2016: 124)

Ülkemizde olmuş ya da olabilecek olan heyelan olaylarından etkilenen ve etkilenecek durumda olan toplam yapı sayısı 59.345'dir. Trabzon ili, 4.109 yapı ile heyelanlardan en çok zarar gören ilimizdir (Demir, 2016: 45). Trabzon ili 38° 31' ve 40° 30' doğu meridyenleri ile 40° 30' ve 41° 30' kuzey paralelleri arasında yer almaktadır (Kavazoğlu vd. : 2). Kuzeyinde Karadeniz, güneyinde Gümüşhane ve Bayburt, doğusunda Rize, batısında Giresun ili bulunmaktadır. İl merkezi ile birlikte 18 ilçeye sahip olan Trabzon'un on ilçesi 114 km' lik sahil şeridinde sıralanmıştır. Bunlar Batıdan doğu istikametine doğru Beşikdüzü, Vakfıkebir, Çarşıbaşı, Akçaabat, Merkez, Yomra, Arsin, Araklı, Sürmene ve Of ilçeleridir. Tonya, Şalpazarı, Düzköy, Maçka, Köprübaşı, Dernekpazarı, Hayrat ve Çaykara ilçeleri sahilden içeridedir (Akçalı, 2011: 62).

Trabzon ili Karadeniz Bölgesi'nin kuzey doğusunda yer alan, Türkiye'nin en fazla yağış alan illerinden biri olmakla birlikte morfolojik olarak yüksek ve eğimli bir topografyaya sahiptir (Filiz ve Avcı, 2013: 32). İl topraklarının %30'u dağlık, %60'ı güneye doğru % 25-30 eğimle artan alanlar ve ancak %10'luk bir kısmı düz alanlardan oluşmaktadır (Akçalı,

2011: 64). Bu bölgemizin sahip olduğu engebeli arazi yapı özelliği ve buna bağlı olarak yerleşime açılabilecek kullanabilir arazi varlığının yetersizliği heyelan riski yüksek alanların yerel yönetimlerin kontrolünde ya da kontrol dışı olarak yerleşime açılmasına neden olmuştur. Bunların sonucunda bölgede aşırı yağışlarında eklenmesiyle heyelanların gerçekleştikleri görülmüş, (Filiz ve Avcı, 2013: 34) sel ve heyelanlar bölgede maddi hasar oluşturmasının yanı sıra can kaybına da sebep olmuştur (Çakıcı, 2018: 334). Çalışmada Trabzon Vilayetinde Cumhuriyet döneminde gerçekleşmiş olan doğal afetler anlatılmaya çalışılmıştır.

1929 Yılında Trabzon Vilayetinde Meydana Gelen Doğal Afetler

Cumhuriyet döneminde Trabzon Vilayeti'nde ilk büyük sel ve heyelan olayı 5-7 Temmuz 1929 tarihlerinde Sürmene, Trabzon, Of ve Rize yöresinde meydana gelmiştir (Başkaya, 2015: 179). 48 saat devam eden şiddetli yağmurlar neticesinde Sürmene ve Of kazalarındaki dereler taşarak bu mıntıkadaki köprüleri, dükkanları, mağazaları ve evleri tahrip etmiştir. Sürmene, Trabzon, Of ve Rize arasında telgraf ve telefon haberleşmeleri sekteye uğramış, Sürmene ve Of yolu üzerinde yer yer çökmeler olmuştur (BCA, 30.10.0.0/117.818.28.1). Bölgedeki sel sularının 30-40 metre irtifaa çıktığı görülmüştür. (Vakit, 12 Temmuz 1929: 1).

Bu olayın ulusal basına ancak bir hafta sonra yansıdığı görülmektedir. 12 Temmuz tarihli Cumhuriyet gazetesi haberinde Sürmene ve civarında meydana gelen sel felaketinin tahmin edilenden çok daha fazla tahribata yol açtığından bahsedilmiştir. Dönemin Trabzon valisi olan Hilmi Bey, felaket mahalline giderek afetzedelerle görüşmüş ve iaşe komisyonları oluşturmuştur (Cumhuriyet, 12 Temmuz 1929: 2).

Günler geçtikçe felaketin boyutu daha iyi anlaşılır duruma gelmiş ve artık basında bu afet olayı ilk sayfalarda yer almaya başlamıştır. Afet bölgesi ve civar köylerde sel ve heyelanın şiddetinden kaçan halk, dağlara iltica ettiğinden zayiat miktarı ilk günlerde tam olarak tespit edilememiştir. Bazı köyler arasında geliş gidişler kopmuştur. Gök gürültüsü gibi sesler ve heyelanlar ilerleyen günlerde hala daha devam etmiştir. Basında henüz hiçbir haber alınamayan on kadar köyün ağır tahrip olduğundan bahsedilmektedir (Cumhuriyet, 15 Temmuz 1929: 1).

Of kazasının heyelan mıntıkasındaki arazi barınılmayacak bir hale geldiğinden vilayetçe bu mıntıkanın keşfiyle jeolojik vaziyetini tayin ve tespit etmek üzere bir mütehassıs izamına lüzum gösterilmekle keyfiyet Maarif Vekaletine arz edilmiştir (BCA, 30.10.0.0/117.818.28.1). Tahminlere göre Rize ve havalisindeki hasar 2 milyon liradan fazladır (Cumhuriyet, 16 Temmuz 1929: 2). Felaketzedelere gıda yardımı gönderilmektedir (Cumhuriyet, 15 Temmuz 1929: 1).

Sürmene'nin Hamurkan deresi vadisindeki bütün ekili arazileri sel suları almıştır. Yağan yağmurların şiddetinden Ökne, Şinek, Şur, Zeno, Zisino, Holalar, Çakaroksa, Fotnos köylerinin bazı kesimleri harap olmuştur. Şur ve Zeno köylerinin büyük birer parçası derenin yatağını kapatmış ve vadide hasıl olan su birikintisi bir deniz halini aldıktan sonra önündeki yığıntıyı sürüp denize sürüklemiştir. Hadi, Kondi çarşıları birkaç mağaza duvarı hariç olmak üzere yıkılmıştır (Vakit, 16 Temmuz 1929: 2). 15 Temmuz tarihine kadar belirlenen rakamlara göre toplamda 23 köyde 413 ev, 93 dükkan tamamen harap olmuştur (Vakit, 15 Temmuz 1929). 700 e yakın hayvan zayiatı olmuş, 24 değirmen yıkılmıştır. 3.500 nüfusun sığınaksız ve aç olduğu, ayrıca heyelandan evlerini terk eden ve selden etkilenmiş 6.000 nüfusun olduğu tespit edilmiştir (BCA, 30.10.0.0/117.818.28.1). Aksu yatılı mektebi yatakhane, yemekhane, ambar deposu yıkılmıştır. Manabor deresinin iki tarafındaki hane, değirmen, köprüler sulara karışmıştır (Milliyet, 15 Temmuz 1929: 1)

Sel ve heyelandan etkilenen bölge halkına Kızılay tarafından nakdi yardım ve ayrıca çadır yardımı yapılmıştır. Afetzedelere Kızılay tarafından öncesinde 2.000 lira gönderilmiştir. Aç kalanlar fazla olduğu için daha fazla yardımda bulunulması hususu hakkında bilgilendirmeler yapılmıştır (BCA, 30.10.0.0/117.818.28.2). Sonradan 450 liralık daha nakit yardım yapılmıştır. Ayrıca Trabzon'dan gönderilen unların dağıtımı da yapılmıştır (BCA, 30.10.0.0/117.818.30).

Felaketin başlarında en çok ziyan ve hasara uğrayan Sevhs (Seveho) ve Çifte Köprü köyleridir. Derelerin taşması sonucu 12 kişi ölmüştür. 9 kişi de yaralanmıştır. 384 hane, 64 dükkan, 8 kahvehane, 2 han, 2 cami, 22 selender, 8 fırın çökmüş umumi ve köy yollarına ait olmak üzere 16 yapı, 2 ahşap köprü harap olmuş, 4.109 dönüm tarla çayırlık hasara uğramıştır. 2 at, 25 keçi, 12 inek, 129 koyun telef olmuştur. 368.927 kiye mısır, 166 batman fındık ziyan olmuş ve 94 hane de oturulmayacak vaziyete gelmiştir (BCA, 30.10.0.0/117.818.30).

17 Temmuz'a gelindiğinde felaketin gittikçe ilerlediği halen daha bazı bölgelerde yağmurlar sebebiyle heyelanların gerçekleştiği görülmüştür. Bu tarihte haberleşme irtibatı kesildiğinden dolayı haber alınamayan 10 köy haricinde, 35 köyde dere içindeki çarşılardan 655 hane, 200 dükkan, binlerce ambar, 50 değirmen ve Zeno'daki caminin tamamen sulara karıştığı görülmüştür. Bayburt yolu ise ulaşıma kapanmıştır (Vakit, 17 Temmuz 1929: 1)

Son yağan şiddetli yağmurlardan hasıl olan sellerin Sürmene'de yıktığı 100.000 lira kıymetinde 80 dükkandan ve sel ve heyelanın hasar verdiği orman, köprü ve yol tahribatının zararının 600.000-700.000 lira olduğu tahmin edilmiştir. Trabzon-Giresun yolunun büyük bir kısmı kullanıla-

mayacak hale gelmiştir. Felaketin bu kadar büyük olmasına Of kazasındaki Kadahor nahiyesi civarında birkaç taşkın derenin çukurca bir yerde birikip toprağın birden bire kayması ile toplanan suyun ani surette etrafa yayılması sebebiyet vermiştir. Su birden bire bastırınca köylüler kaçmaya zaman bulamamış ve nüfus kaybı yaşanmıştır. Harşit deresinin geçtiği vadide mısır tarlaları geniş bir bataklık halini almıştır. Sel ve heyelan eski manzarayı tamamen değiştirmiştir (Vakit, 17 Temmuz 1929: 1-2). Yeni yeni tepeler, yeni yeni sırtlar ve dereler ortaya çıkmıştır (Cumhuriyet, 17 Temmuz 1929: 1). Zarar miktarı Sürmene'de bu tarihlerde 1 milyona ulaşmıştır (Vakit, 17 Temmuz 1929: 1-2).

Basına yansıyan 18 Temmuz tarihli haberlere bakıldığında Of'da heyelanın halen daha devam ettiği görülmektedir. Maddi kayıpların yanı sıra can kaybının yaşanmaya devam ettiği ve derelerin kol ve bacaklarla dolduğundan bahsedilmektedir. Ormanların denize sürüklenmesiyle sahilin kütük ve odunlarla dolu olduğu söylemektedir (Vakit, 18 Temmuz 1929: 1). Of ve Sürmene açıklarındaki bu ağaçlar adacıklar teşkil ederek üç mile baliğ olan bir sahayı kaplamıştır. İzmir vapuru bu ağaçların arasından geçememiş etrafından manevra yaparak yolcularını ulaştırmıştır. Balıkçıklar ve köylüler denizdeki ağaçları karaya çekmekle uğraşmaktadır (Milliyet, 16 Temmuz 1929: 1). Ayrıca Rize'de gerçekleşen son yağmurda 7 kişi daha hayatını kaybetmiştir (Vakit, 18 Temmuz 1929: 1).

19 Temmuz'a gelindiğinde selin halen devam ettiği Askaros ve İyidere gibi büyük derelerin yataklarını değiştirerek önlerine gelen ev, arazi ve hayvanları alıp götürdüğü görülmüştür. Rize'nin yanı başında Romalılar zamanından kalma kale civarı yarılmış ve burası tehlikeli bir hal almıştır. Of kazasındaki köyler selden etkilenerek Baltacı deresinde y %50, Solaklı deresinde yüzde %80-90 derecesinde tahribat olmuştur (Cumhuriyet, 19 Temmuz 1929: 1). Bu tarihte Of kazasındaki durum şu şekildedir: İvan, İşkenaz, Sekahunruk, Mevrandu, Ulya, Silnas, Halman, Ziska, Aşağı Mavrant köyleri kısmen harap olmuştur nüfus kaybı yoktur. Polilas'ta 3 ev daha yıkılmıştır. Yüksek mahallelerden haber alınamamıştır. Zisno köyünde Zeruka dağı heyelan neticesinde önündeki 55 evi tamamen sürüklemiş kadın ve çocukların dahil olmadığı 80 nüfus toprağa gömülmüştür. Bölgede halen daha toprak kaymaları devam etmekte olduğundan halk artık mecburi göçe başlama kararı almıştır (Vakit, 19 Temmuz 1929: 3) Yaraka'da 10, Çoruk'ta 12 ev tamamen yıkılmış diğerleri sarsıntıdan etkilendiklerinden tahliye edilmiştir. Hola, Mezraa, Arhağılo, Kalis, Okşemo köyleriyle irtibat kurulamamıştır. Kondi'de 60 kadar dükkan eşyalarıyla dereye karışmış ve dağ oynadığından evler sarsılmış ve hepsi tahliye olunarak halk dağlara kaçmıştır (Milliyet, 19 Temmuz 1929: 3).

Trabzon ve havalisindeki heyelan ve selin yaptığı tahribat zaman ilerledikçe daha belirgin olmaya başlamıştır. Dönem şartlarından dolayı

tam zayiat bilinememekle beraber takvimler 20 Temmuz'u gösterdiğinde tahmini olarak 15.00 nüfus zayiatı olduğunu gazeteler yazmaktadır (Cumhuriyet, 20 Temmuz 1929: 1). Of'tan resmi haber gelmemekle beraber gelen haberlerde sis ve yağmurun yanı sıra hafif çaplı bir depreminde olduğundan bahsedilmiştir (Vakit, 21 Temmuz 1929: 1). Bölgede tahmini rakamlara göre 10.000 kişinin aç kaldığı ve acil yiyecek yardımı yapılması gerektiği bilinmektedir (Vakit, 22 Temmuz 1929: 1).

Sürmene ve Of'ta meydana gelen sel ve heyelan felaketi neticesine oluşan hasarın boyutu ve alınması gereken önlemler Trabzon Vilayeti tarafından rapor altına alınmıştı. Felaketler karşısında alınan tedbirler şu şekildedir; (BCA, 30.10.0.0/117.818.28)

1-5/7/1929 tarihinde başlayan ve 48 saat devam eden şiddetli yağmurlar neticesinde Sürmene ve Of kazalarındaki dereler taşarak çevredeki köprüleri, dükkanları, mağazaları ve evleri tahrip etmiştir.

2-Sürmene, Trabzon, Of, Rize arasında telefon ve telgraf hatları kesilmiş, Sürmene ve Of yolu üzerinde yer yer çökmeler olmuştur.

3-Of kazasının heyelan bölgesindeki araziler barınılmayacak bir hale geldiğinden Vilayetçe bu bölgenin keşfiyle jeolojik durumunu tayin ve tespit etmek üzere bir uzmana ihtiyaç olduğu Maarif Vekaletine bildirilmiş.

4-Heyelan bölgesindeki halkın kış gelmeden önce bir yere yerleştirilmesi gerektiği Trabzon Vilayetinden bildirilmiş ancak vilayete Maçka kazasında Rumlardan kalmış yıkılmış evler ve köylerden başka yer olmadığı, bu evlerin iskan bütçesinden yaptırılarak felaketzedelerin Maçka köylerine yerleştirilebilecekleri ifade edilmiş. Vilayete bu konuda ne kadar masrafın çıkacağı yönünde bilgi verilmesi istenmiş.

5-Felaketzedelere Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından 2000 lira gönderilmiş. Aç kalanlar çok olduğundan dolayı Hilal-i Ahmer'in daha fazla yardımda bulunması amacıyla cemiyet yetkilileriyle iletişime geçilmiştir.

Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, Trabzon valisinden bölgenin durumunu ortaya koyan malumat istemiştir ve buna takiben zorda kalan halkın Maçka'ya iaşelerine başlanmıştır. Of afetzedelerinden iskanı mecbur olan 1.170 nüfustan birinci kafile olarak 169 hanede 769 nüfusun Maçka'ya salimen nakil olarak 26.12.1929 tarihinde iskanlarının icra edildiği ve bundan sonra nakilleri yapılacak 3 kafile hakkındaki ayrıca malumat verileceği Trabzon vilayetinin 28.12.1929 tarih ve 3236/ 304 nolu telgrafnamesinde bildirilmiştir (BCA, 30.10.0.0/81.530.13.2). Of afetzedelerinden Maçka'ya yerleştirilmiş 375 hanede 1.777 ve Sürmene'den 193 hanede 989 nüfusun nakilleri bitmiş ve köylerine yerleştirilmişlerdir. Bunların iskan muamelesi derdesti bitirildiği ve Bayburt'a yerleştirilen 1.300 hanede 7.389 nüfus mevcut olup Bayburt'ta boş hane bulunmamasından bunların nakillerinin

ilkbahara terk edildiği ve Maçka'daki iskan muamelesi bittikten sonra boş hane ve arazi kaldığı takdirde Bayburt'a yerleştirilecek olanlardan bir kısmının da Maçka'ya iskan edilecekleri Trabzon vilayetinin 07.01.1930 tarih ve 277 nolu telgrafnamesinde bildirilmiştir (BCA, 30.10.0.0/ 81.530.13. 1). Bayburt'a yapılacak olan nakiller ilkbahar mevsimine ertelenmişti. Maçka'ya yerleşim olduktan sonra boş ev ve arazi kaldığı taktirde Bayburt'ta gönderilmelerine karar verilenlerin bir kısmının Maçka'ya transfer edileceği Trabzon Vilayeti'nden bildirilmiştir. 26.12.1929 tarihinde gerçekleşmiş olan bu iskanın ardından ilerleyen süreçte üç kafilenin daha iskanının yapılması planlanmıştı(BCA, 30.10.0.0./81.530.13).

Bu şekilde başlayan iskan çalışmaları hız kesmeden devam etmiş, Of ve Sürmene felaketzedelerinden Bayburt'a 724 haneden 4.161 nüfusun gönderildiği ve 151 hanede 981 nüfusun Maçka'ya sevk edildiği ve toplamda 1.021 hanede 4.615 nüfusa ulaştığı görülmüştür (Başkaya, 2015: 193).

1929 yılında başlayan tahliyeler, 1930'lu yılların ortalarına kadar devam etmiştir. İlk planda Rumlardan kalan boş ve güvenilir yani sağlam evler tercih edilmiş ardından Trabzon'un diğer bir kazası olan Maçka'ya ve o dönemde Gümüşhane'ye bağlı olan Bayburt kazasına nakiller yapılmıştır. Devlet eliyle yapılan bu göçlerde felaketzedeler son olarak Erzurum, Samsun, Van gibi arazisi geniş nüfusu az olan vilayetlere yönlendirilmiştir (Başkaya, 2015: 192).

1930 Yılı ve Sonrasında Trabzon Vilayetinde Meydana Gelen Doğal Afetler

1930 yılında Of ve Sürmene'de yaşanan toprak kayması ve sellerden dolayı zor durumda kalan yöre halkı iskan talebinde bulunmuştur. Halkın Maçka ve Bayburt'ta nakledilmeleri için çalışmalara başlanmıştır. İcra Vekilleri Heyetinin 23/5/1933 tarihli toplantısında konu görüşülmüş olup bu iskan teklifi kabul edilmiştir (BCA, 30.18.1.2./36.39.1). 12.000 kişilik bir grubu Bayburt'a yerleştirilen halkın 32 hanelik 177 kişiden oluşan kısmı da Erzurum'a bağlı Tercan kazasının Pülk köyüne yerleştirilmiştir (Gül, 2014: 427).

Kayma ve sellerde evleri yıkılarak açıkta kalmalarından ötürü geçici olarak Pülk köyüne yerleştirilen Of afetzedelerden 32 evde 177 nüfusun 2510 sayılı kanunun 13. maddesinin fıkrasına göre bulundukları köyde temelleri olarak yerleştirilmeleri Dahiliye Vekilliğinin 13.08.1935 tarih ve 21224/7936 sayılı tezkeresiyle yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 6.08.1935'te onanmıştır.

1933 yılının Nisan ayında Trabzon Vilayeti yeni bir doğal afet ile karşılaşmıştır. Sel ve heyelanın olduğu vilayette önemli derecede tahribat-

ların olduğu görülmektedir. Trabzon vilayetinden gönderilen 26.04.1933 tarih ve 112 nolu şifresi sureti incelendiğinde sel ve heyelanın etkileri anlaşılmaktadır. Yazılan telgrafa göre iki günden beri dere kabarmaktadır. Trabzon'un şarkında denize dökülen akarsu ağzında ve Sürmene yolu üzerindeki kağir köprü, suları almayarak şehre doğru taşmaktadır. O civarda bir iki küçük dükkan ile ciheti askeriyeye ait ahşap binaya muvazi, Trabzon-Erzurum yolu üzerinde ehemmiyetli tahribat yapmış on birinci kilometrede yolu tamamen tahrip etmiş geçip gitmiştir. Burada Nafia Baş Mühendisliği aldığı tedbirlerle gece tahribe uğrayan yerde bir kaza olayı meydana gelmesin diye yol üzerine nöbetçi koyulmuştur. Yola çıkarılan çavuşlarla kopan tel dereye giden direklerden dolayı arızaya uğrayan hat tamir ettirilmeye başlanmıştır. On birinci kilometreden ileride yolda halen bir tahribat olmadığı haber verilmektedir. Maçka'dan suların bu civarda inmekte olduğu görülüyorsa da Maçka dağlarına düşen sürekli yağmurların eritmekte devam ettiği karların vücuda getireceği sellerin daha ne gibi tahribat yapacağı düşündürücü olmuştur (BCA, 30.10.0.0/117. 820.8.4).

26.04.1933 Çarşamba günü yağmurların tesiri ile dağlarda karların erimesinden ve derelerin taşmasından dolayı sular kasabada Halil oğlu İsmail Efendiye ait bir oda ve Ruşen oğlu Ahmet Ağa mirasçılarına ait han ve odaları, çarşı mahallesine geçecek köprüleri ve civarında bulunan araziyi tahrip etmiştir. Bu tahrip edilen köprülerin yola (BCA, 30.10.0.0/117. 820.8.4) bir zararı yoktur. Mataracı mevkiinde kocalar oğlu İzzet Eyüp oğlu Kul oğlu Sefer Ağalara ait hanları su almıştır. Erzurum'a ait telgraf direkleri tahrip edilmişse de tamir edilmekte olup nüfus olarak zayiat yoktur (BCA, 30.10.0.0/117. 820.8.5).

Trabzon Vilayetinden gönderilen 27.04.1933 tarih ve 113 nolu şifresi suretli telgrafa bakıldığında bu telgrafın 26.04.1933 ve kalem 112 şifreye ek olarak gönderildiği görülmekte ve bölgedeki durum hakkında ek bilgiler vermektedir. Telgrafa göre yağmurun devamına rağmen Değirmendere'nin taşkınlığı inmiştir. Geçici geçitlerle ulaşım temin edilmiştir. Erzurum Postası gittiği gibi hususi kamyonet ve otomobillerde geçmektedir. Sular bazı yerlerde mevcut setler altında tahribat yaptığından yollarda yer yer çatlaklıklar vardır. Bunlar yavaş yavaş çökmektedir. Yol hükümete epeyce bir masraf çıkaracaktır. Dere yatağı içinde bazı yerlerde akma vaziyetini değiştirmiştir. Bu vaziyet yolu etkileyeceğinden bir çok mahallelere setler yapmak zorunluluğu olmuştur. İstema köyünde metruke hanelerden iki evi su almışsa da içindekiler kurtarılmıştır (BCA, 30.10.0.0/117.820.8.2).

29.04.1933 tarihli telgrafta Değirmen derenin taşmasıyla Trabzon ve Maçka'da bir kısım köprülerin yıkıldığına ve telefon direklerinin yıkılmasıyla Maçka ile haberleşmenin kesildiğine geçici geçitler yapılmakta ve telefon direklerinin düzeltilmesine çalışıldığına dair bilgi verilmekte-

dir (BCA, 30.10.0.0/ 117.820.8.3). Aynı yılın Mayıs ayına gelindiğinde bir taraftan yağan yağmurların çokluğu diğer taraftan karların erimesi yüzünden hasıl olan sular ve diğer taraftan derelerin taşmasıyla Erzurum, Trabzon, Sürmene ve Of yolları üzerinde bir çok köprülerin yıkıldığı ve aktarmanın temini hususunda icap eden tedbirlerin alınmakta olduğu Trabzon vilayetinden 25.05.1933 tarih ve 15726/109 nolu telgraf ile bildirilmiştir (BCA, 30.10.0.0/ 117.820.10.5). Sular dereler üzerinde köylüler tarafından yapılmış bir çok köprüleri alıp götürdüğü gibi Trabzon, Erzurum yolu üzerinde de yine yeni tahribat meydana getirmiş ve bir müddet otomobil geçişini durdurmuştur. Alınan tedbir neticesi geçici geçitler temin edilmiş ve yıkılan yerler yeniden yaptırılmaya başlanmıştır. Bu defa da gelen sular Of, Sürmene yolu üzerindeki bir piyadeyi geçit vermeyecek derecede tahribat yaptığı gibi Kadahordan aşağıya Hopsera köyleri altında dağın akması yüzünden yol büsbütün kapanmıştır. Dört günden beri devam eden faaliyet neticesi bu yol üzerinde ancak bir piyade geçecek kadar yol açılabilmiştir. Bölgeye fen memurları gelmiştir ve tahrip olunan yerler için çalışmalara başlamışlardır (BCA, 30.10.0.0/ 117.820.10. 6).

Haziran ayına gelindiğinde yağan yağmurlar nüfus kaybı verdirmese de etkisi hissedilir derecede bölgede tahribat olmuştur. 09.06.1933 tarihli telgraf incelendiğinde bölgede yağmurların kesilmeksizin yağdığı ve dağlardan akan sellerin yolları tahrip ettiği yollar üzerinde gelip gitmeleri temin etmek için yapılan emeklerin adeta tabiatla mücadele şeklini aldığı, bugün açılan bir yolun yarın yine daha vasi bir heyelanla veya bir menfezin bir köprünün suya gitmesiyle kapandığından bahsedilmektedir. 16-17 gecesi yağan hızlı bir yağmur insanca bir zayiat yapmamışsa da Of kazası merkezinde ekinlere hissedilir derecede zarar verdiği Sulaklı deresi üzerinde kurulmakta olan büyük köprünün şehmerdanı ile bir kısım edevatı suyun götürdüğü, Şor üzerideki heyelanın ilerlemesi üzerine evlerin tahliye edildiği ve Of ile Rize arasındaki yolun büsbütün çamurla dolduğu, Sürmene ile Of arasındaki münakalenin münkati olduğu mururu uburu temin için mahalline fen memurlarıyla yeterli miktarda tahsisatın tekrar gönderildiği ve bu hususta etraf köylerden istifade edilmesi lüzumunun kaymakamlıklara tebliğ edildiği, Erzurum-Trabzon yolu üzerinde yeni bir tahribat olmadığı Trabzon vilayetinden 17.06.1933 tarih ve 16086/ 136 nolu telgrafname ile bildirilmiştir (BCA, 30.10.0.0/ 117.820.10.1).

Evvelki Kadahor heyelanının merkezlerinden olan 1.762 nüfuslu Şor köyünün Babaayros mahallesinde 300 metre tulünde ve 100 metre arzında ve 30 hanenin bulunduğu bir mahallede büyük çatlaklıklar hasıl olduğu ve orada oturanların tehlikede bulundukları görülmüştür (BCA, 30.10.0.0/ 117.820.10.2). Bunların hemen tahliyesine karar verilmiştir ve Maçka'da 30 haneyi iskan edecek mahal tedarikinin teminini için Maçka Kaymakamlığına haber gönderilmiştir. Bu 30 hanenin kaç nüfustan ibaret olduğu

ve nerede ne kadar ekilmiş arsaları bulunduğunu soruşturulup öğrenilmesi istenmiştir. Of'un bilhassa Kadahor Nahiyesi mıntıkası verimsiz bir yerdir. Her an yer yer heyelan etmesi beklenir bu havalideki vatandaşlar bellerine ip bağlayarak mısır ve fasulye ekmek suretiyle ancak karınlarını doyurabilirlerdi. On bini aşan bu nüfusu oradan kaldırmak lazımdı. Ancak bu iş ne vesaya ne de nesayihle olmazdı. Etraflı tatbikat yapılarak ve muktazi tedbirler alınarak jandarma (BCA, 30.10.0.0/ 117.820.10.3) kuvvetleriyle bunları kaldırmak ve sevk etmek hem kendileri ve hem de memleket için faydalı olur diye düşünülmüştür (BCA, 30.10.0.0/ 117.820.10.4).

12.12.1933 Sürmene kazasının Bifara köyü mektebinin bulunduğu arazide Salı günü öğlen vakti öğrenciler teneffüste iken meydana gelen heyelan neticesinde mektebin üzerine yığılan topraklar öğretmen odasından bir kısmını tahrip ettiği ve mektebin bahçesini doldurduğu o sırada teneffüste bulunan öğrenciler kaçmışsa da içlerinden Aho köyünden 19 nolu Hasan isminde 10 yaşındaki çocuğun kaçamayarak büyük bir taşın altında kaldığı ve iki kolu ile başı ezilmek suretiyle öldüğü, arazinin tehlikeli olması sebebiyle ve okulun hasara uğraması dolayısıyla eğitimin tatil edildiği Trabzon vilayetinden 25.12.1933 tarih ve 183677 283 nolu tahriratla bildirilmiştir (BCA, 30.10.0.0/ 121.863.6)

1935 yılına gelindiğinde 30.09.1935 gecesi meydana gelen fırtına ve bundan meydana gelen deniz kabarmasından Trabzon vilayeti dahilinde bazı hasarlar meydana gelmiştir. Bu hasarlar şu şekildedir:

1- Merkez kazasında yolcu iskelesinde bazı hasar olmuş mumhane önünde eşhasa ait 109 lira kıymetinde odun ve 237 liralık fındık hasara uğramış, 100 lira kıymetindeki kulübe denize karışmıştır. Birçok telefon, telgraf, elektrik direkleri devrilmiş ve kırılmıştır. Trabzon ve Akçaabat şehirleri karanlıkta kalmıştır. Değirmenderede bulunan motorların bazıları karaya çıkarak fırtınadan kurtarılmıştır.

2- Of kazasında denizden 150 metre uzakta bulunan fındık sergileri denize karışmıştır. Zarar 3.000 lira derecesinde olmuştur.

3- Sürmene kazasında belediye iskelesinin ön kısmı yıkılmıştır. Zarar 500 lira tahmin edilmiştir.

4- Akçaabat kazasında Genati köyünden Yucaman oğullarından Süleyman karısı yirmi beş yaşlarında Hanım adındaki kadın Visera deresi kenarındaki tarlasında mısırlarını toplarken birden bire gelen dere suyuna kapılmış, aşağıda kurtarılmış ise de yirmi dört saat sonra ölmüştür. Bazı mısır tarlalarında mısırlar zarara uğramış, tütünlerin bir kısmı da harap olmuştur. Trabzon'la Akçaabat arasındaki tahta köprü bozulmuş gidiş-geliş kesilmiştir. Tahsisat verildiğinden Nafia dairesi köprüyü tamir etmeye başlamıştır.

5- Elektrik, telgraf ve telefon hatlarının tamirine çalışılmıştır.

6- Vakfıkebir kazası ile telefon ve telgraf muhaberatı hatların bozulması yüzünden sekteye uğramış ve bu kazada bu husus hakkında esaslı bir malumat başlarda alınmamıştır (BCA, 30.10.0.0/ 118.822.10. 2)

7- Ayrıca fırtına sadece Trabzon'a değil Giresun, Bafra ve Alaçam'a da zarar vermiştir. Giresun limanında bulunan üç yük motoru, 3 yelkenli ve 4 mavna batmıştır. Giresun'daki bu zayiatta can kaybı da yaşanmış tayfalardan 17 si boğulmuştur. Telefon ve telgraf hatları yıkılmıştır (Cumhuriyet, 1 Ekim 1935: 3). Bafra'dan bildirilen haberlerde Alaçam çayının taştığı ve cadde kenarındaki tütünlerini kurtarmak isteyen üç kişilik aileyi selin alıp götürerek boğduğundan bahsedilmektedir. Yağan yağmurlar beş aydır kuraklık çeken ve yağmur bekleyen Bolu ve Amasya halkını ise sevindirmiştir (Akşam Postası, 1 Ekim 1935: 6).

30.09.1935 gecesi meydana gelen fırtınadan Vakfıkebir kazası dahilinde tespit edilen zarar ve ziyan aşağıdadır:

1- Bu kazanın sahile bir saat mesafede bulunan köyleri ile İskefiye denilen mevkide deniz dik olan dere kenarındaki geç ekilen mısır mahsulü ile fasulyelerinde fazla miktarda ve erken ekilenlerde yüzde on nispetinde zarar olmuştur.

2- Akçaabat, Vakfıkebir yolu üzerinde bulunan İskefiye köprüsünün tamamen kiralık diğer adı Kereşun köprüsünün ve kasaba ile Beşikdüzü arasında bulunan çamlık köprüsü ile Akhisar deresi üzerindeki köprünün kısmen yıkıldığı anlaşılmıştır.

3- Telefon, telgraf ve elektrik direklerinin yaptırılarak haberleşme ve bilgi verme temin edilmeye çalışılmıştır (BCA, 30.10.0.0/ 118.822.10.3).

12 Şubat 1936'da Trabzon'da birdenbire meydana gelen ve iki saat içinde şiddetini artıran bir fırtına meydana gelmiş ve bu fırtına sekiz kişinin ölümüne yol açmıştır. Ölenler arasında Trabzon Elektrik Fabrikası müdürü iken müfettişliğin elektrik uzmanlığına atanan genç mühendislerden Arslan ve şehrin ileri gelenlerinden Hacı Emin Beyler vardı (Ural, 2009: 319).

1960 yılında Trabzon vilayetinde Sürmene-Küçükdere yolundaki Berdoz köprüsü inşaatı sırasında sel meydana gelmiş ve köprü inşaatı sırasında kullanılacak olan alet ve edevat zarar görmüştür. Bu afette can kaybı yaşanmadığı görülmektedir (BCA, 30.11.1.0/ 284.3.16.2). Köprüyü yapmakla sorumlu olan müteahhit Remzi Aytekin alet ve edevatının zarar görmesinden dolayı zararının karşılanmasını hükümetten talep etmiştir. Beşinci Daire Başkanı Rıfat Göksu, Bayındırlık İşleri Şartnamesinin 13. maddesinde "inşaat ve ameliyat yerlerindeki her türlü alet, inşaat malze-

mesi vd. gereçler ile tesisatın muhafazasının müteahhitte ait olduğu" ve 27. maddenin son fıkrasında da "bilumum su işleri ile su içinde veya su üzerinde yapılan işlerde fevkalade ahvalden doğan zarar ve hasar bedelinin kısmen veya tamamen idare tarafından tazmin olunacağını eksiltme şartnamelerinde gösterilmesi ve bu esasların müteahhitlerle akdolunacak mukavelenamelere derç olunması lazım geleceği" açıkça yazılı bulunmaktadır. Bu açıklık karşısında idarenin tazminatla mükellef tutulabilmesi için eksiltme şartnamelerinde ve mukavelename de buna dair esasların mevcudiyeti zaruridir. Halbuki aksine mukavelenamenin 25 maddesinin son fıkrasında "Her nevi ihzarat malzemesi, makine alet ve edevat hasara uğramasından müteahhit mesul olup bunlar için hiçbir tazminat verilmez" denilmektedir. Şartname ve mukavelenamenin bu açık hükümleri karşısında hak ediliş raporlarıyla inşaatın bünyesine dahil olmamış bulunan ihzarat malzemesi için idarenin tazminat teklifini reddetmesi gerekir (BCA, 30.11.1.0/284.3.16)

Müteahhit mukavele şartlarına uygun olarak zamanında işe başlamış 19 Mayıs 1959 tarihinde sular Berdoz köprüsünün yapılmış olan ayaklarının üzerine çıkmış şantiyede bulunan tüm malzemeler denize dökülmüş, durum tutanakla orada kayıt altına alınmış. Müteahhit iki dilekçe ile zararının karşılanmasını istemişse de ancak zararının % 40'ı (5110,40 lira) karşılanmış. Bunun dışında ekli listede yazılı olan 81,912,73 liralık hasar bedelinin mevcut hükümlere göre ödenmesi mümkün olmamıştır.

Karayolları müdürlüğünün konuyla ilgili hazırlamış olduğu rapor incelendiğinde müteahhite tazminatının verilmesi yönünde telkinlerin olduğu görülmektedir. Müteahitle sulh anlaşmasına varılması teklifi yapılmaktaydı. Netice müteahhit zor durumda kalmaması amacıyla protokol imzalanmıştır. Protokol şu şekildedir; (BCA, 30.11.1.0/284.3.16)

"19/3/1958 gün 4999 sayılı sözleşme ile taahhüt edilerek müteahhit Ali Öztürk'e devredilmiş bulunan 417 417,82 lira keşif bedeli Berdoz gurubu köprülerinde 19/5/1959 tarihinde vuku bulan sebep ile hasıl olan zararların idarece temini hususunda aşağıdaki şekilde müteahhitle mutabık kalınmıştır.

1-Bir defaya mahsus olmak üzere, müfredatı ilişik listede yazılı 54 776,73 liralık hasar bedeli tazminat olarak müteahhide ödenecektir.

2-Müteahhid bu feyezan dolayısıyla başkaca bir hak veya tazminat talebinde bulunmayacaktır.

3-Bu protokol dolayısıyla her türlü harç, vergi ve giderler müteahite aittir.

13.01.1968 tarihinde Trabzon ilinin Sürmene ilçesine bağlı Armutlu köyünde kasırga olayı meydana gelmiştir. Bu kasırga olayının ortaya getirdiği zararın genel hayata etkili olduğu görülmüştür. Afetten zarar gören 11 aileden her birine 9.000 lirayı geçmemek üzere yapılacak inşaat yardımı için 99.000 lira ile yol, su, kanalizasyon tesisleri arazi temini kadastro harita ve imar planı gibi işler içinde 10.000 liranın toplamı olan 109.000 liranın Fon'dan ayrılması kararlaştırılmıştır. Afetten zarar gördükleri tespit edilmiş olanlardan 7269 sayılı kanun hükümlerine göre konut yapmayı isteyip borçlanmayı yüklenenlere hak sahibi kabul edilenlere halk konutu standartlarıyla bağlı olmaksızın mahalli özellikler göz önünde bulundurularak inşa edilecek binaların yerleri yapı şartları inşa tarzları tipleri sayıları ve çeşitli kısımlarının boyutları ile diğer özellikleri tespit edilerek hazırlanacak plan ve projelere ve inşaatın seyrine göre taksitler halinde nakden ödenmesi veya gerektiğinde teknik malzeme ve nakdi yardım yapılması ve yapılacak bu yardımların aynı kanunun 40 ncı maddesindeki esaslar dairesinde tahsili yapılması düşünülmüştür. Tüm bu kararlar Maliye Bakanlığının uygun mütalaasına dayanan İmar ve İskan Bakanlığının 11.5.1968 tarih ve 1-3/61-77/ 8814 sayılı yazısıyla yapılan teklifi üzerine 7269 sayılı kanunun birinci ve 36 ncı maddelerine göre bakanlar kurulunca 01.07.1968 tarihinde kararlaştırılmıştır (BCA, 30.18.1.2./ 221.47.1).

SONUÇ

Trabzon iline genel olarak bakıldığında bu ilin taşıdığı coğrafi özellikler dik ve derin vadi yatakları şeklindir. Eğim fazla, düz arazi sayısı oldukça azdır. Bu topografik yapıya birde meteorolojik olaylar ile birlikte bölge halkının kendisine yaşam alanı açma isteklerinden ötürü yanlış yerleşim politikaları izlemelerinin eklenmesi, bölgede yaşanan afetlerin boyutlarında ciddi artışların yaşanmasına sebebiyet vermektedir.

Cumhuriyet Döneminde ilk olarak 1929'da görülen afet olaylarını sonrasında 1930, 1933, 1935, 1936 ve 1960 olayları izlemiş ve günümüze kadar halen daha bölgede zaman zaman ciddi denilebilecek derecede sel ve heyelan olaylarının gerçekleştiği görülmüştür.

Zaman zaman gerçekleşen bu afetlerde bölge halkı can ve mal güvenliklerinin sağlanması açısından bazen devlet isteğiyle bazen de kendi istekleri doğrultusunda daha güvenilir sayılabilecek ya da arazisi bol olan yerlere göç etmişlerdir. Birçoğunun gittikleri yerlerde temelli kaldıkları görülmüştür. Bu da günümüzde başta Batı ve Orta Karadeniz olmak üzere ve Doğu Anadolu bölgesi de dahil olmak üzere bu bölgelerdeki Trabzonlu vatandaşlarımızın bölgelere geliş ve yerleşme nedenlerini bizlere net şekilde göstermektedir.

Afetlerin yaşanması bölge halkını birçok konuda sıkıntılı durumlara sokmuştur. Tarlası sular altında kalan yada evi ve iş yeri yıkılan va-

tandaşlar devletten yardımlar beklemiştir. Hükümet vatandaşlarının zor durumlarında yanlarında olmaya çalışmış ise de bazı durumlarda eldeki imkanların yetersiz olmasından dolayı tam anlamıyla vatandaşların yaralarına derman olamamıştır. Evleri yıkılanlar için yakın şehirlerde boş köy ve evlere nakiller başlatmış. Vilayette iş yapan mütahit ve işçilerin zararları karşılanmaya çalışılmışsa da genellikle zararın tamamı karşılanmamış ve orta yol bulunmuştur.

Aradan yıllar geçmesine rağmen başta yapılan hatalar tekrar edilmekte olası bir afet durumunda ulaşımın ya da haberleşmenin sağlanabilmesi için ikinci bir sistemin olmadığı dikkat çekmektedir. Bu da il genelinde yaşanan afetlerin normalden daha fazla zarar vermelerine neden olmaktadır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

BCA, 30.10.0.0/ 117.818.28.1.

BCA, 30.10.0.0/ 117.818.28.2.

BCA, 30.10.0.0/ 117.818.30.

BCA, 30.10.0.0/ 81.530.13.1

BCA, 30.10.0.0/ 81.530.13.2.

BCA, 30.10.0.0/ 117.820.8.2.

BCA, 30.10.0.0/ 117.820.8.3.

BCA, 30.10.0.0/ 117.820.8.4.

BCA, 30.10.0.0/ 117.820.8.5.

BCA, 30.10.0.0/ 117.820.8.6.

BCA, 30.10.0.0/ 117.820.10.1.

BCA, 30.10.0.0/ 117.820.10.2.

BCA, 30.10.0.0/ 117.820.10.3.

BCA, 30.10.0.0/ 117.820.10.4

BCA, 30.10.0.0/ 121.863.6.

BCA, 30.10.0.0/ 118.822.10.2.

BCA, 30.10.0.0/ 118.822.10.3.

BCA, 30.11.1.0/ 284.3.16.2.

BCA, 30.18.1.2/ 221.47.1.

Gazeteler

Cumhuriyet Gazetesi

Haber (Akşam Postası) Gazetesi

Milliyet Gazetesi

Vakit Gazetesi

Kitap ve Makaleler

AFAD, *Bütünleşik Tehlike Haritalarının Hazırlanması Heyelan- Kaya Düşmesi Temel Kılavuz*, T.C. Başbakanlık Afet ve Acil Yönetimi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2015.

Akçalı, Emre, "Heyelan Yağış İlişkisinin Modellenmesi ve Analizi; Trabzon İli Örneği", *Sakarya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Sakarya 2011.

Başkaya, Muzaffer, "1929 Of-Sürmene Felaketi ve Bölgeye Etkileri", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 18, 2015, s. 177-196.

Çakıcı, Nurettin, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Trabzon'un Nüfusuna Dair Bir Değerlendirme", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 4/6, 2018, s. 331-345.

Demir, Ahmet, "Türkiye'de Yerleşim Birimlerindeki Heyelanların Mekansal ve İstatistiksel Dağılımları", *Ulusal Heyelan Sempozyumu Tebliğler 27-29 Nisan 2016*, T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı Çölleşme ve Erozyonla Mücadele Genel Müdürlüğü, Ankara, s. 45-63.

Ergünay, Oktay, "Türkiye'nin Afet Profili", *TMMOB Afet Yönetimi Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 2007, s. 1-14.

Filiz, Mümin ve Avcı, Hatice, " Trabzon İlinde Meydana Gelen Heyelanlar ve Heyelanların Bölgeye Etkileri", *SDU International Tecnologic Science*, 5/7, Aralık, s. 31-38.

Gül, Osman Kubilay, "Bir İç İskan Uygulaması: Çaykara'dan Özalp'e Göç", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 13/2, 2014, s. 423-435.

Kavzoğlu, T., Şahin, E.K. ve Çölkesen, İ., "CBS Tabanlı Çok Kriterli Karar Analizi Yöntemiyle Heyelan Duyarlılık Haritasının Üretilmesi: Trabzon İli Örneği", *Gebze Yüksek Teknolojisi Enstitüsü.*

Koç, Selma, "1923-2000 Yılları Arasında Türkiye'de Doğal Afetler: 1999 Marmara Depremleri Hakkında Haber Söylemleri ve Kamuoyu Araştırması", *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul 2004.

Özşahin, E., "Türkiye'de Yaşanmış Doğal Afetler Üzerine Bir Değerlendirme", *II. Türkiye Deprem Mühendisliği ve Sismoloji Konferansı 25-27 Eylül 2013*, Hatay, s. 1-8.

Tanyaş, Mehmet, Günalay, Yavuz, Aksoy, Levent ve Küçük, Burak, "Afet Lojistik Yönetiminde Rize İline Yönelik Yeni Bir Model Önerisi", *II. Rize Kalkınma Sempozyumu Çay-Lojistik-Turizm Bildiriler Kitabı*, Edts. Beritan, Saim C. Ve Yıldırım, Emre, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Yayınları, Rize 3-4 Mayıs 2013.

Ural, Selçuk, "Atatürk Dönemi Trabzon'da Sosyal ve Ekonomik Gelişmelerden Bazı Kesitler", *AÜ Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 41, Erzurum 2009, s. 307-326.

Yurt, Recep, "Doğu Karadeniz Bölümü Doğal Afet Planlarının Hazırlanması", *TÜCAUM VII Coğrafya Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 2012, s. 2-17.

Yüksek, Ömer ve Anılan, Tuğçe, "Doğu Karadeniz Taşkınlarında Heyelanların Etkisi ve Taşkın Sebepleri", *Ulusal Heyelan Sempozyumu Tebliğler 27-29 Nisan 2016*, T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı Çölleşme ve Erozyonla Mücadele Genel Müdürlüğü, Ankara, s. 119-137.

BÖLÜM 18

TÜRK ATASÖZLERİNDE SÖZLÜ İLETİŞİM UNSURLARININ SUNUMU[1]

Yelda Özlem KÖLGELİER[2]

1 Yazarlığını üstlendiğim bu bölüm, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü-Halkla İlişkiler ve Tanıtım" Anabilim Dalı'nda tamamladığım "Türk Atasözlerinde Sözlü İletişim Unsurlarının Sunumu" başlıklı doktora tezimden derlenmiştir.

2 Dr. Öğr. Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi İletişim Fakültesi-Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü, yelda.kolgelier@adu.edu.tr , ORCID: 0000-0002-5927-1636

GİRİŞ

Dünü hatırlatan, bugünü anlatan ve geleceği öngören yapısıyla atasözleri; kuşaklar arasında yaşanan etkileşimin simgesi olarak Türk kültürünün en önemli dil hazineleri arasında yer almaktadır. Bu önemi kazanmasında ait olduğu milletin bireysel, toplumsal ve örgütsel yaşamından izler taşıması nedeniyle itibar görmesinin, toplumumuza özgü kültürü, maneviyatı, değer yargılarını, hayata dair öğretileri öğütlere, uyarılara ve öngörülere dönüştürmek suretiyle paylaşmasının, nesilden nesile aktarmasının ve böylece günlük hayatın akışına nüfuz etmesinin rolü çok büyüktür. Kuşkusuz aktarılan önemli değerlerden biri de kişiler arasında kurulan sözlü iletişimin detaylarıdır. Toplumun yazısız bir kurallar bütünü olarak gördüğü ve içerdiği mesajların doğruluğunu çoğu zaman sorgulama gereği bile duymadığı atasözlerinde; kişiler arasında kurulan bir sözlü iletişimin hangi unsurları içerdiği, sözlü iletişim unsurlarının hangi özellikleri taşıması ve iletişim sürecinde hangi rolü oynaması gerektiği konularına dair pek çok ipucu bulunmaktadır. Sözü edilen ipuçlarını yakalamak, atasözleri üzerinden Türk toplumunun iletişim algısına, sözlü iletişim anlayışına ve unsurlarına odaklı "sözlü iletişim kültürü" haritasına ulaşmak anlamına gelmektedir. Bu haritanın; sözlü iletişim unsurlarının Türk atasözlerindeki niceliksel ve niteliksel sözvarlığının ortaya koyulmasına katkıda bulunacağı ve atalarımızın sözlü iletişime ilişkin öğüt ve önerilerinin kişilerarası iletişim yazını ile karşılaştırılmasına zemin hazırlayacağı düşünülmektedir.

İLETİŞİM KAVRAMI VE İLETİŞİM SÜRECİNİN İŞLEYİŞİ

İletişim; insanlık tarihinin başlangıcından günümüze, günümüzden sonsuza kadar insanların birbirine bağlanmasını sağlayan/sağlayacak olan, sosyal gruplar halinde denge ve uyum içinde anlaşmalarını mümkün kılan/kılacak olan bir etkileşimler bütünü"nü ifade etmektedir (Mısırlı, 2004, s.1). Bu özelliğiyle iletişim geçmişte olduğu gibi bugün de kavramsal, kuramsal ve kurumsal değişim ve dönüşümlerine rağmen hayatımızın başköşesinde yer almaktadır. Zira insanoğlunun var oluşuyla başlayan ve bu anlamda toplumun varlığının zorunlu koşulu olarak kabul edilen iletişim olmaksızın insanın kendi fiziksel ve toplumsal varlığını sürdürmesi olanaksızdır (Erdoğan ve Alemdar, 2002, s. 13). Dahası iletişim sayesinde toplumlar bir yandan güncel varlıklarını sürdürmekte diğer yandan da değerlerini, geleneklerini kendilerinden sonra gelen yeni kuşaklara aktararak varlıklarını sürekli kılmaya çalışmaktadır. Bu boyutlar iletişimi, toplumlar için vazgeçilmez kılmaktadır (Girgin, 2002, s. 2). Köken itibariyle Latince *"communis ve communicare"* kelimelerinden türetilerek "ortak, ortak kılmak, ortaklık kurmak, haberdar etmek" anlamlarında kullanılan iletişim sözcüğüne ilişkin yüzlerce tanımlama yapmak mümkündür (Gürüz ve Temel Eğinli, 2015, s. 5). En genel anlamıyla *"bitkiler, makineler, insanlar, hayvanların kendi içlerinde veya birbirleriyle ya da sinyaller/iletiler aracılığıyla gerçekleşen etkileşim süreci"* (Chandler ve Munday, 2018, s. 201) olarak ifade edilebilen

iletişimin "*duygu, düşünce veya bilgilerin akla gelebilecek her türlü yolla başkalarına aktarılması*" (Baltaş ve Baltaş, 2001, s. 10), *"bilgi üretme, aktarma ve anlamlandırma süreci"* (Dökmen, 1999, s. 19), *"duyguların ve düşüncelerin gönüllü veya gönülsüz, niyet edilerek ya da niyet edilmeksizin kurgulanan sözlü ve/veya sözlü olmayan mesajlar aracılığıyla gönderilmesi, alınması, algılanması süreci*" (Berko vd, 2001, s. 4) şeklinde tanımlandığı görülmektedir. İletişim tanımlamalarında tek değişmeyen vurgu ise iletişimin "paylaşım" ve "etkileşim" odağıdır (Tokgöz, 2015, s. 19). İletişim, bireysel ve toplumsal hayatın önemli bir ihtiyacı, siyasetin etkili bir aracı, ekonominin başat gücü, eğitimin başarı faktörü ve teknolojiyi geliştiren düşlerin kaynağıdır. İletişim süreci ise; var olma, paylaşma, toplumsallaşma, bilgilenme, öğretme, ikna etme, eğlenme, yardımlaşma, uyarma ve sorun çözme gibi işlevleriyle bireyleri hedef alan etkili ama bir o kadar da karmaşık bir sürecin ifadesidir (Bal, 2004, s. 12). *"Kaynağın istenen etkiyi yaratabilmek amacıyla alıcıya iletilmek üzere mesaj üretiminde bulunması"* olarak tanımlanan iletişim süreci, bireysel ve toplumsal hayatın sürdürülmesi esnasında gerçekleştirilen bütün eylemler/edimleri içeren "iletişim unsurları" vasıtasıyla işlevlerini yerine getirmektedir (Usluata, (TY), s.14). Özel hayatta ve iş dünyasında iletişim sürecinin özünü, kaynak ve alıcının amaçlarını gerçekleştirmek için kodladıkları mesajları takas etmesi oluşturmaktadır. Taraflar, sürece farklı amaçlar, yaşanmışlıklar, istekler, alışkanlıklar ve tercihler vasıtasıyla dâhil olmakta, etkili bir iletişim için birbirlerinin mesajlarını yanıtlayarak etkileşimli yapıya katkıda bulunmaktadır. İletişim süreci ve işleyişi, süreci yapılandıran iletişim unsurlarıyla birlikte Şekil 1'de sunulmaktadır (O'Hair & Gustav, 2005, s. 5):

Şekil 1: *Temel İletişim Süreci ve İletişim Süreci Unsurları*

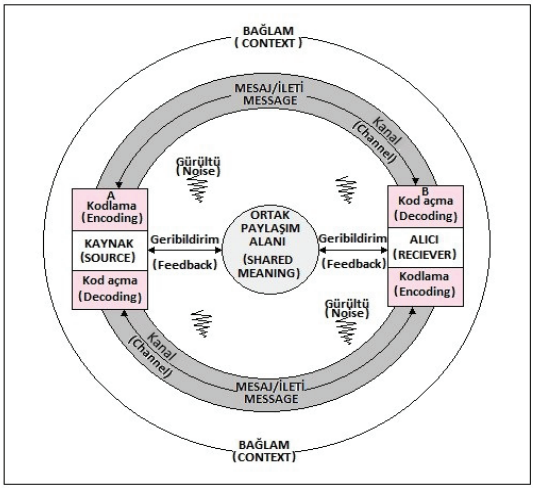

Kaynak: *Dan O'Hair & W. Friedrich Gustav, Strategic Communication: in Bussiness and Proffessions, Houghton Mifflin Company, USA, 2005, s. 5.*

Şekil 1'de sunulduğu üzere her iletişim sürecinin olmazsa olmaz üç temel bileşeni bulunmaktadır. İletişim sürecinde belirleyici roller üstlenen bu unsurlar; "kaynak", "kaynağın ürettiği mesaj" ve "mesajın muhatabı alıcı" dır. İletişimin bel kemiğini bu üç öğe oluşturmaktadır. Kaynak (source) rolü üstlenen birimin çevresinden algıladığı bir mesajı (message) kodlayarak (kodlama/encoding) sinyale dönüştürmek suretiyle-belirli bir kanal (channel) aracılığıyla alıcı (receiver) konumundaki hedef kişi/kitleye göndermesi ve hedef kişi/kitlenin algıladığı kodu çözümleyerek (kod açma/decoding) anlaşılıp anlaşılmadığını belirtecek nitelikte bir geribildirim (feedback) oluşturmak suretiyle kaynağa tekrar iletmesi iletişim sürecinin işleyişini oluşturmaktadır. Bu işleyişte mesajın gönderildiği gibi alınmasını engelleyen ve ona müdahale eden tüm unsurlar gürültü (noise); mesajın biçimini ve içeriğini etkileyen ortam ise bağlam (context) olarak adlandırılmaktadır (Usluata, (TY), s. 14; DeVito, 2010, s. 13-14).

SÖZLÜ İLETİŞİM VE UNSURLARI

"Bir düşünceyi eksiksiz olarak anlatan kelime dizisi, lakırtı, kelam, laf, kavil; bir konuyu yazılı veya sözlü olarak açıklamaya yarayan kelime dizisi" olarak tanımlanan "söz" kavramı insanlar arasındaki iletişime ve etkileşime aracılık eden bir kavramdır (Yiğit, 2021, s. 90). Sözlü iletişim ise kabaca "söz alışverişinin gerçekleşmesi" ve "konuşma dili" olarak ifade edilmektedir (Çamdereli, 2008, s. 51). Literatürde *"sözle iletişim"*, *"sözün kullanımıyla gerçekleşen iletişim"* ya da *"söz aracılı iletişim"* olarak yer alan sözlü iletişim, temel iletişimin omurgasını oluşturmaktadır (Güngör, 2013, s. 41). Kişiler arasında gerçekleşen sözlü iletişim sürecinin işleyişi şöyledir: Sözlü iletişim sürecinin kaynak, mesaj ve alıcı olmak üzere üç temel unsuru bulunduğu bilinmektedir. Süreçte iletişimi başlatan taraf kaynak "konuşmacı" ve iletişimin hedef kitlesi olan alıcı "dinleyici" adını da alabilmektedir. Kaynak tarafından anlamların kodlanması ile sözlü mesaj oluşturularak ses frekansları aracılığıyla alıcıya iletilmektedir. Alıcı, hem kaynak tarafından kendisine gönderilen sözlü mesajı duyarak hem de kaynağın duygularını, düşüncelerini, amacını ya da niyetini açıklamasında etkili olan sözsüz iletişim unsurlarını görerek mesajların kodlarını çözmektedir. Alıcının geribildirim sürecini işletmesiyle iletişim süreci, etkileşimli hale gelebilmektedir. Ancak sürecin gereklerinin yerine getirilmesi, iletişimin gerçekleşmesi için yeterli değildir. Bu noktada iletişimin başarısını mesajın alıcı tarafından kaynağın kodladığı şekilde açılması belirlediği için tarafların mesaja aynı anlamı vermelerini sağlayan ortak yaşam alanı devreye girmektedir. Ortak yaşam alanı, ortak yaşanmışlıkların ve deneyimlerin kesiştiği alanı ifade etmekte ve bu ortaklıkların oranı doğrultusunda iletişimin kalitesini arttırmaktadır. Bu bakımdan kaynak ve alıcının ortak kodlara sahip olması/aynı dili konuşmaları önem arz etmektedir. Hatta kimi zaman kaynak ile alıcı aynı dile sahip olsalar da birbirlerini anlamaları ve anlaşmaları mümkün

olmayabilmektedir. Çünkü çoğu zaman etkili bir iletişim için tarafların konuşulan dile hâkim olması yetmemekte; bunun yanı sıra birbirlerinin ait olduğu toplumların kültürel yapısını da bilmeleri gerekli olmaktadır. Zira kültüre has özelliklerin, insanların davranış kalıplarını, iletişim unsurlarına yükledikleri anlamları ve iletişim biçimi tercihlerini belirleyici bir güce sahip olduğu bilinmektedir (Aziz, 2010, s. 47; Uzuntaş, 2013, s.15; Tutar ve Yılmaz, 2008, s. 35). Sözlü iletişimin aracı olan dil vasıtasıyla insanlar; kuşaktan kuşağa aktardıkları duygu seli, bilgi birikimi ve yaşam tecrübesi ile geçmişi geleceğe bağlayan bir araca dönüşebilmektedir. Bu bağlamda dil olmadan toplumun ortak özelliklerini ve kültürel yapısını öğrenmenin, öğretmenin ve sonraki nesillere aktarmak imkânsızdır. Sözü edilen imkânsızlık, atalarımızın kültürlerini, deneyimlerini dil sayesinde anlatması/açıklaması ve anlatımlarının atasözleri olarak günümüze kadar gelmesiyle eşsiz bir imkâna dönüşmektedir. Zira ulusların dillerin en canlı yaşayan örneklerini oluşturan, kültürel dokusunu yansıtan ve bu özellikleriyle toplumlar için âdeta kutsal söz kalıpları olarak kabul edilen atasözleri; çoğu zaman savunulan düşüncenin destekleyicisi, söylenen sözün doğrulayıcısı, kullanılan dilin akılda kalanı/hoşa gideni, mecazlı anlamlarıyla mesajın güçlendiricisi olarak tüm dillerde ve kültürlerde kullanılmaktadır (Sarıtaş, 2012, s. 180; Avcı, 2014, s. 204, 222; Dik, 2010, s. 32). Toplumlara ait dillerin söz varlığı içinde yer alarak o toplumun bilgeliğini, dünya görüşünü, hayat felsefesini, yaşayış biçimlerini, anlatım gücünü ortaya koyan ve yüzyıllarca yaşatabilen atasözleri, literatürde ağırlıklı olarak sözlü iletişim geleneğinin bir parçası olarak yer almaktadır.

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE ATASÖZÜ KAVRAMI VE KAPSAMI

"Geçmişten günümüze gelen, uzun deneyimlerden yararlanarak kısa ve özlü öğütler veren, toplum tarafından benimsenerek ortak olarak kullanılan kalıplaşmış söz öbekleri" (Arık, 2013, s. 12) ya da "atalarımızın düşünceleriyle yoğrulan, sözleriyle süregelen; yılların birikimini ve tecrübesini genel kurallara ya da öğütlere dönüştüren; kalıplaşmış/ölçülü/kısa yapılarıyla ve özlü/nükteli anlatımlarıyla geniş halk kitlelerinin yol gösteren bilgece sözler" olarak tanımlanan atasözleri toplumların dilinde ve günlük hayatında önemli bir yer tutmaktadır. Bu önem, ait oldukları toplumun kültürünü, inançlarını, gelenek ve göreneklerini, tarihi zenginliklerini, estetik değerlerini, hayata bakışlarını yansıtan ata yadigârı dil birikimleri olmalarından kaynaklanmaktadır (Okray, 2015, s. 94). Atalarımızın tecrübelerinden temellenen, yol gösterici ve öğüt verici nitelikleriyle göz dolduran atasözleri; mitolojik çağlardan günümüze süzüle süzüle gelerek dilimizi, değerlerimizi, inançlarımızı, tarihimizi özel kalıplar içinde muhafaza eden ve nesilden nesile aktaran yapısıyla kültürümüze paha biçilmez bir zenginlik katmaktadır (Akbay, 2012, s. 145; Altaylı,

2010, s. 133). "Atasözü" ve "atalar sözü" terimleri nispeten yeni sayılsa da bu söz öbeklerinin geçmişinin çok eskilere dayandığı bilinmektedir. Önceleri sav, sonrasında "mesel", "metel", "darb- ı mesel" isimleriyle anılan atasözleri özünde halkın hayat tecrübelerini ve tespitlerini yansıtan öğüt niteliğindeki anonim sözleri ifade etmektedir. Her atasözünün bir ilk söyleyeni elbette vardır, ancak zamanla kaynak kişi geri plana itilmiş ve söylenen söz bu söz halkın genel yargılarını ifade eder hale gelmiştir. Böylece bireysellikten kurtulan atasözleri, topluma mal olarak paylaşılan kültürün bir parçasına dönüşmüştür. İnsanlar, hayatta karşılaştıkları durumları kendileri yorumlasalar da bu durumların tekrarlanması sonucunda kişileri sıkıntıya sokan olayları tecrübeleri doğrultusunda uygun bir dil ile anlatarak diğerlerini uyarmak ve onayını kazanmak amaçlarıyla özlü sözler icat etmektedirler. Bu özlü sözler, toplumu oluşturan bireylerin genel kabule uygun düşen, kesin ve keskin yargılar içeren, birbirini destekleyen paralellikler ya da zıtlıklarla donatılmış, sanatsal ve müzikal bir forma bürünmüş özellikleri sayesinde anlam/biçim bakımından halk tarafından kolaylıkla kabul gördüklerinden zamanla adî bir söz olmaktan çıkarak sözü söyleyen kişiden bağımsız anılmaya başlamaktadır. Böylece insanoğlunun çok önceden sezdiği bir anlatım yolu olarak anonimleşen özlü sözler, atasözüne dönüşerek toplumların millî varlığı haline gelmektedir (Sarıca, 2016, s. 71-72). Kazandığı bu varlık sayesinde atasözleri aslında toplumsal bilinçaltının somut dışavurumunu oluşturarak bir yandan bugünün gündelik yaşamını şekillendirirken diğer yandan da içerdiği ana fikirleri kendisinden sonraki kuşaklara aktarmak suretiyle geleceğin gündelik hayatı üzerinde etki yaratarak kültürün yenilenmesine ve yeniden üretilmesine katkıda bulunmaktadır (Karadağ, 2013, s. 109).

TÜRK ATASÖZLERİNDE SÖZLÜ İLETİŞİM UNSURLARININ SUNUMU

Türk atasözleri; toplumu oluşturan bireylerin, kendilerini ve kendileri dışındaki dünyayı algılama biçimlerini gönderimlerine yansıtan söz öbekleridir (Okray, 2015, s. 94). Dolayısıyla Türk kültürüne ait değerlerin yaşatılmasında ve gelecek nesillere aktarılmasında sözlü iletişimlerinde onu kullananların hayatını temsil etme yeteneğine sahiptir. Bu noktadan hareketle gerçekleştirilen araştırmaya ilişkin ayrıntılar şöyle özetlenebilir:

A. **Araştırmanın Amacı ve Önemi**

Araştırmanın amacı*;* sözlü iletişim unsurlarının Türk atasözlerindeki niceliksel/niteliksel sözvarlığını ve nasıl sunulduğunu ortaya koymaktır. Böylece atasözleriyle idealize edilen sözlü iletişim sürecine/unsurlarına ve atalarımızdan bize nesiller boyu aktarılan sözlü iletişim odaklı öğütlere ulaşmanın mümkün olması ise araştırmanın önemini yansıtmaktadır.

B. **Araştırmanın Yöntemi**

Araştırmada yöntem olarak "içerik çözümlemesi" kullanılarak veriler tanımlanmaya ve verilerin içinde saklanan gerçekler ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. İçerik analizi; metinsel, görsel ve işitsel her türlü iletişim içeriğinin önceden belirlenmiş kategoriler çerçevesinde sistematik olarak değerlendirilmesini mümkün kılan bir araştırma tekniğidir (Geray, 2006, s. 147). Analiz kapsamında ilk olarak kelime/anlam temelinde yapılan taramayla sözlü iletişim unsurlarına gönderimde bulunduğu tespit edilen 158 atasözünün derlenmiş, sonrasında belirlenen temalar doğrultusunda kategorilere ayrılarak yorumlanmıştır. Araştırma verilerine Türk Dil Kurumu-TDK"nın resmi web sayfasında yer alan "Türk Atasözleri ve Deyimler E-Sözlüğü" aracılığıyla ulaşılmıştır. Veri toplama, "ikincil kaynaklar üzerinden var olan kayıt ve belgeleri inceleyerek veri toplama" (Karasar, 2005, s. 183) şeklinde tanımlanan "*belgesel tarama*" ile gerçekleştirilmiştir. *Araştırmanın evrenini* TDK'nın kurumsal web sayfasında e-sözlük olarak kullanıma açtığı ve 2.396 atasözünü içeren "Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü" veri tabanında yer alan tüm atasözleri oluşturmaktadır.[1] Ö*rneklem grubunu ise*; evren içerisinden sözlü iletişim unsurlarını yansıtan anahtar kelimelerin veri tabanında taranmasıyla ulaşılan Türk atasözleri oluşturmaktadır. Örneklem grubunun/sözlü iletişim unsurlarını içeren atasözlerinin belirlenmesinde *"dil", kulak", "ağız", "diş" gibi uzuv isimleri; "söz", "gem", "haber", "dedikodu", "sohbet", "dırdır", "birlik", "nasihat"* terimleri ile *"konuşmak", "söylemek", "anlatmak", "açıklamak", "buyurmak", "sormak" ,"demek", "duymak/işitmek", "dinlemek", "susmak", "paylaşmak", "iletişim/iletişim kurmak"* eylemleri anahtar kelime olarak kullanılmıştır. Türk atasözlerinin sayısının net olarak bilinememesi nedeniyle araştırmanın örneklem grubu, evren içerisinden *"amaçlı örneklem"* ile seçilerek belirlenmiştir. Araştırma bulgularıyla elde edilen sonuçlar, sadece örneklem grubunda geçerli olup bulguların analiz edilmesi ve yorumlanması iletişim bilimci bir bakış açısıyla gerçekleştirilmiştir. Bu noktalar araştırmanın sınırlılıklarını oluşturmaktadır.

C. **BULGULAR**

A. **Atasözlerinde İletişim Kavramına İlişkin Bulgular**

Nesillerin birbirleriyle olan iletişimlerine vasıta olan atasözleri, bir toplumun artzamanlı olarak dünyayı algılama biçimini gösteren ve toplumun geçmişteki yaşantısını, hayata bakışını, geleneklerini/göreneklerini

1 TDK'nın web sitesinde yer alan Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü'nde, arama motoruna yazılan sözcükler, hem atasözlerinin/deyimlerin içinde kelime olarak hem de atasözlerinin/deyimlerin açıklamalarının yer aldığı anlam bilgilerinde taranmaktadır. Araştırmanın örneklemi oluşturulurken bu özellikten yararlanılarak sözlü iletişim sürecine ve unsurlarına gönderme yaptığı düşünülen atasözleri; onları oluşturan kelimelerde ve anlamsal açıklamalarda ayrı ayrı taranarak listelenmiştir.

hafızasında saklayarak geleceğe aktarma görevini üstlenen bir dil yadigârıdır (Hirik, 2018, s. 175). Bu yüzden araştırmaya dil yadigârımız atasözlerinin, gönderimlerinde "iletişim" teriminin geçip geçmediğinin sorgulanmasıyla başlanmıştır. Analiz edilen atasözlerinde "iletişim" terimine rastlanmamış, bu durum bizi terimin etimolojik kökeni doğrultusunda anlamsal bir taramaya yöneltmiştir. Etimolojik açıdan iletişim "ile birleşme" veya "ile beraberlik" kelimelerine karşılık geldiği bilinmektedir. "Community" (cemaat) ve "communion" (cemaatle birleşme; aitlik) kelimelerinin de aynı kökten türetilmesi nedeniyle "ortaklık, beraberlik, anlaşma, paylaşma, alışveriş, göndermek, yaymak, konuşmak, yazmak, kullanıma koymak, bağ kurmak" gibi pek çok anlamın "iletişim" sözcüğüyle karşılandığı dikkat çekicidir (Erdoğan, 2001, s. 76). Dolayısıyla araştırmanın evreni, iletişim olgusunun özünü yansıtan "birlik", "beraberlik", "yalnız", "tek", "tek başına", "yardım" "paylaşmak", "topluluk", "ortaklık", "dirlik", "çokluk" anahtar sözcükleri kullanılarak taranmış ve pek çok atasözüne ulaşılmıştır[2]. Bu sonuçtan toplumlara özgü kültürlerin, milli birlik ve beraberliğin teminatını oluşturduğu ve atalarımızdan bize miras kalan atasözlerimizin sözü edilen birlik ve beraberliği söz varlığına yansıttığı anlaşılmaktadır (Yanar, 2011, s. 13). Araştırma bulguları, örneklem dâhilinde değerlendirilen 158 atasözünden 15'inin iletişimin/sözlü iletişimin özüne gönderimde bulunduğunu ortaya koymaktadır. Yalnızlığın olumsuz yönlerini dile getiren, birlik/beraberlik ve dayanışmanın önemini anlatan, topluluk halinde yaşamayı öven, birlikte hareket etmenin ve yardımseverliğin gerekliliğinin vurgulayan atasözleri şunlardır:

- **Yalnızlık, Allah'a mahsustur (yaraşır):** İnsan ancak toplumsal dayanışma ve iş bölümü içinde rahat ve huzurlu yaşayabilir.

- **Yalnız taş, duvar olmaz**: Nasıl bir tek taş ile duvar örülmezse insan da tek başına önemli bir işi başaramaz, başkalarıyla ilişki kurmak, işbirliği yapmak zorundadır.

- **Yalnız kalanı kurt yer:** Yardımcısı bulunmayan kişi, kendini tehlikeden koruyamaz).

- **Yalnız öküz çifte (boyunduruğa) koşulmaz:** İki kişi ile yapılması gereken bir işi tek kişi ile yapmaya kalkışmak yanlıştır.

- **Hayvan koklaşa koklaşa, insan konuşa konuşa**: İnsanlar konuşarak birbirlerini daha iyi anlarlar.

- **Ağaç yaprağıyla gürler (güzeldir):**İnsan önemli işleri akrabası, yakınları, yandaşlarından güç alarak daha kolay yapar.

2 Sözü edilen anahtar kelimelerin taranmasıyla elde edilen bulguların yanı sıra bazı atasözleri, konu bütünlüğüne uygun olması gerekçesiyle yapılan okumalardan esinlenilerek tabloya eklenmiştir.

➢ **Birlikten kuvvet doğar**: Toplu veya beraber davranmak daha büyük güç sağlar.

➢ **Nerede birlik, orada dirlik**: Aralarında duygu ve düşünce birliği bulunan topluluklar, dirlik ve düzenlik içinde yaşarlar.

➢ **El el ile değirmen yel ile:** İnsanlar bir araya gelmeden yaşayamazlar, birbirlerine yardım etmeden başarıya ulaşamazlar; değirmenin çalışabilmesi için rüzgâr gereklidir.

➢ **Tek/bir elin nesi var, iki elin sesi var:** Başarıya ulaşmak için birlik olmak gerek.

➢ **Bir elin sesi çıkmaz**: Bir davanın bir kişi tarafından savunulması etkili ve yeterli değildir; 2) yardımlaşarak işler daha kolay başarılır.

➢ **Bir el bir eli yıkar, iki el bir yüzü yıkar:** Bazı durumlarda yardımcısız iş yapılamayacağını anlatan bir söz.

➢ **Sarımsak içli dışlı, soğan yalnız başlı**: Anlaşan kimselerin birbirlerinden saklısı gizlisi yoktur, başkasıyla böyle bir yakınlık kuramamış olan tek başına kendi yaşantısı içinde kalır.

➢ **Sürüden ayrılanı (ayrılan koyunu, kuzuyu) kurt kapar:** Arkadaşların yardımıyla yapılan veya bir amaç uğruna topluca girişilen bir işten ayrılanlar zarara uğrarlar.

➢ **Nerede çokluk, orada bokluk**: Birlikte iş yapmak üzere toplanan kişiler çok olursa her kafadan bir ses çıkar, anlaşmazlıklar belirir, iş yapmak güçleşir.

Analiz edilen atasözleri, Türk kültürü ile paralel olarak insanların hayatları boyunca birlik, beraberlik, dayanışma ve işbirliği halinde olması gerektiğini vurgulamaktadır (Güriz, 2006, s. 39). *"Hayvan koklaşa koklaşa, insan konuşa konuşa"* atasözünde belirtildiği gibi insanların başkalarını anlaması ve onlara kendisini anlatması konuşarak gerçekleşmektedir. Yani insanların duygularını ve düşüncelerini başkalarına açması, geçmişi/bugünü/geleceği ile ilgili paylaşımlarda bulunması ve kişiliğini ortaya koyması konuşmayla gerçekleşmektedir. Bu durum insanlarda topluluk halinde yaşamayı önceleyen ve onaylayan bir düşünce yapısını beraberinde getirmektedir (Köknel, 2013, s. 115). Bu doğrultuda atasözlerinde de gizliden *bireysellik yerine topluluk ruhunu öne çıkaran* bir kültürel yapı vurgulanarak insanlar böyle düşünmeye teşvik edilmektedir. Bu bağlamda "*nerede birlik orada dirlik"* atasözü birlik/beraberliği, *"komşu komşunun külüne (tütününe) muhtaçtır"* atasözü ise işbirliğini/dayanışmayı vurgulayarak yardımlaşmanın gerekliliğinin altını çizmektedir (Atıcı, 2013, s. 150). Hatta toplumun ön kabullerine sadık kalarak çoğunluğun uyduğu kurallarla yaşamayı öğütleyen *"sürüden ayrılanı kurt kapar"* atasözü durumu daha da ileriye taşımakta, toplum genelinin dışına çıkan kimsenin

yalnız/ savunmasız kalabileceğine ve tek başına üstesinden gelemeyeceği tehlikeli durumlarla karşılaşabileceğine işaret ederek bireysel tercihlerin terk edilmesini önermektedir (Mamatoğlu vd, 2016, s. 63). Atasözlerindeki bu mantığı Hofstede'in kültürel boyutlar kuramının "ortaklaşa davranışçılık" anlayışı ile okumak mümkündür. Hofstede; "biz" bilincinin hâkim olan, toplumun çıkarlarını bireylerin çıkarlarından üstün tutan ve toplumsal örgüyle kişileri sıkıca çevreleyen kültürleri "ortaklaşa davranışçı" olarak değerlendirmektedir (Hofstede, 1980, s. 48). Bu değerlendirmeye paralel olarak Türk toplumunun ortaklaşa davranışçı yönü ağır basan bir kültür olduğunu söylemek mümkündür (Sargut, 2010, s. 185). Analiz edilen atasözleri bu gerçeği doğrular niteliktedir. Ancak nadir de olsa atasözlerinde ortaklaşa davranışçılığa vurgu yapmayan ve topluluk ruhunu eleştiren olumsuz yargılara da rastlanmıştır. Birlikte iş yapmak için toplanan kişilerin çokluğunun anlaşmazlıklara neden olabileceğini ve iş yapmayı güçleştireceğini anlatan "*nerede çokluk, orada bokluk"* atasözü bireyciliği ön plana çıkararak bu durumu örneklemektedir. Dahası insanların bencil olduklarına ve yakınlarından önce kendilerini düşünebileceklerine işaret eden *"önce can, sonra canan"*; insanların kendi davranışlarından sorumlu olduğunu ve kendi hatalarının cezasını çekmek zorunda olduğunu bildiren *"her koyun kendi bacağından asılır"*; insanların herkesten önce kendisini düşüneceğinin altını çizen *"can cümleden aziz"* atasözleri de bu yaklaşımı doğrulamaktadır (Güriz, 2006, s. 39). Anlatılanlar ışığında Türk atasözlerinin vurgularında çelişkiler olduğu düşüncesi akla gelmektedir. Aslında bu çelişkiden çok bakış açısı farklılığının ve söylem tezatlığının bir göstergesidir. Ayaz E. S. (TY) "Türk Atasözlerinde Çelişki" başlıklı makalesiyle konuya şöyle açıklık getirmektedir: "*Aynı işin iki farklı kalabalık grup tarafından yürütüldüğü bir ortamda birinci gruptakiler işbölümü, dayanışma ve uyum içerisinde sistematik bir çalışma sergilerken; ikinci gruptaki bireylerin başına buyruk hareket ettiği, her kafadan ayrı bir sesin çıktığı bir ortamda uyumsuz ve başarısız bir çalışmanın ortaya çıktığını düşünelim. Bu durumda atasözleri toplumu oluşturan bireylerin farklı kişiliklerde olmaları ve toplumsal olaylara farklı sonuçlar verebilmeleri nedeniyle çelişkili gönderimlerde bulunarak birinci gruba* **"***bir elin nesi var, iki elin sesi var", ikinci gruba ise "nerede çokluk, orada bokluk" ifadeleriyle öğüt verebilmektedir*" (s. 4).

B. Atasözlerinde Sözlü İletişim Unsurlarına İlişkin Bulgular

Sözlü iletişim süreci unsurları, sağlıklı ve etkili bir iletişimin gerçekleştirilmesinde önemli bir rol oynamakta ve bu nedenle süreçteki rollerinin iyi bilinmesi gerekmektedir. Söz gelimi mesajın ortak yaşam alanı çerçevesinde kaynağın/alıcının özelliklerine göre kodlanması/çözümlenmesi, gönderim için uygun kanalların seçilmesi, mesaj gönderiminde/alımında bağlamın dikkate alınması, etkili geribildirimler gerçekleştirilmesi ve gürültü unsurunun göz ardı edilmemesi etkili bir iletişim süreci

için gerekli olan özellikler arasında yer almaktadır (Saran, 2013, s. 75). Atasözlerinde sözlü iletişim unsurlarının nasıl sunulduğunu ve etkili iletişim için söz konusu unsurlara hangi özelliklerin atfedildiğini tespit etmeye yönelik yapılan araştırma sonucunda çarpıcı bulgulara ulaşılmıştır: Araştırma kapsamında yapılan analiz sonucunda TDK'nın Atasözleri ve Deyimler E-Sözlüğü'nde sözlü iletişim unsurları olarak bilinen kaynak, alıcı, mesaj, kanal, geribildirim, bağlam, ortak yaşam alanı, gürültü gibi terimler kullanılarak yapılan taramada bu terimleri kelime olarak içeren bir atasözüne rastlanmamıştır. Başka bir deyişle Türk atasözlerinde kelime itibariyle sözlü iletişim unsurlarına ilişkin gönderimlere yer verilmediği tespit edilmiştir. Fakat anlam itibariyle sözlü iletişim unsurlarını içeren pek çok atasözünün varlığı dikkat çekmiştir. Buna göre 158 atasözünün 76'sının sözlü iletişim unsurlarından *"kaynak ve alıcı"*; 24'ünde *"mesaj";* 12'sinde *"ortak deneyim alanı"*, 2'sinde ise *"bağlam"* odaklı gönderimlerde bulunduğu görülmüştür. Söz konusu dağılımı aşağıdaki Grafik 1'de görmek mümkündür:

Grafik 1: *Sözlü İletişim Unsurlarına Gönderimde Bulunan Atasözlerinin Dağılımı*

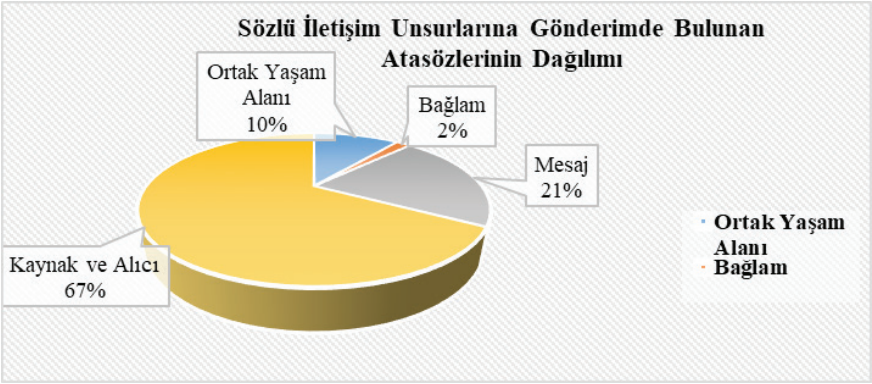

1.Atasözlerinde Sözlü İletişim Unsuru olarak Kaynak ve Alıcı

Araştırma bulguları belirlenen temalara göre tarandığında; sözlü iletişim unsuru olarak kaynağa ve alıcıya gönderimde bulunan atasözlerinden 17'sinin *"dinleme",* 15'inin *"doğru söz-haklı söz"*-*"doğru olmayan (yalan) söz",* 13'ünün *"davranış ile bağdaşan/bağdaşmayan söz",* 12'sinin *"tatlı söz-dilin iyi kullanımı"*-*"acı söz-dilin kötü kullanımı",* 9'unun *"ulu söz-atalar sözü-büyük sözü",* 7'sinin *"düşünce ile bağdaşan/bağdaşmayan söz*", 1'inin ise *"fiziksel görünüm"* temalarını işlediği dikkat çekmektedir. Söz konusu temaların atasözlerine göre dağılımları Grafik 2'de gösterilmektedir:

Grafik 2: *Kaynak ve Alıcıya Gönderimde Bulunan Temaların Atasözlerine Göre Dağılımı*

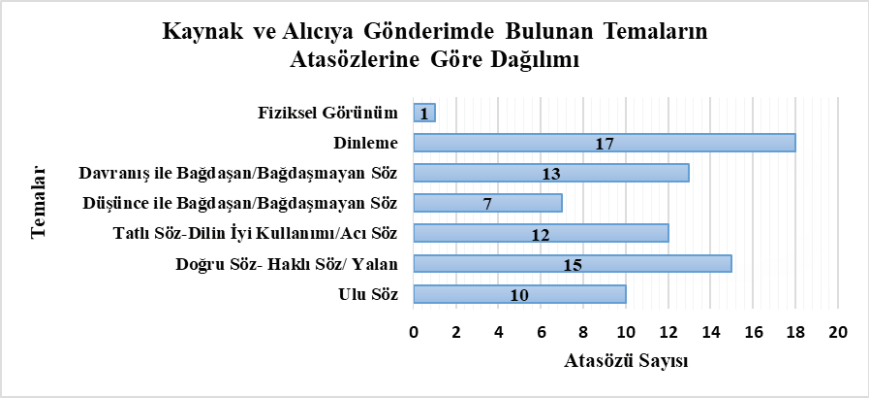

Araştırma bulguları, kaynak ve alıcının iletişim sürecindeki rolünün atasözlerine en fazla "dinleme" boyutuyla taşındığını ortaya koymuştur. Bu tespit literatürde etkili iletişimin vazgeçilmez unsuru olarak ele alınan "dinlemenin öneminin atasözlerindeki gönderimlerle de onaylandığını göstermektedir. En az işlenen temanın "fiziksel görünüm" olduğu da dikkatlerden kaçmamıştır. Fiziksel görünümün atasözlerinde vurgulanmamış olmasını, Türk kültürünün öğretilerine bağlamak mümkündür. Zira Türk kültüründe sözlerin güzelliğini, onu söyleyenin güzelliğinden önemli kabul etme ve önemli olanın dış güzellik değil kalp güzelliği olduğu düşünüşlerini benimsemek önemli bir erdem olarak görülmektedir.

1.1.Kaynak ve Alıcıya Yönelik "Dinleme" Temalı Gönderimler

Araştırma bulguları, kaynak ve alıcıya gönderimde bulunan atasözlerinin en çok ele aldığı temanın dinleme olduğunu göstermiştir. Dinleme, kişiler arasında ilişkiler kurulmasında ve sürdürülmesinde önemli bir iletişim becerisidir. Zira iyi bir dinleyici, diğerlerinin kendisi hakkında söylediklerini özümseyebilmekte, arkadaşlıklarını derinleştirebilmekte ve sır tutan bir özelliği kendisine kazandırabilmektedir (McKay vd., 1995, s. 1). Bu paralelde analiz edilen pek çok atasözünde sözlü iletişim sürecinde dinleme davranışının önemine ve gerekliliğine vurgu yapıldığı görülmüştür. Kaynak ve alıcıya yönelik dinleme vurgusu yapan atasözleri şunlardır:

- **Sağır işitmez (duymaz) uydurur (yakıştırır):** Sağır, yanında konuşulan şeyleri işitmez ama konuşanların durumuna bakarak ve anladığını sanarak bir şeyler yakıştırıp söyler.

- **İki kulak bir dil için:** Çok dinleyip az söylemeli.

- **Az söyle çok dinle:** Kişinin gereksiz konuşmaktansa az konuşması ve konuşulanları dinlemesi daha iyidir.

- **İki dinle bir söyle:** Çok konuşmak doğru değildir.
- **Tatlı söz dinletir, tatsız söz esnetir:** Güzel bir konuşmayı dinlemeyi herkes sever, sıkıcı bir konuşma dinlemek zorunda kalanlar, sıkıldıklarını belli etmekten kendilerini alamazlar.
- **Kızım sana söylüyorum (dedim) gelinim sen anla (işit):** 1) Doğrudan doğruya kendisine söylenemeyen düşünce ve uyarıların, o kimsenin çok yakınına söylendiğinde kullanılan bir söz; 2) Herhangi birine dolaylı söylenecek uyarı söz konusu olduğunda kullanılan bir söz.
- **Bir dokun bin ah işit (dinle):** İnsanları konuşturmak için biraz dertlerini deşmek yeter.
- **Bir söyle on dinle**: Az konuşup çok dinlemek yararlı olur.
- **Hocanın dediğini yap (söylediğini dinle), yaptığını yapma:** Öğreten kimseler doğruyu bilirler ama çoğu zaman bunu kendileri yapmazlar.
- **İstediğini söyleyen istemediğini işitir:** Bir kimseye hakaret etmek, ağır sözler söylemek doğru değildir, o da ağır sözlerle karşılık verir.
- **Kendi söyler kendi dinler:** Ne söylediği anlaşılmaz, söylediği şeylere önem verilmez.
- **Kös dinleyen, davula kulak vermez:** Başından büyük olaylar geçmiş kişi küçük dertleri sorun etmez.
- **Söyleyenden dinleyen arif gerek:** Kapalı konuşan bir kişinin ne demek istediğini ancak o konudan haberdar olan kişi anlar.
- **Mısır'daki sağır sultan bile duydu:** Duymayan kalmadı.
- **Baş ağır gerek, kulak sağır:** Kişi ağırbaşlı olmalı ve dedikoduları dinlememelidir.
- **Yerin kulağı var:** Gizli konuşulan bir şey umulmadık bir yoldan başkalarınca duyulabilir.
- **Sözü söyle alana, kulağında kalana:** Söylediklerin bir kulağından girip öbür kulağından çıkan kimseye nefes tüketme.

İşitme, insanlar için doğuştan gelen doğal bir süreç iken dinleme kalıtsal olmayan, öğrenilmesi ve geliştirilmesi gereken bir yetenektir. Kişiler günlük hayatlarında en fazla zamanı dinlemeye ayırdıkları için etkin bir dinleme, diğer iletişim becerilerinin özellikle de konuşmanın geliştirilmesinde oldukça etkilidir. Çünkü iletişim esnasında etkin dinleme gerçekleştiren/karşısındaki kişiyi anlayan kişi onunla nasıl konuşacağına dair daha fazla ipucu yakalamaktadır. Zaten etkili iletişimin sadece mesajların paylaşılmasını değil aynı zamanda mesajların alınmasını ve anlaşılmasını

da içermesi bunu gerekli kılmaktadır. Mesajın alınmasının ilk adımını ise; "dinleme" oluşturmaktadır (Durmaz, 2004, s. 183).

Analiz edilen atasözlerinde bilgiler, değerler, tutumlar ve niyetler vb. tüm anlamların çözümlenmesinde dinleme eylemenin etkili bir şekilde gerçekleştirilmesi gerektiği ön plana çıkarılmaktadır (Kurudayıoğlu ve Temur, 2021, s.11). Üstelik söz konusu atasözlerinde kişilerarası iletişim sürecinin etkileşimli olma özelliğine odaklanılarak dinleme ve konuşmanın birbirini bütünleyen edimler olarak değerlendirildiği görülmektedir. Söz gelimi bazı atasözlerinde söz söyleme ile dinleme arasında bir karşılaştırmaya gidilerek dinlemenin konuşmaya kıyasla üstünlüğünü ve yeğlenmesi gerektiğini vurgulayan ifadelere rastlanmıştır. Örneğin "a*z söyle çok dinle", "baş ağır gerek, kulak sağır", "bir söyle on dinle", "iki dinle bir söyle", "iki kulak bir dil için"* atasözleri gerekli gereksiz konuşmak yerine dinlemeyi önermektedir. Bu bağlamda analiz edilen atasözlerinde sözlü iletişimde daha ziyade dinlemeyi, az konuşmayı ve susmayı öneren gönderimler dikkat çekmektedir. Bu atasözlerinde az söylemek/az konuşmak iletişim süreçlerinde tercih edilmesi gereken ve tavsiye edilen iletişim edimi olarak sunulmaktadır. Yani atasözlerinde iletişim süreçlerinde konuşmak kötülenmemekle birlikte, susma, sessiz kalma, dinleme ve az konuşma yüceltilmekte ve önerilmektedir. Bu öneride insanların karşı tarafı etkilemek adına bazen doğru veya yanlış her şeyi söyleyebiliyor olmasının kaygısı bulunmaktadır. Çünkü atasözlerine göre; susmak, böyle konuşmaktan iyidir. *"Dilin kemiği yok", "bıçak yarası geçer (onulur), dil yarası geçmez (onulmaz)", "bülbülün çektiği dili belası", "söz var iş bitirir, söz var baş yitirir"* atasözlerini bu kaygının öğüte dönüştürülmesi olarak değerlendirmek mümkündür (Saban, 2014, s. 48).

Dinleme; iletişim sürecine anlam katarak işleyişi ve niteliği üzerinde etkin bir rol oynayan pek çok işlevi yerine getirmektedir. İlişki kurmak, anlamak, bilgi edinmek, öğrenmek, sürece katılmak, karşı tarafın tecrübelerinden faydalanmak, eğlenmek ve sosyalleşmek bu nedenlerden sadece birkaçıdır. Bu bağlamda *"hocanın söylediğini dinle, yaptığını yapma", "kızım sana söylüyorum -dedim-gelinim sen işit-anla"* atasözünün dinlemenin anlama, bilgi elde etme ve öğrenme*; "gem almayan atın ölümü yakındır", "sakalım yok ki sözüm dinlensin", "ulu sözü dinlemeyen uluyakalır"* atasözlerinin dinlemenin karşı tarafın sözlerini benimsem ve deneyimlerinden yararlanma işlevlerine dikkat çektiğini söylemek mümkündür. Ayrıca analizi gerçekleştirilen bazı atasözlerinin dinlemenin etkililiğine ve türlerine ilişkin bilgiler verdiği de tespit edilmiştir. Mesela "*söyleyenden dinleyen arif gerek"* atasözü, kaynağın mesajıyla ne anlatmak istediğini ancak dikkatli dinleyen ve konudan haberdar olan kişinin anlayabileceğini belirterek "can kulağı ile dinleme" nin önemine dikkat çekmektedir. Can kulağıyla dinleme, literatürde *aktif (etkin) dinleme* olarak geçmekte ve kişilerarası iletişim sürecinde dinleyicinin konuşmacı-

nın söylediklerini kontrol etmesine yardımcı olması ve onu anlamasını sağlaması gibi önemli işlevler üstlenmektedir (DeVito, 1999, s. 80). Aktif dinlemede alıcı; kendisine gönderilen mesajları hükme varmadan ve duyguları/düşünceleri geri yansıtarak (geribildirimde bulunarak) dinlemektedir (Cihangir Çankaya, 2011, s. 18-20). Böylelikle aktif dinleyici konuşan kişiye anlattıklarıyla ilgilendiğini ve onun sorununu gerçekten işittiğini hissettirebilmektedir (Cüceloğlu, 2000, s. 185). Aktif dinlemenin tam tersi olan *pasif (edilgin) dinlemede ise* dinleyicinin kendisine söylenenlere ilgi duymadığı, öğrenme arzusu taşımadığı ve geribildirimde bulunma niyetinin olmadığı görülmektedir. İster aktif isterse pasif dinleme kapsamında atasözlerinde dinlemenin etkili iletişimin sağlayıcısı olarak ele alındığı görülmektedir. İletişim akışını engelleyen, sekteye uğratan, kalitesizleştiren "dinle(ye)meme" durumu ise; konuşmacıdan, dinleyiciden, konudan ya da ortamdan kaynaklanan pek çok değişkene bağlı olarak ele alınmıştır. Dinle(ye)meme edimini konuşmanın veya konuşmacının olumsuz/onanmayan özellikleri ile ilişkilendiren atasözleri aşağıda sunulmaktadır:

- **Söyleyenden dinleyen arif gerek:** Kapalı konuşan bir kişinin ne demek istediğini ancak o konudan haberdar olan kişi anlar.

- **Sağır işitmez (duymaz) uydurur (yakıştırır):** Sağır, yanında konuşulan şeyleri işitmez ama konuşanların durumuna bakarak ve anladığını sanarak bir şeyler yakıştırıp söyler.

- **Sözü söyle alana, kulağında kalana:** Söylediklerin bir kulağından girip öbür kulağından çıkan kimseye nefes tüketme.

- **Namaza meyli olmayanın kulağı ezanda olmaz:** Kişi yapmak istemediği işin ayrıntılarıyla ilgilenmez.

- **Sağır için iki kere keramet olmaz:** Herkesin işitip öğrendiği şey, dikkatsiz kimse için bir daha söylenmez.

- **Tatlı söz dinletir, tatsız söz esnetir:** Güzel bir konuşmayı dinlemeyi herkes sever, sıkıcı bir konuşma dinlemek zorunda kalanlar, sıkıldıklarını belli etmekten kendilerini alamazlar.

1.2. Kaynak ve Alıcıya Yönelik "Doğru-Haklı Söz/Doğru Olmayan-Yalan Söz" Temalı Gönderimler

Bulgular değerlendirildiğinde sözlü iletişim unsurları olarak kaynak ve alıcıya yönelik gönderimde bulunan atasözlerinde vurgulanan ilk noktayı *"doğru-haklı söz"* ve *"doğru olmayan/yalan söz"* ün oluşturduğu tespit edilmiştir. Sözün bu biçimlerine gönderimde bulunan atasözleri şunlardır:

- **Haklı söz, haksızı Bağdat'tan çevirir:** Doğru söz, yanlış yolda çok ilerlemiş kişiyi bile yola getirir.

➢ **Doğru söz acıdır:** Eksikleri, yanlışları, yolsuzlukları bütün çıplaklığıyla ortaya koyan ve eleştiren söz, bu işi yapanlara acı gelir.

➢ **Doğru söz yemin istemez:** Sözün doğruluğunda kuşku yoksa yemine gerek yoktur.

➢ **Eğri oturup doğru konuşalım:** Birisine karşı tutumumuz ne olursa olsun doğruyu söylemeliyiz.

➢ **Eğriye eğri doğruya doğru:** Gerçek neyse aynen belirtilmelidir.

➢ **Yalancının mumu yatsıya kadar yanar:** Söylenen söz yalansa durum çok geçmeden anlaşılır.

➢ **Yalancının evi yanmış, kimse inanmamış:** Yalan söylemeyi huy edinen kimsenin sözlerine, gerçeği söylediği zaman bile inanılmaz.

➢ **Ardıcın közü olmaz, yalancının sözü olmaz:** Ardıç ağacının ateşi çabuk geçer, kül olur; yalancının sözü de böyledir, ona da güvenilmez.

➢ **Arife günü yalan söyleyenin (oruç yiyenin) bayram günü yüzü kara çıkar (olur):** Bir sözün yalan olduğu çabuk anlaşılır ve söyleyen toplum içinde utanılacak bir duruma düşer.

➢ **Ağlar gözden, sahte sözden kendini sakın:** Kendini acındıranlardan kork.

➢ **Dünya tükenir, yalan tükenmez:** Dünyada çok sayıda yalancı vardır, bunları huylarından vazgeçirmek de imkânsızdır.

➢ **Doğru söyleyeni dokuz köyden kovarlar:** Doğru olmakla birlikte başkalarının işine gelmeyen sözleri söyleyenlerin sevilmediğini anlatan bir söz.

➢ **Doğru söyleyenin bir ayağı üzengide gerek:** Doğru sözlü olan kişi sevilmeyen, istenmeyen kişi olacağı için bulunduğu yerden ayrılmaya hazır olmalıdır.

➢ **Doğru söyleyenin tepesi delik olur:** Sözüm bir kimseye dokunur mu? diye düşünmeyerek doğruyu söyleyen kişi çok düşman kazanır.

➢ **Dilin kemiği yok:** İnsan doğru veya yanlış her şeyi söyleyebilir.

İletişim kurarken duygu ve düşüncelerin ifadesinde dilin nasıl kullanılacağı kişinin kendi iradesindedir. Ancak Türk toplumunda söylenen sözün niteliğinin kişinin değerini belirlediğine inanıldığı için atasözleriyle kişinin bu iradesine müdahaleler yapılmıştır. Dolayısıyla kimi atasözlerinde toplum tarafından onaylanan ve etkili iletişimin gerekliliklerinden biri olarak görülen doğru söz söylemenin bir yandan iletişim esnasında kişiye saygınlık, itibar, güvenilirlik sağlayacağı diğer yandan

da söylenecek sözlerin geçerliliğini teminat altına alacağı vurgulanmaktadır. Buna karşın kimi atasözlerinde de topluma; "doğru olmayan/yalan/sahte söz" söylemenin söyleyen kişiyi toplum nazarında değersizleştirdiği ve acınacak duruma düşürdüğü hatırlatılırken; yalan söyleyen kişilere de yalan söylediklerinde başlarına gelebilecek olumsuz durumlarla ilgili uyarılarda bulunulmuştur (Yiğit, 2021, s. 95). Zira Türk toplumunun yaygın inanışına göre yalan söylemenin telafisi yoktur. Çünkü yalan söylendiğinde oluşan hayal kırıklıklarını ortadan kaldırmak veya kaybedilen güveni yeniden kazanmak ya mümkün değildir ya da çok meşakkatlidir. Analiz edilen atasözlerinde "kötülüklerin anası" olarak görülen ve onaylanmayan yalan söyleme uzak durulması gereken bir davranışı temsil etmektedir. Doğru/haklı söz söyleme davranışını onaylayan atasözü sayısının da azımsanmayacak kadar çoktur. Dahası Türk kültüründe "söylenilen sözün doğruluğu" sosyal, kültürel boyutu ile olduğu kadar dini boyutlarıyla da onaylanan iletişimsel bir davranış olarak kutsal kitaplarda ele alınan ve ayetlerle/hadislerle salık verilen bir özellik taşımaktadır. Kimi zaman halkın dini kuralları öğrenirken ve öğretirken atasözlerini kullanması bile mümkün olabilmektedir (Öztürk ve Uyanık, 2006, s. 11).

Analiz edilen atasözlerinde; yalan söylenmesi durumunda yaşanabilecek olumsuzluklar ya da tam tersi doğru söz söylenmesiyle karşılaşılabilecek durumlar da konu edilmektedir. Sözgelimi *"doğru söyleyeni dokuz köyden kovarlar"* atasözü toplumsal hayatta görmezden gelinen olumsuzlukları sözünü esirgemeden söyleyen kişinin, diğerlerinin husumetini kazanabileceğinin ve toplum içinde istenmeyen kişi ilan edilerek dışlanabileceğinin altını çizerek bu durumu örneklemektedir (Mamatoğlu, 2016, s. 63). Burada anlamsal bir çelişki varmış gibi görünse de özünde hiçbir atasözünün "yalan söylenmesinin doğruluğunu savunması" veya "doğru konuşulmaması gerektiğini ileri sürmesi" söz konusu değildir. Her ne kadar kural gibi kabul edilseler de hayat çelişkilerle dolu iken bu durumun atasözlerine aykırılıklar/anlamsal çelişkiler olarak yansıması gayet doğal karşılanmalıdır. Zira aynı olayın; değişik koşullar altında ayrı ayrı sonuçlar verebilmesi, farklı zamanlarda birbirini tutmayan düsturların ortaya çıkmasına da yol açabilmektedir (Aksoy, 1991, s. 29-30). Üstelik atasözleri arasındaki bu çelişkinin toplumsal/bireysel çıkarlar ile toplum/birey vicdanı arasındaki çatışmadan kaynaklandığını düşünmek de mümkündür. Çünkü her ne kadar evrensel bir erdem olarak nitelendirilse de doğru söylemenin her zaman bireyin/toplumun faydasına olmaması ya da her koşulda birey tarafından tercih edilmemesi söz konusu olabilmektedir. Bu da kişilerin karşılaştıkları durumsal çatışmalar sonucunda ağızlarından çıkacak söze ilişkin vicdanları ile çıkarları arasında seçim yapmak zorunda kalabilmesi anlamına gelmektedir. Haliyle bu anlamsal çelişki toplumun aynası olan atasözlerinde de kendisini göstermektedir (Ayaz, (ty), s. 5).

1.3. Kaynak ve Alıcıya Yönelik "Tatlı Söz-Dilin İyi Kullanımı"-"Acı Söz-Dilin Kötü Kullanımı" Temalı Gönderimler

Toplumda insanlar arasında yaşanan pek çok olumsuzluğun temelinde etkili iletişim becerilerinin yoksunluğu bulunmaktadır. Söz konusu yoksunluk, tatlı (güzel) söz söylemeyi/dili etkili konuşmayı bilmenin önemini gözler önüne sermektedir (Yiğit, 2021, s. 90). Atasözlerinde kaynak ve alıcıya yönelik üzerinde durulan güzel sözler söyleme ve toplum tarafından hoş karşılanmayan; argo, küfür ve hakaret içeren sözlerden kaçınma teması bu açıdan değerlidir (Gök, 2015, s. 389). Analiz edilen bazı atasözlerinin "*tatlı söz söyleme-dilin iyi kullanımı"*nı olumlu, bazı atasözleri ise *"acı söz söyleme-dilin kötü kullanımı"*nı ise olumsuz bir bakış açısıyla ele görülmüştür. Bu atasözleri Tablo 1'de karşılaştırmalı olarak sunulmaktadır:

Tablo 1: *"Tatlı Söz-Dilin İyi Kullanımı"-"Acı Söz-Dilin Kötü Kullanımı" Temalı Gönderimler İçeren Atasözleri*

Tatlı Söz Söyleme/Dilin İyi Kullanımı	Acı Söz Söyleme/Dilin Kötü Kullanımı
Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır: Gönül alıcı, okşayıcı sözlerle karşımızdakinin inadı yenilebilir.	**El elden kalmaz, dil dilden kalmaz:** Bir kişi başkasına vurursa o da ona vurur, başkasına kötü söz söylerse diğeri de kendisine kötü söz söyler.
Buğday ekmeğin yoksa buğday dilin de mi yok?: Görüştüğün kimseyi ağırlayacak, onun istediklerini yapacak durumda olmayabilirsin ama tatlı dille onun gönlünü hoş edebilirsin.	**El yarası onulur, dil yarası onulmaz:** Silahla açılan el yarası çabukça iyi olur ama kötü sözle açılan gönül yarası kolay kolay kapanmaz.
İnsanın eti yenmez, derisi giyilmez; tatlı dilinden başka nesi var: İnsan kendisini ancak tatlı diliyle sevdirebilir.	**Dilin cirmi küçük, cürmü büyük:** Dil küçük bir nesnedir ama söylediği kötü sözlerle kişinin başını belaya sokarak büyük suç işler.
	Açtırma kutuyu, söyletme kötüyü: Kendin hakkındaki kötü düşüncelerimi veya bildiklerimi bana söyletme.
	Kötü söyleme eşine, ağı katar aşına: İlişkide bulunduğun kimseleri sözlerinle incitme, kötüleme ki onlar da sana daha büyük kötülük yapmasınlar.
	Dost sözü acıdır: Yakınlarımız, eksikliklerimizi çekinmeden söylerler.
	Ağzından hayır çıkmazsa bari şer söyleme: Lehte konuşmuyorsun, hiç olmazsa aleyhte de konuşma.
	Dilini eşek arısı soksun: Hoşa gitmeyen bir şey konuşan kimseye söylenen bir ilenme sözü.
	Dili olsa da söylese (anlatsa): Cansız nesneler konuşabilseler bazı olaylara tanıklık da edebilirler.

Tatlı söz söyleme/dilin iyi kullanımı/ mesajın etkileyici bir şekilde oluşturulması; taraflar arasında sağlıklı bir iletişim kurmanın koşulları arasında yer almaktadır. Bu koşul, zaman zaman gerçekleşmesi imkânsız şeyleri bile mümkün kılarak sorunların çözülmesine katkı sağlamaktadır (Atıcı, 2013, s. 148). Analiz edilen atasözleri bu bilgiyi destekleyecek şekilde dilin önemli bir güç ve zenginlik kaynağı olduğunu dile getir-

mekte ve toplumsal hayattaki önemini vurgulanmaktadır (Vardar, 1982, s. 12). Bir başka ifadeyle dil atasözlerinde de gerçek hayatta olduğu gibi iyi kullanıldığında; kişiyi başkalarına sevdiren, özel hayatında ve işinde ona saygınlık kazandıran ve kolaylık sağlayarak her kapıyı açarken; kötü kullanıldığında yarattığı zorluklarla kişiyi felakete sürükleyebilmektedir. Atasözlerinde bu kullanıma da yer verilmesi, dilin olumlu veya olumsuz kullanımının; onu kullanan kişiye bağlı olduğunun altını çizmek içindir. Bu doğrultuda çözümlenen atasözlerinde ağırlıklı olarak "iyi" kapsamında *"tatlı söz/tatlı dil/buğday dil", "hoşa giden söz", "güzel söz", "gönül alıcı, okşayıcı söz"* anlamlarına yer verildiği ve övüldüğü görülmüştür. Buna karşın Türk atasözlerinde çoğu zaman birbirleri yerine kullanılan "kötü söz", *"acı söz/acı dil", "ağır söz", "keskin söz"* ruhu yaralayan, yüreğe sıkıntı veren ve açtığı yara kolay kolay iyileşmeyen sözleri ifade etmektedir. Bu tür sözleri söyleyenler de "*hakaret etmek", "şer söylemek", "aleyhte söylemek"* ile suçlanarak sözü söyleme biçiminin olumsuzluğu nedeniyle kınanmış ve uyarılmıştır (Yiğit, 2021, s. 96). Öte yandan atasözlerinde zaman zaman gerçek hayattan kesitler yerine güçlü benzetmeler, somutlaştırmalar ve nükteli yakıştırmaların kullanıldığı da gözlemlenmiştir. İncitici sözlerle kırılan bir gönlün bir daha eski haline dönemeyeceğini anlatan *"El yarası onulur, dil yarası onulmaz"* atasözü, soyut kavramların somut kavramlarla bağdaştırılmasının en güzel örneklerinden biridir (Aksan, 2011, s. 190-191). Kimi zaman da atasözlerinde birbirinden ayırmak zor olan ve hayatın içinde beraber bulunan "iyi" ile "kötü" kavramları zıtlıkları vurgulanarak karşılaştırma yoluyla mesaj vermek için kullanılmıştır. Sözgelimi bazı atasözlerinin ilk kısmında dilin iyi kullanımı ve tatlılığı; ikinci kısmında dilin kötü kullanımı ve acılığı vurgulanarak verilmek istenen mesaj zıtlıklarla güçlendirilmiştir (Alkaya, 2001, s. 62; Akçalı, 2013, s. 415). Gönül alıcı sözler söyleyerek karşımızdaki kişinin inadının yenilebileceğini bildiren *"Acı (kötü) söz insanı (adamı) dinden çıkarır, tatlı söz yılanı inden çıkarır"* ve güzel bir konuşmayı dinlemeyi herkesin sevdiğini, sıkıcı bir konuşmayı dinlemek zorunda kalmanın sıkıcı olduğunu ve sıkılan insanların ister istemez bunu belli ettiklerini ifade eden *"tatlı söz dinletir, tatsız söz esnetir"* bu durumu örneklemektedir.

1.4.Kaynak ve Alıcıya Yönelik "Ulu Söz-Atalar Sözü-Büyük Sözü" Temalı Gönderimler

Atasözlerinde kaynak ve alıcıya yönelik *"ulu söz-atalar sözü-büyük sözü"* temasıyla olumlu ve olumsuz etkilere odaklı pek çok gönderimde bulunduğu tespit edilmiştir. Söz konusu gönderimleri içeren atasözleri olumlu ve olumsuz mesajlarıyla Tablo 2'de gösterilmektedir:

Tablo 2: Kaynak ve Alıcıya Yönelik "Ulu Söz-Atalar Sözü-Büyük Sözü" Temalı Gönderimler İçeren Atasözleri

"Ulu Söz/ Atalar Sözü/ Büyük Sözü" Olumlu Gönderimler	"Ulu Söz/ Atalar Sözü/ Büyük Sözü" Olumsuz Gönderimler
Ulu sözü dinlemeyen, uluyakalır: Büyüklerin verdiği her öğüt yaşadıkları veya tanık oldukları bir olaya dayanır, bir büyüğün kulak ardı ettiğimiz sözünün önemini, başımız derde girip sızlanmaya başladığımız zaman anlarız.	**Bin nasihatten bir musibet yeğdir:** Yaşanan olaylar, öğütlerden çok daha etkilidir
Atalar sözünü tutmayanı yabana atarlar: Büyüklerinin sözünü tutmayıp onların gösterdikleri yoldan gitmeyenler toplum içinde ziyan olup giderler.	**İyi nasihat verilir, iyi ad verilemez:** Bir kimse başkalarına iyi öğüt verebilir ama ün veremez, kişi ünü ancak kendisi kazanabilir.
Gem almayan atın ölümü yakındır: Söz dinlemeyen hırçın kişi, davranışının büyük zararını görür.	**Bir felaket bin nasihatten yeğdir:** Yaşanan olaylar, öğütlerden çok daha etkilidir.
Sakalım yok ki sözüm dinlensin: Ancak yaşlı kimselerin söz ve öğütleri dinlenir.	
Su küçüğün, söz (sofra, yemek) büyüğün: 1)Temel bir ihtiyaç olan su önce küçüğe verilir, konuşmaya ise ilk önce büyükler başlar; 2) Her şeyin bir sırası vardır; kişiler bu sıralamada yaşlarına, kültürlerine vb. özelliklerine göre yer alırlar.	
Gafile kelam (söz), nafile (söz) kelam: Gaflet uykusunda olan kişiye söz kâr etmez.	
Cahile söz (laf) anlatmak deveye hendek atlatmaktan güçtür (zordur): Ne kadar uğraşılırsa uğraşılsın deve hendekten atlatılamaz, cahile söz anlatmak bundan da zor bir şeydir.	

Ulu/atalar/büyük söz temalı gönderimler atasözlerinde iki boyutta ele alınmıştır. Bunlardan ilki ulu sözü, atasözü olarak kabul eden gönderimler, ikincisi ise ulu sözü büyüklerin, yaşlıların, bilgelerin sözü olarak kabul eden gönderimler olarak karşımıza çıkmaktadır. İlk kategorideki gönderimlere ilişkin şunları söylemek mümkündür: Bilindiği gibi toplumun dünya görüşünü yansıtan, anlatım gücünü ortaya koyan, sahip olduğu dilin sözvarlığını yansıtarak yüzyıllarca yaşayan atasözleri *"halkın ortak bilgeliğinin bir ürünü"* dür (Rende, 1995, s. 3). Bu bakımdan kendisi de ulu söz olarak nitelendirilen atasözlerinin geçmiş ve gelecek arasında güçlü bağlantılar kurmak suretiyle kültürün devamlılığını sağladığını söylemek mümkündür (Tuzcu, 2019, s. 373). Sözü edilen ululuk ve ortak bilgelik, sözlü iletişim unsuru olarak kaynak ve alıcıya gönderimde bulunan atasözlerinde çoğu zaman insanların (toplumların) atalarının deneyimlerinden faydalanmaları öğütlemek suretiyle yer almıştır. Bunun nedeni ataların verdiği her öğüdün gerçek hayatta yaşanmış ya da tanık olunmuş bir olaya dayanması olarak ifade edilmiştir. Hatta atasözlerine kulak asmamanın Tanrı'yı tanımamayla eşdeğer olacağı ve bu davranışı sergileyen kişilerin ve toplumların büyük zarar göreceği uyarısında

bulunulan atasözleri bile vardır. *"Atalar sözünü tutmayanı yabana atarlar"* atasözü bunun en güzel örneğidir. Yine atasözlerindeki gönderimlere göre esasen atasözleri, sözün (öğüdün) değerini bilenler/dinleyenler *"Sözü söyle alana, kulağında kalana"* ve gereğini yerine getirerek bu sözleri yaşamlarında birer düstur haline getiren akıllı kişiler için sarf edilmiştir. *"Söyleyenden dinleyen arif gerek"* ve *"arif olan anlar (anlasın)"* atasözlerinde belirtilen de budur (Saban, 2014, s. 38).

Atasözlerinde ele alınan ikinci kategorideki gönderimlerde ise bilgeliğe sıklıkla yer verilerek eğitimli/bilgili/bilge kişilerin; toplumu aydınlattığı, üstün olduğu, saygıyı hak ettiği dile getirilmiştir. Ayrıca atasözlerinde bilginin toplumlara ışık tuttuğu, aklın, yüceliğin ve söylenen sözün doğruluğunun göstergesi olduğu açıkça belirtilmiş, "bilgisizlik" ve "cahillik"ten kaçınılması gerektiği vurgulanmıştır. Gaflet uykusunda olan kişiye sözün kâr etmeyeceğini vurgulayan *"Gafile kelam (söz), nafile (söz) kelam"* cahile söz anlatmanın deveye hendekten atlatmaktan bile zor olduğunu vurgulayan *"cahile söz (laf) anlatmak deveye hendek atlatmaktan güçtür (zordur)"*atasözleri bu vurguyu örneklemektedir. Öte yandan Türk kültüründe bilgili olmak/bilgelik, yaş ve söylenen sözün niteliği arasında doğrudan bir bağ kurulduğu göze çarpmaktadır. Yani yaş ile bilgili olmak/bilgelik, bilgelik ile doğru söz söyleme özdeşleştirilmektedir. Atasözlerinde de kişilerin yaşının büyük olması, yaşam deneyimlerinin ve bilgi birikimlerinin fazlalığı nedeniyle sözlerinin doğruluğunun ve yerindeliğinin teminatı olarak değerlendirilmiştir. Böylelikle kişilere söz söyleme ayrıcalığı kazandıran yaş, söylenen sözün doğruluğunun, kabulünün, onayının ve gereğinin yerine getirilmesinin gereği olarak lanse edilmiştir. Yalnızca yaşlı kimselerin sözlerinin ve öğütlerinin dikkate alınacağını bildiren *"sakalım yok ki sözüm dinlensin",* konuşmaya ilk önce büyüklerin başlaması gerektiğini söyleyen *"su küçüğün, söz (sofra, yemek) büyüğün"* atasözleri bu durumu örnekleyerek toplumsal ve kültürel açıdan yaş unsuruna büyük bir itibar yüklemektedir. Kuşkusuz yaş odaklı bu gönderimleri, Hofstede'nin güç aralığı boyutu üzerinden okumak mümkündür. Zira Türkiye gibi güç mesafesinin fazla olduğu toplumlarda/kültürlerde yaşın büyük olması sözlü iletişim açısından sosyo-kültürel bir ayrıcalık anlamına gelmekte, kişilere öncelik sağlamaktadır. Söz konusu toplumlarda hiyerarşik sıralama gereği altta olanlardan, üstte olanlara karşı saygı ve uysallık beklenmektedir (Kartarı, 2002, s. 69). Bu bilgilere paralel olarak atasözlerindeki gönderimlerin de; iletişim düzeyleri/edimleri kapsamında yaş unsurunun etkisiyle eşit düzeyli iletişimden ziyade hiyerarşik düzeyli iletişimi yücelttiği görülmektedir. Söz söyleme/nasihatte bulunma ayrıcalığının, hakkının veya yetkisinin yaşça büyük olana (ulu/ata kişiler) verildiği ve karşılığında onlara saygı gösterilmesinin, sözlerinin dinlenmesinin önerildiği atasözlerinde iki tarafın da durumu değerlendirilmektedir. Yani söz söylemenin yanında söz dinlemek/söz dinlememek

de atasözlerinde ele alınan konulardandır. *"Büyük sözü dinlemek"*, büyüklerin öğütlerini dikkate almak/benimsemek ve bu doğrultuda davranışlar sergilemek Türk kültüründe öğrenmenin, yaşamı devam ettirebilmenin, toplum içinde varlık gösterebilmenin ön koşulu olduğu için atasözlerinde onaylanan bir davranış olarak bildirilirken*; "büyük sözü dinlememek*" yol açacağı olumsuzluklar nedeniyle uzak durulması gereken bir eylem olarak sunulmaktadır.

Atasözlerinin topluma doğruları zamana ve yere göre bildirmesi birbiriyle çelişen ifadelere yer vermesini de beraberinde getirmektedir. Sözgelimi yaşanan olayların öğütlerden daha etkili olabileceğini savunan *bin nasihatten bir musibet yeğdir*" atasözü ile bir kişinin başkalarına iyi öğüt verebileceğini ama ün veremeyeceğini, ünü ancak kişinin kendisinin kazanabileceğini vurgulayan *"iyi nasihat verilir, iyi ad verilemez"* atasözü arasında böyle bir çelişki bulunmaktadır. Bu çelişki kesinlik taşımayan sürekli tartışılagelen olayların varlığından, akıl ile yaş arasındaki ilişkinin esnekliğinden/orantısızlığından ve büyükler tarafından verilen nasihatlerin kişinin kendisinin tecrübeleri kadar öğretici olmayışından kaynaklandığı düşünülmektedir (Ayaz, (ty), s. 8).

1.5. Kaynak ve Alıcıya Yönelik "Davranış ile Bağdaşan/Bağdaşmayan Söz" Temalı Gönderimler

Nietzsche'nin *"İnsan söz verebilen bir hayvandır"* söylemiyle altını çizdiği söz verme davranışı Türk kültüründe yaşamın direğini oluşturan ve insanın adeta kişiliğini tanımlayan önemli bir davranıştır. İnsan; sözünü tutsun tutmasın, söz vermenin öneminin ve güçlüklerinin farkında olsun olmasın söz vermeden yaşayamamaktadır. Hangi sözün verildiği ve söz veren kişinin bu sözün gereğini ne kadar yerine getirdiği ise yaşamının dizgisini belirlemektedir (Uygur, 1997, s. 31-32). Söz ile davranışın tutarlılığı bu bakımdan insan hayatında kilit bir rol üstlenmektedir. Bu rol gereği *"davranış ile bağdaşan/bağdaşmayan söz"* kategorisi altında ele alınan *"söylenen sözler ile uyumlu davranışlar sergileme"* konusunun pek çok atasözünde kendine yer bulduğu görülmüştür. Bu atasözleri aşağıda listelenmiştir:

- **Ağanın gözü, yiğidin sözü:** Çalışanlarını gereği gibi yöneten ve çalıştıran kişi iyi bir yöneticidir, sözünün eri olan kimse de yiğittir.

- **Yiğidin sözü, demirin kertiği:** Mert adamın ağzından çıkan söz demire kazınmış çentik gibi kalıcı olur; dediğini yapar, sözünden dönmez.

- **Söz ağızdan çıkar:** Mert olan kişi, sözünde durur; verdiği sözü yerine getirir.

- **Büyük lokma ye büyük söz söyleme:** Başaramayacağın, sonuçlandıramayacağın bir konuda kesin sözler söyleme.

➢ **Kuru laf (söz) karın doyurmaz:** Boş sözlerle olumlu iş yapılamaz.

➢ **Lafla (söz ile) peynir gemisi yürümez:** Şöyle yaparım, böyle yaparım demekle yapılması gereken iş yapılmaz.

➢ **Bal bal demekle ağız tatlanmaz:** Sözde kalan dilek ve tasarıların iş bitirmede hiçbir etkisi olmaz.

➢ **Ateş demekle ağız yanmaz**: Kişi, zararlı bir eylemin sözünü etmekle kendisini zarara sokmuş olmaz.

➢ **Dilden gelen elden gelse, her fukara padişah olur:** Kişi her söylediğini yapamaz, her dilediğini elde edemez.

➢ **Dile gelen ele gelir:** İnsanlar yapacakları işler hakkında önce konuşurlar, sonra da o işi gerçekleştirirler.

➢ **Ele verir talkını (telkini), kendi yutar salkımı:** Kendisinin inanmadığı ve tutmadığı öğütleri başkalarına kolayca verir.

➢ **Dille düğümlenen, dişle çözülmez:** Verdiği sözü yerine getirmeyen kişi, sebebi sorulduğu zaman kendini savunmakta zorlanır.

➢ **İnsan sözünden (ikrarından), hayvan yularından tutulur:** Yularından tutulan hayvan başka yöne sapamadığı gibi insan da söylediği sözün dışına çıkamaz.

Atasözlerinin, bir sözlü kültür ürünü olarak dil vasıtasıyla öğrenilen bilgiyi davranışa dönüştürme noktasında etkili olduğu düşünülmektedir (Onan, 2011, s. 91). Kaynak ve alıcıya gönderimde bulunan atasözlerinde kişinin düşünerek söz söylemesinin yanında sözleriyle bağdaşan davranışlar sergileyerek toplumda değer kazanacağı vurgulanmaktadır. Zira Türk kültüründe ağızdan çıkan sözün gereğinin yerine getirilmesi "senet" olarak görülmekte, toplum kişilerden söz söylemekle yetinmemesini, sözlerini davranışlarıyla pekiştirmesini istediği için atasözleri de gönderimleriyle kişileri bu doğrultuda güdülemeye çalışmaktadır. Bu bağlamda atasözlerinde bir yandan yerine getirilemeyecek sözlerin söylenmemesini, söz verildiğinde ise verilen sözün mutlaka tutulmasını nasihat ederken diğer yandan da sadece konuşmakla yetinen ve söylediği sözün gereğini yerine getire(e)meyen/eyleme geç(e)meyen kişileri yermekte/alaya almaktadır (Ong, 1995, s. 21). Bununla birlikte atasözleri gönderimleriyle kişilere, geri dönüşü olmayacak sözlerden kaçınmanın ve büyük yeminler etmekten uzak durmanın ancak büyük tecrübelerle kazanabileceğini hatırlatarak başaramayacakları/sonuçlandıramayacakları konularda kesin sözler söylememelerini öğütlemektedir. *Büyük lokma ye büyük söz konuşma"* ve *"doğru söz yemin istemez"* atasözleri bu öğütlerin güzel birer örneğidir.

1.6.Kaynak ve Alıcıya Yönelik "Düşünce ile Bağdaşan/Bağdaşmayan Söz" Temalı Gönderimler

Araştırma kapsamında ele alınan atasözlerinde *"düşünce ile bağdaşan/bağdaşmayan söz"* kategorisi kapsamında ağırlıklı olarak "düşündüğünü söyleme "ye ya da "özü sözü bir olma "ya gönderimde bulunulduğu tespit edilmiştir. Söz konusu atasözleri şunlardır:

- **Dervişin fikri ne ise zikri de odur:** İnsan, önem verip düşündüğü şeyi konuşmaktan kendini alamaz
- **El ağzına bakan, karısını tez boşar:** Kişi, özel hayatı ile ilgili ciddi konularda başkasının düşüncesiyle değil kendi düşünceleriyle karar vermelidir.
- **Acıkan ne olsa yer, acıyan ne olsa söyler:** Geçim sıkıntısı içinde bulunan kişi geçinebilmek için her yolu dener, her işi yapar, canı yanan kişi de sonunu düşünmeden ağzına geleni söyler.
- **Bülbülün çektiği dili belası:** İlerisi düşünülmeden söylenen söz insanın başına dert açabilir.
- **Isıracak it (köpek) dişini (dişlerini) göstermez:** Kötülük edecek kimse önceden haber vermez, belli etmez.
- **Söyleyene bakma, söyletene bak:** İçinden geleni söyleyen bir kişinin sözlerine inanmak istediğimiz için bu sözleri ona Tanrı söyletiyor diye düşünürüz.
- **Baş dille tartılır:** Kişinin aklı, söylediği sözlerle ölçülür.

İç içe geçmiş kavramlar olarak "dil" ile "düşünce" arasındaki ilişki yıllardır bilim adamları tarafından ele alınmakta ve dil olmadan düşüncenin gerçekleşemeyeceği ileri sürülmektedir. Dolayısıyla dil, düşüncenin altyapısını oluşturmaktadır (Tosunoğlu ve Melanlıoğlu, 2009, s. 687). Bireyler de düşüncelerini çoğu zaman sözlü ifadelerine yansımaktadır. Bu noktadan hareketle atasözlerinin dilden dile aktarım aracılığıyla varlığını sürdüren söz öbekleri olmaları nedeniyle bireylerden oluşan toplumun ortak düşünce ve kanaatlerine dair izler taşıdığını söylemek mümkündür (Dik, 2010, s. 29). Böylelikle toplumların hayata bakışlarının, geleneklerinin/göreneklerinin, beğenilerinin, inançlarının aynası ve değer yargılarının özeti olan atasözleri; içerdiği hükümler vasıtasıyla bireye neyi-nasıl düşünmesi, nesneleri/canlıları nasıl değerlendirmesi ve düşündüklerini nasıl dile getirmesi gerektiğini bildirebilmekte, yönlendirmeler yapabilmekte hatta zihinsel bir baskı da uygulayabilmektedir (Avcı, 2014, s. 203; Batur, 2011, s. 582). Düşünce ile sözün birbiriyle bağıtlanarak yorumlanması bu noktada önemlidir. Atasözleri çoğunlukla düşüncenin, davranış ve dili yönlendirmesi gerektiğine ilişkin mesajlar taşımakta, kişilerin söz söyle-

meden önce düşünmesi ve sözlerinin etkilerini öngörmesi gerektiğine işaret etmektedir (Kurt, 1991, s. 53-58).

1.7.Kaynak ve Alıcıya Yönelik "Fiziksel Görünüm" Temalı Gönderimler

Araştırma kapsamında analiz edilen atasözlerinden sadece bir tanesinde kaynağın ve alıcının taşıması gereken *"fiziksel görünüm"* özelliğine gönderimde bulunduğu tespit edilmiştir. Güzel insanların her yerde ilgi çekeceklerini ve onların sözlerinin her zaman kabul edileceğini ifade eden *"ağaç ucuna yel değer, güzel kişiye söz değer"* atasözü bu özelliğe dikkat çekmektedir. Bu sonuç, literatürdeki fiziksel görünüm ve dış görünüş özelliklerinin taşıdıkları mesajlar nedeniyle iletişim süreçlerinde iyi bir izlenim bırakabildiği gerçeğiyle örtüşmektedir.

B. Atasözlerinde Sözlü İletişim Unsuru olarak Mesaj

İnsanların, temelleri atalarımız tarafından atılan ve dilin ihtiyaç duyduğu zamanlarda başvurduğu hazır söz kalıpları olan atasözlerinden günlük yaşamlarında kendilerini daha iyi ifade edebilmek amacıyla sık sık faydalandıkları bilinmektedir (Tüm, 2010, s. 664; Sinan, 2013, s. 136). Atasözleri sık kullanılan bu özelliğiyle gönderimlerinde sözlü bir iletişim unsuru olarak mesaja da vurgu yapmaktadır. Bu vurgu atasözlerinde ağırlıklı olarak *"gevezelik-boşboğazlık"* ve *"dedikodu-dırdır"* konularıyla kendini göstermektedir. Kişilerin, kendilerine iletişim süreçlerinde ne kadar konuştukları sorulduğunda "nitelik, nicelikten önce gelir" cevabını verseler de gerçekte tam tersini uygulayarak ne kadar çok konuşurlarsa o kadar iyi iletişim kurduklarına inandıkları ileri sürülmektedir. Oysa algılamayı sağlayan, sözlü ifadenin niceliğinden çok iletişim sürecinin niteliğidir. Çünkü iletişim sürecinde, alıcı çoğu zaman anlayabileceği kadar mesajı aldığı ve fazlasına dikkat etmediği için önemli mesajları zaman zaman önemsizlerden ayıramamakta böylece sözlü/sözsüz/yazılı mesajların aşırılığı süreci başarısız kılmaktadır (Tabak, 1999, s. 7). Bu durum atasözlerindeki vurgulara da yansımış gereğinden çok konuşmanın onaylanmadığı ve kişilere yarardan çok zarar getirdiği her fırsatta dile getirilmiştir. *"Gevezelik-boşboğazlık"* vurgusuyla ele alınan bu durumu etkili bir iletişim için mesajın taşıması gereken özellikler arasında yer alan "mesajın alıcı ile kaynak arasında kalması" ile açıklamak mümkündür. TDK, Güncel Türkçe Sözlük'te "geveze" sözcüğü sıfat olarak *"çok konuşan, çenesi düşük, gevşek ağızlı, lafçı, lafazan, zevzek, lakırdı ebesi, ağız kavafı, lakırdı kavafı, çene kavafı, cır cır, çaçaron"* olarak anlamlandırılmaktadır. Analiz edilen atasözleri sıfat anlamıyla "*çok konuşan, çenesi düşük, gevşek ağızlı"* insanlara ilişkin bir hayli gönderimde bulunmuştur. Bu gönderimleri ve atasözlerini şöyle listelemek mümkündür:

- **Leyleğin ömrü (günü) laklakla geçer:** Boş, anlamsız konuşanların durumunu anlatmak için söylenen bir söz.

➢ **Maksat muhabbet olsun:** Dostların konu kıtlığında bile konuşacak şeyleri vardır.

➢ **Sorma kişinin aslını, sohbetinden bellidir:** Bir kişinin nasıl bir insan olduğu konuşmasından belli olur, soyunu sopunu öğrenmeye gerek yoktur.

➢ **Şüyuu vukuundan beter:** Bir şeyin dedikodusunun yapılması, onun gerçekleşmesinden daha kötüdür.

➢ **Bir karıyla bir koca, dırdır eder her gece:** Sıkıntı veya yalnızlık yüzünden iki dost bile birbiriyle dalaşır, anlamsız konuşur.

➢ **Çocuğun bulunduğu yerde dedikodu olmaz:** Küçük çocuğun bulunduğu yerde herkes çocukla uğraşmaktan dedikodu yapmaya fırsat bulamaz.

➢ **Baş ağır gerek, kulak sağır:** Kişi ağırbaşlı olmalı ve dedikoduları dinlememelidir.

➢ **Çocuktan al haberi:** Bir aile sorunu veya ailece gizli tutulan bir şey, çocukların rastgele söyledikleri bir sözle açığa çıktığında söylenen bir söz.

➢ **Çok söyleme arsız edersin, aç bırakma hırsız edersin**: Yönetimi altında bulunan kimselere sık sık müdahale edenler bekledikleri verimi alamadıkları gibi onları da arsız ederler; yiyecek ve para bakımından da sıkıntıya düşürenler onları hırsızlığa itmiş olurlar.

➢ **Çok bilen (söyleyen) çok yanılır**: Çok bildiği için kendine güvenen kişi, bilmediği şeylere de karışır ve bunlarda yanılır.

➢ **Çok söz (laf) yalansız, çok para (mal) haramsız olmaz**: Bol kazancın içinde yasa dışı elde edilmiş para bulunduğu gibi çok konuşanın sözleri arasında da mutlaka yalan bulunur.

➢ **(Kesmez) bıçak ele (yavuz), iş bilmeyen avrat dile:** Kör bıçak işe yaramaz ama insanın elini keser; iş bilmeyen kadın da çok konuşmaktan başka bir şey yapmaz.

➢ **Sofrada elini, mecliste dilini sakla:** Topluluk içinde kendini denetle, aşırı davranışlarda bulunmaktan kaçın, açgözlülük ve gevezelik etme.

➢ **Söz sözü açar:** Bir konu üzerinde konuşulurken ilgisi dolayısıyla söz başka bir konuya geçer, sohbet uzar, gider.

➢ **Az söyle çok dinle:** Kişinin gereksiz konuşmaktansa az konuşması ve konuşulanları dinlemesi daha iyidir.

➢ **Söz gümüşse sükût altındır:** Susmak bazen konuşmaktan daha iyi sonuç verir.

➢ **Sükût ikrardan gelir**: Susmak kabul etmek demektir.

TDK, Güncel Türkçe Sözlük'te "geveze" sözcüğünün mecaz anlamıyla *"dedikoducu, lafçı, sır saklamayan, boşboğaz, ayran ağızlı"* şeklindeki anlamını içeren gönderimler ve atasözleri de aşağıda sunulmaktadır:

➢ **Laf (söz) torbaya girmez:** Ağızdan çıkan bir söz, artık gizli kalmaz, herkes onu duyar.

➢ **Otuz iki dişten çıkan, otuz iki mahalleye yayılır:** Bir ağızdan çıkan söz, başkalarının ağzına geçer, her tarafa yayılır.

➢ **Yerin kulağı var:** Gizli konuşulan bir şey umulmadık bir yoldan başkalarınca duyulabilir.

➢ **Herkesin ağzı torba değil ki büzesin:** Başkalarının söyleyeceklerine engel olamazsınız.

➢ **Bir ağızdan çıkıp (çıkan) bin dile (ağza) yayılır:** Ortaya atılan bir söz çok çabuk yayılır.

➢ **Akil isen açma sırrın dostuna, çünkü dostun dostu vardır, o da söyler dostuna:** Bir sır en yakın dosta bile söylenmemelidir.

➢ **Boşboğazı ateşe atmışlar, odunum yaş (az) demiş:** Çenesi düşükler umulmadık anlarda densizce konuşabilirler.

Analiz edilen bazı atasözlerinde ağızdan çıkan sözün gizli kalmayacağını, akla gelmeyecek şekillerle ve hızla başkalarına yayılabileceğini bu yüzden de sır verme konusunda temkinli olunması gerektiğini bildiren gönderimlere rastlanmıştır. Hatta atasözlerinde yetişkinlere, çocukların bulunduğu yerlerde sırların açığa çıkarılmaması gerektiği, çocukların duyduğu şeylerin sır olmaktan çıkacağı ve yayılacağı hatırlatılarak uyarılarda bulunulduğu da görülmüştür. *"Çocuktan al haberi"* atasözü bu durumu örneklemektedir (Karadağ, 2013, s. 116-117).

C. Atasözlerinde Sözlü İletişim Unsuru olarak Bağlam

İletişim Sözlüğü"nde *"iletişimin gerçekleştiği fiziksel, toplumsal-psikolojik ve zamansal çevre"* olarak tanımlanan ve iletişimin biçimini ve içeriğini etkileyen bir değişken olarak değerlendirilen bağlam (Mutlu, 1998, s. 171), bir sözlü iletişim unsuru konumuyla analiz edilen atasözlerinde az da olsa vurgulanmaktadır. Bağlama gönderimde bulunan atasözlerinde yer alan yegâne unsur ise "*yerinde, zamanında, incelikli söz*" söylemedir. Bu konuda gönderimde bulunan atasözleri şunlardır:

➢ **Dil ebsem (olsa) baş esen (esendir):**Kişi dilini tutar, her şeyi söylemezse başını belaya sokmamış olur, rahat eder.

➢ **Söz var gelir geçer, söz var deler geçer:** Sözün insanlar üzerinde etkisi büyüktür; yerinde söylenen sözler işlerin yoluna girmesini

sağlar, ölçüsüz ve sert söylenen sözler ise karşıdakini öfkelendirir, söyleyenin öldürülmesine bile yol açabilirler.

Kişiler toplumda söyledikleri sözün niteliğine göre değerlendirilmekte; sözünü ölçüp biçerek gerektiği yerde ve uygun bir zamanlamayla söyleyenlere itibar edilmektedir. Bu yüzden kişinin, ağzından çıkan sözün kendi değerini belirleyeceğinin bilincinde olması ve iletişimin bağlamına uygun bir üslupla gerçekleştirilmesi gerektiği ortadadır. Divan-ı Lügait Türk'te geçen bir Türk atasözü *"Erdemin başı dil"* ifadesiyle bu gerçeğin altını çizerek düşüncelerine hâkim olan ve dilini kontrol altında tutabilen insanların huzur ve mutluluğu bulabileceğini dile getirmiştir (Yaman, 2011, s. 68). Zaten yerinde ve zamanında konuşmak, bireyin dudaklarında büyük bir güç bulundurması anlamına gelmektedir. Çünkü konuşan kişinin seçtiği kelimelere ve kurduğu cümlelere bakılarak onun hakkında fikir yürütmek mümkün olabilmektedir. *"Konuş ki kim olduğunu anlayayım"* diyen atalarımız bireyin bilgi seviyesinin, entelektüel birikiminin, hayata bakış açısının dağarcığındaki kelimelere ve bu kelimeleri kullanma yeteneğine bakılarak anlaşılabileceğini ileri sürmüşlerdir (Kaşıkçı, 2006, s. 55). Bu bağlamda analiz edilen atasözlerinde kişilerarası iletişim sürecinde sözlerin yerinde, zamanında ve incelikli kullanımının sağlayacağı kazanımlar ile yersiz, zamansız, düşüncesizce (uygunsuz) kullanımının yol açacağı olumsuzluklar sıklıkla konu edilmiştir. Atasözlerinde anlamlı sözün kişiyi değerli kıldığından ve gerekliliğinden övgüyle bahsedilirken zıttı olarak değerlendirilen "boş/anlamsız söz"ün gereksiz yere sarf edildiği dile getirilmiştir. İletişim esnasında dile getirilecek duygu ve düşüncelerin önce zihinde değerlendirilmesi gerektiği, iletişimin bağlamına (konuya, kişiye, yere ve zamana) uygun olanların söylenebileceği aksi takdirde ağızdan çıkan sözün geri alınamamasının pişmanlık yaratabileceği de pek çok atasözünde ortaya konmuştur (Gök, s. 390). Zira kişinin, akıl süzgecinden geçirmeden söz söylemesi, sadece kendisi için değil, içinde yaşadığı toplum için de felakete dönüşebilmektedir (Yiğit, 2021, s. 98). Bu bakımdan atasözlerinde yerinde, zamanında ve ölçülü söz söyleme becerisine sahip olmayan kişilerin, bunun bedelini hoş karşılanmama, fayda sağlayamama, hafife alınma, inandırıcı bulunmama, aciz duruma düşme, dışlanma gibi olumsuz durumlarla ödemek durumunda kalabilecekleri dile getirilmiştir.

D. Atasözlerinde Sözlü İletişim Unsuru olarak Ortak Deneyim Alanı

Türk toplumu için birlik olmak, topluluk halinde yaşamak ve beraber hareket etmek her türlü bireysellikten önce gelmektedir. Bu durum atasözlerinde ortak deneyim alanına göndermede bulunulması ve bireysellik yerine topluluk ruhunun öne çıkarılması olarak vücut bulmuştur. Başka bir ifadeyle Türk toplumunun ortaklaşa davranışçı kültürel yapısı gereği

topluluk ruhunu, ortaklıkları, benzerlikleri, yaşanmışlıkları ve birlik ve beraberliği önceleyen yapısı atasözlerinin gönderimlerinde de kendisini fazlasıyla göstermektedir. Çünkü atasözleri aynı zamanda ait oldukları toplumların kendilerini ve diğer toplumları tanımlama araçları olarak işlev görmektedir. Bunun sonucu olarak da bünyelerinde hem topluluk olarak yaşamaya ilişkin hem de topluma öğütler vermeye yönelik pek çok gönderim olduğu görülmektedir (Hirik, 2018, s. 158). Bu atasözlerini şöyle listelemek mümkündür:

- **Yalnızlık, Allah'a mahsustur (yaraşır):** İnsan ancak toplumsal dayanışma ve iş bölümü içinde rahat ve huzurlu yaşayabilir.
- **Yalnız taş, duvar olmaz:** Nasıl bir tek taş ile duvar örülmezse insan da tek başına önemli bir işi başaramaz, başkalarıyla ilişki kurmak, işbirliği yapmak zorundadır.
- **Yalnız kalanı kurt yer:** Yardımcısı bulunmayan kişi, kendini tehlikeden koruyamaz.
- **Yalnız öküz çifte (boyunduruğa) koşulmaz**: İki kişi ile yapılması gereken bir işi tek kişi ile yapmaya kalkışmak yanlıştır.
- **Birlikten kuvvet doğar:** Toplu veya beraber davranmak daha büyük güç sağlar.
- **Nerede birlik, orada dirlik**: Aralarında duygu ve düşünce birliği bulunan topluluklar, dirlik ve düzenlik içinde yaşarlar.
- **El el ile değirmen yel ile:** İnsanlar bir araya gelmeden yaşayamazlar, birbirlerine yardım etmeden başarıya ulaşamazlar; değirmenin çalışabilmesi için rüzgâr gereklidir.
- **Tek/bir elin nesi var, iki elin sesi var:** Başarıya ulaşmak için birlik olmak gerek.
- **Bir elin sesi çıkmaz:** Bir davanın bir kişi tarafından savunulması etkili ve yeterli değildir; 2) yardımlaşarak işler daha kolay başarılır.
- **Bir el bir eli yıkar, iki el bir yüzü yıkar:** Bazı durumlarda yardımcısız iş yapılamayacağını anlatan bir söz.
- **Sarımsak içli dışlı, soğan yalnız başlı:** Anlaşan kimselerin birbirlerinden saklısı gizlisi yoktur, başkasıyla böyle bir yakınlık kuramamış olan tek başına kendi yaşantısı içinde kalır.
- **Dilsizin dilinden anası anlar:** Başkalarının kolay kolay anlayamadıkları şeyi, her gün onunla uğraşan kimse çok kolay anlar.

Analizi gerçekleştirilen atasözlerinde ortak yaşam alanın işaret edilerek işbirliğine dayalı öğrenmenin de altı çizilmektedir. Bunun nedeni sosyal bir varlık olarak insanoğlunun ancak toplumsal dayanışma ve iş

bölümü içinde rahat, huzurlu ve mutlu bir hayatı yaşayabileceği inancı yatmaktadır. *"Birlikten kuvvet doğar", "nerede birlik, orda dirlik", "yalnız kalanı kurt yer*" atasözlerini bu inancın göstergeleri arasında saymak mümkündür. Öte yandan atasözlerinde vurgulanan bir başka konu da insanın insana her zaman ihtiyacı olduğu, pek çok işi başarıyla gerçekleştirmek için bir araya gelmenin ve yardımlaşmanın kaçınılmaz olduğudur. Bu bakımdan yalnızlık, atasözlerinde öncelik verilmeyen ve öğütlenmeyen olumsuz bir durumu ifade etmektedir. *"Bir elin nesi var, iki elin sesi var", "Yalnız öküz çifte (boyunduruğa) koşulmaz", "Yalnız taş, duvar olmaz*" atasözleri bu durumu örnekleyen atasözlerindendir (Saban, 2014, s. 47).

SONUÇ

Türk atasözlerinin, sözlü iletişimin tüm işleyişi ve unsurları itibariyle bireysel ve toplumsal hayattaki yansımalarını kayda değer bir oranda gönderimlerine taşıdığı bilinmektedir. İçerdiği öğütler ve önerilerle sözlü iletişimin sağlıklı ve etkili gerçekleştirilmesine önemli katkılarda bulunan atasözleri bu özelliğiyle geçmişte olduğu gibi bugünün ve hatta yarının sözlü iletişim kültürünün belirleyicisi rolünü üstlenmektedir. Türk atasözlerinde sözlü iletişim unsurlarının nasıl sunulduğunu belirlemeye yönelik gerçekleştirilen içerik analizi sonucunda; Türk atasözlerinde kelime itibariyle "iletişim" teriminin bulunmadığı ancak iletişimin özünü ve kök anlamını içeren "ortaklık, birlik, beraberlik, dayanışma" kavramlarına kayda değer bir oranda değinildiği tespit edilmiştir. Yani, Türk atasözlerinde "iletişim" terimine verilmeyen değer, çağrışımlarına fazlasıyla verilmiştir. Türk atasözlerinde sözlü iletişim unsurlarına yönelik gönderimlerde bulunan pek çok atasözünün varlığı dikkat çekmiştir. Atasözlerinin en fazla gönderimde bulunduğu sözlü iletişim unsuru "kaynak ve alıcı" olmuştur. Onu sırasıyla "mesaj", "ortak yaşam alanı" ve "bağlam" takip etmiştir. Kaynak ve alıcıya yönelik gönderimde bulunan atasözlerinde en çok ele alınan tema "dinleme", en az vurgulanan tema ise "fiziksel görünüm" dür. Sözlü iletişim unsurlarının atasözlerindeki yansımaları, literatürde yer alan kavramsal temel bilgilerle büyük oranda örtüşür niteliktedir.

KAYNAKÇA

Akbay, O. H. (2012). "Japon Atasözlerinde Kadın İmgesi", Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi, 6: 145-158.

Akçalı, B. (2013). Kazak Türkçesi Ve Türkiye Türkçesi Atasözlerindeki İyi, Kötü Kavramlarının Karşılaştırmalı Biçimde İncelenmesi Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic Volume 8/9 Summer 2013, P. 403-428, Ankara-Turkey.

Aksoy Ö. A.(1991). Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1-2, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.

Alkaya, E. (2001). Tatar Türkçesindeki Dil ve Söz ile İlgili Atasözleri Üzerine Bir Değerlendirme, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Fırat University Journal Of Social Science Cilt: 11 Sayı: 2, Sayfa: 55-76, Elazığ-2001.

Altaylı, S. (2010), "Atasözü ve Deyimler Arasındaki Farklar", Karadeniz Araştırmaları, 25: 125-134.

Arık, E (2013). Kültürlerarası İletişim Bağlamında Atasözlerinin Evrenselliği Üzerine Bir İnceleme. Atatürk İletişim Dergisi Sayı 5 / Temmuz 2013

Atıcı, A. (2013). Sungur Türkçesi Atasözü Örnekleri, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal Of Turkish World Studies, XIII/2 (Kış 2013).

Avcı, C. (2021). Atasözlerinde Nesnel Zaman "Bir Sözlü Kültür Okuma Denemesi". Gaziantep University Journal of Social Sciences. 20(2) 997-1011.

Avcı Y. Y, (2014), Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 6 Sayı:11 2014 Güz (s. 203-226)

Ayaz, E. S. (TY). Türk Atasözlerinde Çelişki, http://abs.kafkas.edu.tr/upload/479/turk_atasozlerinde_celiski.pdf.

Aziz, A (2010). İletişime Giriş, 3. Basım, Hiperlink Yayınları, İstanbul.

Bal, H. (2004). İletişim Sosyolojisi, Süleyman Demirel Üniversitesi Yayın No: 42, Isparta.

Baltaş Z. ve Baltaş A.(2001). Bedenin Dili İletişim Becerilerinizi Anahtarı, Sessiz Diliniz, 29. Basım, [y.y].

Batur, Z. (2011). Atasözü ve Deyimlerde Kadın ve Kadının Sosyo-Psikolojik Özellikleri Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic Volume 6/3 Summer 2011, P. 577-584 Turkey.

Berko, R. M., Wolvin A. S., Wolvin D. R.(2001). Communicating A Career Focus, Eighth Ed, Houghton Mifflin Company, Boston New York.

Cihangir Çankaya, Z. (2011). Kişilerarası İletişimde Dinleme Becerisi, Geliştirilmiş 2. Basım, Nobel Yayınları, Ankara.

Chandler, D. & Munday, R (2018). Medya ve İletişim Sözlüğü. Çev: Babacan Taşdemir. İletişim Yayınları. İstanbul.

Çamdereli, M. (2008). İletişime Giriş, Dem Yayınları, İstanbul.

Cüceloğlu, D. (2000).Yeniden İnsan İnsana, 22. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul.

DeVito, J. A. (2010). Kişilerarası İletişim. Çev: Sacide Vural. Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi yayını. Aralık. Ankara.

DeVito, J. A. (1999).Essential of Oral Communication, Second Ed, Pearson Custom Publ, Boston.

Dik, T. (2020).Atasözlerinde Adil Dünya İnancı. Millî Folklor, 2010, Yıl 22, Sayı 88.

Dökmen, Ü. (1999). Sanatta ve Günlük Yaşamda İletişim Çatışmaları ve Empati, Sistem Yayıncılık, İstanbul.

Durmaz, M.(2004). Kişilerarası İletişim ve Motivasyon, 2. Basım, Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, No: 17, İzmir.

Erdoğan, İ. (2001). İletişimi Anlamak, 4. Basım, Pozitif Matbaacılık, Ankara, 2001.

Erdoğan, İ.ve Alemdar K. (2002). Öteki Kuram Kitle İletişimine Yaklaşımların Tarihsel ve Eleştirel Bir Değerlendirilmesi, Erk Yayınları, Ankara.

Erol, M. (1998). İletişim Sözlüğü, 3. Basım, Ankara, 1998.

Geray, H. (2006). Toplumsal Araştırmalarda Nicel Ve Nitel Yöntemlere Giriş İletişim Alanında Örneklerle. Siyasal Kitabevi. Ankara.

Girgin, A. (2002). Uluslararası İletişim Haber Ajansları ve A.A, DER Yayınları, İstanbul.

Gök, M. (2015). Türk Halklarının Kültürel Değerlerinin Oluşmasına Katkı Sağlayan Atasözlerinde İletişim Teması. Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi 2015 Cilt: 4 Sayı: 5

Güngör, N.(2013). İletişim Kuramlar Yaklaşımlar, 2. Basım, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2013, s. 41.

Gürüz, D. ve Temel Eğinli, A. (2015). Kişilerarası İletişim, Bilgiler-Etkiler-Engeller, 5. Basım, Nobel Yayınları.

Güriz, A. (2006). Atasözleri ve Halk Deyimleri Işığında Türk İnsanı", Phoenix Yayınevi, Ankara.

Hirik, E. (2018). Söz Edimleri Kuramı Bağlamında Atasözleri-Deyimlerde Toplum/Topluluk Adları Ve Duygu Değerleri. Motif Akademi Halkbilimi Dergisi, 2018, Cilt: 11, Sayı: 24, S. 158-177.

Karadağ, Ö. (2013). Türkiye Türkçesi Atasözlerinde Çocuk Ve Çocukluk. Millî Folklor, 2013, Yıl 25, Sayı 98

Karasar, N. (2005). Bilimsel Araştırma Yöntemi, 15. Basım, Nobel Yayınları, Ankara.

Kartarı, A. (2006).Farklılıklarla Yaşamak, Kültürlerarası İletişim, Ürün Yayınları, Ankara.

Köknel, Ö. (2013). İnsanı Anlamak, Postiga Yayınevi, İstanbul.

Kurudayıoğlu, M. Ve Temur N. (2020). 21. Yüzyıl Becerileri Çerçevesinden Türk Atasözlerine Bir Bakış. Bilig Dergisi. Güz 2021/Sayı 99

Kurt, İ. (1991). Türk Atasözlerine Psikolojik Bir Yaklaşım, Kültür Bakanlığı Yayınları/1270 Gençlik ve Halk Kitapları Dizisi/ 56, Ankara.

Mamatoğlu N. Vd. (2016). Türk Atasözlerinde Çatışma Nedenleri. Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi Folklor/Edebiyat, cilt:22, sayı:86, 2016/2

McKay, M. Vd. (1995). Messages the Communication Skills Book, Second Ed., New Harbinger Publ. İnc, USA, 1995.

Mısırlı, İ.(2004). Genel ve Teknik İletişim, 2. Basım, Detay Yayıncılık, Ankara.

O'Hair, D. & Gustav W. F.(2005). Strategic Communication: in Bussiness and Proffessions, Houghton Mifflin Company, USA.

Okray, S. (2015). Türk Atasözleri Ve Deyimlerinde Kadın İmgesi LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi(VI-I) Haziran.

Onan, B. (2011). Türk Atasözlerinde Dil Farkındalığı ve İşlevsel Dil Kullanımı. Millî Folklor, 2011, Yıl 23, Sayı 91.

Ong, Walter J (1995). Sözlü ve Yazılı Kültür Sözün Teknolojileşmesi, Çev. Sema Postacıoğlu Banon, Metis Yayınları. İstanbul.

Rende, C. (1995). Seçme Dünya Atasözleri Ve Özdeyişler Antolojisi, Ürün Yayınları, Ankara, 1995.

Saban, A. (2014). Türk Atasözlerinin Bakış Açısıyla Eğitim. Millî Eğitim Sayı 203. Yaz/2014.

Sargut, S.(2010). Kültürler Arası Farklılaşma ve Yönetim, 3. Basım, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.

Sarıca, B. (2016). Atasözlerinde Anlama Ve Biçime Dayanan Eşlikler. Dil Bilimleri Kültür Ve Edebiyat (Ed: M. Sarıca, B. Sarıca. Padam Yayınları. Ankara.

Sarıtaş, S. (2012). Türk Kültüründe Yüzle İlgili Deyim ve Atasözleri Üzerine Bir Çalışma. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 28 / 2012.

Saran M. (2013). Küreselleşme ve Kültürlerarası İletişim, Küreselleşme ve Kültürlerarası İletişim, Ed: Nezih Orhon ve Ayhan Yılmaz, Anadolu Üniversitesi Yayını No: 3025, Eskişehir.

Sinan A. T (2013). Türk Atasözlerinde Geçen Deyimler, Milli Folklor Dergisi, Yıl: 13, Sayı: 51.

Tabak, R. S.(1999). Sağlık İletişimi, 1. Basım, Literatür Yayınları, İstanbul.

Tokgöz, O. (2015). İletişim Kuramlarına Anlam Vermek Başlangıcından Günümüze Anglo Amerikan İletişim Kuramı. İmge Kitabevi. Ankara.

Tutar, H. ve Yılmaz M. K.(2008). Genel İletişim Kavramlar ve Modeller, 6. Basım, Seçkin Yayıncılık, Ankara.

Tüm, G. (2010), "Atasözlerinin Değişik Kültür ve Dilleri Anlamadaki Rolü", Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 5(4): 663-678.

Usluata, A (TY). İletişim, Yeni Yüzyıl Kitaplığı İletişim Yayınları,[y.y], [t.y.]

Usta Tuzcu Ö. (2019). Değişen toplumun Türk atasözlerine etkisi. Rumelide Dil ve Edebiyat Dergisi. 14 (Mart)7

Uygur, N. (1997). Bütün Yapıtlarına Doğru Dilin Gücü-Denemeler, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Uzuntaş, A.(2013). Etkili İletişim: Anlatabilmek ve Anlayabilmek, Kastamonu Eğitim Dergisi, Ocak 2013, Cilt:21 No:1.

Vardar, B. (1982). Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri, TDK Yayınları, Ankara.

Williams J.W. & Eggland S. A. (1991). Örgütlerde İletişim, Çev: Yılmaz Büyükerşen, Şan Öz-Alp, Hikmet Seçim, Ali Atıf Bir, Anadolu Ünv. Yayın No: 628, Eskişehir.

Yiğit N.H. (2021). Türk Dünyası Atasözlerinde Sözün Niteliği İle İlgili Atasözleri. Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E – Dergisi. Cilt:8, Sayı:2, s.91-114, Kış 2021

BÖLÜM 19

MAKEDONYALI TÜRK ÖĞRENCİLERİN TÜRKİYE VE ATATÜRK ALGISI

Fahri KARAMAN

GİRİŞ

Balkan toprakları Osmanlı Devleti'nin himayesi altında iken 20. Yüzyılında başında meydana gelen savaş ve isyanlar sebebiyle herkes kendi bağımsızlığını ilan etmiştir. Bunların sonucunda da Müslüman ve Türk olan vatandaşların hakları zamanla sınırlandırılma olmuştur.

Kuzey Makedonya'da birçok Türk ulusundan bulunan kişiler yaşamaktaydı. Fakat 1950 yılların başında başlayan göçlerle birlikte bölgede yaşayan Türk nüfusunun sayısı azalmıştır ve kalan Türklerin de haklarında sınırlamalar gerçekleşmiştir. Ayrıca, Kuzey Makedonya'da yaşayan kişiler arasında ilişkiler her zaman iyi şekildedir ve kültürel etkinlikler çok kez yapılmaktadır.

Bu çalışma da Kuzey Makedonya'da okuyan Türk öğrencilere Türkiye ve Mustafa Kemal Atatürk algısı adlı bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmanın birinci bölümünde kimlik gelişme konusu; bireysel ve sosyal anlamda dini ve kültürel gelişim, kimlik ve öteki, etnik kimlik oluşumu alt başlıkları ile anlatılmıştır. Daha sonra, ikinci bölümde ise Kuzey Makedonya'daki Türkler ve onların siyasi, sosyal, etnik yapıları incelenmiş, Balkanlardan Türkiye'ye oluşan göçler ve Türkiye'nin Balkan Türklerine karşı tutumu, Kuzey Makedonya'nın bağımsızlığı, Balkanlarda Türkiye ve Atatürk algısı alt başlıkları ile Kuzey Makedonya ve Kuzey Makedonya'da yaşayan Türkler konusu anlatılmıştır. Çalışmanın son bölümü olan üçüncü bölümde ise Türk öğrenciler üzerinde yapılan anket uygulaması detaylı bir şekilde anlatılmaktadır.

Bireysel ve Sosyal Anlamda Dini ve Kültürel Gelişim

Kültür kavramı ilk kez 1793 senesinde Alman bir sözlükte kendisine yer bulmuştur. Toplum tarafından oluşturulan meydana getirilen, davranış ve düşünce yapısı olarak da karşılaşılan kültür, toplumsal alanda bir güç varlığını devam ettirmektedir. Toplumun bütün değerleri kültür sayesinde ortaya konulur ancak kültür sadece birleştirici bir güç değildir kültürün diğer bir özelliği ise karşıtlarını da yaratma özelliğidir. Ekonomik ve ideolojik konularda da birçok konuya sahip olan kültür politik konularda da içeriklere sahiptir (Arslataş, 2008).

Din ve toplum bağlantısı incelendiği zaman dinin işlevsel özelliği ile topluluğa etkisi ve toplumun din üzerindeki etkisi hakkında çeşitli şeyler söylenilmektedir. Din ve toplum terimleri karşılıklı etkileşim içerisinde bulunmakla beraber, toplumun din üzerinde etkileri olduğu gibi dinin de toplum üzerinde var olan etkileri oldukça fazladır. Sosyolojik boyuttan incelendiği zaman bu durumun birçok konuyu barındıracak boyutta olduğu ortaya çıkmıştır.

Din ve toplum ilişkisi incelendiğinde ise tarihsel süreçte çok sayıda araştırmanın varlığı söz konusudur. Bu araştırmalarla ilgili çeşitli alan-

larda uzmanlaşmış sosyolog, filozof ya da din bilimcisinin araştırılması gerek duyulan pek çok önemli nokta bulunmaktadır. Din ve toplum ilişkisindeki bağlantıyı çözebilmek ve anlayabilmek kişinin dünyadaki var oluşunu anlamlandırabilmesi için çok büyük bir değer barındırmaktadır. Din ve devlet işleri, din ve siyaset ilişkileri ve benzeri her türlü ilişki günümüzde de güncelliğini korumakta ve tartışılan terimler haline gelmektedir. Din ve toplum ilişkisinin sağlıklı bir şekilde anlaşılabilmesi için tarihi süreçte bir özne niteliğinde bulunan insanın varoluşunun anlaşılması en önemli adımdır.

Din ve toplum kavramları birbirine bağlı halde olup, toplumun din üzerinde etkileri olduğu gibi dinin de toplum üzerinde var olan etkileri azımsanmayacak kadar fazladır. Yani din ve toplum arasında bulunan bu etkileşime karşılıklı bir etkileşimdir. Sosyolojik açıdan değerlendirildiği zaman bu etkinin pek çok konuyu içinde barındıracak genişlikte olduğu ortaya çıkmaktadır (Özdemir, 2017).

Kimlik ve Öteki

Kimlik kelimesinin tanımı incelediğinde, benzer ve sürekli olmaktan gelen Latince bir tanım olan "idem" kelimesi ile karşılaşmaktadır. Türk Dil Kurumuna göre kimlik kelimesi, "kim" kökünden gelmekte olup aynı şekilde mecburi bir aidiyet hissini ve benzersiz olmayı ifade etmektedir. Bununla beraber, adı geçen kimlik kavramı var olabilmek için çeşit çeşit konularda ihtiyaç duymakta ayrıca kendi kesinliğini güven altına almak için farklılığı ötekiye benzetmektedir.

Kültürel bilgilerin birikimlerde harmanlanmış şekilde kimlik hem özne hem de onu şekillendiren öğeler tarafından bir tür kalıp görevindedir. Bununla beraber kimliğin hem ortaklaştırıcı olmasıyla beraber ayrıştırıcı bir niteliği var olduğundan bahsedilmektedir. Çevresel şartlar ve toplum kültürünün etkisiyle beraber ortaya çıkmış olan kimlik aynı zamanda ortak menfaatlerdeki benzerlik ve farklılaşmalarla birlikte, aidiyet bağlılığı ve çeşitli etkinlerle şekillenmektedir. Bu yüzden, kimlikler toplumsallaşma süreci içerisinde bulunan çıkarlarla bağlantılı olarak farklılaşma ya da politikleşme yoluna gitmektedir. Kimliklerin toplumsal anlamda ortaya çıkardığı anlaşmazlıklar ve çıkar çatışmaları, çatışmaların ortaya çıkmasına sebep olan kavramsal anlamda bütün problemler politikaya yansımaktadır. Bu yüzden, günümüzde menfaatler ve çıkarlar arasındaki farklılaşmalardan beslenen anlaşmazlıkların politik bir adlandırılmasını yapabilmek için kimliklere ağırlık vermek önemlidir (Ulusoy, 2017).

Kimliğin öteki ile arasında bulunan ilişkinin daha net bir şekilde ifadesi bazı fikirlerle ortaya koyulmaktadır. Kimlik bir süreç ya da bir anlatı olarak ele alındığı zaman ötekinin konumundan yola çıkılarak adlandırılmaktadır. Bu tanımlamanın tüm kimlikler için doğru olduğunu söyle-

mek tam anlamıyla doğru bir ifade değildir ancak batı toplumlarının oluşturduğu kimliklerin varoluşu bu görüşün çevresinde gerçekleşmektedir. Ötekileştirme en basit haliyle bilinçli düşünme yapısının altında hareket etmekte ve onun bağlayıcı ve bağdaştırıcı mantığında şekillenmektedir. Bu sebeplerden ötürü ötekileştirme toplumsal örgütlenmenin yapısal buldukları ile karşılaşmaktadır (Canbay, 2012).

Etnik Kimlik Oluşumu

Kimlik tanımı ilk olarak insanın kendi tercihlerini yaptığının kabul edilmesiyle anlam kazanan bir terimdir. Bireyin kendi şahsını kabul etmesi ve bireyselleşmeye ilişkin bazı teorik bilgiler de kimlik konusunun altyapısını oluşturmaktadır. Yeniçağ ile hayatımıza giren batıda başlayan özgürleşme beraberinde kendiliğinden yeten ve kendi değerlerinin farkında olan birey anlayışını oluşturmuştur. Yeniçağdan günümüze güçlenerek toplumuzda gelen bu kavram kimliğin oluşumunun en kritik belirleyicisidir. Sosyal bilimcilerin dikkatini çeken en önemli husus gerçek anlamda bireyin ya da kimliğin ortaya çıkışıdır. Modern anlamda iş bölümü yapabilmek, insanların uzmanlaşmasını ve insan kültürünün karmaşıklaşmasını sebep olarak toplumu bireycilikten kurtarmaktadır. İş bölümünün doğal bir şekilde artması bireyin kişiliğinin de süre gelen süreçlerde gelişmesine yol açacaktır (Yanmış & Kahraman, 2013).

Etnik kimlik bireye kattıklarını içinde yaşadığı toplumda gündem olan kültürel sorulardan farklı bir şekilde şekil bulmuş bir kimlik türü olmaktadır. Orijinal bir kültürel sistemin yapı özelliklerini nitelik itibariyle taşıması ile ortaya çıkan bir kimlik olduğundan da bahsedilmektedir. Milli kimliğe olan bağlılığın azalmasının getirisi olarak farklı kimlik arayışları artmakta ve bu durumda da etniklik önemi her geçen gün değer kazanmaktadır. Etnik özellikler en basit haliyle kültürel entegrasyonun sağlanması ve kültürler arasındaki uzaklığın sıfıra inmesi sonucunda meydana gelecektir. Bu yüzden kültürler arasındaki mesafenin en düşük durumda olduğu toplum yapılarında görülen potansiyel ve sosyal bir ayrışma unsuru olarak da tanımlanabilir. Neredeyse tüm etniklik tanımlamalarında dil, din, kültür tanımları öne çıkmakta ve grubun ayırt edilebilir özelliğine önem vermektedir. Etnikliğin en ayırt edici kriterlerinden olan dil ve din yanında artık günümüzde kültür de etnik kimliğin belirlenmesinde önemli rol almaktadır (Türkkan, 2011).

Kuzey Makedonya Etnik Kimliği ve Kuzey Makedonya'daki Türkler

Kuzey Makedonya'nın nüfus yapısı incelendiğinde çok karmaşık bir yapı ile karşılaşılmaktadır. Ülkede üçlü sistem uygulanmakta olup halk üç alt grup ile sınıflandırılmıştır. Bu üçlü grup; halk, millet ve son olarak etnik gruplar şeklinde ayrılmıştır. Bu sınıflandırmada hiyerarşi göz önünde

bulundurulmuştur. Hiyerarşinin ilk sırasında halk içinde bulunan Makedonlar yer almaktadır, Türk ve Arnavut kökenli insanlar ikinci gruba yani millete dahil edilmiştir. Nüfus belirlenmesinde nüfus sayımı haricinde başka faktörlerde devreye girmekteydi, ülkenin tarihi ve önceki tarihlerde yapılan nüfus sayımları incelendiğinde Türk ve Arnavut nüfusu arasındaki dalgalanmalar ve değişiklikler normalin dışında bir seviyedeydi. Bu dalgalanmalara sebep olan durumlar incelendiğinde ilk göze çarpan durum ise, 1950 ve 1990 yılları içerisindeki Doğu-Batı blok ilişkileri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sırbistan, Rusya ve Arnavutluk arasındaki dalgalı siyasi ilişkiler Türk ve Arnavut nüfuslarının dışarıya bağımlılığını etkilemekteydi. Buna örnek olarak Sırbistan ve Rusya arasındaki ilişkiler iyi bir hal alma yolunda ilerlerken Batı dünyasına olan hayranlıktan ötürü Türkler kendilerini bir Arnavut gibi tanıtabilmekteydi. 1950'li yılların başındaki nüfus sayımında Türk nüfusu 203.938 iken 1960 nüfus sayımında nüfus 131.481'e kadar gerilemiştir. Bu nüfus değişikliği ise bu durumun en rasyonel örneğidir. Bu sebepten ötürü Kuzey Makedonya'da yapılan nüfus sayımları her zaman şaibe taşımaktadır. Kuzey Makedonya nüfusu içerisinde; Makedon, Türk, Arnavut, Sırp, Romen, Rom, Torbeş başta olmak üzere başka milletlerden de oluştu gözlemlenmektedir. Tablo 1.1' de görüleceği üzere en fazla nüfusa sahip üç etnik köken olarak Arnavut, Türkler ve Sırplar'ın toplam nüfusları nüfus sayımlarına göre belirtilmiştir (Godişnik, 1968); (Kaya, 1971); (Hamzaoğlu, 2000).

Tablo 1.1. *1953 ile 1981 yılları arasında Kuzey Makedonya'da yaşayan Türklerin ve farklı milletlerin toplam nüfusu ile yüzdelik olarak orantıları*

	1953		1961		1971		1981	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Makedonlar	860.699	66	1.000.854	71.2	1.142.375	69.3	1.279.328	67.0
Arnavutlar	162.524	12.5	183.108	13.0	279.879	17.0	377.208	19.8
Türkler	203.938	15.6	131.481	9.4	108.552	6.6	88.591	4.5
Sırplar	35.112	2.7	42.728	3.0	46.465	2.8	44.468	2.3
Toplam (diğer milletler dahil)	1.294.371		1.392.491		1.617.121		1.828.884	

Tablo 1.2. *1991-2002 yılları arasında Kuzey Makedonya'da yaşayan Türklerin ve farklı milletlerin toplam nüfusu ile yüzdelik olarak orantıları*

	1991		1994		2002	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Makedonlar	1.328.178	65.3	1.295.964	66.5	1.297.981	64.5

Arnavutlar	441.987	21.7	444.104	22.9	509.083	24.5
Türkler	78.880	3.9	87.019	4.3	79.959	3.85
Sırplar	42.775	2.1	40.228	2.1	35.939	1.78
Toplam (diğer milletler dahil)	1.964.825		2.063.964		2.022.547	

KUZEY MAKEDONYA VE KUZEY MAKENDONYA'DA YAŞAYAN TÜRKLER

Kuzey Makedonya'daki Türklerin Kısa Tarihi

Balkan topraklarının ortasında yer alan Kuzey Makedonya 1448 yılından itibaren Osmanlı Devleti'nin bir parçası olan ülke yaklaşık 500 sene Osmanlı toprağı olarak kabul edilmiştir. Osmanlı coğrafyasındaki kritik toprak parçalarından biri olan Kuzey Makedonya'da pek çok medrese, külliye, tekke, zaviye, han, hamam, çeşme, köprü, kervansaray vb. inşa edilmiştir. İskân politikası ile Anadolu'da yaşayan Yörükler ve Türkmenler Kuzey Makedonya topraklarına yerleştirilmiştir bunun sebebi Türk kültürünün sosyolojik bakımdan sürekliliğini sağlamaktır. Tarihi olarak incelendiği zaman Kuzey Makedonya topraklarındaki Türk olgusu 4. yüzyıla kadar dayanmaktadır. Milattan sonra 4. yüzyılda Karadeniz kuzeyinde hüküm süren Hunlar, hâkimiyet sonrası çevre toprakları ele geçirmeye başlamış ve Trakya' ya kadar gelmişlerdir. Gök koridorunun Hunlar tarafından açılması ile Türk kavimleri Trakya ve Balkanlara göçlerini sürdürmüşlerdir. 5. yüzyıl ve sonrasında Avarlar, Bulgarlar, Macarlar, Oğuz, Peçenek ve Kumanlar tarafından yeni yaşam bölgeleri olarak belirlenmiştir (İnbaşı, 2006).

Orhan Bey döneminde başlatılan ve şehzadeler tarafından devam ettirilen Balkan yayılmacılığı ve fetihler Osmanlı İmparatorluğunun temelini oluşturur. Osmanlı'nın iskân politikalarının da ilk olarak belirlenen bölge olan Balkanlarda uygulanmaya başlanmasıyla birlikte, Osmanlı bir Balkan İmparatorluğu halini almıştır. Osmanlı'nın Balkanlar'da üst üste elde ettiği zaferler sonucunda Türk ve Anadolu dünyası içerisinde popüleritesi artmış ve Anadolu'nun her yerinden savaşçılar, yerleşik ve göçebe halklar Balkanlar'a doğru göç etmeye başlamıştır. 17. yüzyıla kadar süren bu göç hareketleri boyunca, Osmanlı göç eden toplulukları balkanlarda stratejik noktalarda iskân etmiş ve bölgeyi kısmen de olsa Türkleştirmiştir (Oruç, 2011). Osmanlı'nın dağılışına kadar geçen süre içerisinde Kuzey Makedonya'nın büyük şehir ve başkentlerinde yoğun bir şekilde Türk varlığı ve kültüründen bahsedebiliriz. Başlatılan iskân politikaları sonucunda bölgenin sosyal, kültürel, demografik yapısı değişiklik göstermiş ve Türkleşmiştir. Osmanlı dönemindeki birçok mimar, mühendis, sanatçı, şair,

yazarın Balkan kökenli olması da bu politikaların getirdiği bir sonuçtur (Hamzaoğlu, Gostivar Türkleri, 2000).

Avrupa'da popüler bir hareket olan milliyetçilik akımları Balkanlar'da da hissedildi ve Osmanlı'nın aynı tarihlerde güç kaybetmesiyle birlikte iyice sesi yükselen bir söylem haline geldi. Sırbistan, Bulgaristan ve Yunanistan sırasıyla Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti ve 1. Balkan Savaşları başlamış oldu (Okur). Bunlara ek olarak, 1877 – 1878 yılları arasında gerçekleşen Osmanlı – Rus savaşı sonucunda Sırbistan, Bulgaristan ve diğer çevre ülkelerdeki Türkler bulundukları bölgeleri terk ederek Makedonya topraklarına sığınmıştır. 1912 yılında başlayan ve dört ayrı cephede 8 ay süren savaş sonucunda, Osmanlı Devleti yenilmiş ve ateşkes talebinde bulunmuştur. Savaş sonucunda Osmanlı Devleti'nin toprak kaybından dolayı Kuzey Makedonya ile coğrafik bağlantısı kesilmiş, Londra Anlaşması ile de Edirne dahil olmak üzere Gelibolu Yarımadası dışındaki bütün Trakya topraklarında Osmanlı hakimiyeti kaybolmuştur (Okur). Osmanlı Devleti Balkan Savaşı sonucunda bölgeden çekilmek zorunda kalınca bölgede bulunan Hristiyan unsurlar Makedonya Türklerine karşı etnik soykırım ve katliam eylemlerinde bulunmuşlardır. Yine aynı gruplar tarafından I. Dünya Savaşı sonrasında da Türklere karşı insanlık dışı eylemlerde bulunulmuş ve Türkleri Balkanlardan uzaklaştırma politikası devam sürmüştür. I. Dünya Savaşı sonrası Sırbistan topraklarına dahil olan Makedonya' da yaşayan Türklerin temel hak ve özgürlükleri ellerinden alınmış ve bu durum II. Dünya Savaşına kadar devam etmiştir.

Kuzey Makedonya'nın Siyasi ve Sosyal Yapısı İçerisinde Türklerin Yeri

II. Dünya Savaşı öncesinde Kuzey Makedonya'da Türklere tanınan örgütlenme gibi kısıtlı hakları mevcuttu bu tarihlerin öncesinde 1918 yılında Kuzey Makedonya Topraklarında Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı tarafından Müslüman halka "İslam Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti"' ni kurmalarına onay verilmiştir. II. Dünya Savaşı sonrasında Arnavut Milliyetçiliği artmış ve Türklerin "Türkleşmiş Arnavutlar" söylemini ortaya çıkarmış ve Türklerin haklarının kısıtlanması yönünde çalışmalar başlamıştır. 1970'li yıllarda Debre, Resne, Radoviş ve Üsküp gibi Türk nüfusunun yoğun olduğu bölgelerde Türklerin aslında olmadığı iddiaları vurgulanmıştır. 1974'te anayasal düzenlemeler ile azınlıklara formalite olarak birtakım haklar sunulmuştur. Bu süreçte nüfus olarak fazlaca olan Arnavutlar siyasal-sosyal örgütlenme, eğitim vb. hususlarda daha üstün konuma gelmişlerdir (Ardıcı).

Tito liderliğinde varlığını sürdüren Kuzey Makedonya, Tito'nun vefatının ardından 1980'li yıllardaki otorite boşluğundan faydalanarak Arnavut milliyetçiliğini yükselmiştir. Bunların sonucu olarak mevcut idari

yönetimin azınlıklara yönelik tedbirler almaya çalıştığı gözlemlenmiştir. 1989'da yapılan anayasa değişikliği ile birinci maddedeki "Kuzey Makedonya, Kuzey Makedonya'da yaşayan Arnavutların, Türklerin de devleti" hükmü kaldırıldı. Böylece bundan Türkler de bu durumdan kötü şekilde etkilenmiş oldu.

Kuzey Makedonya'nın etnik yapısı incelendiğinde çok kültürlü ve dinli bir yapıya sahip olduğu, birçok ulusun bir arada yaşadığı gözlemlenmiştir. Makedonlar, Türkler, Yunanlılar, Bulgarlar, Boşnaklar, Arnavutlar, Çingeneler, Ulahlar vb. 34 ayrı milletten ve etnik gruptan oluşan topluluklar Kuzey Makedonya'da hayatlarına devam etmektedir.

Balkanlar'dan Türkiye'ye Doğru Göç Hareketleri

Osmanlı Devleti Balkan Savaşları sonrasında bölgeden çekilmiştir ve bu yüzden ikamet ettikleri yerlerden göç etmek zorunda kalan Türkler azınlık durumuna gelmiştir. Mağdur durumda olan Türkler din, dil, eğitim, sosyal ve siyasal örgütlenme gibi konularda pek varlık gösteremediler. Bir iç göç niteliği taşısa da Balkanlarda Türk nüfusunun etkinliğini ve gücünü kaybetmesinde sebep olan göçlerin, 1683–1699 Osmanlı Avusturya savaşıyla başladığını söylemek mümkündür. 1804 Sırp İsyanı ve sonrasındaki Osmanlı Rus savaşları gibi gelişmeler Türk göçlerinin devamını getirmiştir. 1826 yılında Sırbistan Krallığı ile Osmanlı Devleti arasında yapılan anlaşma ile 150.000'e yakın Türk'ün Sırbistan'dan sınır dışı edildiği kayıt altına alınmıştır (Ağanoğlu, 2001). Bunu 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı akabinde yaşanan göçler izlemektedir. 1908 sonrası da devam eden göç hareketliliği bölgedeki Osmanlı-Türk hâkimiyetinin son bulması ile birlikte daha da artmıştır. Bu dönemde (1908–1923) 300.000 civarında Türk'ün göç ettiği belirtilmiştir. I. Dünya Savaşı yıllarında gerekse 1918'de kurulan Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı döneminde dil, milliyet, eğitim vb. hususlardaki olumsuzlukların Türklerin göç etmesine etki ettiği görülmektedir. Söz konusu dönemde 120.000 civarı göç yaşandığı öngörülmektedir (İlbeği, 2005).

1952 yılında Türkiye Cumhuriyeti ve Makedonya arasında mutabık kılınan serbest göç anlaşması, Makedonya' da yaşayan Türkleri göç ettirici diğer bir olay husus halini almıştır. Dönemin Makedonya Hükümeti bu anlaşmayı kendi çıkarlarına göre kullanmış Türkleri ülkeden uzaklaştırmak için çalışmıştır. Makedonya'dan Türkiye'ye 1923–1960 döneminde "göçmen", "mübadil" ve "sığınanlar" olarak 269.101 kişinin göç ettiğine dikkat çeken bazı araştırmacılar bu sayının aynı dönemde Türkiye'ye çeşitli ülkelerden gelen tüm göçmenlerin %22,4'üne karşılık geldiğini belirtmektedirler. Ayrıca, 1960'lı yılların sonlarında artış gösteren Arnavut milliyetçiliği ve Arnavut yönetimlerinden kaynaklanan durumlar 1970–80 yılları arasında 4000 civarında Türk'ün göç etmesine sebep olmuştur.

Daha sonra, 1980 senesinde yaşanan hak ihlalleri ve 1990 yılında gerçekleşen Bosna Savaşı, 2000'li yılların başında meydana gelen Kosova olayları ve 2001'deki Makedonya'daki gelişmeler göçlerin devamında önemli bir etken olarak bilinmektedir. Bu dönemde geçicide olsa 20.000 kadar Müslüman göç etmiştir.

Kuzey Makedonya'daki Türklerin, Türkiye Cumhuriyeti'ne ilk göç akını 1924 yılında gerçekleşmiştir. Daha sonra, 1936 yılında bir kez daha göç akını gerçekleşmiştir.

Türkiye'nin Balkan Türklerine Karşı Tutumu

Türkiye Cumhuriyeti Balkan ülkelerine karşı her zaman sosyal ve barışçıl bir politika benimsemiştir. Türkiye Balkan ülkeleri ile arasında birçok antlaşma imzalamıştır. Bunlar; Bulgaristan ile arasında "Dostluk ve İyi Komşuluk", "Güvenlik Antlaşması", Arnavutluk, Romanya ve Kuzey Makedonya ülkeleri ile "Dostluk, İyi Komşuluk ve İş Birliği Antlaşması" imzalamışlardır.

Kuzey Makedonya'nın Bağımsızlığı

Osmanlı Devleti 1.Dünya Savaşını kaybettikten sonra birçok toprağını kaybetmiştir. Kuzey Makedonya toprakları Yunanistan, Sırp, Hırvat, Bulgaristan ve Sloven Krallıkları arasında paylaştırılmıştır. 2. Dünya Savaşı ardından sonra Kuzey Makedonya, Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti içerisinde bulunan devletler arasında konumlanmıştır (Babalı, 2012).

Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin dağılma sürecinde ise Müslümanlar ve Makedonlar birçok olumsuzluklar yaşamıştır. 1913 ve 1931 yılları arasında Kuzey Makedonya toprakları Sırp ulusu tarafından "Güney Sırbistan" olarak ifade edilmiştir. Başka bir deyişle, Sırplar Makedonlarında kendilerini bir Sırp olarak tanıtmalarını istemişlerdir (Sarı, 2007) Ayrıca, Kosova özerk bir bölge Arnavutlar, Makedonlar ve Türklerden oluştuğu bilinirken 1974 ve 1989 yıllarında Kuzey Makedonya Anayasasında bazı değişiklikler yapılmış ve Kuzey Makedonya "Kuzey Makedonya ulusunun" devleri olarak ifade edilmiştir (Babalı, 2012). Yani, 1989 yılında Kuzey Makedonya "Makedonların ve diğer halk ve etnik grupların Cumhuriyeti" olarak düzenlenmiştir. Bu sebepten dolayı da Türklerin cumhuriyeti olmaktan çıkartılmıştır (Ülger, 2004).

Bunlarla birlikte, 17 Kasım 1991 tarihinde Kuzey Makedonya bağımsızlığını kazanmıştır ve bunun sebebi de iş savaş ve Yugoslavya'nın bölünmesidir. Türkiye ise Kuzey Makedonya'yı 6 Şubat 1992 tarihinde tanımıştır. 2019 yılında Makedonya ülkenin ismini Kuzey Makedonya şeklinde değiştirmiştir ve bunun sebeplerinden birinin de Yunanistan ve Makedonya arasındaki isim krizi olduğu ifade edilmektedir. 1991 yılında

Makedonya'nın Yugoslavya'dan ayrılmasının ardından iki ülke arasında birçok olumsuzluklar yaşanmıştır. Yunanistan, Makedonya ismini "eski Yunan mirası" olarak nitelendirmekteydi ve ülkenin kuzeyinin de aynı isimle anılması sebebiyle toprak talep etmesi endişesindeydi. Bundan dolayı da Makedonya'nın ismini değiştirmesini talep etmekteydi. Ayrıca Yunanistan, Makedonya'nın Avrupa Birliği ve NATO üyeliğini istememekteydi. Bunların sonucunda da Makedonya ismini Kuzey Makedonya Cumhuriyeti olarak değişiklik yapmıştır.

Bağımsız Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'nin Türkiye Cumhuriyeti ile Farklı Alanlarda İlişkileri

Kuzey Makedonya'nın bağımsızlığı kazanması döneminde Türkiye Cumhuriyeti iktidarında Süleyman Demirel bulunmaktaydı ve bu dönemde Türkiye politikası Kuzey Makedonya politikasına karşı oldukça barışçıl, uzlaşmacı ve bütüncül bir şekilde ilerlemiştir. Ayrıca, Türkiye Yugoslavya'dan ayrılan ve bağımsızlığına ilan eden diğer ülkeler olan Slovenya, Hırvatistan, Bosna-Hersek ülkelerini de tanımaya yönelik politikalar uygulamıştır (Hatipoğlu).

Ayrıca, Türkiye'nin Üsküp'te ilk büyükelçiliği olan ülkedir ve anayasal adı ile Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'ni tanıyan ilk ülkedir. Kuzey Makedonya'nın bağımsızlığının ardından Türkiye ve Kuzey Makedonya arasında olan ilişkilerinde, karşılıklı ziyaretlerle güçlendiği görülmektedir. Bununla birlikte, iki ülke arasında siyasi, sosyal, kültürel ekonomik, ticari ve spor alanında olan ilişkiler bir ivme kazanmıştır.

2008 senesinde Bükreş şehrinde gerçekleşen NATO zirvesinde Kuzey Makedonya'nın üyeliği Türkiye tarafından desteklenmiştir. Ayrıca, Kuzey Makedonya ve Türkiye arasında birçok antlaşma da imzalanmıştır. Bunların biri "İkili İlişkilerin Güçlendirmesine Yönelik Strateji Belgesi" olmuştur. Bunun ardından "Türkiye Cumhuriyeti Millî Savunma Bakanlığı ile Kuzey Makedonya Cumhuriyeti Savunma Bakanlığı Arasındaki Nakdi Yardım Protokolü" takip etmiştir. Bununla birlikte, birçok Türk şirketleri Kuzey Makedonya'da yatırım yapmış ve ekonomik ilişkiler güçlenmiştir. TİKA, 2005 yılında Üsküp şehrinde bir şube açmıştır. Bu şube ile Türk toplumuna yönelik yatırımların arttırılması istenmiş ve ülkede bulunan Türk-İslam eserlerinin korunması amaçlanmıştır. Ayrıca, Türk Tarih Kurumu, Rumeli Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği de birçok çalışma yapmaktadır (Babalı, 2012).

Kuzey Makedonya'da Bulunan Türk Eğitim, Siyasi, Yardım Kuruluşlarına Genel Bakış

Kuzey Makedonya'da yaşayan Türk halkının öz benliklerini koruyabilmek, kültürel ve sosyal açıdan birçok etkinlik yapmak amacıyla Üsküp,

Ohri, Struga, Resne ve Gostivar gibi Türklerin yaşadığı bölgelerde Türk siyasi yardım kuruluşları kurulmuştur (Engüllü, 1996).

Makedonya'da Yaşayan Türklerin Türkçe Eğitim Geçmişi

Makedonya'da yaşayan Türklerin Türkçe eğitimi geçmiş yıllardan beri sürmektedir. Osmanlı Devleti'nin 1. Dünya Savaşını kaybetmesiyle birlikte Balkanlarda olan topraklarını kaybemesiyle topraklar Hırvat-Sloven krallığına dahil edilmiştir. Hırvat-Sloven krallığı tüm ulusal kültürleri yani Türk ulusunun kültürünü yok etme çabalarında bulunmuştur. Bunun için ülkede bulunan bütün yabancı okullar kapatılmıştır sadece din dersinin Türkçe dili şeklinde okutulmui diğer tüm derslerin Sırpça olmasına karar verilmiştir. 1945-1948 dönemleri arasında bu baskılar daha çok artmıştır. 1950-1991 arasında bu baskı hafiflemiş fakat 1991-1999 dönemleri arasında ise artmıştır. Daha sonra Makedonya Cumhuriyeti ana dilde eğitim hakkını anayasa ile koruma altına almıştır ve azınlığa ait bir eğitim kurumu da mevcut değildir (Rahman, 2012).

Ayrıca bir diğer konu, Türkçe ders kitaplarının yetersizlik olma sorunudur. Bu sorun ile Türkçe dilinin öğrenme, gelişmesi konusunda sıkıntılar yaşanmaktadır. (Akalın, 2002: 10). Ülke genelinde, eğitim müfredatında farklı dillerde eğitim görülmektedir. Eğitimde sadece dil farkı mevcuttur, müfredat aynı şekildedir. Üsküp'te Yosip Broz Tito Lisesi vardır ve burada Türkçe öğretim verilmektedir. Bunlara ek olarak, Kalkandelen ve Gostivar şehirlerinde de Türkçe lise eğitimi veren kurumlar vardır. Bunların sonucunda da Türkler çocuklarını okutmak için büyük şehirlerinden birine yollayacaktır, ya da konum ettiği bölgede Makedonca eğitim veren bir okula göndermek zorunda kalacaktır. Diğer tercih ise hiç okula göndermeyeceklerdir. Ayrıca, Makedonya'da Türkiye'nin desteklediği yüksek öğretim okulları da bulunmaktadır. Bunların sonucunda, Makedonya'da yaşayan Türk öğrenciler eğitim alanında Makedon öğrenciler kadar haklara sahip değillerdir.

Yunus Emre Enstitüsü Faaliyetleri

2009 yılında Türkiye ve Makedonya arasında karşılıklı kültür merkezlerinin açılmasına karar verilmiştir ve bunun için "Kültürel İş birliği Programı" yapılmıştır. Türkçe dilini bilinir haline getirmek ve kültür sanat etkinliklerinin yapılması için 26 Mart 2010 yılında Üsküp şehrinde Yunus Emre Enstitüsü kurulmuştur. Bunun için Üsküp Aziz Kiril ve Metodiy Üniversitesi, Kalkandelen Devlet Üniversitesi ve İştip Goce Delçev Üniversitesinde Türkçe dersleri verilmektedir. Bunlara ek olarak, Türkoloji projesi kapsamında öğretim görevlisi görevlendirmeleri, Yunus Emre Enstitüsü tarafından gerçekleştirilmektedir. Türk kültürünü yaşatmak içinde birçok el sanat kursları, sergiler, konferanslar ve konserler düzenlenmektedir (Yılmaz , 2011).

TİKA Faaliyetleri

Türkiye İş birliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA) Türkçe dilinin konuşulduğu ülkeler ve komşu ülkeler arasında birçok etkinlik düzenlemektedir. TİKA 1992 yılında, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik, sosyal, kültürel ve eğitim açısından yarar sağlaması için proje ve etkinlik geliştirmek amacıyla kurulmuştur. İlk olarak Orta Asya Türk Devletlerinin gelişimine yarar sağlamak için kurulmuştur. Daha sonra Yugoslavya'nın dağılmasının ardından bağımsızlığına kazanan Bosna-Hersek ve Kuzey Makedonya ülkelerine de katkı sağlamak için etkinlik düzenlemişlerdir.

Üsküp'te "Türk Kültür Merkezi", "Türk İş Adamları Birliği", Gostivar'da "Türk Aydınlar Cemiyeti", Çalıklı'da "Bahar", Konçe'de "Karacaoğlan", Buçim'de "Aşık Veysel", Radoviş'te "Zeyni Bey", Dedeli'de "Ufuk", Üsküp'te Matükat, Vrapçişte "Millenium" ve Gostivar'da Abdülhakim Hikmet Doğan Eğitim, Kültür ve Sanat merkezi kuruluşları bulunmaktadır. Makedonya'daki Türk kuruluşları arasında önemli bir yere sahip olan Abdulhakim Hikmet Doğan Eğitim, Kültür ve Sanat Merkezi 1997 yılında Türk azınlığın eğitim kültür ve sanat alanında gelişmeleri amacıyla kurulmuştur. Bu merkezde birçok konferans ve kurs gibi etkinlikler düzenlenmektedir. Ayrıca, Türk öğrencilere burs yardımı da yapmaktadırlar. Daha sonra 2003 yılında, Türk sivil toplum kuruluşları milli kimliklerini ve siyasi –sosyal varlıklarını daha güçlü hale getirmek amacıyla Makedonya Türk Sivil Toplum Teşkilatları Birliği (MATÜSİTEB) kurulmuştur.

Basın ve Yayın

Makedonya'da haftalık olarak "Yeni Balkan Gazetesi" ile aylık olarak "Köprü Kültür Sanat Dergisi" ve yılda iki kez yayınlanan "Hikmet İlmi Araştırmalar Dergisi" çıkmaktadır ve bu dergiler Türkçe dilinde olan dergilerdir. Ayrıca, televizyonlarda 150 dakikalık Türkçe yayınlar yapılmaktadır ve devlet televizyonunun 3.kanalında yapılmaktadır. Fakat MRTV finansal problemleri sebep sunarak bu yayınlar 15 dakikaya indirgemektedir.

KUZEY MAKEDONYALI TÜRK ÖĞRENCİLERİN TÜRKİYE VE ATATÜRK ALGISINA YÖNELİK ÖRNEK ÇALIŞMA

Araştırmanın Deseni

Bu çalışma, betimsel ve nicel araştırma yaklaşımlarından biri olan olgu bilim (fenomenoloji) deseni ile gerçekleştirilmiştir. Olgu bilim (fenomenoloji) deseni farkında olduğumuz fakat derinlemesine ve detaylı bir anlayışa sahip olmadığımız olgulara odaklanan bir yaklaşımdır.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu, Kuzey Makedonya'nın başkenti olan Üsküp'ün güneyinde bulunan Aşağı Koliçan köyünde Mustafa Kemal Atatürk İlkokulu'nda okuyan 5.sınıf öğrencileridir.

Aşağı Koliçan köyünün tam olarak kuruluş tarihi bilinmemektedir fakat yerleşik halka göre Osmanlı öncesi Türk yerleşimlerinden biri olarak bilinmektedir. Ayrıca, Osmanlı Devleti'nin Üsküp ve çevresini fetheder-ken bu bölgelerde yaşayan yerli Türklerin yardımından da bahsedilmektedir. Bölge 1700-1800 nüfusa sahiptir. Ayrıca, birçok maddi ve manevi kültürü de barınmaktadır.

Araştırmaya toplam 33 öğrenci katılmıştır. Bunların 20 tanesi erkek öğrenci iken 13 tanesi kız öğrencidir. Yaş dağılımına baktığımızda ise %49'u 10 yaşında, %36'sı 11 yaşında ve %15'i 12 yaşında olarak bilinmektedir.

Veri Toplama Aracı

Bu araştırmada, katılımcıların verilerini toplamak için görüşme formları kullanılmıştır. Görüşme soruları Kuzey Makedonya'da yaşayan öğrencilerin Türkiye ve Atatürk algısını ortaya koyacak şekilde şekillendirilmiş ve açık uçlu 9 soru ile anket şeklinde 5 maddeden oluşan 1 soruyla yapılandırılmıştır. Hazırlanan sorular bir uzmanın görüşüne sunulmuş ve sonra gelen geribildirimlere göre görüşme soruları üzerinde birtakım düzeltmeler yapılmıştır.

Görüşme formunda bulunan sorular şu şekildedir;

- Türkiye denildiğinde aklınıza gelen 3 kelimeyi yazar mısınız?
- Mustafa Kemal Atatürk deyince aklınıza gelen ilk 3 kelimeyi söyler misiniz?
- Okulunuzda veya yaşadığınız yerde gruplardan (Türkçe dışında dil konuşan) çocuklar var mı? Varsa; diğer gruplardan çocuklarla Türkiye ve Atatürk hakkında konuşuyor musunuz? Cevabınız "Evet" ise bu çocukların Türkiye ve Atatürk hakkında düşünceleri nelerdir? /nasıldır? Bu görüşlere örnek verir misiniz?
- Türkiye'nin Kuzey Makedonya'da Türk kültürünün yeteri kadar diri kalması için milli ve kültürel etkinlikler yaptığını düşünüyor musunuz? Cevabınız "Evet" ise örnek verir misiniz?
- Kuzey Makedonya'da Türkiye'nin desteği ile TİKA'nın yaptığı faaliyetlerden birisi olan onarılan mimari eserlerin (camii-han-hamam-köprü-okul) sizlerde oluşturduğu duygu nelerdir?

- Kuzey Makedonya'da Yunus Emre Enstitüsü'nün yapmış olduğu eğitim ve kültürel faaliyetler hakkında bilginiz var mı? Cevabınız evet ise, bir örnek verir misiniz?
- Türkiye'de yaşayan akrabalarınız var mı? Varsa ne sıklıkta görüşüyorsunuz?
- Sizce okullarda verilen eğitimde Mustafa Kemal Atatürk'e yeteri kadar yer veriliyor mu?
- Manastır-Kocarık köyü- Heleni hakkında, Mustafa Kemal Atatürk ile ilgili bildiklerinizi söyler misiniz?

Bu soruların dışında bir tane anket sorusu eklenmiştir: Aşağıdaki görüşlere ne kadar katıldığınızı söyler misiniz?

Tablo 3. *Anket Formu*

Görüşler	Katılma Derecesi		
	Katılıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım
Kuzey Makedonya benim vatanımdır.			
Türkiye'de yaşamak isterim.			
Yaşamak için iki ülkeden birini tercih etmek zorunda kalsam Kuzey Makedonya'yı tercih ederim.			
Kuzey Makedonya'da yaşamak isterim.			
Yaşamak için iki ülkeden birini tercih etmek zorunda kalsam Türkiye'yi tercih ederim.			
Gazi Mustafa Kemal Atatürk yalnız Türkiye'nin değil bütün milletlerin örnek aldığı bir liderdir.			

Veri Analizi

Araştırmanın verilerini analiz etmek amacıyla betimsel ve nicel analiz yöntemi kullanılmıştır. Ayrıca bu araştırmada öğrencilere Ö1 den başlayarak Ö33 kadar kodlar sırasıyla kodlar verilmiştir. Burada Ö harfi öğrenci olmasını temsil ederken sayılar ise öğrenci numarasını ifade etmektedir.

Bulgular

Araştırmaya katılan öğrencilere ilk soru olarak Türkiye denilince akla ilk gelen cümle sorusu sorulmuştur. Öğrencilerin verdiği cevaplara göre en çok Kız Kulesi, Ankara, İstanbul ve İzmir'dir. Ayrıca, Urfa, Nişantaşı, Çanakkale, Karadeniz, Fenerbahçe, Kuşadası, Çeşme ve Bodrum gibi birçok cevaplarda vermişlerdir. Öğrencilerin genel olarak vermiş olduğu cevaplara bakıldığında, genellikle tatil yerlerini ve Anadolu şehirlerini söylemişlerdir. Bunun sebebi ise Türkiye ve özellikle Anadolu şehirlerinden köylere birçok yardım olmuştur.

Öğrencilere ikinci soru olarak Mustafa Kemal Atatürk denilince akla ilk gelen üç kelimenin ne olduğu sorulmuştur. Genel olarak öğrencilerin verdiği cevaplara göre, Mustafa Kemal Atatürk'ün insani yönünü yani yardımsever, çocukları ve öğrencileri seven ve saygılı bir insan olduğunu belirtmişlerdir. İkinci olarak askeri yönünü yani savaşlar, barış, Çanakkale ve Kurtuluş savaşı belirtmişlerdir. Üçüncü olarak ise Mustafa Kemal Atatürk'ün sosyal yönü olarak yaşadığı yerler olarak Selanik ve Dolmabahçe cevaplarını vermişlerdir.

Araştırmaya katılan öğrencilere "Okulunuzda veya yaşadığınız yerde gruplardan (Türkçe dışında dil konuşan) çocuklar var mı? Varsa; diğer gruplardan çocuklarla Türkiye ve Atatürk hakkında konuşuyor musunuz?" şeklinde bir soru sorulmuştur. Alınan cevaplara göre de Türkçe dışında başka bir dil konuşan çocukların varlığının az olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca, o çocuklarında Türkiye ve Atatürk hakkında düşüncelerinin de olumlu yönde olduklarını belirtmişlerdir.

Katılımcıların Türkiye'nin Kuzey Makedonya'da yeteri kadar milli ve kültürel etkinliklerin yapmasını yeterli bulan öğrenciler ile yeterli bulmayan öğrenciler neredeyse eşittir. Evet cevabı verenler etkinliklerin genellikle Türkiye'nin yaptığını belirtmişlerdir. Bu etkinliklerle beraber öğrenciler Türkiye'ye büyük bir minnet duygusu beslemektedirler. Bütün bu etkinlikler ve yardımlar öğrenciler için çok büyük bir önem taşımaktadır ve bu etkinliklerin sonucunda öğrencilerin Atatürk'e ve Türkiye'ye olan düşüncelerini olumlu şekilde etkilemektedir.

Diğer bir soru olarak "Kuzey Makedonya'da Türkiye'nin desteği ile TİKA'nın yaptığı faaliyetlerden birisi olan onarılan mimari eserlerin (camii-hamam-köprü-okul) sizlerde oluşturduğu duygu nelerdir?" sorulmuştur. Öğrencilerin verdiği cevaplara göre de öğrencilerde genel olarak mutluluk ve heyecan duygusu oluşturduğunu ifade etmişlerdir. Böylelikle, TİKA ile ilgili görüşlerin olumlu olduğunu ve yapılan çalışmalara devam edilmesini gerektiği anlaşılmaktadır.

Katılımcılara Yunus Emre Enstitüsü'nün yaptığı etkinliklerden haberdar oldukları veya olmadıkları sorusu sorulmuştur. Öğrencilerin verdiği cevaplara göre genel olarak haberdar olmaktadırlar. Bu enstitünün yaptığı etkinlikler amacı ise genel olarak Türkçe öğretmek ve bilgiler vermektir. Fakat bazı öğrenciler haber olmadıklarını belirtmiştir bu sorunu çözmek içinde enstitünün daha çok çalışma yapması gerektiği anlaşılmaktadır.

Araştırmaya katılan öğrencilerin çoğunlukla Türkiye'de yaşayan akrabaları da bulunmaktadır. Fakat, çoğu akrabaları ile hiç görüşmediklerini belirtmişlerdir. Bazıları ise yılda iki kez veya internet aracılığıyla görüştüklerini belirtmiştir. Türkiye'de yaşayan akrabaların olma durumu incelendiğinde, 1953-1971 yılları arasında Makedonya'dan Türkiye'ye birçok insanın göç etmiş olduğu durumu akla gelmektedir.

Bir başka soru olarak öğrencilere, okullarda verilen eğitimde Mustafa Kemal Atatürk'e yeteri kadar yer verilip verilmediği hakkında görüşleri sorulmuştur. 33 öğrenciden 32 tanesi yer verildiğini 1 öğrenci ise yer verilmediğini ifade etmiştir. Okullarda eğitim verilen kitaplar incelediğinde ise Mustafa Kemal Atatürk'e ve Türkiye'den bahsedildiği görülmektedir.

Öğrencilere Manastır-Kocarık köyü-Heleni Hakkında Mustafa Kemal Atatürk ile ilgili bilgiler sorulduğunda ise öğrencilerin çoğu bilgi sahibi olmadıklarını belirtmiştir. Bazı öğrenciler ise bilgi sahibi olduklarını belirterek Ali Rıza heykeli yapıldığını ifade etmişlerdir.

Son olarak öğrencilere Kuzey Makedonya ve Türkiye'nin vatan olarak seçilme durumu küçük bir anket yöntemi ile belirlenmiştir. Kuzey Makedonya'yı vatanı olarak gören öğrencilerin sayısı 13 iken görmeyen ve kararsız kalan öğrencilerin sayısı 10'dur. Türkiye'de yaşamak isteyen öğrencilerin sayısı 20, istemeyenlerin 8 iken, kararsız kalan öğrencilerin sayısı 5'tir. Kuzey Makedonya'da yaşamak isteyen öğrencilerin sayısı 10 iken kararsız kalan öğrencilerin sayısı 16'dır. Ayrıca, yaşamak için iki ülkeden birini tercih etmek zorunda kalsam Kuzey Makedonya'yı seçen öğrencilerin sayısı 7, seçmeyenlerin sayısı 17 ve kararsız kalan öğrencilerin sayısı ise 9'dur. Son olarak Mustafa Kemal Atatürk yalnızca Türkiye'nin değil bütün milletlerin örnek aldığı bir liderdir görüşüne 21 öğrenci katılırken, 3 öğrenci bu görüşe katılmamıştır ve 9 öğrenci ise kararsız kalmıştır.

SONUÇ

Balkan coğrafyasında Osmanlı Devleti hakimiyeti altında Sırp, Sloven, Hırvat, Boşnak, Arnavut, Yunan, Makedon gibi birçok ulus yaşamaktadır. 1912-1913 yıllarında gerçekleşen Balkan savaşları sırasında birçok ulus kendi bağımsızlığını kurdu. Kuzey Makedonya topraklarında da birçok Türk halkı yaşamaktadır. Fakat Türk halkının nüfusunu azaltmak için birçok siyasi, sosyal ve dini baskılar uygulanmış ve bu sebeple Türkiye'ye göçler olmuştur.

1950 yıllarında, Kuzey Makedonya ülkesinden Türkiye'ye göç hareketi başlamış ve Makedonya topraklarında Türk nüfusu yarı yarıya azalmıştır. Fakat, 1953 yılında yapılan nüfus sayımında Türklerin sayısı üçüncü azınlık olarak bulunmuştur.

Kuzey Makedonya, Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin yıkılmasının ardından bağımsızlığını ilan etmiştir. Bu dönemde de Türkiye Cumhuriyeti hükümetinde Süleyman Demirel bulunmaktaydı ve Türkiye, Makedonya'ya karşı uzlaşmacı bir politika uygulamıştır. Ayrıca, Kuzey Makedonya'da Türklere sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik faydalar sağlamak amacıyla Yunus Emre Enstitüsü ve TİKA gibi kuruluşlar kurulmuştur.

Bu çalışmada, Kuzey Makedonya'da yaşayan Türk öğrenciler ile Türkiye ve Mustafa Kemal Atatürk hakkında anket yöntemi ile veriler toplanmıştır. Anket verilerinin sonuçlarına göre de Türkiye ve Mustafa Kemal Atatürk konularında genel olarak bilgiye sahiplerdir. Fakat, Türkiye'nin Kuzey Makedonya'da yaptığı etkinliklerden yarısının haberi yoktur ve bu durumu düzeltmek için kurumlar daha çok çalışma yapmalıdır sonucuna varılmaktadır. Bunu yapan kurumlara örnek olarak da Yunus Emre Enstitüsü bilinmektedir. Bunlara ek olarak, ankete katılan öğrencilerin büyük kısmı Türkiye'yi anavatanı olarak görmektedir. Türkiye'de bulunan akrabalarıyla da görüşen öğrenci sayısı da yarı yarıyadır. Ayrıca, Makedonya'da öğrencilere verilen kitaplar incelediğinde Atatürk ve Türkiye odaklı olduğu da görülmektedir.

KAYNAKÇA

Ardıcı, M. (tarih yok). Yücelciler 1947, Kuzey Makedonya'da Müslüman Direnişi. *İnsan Yayınları*, 117.

Arslataş, H. (2008). "Kültür – Kişilik Ve Kimlik" . *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 105.

Ağanoğlu, Y. (2001). Osmanlıdan Cumhuriyete Balkanların Makus Talihi – GÖÇ.

Babalı, T. (2012). *Türkiye ve Kuzey Makedonya İlişkileri: Süreklilik ve Değişim Unsurları ve Gelecek Perspektifi.* Ankara: Doğu Kitapevi.

Canbay, T. (2012). Batının Kimlik İnşasında Ötekinin Yeri. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 91-92.

Engüllü, S. (1996). Balkan Savaşlarından Günümüze Kadar Kuzey Makedonya'da Yaşayan Türklerin Toplumsal, Ekonomik, Kültür-Eğitim Durumu ve Göçler. *Kuzey Makedonya'da Rumeli Türklerinin Tarih ve Kültürleri Panelleri ve Konferansı*, 50.

Godişnik, S. (1968). Makedonya İstatistik Enstitüsü. 58.

Hamzaoğlu, Y. (2000). Gostivar Türkleri. *Balkan Türklüğü, Kültür Bakanlığı*, 42-50.

Hatipoğlu, M. (tarih yok). Kuruluşundan Günümüze Kuzey Makedonya Cumhuriyetinin Dış Politikası ve Balkan Ülkeleriyle İlişkileri (1991-2000). *Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayını*.

İlbeği, H. (2005). Yugoslavya-Kosova Ekseninde Türk Olma Bilinci. *Avrupa'dan Asya'ya Sorunlu Türk Bölgeleri*, 191.

İnbaşı, M. (2006). *Balkanlarda Osmanlılar: Fetih ve iskân. Balkanlar El Kitabı.* Ankara: Vadi.

Kaya, F. (1971). Aynı Güneş Altında Kuzey Makedonya Sosyalıst Cumhuriyetinde Yaşayan Türk Halkının 25 Yıllık Edinimleri. *Nova Kuzey Makedonya Basımevi*, 5.

Okur, M. (tarih yok). Balkan savaşları, Balkanlar el kitabı. *Vadi Yayınları*, 595-607.

Oruç, Z. (2011). Balkanlarda Osmanlı mirası ve ulusçuluk çerçevesinde Balkan Türklerinin kimlik ve yönetim sorunları (Kosova ve Kuzey Makedonya örneği). *akarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi*.

Özdemir, M. (2017). Din-Birey Ve Toplum İlişkisi Üzerine (Ünver Günay, Peter Berger, E. M. Hamdi Yazar Örneği. *Mütefekkir*, 10-11

Rahman, R. (2012). Makedonya'da Türk azınlık ve Makedonya-Türkiye ilişkileri. *Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı*.

Sarı, F. (2007). Türkiye'nin Kuzey Makedonya ve Bosna-Hersek Siyaseti (1990-2000). *Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksel Lisans Tezi*, 86.

Türkkan, Z. (2011). Kimliğin Oluşumunda Ve Korunmasında Dinin Rolü. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi*, 21-23.

Ulusoy, E. (2017). Psiko-Politik ve Sosyo-Politik Açıdan Kimlik ve Çatışma. *Nuh Naci Yazgan Üniversitesi Dergisi*, 1.

Ülger, İ. (2004). *Balkan Gelişmeleri ve Türkiye: 1990'lı Yıllar, 21. Yüzyılda Türk Dış Politikası.* İstanbul: Alfa Yayınları.

Yılmaz , S. (2011). Yumuşak Güç ve Evrimi. *Turan Stratejik Araştırmalar*, 31-36.

Yanmış, M., & Kahraman, B. (2013). Gençlerin Dini ve Etnik Kimlik Algısı: Diyarbakır Örneği. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 119.

BÖLÜM 20

TÜRKİYE-RUSYA İLİŞKİLERİNİN TURİZM EKONOMİSİNE ETKİLERİ

Senem Esra BABAOĞLU[1]

1 Öğr. Gör.Senem Esra BABABAOĞLU Şişli Meslek Yüksekokulu, senemesra.babaoglu@sisli.edu.tr

GİRİŞ

1492 yılında başlayan Türkiye-Rusya ilişkileri, ‘’1989’da Doğu Avrupa’da başlayan Doğu Blokunun çöküş süreci 1991’de SCCB’ni de içine alacak, bu süreç içerisinde Cumhurbaşkanı Özal’ın 1991 Mart’ta SSCB’yi ziyareti sırasında iki ülke arasında gerçekleşen görüşmeler neticesinde; Dostluk, İyi Komşuluk ve İşbirliği Antlaşması, Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması ve Ticari, Ekonomik, Bilimsel ve Teknik İşbirliği Anlaşması imzalanmış olup ve Dostluk, İyi Komşuluk ve İşbirliği Antlaşması ilerleyen dönemlerde Rusya Federasyonuyla kurulan ilişkilere temel teşkil etmiştir’’.[1] ‘’Türkiye Cumhuriyeti ile S.S.C.B. Hükümeti arasında imzalanan ‘’Ticari, Ekonomik, Bilimsel ve Teknik İşbirliği Anlaşması’’ iyi komşuluk ve dostluk prensiplerini göz önünde tutarak, sanayi, ticaret, kültür, eğitim, turizm, bilim ve teknoloji alanlarında işbirliğini geliştirmek ve bu işbirliğine istikrarlı, uzun vadeli ve dengeli bir nitelik kazandırmak amacıyla imzalanmıştır’’.[2]

18 Eylül 1984’te Türkiye-Rusya arasında imzalanan ‘’Doğal Gaz Anlaşması’’ iki ülke ilişkileri kapsamında değerlendirildiğinde önemli bir dönüm noktasıdır. 1987’den başlayarak 25 yıl boyunca sürecek olan anlaşma kapsamında müteahhitlik hizmetleri ile Sovyet piyasasına giren taahhüt şirketleri ticari iş birliği alanlarında işler üstlenmişlerdir. 1990’lı yıllarda tek taraflı gibi görünen ekonomik ilişkilerin değişmesi, yukarı yönde hareket kazanması 1990’ların başından 2000’li yıllara kadar devam etmektedir. 24 Kasım 201’de Rusya Hava Kuvvetleri’ne ait Su-24 tipi uçağın düşülmesine kadar iki ülke arasında gerçekleşen anlaşmalar zinciri ve projeler ile iki ülke ekonomisinin ilerlemesine zemin hazırlanmıştır.

Türkiye tarafından SU-24 tipi Rus savaş uçağının 2015 Mart ayında düşürülmesine bağlı gerginlik, yaptırımlar ve durgunluk dönemi yaşayan Türkiye-Rusya ilişkileri, 2016 yılından itibaren tekrar hareketlenmeye başlamıştır. Bu sürecin ardından Türkiye-Rusya arasında ekonomik anlamda gerçekleşen en önemli faaliyet, Türkiye’nin S-400 Rus füze savunma sistemini satın almasıyla başlamıştır. Takibinde gerçekleşen Türk Akımı Hattı Projesi, Akkuyu NGS Nükleer Güç Santrali Projesi, Moskova’nın Türkiye’de yaşanan 15 Temmuz Darbe girişiminde Türk kamuoyu ve Cumhurbaşkanı Erdoğan’a verdiği destek Türkiye-Rusya ilişkilerini yeni bir aşamaya taşımıştır.

16 Mart 2011 tarihinde Türkiye ve Rusya arasındaki iş birliğinin siyasi, ekonomik-ticari ve kültürel- insani boyutlarını en geniş perspektif ile ele

---

1 Tellal, E. (2004). ‘’**Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt II:1980-**2001’’, Baskın Oran (Ed.),’’SSCB’den Rusya Federasyonuna’’(s.540,541). İstanbul: İletişim Yayınları

2 **Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile S.S.C.B. Hükümeti Arasında Ekonomik, Ticari, Bilimsel ve Kültürel İşbirliği** Protokolü. (1992) T.C. Resmi Gazete (21123, 26 Ocak 1992).

alan ‘’Üst Düzey İş birliği Konseyi’’ kurulmasına yönelik ikincisi düzenlenen toplantı 16 Mart 1921’de imzalanan ‘’Dostluk, İyi Komşuluk ve İş birliği Antlaşması’nın’’ 90.yıl dönümüne denk getirilerek, kökleri iki ülkenin geçmişine kadar uzanan ikili ilişkiler ve anlaşmalara verilen önem vurgulanmıştır. Bu bağlamda Türkiye-Rusya ilişkilerine baktığımızda o dönemde imzalanan ve etkileri 2000’li yıllarda devam eden anlaşmaların ekonomik konjonktür ve bunlara bağlı olarak turizme olumlu ve olumsuz etkileri kaçınılmazdır.

BÖLGESEL İŞ BİRLİĞİ KAPSAMINDA TÜRKİYE-RUSYA İLİŞKİLERİ

Türkiye-Rusya ilişkileri karşılıklı iyi niyet, güven, iyi komşuluk ilkeleri temelinde gelişmeye devam etmektedir. Karşılıklı iş birliğinin ve dostluk temelli ilişkilerin devam etmesinin her iki ülkenin komşuları yararına olacağını yaygın görüşü egemendir. Bölgesel barış, verimli iş birlikleri, istikrar ve güven ilişkilerinin kuvvetlenmesi bağlamında her iki ülke jeostratejik bakımdan önemli bir yere sahiptir.

SSCB sonrası dönemde, Türkiye ve Rusya hem ortak hem de çatışma halinde iki ülke konumundadır. ‘’Ülkeler arasındaki ticaret 14 milyar dolardır. Türkiye ve Rusya’dan yüksek oranda doğal gaz satın almaktadır. Rusya’da 30.000 Türk kökenli işçi çalışmaktadır. Türk inşaat sektörü yaklaşık 6 milyar dolar yatırım yapmıştır’’.

Stratejik olarak 1990’lı yıllardan 2000’li yıllara gelirken yeni bir ivme ve güçlü işbirlikleri kazanan ikili ilişkileri tanımlarken Rusya Türkiye’yi bir tehditten ziyade muteber bir ortak olarak değerlendirmektedir. Hiç kuşkusuz bu değerlendirmeler her iki ülkenin de ‘’bölgesel stratejik ortak’’ olarak anılmalarının, bölge barışına ve istikrarına katkı sağlamalarının, terörizm, denge ve kararlılık ilkelerine uluslararası kurallar bağlamında saygılı taraflar olmalarının çok ötesinde Türkiye’nin en önemli ‘doğalgaz pazarı’’ olmasından kaynaklanmaktadır. ‘’İstanbul’da yapılan Nükleer Santraller Zirvesi ve Rusya Nükleer Kamu Şirketi Rosatom Overseas Genel Müdür Danışmanı Sergey Boyarkin’nin Türk basınına yaptığı açıklamalar Akkuyu NGS Projesi’nin Türkiye tarihindeki en önemli nükleer teknoloji yatırım hedefi olduğu ve Türkiye-Rusya arasındaki güçlü stratejik ortaklığı temsil ettiği çok açıktır’’.[4]

Akkuyu NGS Nükleer Güç Santrali Projesi kapsamında Rusya Rosatom teknik eğitim merkezinde yetiştirilen Türk uzmanlar ve St. Petersburg Politeknik Üniversitesi’nde bu kapsamda öğrenim gören Türk öğrenciler ve yine bu kapsamda Akkuyu Bilgilendirme Merkezi tarafından yapılan

3 Kılıçbeyli, Elif H. (2021). ‘’**100.Yılında Türkiye-Rusya İlişkileri Çok Taraflı Gelişmeler, Karşılıklı Etkileşimler’’.** Elif (Ed.), Türkiye-Rusya:’Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması’ ile Başlayan’Bölgesel İşbirliği’(s.28), Ankara:Nika Yayınevi

4 Boyarkin, Sergey(2013). Akkuyu Nükleer Santrali. *http://www.akkunpp.com/boyarkin-rusya-nukleer-teknolojide-dunya-lideri/*

açıklamada ‘’yerel halk ve medya kuruluşları, mevcut ve potansiyel proje tedarikçileri için aktif bilgilendirme çalışması yürütmekte ve eğitim programları, film gösterimleri, geziler, konferanslar, seminerler, düzenlenmektedir’’[5]denilmektedir.

‘’Bilgilendirme Merkezi’’ tarafından yapılan bu açıklamalar Türkiye’nin Güney kıyısına olan ilgiyi arttırmaktadır. ‘’Rusya Nükleer Kamu Şirketi Rosatom Overseas’ın’’, uzun yıllardır Rusya turizmi için en etkili pazar yeri olarak kabul edilen Antalya Bölgesi dışında, Türkiye’nin güney kıyısı olan Mersin’e yönelik turizm faaliyetlerine de dolaylı yoldan bir katkı sağlayacağına dair ön görüşler vardır. Nükleer güç santralleri inşa edildikleri, işletildikleri bölgelerin ekonomik yapısını direk ve dolaylı yollardan katkı sağlar.

Tüm bunlara ek olarak, Türkiye özellikle 2019 yılı ve sonrası dönemlerde kaydettiği başarılı siyasi ve ekonomi temelli ilişkiler neticesinde önemli ilerlemeler kaydetmiş, Rusya için Avrupa’ya gaz akışını sağlayacak projelerle önemli bir geçiş koridoru vazifesi üstlenerek, Rusya ile daha dengeli bir karşılıklı bağımlılık ilişkisi geliştirmeyi başarmıştır.[6]

2000’Lİ YILLARDA RUSYA FEDERASYONU

‘’Türkiye-Rusya ilişkilerine SSCB’nin Rusya Federasyonu’na dönüşüm sürecinde ortaya çıkan koşullar bağlamında değerlendirdiğimizde, Türkiye açısında bu coğrafyanın önemini azaltmayıp, arttırmıştır. Çıkar çakışmalarının yanı sıra, işbirliği olanakları doğmuştur’’.[7]

Soğuk Savaş sonrası 2000’li yıllar üretime dair ilişkileri değiştirirken, üretim şeklini, üretime dayalı ekonomiyi, siyasi ilişkileri, iki ülke arasındaki güvenlik ilişkilerini ve bunlara bağlı olarak kültür ve turizm ilişkilerine etki ederek, geniş kapsamlı değişikliklere neden olmuştur. ‘’Her koşulda devam eden Türkiye-Rusya ilişkileri süreç içerisinde ‘’çatışma yerine iyi komşuluk ve dostluk’’ ilkesini benimsemiştir. Özellikle 2000’li yıllar Rusya devlet başkanı Vladimir Putin ve Adalet ve Kalkınma Partisi arasında devam etmekte olan güçlü enerji işbirlikleri ve yakınlaşmalar hiç kuşkusuz Türkiye’nin komşularıyla kurduğu ilişkilerini, ekonomik stratejilerini olumlu yönde etkilemiştir’’.[8]

---

5 Kılıçbeyli, Elif H. (2021). ‘’**100.Yılında Türkiye-Rusya İlişkileri Çok Taraflı Gelişmeler, Karşılıklı Etkileşimler”.** Elif (Ed.), Türkiye-Rusya:’Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması’ ile Başlayan’Bölgesel İşbirliği’ (s.28), Ankara:Nika Yayınevi

6 Hamilton,R.E.&Mikulska,A (April 2021). **Cooperation, Competition and Compartmentalization: Russian-Turkish Relations and Their Implications for the West.** Foreigh Policy Research Institute.(s.4)

7 Tellal, E.. (2004). ‘’**Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt II:1980-**2001’’, Baskın Oran (Ed.),’’SSCB’den Rusya Federasyonuna’’(s.543). İstanbul: İletişim Yayınları

8 Topsakal İ.(2016) Tarihi Süreçte Rusya-Türkiye İlişkileri. Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 3(2), 49

''Bölgesel ve küresel aktör olarak konumunu güçlendirme hedefindeki Türkiye, bölgesel tarihi bağları dikkate alarak, 2008 yılında Rusya-Gürcistan arasında yaşanan Rusya'nın, Güney Osetya'ya giren Gürcistan'a müdahalesinde devam eden süreçte NATO müttefiki olan Gürcistan'ı desteklemiştir''.[9]

''Rusya Ukrayna ve Gürcistan' nın ''2008 NATO Bükreş Zirvesi'nde'' adaylıklarının gündeme gelmesinin ardından Karadeniz ve Kafkasya'dan çevrelenme endişesi beka sorunu yarattığı için 2008 yılında Gürcistan ile savaşarak toprak bütünlüğünü bozmuş ve 2014 yılında Kırım İhlak'ı ile Azak'ın kuzeyindeki Rus yanlısı ayrılıkçıları destekleyerek Ukrayna'nın toprak bütünlüğünü bozmuştur''.[10]

Bu iki önemli gelişme, Türkiye'yi Müslüman-Türk bölge haklarına olan yakınlığı ve bölgesel güçlü ''NATO müttefiki'' olması özellikleri göz önüne alındığında ve güçlü ekonomik işbirliği anlaşmaları olmasına rağmen Rusya ve Türkiye'yi tekrar karşı karşıya getirmiştir. Büyükelçi Bilgiç ''… Türkiye Ukrayna'nın toprak bütünlüğüne olan desteğini sürdürmekte ve Kırım'ın hukuka aykırı ilhakını tanımamaktadır. *Rusya Federasyonu Devlet Duması seçimlerinin Kırım itibariyle sonuçlarının Türkiye açısından hukuki bir geçerliliği bulunmamaktadır''* [11]*yönünde açıklamalarda bulunmuştur.*

Kısa ve uzun vadede tüm bu gelişmelerin etkileri Türkiye-Rusya ilişkileri açısından tartışıla dursun, Bu iki gelişme ve 2015 yılında SU-24 tipi Rus savaş uçağının düşürülmesi, Türkiye-Rusya ekonomik ilişkilerine önemli ölçüde zarar vermiş, ekonomi açısından stratejik öneme sahip olan turizm ilişkilerini de olumsuz yönde etkilemiştir.

Aşağıdaki tabloda 2013-2016 yılları arası Antalya'ya gelen Rus turistlerin dağılımı ve 2015 yılı krizinin olumsuz etkilerini 2016 yılı verilerinde açıkça görüyoruz.

Tablo 1. *Antalya'ya Gelen Rus Ziyaretçilerin Yıllara Göre Dağılımı*

Yıllar	Ülke	Toplam Yabancı Ziyaretçi Sayısı
2016	Rusya Federasyonu	492.564
2015	Rusya Federasyonu	2.838.134
2014	Rusya Federasyonu	3.489.007
2013	Rusya Federasyonu	3.338.166

Kaynak: Antalya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü İstatistikleri

9 Rus-Gürcü Savaşı (2008, 9 Ağustos). Erişim adresi https://www.dw.com/tr/rus-g%C3%BCrc%C3%BC-sava%C5%9F%C4%B1/a-3549543

10 Jane M. (2021). **''100.Yılında Türkiye-Rusya İlişkileri Çok Taraflı Gelişmeler, Karşılıklı Etkileşimler''.** Elif Hatun Kılıçbeyli(Ed.), ''Azak Denizi ve Kırım'ın Önemi' (s.110,111), Ankara:Nika Yayınevi

11 Rusya'dan Türkiye'ye Kırım Tepkisi (2021, 21 Eylül). Erişim adresi https://p.dw.com/p/40c7f

RUSYA FEDERASYONUN'DA TURİZM YÖNETİMİ

1991, 31 AralıK'da SSCB'nin yerini Rusya Federasyonu'na bırakmasının ardından Rusların yurtdışı seyahatlerinde artış gözlenmektedir. 2000 yılında Rusya'da turizm yönetimi ''Ekonomik Kalkınma Bakanlığı''na bağlanmıştır. ''Ekonomik Kalkınma Bakanlığı'' bünyesinde Turizm Departmanı kurulmuştur. Özel sektörün turizmde temsilcisi olan ''Rusya Seyahat Endüstrisi Birliği'' faaliyetlerine başlamış ve özel sektörü temsil niteliğinde ki en büyük örgütlerden biri konumuna gelmiştir.

Rusya Devleti'nin turizm alanındaki ilkelerini ve hakları belirlemek için tüketiciler ve siyaset endüstrisi arasındaki ilişkileri düzenleyen ''Turizm Faaliyet İlkeleri'' ve ''Tüketici Hakları Yasası'' 1996 yılında yürürlüğe girmiş, 2007 yılında ''Rusya Turizm Departmanı'' mevcut yasaları yetersiz bulduğu için seyahatlerin garantiye alınmasını içeren seyahat yasasını yürürlüğe sokmuştur.

Bu gelişmelere bağlı olarak Rusya'da yurtdışına çıkan vatandaş sayısında yüzde elli sekiz oranında artış gözlenmiştir. TÜSİAD tarafından 1999 yılında yaptırılan Mensur Akgün ve Turan Aydın'ın yaptığı araştırma, Türkiye'nin Rusya Federasyonu açısından öneminin 2000'li yıllara geldiğinde de artacağının göstergesi olmuştur. ''(…)

Rusya Federasyonu Türkiye'ye coğrafi olarak yakın büyük bir pazardır. İkincisi, Rusya Federasyonu'nda nüfusun yüzde 11'ini Türk asıllı insanlar oluşturmaktadır. Üçüncüsü, Türkiye'nin Rusya pazarına girişi ABD ve AB'NİN aksine devletlerarası anlaşmalarla oluşmuştur. Bu nedenle siyasi etkilere açıktır (…)[12]

En önemlisi Türkiye'nin en büyük doğalgaz alıcısı olmasının ve son yıllarda artan işbirlikleri ve protokoller 1990'larda yaşanan hızlı gelişimin ardından, ikili ilişkiler 2000'li yılların başında iki ülke liderleri tarafından tesis edilen diyaloglar ve Üst Düzey İşbirliği Konseyi (ÜDİK) ile kurumsal bir zemin oluşturulmuştur. Tüm bu gelişmeler Moskova'da 2019 yılında gerçekleşen son ÜDİK VIII. toplantısı ile ivme kazanmış ve yansımaları turizm endüstrisinde gözlenebilir artışları beraberinde getirmiştir.

Türkiye Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından yayımlanan "Türkiye Turizm Stratejisi 2023" konulu eylem planında sektör ile ilgili belirlenen vizyon şu şekilde ifade edilmiştir: "*Sürdürülebilir turizm yaklaşımı benimsenerek istihdamın arttırılmasında ve bölgesel gelişmede turizmin öncü bir sektör konumuna ulaştırılması ve Türkiye'nin 2023 yılına kadar, uluslararası pazarda turist sayısı ve turizm geliri bakımından ilk beş ülke arasında önemli bir varış noktası ve uluslararası bir marka haline getiril-*

12 Tellal, E.(2004). ''**Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt II:1980-** 2001'', Baskın Oran (Ed.),''SSCB'den Rusya Federasyonuna''(s.548). İstanbul: İletişim Yayınları

mesinin sağlanmasıdır''.[13]Bu kapsamda; alt yapı ve üst yapı çalışmaları, turizm endüstrisi geliştirmeye yönelik çalışmalar, yörelere özgü turizm türlerinin tanıtımı ve alternatif turizm yaklaşımları, mevcut turizm bölgelerinin sürdürülebilirliği, sürdürülebilir çevre politikaları v.b. planlanan turizm ekonomi kalkınma politikaları hedeflenmektedir. ''*Ulusal ve bölgesel ölçekte markalaşmanın hedeflenmesi, ulusal tanıtım ve pazarlamaya ek olarak varış noktası bazında tanıtım ve pazarlama faaliyetlerine başlanması''*[14]stratejisi ve Türkiye'nin Turizm Tanıtım ve Geliştirme Ajansının (TGA) Rusya'da 2019 yılından beri yürüttüğü tanıtım programları dikkate alındığında Rusya'nın Türkiye için çok büyük bir pazar olduğu verilerini destelemektedir.

''Rusya'nın oluşturduğu turizm talebine ayrıntılı olarak bakıldığında, 2014 yılı rakamlarına göre %54 ile Akdeniz ülkelerinin önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Rusya Federasyonu'nun ülkeler bazında tatil tercihine bakıldığında yine %20,5'lik oranla Türkiye birinci sırada yer almaktadır. ''.[15]

SONUÇ

Rusya yüzölçümü en büyük ülkelerden biri olmasının doğrudan bir sonucu olarak her türlü doğal kaynak bakımından çok zengin bir ülkedir. Toprağın altında yer alan demir, nikel, bakır kaynaklarının yanı sıra toprağa dayalı tarımsal açıdan da oldukça zengin kaynaklara sahip bir ülke konumundadır. Kanıtlanmış doğalgaz rezervleri açısından İran'dan sonra en fazla rezerve sahip ülke konumunda olup, Amerika ve Rusya dünyanın en büyük doğal gaz üreticisi konumundadır. Petrol rezervleri açısından ABD en büyük rezerve sahip ülke konumunda iken Rusya bazı yıllar ikinci bazı yıllar üçüncü sırada yer almaktadır. Petrol ticareti daha çok yapılan bir unsur olduğu için buna karşılık doğalgazın petrole göre bağımlılık yaratma gücünün daha uzun sürdüğü dikkate alınırsa Rusya ve Avrupa arasındaki doğalgaz ticareti kaynaklı sürtüşmelerin temelini anlamış oluruz.

1973 yılı petrol krizi ve sonrası artan petrol fiyatları, Breznev döneminde otarşi yerine dünya ekonomisine uyum süreci, SSCB'nin birinci dünya ülkeleriyle enerji ticareti yapmaya başlaması, 1980'li yıllarda yaşanan arz sorunları ve teknolojik olarak eskiyen altyapılar Rusya'nın enerji politikasının tarihsel arka planıdır. 1990'lara kadar devlet ile yönetilen enerji sektörü, 1990'lar da ise devletin geri çekilip, özelleştirmeler ile farklı bir döneme girmiştir. Putin döneminde ise devlet kontrolünün farklı biçimlerde tekrar geri gelmesi ile Putin Rusya'sı 2004'den 2015'li yıllara

13 T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı(2007). Türkiye Turizm Stratejisi 2023 Eylem Planı (s.3)
14 T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı(2007). Türkiye Turizm Stratejisi 2023 Eylem Planı (s.14)
15 Bayır, M.(2019). **Rusya'nın Türkiye'ye Yönelik Turizm Talebi: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı**. Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 26(1),241,242. Erişim adresi https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/673989

kadar zirve yapmıştır. Bir numaralı ihraç malzemesi enerji olduğu için komşu bölgesel olarak kurduğu ilişkiler de Avrupa ülkeleri ile kurduğu ticari ilişkilerde enerji temellidir. Ekonomisi çeşitlendirilmiş bir ülke olmaya Rusya'nın devlet gelirlerinin yaklaşık %40 enerjiden kaynaklanmaktadır. Oligarjik arka plana sahip olan Rusya Putin hükümeti ile zenginleşen bir orta sınıfı ortaya çıkarmaktadır. Enerji rantından kaynaklı gelişen ve zenginleştiren oligarklar Rusya'da önemli bir pay alsalar bile petrol fiyatları tarafından finanse edilen orta sınıfa baktığımızda üretim ve tüketim davranışları açısından yaşam standartları oldukça gelişmiş geniş bir orta sınıf olduğunu da gözlemlemektedir. Bu geniş orta sınıf komşu ülkelere seyahat eden, para harcayan turizm gelirlerinin oluşmasını sağlayan bir geniş orta sınıf olarak da turizm açısından değerlendirilebilir.

Doğal kaynakların politik ve stratejik önemini bile bir devlet adamı olarak Putin, devlet kapitalizmi adını da verebileceğimiz piyasaya yönelik üretim yapan, devletin kontrol ettiği bir iktisadi politika ile Rusya'yı yönetmektedir. Putin ile anılan 2000'li yıllar ve sonrası istikrarlı ekonomi, GDP bağlamında her yıl yaşanan artış ve buna bağlı olarak artan yabancı yatırımlar iç siyasette istikrarı doğurmuş ve bu özgüven artışı doğal olarak dış politikaya yansımıştır. Rusya için itici güç olan enerji sektörü, Rusya'nın dış politikasına baktığımızda bazı dönemler siyasi bir koz olarak da kullanılmıştır. Rusya'nın tarihsel arka planı ve günümüz koşullarına genel olarak yaptığımız bu yaklaşım Rusya'nın dış politika ilişkileri Türkiye-Rusya arasındaki ekonomik dinamiklerin genel durumuna, SSCB'nin yıkılması ve Rusya Federasyonu'nun kurulması ile beraber yaşanan gelişmeler ekseninde, 1900'lü yıllarda imzalanan ve etkileri uzun yıllar devam eden ''Dostluk, İyi Komşuluk ve İşbirliği Antlaşması'' Rusya Federasyonu ile kurulan ilişkilere uzun yıllar boyunca temel teşkil etmiştir. 1984'te Türkiye-Rusya arasında imzalanan ''Doğal Gaz Anlaşması'' iki ülke ilişkileri kapsamında değerlendirildiğinde, önem ve kazanımları incelendiğinde 2013 sonrası ivme kazanan karşılıklı ilişkiler 2020 yılının 2.çeyreğine kadar Tüik Dış Ticaret istatistiklerine göre gelişim göstermiştir. Geçmişten bugüne Türkiye ve Rusya arasında süregelen iktisadi, enerji ve turizm politikalarını asimetrik karşılıklı bağımlılık koşulları altında değerlendirmek her iki ülkenin dış politikasını değerlendirmek açısından daha doğru olacaktır.

Türkiye'nin kendini dış politikada özellikle enerji politikası ekseninde sadece transit koridoru değil aynı zamanda bir enerji merkezi ülke olarak konumlandırması son on yıla dayanan bir söylem olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye'nin enerji, turizme ve tarım politikalarının tarihsel bağlamlarını incelediğimizde coğrafi konumunun ötesinde 1990'lı yıllar ve sonrası coğrafyadan jeopolitiğe geçiş önem kazanmakta olduğunu görmekteyiz. Söz konusu jeopolitik konum coğrafi değişkenlerin içine oturdu-

ğu siyasi bağlamı, uluslararası sistemi, bölgesel güç dengelerini, bölgesel aktörleri içine alan bir söylemdir. Türkiye'nin 1990'ların başından itibaren merkezi konumda yer almak istemesi Batı ülkeleri ve Rusya ile ilişkilerinde iki yönlü politika izlemektedir. Türkiye, Batı ile ilişkilerine ve NATO müttefiki olma konusuna verdiği önem kadar, ekonomik çıkar dengeleri ve hedeflediği enerji merkezi olma konumu doğrultusunda Kuzey-Güney koridoru ile Rusya ile ortaklığını görmekteyiz. Türkiye bir yandan doğu-batı enerji koridorunun bir unsuru iken diğer yandan Rusya ile enerji işbirliği de gerçekleştirir. İki yönlü politikanın ana omurgası 1972'de gündeme gelen 1990 yılında mutabakat zaptı imzalanan ve 2003'de devreye giren Mavi Akım projesidir. Dış politikada bölgesel liderlik arayışları ve yine dış politika söyleminde ''merkez ülke'' olgusu Türkiye'nin ekonomik işbirliği ve bunun paralelinde gelişen turizm ekonomisi ve birçok iktisadi kalkınma planı Türk-Rus ilişkilerinin en sağlam unsurlarının başında yer almaktadır. Her ne kadar bu ilişkiler bağlı protokoller ve sözleşmeler kapsamında ilerlese de son dönemlerle yukarı bir ivme kazanan olumlu siyasi ilişkiler Türkiye'nin Rusya karşısındaki rolünü pekiştirmektedir.

Bölgedeki enerji ticaretini Batı'ya aktaracak kritik ülke konumunda yer almak isteyen Türkiye sadece coğrafya ile ilgili değil farklı argümanlar açısından da merkezi olma konusunda ısrarcı politikalarını sürdürmektedir. 2022 yılında patlak veren Rusya-Ukrayna savaşı ve doğalgaz boru hatlarının güvenilir ülkelerden geçme konusunun önemi ve güvenilirliği neticesinde Türkiye kendi konumu için ortaya attığı; tercih edilebilir lokasyona sahip olma, siyasi arka plan olarak 2006 yılından beri süregelen bölgesel vizyonu açısından merkez ülke olmayı sadece doğu-batı köprüsü olarak değil, bölgesindeki tüm ülkelerle iyi ilişkileri nedeni ve kültürel ortaklıkları kabul ederek bölgesinde liderlik konumuna aday olma konumu, enerji geçiş hatları nedenli ile güvenli ülke olması açısından da baskın rol oynayan bir aktör olarak Türkiye'nin bu argümanlarının güçlendiğini söyleyebiliriz.

Rusya açısında konuyu değerlendirdiğimizde de Ukrayna'dan geçen doğalgaz boru hatlarında yaşadığı sorunları göz önüne alınca Türkiye'nin enerji geçiş hatları açısında da daha güvenli bir ülke olduğu argümanını pekiştirmektedir. Rusya'nın en büyük ihracatçısı konumundaki Türkiye, Rusya'dan demir çelik, alüminyum, mineral yakıtlar, değerli metal bileşikler, kimyasallar, tahıl gibi çok çeşitli alanlarda ürün ihraç etmektedir. Türkiye doğalgazın tamamını ithal eden bir ülke olarak Mavi Akım Projesi ile hızla yükselmektedir. Tüm bu gelişmeler çerçevesinde Türkiye-Rusya'ya bağımlı olarak tanımlansa bile bu bağımlılığın karşılıklı asimetrik bir bağımlılık olduğunu görmekteyiz.

Karşılıklı bağımlılık ilişkilerine paralel 2019 yılında gözlemlenen yüksek ihracat rakamlarına bakılınca Rusya'dan Türkiye'ye gelen turist

sayısında olumlu yönde artışlar görülmüştür. Türkiye'nin Rusya ile yürüttüğü enerji politikalarının ekonomik etkileri tartışmasız çok önemlidir. Rusya, Türkiye'nin coğrafi olarak Doğu ile Batı arasında bir köprü olarak enerji kaynaklarının geçiş güzergâhı olarak öneminin farkında olduğundan tarımdan turizme kadar birçok proje ile karşılıklı ilişkilerini geliştirmekte ve diğer komşu ülkeline göre daha güvenli bir bölge olarak gördüğü Türkiye ile ilişkilerini belirli bir düzeyde tutmaktadır.

Türkiye ve Rusya arasında ticaret ve enerji alanında her ne kadar bağlı yakınlaşmalar, diplomatik ve siyasi alanda üst düzey bir uyum söz konusu olsa bile söz, Türkiye'nin jeopolitik konumu ve çevre ülkelerle olan tarihsel bağlar kapsamında bazı dönemlerde Rusya ile uzaklaşma alanları da söz konusudur. Her iki ülkenin güç araçlarını temkinli siyasi politikalarla güven odaklı, sürdürülebilir, uzun dönem işbirlikleri ve tüm ekonomi tabanlı ilişkilere bağlı olarak 2019 yılının Rusya ve Türkiye'de kültür ve turizm yılı olarak ilan edilmesi turizm ekonomisi açısından önemli bir kazanımdır. Hükümetler arasında sergilenen uzlaşmacı tutumlar, Türkiye ekonomisinde ekonomik büyüme ve istihdam dengeleri açısından son derece önemli bir yere sahip olan turizm sektörünü olumlu yönde etkilemektir. Kur değişimleri ve Türkiye'ye alternatif olan turizm bölgelerindeki fiyatlar dikkate alınarak Ruslar için önemli olan deniz turizmi yönelimleri belirlenmelidir.

Rus turistler gelirleri ve ülke ekonomisine katkıları bakımından yaz turizm sezonu oldukça önemli görünse de son yıllarda resmi rakamlar kış sezonu içinde Rus turistlerin kayak merkezlerini tercih etmeye başladıklarını göstermektedir.

Son dönemde yaşanan Rusya-Ukrayna krizinin henüz 2022 turizm gelirlerine etkisi bilinmese bile Rusya halen Türkiye'ye yönelik turizm talebinde önemli olan ülkelerin başında yer almaktadır. Türkiye'de Rusların Mir kart ile harcama yapabileceği tesis sayısının fazlalaştırılması, Visa ve Master kartları ile yurtdışında ödeme yapamayan Rusların Türkiye'yi tercih etmeleri yönünde önemli bir hamle olarak görülmektedir. Geniş orta sınıf olarak tüketim ve seyahat alışkanları olan Ruslar için Türkiye 2022 turizmi için arz-talep dengesini korumaktadır. Türkiye ve Rusya arasında yıllar boyunca devam eden ''jeopolitik rekabet'' farklı alanlarda ekonomik işbirlikleri ile beraber yürütülmesi gerekli unsurlardan biridir.

KAYNAKÇA

Bayır, M.(2019). **Rusya'nın Türkiye'ye Yönelik Turizm Talebi: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı**. Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 26(1), 241,242. Erişim adresi https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/673989

Boyarkin, Sergey(2013). **Akkuyu Nükleer Santral**i. Erişim adresi *http://www.akkunpp.com/boyarkin-rusya-nukleer-teknolojide-dunya-lideri/*

Koçak, M.(2017).**Rusya-Türkiye İlişkileri**. Seta Analiz Dergisi, 201. Erişim adresi https://setav.org/assets/uploads/2017/05/Analiz_201_.pdf

Hamilton, R.E. & Mikulska,A (April 2021). Cooperation, Competition and **Compartmentalization: Russian-Turkish Relations and their Implications fort he West**.Philadelphia,Foreign Policy Research Institute.Erişim adresi https://www.fpri.org/wp-content/uploads/2021/04/russian-turkish-relations-bssp.pdf

Rus-Gürcü Savaşı (2008, 9 Ağustos). Erişim adresi https://www.dw.com/tr/rus-g%C3%BCrc%C3%BC-sava%C5%9F%C4%B1/a-3549543

Rusya'dan Türkiye'ye Kırım Tepkisi (2021, 21 Eylül). Erişim adresi https://p.dw.com/p/40c7f

Kılıçbeyli, E.H.(Ed.), (2021).''**100.Yılında Türkiye-Rusya İlişkileri Çok Taraflı Gelişmeler, Karşılıklı Etkileşimler''** Ankara:Nika Yayınevi

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı(2007). **Türkiye Turizm Stratejisi 2023 Eylem Planı**. Ankara: Kültür ve Turizm Bankanlığı Yayınları

Tellal, E. (2004). ''**Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt II:1980-**2001''.Baskın Oran (Ed.), İstanbul: İletişim Yayınları

Topsakal, İ.(2016). **Tarihi Süreçte Rusya-Türkiye İlişkileri.*Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi,*** 3(2), 33-53. DOI: 10.16985/MTAD.2016227941

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile S.S.C.B. Hükümeti Arasında Ekonomik, Ticari, Bilimsel ve Kültürel İşbirliği Protokolü. (1992) *T.C. Resmi Gazete* (21123, 26 Ocak 1992).

BÖLÜM 21

LEYLÂ ERBİL'İN ROMANLARINDA İSTANBUL

Meliha Yonca ERDEM[1]

1 Öğretim Görevlisi, T.C. İstanbul Şişli Meslek Yüksekokulu, melihayonca.erdem@sisli.edu.tr

GİRİŞ

Mekân kelimesi, zihinlerde ilk olarak fiziksel bir oluşumu peyda eder. Somut verilerle varlık kazanımını gerçekleştiren mekân, asli anlamını insan faktörüyle münasebeti dâhilinde edinir. Bir mekânın varlığının anlam değeri ve idamesinin birincil şartı bünyesinde barındırdığı topluluklardır. Gerek mekânın gerekse toplumun sahihliği birbirleriyle olan karşılıklı etkileşimine dayalıdır. Çift taraflı olan bu etkileşim, mekânın ve bünyesinde barınan toplulukların anlamsal içeriğinin (mimari, din, dil, coğrafya, edebiyat, iktisat, tarih, gelenek-görenek, siyaset vb.) oluşmasını ve dolayısıyla varlıklarını hem fiziksel hem de kimliksel ölçütlerle ortaya koymasını sağlar. Bu yüzden mekân kelimesi sarf edildiğinde sadece fiziksel bir oluşumu düşünmekten ziyade her mekânın kendine has bir ruhunun, canlı bir yapısının olduğunu bilmek gerekir.

Mekân, Kevin Lynch'in ifadesiyle "genelde fiziksel açıdan işaretlerle, malzemeyle, renklerle, biçimlerle, büyüklüklerle, mobilyalarla, peyzaj vb. somut ögeler"in tesiriyle varlık gösterir. Bunlarla birlikte mekân, "zihinsel haritalarda yerini alırken psiko-sosyal durumlarla yorumlanarak hem kişilerin hem de kentlerin kolektif belleğinde mekânın anlamını" meydana getirir. Kişinin içinde bulunduğu mekânla karşılıklı tesir edişi sonunda mekân, bir "çevresel imge" niteliği kazanır (Lynch, 2010, s. 8). Çevresel imgeler ise kendini ait olduğu mekâna uygun bir kültürel kimlik olarak açığa çıkarır.

Şüphesiz benimsenmiş kültürel kimliğin temel taşlarından biri, insana nefes alma imkânı sunan coğrafya ve bu coğrafi mekânın merkezleri olan kentlerdir. Kentsel mekânın oluşumunu kenti bizzat tasarlayan kişilerin ve toplumların deneyimleri kadar onların yaşantısına hâkim olan çevrenin koşulları yahut sunduğu yaşamsal imkânlar sağlar. Ancak kent algısının oluşumunda kişinin -dolayısıyla toplumun- kültürel kimliği oluşturan unsurlar (mimari, din, dil, coğrafya, edebiyat, iktisat, tarih, gelenek-görenek, siyaset vb.) aracılığıyla dış dünyaya karşı bakış açısı geliştirdiğini ve bu doğrultuda özgün kimliğini biçimlendirdiğini söylemek yanlış olmaz.

Sevcan Güleç Solak'a göre kentler; "insanlık yaratımı ve insanlık durumunun bir bütünü, birer gündelik yaşam mekânı, insan ilişkilerinin ve bu ilişkilerin gerektirdiği etkileşimleri içeren" yerlerdir. Aynı zamanda "yaşamın öznel ve psikolojik süreçlerinin geçtiği, algı ve deneyimlerin bilince, kişiliğe ve anılara dönüştüğü yerler" olarak dizayn edilen kentler, "kişilerin mekâna yüklediği farklı kimlikler" aracılığıyla da desteklenir. Nitekim kent "hem kentin kamusal benliğini ve kimliğini inşa eder hem kişilerin kimliğini ve kişiliğini şekillendirir hem de yaşanan medeniyetlerin birer tezahürü olarak" devamlılık gösterir (Solak, 2017, s. 14). Küresel boyutta önemli coğrafi konuma sahip, tarihî geçmişi kabarık, çok kültürlü çehre arz eden bazı büyük kentler ise kimlik edinimi noktasında tekillikten uzak olup çoklu bir görünüm sergiler.

Bu bağlamda Avrupa ile Asya'yı birbirine bağlayan merkezî konumuyla, geçmişten bugüne tarih sahnesinde mühim yer etmiş siyasi otoritelere ev sahipliği yapmasıyla, çok kültürlü ve akabinde kimlikli çehresiyle akla gelen ilk kentlerden biri İstanbul olmalıdır. Efsanevi kent İstanbul; yüzyıllar boyunca çeşitli etnik yapıların, yaşamsal zenginliklerin, büyük savaşların, isyanların ve siyasi otoritelerin âdeta meydanı olmuştur. Bu deneyimlerle birlikte kentin iki ayrı kıtaya yayılması ve kapitalizme giden yolların -ticari akışın- kesiştiği noktada bulunması güçlü devletler üzerinde süreklilik arz eden bir ilgi uyanıklığını kendine çekmiştir. İstanbul; Batı'nın Bizans İmparatorluğu'na, Doğu'nun Osmanlı İmparatorluğu'na başkent ve İslamiyet ile Hristiyanlık'ın temsilî yapılarına sahip oluşuyla kültür mozaiği görüntüsünü hiçbir surette kaybetmemiş kilit bir kenttir.

Geçmişi, söz konusu iki imparatorluktan da önceye dayanan İstanbul, maddi ve manevi değerler bütünüyle küresel bir nitelik arz etmiştir. Fakat İstanbul'un yakın tarihine bakıldığında kent, imparatorluklar devrinden sonra ulus-devlet yapısıyla, yani "yeni" Türkiye portresiyle evvela başkent özelliğini yitirmiş; yeninin taraftarı idari yapının çatısı altında tarihî önemi "kalıntı" düşüncesine evrilmiştir. Ulus-devlet inşasında yaşanan siyasi-sosyal kaotik süreçlerden ve bilhassa 1950'li yıllardan sonra gelişme gösteren para ekonomisinden nasibini alan bu kent, üretimin artması ile hızlı ve aşırı nüfus artışına maruz kalmış; "devlet teşviki" sonucunda da "millî bir burjuva" ve "işçi" sınıflarının oluşumuna kapısını aralamıştır (Tokatlıoğlu, 2009, s. 3). Tüm bunlarla birlikte eski İstanbul'un içinden "yeni"yi önceleyip geçmişin izlerini geri planda tutan "modern" kent kimliği ortaya çıkmıştır.

Panoramik bir bakış, kentsel modernleşme algısının İstanbul yaşantısını ne derece derinden etkilediğini, bünyesindeki kişiyi gitgide nasıl aidiyetsiz kılıp mekânsal bir kendilemeden mahrum bıraktığını ve dolayısıyla toplumsal bir travmaya yol açabilecek boyutta yabancılaşmaya sevk ettiğini gözler önüne serer. İstanbul'da hızlanan kentleşme sürecinde, bilhassa 1950'li yıllardan sonra açıkça görünmeyen fakat güçlü bir biçimde sezilen eski ile yeni arasındaki amansız mücadele, duyuları hassas ve gözlem gücü yüksek İstanbullu edebiyatçıların üzerinde tesir eder. Bu tesir, İstanbul'un içinde bulunduğu ikircikli ruh hâlini dönemin edebî eserlerine taşır. İstanbul, kişinin iç dünyasında açığa çıkardığı manevi krizlerle birlikte -mekân ile karakter münasebeti kurularak- pek çok şiire, öyküye ve romana konu edilir. Bu çalışmanın merkeze aldığı edebî türden, yani romandan örnek vermek gerekirse Türk edebiyatının önde gelen edebiyatçılarının romanları (Ahmet Hamdi Tanpınar'ın ve Orhan Pamuk'un romanları düşünülebilir.) incelendiğinde tarihiyle mücadele veren "yeni" İstanbul'un psiko-sosyal boyutu yine roman karakterlerinin özellikleri aracılığıyla çözümlenebilir. Genel bir çıkarımla Cumhuriyet Dönemi Türk edebiyatının romanlarında okunan İstanbul; daha çok yozlaşmış,

kapitalist sosyal-siyasi düzenin yaptırımlarına maruz kalan, tarihî gerçekliği göz ardı edilen bir mekândır. Bu kenti soluyan roman karakterleri ise sınıfsal çatışmaların, çarpık yapılanmanın ve sosyal dinamiğin bozulmuş ritminde aidiyet hissinden yoksun biçimde baskılanmış, yabancılaşmış, mekânsal kendilemeden uzak ve biraz da hastalıklı bir portre çizerler.

Türk edebiyatında Leylâ Erbil, İstanbul'u çeşitli cepheleriyle ve daha çok mekân-karakter münasebetini bir problematik olarak ele alan 1950 kuşağı yazarlarından biri olarak öne çıkar. Ona göre İstanbul; kapitalizmin gölgesinde yozlaşmış somut-soyut değerleriyle ve burjuvazi-işçi ikiliğinde sıkışmış karakterleriyle İstanbul'dur. Leylâ Erbil, icrasını gerçekleştirdiği hemen hemen tüm romanlarında mekânsal bağlamda İstanbul'u kendine odak noktası edinir. Yazar, roman/novella adı altında değerlendirilen yedi eserinde (*Tuhaf Bir Kadın*, 1971; *Karanlığın Günü*, 1985; *Mektup Aşkları*, 1988, *Cüce*, 2001; *Üç Başlı Ejderha*, 2005; *Kalan*, 2011; *Tuhaf Bir Erkek*, 2013) İstanbul'un Taksim, Pera, Tünel, At Meydanı ve Sultanahmet Meydanı gibi çeşitli konumlarını ana karakterlerinin sorgulayıcı perspektifinden okuyucusuna sunar. Bu bağlamda Leylâ Erbil söz konusu tüm eserlerinde kenti, kent tarihini, kent kimliğini ve bununla ilintili olarak kentin bünyesindeki topluluğun kimliğini ve tabiatıyla bu topluluğun üyesi olan kişi kimliğini; nihayetinde mekân-karakter münasebeti düzleminde ilmek ilmek işlemiştir.

İstanbul'un yazarı Leylâ Erbil'in tüm romanlarını mekân-karakter münasebeti doğrultusunda burada değerlendirmek bildirinin sınırlarını zorlayabilir. Bu yüzden yazarın bilhassa İstanbul'un problematik olarak işlendiği; hatta Elmas Şahin'in de ifadesiyle "İstanbul üçlemesi" (Şahin, 2015, s. 453) sayılabilen *Üç Başlı Ejderha*, *Kalan* ve *Tuhaf Bir Erkek* romanlarını bildirinin kapsamı dâhiline almak ve değerlendirmek yerinde olur. Böylelikle Leylâ Erbil'in romanları hakkında mekân-karakter münasebeti üzerine tümevaran yargılara ulaşabilmek daha kolaylaşır.

LEYLÂ ERBİL'İN ROMANLARINDA İSTANBUL

Leylâ Erbil, kişisel ideolojik duruşunu edebiyat anlayışına bizzat tatbik eden bir yazardır. Leylâ Erbil'in romanları incelendiğinde ana karakterlerinin daima kadın ve bu kadın ana karakterlerin devrimci mücadelelerinden asla taviz vermeyen, kapitalist sisteme başkaldıran, sosyalist görüşe sahip oldukları anlaşılır. Bunlarla birlikte yazarın romanlarının hem kompozisyonu ve üslûbuyla hem de olay örgüsüyle bir tür edebî devrim peşinde koştuğu ve marksist ideolojiyi bu romanlarının temeline oturttuğu açıkça görülür. Söz konusu temelde karakter unsurunu ise sadece iç dünyasıyla ele almayıp dönemine hâkim sosyal-siyasi yapının ve soluduğu mekânın, yani İstanbul'un parçası olduğunun bilinciyle biçimlendirir.

Leylâ Erbil'in romanlarında İstanbul, kapitalizm-sosyalizm mücadelelerin meydanıdır. "Yeni" İstanbul, kentin geçmişini inkâr eden bir tutum

sergiler. Güçlü medeniyetlerin başkenti konumundan üretimin merkezi konumuna geçen İstanbul, kapitalizmin yörüngesinde değişimini/dönüşümünü gerçekleştirir. Durum böyle olunca İstanbul; kültürel değerlerini yitirmiş, tarihini silmiş, kâh Bizans'ın kâh Osmanlı'nın kalıntı değerleriyle yetinen bir kent görünümüne sahip olmuştur. Geçmişiyle barışık olmayan "yeni" İstanbul'un "yeni" insanı kendini bu kente ait hissetmek noktasında bocalamıştır. Leylâ Erbil, 1950'li yıllardan sonraki İstanbul görünümünü söz konusu bozulmalar eşliğinde ve eleştirel bir yaklaşımla mekân-karakter münasebeti çerçevesinde romanlarına taşımıştır. Yazar, bu münasebeti romanlarından bilhassa *Üç Başlı Ejderha*, *Kalan* ve *Tuhaf Bir Erkek*'te yoğun bir biçimde mercek altına almıştır. Neticede Leylâ Erbil, romanlarının ana karakterleri üzerinden İstanbul'un psiko-sosyal problemlerini; mekânsal kendileme, aidiyetsizlik ve yabancılaşma kavramlarıyla akademik bir değerlendirmeye tabi tutulabilecek malzemelerle mesele edinmiştir. Bu noktada söz konusu üç romanın problematiğini çözümlemek ihtiyacı baş göstermiştir.

1. ÜÇ BAŞLI EJDERHA

Kronolojik açıdan ele alındığında öncelikle *Üç Başlı Ejderha* adlı romanın/novellanın kahraman anlatıcısı/ana karakteri tarafından İstanbul algısının nasıl ortaya konduğundan ve bu kentin karakter düzleminde ne şekilde ses bulduğundan başlamak doğru olur. 2005 yılında yayımlanan *Üç Başlı Ejderha*'da Leylâ Erbil İstanbul'u; 1978 yılında gerçekleşen Maraş Katliam'ında bütün yakınlarını bizzat gözünün önünde yitirmiş ve bu yitirmenin ağırlığına dayanamayıp aklî dengesini kaybetmiş bir kadının, Leylâ Ünver'in gözünden işler. Küçük Ayasofya Sokak'ta yaşayan bu ana karakter, başından geçen travmatik vakadan sonra yirmi yıl süresince İstanbul'un belirli konumlarında turlayarak dış dünyaya kendini kapatmış bir biçimde, kimsesizliğiyle yaşamını idame ettirir. Pera, Beyoğlu, Taksim-Tünel ve Sultanahmet ana karakterin sıklıkla dolaştığı yerlerdir. İstanbul'un sokaklarında dolaşmak onun travmasının izlerini silmeye, acısını dindirmeye yetmez. Şahit olduğu katliamda özellikle oğlunun katliam anı hiçbir zaman aklından çıkmaz. Acılı ana karakter, psikolojisindeki bu derin tahriple İstanbul'a bakar. Şimdiki zamanında, geçmişin travmatik tesiriyle İstanbul'un travmalarına dikkat çeker. Psikolojisinin tahribatını, İstanbul'un türlü konumlarına ve yaşayış tarzına yükler. İstanbul'un tahrip edilmiş tarihî değerlerinde bir nevi kendisinin yansımasını bulur ve belki de bu yüzden her gün kentin sokaklarında turlamaktan, yitirilmiş değerlerini seyretmekten kendini alamaz.

Aynı zamanda romanın ilk sayfalarından itibaren italik yazı tarzının kullanıldığı pasajlarda İstanbul'un Sultanahmet Meydanı'ndaki Yılanlı Sütun'unun tarihi, ansiklopedik bilgilerle anlatıcı tarafından dile getirilir. Romana da bizzat ismini koyan üç başlı ejderhaya sahip bu sütun, eserin

merkezine alınarak "Bizans'tan Osmanlı'ya, Osmanlı'dan bugüne zamansal sıçrayışlarla" kentin tarihini sembolize eder. (Erbil, 2009, s. 11-12) Yılanlı Sütun, bilindiği üzere kentin kurucusu Konstantin tarafından Hipodrom'da inşa edilmiştir. Bu Sütun, Python'a adanmıştır. Konstantinopolis'e taşınmadan önce Delfi'de olduğuna ve Delfi'nin koruduğuna inanılmıştır. Delfi, Yunan mitolojisinde "yeryüzünün merkezi, Tanrılar kenti" olarak kabul edilmiştir. Romanda Yılanlı Sütun'un İstanbul tarihindeki serüvenini dile getiren anlatıcı, Sütun'un İstanbul'a taşınmasını yine Yunan düşüncesinden etkilenerek yorumlar. Delfi'deyken dünyanın merkezinin koruyucusu olduğuna inanılan bu Sütun; dünyanın yeni başkentinde, "yeni imparatorluk dininde"; yani Hristiyanlık'ta ikinci plana itilmiş ve şehri yalnızca yılan ve çıyanlardan koruduğu düşüncesine indirgenmiştir. Fatih Sultan Mehmet'in Konstantinopolis'e hâkim olmasıyla -ya da anlatıcının tabiriyle- "Roma'nın ve de dünyanın vajinasına yaptığı 'tecavüz' eylemiyle" Üç Başlı Ejderha Sütunu tarihî değerlerin tahribatının ve törpülenişinin âdeta timsali olur. Öyle ki Fatih Sultan Mehmet, Üç Başlı Ejderha Sütunu'nun başlarından ilkini, "Ayasofya'ya bakanı" koparır. Ayrıca Konstantinopolis fethinin ertesinde şehrin üç gün üç gece yağmalanması, şehir sakinlerinin dilden dile dolaştırdığı kıskançlık efsaneleri, akabinde Fatih'in Ayasofya'ya ayak basışı gibi kent tarihinde dönüm noktası olan vakalar, Üç Başlı Ejderha Sütunu'nda koparılmış başlarından okunur. (Çalışkan, 2019, s. 67)

Bu bağlamda romanda ana karakterin, Maraş Katliamı'nda yakınlarını yitirdikten sonra akıl sağlığını da yitirmesi ve neticede geçmişinin travmalarına teslim olması, esasen İstanbul'un travmatik geçmişine teslim oluşuyla paralellik gösterir. Bu yüzden romanda İstanbul tarihinde Bizanslılardan itibaren kentin başkaldırı meydanı olan Sultanahmet, At Meydanı'nından bahsedilmesi dikkate değerdir. Çünkü anlatıcıya göre; özellikle Meydan'ı ikiye bölen Spina Duvarı gerek Bizans'ın gerekse Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin doğuş noktasıdır, "vajina"sıdır. Bir nevi bu duvar doğurganlığın timsali "anne"dir, tıpkı acılı anne Leylâ Ünver gibidir. Nitekim bu Duvar ve bulunduğu konum, bir "anne" gibi; pek çok tahribata maruz kalmasına rağmen "medeniyet"lerin doğduğu yer olmak özelliğini kaybetmemiş, tarihin vahşi çehresine âdeta başkaldırmıştır: "... bence Spina Roma'nın vajinasıdır dedim genç dostuma,,, izleyemedi,,, bizim de vajinamızdır dedim,,, anlıyorum dedi..". (Erbil, 2009, s. 24)

Romanda dikkati çeken başka bir ifade ise yine Spina Duvarı'nın "dünyanın merkezi" olarak adlandırılmasıdır: "Üç Başlı Ejderha'nın durduğu bu nokta, Spina, dünyanın ortası olan vajinadır ve bu 'orta' doğunun batının kuzeyin güneyin tüm zamanların ve tüm dünyaların merkezidir,,, onun nefsinde hiçbir değişme olmaz,,, o her an şen ve şuhtur,,," (Erbil, 2009, s. 43-44). Üç Başlı Ejderha Sütunu'nun bulunduğu bu yer, medeniyetlerin doğuşunun merkezi olduğu gibi aynı zamanda onların tahrip ve

yok oluşlarının da merkezidir. Sütunun bulunduğu hipodrom, tarih boyunca dünya imparatorluklarına ve doğal olarak egemenlik mücadelelerine, savaş ve zulümlere de sahne olmuştur. Güç unsurlarının birbirileri üstünde kurmak istedikleri hâkimiyet sonucunda kentin medeniyet izlerinin örselenişi, hatta silinişi elbette tarihî, toplumsal ve karakterize değerlerin de hasara uğraması demektir.

Söz konusu durum, ana karakterin mekânsal kendilemeden uzak yaşantısını doğru bir biçimde açıklamaya ışık tutar. Neticede kentsel tahrip, içinde barındırdığı insanda karakteristik bir tahribe sebep olabilir. Romanda ana karakter üzerinden okunan İstanbul portresi, mekân-karakter münasebetinin karşılıklı etkileşimine uygun bir örnek teşkil eder. Ana karakter tüm yakınlarını yitirdikten sonra İstanbul'da yıllarca kimsesiz bir hâlde yaşamını idame ettirir. Herhangi konuma ve kişiye bağlılık hissetmez. Kent'in tahrip edilmiş, bir tür mekânsal kendileme olgusunu yitirmiş konumlarında dolaşır durur. Kent'in unutulmak istenmiş, hariçleştirilmiş tarihî işaretleri gözüne takılır. Onu kendine çeken her halükârda yitikliktir. Oysaki mekânsal kendileme, evvelâ "ait olma duygusunu doyuran en iyi ve en gerekli koşul"dur (Lefebvre, 1995: 165). Ayrıca kendilemenin gerçekleşebilmesi adına mekânın üyesi olan kişilerin "sahiplenme" ve "yer aidiyeti" duygularını beslemeleri gerektiği gibi mekânın "korunduğu"nu, yani yaşadıkları yerde güvende olduklarını düşünmeleri gerekir (Ilgın ve Hacıhasanoğlu, 2006: 60). Sonuç itibarıyla kişi, yaşadığı mekânda kendinden izler bulmalıdır. Mekân-karakter, karşılıklı olarak kimlik ediniminde "değer alışverişi"nde bulunmalıdır. Mekân-karakter münasebetinde "kişiselleştirme" ve "işaretlenme" bu yüzden önem taşır (Lang, 1987: 148). "Yeni" İstanbul, geçmişini inkâr eder ve şimdisinde "kişiselleştirme" ile "işaretlenme" adına gelişme göstermez. Artık İstanbul, kapitalist dünya düzeninin hizmetinde bir kenttir. Dolayısıyla bu kent, bünyesinde barınan toplumun ve dolayısıyla toplumun her bir üyesinin ihtiyacı olan aidiyet ve kendilenme hislerini duyurabilmek hususunda yetersizdir. Böyle bir mekân, ana karakterin kimsesizliğini pekiştirir. Buradan hareketle hem kentin hem de ana karakterin geçmişin travmalarına asılı kalarak şimdiki zamanın kapitalizm odaklı yaşam koşulları altında gitgide kimliksizleştikleri çıkarımında bulunulabilir.

Romanda kentsel ve toplumsal düzeyde kimliksizleşmenin bir sembolü olarak apartman tarzı mimari yapılar da öne çıkar. Ulus-devlet anlayışıyla birlikte bilhassa iktisadî yaşamın merkezine evrilen İstanbul, kalabalıklaşan nüfusuyla çok katlı apartman dairelerine ihtiyaç duymuştur. Modern düzenin bir tür işareti sayılan apartmanlar, asli olarak mekân politikasına uyum sağlayan ve aynı zamanda modernin kuralcı ve sistematik yapısını yansıtan yapılardır. Yapı özelliğiyle apartmanlar, bünyesindeki kişinin kimlik oluşumuna da tesir eder. Apartman yaşantısının kuralcı ve sistematik oluşu, kişiyi uyuma sevk edip kendi iç dünyasına yöneltir ve

neticede modern düzenin modern kişisi sınırlı egemenlik alanında pasifleştirilmiş olur (Tokatlıoğlu, 2009: 7-8). Romanda ana karakter, her gün Pera'da bir apartman dairesinin eşiğine oturup kenti seyre dalar. Buradaki "eşik" sözcüğü üzerinde ayrıca durmak gerekir. Ana karakterin üstünde durduğu apartman eşiği, İstanbul'un yeni-eski arasında yaşadığı daimî kimlik krizini yahut arafını çağrıştıracak niteliktedir. Ana karakter, tıpkı soluduğu kent gibi ne yeninin ne de eskinin üyesi olabilmiş; eski ile yeninin tam ortasında, eşiğinde kalmıştır. Ne bir adım ileriye (yeniye) ne de geriye (geleneğe) ait olabilmiştir. Hülasa İstanbul'un ve bu kenti soluyan ana karakterin yaşadığı kimlik krizi, "eşik"te düğümlenmiştir.

"Yeni" İstanbul'un "modern" insanı içinde bulunduğu kenti sahiplenememiştir. Bu sorun, kent kimliğinin inkârından başlayıp kişiye düşen egemenlik alanının en aza indirgenişiyle devam eden sebeplere dayanır. Sonuçta para ekonomisinin merkezine dönüşen İstanbul'da kişinin kenti bizzat kendilemesi ve kente kendini ait hissetmesi zorlaşır. (Solak, 2017, s. 24) "Yeni" İstanbul, Osmanlı gömleğini üstünden atmak isteyip yeni bir kimlik oluşturma çabasına girişmiş fakat bu çaba kentteki çoğulluğun hâkimiyetinde tekil bir kimlik oluşturamamıştır. Bu doğrultuda romanın kahraman anlatıcısı/ana karakteri söz konusu kimliksizlik ekseninde "yarım eşiğinde oturabiliyorsun o imparatorluğun şimdi,,," diyerek İstanbul'un sadece "İmparatorluk kalıntısı" kimliğinin varlığına işaret eder (Erbil, 2009, s. 20). İstanbul, artık güçlü medeniyetlerin başkenti değil; bu medeniyetlerin kalıntısından ibarettir. Bu gerçeklik, kentin modern yüzünü huzursuz eder ve tabiatıyla aidiyet hissinden yoksunlaştırır. Anlaşılan o ki ana karakter, söz konusu gerçeklikle yüzleşmiş ve ondan nasibini almıştır.

Ana karaktere göre; öz kimliğini inkâr eden "yeni" İstanbul, bünyesindeki topluluğun maddi ve manevi değerleri hususunda bir bilinmezlik/belirsizlik hâli yaratmıştır. Kapitalist sistem içinde sadece bugünün düzeni ve iktidarı otorite olarak yüceltilirken tarih otoritesinin ve ona ait kimlik unsurlarının (mimari, din, dil, coğrafya, edebiyat, iktisat, tarih, gelenek-görenek, siyaset vb.) yok sayılması, toplumsal yapıyı dizayn eden somut ve soyut verilerin de inkârına yol açmıştır. Bu durum yine aynı sosyal yapıyı tanınamaz hâle getirmiştir: "bu kentte yaşayan hortlaklardan biriyim dedim,,, sustu,,, nasıl biri olduğumu bilmemekteyim,,, bu kent,,, bu kargışlı kentte kimse tanıyamaz oldu kendini,,, bu kent,,, daha öncesini yok saysak da" (Erbil, 2009, s. 23) Lynne Manzo'nun ifade ettiği üzere; bir kentin kimlik oluşumu için "yer, zaman, yaşantı, anılar, aktiviteler, sosyal ilişkiler, psiko-sosyal gereksinimler, kimlik, simge ve semboller gibi bileşenlere ve kişinin çevresine karşı geliştirdiği yargıların sentezine" ihtiyaç vardır (Manzo, 2003, s. 52). Romanda ana karakterin betimlediği kent, söz konusu sentezde başarısızdır. Mekân-karakter münasebetinden peyda olan "kimlik krizi" çözümsüz bir yola girmiştir.

Denebilir ki yazar, *Üç Başlı Ejderha*'da "yeni" İstanbul'un maddi ve manevi değerlerine karşı olan olumsuz tutumuna ve bu tutumunun toplum bünyesindeki hasarlı sonuçlarına işaret etmiştir. Böylece okuyucuda kent kimliğinin, kişisel kimlikle ayrıştırılamayacak bir unsur olduğunun bilincini uyandırmak istemiştir. Sonuç olarak bu romanda mekân ve karakter olgularının bütüncül bir yaklaşımla çözümlenebildiği kendini açık etmiştir.

2. KALAN

Leylâ Erbil'in 2011 yılında yayımlanan *Kalan* adlı şiir-romanında ise İstanbul, ana karakter Lahzen'in hakikati arayış yolculuğunda mekân edindiği kent olarak öne çıkar. Ana karakter ve aynı zamanda kahraman anlatıcı Lahzen, yaşamı boyunca ömrünü geçirdiği İstanbul'da, 1960'lı yıllarda sosyal-siyasi kaoslara şahit olması sebebiyle akıl sağlığını yitirmiş ve ilaçlara bağımlı şekilde yaşamak zorunda kalmış yaşlı bir kadındır. Çocukluğunu, "iö 194'lerde septimius severus'un -esmer, upuzun boylu kıvırcık kara saçlı- yıktığı kent surlarını, büyük constantinus'un 326'larda yeni surlarla çevirip sınırlarını genişleterek taş sütunları hipodromda spina üzerine dizdiği hamamlar, heykeller, burmalı sütun ve bir limanla süslediği ve bir kitaplık kurduğu kentin bugüne kalmış yıkık dökük topraklarından avuç içi kadarının" üzerine inşa edilmiş eski bir evde geçirmiştir (Erbil, 2018, s.7). Gençliğini devrimci mücadele yolunda harcayan ana karakter, hakikatin neliğini ve nasıllığını bulmak ve bunu anlamlandırabilmek için tüm yaşamını geriye dönüşlerle sorgular. Bu sorgulama çerçevesinde İstanbul'un tarihine ve bu kentin siyasi ve toplumsal travmalarına yaslanır. Eser boyunca İstanbul, tarihsel dönemlerde pek çok medeniyete ev sahipliği yapışıyla ve çeşitli uygarlıklardan taşıdığı izlerle dile getirilir. Farklı kültürlerin bileşimiyle peyda olup âdeta bir kültür mozaiği görünümü arz eden bu kent; bilhassa otorite mücadelelerin merkezi oluşuyla "tarihsel parçalanmışlığı" sınırlarındaki insanının "kimlik kaygısı"yla aksettirir. Böylece bu kent insanının karşı koyamadığı "yabancılaşma" duygusu, bizzat kent kültürünü dizayn eden dinamiklerde de kendini gösterir. Yazara göre; İstanbul, Osmanlı İmparatorluğu tarafından fethedilmiş olsa da barındırdığı yabancı dinamiklerden (din, dil, ırk, mimari yapı, Roma tarihi vs.) dolayı "bizim" hissini sınırlarında yaşayan insanına duyuramamıştır. Öyle ki İstanbul'da atılan her bir adımda geçmişte kentte hüküm sürmüş medeniyetlerin gölgesiyle karşılaşıldığı muhakkaktır. Yine roman anlatıcısının ifade ettiği üzere; bu kent; Osmanlı'nın hâkimiyetini benimserken tarihindeki hâkimiyetliklerin izini silip atmamış; yani onların kültür dinamiklerini de kendi sınırlarında saklamaya devam etmiştir. Bu yüzden de İstanbul'un, insanını "sahiplenmeme" tutumu -roman anlatıcının tabiriyle- onu "merhametsiz kent" yapmıştır (Erbil, 2018, s. 6). Anlaşılan o ki İstanbul tarihinin silinmeyen izleri ve şimdiki süreçte Cumhuriyet Türkiye'sinin zeminsiz "yeni" inşası, romanda ana karakter

Lahzen'in hem kendine hem de içinde yaşadığı topluma yabancılaşmasına yol açmıştır.

Zygmunt Bauman'ın ifadesiyle "yeni mekânsal düzen"; içerisinde barınan insanın iç dünyasında "eski"ye dair ne varsa bölünmeye ve boşalmaya sebebiyet verir. Doğal sürecin akışında insan hafızası biçimlenirken "yeni mekânsal düzen" bu hafızaya dış -yahut yapay- bir müdahalede bulunur ve insanda mevcut bulunan "kent şuuru"nu pasifleştirir. Bu; aynı zamanda kişinin mekânsal şartlar dahilinde pasifleşmesi demektir. Nihayetinde "yeni mekânsal düzen"; içerisinde barınan insanına söz hakkı sunmaz ve onun "yeni"ye riayeti esastır. Bunlarla birlikte "yeni" alışılanı değil, riski barındırır. Akabinde kişi hem kendine hem de çevresine yabancılaşır (Aktaran Tokatlıoğlu, 2009, s. 7-8).

Ana karakter Lahzen, İstanbul'da yaşamanın kişinin iç dünyasında daima yabancı oluş/kalış hissiyatına yol açacağına bilhassa vurgu yapar. Bu kent, her milletten insanın kenti olabilme özelliğiyle sınırlarında yerliliğe dair bir işaret bulunduramaz. Ona göre; İstanbul'un tarihini meydana getiren yerlileri şimdi toprak altındadır. Bu toprak üzerinde yaşayanlar ise kentin alenen yabancısı olmuştur. İstanbul, geçmişinden şimdiye değin taşıdığı kültür birikimiyle ve yaşantı çoğulluğuyla sınırlarındaki insan kitlesine belli bir kent kimliği sunamaz; bu kitlenin her bir ferdine "aidiyetsizlik" hissini enjekte eder (Erbil, 2018, s. 178). Mekân-karakter münasebetinde aidiyet hissinin oluşumundan söz edebilmek için mekânın bünyesinde barınan her bir kişinin o mekânda kendine dair bir iz yahut nesne bulabilmesi gerekir. Yücel Can Severcan ve Fahriye Sancar'ın belirttiği gibi; bir mekâna aidiyet hissi beslemenin yolu o mekânda barınan insan kitlesinin birbiriyle ilişkiler ağı oluşturabilmesi ve toplum niteliği kazanmasından geçip yine mekânın fiziksel niteliklerinin de sınırlarındaki insan kitlesinden izler taşımasına uzanır (Severcan ve Sancar, 2010, s. 296, 298). Yaşamını idame ettirdiği bir kentte kişi; her halükârda kendini o kentle özdeşleştiremediği takdirde "aidiyetsizlik" hissiyle karşı karşıya kalmak durumundadır. Romanın ana karakteri, söz konusu özdeşleşme hâlinden mahrum bir mekân-karakter münabesetini sergiler.

Diğer taraftan Leylâ Erbil, *Kalan* romanında çağdaş dönem tarihinde yaşanmış sosyal-siyasal problemlere bizzat yer vererek esasen kentte yaşanan sosyal çözülmüşlüğün ve dolayısıyla kente ait olamamanın şiddetine dair somut veriler sunar. İstanbul'un tarihini reddeden siyasi kanallar hasebiyle kentte yaşanan kaotik vakalardan biri 6-7 Eylül Olayı[1] bu bağlamda *Kalan* romanında örnek teşkil eder. Romanda söz konusu olay, ana

1 Bu Olay'da İstanbul'da başta Rumlar olmak üzere gayrimüslim halk, hiçbir doğruluk payı bulunmayan haberle hedef olur:. "Yapılan haberde Selanik'teki Atatürk'ün evine Yunanlılar tarafından bomba atıldığı yazılır. Bu haberle galeyana gelen kitleler, ellerinde kazma, balta ve sopalarla sokaklara dökülen binlerce kişi gayrimüslimlere ait ev ve işyerlerini yakıp yıkmaya başlanır ve resmî kaynaklara göre 4 bin 214 ev, 1.004 işyeri, 73 kilise, 1 sinagog, 2 manastır, 26 okul tahrip edilir." Ayrıntılı bilgi için bk. 6-7 Eylül Olayları (çevrimiçi) https://www.birgun.

karakterin Beyoğlu'ndaki Aynalı Pasaj'da tanıdığı esnafların yaşananlar sonucu İstanbul'u terk edişini aktarır (Erbil, 2018, s. 158). Kent ile kent insanının değerlerinde bitmeyen çatışma, diğer bir deyişle uyumsuzluk ifade edilen olayın seyrinde kendini açık eder.

Genel itibarıyla geriye dönüş anlatım tekniğinin kullanıldığı *Kalan* romanında ana karakterin çocukluğunun gözünden seyredilen İstanbul ve İstanbul'un halkı, "korku" olgusuyla bir bütünlük arz eden çehreye sahiptir. Ona göre; bu kentin insanı daha çocukluk yıllarından, kendisinin Sultan Ahmet'teki Obelisk'lerden, Galata'daki Ceneviz Surları'ndan, kentte yaşanan canlı bomba vakalarından haberi olmadığı süreçlerden itibaren "ölmeden" kabir azabına uğratılmıştır. Bir bakıma ana karakter, maddi olmayan; ancak manevi ölümü yaşamış bir sosyal yapının varlığından okuyucusunu haberdar eder. Kapitalist sistemin eşitsizlik üzerine kurulmuş düzenine boyun eğen, edilgen bir topluluk; kahraman anlatıcı Lahzen'in gözünde hasta ve sakat bir topluluktur. Sosyal dinamiğin ölüş hâli, direkt olarak iktidar otoriteye karşı duyulan korkudan kaynaklanır. Korkuyla otoriteye itaat sosyal yaşantının işleyişine öyle sinmiştir ki o; söz konusu sinişi Kierkegaard'ın *Korku ve Titreme'*sinde ifade edilen irrasyonel itaat gücüne, yani bir nevi salt iman edişe benzetir (Erbil, 2018, s. 65). Ana karakterin otoriteye boyun eğmeyi reddeden tavrı, gençlik yıllarında da aynı hararetle devam eder. Burada kahraman anlatıcının İstanbul, Taksim'deki 1 Mayıs mitinglerine katılışı ve Taksim Meydanı'nın sol mücadelesinde kazandığı anlamın yazar tarafından tasvir edilişi dikkati çeker. Ona göre insanlığın kurtuluşu proletaryanın zaferiyle mümkündür.:

"tek kurtuluşu insanlığın

proletaryanın zaferidir inancıyla

gezi parkı'nın önünde toplanmış çınlatırken yeri

göğü

yepyeni bir güneş doğar marşıyla

yurdumun ufuklarından

tek avaz binlerce ses

geleneği atmak sırtımızdan

dar gelen taksim alanı'na

tıklım tıklım, omuz omuza

bu şenlik bizim (…)" (Erbil, 2018, s. 105)

---

net/haber/bu-topraklarin-gordugu-en-buyuk-utanc-gunlerinden-biri-6-7-eylul-olaylari-127221, 08.04.2020.

Romanda kahraman anlatıcının mekân-karakter ilişkisini "benlik oluşturma" kaygısıyla da irdelediği dikkati çeker. O; kentin tarihî kalıntı taşları üzerinden kendi "benlik" olgusuna işaret eder. Bu işaret ediş John Pløger'ın konu üstündeki değerlendirmeleriyle de örtüşür. Ona göre; insan içerisinde bulunduğu kente bir anlam yüklediği gibi o yerin kendi için ifade ettiği anlamla da "benlik bilincini" destekler. Diğer bir deyişle bir insan yaşadığı kenti sadece kente dair "görseller" yahut "semboller"le algılamayıp kenti "yorum" ve "bilişsel süreç" penceresinden aktif bir yapılandırmaya tabi tutar. Böylelikle insan kentten karakterlerine kattıklarının yanında kendinden de yaşadığı yere özel bir anlam verir (Pløger, 2001, s. 64). Romanın ana karakteri Lahzen'e göre de kişi muhakkak yaşamını idame ettirdiği mekânın tarihsel sürecinden izler taşır. O; "varoluşunun tabiatın binlerce yıllık uğraşı sonucu" oluştuğunu, yani "benlik oluşumu"nun bir anda değil, tarihin en küçük parçalarından bile etkilenerek gerçekleştiğini savunur. Ana karakter; benliğinin kentin tarihinden ayrı olmadığını, insanın yaşam alanının tarihiyle birlikte bir bütün olarak meydana geldiğini ifade eder. Fakat ana karakterin ifade ettiği bu düşünceleri tarihinden koparılmış İstanbul'un çözülmüş sosyal yapısı içinde sadece delilik semptomlarından ibarettir:

"ilacımı almalıyım şimdi bir dakika...

yıllar yıllar sonra hiç beklemediğim bir anda

benliğimden fırlayan

her hücremi kaplayan

bir taş sesi,

acımtırak kokusu

dikey bulduğu her şeyin üstüne tırmanan

nerede görsem dokunmak, işitmek, koklamak, seslenmek

arzusundan alamadığım kendimi bir taş olduğumun bilinciyle

birden iki bin beş yüz milyar yıl öncesinin

taşları da bulununca anadolu'da hele

bakın tüylerim diken diken oldu şu an ben insan değilim

diye fısıldadım sevgilime allah'ın taşları bunlar diyordum

neredeyse vecd içinde

(…)

kim bilir kaç milyar yıl sonra

benim hücrelerime karışmış olamaz mı taşın hücreleri

diye saçmaladım sevgilime o dedi İd bir daha kimseye söz

etme bundan deli derler sana

ve sustum artık

kent taşlarını, nasıl öyle çeşit çeşit ördüğümü

düşünmekten alamayarak kendimi" (Erbil, 2018, s. 43-44)

Görülen o ki romanda ana karakter ekseninde verilen mekân-karakter münasebetinde İstanbul tarihinin parçalanışı sınırlarında yaşayan toplulukların da çözülüşünü hazırlar. Nitekim yaşadığı mekâna aidiyetini yitiren insanın gerek çevresine gerekse kendisine yabancılaşma problemiyle karşı karşıya kalması kaçınılmaz bir sonuç olur. Oysaki bir kent, içerisindeki insanla değerlerini biçimlendirdiği gibi insan da özel yaşam değerlerini yaşadığı mekân ile destekleyerek biçimlendirir. Yukarıda çeşitli araştırmacılardan yararlanarak açıklanan mekân-karakter münasebeti sonuç itibarıyla mekân ve karakterin birbirini -inkâr etmeksizin- kabulüyle bir değer meydana getirebileceği gerçeğini beyan eder. Bu gerçek, romanın ana karakteri Lahzen'in sesinde İstanbul kenti merkeze alınarak eleştirel bir yankı hâline gelir.

3. TUHAF BİR ERKEK

Leylâ Erbil'in 2013 yılında yayımlanan *Tuhaf Bir Erkek* adlı romanı, yazarın bir önceki eseri *Kalan*'ın devamı niteliğindedir. *Kalan*'ın ana karakteri Lahzen; aynı otorite tanımaz, asi karakteriyle *Tuhaf Bir Erkek* romanında Sevda ismiyle takip edilir. Sevda, eser boyunca "tuhaf bir erkek" olarak andığı eşi Bünyamin'den bahsetmek gayesini taşır. Fakat bu gayesine aklından geçen parça parça düşünceler arasında gelgitler yaşayarak bir türlü ulaşamaz. Aslında onun gündemini kişisel ziyade İstanbul'da baş gösteren siyasal-sosyal sorunlar oluşturur. Kronolojik düzende belli bir vakayı aktarmayan bu romanda mekân, İstanbul'dur. Yazar; bilhassa *Üç Başlı Ejderha* ve *Kalan*'da değindiği 1950 sonrası yeni otoriter oluşumlardan -çalkantılı politik süreçlerden- doğan 12 Eylül, Cumartesi Anneleri, 1 Mayıs mitingleri gibi kaotik meselelere *Tuhaf Bir Erkek*'te de yer vererek surlar içindeki İstanbul'u çağdaş tarihin çemberinde ideolojik bakımdan sosyalizmi benimsemiş kadın ana karakterler perspektifinden üçlemeye dönüştürerek okuyucusuna sunar.

Leylâ Erbil, bu romanında gerek kentin gerekse bu kent içinde yaşayan topluluğun ve tabiatıyla ferdin yaşadığı yabancılaşmanın sebebini "gorgo"ya bağlar. Kent tarihini unutturmaya çalışan, kent insanını baskısı altında yöneten ve körelten, ona adaletsiz yargı dağıtan hep "gorgo"dur. Burada yazarın kapitalist ve baskıcı iktidar otoritesini "gorgo" kavramıyla sembolleştirdiği anlaşılır. Yazar, "gorgonun bataklığı" içinde sıkıştırılmış olan İstanbul'u, tarihinin süzgecinden geçirerek satırlara dökmek, yani

"tarihin en şanlı kentlerinden biri"ni sosyal-siyasi karmaşıklıklarıyla anlatmak gayesindedir (Erbil, 2018, s. 55). Roman boyunca vurgulanan "tarih şuuru", mekân-karakter ilişkisinin sağlıklı kurulması amacıyla yazar tarafından öncelenen bir meseledir. Kendisinin bir söyleşinde de bizzat dile getirdiği gibi bu yüzleşme, öncelikle "kendinle hesaplaşmayla" başlar. "Tarih şuuru"nu kazanmak için kişi, kendi kendisini bu konuda terbiye edebilmelidir. Ona göre bilhassa "toplumun kendinden önceki tarihlerle de yüzleşmesi gerekir." Misal olarak Leylâ Erbil 12 Eylül'ün sebeplerini; yaşanılan toprakların tarihini bilmemeye, tarihiyle yüzleşebilen sosyal yapıdan yoksun olmaya ve onu inkâr eden "her şeyi biz yaptık" mantığını idame ettirmeye bağlar. (Ayteş, 2009).

Tarih şuuruna sahip olmayan kapitalist ve baskıcı iktidar otoritesi "gorgo"nun hâkimiyetindeki İstanbul'un sınırları içerisindeki topluluğun ve tabiatıyla ferdin -romanda bu fert Sevda karakteridir- portresi "Marksist yabancılaşma" kuramıyla çözümlenebilir. Bu bağlamda romanda işlenen İstanbul'un kaotik süreçlerinin Karl Marx'ın işaret ettiği "insanın türüyle olan ilişkisi"ndeki yabancılaşmaya yol açtığı söylenebilir. Kapitalist ve baskıcı bir otorite altındaki ferdin, varoluşunu özgün bir anlayışla ortaya koyabilmek, biricikliğini ilân etmek, isteğine bağlı olarak yeteneğini sunmak hakları yoktur, elinden alınmıştır. Böylelikle fert kendi eylemine, emeğine, nesnesine; yani bizzat kendi yaşantısına yabancılaşmaya başlar. Kapitalizmin önceledi özel mülkiyet algısı bu yabancılaşmanın kilit noktasını meydana getirir. Söz konusu algının etkili olmaya başlamasıyla rekabet açığa çıkar ve toplumsal denge bozulur (Ollman, 2015, s. 242-243). Neticede bu bozulma hâli "insanın türüyle olan ilişki"sinde yabancılaşma problemini doğurur. Yabancılaşan insan kendisiyle hesaplaşamadığı gibi mekân-karakter münasebeti ekseninde yaşadığı yerin tarihiyle de hesaplaşamaz. Hülasa muayyen bir "tarih şuuru"na sahip olamaz.

Bunlarla birlikte romanın kahraman anlatıcısı Sevda; kapitalist yönelimli iktidara rağmen İstanbul'un görkeminin ve güzelliğinin tükenmeyeceğinden emindir. Ona göre; İstanbul'un tarihi Süleymaniye Camii gibi mimari yapılarıyla kendini daima muhafaza etmiştir, edecektir:

"istanbul tükenmez ki

bence en güzeli

süleymaniye camii olan

hadi gene onun

dalmayayım görkemine

bilirsiniz hepiniz" (Erbil, 2018, s. 36)

Romanda, İstanbul'un tarihiyle ilişkili olarak telmihte bulunulan siyasal-sosyal meselelerden biri de Cumartesi Anneleri'nin eylemleridir. Vaka, "27 Mayıs 1995'te gözaltında kaybolan yakınlarının akıbetini sormak için İstiklal Caddesi'nde Galatasaray Lisesi'nin önünde gerçekleştirilen oturma eylemidir. Türkiye'de darbe dönemleri ile 1990'lı yılların başında sık yaşanan kaybolma olgusu, insan hakları savunucularının öncelikli mücadelesi haline gelince İnsan Hakları Derneği (İHD) 1992 yılında 'Kayıplar Bulunsun' sloganıyla zorla kaybedilen kişilere karşı ilk kampanyasını başlatmış ve bu kampanya, 1995 yılında Cumartesi Anneleri'nin mücadelesiyle ülke çapında yankı uyandıran bir harekete dönüşmüştür." (T24, 2018) Bu vaka çemberinde yazar, darbe süreçlerinden itibaren yaşanan söz konusu acı meseleyi eserinde bizzat şöyle dile getirmiştir:

"c.ertesi anneleri

kaybedilen

oğullarının

kızlarının acısını

bekliyor

galatasaray' da

mekteb-i sultani'nin

muhkem

içeriye de dışarıya da

kimseyi sızdırmayan

olağanüstü

kültürümüzün

bekçi kapısının

dibinde oturarak" (Erbil, 2018, s. 80)

Bu doğrultuda *Tuhaf Bir Erkek*'te tarihini inkâr eden bir kentin karşı karşıya kaldığı siyasal-sosyal problemler (12 Eylül, Cumartesi Anneleri, olaylı 1 Mayıs mitingleri gibi kaotik ve politik meseleler) bizzat bu inkârla ilişkilendirilerek işlenir. Kahraman anlatıcının gözünde İstanbul kenti ve insanı kapitalizmin ve baskıcı otoritenin gölgesi altında kendi kendine yabancılaş(tırıl)mıştır. Buna rağmen İstanbul, bir kent olarak insanına hâlâ zengin ve kıymetli değerlerini sunar ve mekân-karakter münasebetinde pozitif bağını bir nebze de olsa muhafaza eder.

SONUÇ

Leylâ Erbil, tahlil edilen *Üç Başlı Ejderha*, *Kalan* ve *Tuhaf Bir Erkek* adlı romanlarında İstanbul'u geçmişi ve şimdisiyle ele alarak sosyal-siyasi perspektifte geçirdiği dönüşümleri ve bu dönüşümlerin kişisel çerçevedeki yansımalarını dile getirmiştir. Yazar, mekân-karakter ilişkisini sosyal ve Marksist pencereden okuyucusuna sunmuştur. Bu bağlamda Leylâ Erbil, üç romanında da İstanbul'un, bilhassa ulus-devlet anlayışıyla birlikte medeniyetler merkezi oluşundan ve köklü tarihînden kopartılarak âdeta kapitalizmin odak noktalarından birine dönüşmesini eleştirel bir üslûpla gözler önüne sermiştir.

Üç Başlı Ejderha'da Yılanlı Sütun ve At Meydanı üzerinden "yeni" İstanbul'un "mekânsal kendileme"den yoksun ve baskıcı kapitalist düzeninin ortaya çıkardığı yabancılaşmış insan; *Kalan*'da yine Sultanahmet, Beyoğlu ve Aynalı Pasaj mekânları aracılığıyla 12 Eylül, 6-7 Eylül Olayları gibi kaotik meseleler arasında sıkışmış aidiyetsiz insan; *Tuhaf Bir Erkek*'te ise "gorgo"nun, yani baskıcı iktidarın gölgesinde, Taksim'de 1 Mayıs mitinglerinde bulunup devrimci mücadelesinden vazgeçmeyen ve Galatasaray Lisesinin önünde eylem yapan Cumartesi Annelerinin acılarını iç dünyasında duyan, otorite tarafından kendinden ve tarihinden uzaklaştırılmış insan okunmuştur. İstanbul insanını mekân-karakter münasebeti ekseninde betimleyen bu üç romanın ortak özelliği, 1950 sonrası süreçte sosyal-siyasal kaotik süreçlerle şekillenen "yeni" İstanbul'un âdeta hastalıklı topluluğunu ve tabiatıyla ferdini anlatmasıdır. Söz konusu romanların ana karakterleri Leylâ, Lahzen ve Sevda mekân-karakter münasebetinin bir problematiğe dönüştüğünü hastalıklı ruh hâllerine sahip oluşlarıyla vurgularlar. Onlar, içerisinde bulundukları mekânın ve süreçlerin üstesinden gelemeyip sağlıklı bir fert portresi çizemezler.

Sonuç itibarıyla Leylâ Erbil'in üç romanında İstanbul kentinin geçmişinden bugüne taşıdığı kültür dinamikleriyle birlikte kapitalist baskıcı otoritenin altında inkâr edildiği ifade edilmiştir. Bu inkârın ise kent insanında mekânsal kendilemeden mahrum, aidiyetsizlik hissiyle baş başa kalan ve bilhassa kendine yabancılaşan bir görünüm açığa çıkardığı anlatılmıştır. "Yeni" İstanbul'un doğuşunda yaşanan türlü kaotik meseleler (12 Eylül, 6-7 Eylül Olayları, Cumartesi Anneleri'nin eylemleri gibi) bu romanların satırlarında eleştirel bir tavırla kendine yer bulmuştur. Leylâ Erbil'in de ifade ettiği üzere; İstanbul'u kültürel zenginlikleriyle yaşatabilmek, öncelikle kentin tarihini inkâr etmeyip idrak edebilen insan zihniyetiyle mümkündür. Yine yazara göre; İstanbul her ne kadar siyasal-sosyal kaosların merkezi, çarpık kentleşmenin ve yabancılaşmış insanın mekânı olsa da onun zenginlikleri tamamen tükenmez, tüketilemez. Kaldı ki İstanbul'u da İstanbul yapan şey, onun değerler potasında tüketilemez oluşunda saklıdır.

KAYNAKÇA

Ayteş, Tuğçe. (e-makale), "Üç Başlı Ejderha – Leylâ Erbil Söyleşisi", *Mavi Melek*, http://www.mavimelek.com/leyla_erbil_soylesi.htm (Erişim Tarihi: 22 Mart 2020).

Bauman, Zygmunt. (1994). "Desert Spectacular". *The Flâneur*. Ed. Keith Tester, London and Newyork: Routledge, p. 138–158.

Çalışkan, Uğur. (2019). "Taş, Beden, Tarih: Üç Başlı Ejderha'da Trajik Bilinç, Tramvatik Bellek", *Kültürel Bellek 2016*. Haz. Pelin Şahin Tekinalp, Gonca Gökalp Alparslan, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

Erbil, Leylâ. (2016). *Kalan*. 10. bs., İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayıncılığı.

Erbil, Leylâ. (2018). *Tuhaf Bir Erkek*. 6. bs., İstanbul: İş Bankası Kültür Yayıncılığı

Erbil, Leylâ. (2009). *Üç Başlı Ejderha*. 2. bs., İstanbul: İş Bankası Kültür Yayıncılığı.

Ilgın, Candan ve Hacıhasanoğlu, Orhan. (2006). "Göç – Aidiyet İlişkisinin Belirlenmesi İçin Model: Berlin / Kreuzberg Örneği", *İTÜ Dergisi/A Mimarlık, Planlama, Tasarım*, Cilt: 5, Sayı: 2, Kısım: 1, s. 59-70.

Lang, Jon T. (1987). *Creating Architectural Theory: The Role Of The Behavioral Sciences In Environmental Design*. New York: Van Nostrand Reinhold Co.

Lefebvre, Henri. (1995). *The Production Of Space*. Çev. Donald Nicholson Smith, Oxford: Blackwell.

Lynch, Kevin. (2010). *Kent İmgesi*. Çev. İrem Başaran, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Manzo, Lynne C. (2003). "Beyond House And Haven: Towarda Revisioning Of Emotional Relationships With Places", *Journal of Environmental Psychology*, Vol: 23, p. 47-61.

Ollman, Bertell. (2008). *Yabancılaşma: Marx'ın Kapitalist Toplumdaki İnsan Anlayışı*. Çev. Ayşegül Kars, İstanbul: Yordam Kitap.

Pløger, John. (2001). "Millennıum Urbanism -Discursive Planning", *European Urban And Regional Studies*, Vol: 8, No:1, p. 63-72.

Sancar, Fahriye ve Severcan, Yücel C. (2010). "Children's Places: Rural–Urban Comparisons Using Participatory Photography in the Bodrum Peninsula, Turkey", *Journal of Urban Design*, Vol. 15. No. 3, p. 293-324.

Solak, Sevcan G. (2017). "Mekân-Kimlik Etkileşimi: Kavramsal ve Kuramsal Bir Bakış", *Manas Sosyal Araştırmalar dergisi*, Cilt 6, Sayı 1, s. 13-37.

Şahin, Elmas. (2015). *Leylâ Erbil Kitabı*. İstanbul: Yitik Ülke Yayınları.

Tokatlıoğlu, Esra. (2009). *Türk Edebiyatında İstanbul Temsilleri ve Kent-Birey İlişkisi*. İstanbul Bilgi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kültürel İncelemeler Bölümü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

BÖLÜM 22

POSTMODERNİZMİN, MODERNİZM İLE DÜŞÜNSEL BAĞI: ALMAN FELSEFESİ[1]

*Sabrina KAYIKÇI**

*Ş. Şeyda ZEYNEL***

1 *Doç. Dr. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Burdur. E-posta: skayikci@mehmetakif.edu.tr (https://orcid.org/0000-0003-1016-1265).

**Doktora Öğrencisi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Burdur. E-posta: seyda.zeynel@hotmail.com (https://orcid.org/0000-0002-3939-8859).

Bkz. Zeynel Ş.Ş. ve Kayıkçı S. (2022). Karşılaştırmalı Eleştirel Bir Analiz: Postmodernizm, Modernizmden Bir Kopuş Mudur, Yoksa Onun Bir Devamını Mı Temsil Eder? Sosyal ve Beşeri Bilimlerde Güncel Araştırmalar içinde. Ankara: Gece Kitaplığı.

1. GİRİŞ

Modernizm daha çok aklın merkezde olduğu, ilerleme, düzen, evrensel ilkeler geliştirme, nedensellik vurgusu bilimsel, teknolojik, ekonomik gelişmelerle karakterize olmuştur. Fakat modernizmin bu tür temaları 1960'lı yıllardan itibaren bilhassa postmodernistler tarafından sorgulanmaya ve reddedilmeye başlanmıştır. Bell, Featherstone, Baudrillard gibi bazı postmodernistler, postmodernizmin, modernizmden apayrı bir süreci ifade ettiğini ileri sürmüşlerdir. Fakat literatürde Lyotard, Giddens, Harvey gibi postmodernizmi, modernizmin devamı olarak kabul eden teorisyenler de bulunmaktadır. Tarihsel süreç içinde bilginin birikerek ilerlediği ve tarihsel olaylar arasında neden sonuç ilişkisi olduğu düşünüldüğünde, bir önceki döneme ait değer ve teoremlerin geçerliliğini bir sonraki süreçte de sürdürebildiği söylenebilir. Buradan da hareketle, postmodernizmin modernizmden bir kopuş değil, modernizmin devamı niteliğinde olduğu iddia edilebilir. Bu iddianın savunucularından Harvey "modernist ve postmodernist düşünce arasında parçalanma, gelip geçicilik, süreksizlik ve kaotik değişim durumunun sürekliliği önem taşır" der (Harvey, 2010: 60).

Bu çalışma çerçevesinde de bu ikinci görüş (devamlılık tezi) kabul edilmekte ve postmodernizmin Alman felsefesindeki düşünsel temelleri araştırılmaktadır. Söz konusu temeller, Friedrich Nietzsche, Immanuel Kant, Friedrich Hegel, Martin Heidegger, Max Horkheimer, Theodor W. Adorno, Herbert Marcuse ve Jurgen Habermas'ın görüşlerinin izleri sürülerek tespit edilecektir. Araştırma, ilgili teorisyenlerin eserlerine başvurularak literatür taraması şeklinde gerçekleştirilmekte, postmodernizmin temel odak noktaları baz alınarak düşünceler arasındaki bağ tespit edilmeye çalışılmaktadır.

2. POSTMODERNİZMİN DÜŞÜNSEL TEMELİ: ALMAN FELSEFESİ

Postmodernizm ile modernizm arasında bir bağlantı vardır ve bunu sağlayan farklı ortak yönler söz konusudur. Bu sürekliliği oluşturan yönlerden biri olan ve spesifik olarak öne çıkan Alman Felsefesi'dir. Dolayısıyla bu çalışmanın içeriği de modernizm ile postmodernizm arasında düşünsel bir köprü kuran Alman Felsefesi üzerinden şekillenecektir.

Başta Nietzsche olmak üzere, postmodernistlerin fikir tarzlarının oluşmasında modern dönem aktörü olan pek çok Alman düşünürün etkisi olduğu görülmektedir. Örneğin, postmodernizmin, bilimsel bilgiye yaklaşımı açısından bir kırılma noktası gibi görülen rölativizm anlayışının temeli aslında modernizm sürecindeki Alman felsefesine dayanmaktadır:

Modernizmin özellikle 17. ve 18. yüzyıl Aydınlanma'sında geçerli

olan akılcılığa (rasyonalizme) karşılık, 19. yüzyıl Alman felsefesi[1] ile birlikte anti-Aydınlanmacı yaklaşım ön plana çıkmıştır. Bunu savunan düşünürlere göre, genel geçer ya da mutlak bir gerçek yoktur. Bu yüzden "akıl her şeyin bilgisine ulaşır" düşüncesi geçersizdir, çünkü aklın belli bir kapasitesi vardır, bu yüzden de evrendeki tüm olan biteni açıklamada yetersiz kalmaktadır. Ayrıca zaten her şey rasyonel biçimde yorumlanamaz; işin içine duygular girdiğinde öznellik açığa çıkar, bu da mutlak olduğu iddia edilen bilginin aslında sübjektif yargılardan oluştuğunu ve kesinliği olmadığını gösterir.

İşte aslında Alman felsefesine yön çizen yukarıda bahsi geçen yaklaşımdan temelini alarak 20. Yüzyılda da ortaya çıkmış olan rölativizm başka deyişle görecilik yaklaşımına değinmek önemlidir. Çünkü H. Lefebvre'ye göre de, esasen geç modernizmde belirginleşen "toplumsal tarihin belirsizlik, beklenmedikliği ifade eden rölativizmin (göreciliğin), postmodernist bakış açısında da devam etmiştir (Vergin, 2020: 311). Ki 20. Yüzyılda Friedrich Nietzsche göreci bir yaklaşımla hem din hem hakikat hem de bilimin varlığını reddetmiştir. Bunun yanı sıra Paul Feyerabend, Ludwig Wittgenstein, Thomas Kuhn ve Richard Rorty gibi göreci postmodernistler (Anlı, 2013) bilime, bilimsel metodlara şüpheci yaklaşmışlar hatta bilimi ve oradan hareketle de modernliği yoğun eleştirilere tabi tutmuşlardır (Kuçuradi, 1999: 102-103).

Postmodernizmi etkileyen bir diğer yaklaşım olan irrasyonalizmin temeli de yine Alman felsefesine dayanmaktadır:

Hegel tarafından temsil edilen spekülatif felsefe/metafizik akım ile Kierkegaard tarafından temsil edilen irrasyonalist akım, aydınlanma aklında ön planda tutulan özne ve nesnenin ayrımından memnun değildi. Kant'ın bu ayrımın akıl yoluyla ve epistemolojik olarak yapılamayacağı iddiasını kabul etmişler buradan hareketle Hegel, özneyi nesneyle özdeşleştirerek aralarında metafiziksel bir köprü kurmayı önermiş, Kierkegaard ise, epistemolojik olarak özne ve nesne arasında irrasyonel yollarla köprü kurma fikrini ileri sürmüştür.

İrrasyonalist düşünürlerin (Kierkegaard ve Nietzsche gibi) aksine, onlar kadar olmasa da yine de Kant ve Hegel'in on dokuzuncu yüzyılın irrasyonalist hareketlerine zemin hazırladıkları söylenebilir. Bu anlamda irrasyonalistlerin yirminci yüzyıla kadar süren etkileri 4 ana tema etrafında toplanabilir (Hicks, 2011: 51-52):

a. Kant'la aklın gerçeği bilmekte yetersiz olduğu görüşü,

b. Hegel'in gerçekliğin son derece çelişkili olduğu görüşü,

1 Özellikle de Hegelci diyalektik akılla Aydınlanma aklının evrenselliğine karşı görecilik yaklaşımı öne sürülerek, Aydınlanma aklından ayrılma söz konusu olmuştur (Hicks, 2011: 49).

c. duygunun, içgüdünün veya inancın, aklın önüne geçtiği görüşü,

d. irrasyonel yaklaşıma dayalı görüş postmodernizme yön vermiştir.

Postmodernizmin düşünsel temelinde özellikle de Kant'ın, Alman romantiklerinin ya da idealistlerinin ve Hegel'in yaklaşımlarının oldukça etkili olduğu söylenebilir. Alt başlıklarda, postmodernizme temel olan Alman Felsefesine özgü düşünürlerden ve o döneme özgü yaklaşımlardan bahsedilecektir.

2.1. Kant Felsefesinin Postmodernizme Etkisi

İnsanın sahip olduğu iki çeşit bilgi türü vardır. Bunlardan ilki, fenomen olarak da adlandırılan ve duyularımızla algıladığımız, ampirik, a posteriori (sonradan öğrendiğimiz) somut varlıklara ilişkin bilgidir. İkincisi ise, numen olarak adlandırılan ve a priori (zihnimizde önceden var olan), kanıtlanamayan, duyu ötesindeki soyut varlıklara ilişkin bilgidir. 16. yüzyılda benimsenmeye başlayan ve özellikle de Aydınlanma Çağı'nda önemli olan bilgi türü yukarıda bahsi geçen birinci bilgi türü olmuştur. Özellikle rasyonalistler, gerçeğin ve doğrunun bilgisine ancak akıl yoluyla ulaşılabileceğini ifade etmişlerdir.

Fakat 18. yüzyılın önemli düşünürlerinden birisi olan Kant, özellikle Fransız Aydınlanması'ndaki Tanrı ve dinin ahlakın önündeki büyük engel anlayışına karşı Tanrının varoluşuyla ilgili aklın kapsayıcılığını sınırlandırmıştır. (Cevizci, 2009: 1190). Kant'a göre, Tanrıyı açıklamada aşkın teolojinin başarılı olmadığı yerde, fiziko teoloji hiç başarılı olamaz. Çünkü fiziko teoloji, aşkın teoloji olmaksızın hiçbir zaman belirli bir Tanrı kavramını veremez. Kant, "Tanrı'nın kesin kavramı, en mükemmel şeyin kavramıdır. Ama böyle bir kavramı asla deneyimden türetemem çünkü mümkün olan herhangi bir deneyimde en yüksek mükemmellik bana asla verilemez. Örneğin, ölçülemeyecek kadar uçsuz bucaksız bir uzayda bir milyon evrenle çevrili bir milyon güneşin olduğunu ve bu evrenlerin her birinin hem rasyonel hem de irrasyonel yaratıklar tarafından işgal edildiğini varsaysam bile, Tanrı'nın her şeye kadir olduğunu asla deneyerek kanıtlayamam" der (2001: 353).

Kant, Aydınlanma Çağı'nın önemli düşünürlerinden birisi olan İngiliz filozof D. Hume'dan etkilenmiş ve onun fikirleri sayesinde dogmatik uykusundan uyandığını belirtmiştir. Hume bir şüpheci olarak, bulunduğu dönemde çok sık başvurulan tümevarımsal yöntemi eleştirmiştir. Çünkü gerçeğe ilişkin bilgilerimiz her zaman alışkanlıklarımıza bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Hume, kesin olarak kanıtlanabilir (demonstrative) önermeler ile olasılıksal önermeler arasında bir ayrıma gitmiştir. Kanıtlanabilir önermeler daha çok matematikle ilişkilidir, matematiksel ifadeler gerektiğinde kanıtlanabilir. Fakat neden-sonuç ilişkisi daha çok olasılıksal öner-

melerle bağlantılıdır. Örneğin, tümevarımcı bir bakış açısı ile "yarın akşam güneş batacak" şeklindeki bir önerme, kanıtlanabilir önerme değildir. Bu hem kesin ya da kanıtlanabilir hem de deneyime dayalı değildir (yarın henüz deneyimlenmemiş olduğu için). Bu daha çok geçmiş düzenli alışkanlığa (izlenime) ve inanca bağlı gelecek hakkında ön görüde bulunulan olasılıksal bir önermedir (Hume, 2009: 94-95). Dolayısıyla Hume doğa bilimlerindeki neden-sonuç ilişkisine şüpheyle yaklaşarak, deneyselliği şart koşmuş fakat nedenselliğin yerine olasılığı koymuştur (Akarsu, 1994: 25-26). Yani Hume'a göre, bizler belirli tikel olaylardan yola çıkarak tümele varamayız, varacağımız yer ancak bizim inançlarımızdır. Kant da benzer görüşte olmuştur. Örneğin, bir suyun kaynama noktası ölçümlenmek istenildiğinde, çeşitli denemeler yapılmış olsun, 10. denemede suyun 100 derecede kaynadığı bulunsun, daha sonra 1000. kez denendiğinde yine 100 derecede kaynadığı sonucuna ulaşılsın. Fakat bundan yola çıkarak 1001. denemede de yine aynı sonucu varılacağından emin olunamaz; bu bir olasılık dâhilindedir, kesin bir nedensellik yoktur.

Fakat Kant, Hume'dan ne kadar etkilenmiş olsa da onun 'her' bilginin doğrusuna deney yoluyla ulaşıldığı görüşünü eleştirmiştir. Mesela Kant'a göre uzay ve zaman formuna deneyimlerimiz yoluyla ulaşmadık, biz böyle bir kavramı dışarıdaki herhangi bir nesneyi algıladığımız gibi algılamayız; uzay ve zaman kavramları zaten tek tek deneyimlerimizi düzenleyen formlardır. Başka deyişle Kant'a göre, bizlerin zihinlerimizde tasarladığımız her şey uzay ve zaman içinde yer alır ve bunlar olmadan somut bir şey tasavvur edemeyiz fakat bizim bir şey tasarlayamamamız onun var olmadığını göstermez (Akarsu, 1994: 27). Bu açıdan Kant, bilgilerimizin önemli bir kısmının deneyimler aracılığıyla ortaya çıktığı konusunda ampiristlerle (deneycilerle) hem fikirdir fakat ona göre ampiristler, zihnin duyulardan veya sezgiden aldığı deneysel içeriğe yaptığı biçimsel katkıyı değerlendirmeye almazlar. Ve 'her' bilgiyi bu açıdan yorumlamaya çalışırlar. Kant'a göre, "biz bilgimizin tikel içerikleri için her ne kadar deneyime veya sezgiye dayansak da söz konusu deneyimin yapısı ya da formu insan zihni tarafından sağlanır, dış dünyaya ilişkin deneyim ve zihin tarafından sağlanan form olmadan, hiçbir şekilde mümkün olamaz" (Cevizci, 2009: 1205-1206).

Buradan da yola çıkarak, Kant, duyu dünyası ile düşünceyi birbirinden ayırma yoluna gitmiştir. Kant, bu ayrımı yapabilmek için iki kavram kullanmıştır. Bunlardan ilki *aklı* temsil eden *vernunft* ilkelerin sezgisel veya mantıksız olarak kavranması anlamına gelirken, diğeri ise *zihni* temsil eden *verstand* kavramı akıl yürütmeye yardımcı olan anlayıştır. Genellikle akıl ve zihin aynı şeyi ifade ediyormuş gibi düşünülse de aslında Kant'ın yapmak istediği gibi bu iki kavram birbirlerinden farklı anlamlara gelmektedir.

Akıl gerçeği bilmeye yetkin midir, yoksa değil midir? Temelini gerçeklikten alan rasyonel yetimiz, bu temelin önemini anlayan ve bu anlayışı gerçekte eylemlerimize rehberlik etmesi için kullanan bilişsel bir işlev midir, yoksa değil midir? İşte filozofları (*rasyonel agnostikleri*[2] ve *septikleri*[3]) akıl yanlısı ve akıl karşıtı olarak kamplara ayıran soru da budur ve hatta Kant'ın Saf Aklın Eleştirisi'ndeki (Kant, 1999) sorusu da buydu. Kant'ın aklı eleştirmesindeki temel amacı aklın kapsamını ciddi şekilde sınırlamaktı; ona göre akıl, kendi tasarımına göre kurguladığı fenomenlerin bilgisi ile sınırlıdır ve bu yüzden de kendi dışında hiçbir şeyi bilemez. Dolayısıyla Kant, akıl hakkındaki en önemli gerçeğin, onun gerçeklikten habersiz olması olduğunu ileri sürmüştür. Benzer şekilde postmodernist olan Foucault da, rasyonelliğe tepkili olmuştur. O, modern rasyonelliğin cebri bir güç barındırdığı ve bu şekilde de insanları baskı altına aldığı görüşünde olmuştur (Best ve Kellner, 2016: 65-66).

Kant'a göre, doğada olup biten ve aşkınsal konular hakkında genel geçer bir çıkarımda bulunulamaz çünkü o, aklın kendisiyle ilgili konularda kendisini kandırmaya meyilli olduğunu söyler. Bu durumu da aynı zamanda hatalı akıl yürütme anlamına da gelen *paraloji* terimiyle açıklar. Benzer şekilde postmodernist Lyotard da paraloji terimini kullanmıştır (Hollinger, 2005: 202).

Bu açılardan Kant felsefesinin genel anlamda Aydınlanma mantığı ile ters düşmesinin aslında postmodernizme doğru ilk büyük adım olduğu söylenebilir. Aydınlanma'nın akıl açıklamasının aksine Kant, zihnin bir tepki mekanizması değil, kurucu bir mekanizma olduğunu, bilginin şartlarını gerçekliğin değil, zihnin belirlediğini ve gerçekliğin akla uygun olduğunu, bunun tersinin olmadığını savunmuştur. Felsefe tarihinde Kant, standart olarak nesnellikten standart olarak öznelliğe temel bir kaymaya işaret eder (Hicks, 2011: 39). Kant, aklı sınırlandırarak ve inanç olgusunu da ön plana çıkararak modern felsefedeki dualiteyi (ikircikli yapıyı) sonlandırmaya ve çokluğun önünü açmaya çalışmıştır (Küçük, 2000: 34). Böylelikle on dokuzuncu yüzyıl irrasyonalistlerine ve idealist metafizikçilerine kapıyı herkesten daha fazla açarak, Kant felsefesi postmodernizme giden epistemolojik yolun başlangıcı olmuştur.

2.2. Hegel Felsefesinin Postmodernizme Etkisi

On dokuzuncu yüzyılın programını belirleyen *Alman felsefesi*dir. Bu yüzyılın başlarında felsefenin metafiziksel ile yolu iyiden iyiye kesişmeye başlamıştır. Çünkü Kant'tan sonra gelen Fichte, Schelling ve Hegel gibi Alman idealistlerin hem babalarının Protestan papaz filozoflar olmaları hem de bizzat teolojik eğitim almış olmalarının etkisiyle 19. yüzyılın fel-

2 Doğaüstü varlıkların kanıtlanamadığı için bilinemez olduğunu savunan görüştür.
3 Metindeki kullanımında kesin olanın bilgisine akıl ile ulaşılamayacağını savunan görüştür.

sefesine yarı dinsel ya da metafiziksel bir boyut kazandırmışlardır (Cevizci, 2009: 1333).

Hegel, Fichte'den yararlanarak özne ve nesnenin özdeşliğini ileri sürerek oluşan boşluğu metafizik ile kapatmaya çalışmıştır. Hegel'e göre, gerçek denilen unsur tamamen ortadan kalkar; özne hem içerik hem de biçim üretir. Özne hiçbir şekilde dış gerçekliğe duyarlı değildir; bunun yerine, gerçekliğin tamamı öznenin bir yaratımıdır. Hegel'in aklındaki konu, geleneksel felsefenin ampirik (deneysel) konusundan farklıdır. Aynı zamanda töz olan yaratıcı özne, bir bütün olarak evrendir (Tanrı, ruh ya da mutlak) ve bizler de bireysel özneler olarak, sadece onun parçalarıyız (Hegel, 1991).

Realistler, evreni bir bütün içinde bazı öznelerin bulunduğu bir nesne veya nesneler kümesi olarak görürlerken, Hegel bunu tersine çevirmiştir; ona göre, evren bir bütün olarak bir öznedir ve öznenin içinde nesneler vardır. Dolayısıyla Hegel'in bu düşünceleri on dokuzuncu yüzyıl metafiziğini barındırmaktadır ve buradan yola çıkarak, Hegel'in on dokuzuncu yüzyıl metafiziği ile birleşen dört tezi postmodernistleri de etkilemiştir. Bunlar şöyle sıralanabilir (Hicks, 2014: 50):

a. Gerçeklik tamamen özneldir,

b. çelişkiler, akıl ve gerçekliğin içine yerleştirilmiştir,

c. gerçeklik çelişkili bir şekilde evrimleştiğinden dolayı gerçek, zaman ve mekana görecelidir,

d. işlevsel olan birey değil, kolektiftir.

Metafizik çatışma, göreceli gerçeklik, sınırlı ve inşa edilmiş akıl ve kolektivizm gibi metafizik temalar Hegel'in yaklaşımında baskın olmuştur ve postmodernistler, Hegel ile olan tüm farklılıklarına rağmen, yukarıdaki dört fikri de benimsemektedirler.

2.3. Nietzsche ve Nihilizmin Postmodernizme Etkisi

Nihilizmi Türkçe'de hiçlik kavramı karşılamaktadır. 19. yüzyıl felsefesinin irasyonalist düşünürlerinden biri olan Friedrich Nietzsche bu akımın baş aktörü olarak kabul edilmektedir. Foucault her ne kadar kabul etmemiş olsa da Nietzsche'nin görüşleri ile kendi yaklaşımı arasında ortaklıklar söz konusudur, örneğin iktidarın amacına ve toplum üzerindeki baskılayıcı tarzına saldırma, meta anlatıların, bilimsel bilginin iktidar mücadelelerine hizmet ettiğini savunma, modern toplumu eleştirme gibi (Vergin, 2020: 284).

Nihilizm hiçbir şeyin bilinemeyeceği, hiçbir değerin bir temelinin olmadığı inancından yola çıkar. Genellikle radikal bir şüphecilikle ilişkilendirilen bu akımın üyeleri hiçbir şeye inanmaz, bağlılık geliştirmez ve belki de yok etme dürtüsüne sahip olabilirler.

Nihilizm yaklaşımı çeşitli alanlara eleştiriler getirmiştir:

Nihilizmin *insana ve insan aklına* olan yaklaşımına göre insan, dini ve ahlaki ögeler etrafında kendisini sınırlandıran ve bu yönde de kendisini kandıran bir varlıktır. Bu durum değişmeli, insan üzerindeki baskılardan arınmalıdır. Keza insanın her şeyi aklıyla bilebileceği düşüncesine karşı çıkılır. Bu anlamda Nietzsche modernleşme süreci içerisinde yer almasına rağmen geleneksel Aydınlanma mantığını eleştirmiştir; pozitivist yaklaşımın aksine hiçbir şeyin kavranamayacağını, her şeyin akış içinde olduğunu, olgu diye nitelenen şeylerin sadece kanılardan ibaret olduğunu savunmuştur. Fakat Giddens'a göre, nihilistik yaklaşım ilk kez Nietzsche ile başlamamıştı, zaten Aydınlanmanın temel mantığında bu yaklaşım vardı. Başka ifadeyle, pek çok kişinin duyular yoluyla elde edilen kanıtların en güvenilir kanıtlar olduğu görüşüne karşın, Aydınlanma'nın ilk dönem düşünürleri bu tip kanıt yaklaşımına şüpheyle yaklaşmışlardır (Giddens, 1994: 49). Nietzsche, duyuların insanları aldattığını, bunu yapanın da akıl olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre aslında "duyular oluşu, yok oluşu, değişimi gösterdikleri sürece yalan söylemezler, yalanı asıl oluşturan (örn. birlik, şeysellik, töz, süreklilik yalanını)" akıldır (Nietzsche, 2010: 32-33).

Dini, ahlaki değerlere ve toplumsal normlara karşı da benzer bir yaklaşım hâkimdir; ahlaki, dini ve toplumsal düzenin yıkılması, metafiziksel ögelerin yok sayılması, mutlak etik değerlerin geçerli olamayacağı savunulur. Bu anlamda Nietzsche de Alman romantiklerinin gündeminde olan dini inançla ya da Hıristiyanlık öğretileri ile ters düşmüştür; Nietzsche'ye göre Tanrı ölüdür. "Eskiden türün hakikatlerinin evrenselliğini ve dokunulmaz ebediliğini güvence altına alan kilise ve metafizik iken Tanrının ölümünün ardından bu görevi üstlenen bilim olmuştur" (Gökalp, 2009: 69).

Nietzsche'ye göre, iktidarlar, hükmedenler ya da efendiler ahlaki açıdan iyi kavramına, bir sınıf bilinci aşılayarak, bir mesafe yaratmıştır. Öyle ki, "aşağı, adi ruhlu, bayağı ve avam her şey karşısında kendilerini ve eylemlerini 'iyi', yani asil, güçlü, üstün ve yüce gönüllü birinci sınıf olarak algılamış" ve öyle kabul ederek, kendilerinde değerler yaratma, değerleri isimlendirme hakkını bulmuşlardır." Onlar " 'bu şu ve şudur' diyerek, her şeye ve olaya bir sözle damgalarını vurur ve bu yolla onlara sahip olurlar" (Nietzsche, 2004: 21). Kendisini postmodernist çizgiye daha yakın olarak tanımlayan Zymunt Bauman da özellikle modernizm dönemi aktörlerinden sosyolog Emile Durkheim'ın devletin başat görevlerinden birinin toplumda belli bir ahlaki norm oluşmasını sağlamak olduğu (Durkheim, 2006: 122-124) görüşünden hareketle toplumsal ahlak normunu eleştirmiştir. Oysa "ahlak, toplumun bir ürünü değildir. Ahlak, toplumun güdülediği- kötüye kullandığı, yönünü değiştirdiği, önünü tıkadığı- bir şeydir" (Bauman, 1997: 232). Bu yüzden, bireylerin toplumsal

normlara uyum sağlamaya çalışarak, itaat etmesiyle (Bauman, 1997: 221) özerk bireysellik anlamına gelen 'ben' kavramı anlamını yitirir ve birey/ben/benlik toplum içinde erir.

İktidara olan yaklaşımı da olumsuzdur; mevcut tüm siyasi yapılanmanın yıkılması istemi vardır ki Nietzsche'nin felsefesi iktidarı hedef alan bir felsefedir (Russell, 1973: 335), Nietzsche devletin varlığına karşı çıkmıştır çünkü iktidarlar, insanları istedikleri şekilde sınırlandırır, kategorize eder. Bu açıdan o devleti, bireyler üzerinde bir baskı aygıtı olarak görmüş ve bireysel özgürlüğü yüceltmiştir. Benzer şekilde Foucault (1992), Deleuze ve Guattari gibi postmodernistler de iktidarı, insanların kişisel tercihlerini belli bir normallik çerçevesinde sınırlandırmaya çalışan baskı aygıtı olarak görmüş ve eleştirmişlerdir (Best ve Kellner, 2016: 117-118).

20. yüzyılda nihilist temalar oldukça popülerlik kazanmış, bu yüzyılın sonunda da, Nietzsche'nin yaklaşımlarına benzer görüşleri Heidegger, Foucault ve Derrida gibi postmodernist takipçileri devam ettirmişlerdir.

2.4. Kierkegaard, Heidegger ve Varoluşçuluk Akımının Postmodernizme Etkisi

İnsan, Antik Çağ'da evrenin parçası, Orta Çağ'da Tanrıya ulaşmaya çalışan aciz, Yeni Çağ'da, aklını kullanan ve evrenin merkezinde yer alan bir varlık olarak görülürken, Yakın Çağ'da ise, kitle kültürünün ortaya çıkışı ile birlikte, yığınların içinde kaybolan, kendi kişisel özgürlüğünden kopan bir varlık haline gelmiştir. Gelinen bu noktada da varoluşçuluk modern insanın dünyaya hükmetmeye çalışırken, aslında kendi benliğini kaybetme tehlikesi ile karşı karşıya olduğundan artık kendi yaşamına, kendisinin yön vermesi gerektiği (Akarsu, 1994: 188-190) düşüncesiyle insanlığı uyarma çabasına girmiştir. Dolayısıyla varoluşçuluk akımında daha sonrasında postmodern söylemin de esinleneceği gibi, bireysel özgürlük, anti kitlesellik ve öznellik vurgusu yapılmıştır.

Varoluşçuluğu benimsemiş olan felsefede Sören Kierkegaard, Martin Heidegger, Friedrich Nietzsche, J. Paul Sartre edebiyatta ise, Albert Camus, Simone de Beauvoir ve Fyodor Dostoyevski gibi pek çok düşünür vardır. Bu düşünürler savundukları görüşler bakımından her ne kadar aynı olmasalar da ortak noktada birleştikleri bir şey vardır: O da, hiçbir şekilde mutlak ve soyut bir kavramsal şema olamayacağıdır. Onlara göre, insan, güzellik, doğruluk vb. gibi hiçbir kavram belirli bir şema içinde değerlendirilemez. Zaten bu kavramlar yaşama içkin olandır. Eğer illaki insan bir konu olarak ele alınacaksa da soyut bir şema içerisindeki bir özne olmaktan ziyade, bu dünyada karşılaştığı diğer şeylerle birlikte dinamik, değişen ve dönüşen oluşun içerisinde bir potansiyel olarak yaşayan varlık olarak ele alınmalıdır. Dolayısıyla buradan da yine kişiler kendi benliklerini ortaya koymalı ve etrafındaki yığınlardan uzaklaşmalıdır sonucuna ulaşılır.

Yukarıda bahsi geçen düşünürlerden bir anlamda ayrılan ve bu akımın da kurucusu olarak kabul edilen isim S. Kierkegaard'dır. O, aynı zamanda varoluş kavramını da modern anlamda kullanan ilk düşünürdür. Daha önceleri papazlık görevi de yapmış olan Kierkegaard varoluşçuluğun daha çok Hristiyan kanadını temsil etmektedir. Kierkegaard her ne kadar Danimarkalı bir filozof olsa da düşüncelerini oluştururken büyük oranda Alman filozoflardan (Kant, Hegel, Schelling gibi) etkilenmiştir. Bilhassa Kant'tan etkilenerek Aydınlanma döneminde dinin geri plana alınmasından endişe duyarak irrasyonalizme dönüş yapmıştır. Daha sonrasında Kierkegaard Alman filazoflardan aldığı fikirlerle postmodernistleri de etkileyecektir.

Kierkegaard'a göre, varoluşu anlamlandırmada akıl yetersizdir çünkü varoluş "2 + 2 = 4" şeklindeki matematiksel önermelerden farklı olarak hesaplanabilir, soyutlanabilir, öngörülebilir değildir. O, pek çok durumu rasyonel temelde açıklayanlara karşı olarak, insan varoluşunun zaten irrasyonel bir şey olduğunu ifade etmiştir. Örneğin, korku ve titreme adlı kitabında, Hz. İbrahim'in yaşadığı olaydan yola çıkarak Tanrı'nın, ondan çocuğunu kurban etmesi isteminin aslında çok acı ve zor bir durum olmasına rağmen, Hz. İbrahim'in bunu sorgulamadan, isyan etmeden, itaat edercesine kabul etmesi insanın gerçeklikle bilişsel ilişkisinin irrasyonellikten kaynaklanmasıdır (Kierkegaard, 2002: 35). Ona göre, inanç akılla açıklanamaz (bkz. Kierkegaard, 1973). Dolayısıyla insanın hem kendisinin hem de benliğini anlamasının yegâne yolu insanın kendi kendine duygularının bilincine varmasıdır. Bireylerin tutku, nefret, kaygı, korku, sevgi vb. gibi duygu durumları nesnel ya da genel geçer düşünce içerisinde ölmektedir. Bunun yerine, öznel ve kendi varoluşunun farkında (Akarsu, 1994: 193) bir düşünce yapısına sahip olan insanların ancak gerçek duyguları açığa çıkabilir. Kierkegaard bu anlamda varoluşçuluk akımı içerisinde postmodern felsefeyi en çok etkileyen isimlerin başında gelmektedir.

Kierkegaard'a göre, Kant'tan alınan temel ders, kişinin gerçeklikle bilişsel olarak ilişki kurmaya çalışmaması gerektiğiydi, ihtiyaç duyulan şey eylem, bağlılık, kişinin bilemeyeceği, ancak birinin hayatına anlam vermek için gerekli olduğunu düşündüğü şeye bir sıçramadır (Hicks, 2011: 53). Lentricchia'ya göre, postmodernizmde de amaç gerçeğin temelini ve koşullarını bulmak değil, toplumsal değişim için güç uygulamak önemli olmuştur (Lentricchia, 1994: 12).

Varoluşçuluğun daha çok anti teolojik kanadını temsil eden ve postmodernistleri (özellikle Derrida ve Foucault, kendilerini Heidegger'in takipçileri olarak tanımlamışlardır) büyük ölçüde etkileyen bir diğer önemli isim ise, Martin Heidegger'dir. On dokuzuncu yüzyıl Alman felsefesi zaten spekülatif felsefe/metafizik ve irrasyonalist epistemolojik olmak üzere iki ana düşünce çizgisi etrafında gelişmişti. İhtiyaç duyulan şey ise, bu iki

düşünce dizisini gelecek yüzyıl için yeni bir sentezde bir araya getirmenin bir yoluydu ve bunu başaran filozof da M. Heidegger olmuştur. O, Hegelci felsefeden yola çıkarak, varoluşçuluğa kendi fenomenolojik yorumunu katmıştır. (Hicks, 2011: 57-58).

Heidegger de, Kant gibi aklın yüzeysel bir fenomen olduğuna inanmıştır. Çünkü ona göre, gerçekliği veya varlığı bilmemizin önünde engeller vardır. Bu yüzden tıpkı Kierkegaard gibi aklı bir kenara bırakarak insanı, eylemler ile duygular perspektifinde yorumlamıştır.

Heidegger, insanın gerçekle olan ilişkisini tasvir ederken, onu özne ya da nesne gibi kavramlarla nitelemek yerine, 'orada olan' anlamına gelen ve asıl vurgunun etkinlik ya da eylem üzerinde olduğu 'dasein' kavramını kullanmıştır. Başka deyişle, Heidegger'in dasein'ı, 'ben', 'özne' veya 'insan' için ikame bir kavramdır. Buradan yola çıkılarak, Heidegger'in temel amacı, metafizik felsefedeki insanın belirli bir özellik (örneğin, idea, akıl, istenç ve ruh gibi) üzerinden tanımlanmasının aksine "dasein kavramıyla varoluşu, gerçekten de bilimsel, mantıksal, akli veya teleolojik hiçbir açıklamaya elverişli olmayan çıplak bir olgu" (Cevizci, 2009: 1894) olarak tanımlamaktır.

Örneğin, Heidegger'in postmodernist takipçilerinden biri olan Foucault da tıpkı Heidegger gibi insanın kendisine yönelme imkânın oluşturulması açısından benzer bir kaygıda olmuştur. Ona göre, modern felsefede öznenin kendi varoluşsallığı göz ardı edilerek, sadece bilme edimi ve bilgi aracılığıyla hakikate ulaşabileceği anlayışı ön plana çıkmıştır. Başka bir ifadeyle bilgi, gerçek ve özne ilişkisinde, gerçek ile özne arasında bağlantı kurulurken, bu durum sadece bilme edimi ve bilgi esas alınarak yapılmıştır (Foucault, 2015: 21). Bu şekilde de özne ne özerktir ne de kendi özelliklerinin ve imkânlarının farkında olmaktadır. Dolayısıyla Foucault sınırlandırılmış, sabitlenmiş, normalleştirilmiş, belli bir şekilde tanımlanmış ve kendisinin farkında olmayan bir özne anlayışına karşı çıkmıştır.

Sonuç olarak, varoluşçuluk akımının ve özellikle de bu akımın önemli temsilcilerinden olan Heidegger'in hem irrasyonalizmi ve öznenin özerkliğini ön plana çıkarması hem de kendi varoluşsal durumu ile değerlendirmesi açısından postmodernistlerin düşünceleri üzerinde bir etki yaratmıştır.

2.5. Frankfurt Okulu Üyelerinin (Horkimer, Adorno, Marcuse ve Habermas'ın) Postmodernizme Etkisi

Frankurt Okulu, kökleri 1923 yılında Almanya Frankfurt Üniversitesi'ne bağlı olan Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü'ne dayanan (Bottomore, 2016: 11) K. Marx'ın izinden giden fakat Ortodoks Marksizmi'ne karşı ortaya çıkan eleştirel bir teoridir. Bu ekolün önde gelen temsilcileri M.

Horkheimer, T. Adorno, H. Marcuse ve özellikle daha sonra bu ekolü felsefi ve sosyolojik yaklaşımlarıyla yeniden ele alan J. Habermas'dır.

Frankfurt Okulu teorisyenleri kapitalizmin egemenliğindeki totaliter yapılanmanın hâkim olduğu dünyada bireyin özgürlük alanının artık olmayışını, sistemin bireyleri araçsallaştırdığını, özgürlük ve demokrasi gibi kavramların yerine çatışma, şiddet, faşizm, baskı altına alınmış toplum gibi kavramların ön plana çıktığını dile getirmişlerdir (Veysal, 2021: 557-558). Bu yönüyle geç dönem kapitalist modernizmini eleştirmişlerdir.

Eleştirel toplum teorisinin temel odak noktası ideolojilerin insanların üzerindeki baskısını ortaya koyarak bu ideolojik yanılsamanın önüne geçilmesini sağlamaktır (Geuss, 2009: 15-16). Eleştirel teorinin önemli iki ismi olan Horkheimer ve Adorno, Aydınlanmanın Diyalektiği'nde, pozitivist bilim teorisinin yeni bir mitoloji ve ideoloji haline geldiğini savunurlar (Agger, 1991: 109). Onlar, Aydınlanmanın totaliter bir sistem olduğunu söyleyerek, bu sistemin dünyayı matematikleştirerek sayısallaştırılmayan her şeyi edebiyat olarak niteleyip bir kenara atmasını eleştirir (Horkheimer ve Adorno, 2002: 18). Geleneksel teori anlayışında, mantıksal işlemlerin kendileri bile o kadar rasyonalize edilmiştir ki teori oluşumu matematiksel bir inşa meselesi haline gelmiştir (Horkheimer, 1972: 190). Bu bakış açısından, Aydınlanma kendisinden önceki düşünme biçimlerini mitler ve din üzerine kurgulamasından dolayı eleştirirken kendisi de matematiği tanrısallaştırmış, pozitif düşünce dışındaki her şeyi akıl dışı olarak ilan etmiştir.

Horkheimer ve Adorno'nun eleştirel yaklaştığı en önemli konulardan biri de kapitalist sistem ve onun getirdiği kültür endüstrisidir. Kapitalist sistemin geliştirdiği kültür, farklılıkların ortadan kalkarak, her şeyin birbirine benzediği bir dünya oluşturmuştur. Kültür endüstrisinde her şey standartlaşmıştır ve bu standartlaşma sanki tüketicilerin ihtiyaçlarının gereğiymiş gibi aktarılarak tüketicilerin direnci kırılmaktadır. Öyle ki tüketiciler, kırmızı, yeşil, mavi renkleriyle değişik gelir gruplarına dâhil edilen ve farklılıkları önemsenmeyen birer istatistiki malzeme haline getirilmiştir (Horkheimer ve Adorno, 2002: 95-97). Kültür endüstirisi her unsuru şeyleştirmiş ve bu şeyleşme evrensel bir durum haline gelmiştir. Herkes ve her şey için kaçınılmaz hale gelen bu durum Horkheimer ve Adorno tarafından şu sözlerle özetlenir: "Herkes kafesteki ayılar misali yiyeceğini beklerken daireler çizen özgürlüksüz mutlu otomatlara 'kendinden vazgeçmiş diyakozlar'a dönüşür" (Aktaran Vandenberghe, 2016: 259).

Kapitalizm ve onun oluşturduğu yapıyı eleştiren diğer bir eleştirel teori teorisyeni Herbert Marcuse'dur. Marcuse'un bu bakış açısını en açık şekilde ifade ettiği sözlerinden biri şudur: "Son sözü söyleyen 'doğa' değil, hakiki biçiminde kapitalizmdir" (Marcuse, 2020: 45). Marcuse'un kapitalizmi, ortaya çıkardığı insan modeli ve teorinin bu yapıyı önkoşul olarak kabul

edip kapitalist sistemi meşrulaştırma aracı haline gelmesi açısından eleştirdiği söylenebilir. Ona göre kapitalizmin ortaya çıkardığı "insan modeli; varoluşunu, sorgulanmayan fedakârlıklar ve koşulsuz sadakat eylemleriyle gerçekleştiren, etiği sefalet olan ve bütün dünyevi saadet mülkleri hizmet ve disiplin yolunda eriyip gitmiş bir insan modelidir" (Marcuse, 2020: 46). Bu dönemin teorisi de çabalarını insanların sefaletini önlemeye değil, kabullenmeye yönelik gerçekleştirmektedir. Marcuse, kapitalizmin sefalet getirmesini eleştirirken, teorinin ideolojik tavrını da 'teorisyen akıl ile yapamazsa içgüdüleri yönlendirir' (Marcuse, 2020: 45) ifadesi ile ortaya koyar.

Eleştirel teorinin Adorno, Horkheimer ve Herbert Marcuse'dan sonra en bilinen teorisyeni olan Habermas "endüstriyel bir toplumun yeniden üretimi koşullarında, yalnızca teknik olarak değerlendirilebilir bilgiyi kullanabilen, kendileri hakkında rasyonel bir açıklama bekleyemeyen bireyler kimliklerini yitireceklerdir" (Habermas, 2018: 81) ifadesi ile kendisinden önceki eleştirel teori teorisyenleri gibi, endüstriyel toplumun birey üzerindeki yıkıcı etkisine vurgu yapar.

Habermas endüstriyel toplumun yıkıcı etkileri yanı sıra doğa yasaları-sosyal normlar ayrımı üzerinden pozitivizm eleştirisi de yapmaktadır. Ona göre, doğa yasaları bilgiye, sosyal normlara ilişkin yargılar karara bağlıdır. Bu açıdan doğa yasalarına ilişkin sorunlar bilimsel analizlerle çözümlenebilecekken normlar değer yargıları içerdiği için bağlayıcı kuramsal önerme olarak düzenlenemezler. Sosyal norm/doğa yasası ayrımı Wittgenstein'in şu cümlesinde tam olarak ifadesini bulur: "Öyle bir duygumuz vardır ki, bütün olanaklı bilimsel sorular yanıtlandığında bile, yaşam sorunlarımıza daha hiç dokunulmamıştır" (Aktaran Habermas, 2018: 33-34). Bu cümlenin de yansıttığı üzere Habermas, yönteme karşı değil, bir yöntem olarak salt pozitivizme karşıdır. O, pozitivizm ile teknik olarak bilginin ortaya koyulabileceğini fakat bireylerin anlama faaliyetlerinin yorum bilgisel olarak aydınlatılamayacağını ifade eder (Habermas, 2018: 80).

Adorno, Horkheimer, Marcuse ve Habermas'ın görüşleri incelendiğinde temel olarak üç eleştiri noktası olduğu söylenebilir: Aydınlanma ve pozitivizm karşıtlığı (akılcılık karşıtlığı); kültür endüstrisi kavramsallaştırmasıyla benzerlik karşıtlığı ve sistem olarak kapitalizm karşıtlığıdır. Eleştirel teori teorisyenlerinin postmodernizmin düşünsel yapıtaşlarını ele aldığımızda karşımıza çıkan söz konusu üç odak noktası ile postmodernist teorisyenlerin bazı görüşleri kesişmektedir. Postmodernizmin en önemli temsilcilerinden olan Lyotard, üst anlatıların geçersizliği savı (Lyotard, 2014: 74) ile bilginin öznelliği/taraflılığı[4] vurgusu yapar. Üst anlatıların geçersizliği savı ile Lyotard, modernizmde ön planda olan "temel arayıcılığı" yerine "temel karşıtlığı"nı savunmuş; diğer yandan da bilginin ideo-

4 Lyotard bilginin taraflılığını şu şekilde ifade eder: "Bilginin ne olduğuna kim karar veriyor? Hangi kararı vermenin uygun olduğunu kim biliyor? Bilişim çağında bilgi sorunu, her zamankinden çok daha büyük ölçüde bir iktidar sorunudur"(Lyotard, 2014: 22).

lojilerin aracı haline geldiğine dikkat çekerek eleştiride bulunmuştur. Ele aldığımız teorisyenlerden Horkheimer, Adorno ve Marcuse da pozitivist bilim teorisinin yeni bir mitoloji ve ideoloji haline gelmesini, matematiğin tanrısallaştırılmasını ve bilgiye temel aranmasını eleştirmiştir. Yöntem eleştirisi bağlamında Eleştirel Teorisyenlerin Kuhn ve Feyerabend gibi postmodernistlerle paralel bir bakış açısına sahip olduğunu söyleyebiliriz. Kuhn, paradigmaların değişiminin nesnel ölçütlerden çok karşıdaki kişiler tarafından yeni paradigmaların öznel gerekçelerle kabul ve ikna edilmesine bağlı olduğuna işaret etmiştir (Kuhn, 2015). Aynı şekilde, bilimi pek çok ideolojiden biri olarak gören ve bilimin evrensel olarak değerlendirilecek yöntem kuralları olmadığını savunan diğer bir postmodernist de Feyerabend'dir (Feyerabend, 2017; 47). Eleştirel teori açısından ise Marcuse da Kuhn ve Feyerabend gibi, teorinin ideolojik tavrını teorisyenin kapitalist sistemi meşrulaştırma çabası üzerinden açıklar.

Yine Eleştirel Teori tarafından ileri sürülen şeyleşme/benzeşme/tektipleşme, postmodernizmin karşı olduğu ve bu durumun yerine farklılaşmayı/çokkültürlülüğü koyduğu bir başka ortak nokta olarak değerlendirilebilir. Bu çerçevede bireyin farklılıklarının ön plana çıkarılmasına vurgu yapan postmodernizm, Eleştirel Teorinin kapitalizmin ortaya çıkardığı kültür endüstrisinin köleleşmiş bireyi eleştirisi ile de uyumlu gözükmektedir. Postmodernist yaklaşımın öne sürdüğü bireysel özgürlüklerin engellenmemesi, toplumun iktidarlar tarafından baskı altına alınmaması, çok kültürlülük, çok katlılığın yaygınlaşması düşüncesi hem Adorno'nun hem Horkheimer'ın hem de Marcuse'un temel eleştiri noktalarıdır.

3. SONUÇ

Postmodernizm, modernizmden kopuş iddiası ile ortaya çıkmış olmakla birlikte postmodernist olarak değerlendirilen bazı teorisyenler de postmodernizmin, modernizmin başka bir aşaması veya devamı olarak ifade etmişlerdir. Bu çalışma da Lyotard, Giddens ve Harvey'in devamlılık tezi çerçevesinde postmodernizmin Alman felsefi kaynaklarını araştırmıştır. Alman teorisyenler incelendiğinde postmodern düşüncenin gelişmesi açısından önemli bir yer edindikleri tespit edilmiştir. Kant, Heidegger ve Hegel'in, gerçekliği bilme açısından aklın yetersizliği; Nietzsche'nin bilimin putlaştırılmasına eleştirisi ve iktidarı bireyin üzerinde bir baskı aracı olarak görmesi postmodernizmin pozitivizm, bilim ve akıl bakış açısıyla örtüşmektedir. Yine Adorno, Horkheimer, Marcuse ve Habermas'ın ideolojilerin mitleştirilmesi ve kapitalist sistemin birey üzerindeki baskısının vurgulanması, Alman teorisyenlerini postmodernist teorisyenlerin düşünsel temellerini atan teorisyenler haline getirmektedir.

KAYNAKÇA

Agger, B. (1991). Critical Theory, Poststructuralism, Postmodernism: Their Sociological Relevance. Annual Review of Sociology, 17, 105-131.

Akarsu, B. (1994). Çağdaş Felsefe Kant'tan Günümüze Felsefe Akımları. İstanbul: İnkılap Kitapevi.

Anlı, Ö. (2013). Bir Karşıt-Bilim Tezi Olarak Dilsel Görelilik: Wittgenstein, Kuhn, Rorty, Feyerabend. Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi: 15, 145-169.

Bauman, Z. (1997). Modernite ve Holocaust. Süha Sertabiboğlu (Çev.). İstanbul: Sarmal Yayınevi.

Best, S. ve Kellner, D. (2016). Postmodern Teori Eleştirel Soruşturmalar. Mehmet Küçük (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bottomore, T. (2016). Frankfurt Okulu ve Eleştirisi. Ümit Hüsrev Yolsal (Çev.). İstanbul: Say Yayınları).

Cevizci, A. (2009). Felsefe Tarihi: Thales'ten Baudrillard'a. İstanbul: Say Yayınları.

Durkheim, E. (2006), Sosyoloji Dersleri. Ali Berktay (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Feyerabend, P. (2017), Özgür Bir Toplumda Bilim. Ahmet Kardam (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Foucault, M. (1992). Hapishanenin Doğuşu. Mehmet Ali Kılıçnibay. (Çev.). Ankara: İmge Kitapevi.

Foucault, M. (2015). Öznenin Yorumbilgisi Collige de France Dersleri (1951-1982). Ferda Keskin (Çev.). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Geuss, R. (2009). Eleştirel Teori: Habermas ve Frankfurt Okulu. Ferda Keskin (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Giddens, A. (1994). Modernliğin Sonuçları. Ersin Kuşdil (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Gökalp, Y. (2009). Modern Dünyanın Sorunu: Değerlerin Değersizleşmesi Siyasal Felsefede Nihilizm ve Nietzsche. Gazi Üniversitesi: Yüksek Lisans Tezi.

Habermas, J. (2018). Sosyal Bilimlerin Mantığı Üzerine. Mustafa tüzel (Çev.). İstanbul: Alfa Yayınları.

Hegel, G. W. F. (1991). Tarihte Akıl. Önay Sözer (Çev.). İstanbul: Ara Yayıncılık.

Hicks, S. (2011). Explaining Postmodernism Skepticism and Socialism from Rousseau to Foucault, Ockham's Razor Publishing.

Hollinger, R. (2005). Postmodernizm ve Sosyal Bilimler Tematik Bir Yaklaşım. Ahmet Cevizci (Çev.). İstanbul: Paradigma Yayıncılık.

Horkheimer, M. (1972). Critical Theory: Selected Essays. Matthew J. O'Connell and Others (Çev.). New York: The Continuum Publishing Company.

Horkheimer M. and Adorno, W. T. (2002). Dialectic of Enlightenment Philosophical Fragments. Gunzelin Schmid Noerr (Ed.). Edmund Jephcott (Çev.). USA: Stanford University Press.

Hume, D. (2009). İnsan Doğası Üzerine Bir inceleme. Ergün Baylan (Çev.). Ankara: BilgeSu Yayıncılık.

Kant, I. (1999). Pratik Aklın Eleştirisi. Mete Tunçay (Çev.). Türkiye Felsefe Kurumu.

Kant, I. (2001). Religion and Rational Theology. UK: Cambridge University Press.

Kierkegaard, S. (1973). Ölümcül Hastalık Olarak Umutsuzluk. M. Mukadder Yakupoğlu (Çev.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Kierkegaard, S. (2002). Korku ve Titreme. İbrahim Kapaklıkaya (Çev.).Ankara: Anka Yayıncılık.

Kuçuradi, İ. (1999). Nietzsche ve İnsan. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.

Kuhn, T. S. (2015). Bilimsel devrimlerin yapısı. İstanbul: Kırmızı Yayınları.

Küçük, M. (2000). Modernite Versus Postmodernite, Mehmet Küçük (Der.). Ankara: Vadi Yayınları.

Lentricchia, F. (1994). Criticism and Social Change. USA: University of Chicago Press.

Lyotard, J. F. (2014). Postmodern Durum. İsmet Birkan (Çev.). İstanbul: Bilgesu Yayıncılık.

Nietzsche, F. (2004). Ahlakın Soykütüğü - Bir Polemik. Zeynep Alangoya (Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Marcuse, H. (2020). Olumsuzlamalar Eleştirel Teori Denemeleri. Akın Karaca, Ayşe Öztürk vd. (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Nietzsche, F. (2010). Putların Alacakaranlığı. Mustafa Tüzel (Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Russell, B. (1973). Batı Felsefesi Tarihi 3 Modern Çağ - Yeni Çağ. Muammer Sencer (Çev.). Ankara: Bilgi Yayınevi.

Vandenberghe, F. (2016). Alman Sosyolojisinin Felsefi Tarihi. Vefa Saygın Öğütle. (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Vergin, N. (2020). Siyasetin Sosyolojisi Kavramlar, Tanımlar, Yaklaşımlar. İstanbul: Doğan Kitap.

Veysal, Ç. (2021). Frankfurt Okulu, Ahu Tunçel ve Kurtul Gülenç (Ed.). Siyaset Felsefesi Tarihi Platon'dan Zizek'e Cilt II. içinde (s. 557-595). Ankara: Doğu Batı Yayınları.

BÖLÜM 23

TOPLUMSAL CİNSİYET REJİMİNİN YABANCI UYRUKLU KADINLAR İLE YERLİ KADINLAR ARASINDAKİ İLİŞKİLERE ETKİSİ: HOPA ÖRNEĞİ

Elif Gazioğlu Terzi [1]

1 Doç. Dr. Elif Gazioğlu Terzi, Erciyes Üniversitesi, İİBF, elifgazioglu@erciyes.edu.tr

Türkiye'nin Gürcistan sınırına yirmi dakika mesafedeki sınır ilçesi Hopa son 30 yıl içinde, uluslararası literatürde bile eşine az rastlanacak bir sosyolojik dönüşüme sahne oldu. 31 Ağustos 1988 tarihinde sınır kapısının açılmasıyla birlikte sınıra komşu olan ülkelerin vatandaşları çeşitli vesilelerle ve sıklıkla yer değiştirmeye başladı. Türkiye'den Gürcistan'a geçiş yapan nüfusun neredeyse tamamı erkekti; çoğunluk ticaret erbabı ya da şoförlerden oluşuyordu. Sınırın Türkiye tarafına geçenler arasındaki erkek nüfus ise kısa zaman içerisinde azalacak, kadın nüfus artacaktı. Dolayısıyla Artvin ilçesi Hopa'nın, sınır kapısının açılmasına bağlı olarak yaşayacağı hızlı dönüşümün en önemli boyutunu sınırı geçerek Hopa'ya gelen kadınlar oluşturacaktı. Zaman içinde bu kapıdan geçerek Hopa'ya gelen yabancı uyruklu kadınların önemli bir bölümünün Hopa'da kalarak, burada hızla kurumsallaşan fuhuş sektöründe çalışmaya başladıkları gözlenecekti. Kısa ya da uzun dönemli olarak buraya yerleşen bu kadınlar, kısa zaman içinde Hopa halkının göz ardı edilemeyecek bir unsuru haline geldiler.[1]

1990'ların başında beş bin küsur nüfusuyla ilçe merkezi, meyhane ve pavyon sayısının hızla artmasına tanık oldu. Aradan geçen yirmi küsur yılda da şehir merkezinin nüfusu ile birlikte pavyon, otel ve buralarda çalışan yabancı uyruklu kadın sayısında patlama yaşanacaktı. Doksanlı yıllarda üçte ikisi köylerde yaşayan Hopa halkı bu sürece, köylüsü-kentlisi, genci-yaşlısı, Lazı-Hemşinlisi ile hem eyleyici hem de seyirci olarak dahil oldu. Başlarda bu değişimin kendilerine ne getireceğinden habersiz olan yerli kadınlar da zaman içinde bu sürece çeşitli şekillerde müdahil olacaklardı.

Çalışmanın esas amacı, Hopa örneğinde yerli kadınların, ilçedeki bar ve pavyonlarda çalışan yabancı uyruklu kadınlara yönelik algı ve tutumlarını incelemektir. Yerli kadınların, yabancı hemcinslerine yönelik fikir ve davranışları, bu iki kadın grubu arasındaki, azımsanmayacak bir zaman dilimine yayılan ilişkiyi anlamak açısından gereklidir. Bu ilişkiyi anlamak ise, bugün sadece Türkiye'nin Karadeniz kıyı şeridinin değil, tüm dünyanın tanık olduğu ve hızla kitleselleşmeye devam eden "düzensiz göç", "kadın ticareti", "fuhuş", "kaçak göçmenlik", "ayrımcılık ve dışlanma" gibi olgulara, yerli halkların nasıl baktığına dair fikir vereceğinden, oldukça önemlidir.

Fuhuş ve Yabancı Uyruklu Kadınlar

Fuhuş sektöründe çalışan yabancı uyruklu kadınlar konusunun, birçok farklı sosyal, kültürel ve ekonomik etkenin iç içe geçtiği, çok boyut-

1 Sarp sınır kapısından geçerek Hopa'da çalışmaya başlayan yabancı uyruklu kadınların istihdam edildiği sektörler oldukça geniş bir yelpazede çeşitlenmekte. Bunların arasında en çok bilinenleri, tezgahtarlık, hasta ve çocuk bakıcılığı, temizlik işçiliği ve garsonluktur (Şahin, 2003:8). Hopa'da istihdam alanlarının dışında da yabancı uyruklu kadınlara sıkça rastlamak mümkün zira Türk bir erkekle evlenerek Hopa'ya yerleşen, çalışmayan kadın sayısı her geçen gün artmakta. Ancak bu çalışma, Hopalı kadınların yalnızca fuhuş sektöründe çalışan yabancı uyruklu kadınlara yönelik algı ve tutumlarını konu edinmektedir.

lu, çok karmaşık, bir o kadar da travmatik bir çalışma alanı olduğunu öncelikle teslim etmek gerekir. Nitekim sınır, yoksulluk, insan kaçakçılığı, kadın ticareti, cinsel ve psikolojik şiddet, fuhuş, kaçak göçmenlik, ayrımcılık ve dışlanma gibi birçok sarsıcı sosyolojik olgunun merkezinde, söz konusu kadınlar yer almaktadır. Bu çok boyutlu ve karmaşık yapı, konunun tüm yönleriyle çalışılmasını güçleştirmekte, bu güçlüğün yarattığı boşluklar resmin bütünün görülebilmesinin önündeki en büyük engeli teşkil etmektedir.

Bu çalışmanın, "fuhuş sektöründe çalışan yabancı uyruklu kadınlar" olarak genelleştirdiği kadın grupları üzerine, konuyu farklı boyutlarıyla ele alan birçok çalışma gerçekleştirildi. Örneğin, konunun yasal boyutu üzerinde duran çalışmalar genel olarak eleştirel bir bakış açısıyla ulusal yasaları ve uluslararası düzenlemeleri ele alırken (Arslan, 2006; Arslan ve diğerleri, 2006; Malpani, 2006; Sullivan, 2003); konuya yönelik diğer çalışmalar fuhuş üzerine odaklanarak bu olguyu ya arz-talep ilişkisi içinde (Danailova-Trainor ve Belser, 2006; Joe-Cannon, 2006) ya da kadınlara karşı işlenen sektörleşmiş bir suç olarak ele aldı (Belser, 2005). Ortaya konan sorunla ilgili mücadele stratejileri geliştirme çabasındaki çalışmaların varlığından da (Bertone, 2004; Miriam, 2005) söz etmek mümkün. Bunların dışında, söz konusu sektörde çalışan kadınların kendileriyle derinlemesine mülakata dayanan çalışmalar, şüphesiz, konunun doğru şekilde anlaşılmasına en dolaysız katkıda bulunacak olanlardır (Agustin, 2006; Barbaros, 2009; Kalfa, 2008; Özer, 2010).

Özellikle erkeklere yönelik eğlence sektörünün önemli bir parçası haline gelen fuhşun kurbanları olarak yabancı uyruklu göçmen kadınların kendileri üzerine gerçekleştirilen çalışmalardan farklı olarak, bu sektöre ya da burada çalıştırılan kadınlara yönelik yerli toplulukların algı ve tutumlarına ilişkin çalışma sayısı çok azdır. Yakın tarihli az sayıdaki çalışmaya önemli bir örnek, Niklas Jakobsson ve Andreas Kotsadam'ın Norveç ve İsveç halklarının fuhşa yaklaşımlarını inceledikleri araştırmalarıdır (2009). Fuhuş sektöründe arzın değil talebin yasak olduğu, dolayısıyla bu sektörde çalışanların değil, buradan hizmet talep edenlerin cezalandırıldığı bu iki ülkede yapılan internete dayalı araştırmanın örneklemini, yaşları 15-65 arasında değişen 2,500 Norveçli ile 3,000 İsveçli oluşturmaktadır. Ankete dayalı araştırmanın sonuçlarına göre erkeklerin ve cinsel anlamda liberal bir görüşü savunanların bu sektöre daha olumlu yaklaştıkları; toplumsal cinsiyet eşitliğini savunanlarla muhafazakarların ise konuya bakışlarının olumsuz olduğu tespit edilmiştir. Araştırma ayrıca göçmen karşıtı yasaları destekleyenlerin, fuhuş sektörüne yönelik talebe olumlu bakarken, özellikle hayat kadınlarına karşı olumsuz yargılar beslediklerini ortaya koymaktadır. Bir taraftan iki ülkenin bu konudaki tutumları birbirine oldukça benzerken, ayrıştıkları nokta konuya yaklaşımlarında

belirginleşmektedir; İsveç fuhuş konusuna daha çok toplumsal cinsiyet eşitsizliği bağlamında yaklaşmaktadır. Çalışma, iki toplumun fuhşa yönelik tutumunu ortaya koymayı amaçlarken betimleyici bir yöntem uyguladığından, bu tutumları bir nedensellik içinde açıklamaya girişmez. Dolayısıyla, İsveç ve Norveç toplumlarının fuhşa yönelik tutumlarını aslında neyin şekillendirdiği sorusu yanıtsız kalmaktadır. Bu soruya yanıt arayan bir çalışmanın, derinlemesine mülakat yöntemini kullanması ise kaçınılmaz bir gerekliliktir.

Türkiye'de, benzer sorulara yanıt arayan bir araştırma örneği olarak Sibel Aydın'ın, Trabzonlular'ın "yabancı uyruklu kadın olgusu"na yaklaşımlarını değerlendirdiği çalışması verilebilir (2006). Aydın'ın çalışmasının örneklemini, Trabzon'da yabancı uyruklu kadın nüfusun yoğun olarak yaşadığı Çömlekçi mahallesinin Trabzonlu yerlileri oluşturmaktadır. Halkın zihnindeki "yabancı uyruklu kadın" imajına odaklandığı sorularına derinlemesine mülakatlarla yanıt aramaktadır. Buna göre Aydın, Trabzonluların zihninde yabancı kadınların Rus pazarı, bavul ticareti ve fuhuşla özdeş anlamları olduğu sonucuna varmaktadır. Yerli halkın gözündeki yabancı kadın imgesini anlamaya yönelik olarak yapılmış olan çalışmanın boş bıraktığı alanda ise, bu algılayışın yerli halkın davranışlarına nasıl yansıdığı, yabancı uyruklu kadınlarla ilişkilerini nasıl şekillendirdiği soruları durmaktadır. Oysa özellikle Doğu Karadeniz il ve ilçelerinde 1990'lı yıllardan itibaren faaliyete geçen eğlence mekanlarının ve buralara çalışmak için gelerek kısa/uzun vadeli ya da sürekli olarak yerleşen yabancı uyruklu kadınlara yönelik tutum ve davranışları incelemeden, söz konusu bölgede gerçekleşen toplumsal değişimi ve oluşan yeni toplumsal yapıyı anlamak mümkün değildir.

Literatürdeki bu eksiklikleri göz önünde bulundurarak bu çalışma, Hopa'daki yerli kadınların, eğlence sektöründe çalışan yabancı uyruklu hemcinsleriyle olan ilişkilerine ve yerli kadınların yabancı uyruklu hemcinslerine yönelik algı ve tutumlarını yönlendiren dinamiklere odaklanmaktadır.

Hopalı Kadınlar ve Feminist Yaklaşım

Çalışmanın verilerinin toplanması ve yorumlanması aşamalarında feminist yaklaşım benimsendi. Kadınların seslerini çok az duyurabildikleri bir coğrafyada, kadınların fikrine çok az danışılan böylesi bir konuda benimsenecek en uygun perspektifi ancak feminist yaklaşım sağlayabilirdi. Bu aynı zamanda, kadınların bilginin öznesi değil nesnesi olarak görüldüğü geleneksel sosyal bilim yaklaşımına da bir tepkiydi (Jaggar, 2008: 35). Buradan hareketle bu çalışma, örneklem olarak Hopalı yerli kadınları seçerek daha önce konu üzerine fikirlerine/tecrübelerine danışılmamış bir grubun kendi bilgisini üretmelerine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Çalışmanın verileri, 2012 yılında Haziran ve Eylül ayları arasında aralıklarla uygulanan iki temel araştırma yöntemi ile derlendi. Yöntemlerden ilkini Hopa'da doğup büyümüş olan 29 kadınla yapılan derinlemesine mülakatlar, diğerini de bu süre zarfında yapılan gözlemler oluşturmaktadır. Görüşülen kadınların yaşları 24 ile 57 arasında değişmektedir. Kadınların tamamı okur-yazardır; çoğunluğu da ortaokul ve lise mezunları oluşturmaktadır (20 kişi). Yalnızca dört kişi ev dışında çalışmaktadır.

İlk üç görüşmeciye araştırmacının kişisel ilişkileri (akrabalık-arkadaşlık vb.) üzerinden ulaşıldı. Sonrasında görüşmeci sayısı kartopu yöntemiyle arttı. Kartopu yöntemi, araştırmanın konusuna dair zengin bilgi kaynağı teşkil edecek kişilerin belirlenmesinde ve bu kişilere ulaşılmasında en uygun yöntemlerden biri olduğu için seçildi. Patton'ın "kartopu süreci"nin en verimli şekilde ilerlemesi için önerdiği "bu konuya ilişkin kimlerle görüşmemi önerirsiniz?" sorusu görüşmecilerin çoğuna sorularak, önerilerine danışıldı (Patton, 1987: 56). Bu süreç, araştırmanın, neredeyse tamamen evli kadınlardan oluşan bir örnekleme dayanmasıyla sonuçlandı. Bu gelişmenin, örneklem ve yönteme dair bir parantez olmanın ötesinde bir anlamı vardı: yerli kadınlar, yabancı uyruklu hemcinsleriyle ilgili konularda, öncelikli olarak evli olan akraba ya da arkadaşlarının fikirlerinin alınması gerektiğini düşünmekteydiler. Nitekim görüşmecilerden, beni başkalarına yönlendirmelerini istediğimde sıklıkla aldığım yanıtlarda, "Ayşe[2] ile görüş, o çok yaşadı bunları" gibi, önerilen kişinin evliliğine ilişkin göndermeleri fark etmek mümkündü. Bu durum, yerli kadınların yabancı uyruklu kadınlara dair algılarında, evliliklerinin ya da eşlerinin oynadığı etkin role işaret etmesi anlamında önemliydi.

Araştırmada başvurulan ikinci yöntem olan gözlem de, görüşmelerin yapıldığı süre zarfında Hopa ilçe merkezinde uygulandı. Nitel araştırmalarda sıkça başvurulan bir yöntem olan gözlem, insan davranışlarının doğal ortamı içerisinde incelenmesine olanak sağladığı için (Yıldırım ve Şimşek, 2008: 170), bu çalışmada da sıkça başvurulan bir yöntem oldu. Bu çalışma kapsamında gözlem; Hopalı bir kadın olmakla birlikte hayatını Hopa'nın dışında geçirmiş ve Sarp'ın açılışının ardından gerçekleşen gelişmelere, süreklilikten ziyade kopukluklar taşıyan bir süreçte tanık olmuş bir kadın olarak benim, yabancı uyruklu hemcinslerimle Hopa'da en çok hangi mekanlarda, hangi zaman aralıklarında karşılaşma olasılığımın olduğunu, karşılaşma anlarında neler düşüneceğimi, bu kadınlara yönelik nasıl bir izlenim edineceğimi ve davranışlarımın nasıl değişeceğini ve aynı zamanda da, yerli kadınlarla yabancı uyruklu kadınlar arasındaki karşılaşma anlarını görebilmek için uygulandı. Gözlem için herhangi bir form ya da gözlem aracının kullanılmadığı bu metot, bu anlamda, yapılandırılmamış gözlem yöntemine dayanmaktadır.

2 Makale boyunca görüşmecilerin gerçek isimleri yerine takma isimler kullanılmaktadır.

Cinsiyetlendirilmiş Bedenler, Mekanlar ve Zamanlar

Hopa'daki iki kadın grubu arasındaki ilişkileri anlamak için ihtiyaç duyduğum kavramsal çerçeveyi Bourdieu'nün "habitus"a ilişkin söylediklerinde buldum. İngilizce'de alışkanlık anlamına gelen "habit" sözcüğüyle bağı olan bu kavram Bourdieu'ye göre alışkanlığın ötesini işaret etmektedir. "Bedenleşmiş toplumsallık" olarak özetlediği habitus, yine onun tarifiyle, "toplumsal olanın bedenlerde (ya da biyolojik bireylerde) inşa edilmesiyle ortaya çıkan, dayanıklı ve aktarılabilir algı, beğeni ve eylem"ler alanı anlamına gelmektedir (Bourdieu ve Wacquant, 2010:117). Algı, beğeni ve eylemler alanını tarif ederken başvurduğu başat kavram ise alışkanlık değil, "yatkınlık"tır. Bourdieu'ye göre yatkınlık, toplumsal olarak inşa edilmiş ve toplumsal pratiklerle edinilmiş olmakla birlikte, içinde önemli ölçüde bireyselliği barındıran bir durumdur. Zaten habitus da, ne bireylerin net bir şekilde belirledikleri "hedeflere yönelik bilinçli girişim"leri, ne de eylemlerin "eyleyicisiz, mekanik tepkiler" olarak ortaya konulduğu bir faaliyetler alanıdır (a.g.e.:110). Öte taraftan bunların dışında bir şey de değildir. Habitus, bireyin bilinçli girişimlerinin toplumsal olan ile organik bağıdır: "(...) eylemi doğuran, derinden içselleştirilmiş büyük bir yatkınlıklar kümesi", belirli toplumsal koşulların ürünü olan bilinçtir (Swartz, 2011:144).

Habitus kavramının, bu çalışma bağlamında önemli faydalarından biri "toplumsal gerçekliğin bireylerin hem içinde hem dışında, hem zihnimizde hem de şeylerde var olduğu" yolundaki görüşü destekleyerek bize, bireyin "toplumla karşıtlık içinde olmadığını", tersine "toplumun varoluş biçimlerinden biri" olduğunu göstermesidir (a.g.e.:139). Bunun anlamı, yaşam şartlarının birey tarafından "yatkınlıklara dönüşecek şekilde içselleştirilmesi" (a.g.e.:149), bir başka ifadeyle, toplumsal yapının bireyde bedenleşmesidir. Bu tarif, bu çalışmanın işaret ettiği bir gerçek olarak, Hopalı kadınların, dış mekanların cinsiyetlendirilmesine karşı çıkmama durumlarına, hatta mekanın cinsiyetlendirilmesi sürecine destek olmalarına ve katkıda bulunmalarına açıklık getirmektedir.

Toplumsal cinsiyetin, iktidar ilişkileri içinde bir habitus olarak okunmasına olanak vermesi, kavramının araştırmaya sağladığı bir diğer faydadır. Habitus olarak toplumsal cinsiyet, "kendi arzularını ve isteklerini gerçekleştirme peşinde koşarken kendini toplumsal iktidar ilişkileri uzantısı olarak inşa eden 'cinsiyetlendirilmiş beden' anlayışından (...) beslenmiş bir tür sentezdir" (Sancar, 2009:189). Beden, toplumsal olarak cinsiyetlendirilirken, kendisine cinsel anlamlar yüklenmekte olduğundan, aynı zamanda "cinselleştirilmiş" olur. Cinselliğin bedende sembolleşmesi ise, bireylerin ilk sosyalleşme deneyimlerinden itibaren gerçekleştiği ve tüm ömre yayıldığı için, normal ve doğal gelir. Oysa cinselleştirilmiş beden, hiç de doğal olmayan toplumsal cinsiyet rejimleri üzerine kurulu *eril ta-*

*hakküm*ün[3] ürettiği ve kendisinin de bu beden üzerinden yeniden üretildiği bir toplumsal yapıdır. Bu tarif, eril iktidarı "toplumsal/siyasal kurumlarda değil, bedenlere yazılmış haliyle" (a.g.e.:190) açıklama olanağı yaratmaktadır. Bu noktalardan hareketle habitus, Hopa'daki iki kadın grubu arasındaki ilişkileri özellikle beden, mekan ve zaman üzerinden anlamayı kolaylaştıran bir kavramsal çerçeve sunmaktadır.

30 Yıl Önce Hopa'da Ne Oldu?

31 Ağustos 1988 tarihinde Sarp sınır kapısının açılması, en hızlı etkisini Hopa'nın nüfus hareketlerinde gösterdi. Kapının açılması, bölgede 1935'ten beri yapılan nüfus sayımlarının gösterdiği üzere sürekli artan Hopa nüfusunun bu tarihten itibaren artan-azalan istikrarsız bir seyir izlemesine vesile oldu. Bunun en önemli nedeni, çok sayıda Hopalı erkeğin – yük ya da yolcu taşıyan araçların şoförleri ya da ticaret erbabı olarak - Gürcistan'a gitmesidir (Koday, 1995: 165). Bununla birlikte kapının açılmasıyla ilçe merkezinde otel, lokanta, mağaza ve "eğlence mekanları"nın sayısı hızla artmış, buralarda istihdam edilen nüfus da merkezde iktisaden faal olan nüfus oranını sadece birkaç yıl içinde katbekat arttırmıştır. Bunun bir sonucu olarak da, 1990'ların başında istihdam alanında başı çeken sanayi sektörü giderek yerini hizmet sektörüne bırakmaya başlamıştır (a.g.e.: 215).

Bu tarihten itibaren Sarp sınır kapısından geçerek Hopa'ya gelenlerin neredeyse tamamını dağılan Sovyetler Birliği'nden gelenler, özellikle de Gürcüler, Ermeniler ve Azeriler oluşturmaktadır. Kısa zamanda Türkiye iktisat literatürüne de girecek olan "bavul ticareti" bu sürecin ürünüdür. Adını, Bağımsız Devletler Topluluğu vatandaşlarının ülkelerinden dolu getirip içindekileri Türkiye'de sattıktan sonra, Türkiye'den aldıklarını da kendi ülkelerinde satmak üzere bavullarla sınır dışına çıkarmalarından alan bavul ticareti, ilk örnekleri Hopa'da gözlenen "Rus Pazarı" oluşumunu da beraberinde getirmiştir. Bavul ticareti yapanların yanlarında getirdikleri küçük elektronik aletleri, oyuncakları, takıları, ikinci el giyim eşyalarını satmak için önceleri Karadeniz kıyı şeridi boyunca kurdukları tezgahlar daha sonra ilçenin içine taşınmış ve sürekli pazar halini almıştır. Sadece Bağımsız Devletler Topluluğu vatandaşlarının arzına açık olan bu pazarlarda, Türkiye uyruklu vatandaşların sergi açıp ürünlerini satmaları ise belediye tarafından yasaklanmıştır (Kodak, 1995: 315).

1995 yılında kaleme aldığı araştırmasında Zeki Kodak, sınır kapısının açılmasının Hopa'ya getirdiği zararı "fuhşun ve ahlaksızlığın yayılması" olarak tespit etmekte, ayrıntısına girmediği bu tespiti, saha çalışması sırasında yerli halktan topladığı bilgilerden çıkardığını söylemektedir (a.g.e.:

3 Bourdieu'ye göre eril tahakküm, her bir cinsten bireyin eylemini ve toplum içindeki konumunu düzenleyen ve bunu cinsiyete dayalı işbölümü dolayısıyla yapan tahakküm çeşididir (Sancar, 2009: 190).

316). Aynı araştırmada ayrıntılarıyla aktardığı ve bu çalışmanın da faydalandığı bilgiler olan otel, lokanta, mağaza ve eğlence mekanlarındaki sayısal artışı, kente sağladığı istihdam artışı dolayısıyla, sınır kapısının açılmasının olumlu sonuçları olarak yorumlamaktadır. Söz konusu çalışmada Kodak'ın, "fuhşun ve ahlaksızlığın yayılması" olarak nitelediği olgu ile otel ve eğlence merkezlerindeki artış arasındaki paralelliğe değinmemiş olması bilinçli bir tercih olmaktan ziyade, çalışmanın yapıldığı tarihlerde bu iki gelişme arasındaki bağlantının hala birçoklarınca ayırdına varılamamış olmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim aynı çalışmada Kodak bir yandan sınır ticareti amacıyla Sarp'ı geçerek Hopa'ya gelen insanları "Karadeniz bölgesiyle adeta özdeşleşmişler ve Karadeniz'in bir parçası olmuşlardır" ifadeleriyle anlatarak bir anlamda onları överken, diğer yandan da "giriş yapan kadınların bazıları fuhuş yaparak para kazanmak için gelmektedirler" (a.g.e.: 317) ifadesiyle de, gelenleri "iyi amaçlılar" ve "kötü amaçlılar" olarak kategorize etmektedir. Kodak'a göre, ahlaksızlığın yaygınlaşmasına sebep oldukları için bu kadınların sınır kapısından giriş yapmalarına izin verilmemelidir. Kısacası, 1990'ların ilk yarısında Sarp kapısının bölgeye etkisine ilişkin olarak yapılan çalışmalar, söz konusu sürecin Hopa halkında yarattığı ikircikli algıyı yansıtırcasına, toplumsal cinsiyetle ilişkili çelişik ve ayrımcılık taşıyan tespit ve ifadelerle doludur.

Bugün Hopa'da Neler Oluyor?

Burada konu edilen 30 yıl, Hopa'da sınır ticareti sayesinde hızla zenginleşen küçük bir kitlenin, bu kitleyi ikame etmek için yükselen lüks yapıların, ilçe merkezine yığılan nüfusun, bu nüfusu istihdam eden hizmet sektörünün ve Hopa'yı geçiş güzergahı ya da varış destinasyonu olarak değerlendiren kadın yoğunluklu yabancı uyruklu işçi kitlesinin oluşumuna sahne oldu. İlçedeki eğitim ve istihdam olanaklarından faydalanmak üzere merkeze taşınmış olan köylü nüfusun büyük bölümünün bir ayağı hala köydedir; merkezdeki istihdam olanağına rağmen hala geçimlerinin önemli bölümünü köylerindeki çaylıklardan sağlamaktadırlar. Sınır kapısının açılmasıyla çay toplama pratiklerinde de önemli değişimler yaşamış olan yerli halkın çay tarlalarında yabancı uyruklu işçi çalıştırmaları bugün çok sık rastlanan bir uygulama halini almıştır. Hopa özelinde, çay toplamanın kadınlara yüklenmiş bir iş olduğu göz önünde bulundurulduğunda, bu uygulamanın, Hopalı kadınların hayatlarında doğrudan etkilerinin olacağını kestirmek güç değildir.[4] Bununla birlikte görüştüğüm kadınların çoğuna göre, Hopalı kadınların hayatlarındaki asıl doğrudan değişimin nüvesi, cinsellikleriyle para kazanmak üzere sınırı geçen yabancı uyruklu kadınların, yerli erkeklerin hayatlarına girmeleriyle atılmıştı.

4 Hopa'da cinsiyetlendirilmiş bir pratik olarak çay toplama işinin, sınır kapısının açılması dolayısıyla el değiştirmiş olması ve bunun, özellikle kadınların hayatları açısından nasıl bir değişim yarattığı, sosyo-kültürel ve ekonomik boyutlarıyla incelenmesi gereken önemli bir sorudur ve bir başka çalışmanın konusudur. Bu yüzden bu çalışmada ayrıntılarına girilmemektedir.

Karşılaşmalar: Nerede? Ne Zaman? Nasıl?

Yabancı uyruklu kadınların fuhuş amacıyla Hopa'ya gelmelerini takip eden süreçte, ilçe merkezinde yer alan belli başlı noktalar fuhuşla anılmaya başlanmıştır. Bu durum, Hopa'ya özgü değildir. Örneğin Sibel Aydın, Trabzon'daki "yabancı uyruklu kadın olgusu" ile ilgili yürüttüğü araştırmasında, Çömlekçi Mahallesi gibi kent merkezinde yer alan kimi mahalle ve sokakların halk arasında fuhuş sektörünün merkezi olarak nam salmış olduğunu tespit etmiştir (2006: 49-50). Benim aldığım yanıtlar da Hopalı kadınların, bu sektörde çalışan yabancı uyruklu kadınlarla, günün her saatinde her yerde karşılaşabildiklerine, ancak en çok ilçe merkezinde bulunan belli noktalarda karşılaştıklarına işaret etmektedir.

Karşılaşmalarla ilgili sorulara başka yan soruların eşlik etmesi kaçınılmazdı. Bunlar, "karşılaştığınız kadınların yabancı uyruklu olup olmadığını nasıl anlıyorsunuz?" ve "yabancı uyruklu olduğunu düşündüğünüz kadının fuhuş yapıp yapmadığını nasıl anlıyorsunuz?" sorularıydı. Bu iki soru, söz konusu iki kadın grubu arasındaki karşılaşmaları anlamlandırmak ve yerli kadınların Hopa'daki yabancı uyruklu kadınlara dair algılarını anlamak için hayli önemliydi. Bu sorulara verilen yanıtlar yabancı uyruklu kadınların dış görünüşleri ve sokaktaki tavır ve davranışlarıyla ilgili olduğu kadar, yerli kadınların onları ne zaman (haftanın hangi günlerinde/günün hangi saatlerinde) ve nerede (kendi mahallelerinde/binalarında ya da kendi konutlarının uzağında) gördükleriyle de ilgiliydi.

Hopalı kadınlar için karşılarındaki kadının dış görünüşü, onun yerli mi yabancı mı olduğuna dair algıyı belirlemede en büyük etkiye sahip faktördü. Buna göre yabancı uyruklu kadınlar genel olarak, dikkat çeken renkler ve desenlerle bezenmiş elbiseler, dar pantolonlar, kısa etekler, topuklu ayakkabılar giyiyorlardı. Makyajlarında da onları yerli kadınlardan ayıracak özellikler vardı; ağır makyaj yapıyorlardı ve saçları genelde sarıya boyanmış oluyordu. Bununla birlikte görüştüğüm kadınların önemli bölümü, yabancı uyruklu kadınların "çok güzel ve çok bakımlı" olmalarını da onları yerli kadınlardan ayırmalarına olanak veren özellikler olarak sıraladılar. Bununla birlikte görüşmecilere göre bir kadının yabancı uyruklu olduğunu, onun dışarıdaki rahat tavırlarından çıkarmak da mümkündü: "Kim bakmış, kim demiş, umurlarında olmaz. Biz başımızı önümüzden kaldıramayız sokakta. Ama onlar daha rahat. Gülerler, bağırarak konuşurlar. Anlarsın yani Türk olmadığını" (Sevim).

Yukarıda değinildiği üzere bir başka önemli nokta, karşılaşmaların nerede ve hangi zaman diliminde gerçekleştiğiydi. Örneğin görüşmecilerden Aysel, kendi yaşadığı binada karşılaştığı bir kadının, söz konusu fiziksel özelliklere sahip olsa bile, fuhuş yaptığını düşünmüyordu. "Burada yaşayan yabancı kadın çok. Onlar gelmişler, burada evlenmişler. Tanıyor-

sun, ediyorsun, ne yaptıklarını biliyorsun. Gün geliyor komşundur deyip bir şey ikram ediyorsun yani" (Aysel). Bu ifadeler, yabancı uyruklu bir kadının fuhuş sektöründe çalışıp çalışmadığına dair algının, kadınla karşılaşılan mekanla bağlantısına işaret etmesi bakımından önemlidir. Keza karşılaşma anı da aynı işlevi görebilmektedir: "O işi yapmayan kadını belli bir saatten sonra dışarda görmezsin" (Aysel). Dolayısıyla, bir kadının yabancı uyruklu olup olmadığını gösteren referans, kadının dış görünüşü ile tavır ve davranışları iken, kadının fuhuş yapıp yapmadığına dair referans onunla nerede ve ne zaman karşılaşılıyor olmasıdır.

Zaman ve mekana yönelik bu algıyı, Hopa ilçe merkezinde son yirmi yılda gerçekleşen toplumsal cinsiyete dayalı tabakalaşmanın yansıması olarak okumak mümkündür. Özellikle fuhşun yayılmaya başladığı tarihlerden itibaren Hopa, ilginç bir mekânsal/zamansal dağılıma tanık olmaktadır. Şöyle ki, Hopa'nın günlük yaşamında yerli kadınlara enformel olarak yasak olan mekanlar (kahvehaneler, birahaneler, tekel bayileri), yabancı uyruklu kadınlara daima açıktır. Sahadaki gözlemlerimin de doğruladığı bu durumun ilginç yansımalarından söz etmek gerek: Müşterilerinin, kaldırımlara taşmış olan taburelerde oturduğu bir sokak köşesi kahvehanesinin önünden geçen ve yabancı uyruklu olduğu, yukarıda sayılan nitelikler dolayısıyla, fark edilebilen bir kadın, kahve ahalisinin dikkatini hiç çekmezken, Hopalı olduğu seçilebilen bir kadının taburelere belli bir mesafeden geçmesi bile kahvehane ahalisinin dikkatinden kaçmamakta, erkekler arasında rahatsız kıpırdanmalara ve hatta söylenmelere neden olmaktadır. Kahvehanenin bulunduğu alan yerli kadınlara kapalıyken, erkeklere ve yabancı uyruklu kadınlara açık tutulmakta, kahvehane ahalisi de sokağın böylesi paylaşımına karar veren merci konumunda bulunmaktadır. Benzer şekilde sokaklar, yerli kadınlara, Aysel'in ifadesiyle "belli saatler"de kapanmakta, bu zaman zarfında kamusal mekanlar erkeklerin ve yabancı uyruklu kadınların kullanımına sunulmaktadır. Dolayısıyla bu durum, yerli kadınların yabancı uyruklu kadınlara yönelik algılarında, mekan ve zaman üzerinden, doğrudan etki yaratmaktadır.

Yabancı uyruklu kadınların bulundukları mekânlarda bulunmak, yerli kadınlar tarafından arzulanır bir şey değildir ve bunun, Hopa'nın cinsiyet rejimiyle yakından ilişkili nedenleri vardır. Görüşmecilerin "yabancı uyruklu kadınlarla en çok nerede karşılaşıyorsunuz" sorusuna verdikleri yanıtlarda, bu açıkça belli olmaktaydı: "Bir sokak var çarşıda. En çok oradalar. Gerçi oraya gitmesen de karşılaşırsın. Çarşıda her yerde karşılaşıyorum ben. Bir tek bizim buralara gelmezler. (…) Bakkalda hiç karşılaşmadım. Buralara gelemezler zaten" (Sema). "Buralara gelemezler" ifadesi, yabancı uyruklu kadınların, yerli kadınların yaşam alanlarına yaklaşma izinleri olmadığı anlamına gelmektedir esasında. Yerli kadınların yaşam alanlarında ya da bu alanlara yakın mekanlarda karşılaşmalar, değinildiği

üzere, arzulanır bir durum değildir. Esasında bu durum, "habitus"un işaret ettiği üzere, toplumsal cinsiyet rejimi tarafından yönlendirilmiş bilinçli bir tercihtir. Nitekim Sema'nın "neden gelemezler?" sorusuna verdiği yanıtla, bu sınırın bir tür habitusu işaret ettiği belirginleşmektedir: "[Buralara gelmelerine] millet izin vermez. Hoş karşılanmaz. Çoluk çocuk dışarda oluyoruz hep. Buralara gelemezler pek"(Sema). Sema'nın ifadelerinden, "çoluk-çocuk" şeklinde belirtilen durumun, yerli halkın mahremiyetini kodladığını, bu mahremiyetin, "ne iş yaptığı belli olan" yabancı uyruklu kadınlar tarafından tehdit edilme riskine karşı önlem olarak, araya bir sınır çizilmiş olduğunu çıkarmak mümkündür. Burada tehdit algısını oluşturan bir faktör, bedenlerine cinsel anlamlar yükledikleri yabancı kadınların, "çoluk-çocuk" gibi yakınları tarafından görülmesi, gözlenmesi olasılığıdır. Bu tehdit algısı, Bourdieu'nün "habitus" kavramıyla açıklanabilecek bir duruma işaret etmektedir. Bourdieu, insan bedeninin, toplumsal alanların içinden geçerken cinsel anlamlar olarak inşa edildiğini söyler (Sancar, 2009: 191). Cinsel anlamlar ve toplumsal alanların kesiştiği noktada oluşan beden, belirli bir habitusun ürünüdür. Görüşmecilerin önemli bir bölümünün yaptığı gibi, Sema'nın da mekânsal sınırları yorumlarken kendisini dışarıda bırakarak başvurduğu "millet izin vermez, hoş karşılanmaz" ifadelerindeki "millet", bireylerin bedenleri üzerinden cinsel anlamlar üreten ve yeniden üreten öznel algı ile bunun toplumsal yorumunun/uygulamasının bir bileşenidir ve bu anlamda toplumsal cinsiyet açısından kesinlikle tarafsız değildir. Buradaki "millet", işaret ettiği gruba hâkim olan toplumsal cinsiyet rejiminin tüm özelliklerini taşıyan ve dayatan olgudur. Bu anlamda Hopa'da yerli kadınlarla fuhuş sektöründe çalışan yabancı uyruklu kadınların bir araya gelmesini engelleyen "millet", yerli kadınların tutumlarında bedenleşmiş olan toplumsallıktır; toplumsallaşmış beden ise toplumun varoluş biçimlerinden biridir (Swartz, 2011: 139).

Yerli kadınların yaşadıkları yerlerden –ilçe merkezini çevreleyen mahallelerden- uzaklaştıkça ve kıyıya yakın mesafede konumlanmış olan merkeze yaklaştıkça, yabancı uyruklu kadınlarla karşılaşma olasılığı ve sıklığı artar. Karşılaşmaların nerede ve ne zaman gerçekleştiği kadar önemli bir başka soru da, karşılaşma anında yaşananlardı. Hopalı kadınlar, yabancı uyruklu olduğunu ve fuhuş amacıyla sınırı geçtiğini düşündükleri bir kadın gördüklerinde nasıl tepkiler veriyor, bu karşılaşma anları ne tür temaslar doğuruyordu? Yukarı da belirtildiği üzere, karşılaşmalar en çok yerli kadınların ikamet ettikleri alanların uzağında, merkezde gerçekleşiyordu. Buralarda da en çok sokaklarda, alış-veriş mekanlarında, halka açık parklarda, kafe-lokanta benzeri işletmelerde ve şehirlerarası otobüs terminalinde karşılaşıyordu kadınlar. Görüşmecilerin, ilk karşılaşma anına, yani yabancı uyruklu bir kadınla aynı ortamı paylaştıklarını fark etmelerine dair anlatımlarına endişe hakimdi: "[İlk gördüğünde] bir

şey hissetmezsin. Ne hissedeceksin? Senin gibi insan. Ama tabi yabancı. Fark edersin. Çekinirim ben. (…) Yaptıkları işi biliyorsun, her şeyi biliyorsun. Yanında alış-veriş yapıyor, yürüyor, her şeyi yapıyor. Biraz çekinirim açıkçası" (Hacer).

"Çok yakın durmam. O yanaşıyorsa da bir şey yapmam. Ne yapayım, kaçayım mı? Onların bakkalına, marketine de gitmem. Biz gitmeyiz yani. Biz kendi yerimize, onlar kendi yerine. Kimse de gitmez. Korkarlar" (Sema). Gerçekten de, kadınların karşılaşma anlarında neler hissettiklerine dair sorulara verilen yanıtların ortak noktası, bu duruma hakim olan endişe ve korkudur. Öte taraftan, izleyen yanıtların ortaya çıkardığı şey, kendisinden korkulanın yabancı uyruklu kadınlardan ziyade, bu iki kadın grubu arasına zamansal ve mekânsal sınırları çizen toplumsal örüntüler olduğudur. Nitekim Hacer'in yanıtı şöyle devam etti: "Gören-duyan olur [diye çekinirim]. [Gören olursa ne olur?] Kocan duysa ya da işte oradan geçerken baban seni görse. Senin o sokakta ne işin var? Hani yani sen de onlar gibi mi olmak istiyorsun? Onlara mı özeniyorsun? Ne yapmaya çalışıyorsun? Yani zihniyet bu. Korkuyorsun haliyle. Dikkat ediyorsun." Yanıtların işaret ettiği üzere korkulan, "yabancı uyruklu kadın imgesi"nden ziyade, "koca/baba/millet" ve benzeri ifadelerle ile simgelenen, yerli kadınlar üzerindeki ataerkil denetim mekanizmasıdır. Bu mekanizma çoğunlukla Bourdieu'nün "eril gözetleme" olarak adlandırdığı biçimde işler. Eril tahakkümü kuran unsurlardan olan gözetleme sürecinde kadınlar, bu sürecin nesneleri olarak, erkeklerin elinde tuttuğu iktidarın gelişimini ve artmasını sağlayan araçlar olarak konumlanırlar (Sancar, 2009: 192). Burada, eril tahakkümün sembolik ifadelerinden olan "namus" devreye girmektedir. Kadınların tamamen kendi kontrolleri dışında belirlenen bir sembol olan "namus"un üretiminde "başkalarının ne diyeceği" önem kazanmaktadır (a.g.e.: 192). Böylece görüşmelere sıkça yansıyan "millet ne der" ifadesi/duygusu, kadınların, eril gözetlemenin kolektif bir biçimde, neredeyse erkekler arası bir dayanışma ile gerçekleştirildiğinin farkında olarak, bundan duydukları endişeyi dile getirmelerinin ifadesi olmaktadır. "Kadın cinselliğinin toplu denetimi" (Kandiyoti,1997:73) işlevini de gören eril gözetleme mekanizması, kadınlarda yarattığı endişe, korku ve güvensizlik sayesinde varlığını sürdürebilmekte ve eril tahakkümü beslemektedir.

Burada beliren ilginç bir nokta da, bu mekanizmanın Hopa'daki kadın ve erkekler arasındaki ilişkileri de oldukça benzer bir şekilde düzenliyor oluşudur. Mekanın ve zamanın kadın ve erkekler arasındaki bölüşümünün aynısı bu iki kadın grubu arasında da yeniden üretilmekte, yerli kadınlardan, yerli erkeklerle kurdukları ilişkilerin bir benzerini yabancı kadınlarla kurmaları beklenmektedir. Gerçekten de, tıpkı yerli kadınların kahvehanelerin, tekel bayilerin ya da birahanelerin yakınından bile geç-

melerinin ayıplanması gibi, aynı kadın grubunun yabancı uyruklu kadınların bulunduğu mekanlara yaklaşmaları da istenmemektedir. Gerçekten de, görüşmecilerin yanıtlarına yansıyan ve bilinçli bir tercihin ürünü gibi görünen "biz onların sokağına gitmeyiz" benzeri ifadelerle asıl açığa çıkan şey, söz konusu iki kadın grubu arasında çekilen mekâna ve zamana dayalı sınırdır.

Kadınlar arasında iletişimsizliğe ya da olumsuz iletişime neden olan sınırların, ataerkil toplum yapısının varlığını sürdürmesinde işlevsel bir etkisi vardır. Bu yüzden bu yapılar, kadınlar arasındaki iletişimi, kendi ürettikleri denetim mekanizmalarıyla ya asgariye indirirler ya da tamamen ortadan kaldırırlar. Bu çalışma bunun, Hopa'daki iki farklı kadın grubu üzerinden nasıl gerçekleştiğini göstermektedir. Çalışmada Bourdieu'nün habitus kavramına başvurulmuş, "bedenleşmiş toplumsallık" olarak tanımladığı bu kavram aracılığıyla, Hopalı kadınların fuhuş sektöründe çalışan yabancı uyruklu kadınlara nasıl yaklaştıkları çalışılmıştır. Çalışmanın işaret ettiği önemli bir nokta, Hopalı kadınların, yabancı uyruklu kadınlara yönelik algı ve tutumlarını, büyük oranda Hopa'da hakim olan ataerkil denetim mekanizmalarının şekillendirmiş olmasıdır. Bunun bir sonucu olarak Hopalı kadınlar, yabancı uyruklu kadınların içinde bulunduğu alanı, bir "erkek alanı" saydıklarından, erkeklerle ilişkilerinde verdikleri tepkilerin benzerlerini yabancı uyruklu kadınlarla olan ilişkilerinde de yeniden üretmektedirler. Yabancı uyruklu bir kadınla aynı ortamda bulunma durumunda hissedilen endişe ve güvensizlik, kadınların, bir "erkek alanı"nda bulunduğunda hissettiği güvensizliğe benzemektedir ve bu, eril tahakkümün devamlılığını sağlayan eril gözetleme mekanizmasının yerli kadınlar üzerinde yarattığı denetimin bir sonucudur. Zamanın ve mekanın cinsiyet rejimine göre paylaştırılmasının ise, bu gözetleme mekanizmasının en önemli aracı olması dolayısıyla, Hopalı kadınların yabancı uyruklu hemcinslerine yönelik algı ve tutumlarında oynadığı rol büyüktür.

KAYNAKÇA:

Agustin, L. (2006), "The Disappearing of a Migration Category: Migrants Who Sell Sex", *Journal of Ethnic and Migration Studies,* 32 (1): 29–47.

Arslan, Ç.; Temel, İ.; Aydın, Y.; Şen, F.; Doğan, K. ve Bacaksız, P. (2006) *Türkiye'de İnsan Ticareti ile Mücadelede Yasa Uygulama ile İlgili Stratejik Bir Yaklaşım,* Ankara: IOM.

Arslan, S. (2006), *Women Trafficking in Turkey: International Cooperation and Intervention*, OrtaDoğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara,mBasılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Aydın, S. (2006), *Post-Sosyalist Ülkelerde Açığa Çıkan İşgücü ve Trabzon'da Yabancı Uyruklu Kadın Olgusu*, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Muğla, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Barbaros, H. (2009), *Düzensiz Göç Sürecinde Kadın Göçmenler: İstanbul'dan Bir Kesit*, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Halk Sağlığı Anabilim Dalı, İstanbul, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Belser, P. (2005), *Forced Labour and Human Trafficking: Estimating the Profits,* Geneva: International Labour Office.

Bertone, A. M. (2004), "Transnational Activism to Combat Trafficking in Persons", *Brown Journal of World Affairs,* 10: 9–22.

Bourdieu, P. Ve Wacquant, L. (2010), *Düşünümsel Bir Antropoloji için Cevaplar*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Danailova-Trainor, G. ve Belser, P. (2006), *Globalization and the Illicit Market for Human Trafficking: An Empirical Analysis of Supply and Demand,* Geneva: International Labour Office.

Dinçer, B.; Özaslan, M. Ve Satılmış E. (1996), *İllerin Sosyo-ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması*, Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.

IOM (International Organization for Migration) (2006), *Türkiye'de İnsan Ticareti ile Mücadelede Yasa Uygulama ile İlgili Stratejik Bir Yaklaşım*, Ankara.

Joe-Cannon, I. (2006), "Primer on the Male Demand for Prostitution", Massachusetts: CATW.

Jakobsson, N. and Kotsadam, A. (2009), What Explains Attitudes Toward Prostitution?, *Working Papers in Economics*, University of Gothenburg, Department of Economics.

Jaggar, Alison M. (2008), "The Social Sciences", A. M. Jaggar (ed.), *Just Methods: An Interdisciplinary Feminist Reader* içinde, London: Paradigm Publishers, pp. 34-9.

Kalfa, A. (2008), *Eski Doğu Bloğu Ülkeleri Kaynaklı İnsan Ticareti ve Fuhuş Sektöründe Çalışan Kadınlar*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens-

titüsü Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı, Ankara, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Koday, Z. (1995), *Hopa İlçesinin Coğrafyası*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı, Ankara, Basılmamış Doktora Tezi.

Malpani, R. (2006), *Legal Aspects of Trafficking for Forced Labour Purposes in Europe,* Geneva: International Labour Office.

Miriam, K. (2005), "Stopping the Traffic in Women: Power, Agency and Abolition in Feminist Debates over Sex-Trafficking", *Journal of Social Philosophy,* 36: 1–17.

Özer, E. N. (2010), *Türkiye'de İnsan Ticareti Mağdurları Üzerine Bir Araştırma*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Antropoloji Anabilim Dalı, Ankara, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Patton, M. Q. (1987), *How to Use Qualitative Methods in Evaluation*, California: Sage.

Sancar, S. (2009), *Erkeklik: İmkansız İktidar*, İstanbul: Metis Yayınları.

Sullivan, B. (2003), "Trafficking in Women, Feminism and New International Law", *International Feminist Journal of Politics,* 5: 67–91.

Swartz, D. (2011), *Kültür ve İktidar-Pierre Bourdieu'nün Sosyolojisi*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Şahin, Z. (2003), *Türkiye'ye Yönelik Dış Göçteki Değişim ve Süreklilik*, Stradigma, Nisan 2003.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008), *Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.